

A' tudományok rövid summája (etc.)

Weber

Po'sonyban; Pozsony 1806

Signatur: 54916-B

Barcode: +Z16975380X

Zitierlink: <http://data.onb.ac.at/ABO/%2BZ16975380X>

Umfang: Bild 1 - 636

Nutzungsbedingungen

Bitte beachten Sie folgende Nutzungsbedingungen: Die Dateien werden Ihnen nur für persönliche, nichtkommerzielle Zwecke zur Verfügung gestellt. Nehmen Sie keine automatisierten Abfragen vor. Nennen Sie die Österreichische Nationalbibliothek in Provenienzanangaben. Bei der Weiterverwendung sind Sie selbst für die Einhaltung von Rechten Dritter, z.B. Urheberrechten, verantwortlich.

Hinweis: Das Dokument enthält hinterlegte Textdaten, die eine Suche in der Datei ermöglichen. Diese Textdaten wurden mit einem automatisierten OCR-Verfahren ermittelt und weisen Fehler auf.

KAIS. KÖN. HOF.

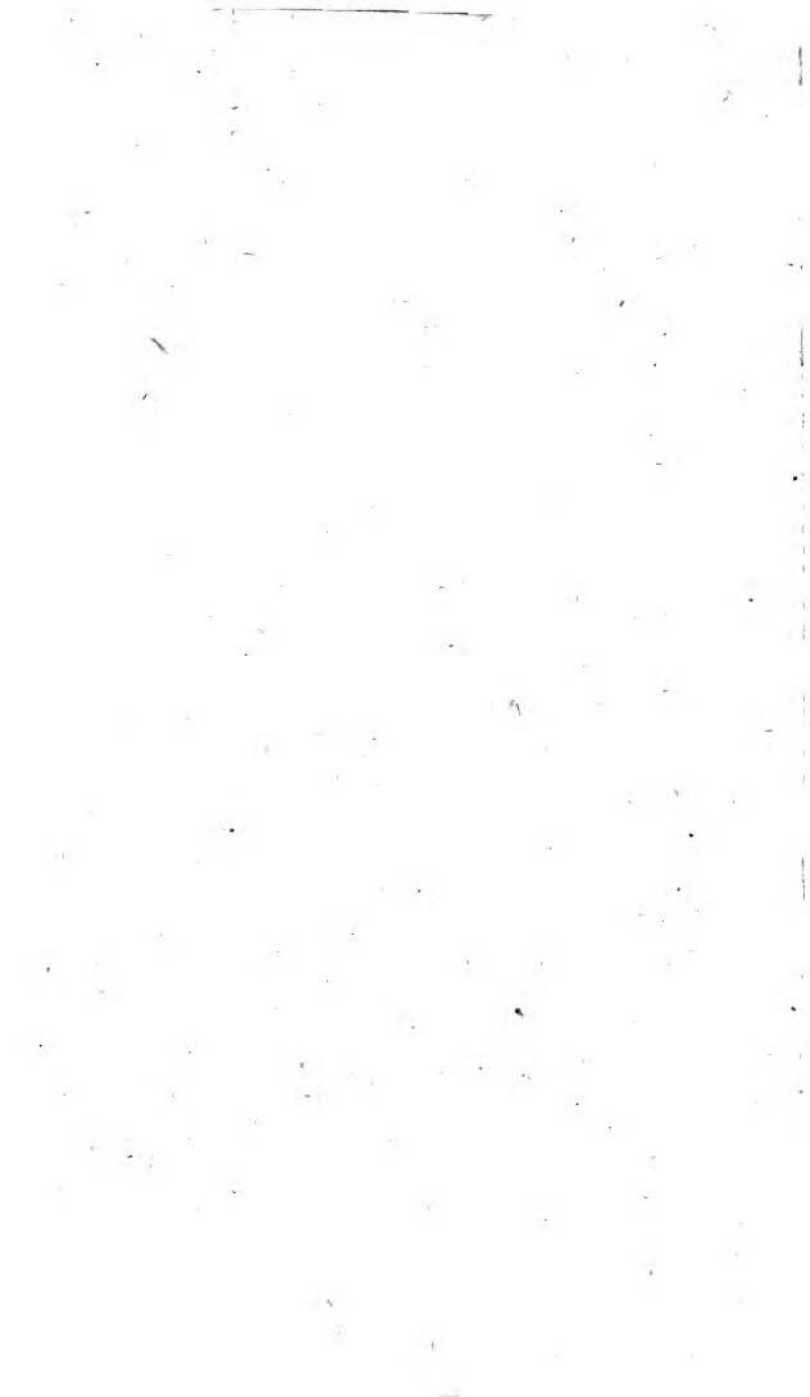
BIBLIOTHEK

54.916-B

Alt

~~43. No. 170.~~

54916-B.

1. N. 170
A' TUDOMÁNYOK'
R Ö V I D

S U M M Á J A.

A' Kisebb Oskolabéli Gyermeknek
Számára készítettett
OLVASNI VALÓ KÖNYV.

Fele, F. F.
ELSŐ KÖTÉS.

Po'sonyban,
Weber Simon Péter költségével és betűivel.

1 8 0 6.

The first part of the paper is devoted to a general
 discussion of the problem. It is shown that the
 problem is of great importance in the theory of
 functions. The second part is devoted to a
 detailed study of the problem. It is shown that
 the problem is of great importance in the theory of
 functions. The third part is devoted to a
 detailed study of the problem. It is shown that
 the problem is of great importance in the theory of
 functions. The fourth part is devoted to a
 detailed study of the problem. It is shown that
 the problem is of great importance in the theory of
 functions. The fifth part is devoted to a
 detailed study of the problem. It is shown that
 the problem is of great importance in the theory of
 functions. The sixth part is devoted to a
 detailed study of the problem. It is shown that
 the problem is of great importance in the theory of
 functions. The seventh part is devoted to a
 detailed study of the problem. It is shown that
 the problem is of great importance in the theory of
 functions. The eighth part is devoted to a
 detailed study of the problem. It is shown that
 the problem is of great importance in the theory of
 functions. The ninth part is devoted to a
 detailed study of the problem. It is shown that
 the problem is of great importance in the theory of
 functions. The tenth part is devoted to a
 detailed study of the problem. It is shown that
 the problem is of great importance in the theory of
 functions.

4

K. O.

Ez a' Könyv *Tudományok' rövid Summájá-*
nak-is neveztetik azért, hogy több hasznos
tudományok röviden bele vagynak foglal-
tatva, és hogy a' *Protestánsbéli* (jobb lett
vólna protestans *) Köz-emberek Olvasó
Könyvétül (jobb lett vólna Olvasni való
Könyvétül) meg- különböztessék, melly
1802- ben Po'sonyban nyomtattatott - ki.
Mert jóllehet az említett Könyv meg- érdem-
li a' ditséretet, mind a' tudós Szerző *Seiler*
Úrra, mind a' jó igyekezetű Fordító *Úrra*
nézve, és ezen jelenvaló Könyvnek Szer-
zője- is, minekelötte amaz ki jött vólna,
néhol használta a' *Seiler Úr Munkáját*- is :
de egygyik a' másiktól derekasan külömb-
özik és ez több tudományokat foglal ma-
gában. A' melly Tanítók ezt az ő Osko-
lájokban akarják használni,

a) tartsák magok előtt az ő Oskolájok-
nak mivóltát és szedjék 's válasszák-ki eb-
ből a' Könyvből, a' mit azoknak állapot-
jokhoz képest leg-szükségesebbnek látnak,
és leg- inkább azokat olvastassák velek.
Mert mivelhogy több-félék az Oskolák,
) (2 nagyobb-

*) Ennek a' hibának, nem annak a' Könyvnek tudós
Fordítója az oka, minthogy más titulust-is nyomta-
tott a' miatt a' Typographus, hanem az, a' ki erő-
vel oda tette ezt a' hibás szót: *protestánsbéli*.

nagyobbak, kisebbek, falusiak, városiak, és a' gyermekek-is vagy tovább vagy kevesebb ideig járnak az Oskolába; minde-
niknek számára nem lehetett különös Könyvet írni; de ebből a' nagyobbak-is, a' kisebbek-is szükségekhez képest hasznosan taníttathatnak. Így p. o. a' kisebbeket csak közönségesen kell vezérteni a' Földnek esméretire, 's többet vele az Haza esméretiből-taníttatni.

b) A' Geographia tanulásában hasznosan lehet élni a' Debretzeni Oskolai új Atlással, mind a' kisebbikkel, mind a' nagyokkal.

c) Nem kell ugyan ezt a' Könyvet Könyv nélkül tanúltatni, de az olvasás közben szorgalmasan magyarázni újabb 's újabb kérdésekkel, ha értik-é a' gyermekek, ki-tapogatni, és osztán minden materiát vele szabad beszédekkel el-mondatni, hogy valamit tudnak, ezt magok szabad tettzése szerint el-mondván, akár mikor hasznokra fordíthassák.

d) Hogy pedig a' Tanító hasznosan taníthasson az olvasás közben, mindenkor előre jól el-készüljön, hogy maga-is jól tudván a' dolgot, akadozás nélkül világosan és meg-foghatóképen tegye a' beszédet, és így tanítson, ne csak tanúltasson. Sőt valahol csak lehet, a' praxist vagy gyakoroltatást-is el-ne mulassa, mint a' különböző Írások Nemeik, az egészség, az okosság, az emberiség reguláira nézve 's a' t.

Az Oskolai Gyermekek számára készített Olvasó Könyvben befoglaltatott dolgoknak mutató Táblája.

	Levél.
<i>Első Rész. Az helyes gondolkodásról, melyben</i>	
a) Némelly szövegeknek formáji megvilágosítatnak	I.
b) a' Pszichológiából és természeti Logikából utasítás adattatik	2.
c) A' babonás Vélekedéseknek helytelenége megmutattatik	13.
<i>Második Rész. A' természeti tudományról, vagy</i>	
<i>Phyicáról, melyben oktatás adattatik</i>	
a) a' testeknek természeti tulajdonságokról	28.
b) a' tüzről és világosságról	32.
c) a' Levegőről, Barometrumról, Hangról, Szélről,	39.
d) a' Vízről, a' Ködről, Felhőről, Harmatról, Dérről, Essőről, Hóról	49.
e) a' gyantás vagy electricus tüzről, az égi háborúról, dörgésről, menykőről, északi-fényről, Szökő csillagokról, más égi Tűneményekről	56.
)(3	f) az

MUTATÓ

	Levél,
<i>f)</i> az égi testekről, napról, planétákról, tsil- lagokról, mi napunkat körül vevő pla- nétákról, különösen mindenikről	- 65.
<i>g)</i> Az idő szakaszairól, a' Calendariumokról	78.
<i>h)</i> a' Földről, különösen a' hegyekről, a' száraz földnek és vizeknek külömbfé- geiről, az Országokról, az emberek- nek külömbfégeiről, nyelvekről, az igazgatások módjairól.	- 85.
<i>Harmadik Rész.</i> Geographia, a' Földnek öt ré- szeiről igen rövideden *)	- 96.
<i>Negyedik Rész.</i> Magyar Ország fekvésének es- mérete, Tóth, Horváth és Dalmatia Országokkal	- 154.
<i>Ötödik Rész.</i> Magyar Ország természeti és pol- gári állapotjának esmérete, vagy Sta- tisticája.	- 230.
	<i>Hato-</i>

*) Az alatt az idő alatt, míg ez a' Könyv nyomtató
fajró alatt volna, a' Frantziakkal való háború támad-
ván, és Po'sonyba 1805-dik esztendőnek végén, a' bé-
kesfég helyre állítatván, Német és Olasz Országba
fok változások estek, mellyek ebben a' Könyvben
előre meg nem jelentethettek. Úgy p. o. a' Baváriai
és Würtembergai Választó - Fejedelmek, a' Királyi
Méltóságot fel-vették, és több Országokat is nyertek.
Az Olasz - Orzági Respublikából Királyfág lett,
mellyhez a' régi Venetziái Respublika, és ahoz tar-
tozott Dalmáziával egygyütt hozzá-tartoztatott. Mint-
hogy pedig a' Geografiába szüntelenül változások es-
nek, a' Tanítónak szükfégesképen azokhoz kell ma-
gát alkalmaztatni.

TÁBLA.

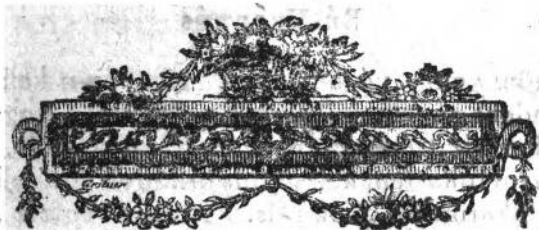
	Levél.
<i>Hatodik Rész.</i> Magyar Ország Históriája.	- 295.
<i>Hetedik Rész.</i> Erdélynek le-írása, Geographiája.	382.
<i>Nyolczadik Rész.</i> Erdélynek természeti és polgári esmérete, vagy Statisticája	- 412.
<i>Kilentzedik Rész.</i> Erdélynek Históriája	- 435.
<i>Tizedik Rész.</i> Az emberi hivatalokról, vagy életnek módjáról, mellyben megmutat- tatik, hogy	- 473.
a) némellyek a' természeti dolgokat nyer- sen és míveletlenül szerzik-meg, és itt a' közönléges majorkodásról	- 474.
b) Némellyek az illy nyers miveket el-ké- szítik, 's haszonra fordítják, 's itt a' mesteriségekről,	- 511.
c) Némellyek az illy el-készített portékák- kal kereskednek, 's itt a' kereskedés- ről,	- 517.
d) Mások tudományokkal használnak a' társaságoknak, itt a' különböző tudo- mányokról,	- 520.
e) Mások polgári hivatalokat folytatnak, itt hát a' különböző polgári hivata- lokról	- 523.
f) Mire kell vigyázni az élet módja ki-vá- lasztásában és folytatásában	- 526.
<i>Tizenegyedik Rész.</i> A' Pénzek Nemeiről.	- 540.
<i>Tizenkettődik Rész.</i> A' mértékekről.	- 544.
<i>Tizenharmadik Rész.</i> Az egészség fen-tartásáról.	548.
<i>Tizennegyedik Rész.</i> Az emberféges maga vise- letéről.	- 570.

Tizen-

MUTATÓ TÁBLA.

	Levél.
<i>Tizenötödik Rész. Az Okosfágról.</i> - - -	575.
<i>Tizenhatodik Rész. Az Irásról, mellyben meg-</i> <i>mutattatik</i>	
a) mi kívántatik az Iráshoz? - - -	579.
b) az helyes, - - - - -	581.
c) az értelmes Iráshoz? - - - - -	587.
d) mellyek az Irásnak különböző Nemei.	588.

BÉ - V E Z E T É S A Z HELYES GONDOLKODÁSRA.

Némelly Szóllásoknak meg-világosítása.

§. 1.

Mit télsen ez : *gondolkodni* ?

Gondolkodni annyit télsen : mint azt a' mi valamelly dologban meg-jegyzésre méltó, vagy nem méltó, magam eleiben terjeszteni és osztán meg-ítélni. A' ki magát jó idején és gyermekfélegében az helyes gondolkodáshoz szoktatja, t. i. hogy minden dolgot ollyannak esmérjen, a' mitsodás, és arról igazán ítéljen, igen szerentsés, sok kártól meg-óltalmazhatja magát, mert a' mint szokott az ember gondolkodni, úgy szokott tselekedni-is, a' ki rosszszúl gondolkodik, rosszszúl-is tselekezik. A' ki jól meg nem gondol valamelly dolgot, nem ítéli meg jó - é ez vagy rossz ? a' miatt, hogy siet a' gondolkodással, a' rosszat jónak képzei,

A

's kőm-

's könnyen-is véghez viszi. Hellyesen kell hát mindent meg-esmérni, és meg-ítélni, hogy az ember jót tselekedjen, a' roszszat kerülje. A' roszról soha sem kell gyönyörködve gondolkodni, akármelly okonn-is. A' ki a' roszsz gondolatokat el-akarja kerülni, távoztassa a' roszszakkal való társalkodást, a' kik csak roszszat beszélnek 's tselekefsznek, a' roszsz Könyveket ne olvassa, az hivalkodást kerülje, szorgalmasan dolgozzon, az Istenről gyakran gondolkodjon.

§. 2.

Mit téfzen ez: *figyelmezek?*

Mikor annak végire akarok járni, mi legyen valamelly dolog? mit téfzen valamelly Beszéd? mi meg-jegyzésre méltó? akkor figyelmezek. A' figyelmezés által tanúlták-ki az emberek a' nyavalyáknak természetes nemeit, és hogy mindenik nyavalyában, mitsoda Orvosság hasznos. A' figyelmetesfégg által, ha t. i. a' teremtetett dolgokat vi'sgáljuk, lehet ki-tanulni, hogy az Isten a' Világnak Teremtője, Gondviselője, és hogy ő igen jó, bölts és hatalmas. A' ki figyelmetesfégre szoktatja magát, minden dolgot jól meg-néz és vi'sgál, minden Beszédet meg-akar érteni, és így sok hasznos dolgokat megtanul, azokat hasznára fordítja, okos leszsz.

§. 3.

Mit téfzen ez: *tehetem?*

Tehetem azt téfzi: én alkalmas vagyok arra, van erőm arra, hogy valamit véghez vigyek, vagy meg-szerezzek, mint a' Nyúl sebessen szaladhat, a' madár repülhet, a' hal úszhat:

hat: úgy az ember figyelmezhethet, elméjét függesztheti a' dologra, és így sok jót tanulhat, dolgozhatik, a' mi magának 's másnak-is hasznos, meg-tselekedheti, csak szívesen akarja, és a' munkát ne restelje.

§. 4.

Mit télsen ez: *akarom?*

Akarom ezt télzi, reá adom magamat, hogy valamit véghez vigyek, és e' végre a' szükséges eszközökkel élek. A' ki valamit akar, mind azt meg-tselekefzi maga részéről, a' mi az ő tzeljára tartozik, a' ki pedig csak szóval mondja, hogy valamit akar, de azért semmit nem tselekefzik, igazán nem akar semmit, hanem csak mondja, és így magát-is, másokat-is meg-tsal. A' ki azt akarja, hogy ő igazán jó legyen, hogy jövőendőben-is jól legyen dolga, annak hasznos dolgokat kell tanulni, annak halgatni és figyelmezní kell. A' ki nem akarja elfelejteni, a' mit tanúlt, annak sokszor kell arról gondolkodni. A' ki hát azt mondja *akarom*, gyakran tudakozza-meg magát, ha tselekefzi-e mind azt, a' mi az ő tzeljának el-érésére tartozik.

§. 5.

Mit télsen ez: *Gyakorlom magamat?*

Ha a' mit tudok és tselekedhetek, gyakran magam előtt forgatom, akkor gyakorlom magamat, p. o. a' futásban gyakorolja az ember magát, ha gyakran fut, az Éneklésben, ha gyakran énekel, az Olvasásban, ha hallató képen gyakran olvas, a' jóban, ha gyakran jót tselekefzik: senki nem gyakorolhatja magát, ha

előre nem tudja azt, a' miben magát gyakorolni kellene. A' ki hát a' Kegyesfégyben akarja magát gyakorolni, szükség, hogy az Isten Beszédéből tanulja-ki, mi tartozik a' Kegyesfégyre, és arról mindenkor megemlékezzen, mikor valamit tselekedni akar. A' mi eleinte nehéz, könnyűvé lesz a' gyakorlás által. A' gyakorlás által sok jót tanulhat, és tselekedhetik az ember.

§. 6.

Mi a' Szokás?

Szokásnak azt nevezzük, mikor valaki a' gyakorlás által annyira mégyen, hogy mindenkor kész azt tselekedni, a' miben magát gyakorlotta. Szokás az, hogy valaki Jobb Kezével többet tselekedjen, mint Bal Kezével. Szokás az, hogy dohányozzon vagy tobákollyon. A' Szokás vagy jó és hasznos, vagy rossz és káros. Jó Szokás, ha ki Reggel és Estve különösen gondolkodik az Istenről, néki hálát ad, magát néki ajánlja, és magát a' Jónak tselekedésére néki le-kötelezi. Rossz szokás, minden alá való Beszéd közt, vagy mikor az ember haragzik, az Istennek Nevét illetlenül emlegetni, esküdni. A' Szokás igazgatja az embert, az az a' mint szokik, úgy-is tselekezik az ember; ha rosszat tselekezik-is észre nem veszi, és így meg se jobbitja magát egy könnyen. A' Szokás második Természet.

§. 7.

Mi a' Vég vagy a' Tzél?

A' mit az ember meg-nyerni vagy el-érni akar, az Vég vagy Tzél. A' ki bé-füti a' Há-
zat,

zat, tzelja az, hogy meg-melegedjen, a' ki vet
 és vettet, tzellya az, hogy arasson, a' ki eszik
 és iszik, tzellya hogy magát táplálja, életét fel-
 tartsa, testét erősítse, a' ki Orvoslággal él,
 tzellya hogy egészségét vizsgálja nyerje. A' ki dol-
 gozik, tzellya hogy jutalmat, bért végyen. A' ki
 figyelmetesen halgat az Oskolában, annak tzel-
 lya az, hogy tanuljon. A' ki az Isten Törvé-
 nye szerint él, tzellya az, hogy boldog legyen.
 Egy szóval valamit az ember igazán akar, nem
 csak mutatja, hogy akarja, mind az Vég vagy
 Tzél, mellyet eszközök által akar el-érni, és
 azért fáradozik.

§. 8.

Mi az *Elzköz*?

Elzköz az, a' mi által tzelunkat el-érjük.
 A' fűtés elzköz arra, hogy a' Ház meg-mele-
 gedjen, a' Szántás Vetés elzköze az Aratásnak,
 az étel és ital az Élet fentartásának, és a' Test
 erősítésének, az Orvoslággal való helyes élés a'
 meg-gyógyulásnak, a' munka a' Jutalomnak és
 Bérnek, a' figyelmetesleg a' tanulásnak, a' ke-
 gyes élet a' Boldogságnak. A' ki hát helyesenn
 nem él az Elzközökkel, az a' véget sem akar-
 ja igazán.

§. 9.

Mi a' *Szerző oka*?

Szerző oknak neveztetik az, a' mi által
 valami léfz. P.o. az Isten Szerző oka e' Világ-
 nak, mert Világ nem volna, ha Isten nem volna.
 A' tűz okozza a' meleget, a' Nap sugára a' Vi-
 lágosságot, a' levegőbe felmenő gőzök az Essőt
 és harmatot. A' Szél oka a' Felhők mozgása-
 nak,

nak, a' mértékletlenség fok nyavalyának; az Istenről és az ő parantsolatiról való el-felejtkezés, fok bűnnek, a' bűn a' büntetésnek, és fok nyomorúságnak. A' hol valami Szerző ok van, van annak munkája, szüleménnye-is, és ez a' kettő szorossan öszve van köttetve.

§. 10.

Mi a' *Szerző Oknak a' Munkája?*

Az a' mi mástól, vagy más által származik és léfz. A' Világ, és valami ebben van, az Istennek mint Szerző Oknak munkája, a' melleg a' tűznek, a' Világosság a' Nap fúgárának, a' Felhő mozgása a' Szélnek, az esső a' Földből fel-menő párázatnak, fok nyavalya a' mértékletlenségnek, a' bűn az Istenről és az ő parantsolatiról való el-felejtkezésnek, a' nyomorúság a' bűnnek. Minden munkának van oka, semmi történet ok nélkül nem esik.

§. 11.

Mi a' *Fel-tétel* vagy *Elő.adás*, és mi az *Itelet-tétel* (Propositio)?

Ha valamelly dolognak tulajdonágairól, valamit állatok, vagy tagadok, akkor meg-mondom ítéletemet felőle, és azt fel-télszem, hogy úgy vagyon. Illyen Fel-tétel már ez: A' Fának zöld Levele van, az ember halandó, az ökör erős, a' Nyúl félelmes. Ismét, az Ólom nehezebb a' Tzinnél, a' Nap nagyobb a' Földnél, a' meg-köszörültt Kés, jobban fog, mint a' tompa, senki az emberek közzül nem tudhatja a' jövendőket, tsak az Isten tudja az elmúltt, a' jelen való, és következendő dolgokat, a' ki egészséges, lehet beteg, nem mind
arany

arany az, a' mi fénylik, a' mi nekünk használhat, meg-érdemli, hogy érette munkálkodjunk. Ha a' mit valamelly dolog felől állatunk, vagy tagadunk, a' dologgal meg-egyezik, a' mi feltételünk igaz. Hogy ilyen Fel-tételeket gondolunk, azt a' mi Lelkünknek meg-ítélő tehetsége tselekefzi.

§. 12.

Mit tészen *Következést tsinálni, vagy kihúzni, és így okoskodni?*

Következést tsinálunk akkor az Okoskodásban, ha valamelly Fel-tételből mást húzunk-ki. Légyen ez a' Fel-tétel: Minden ember halandó, e' leszfz belőle a' következés: tehát én-is halandó vagyok. Szelefebben tsinál az ember következtést, mikor két Fel-tételekből húzza azt ki, p. o. az egész, nagyobb annak részinél, úgy de a' Szoba egy része a' Háznak, tehát a' Ház nagyobb a' Szobánál. Minden ember szeretne boldog lenni, úgy de csak az lehet boldog, a' ki életét az Isten Törvénye szerint rendeli, tehát ha boldog akarok lenni, nekem-is magamat az Isten Törvényéhez kell alkalmaztatnom. — Ha az ember mind igazán ítél, mind az ő Fel-tételeiből igaz következtést húz-ki, úgy a' tévelygést el-kerüli, gondolatiban nem hibázik, okosan folytatja életét - is.

§. 13.

Hogy a' Fel-tételek igazak legyenek, és azokból az ember igaz következtést húzhasson-ki, szükség, hogy ne engedje magát meg-talattatni. Meg-kell hát tartani e' következtetéseket: —

A 4

a) Mi-

a) Mikor látásunk, hallásunk, ízlésünk, ízaglásunk, és tapogatásunk által valamit tapasztalunk, mindenkor kell ott valamely dolognak lenni, a' mi ezt a' mi tapasztalásunkat okozza, mert a' hol valami munka (effectus) van, kell ott Szerző oknak-is lenni. De vigyázni kell arra, ha a' mi tapasztalásunk attól az októl származik - é, a' mellytől azt gondoljuk lenni; mert meg-lehet, hogy a' mit tapasztalni láttatunk, azt valósággal nem tapasztaljuk, hanem csak képzeljük. P. o. ha az ember fantáziában van, vagy álmodik, úgy tetszik néki, mintha lármát hallana, 's tapasztalna némely dolgokat, holott épen csak képzelődik, és azt a' képzelődést, nem az érzékenységek, hanem a' Testnek, Vérnek meg-zavarodása okozza, és így a' külső dolgok ekkor az érzékenységeket meg-nem-illetvén, nem-is valóság a' képzelődés. Bennünk van ennek a' fántáziának az oka, nem a' külső dolgokban, mellyeket éppen nem tapasztalnak érzékenységeink.

b) A' mit érzékenységeink által tapasztalunk, az nem csak valami, hanem valósággal testi dolog; mert csak a' testi dolgokat lehet testi érzékenységekkel tapasztalni.

c) Valamit én-is, mások-is, a' magunk egészséges érzékenységeivel vigyázva lévén tapasztalunk, még pedig mindenkor egy formán, az igaz és valóságos. És így, ha valaki, valami dolog felől, olyat állít, a' mit más egészséges érzékenységekkel bíró emberek nem tapasztalnak, nem igaz az ő ítélete. P. o. A' ki Sárgaságban van, annak minden Sárgának tetszik,

tettség, de mivel minden egyéb emberek ellenkező képen más különböző színekben látják a dolgokat, nem igazat mond, ha mindent fárának mond lenni.

d) Igaz Fel-tételünk, 's abból igaz következtetést csinálunk, ha a' dolgot, melyről ítéletet tévünk, esmérjük, és valósággal értjük. És így, valamit nem esmérünk és nem értünk, arról ítéletet sem tehetünk. P. o. Ha valamely embereket nem esmérünk, nem-is tehetünk rólok ítéletet, másképen könnyen hibázunk, másoknak-is magunknak-is kárt okozhatunk. Minekelőtte hát valamely dologról ítéletet tennénk, kötelességünk az, hogy azt meg-vi'sgáljuk, ki-tanuljuk, és leg-közelebből meg-esmérjük. Ha ezt el-mulatjuk, hibásan ítélünk, és ezt nevezik: *előre való idétlen vagy helytelen ítéletnek*. — Hogy ezt az ember el-távoztathassa, meg-kell magát a' dolgot vi'sgálni, azt-is, a' mit fölöle ítélünk, ha a' dologhoz illik-e vagy nem?

e) Három féleképen lehet a' dolgokat meg-esmérni, t. i. vagy az érzékenységek, vagy a' tapasztalás, vagy az okoskodás által. Az *Érzékenységek* által meg-esmérjük a' dolgokat, a' fellyebb mondott mód szerint, ha azok megilletik a' mi Érzékenységeinket, p. o. a' Fa, Kő, Hang 's a' t. *Tapasztalás* által mikor ismét megismét egyformának találunk valamit, és ez a' tapasztalás még többet tévzen, a' dolog valóságának meg-esmérése, mint az Érzékenységeknek egyszeri meg-illetődése. P. o. Ha valamely Életnek meg-evése után roszfűl érzem magamat, nem mondhatom egyszeriben, hogy

az az étel okozta roszszúl lételemet; de ha valahányszor azt az ételt érzem, hasonló környül-állások között, mindenkor roszszúl érzem magamat, helyesenn ítélek úgy azon étel felől, hogy az nem egészséges, hanem ártalmas. *Okoskodás* által is ki-tanúlhatom a dolog valóságát. Mert vagynak olyan közönséges igazságok, a melyyek felől senki sem kételkedik. P. o. az egész nagyobb annak részinél, — nem lehet, hogy valamelly dolog légyen-is, ne-is, egy helyütt-is, más helyütt-is egyformán légyen. Minden munkának van szerző oka. A' mit az ember képzelni se tud, lehetetlen hogy szerezse, vagy útállya. Már ha ezeket az esméretes igazságokat valaki fel-téski, azokból olly valófágos igazságokat húzhat-ki, a' melyeket senki kétségbe nem hozhat. P. o. Minden munkának kell Szerző okának lenni, az ember gondolatja munka, kell hát annak Szerző okának lenni, vagy kell ollyan Léleknek lenni, a' ki gondolkodik.

E' szerint, ha ki a' dolog valóságának az Erzékenységek, a' Tapasztalás, és az Okoskodás által végére jár, akkor a' felől való ítélete, 's fel-tétele igaz lészén, és abból igaz következtetést is húzhat-ki: És már

f) Az illyen esmérete a' dolognak, neveztetik *Bizonyos esméretnek*, *Tudománynak*. Ellenben ha ki a' dolognak illy formán végére nem jár, nints bizonyos *tudománya*, hanem csak *vélekedik*. *Vélekedés* az, mikor a' mit mi gondolunk, azt ellenkezőképen - is lehet gondolni. P. o. Senki sem tudja, miből áll a' tűznek természete, és azért különböző vélekedések

lek vagynak iránta, mellyek közzül egyiknek egyik, másiknak másik tetszik.

g) Az igazságnak esméretire juthatunk, másoknak hiteles tanúbizonyfága után-is. A' mi ezer és több mértföldnyire van, magam azt nem tudhatom - meg tapasztalás által, hanem ha más hiteles emberek szavának hiszek, vagy pedig tapasztalás végett éppen oda megyek. Így nem tudhatom a' mi régenten történt, hanem csak azoknak tanúbizonyfága után, a' kik abban az időben éltek. Még akkor-is, mikor valamelly mérges és veszedelmes dolognak esméretire akarok jutni, nem kell azt tulajdon érzékenységgemmel 's tapasztalásommal ki-tapogatni, hanem meg-kell elégedni azzal, ha mások arról hitelesen tanúbizonyfágot tésznek. P.o. Ha valamelly mérges fűről, vagy értzről van a' szó. Utóljára mikor magunknak nints elég időnk valamelly dolognak meg-vi'ssgálására, 's ki-tapogatására, akkor-is hinnünk kell, a' mit a' próbált hiteles emberek mondanak; p. o. a' Tsillagok forgásáról, távolfágáról, az Orvosságok erejéről. De mind ekkor-is jól meg-kell vi'sgálni, mind a' Tanúkat, a' kik nekünk valamit mondanak, ha hitelesek - é? mind a' dolgot, ha benne képtelenség nints-é? Ha a' ki nekünk valamit tudtunkra ad, alkalmas arra, hogy a' dolgot jól meg-vi'sgálja, ha a' mit tapasztalt, hűlégesen és minden tsalárdfág nélkül elől adhatja, ekkor hihetünk néki, ha akkor az időben élt, mikor valamelly dolog esett, a' mellyet beszéll, azon az helyen vólt, a' mellyről ő beszéll, nem lehet felőle kételkedni. A' köz-

közbefzéd-is hiteles, ha a' köztapasztalással és az okossággal - is meg - egyez, nem igaz, ha ezekkel ellenkezik.

§. 14.

Mi az *hasonlatos és nem hasonlatos*?

Hasonlatosok azok a' dolgok, mellyeknek egy forma tulajdonfágaik és neveik vagynak; p. o. a' Bor és a' Víz hasonlatosok egymáshoz annyiban, hogy mind a' kettő folyó ital, az Arany és az On abban, hogy mind a' kettő néhez Értz, a' Körtvély és Almafa abban, hogy mind a' kettő gyümölcstől termő, leveles, és ágakkal ékeskedő fa. Az ember hasonló a' Majomhoz, mert mind a' kettőnek van teste, keze, lába, szeme, szája, mind a' kettő érez, alszik 's meg-is hal. De mind ezek bizonyos tekintetben nem hasonlatosok egymáshoz, mert a' Bor erőss ital, a' víz nem, az Arany fárga, az On nem, a' Körtvély és Alma-fa mind színére, mind formáltatására, mind leveleire és gyümölcseire nézve különböznek egymástól. Az embernek van értelme, a' Majomnak nints, fokat tud az ember, a' mit a' majom nem tud. Ez a' tehetség, melly szerínt valaki könnyen meg-esméri a' dolgoknak hasonlatosságát, vagy nem hasonlatosságát, neveztetik *Elmétségnek*.

§. 15.

Mit térszen *egyenlő és különböző*?

Egyenlők azok a' dolgok, mellyeknek egy mértékek és betsek van; nem egyenlők, a' mellyeknek különböző mértékek és betsek van. Egy ittze Bor, és egy ittze Víz, egyenlők kül-

fő mértékekre nézve, de különbözők belső betsekre, ízekre és szagokra nézve.

§. 16.

Mi a' *Szükséges*?

Szükséges az, a' mi valamelly dolognak lételére, meg-kívántatik, p. o. Szükséges a' Szántás vetés, hogy Aratás legyen, a' levegő, hogy lélegzeni lehessen. Szükséges hogy a' lélek az emberben legyen, ha élni akar. Ha a' lélek a' jóban nevelkedni akar, szükséges hogy tanuljon. Szükségesképen kell Istennek lenni, másként semmi se vólna, szükséges az Istent szeretni, néki engedelmeskedni, ha az ember ez életben-is, azután-is boldog akar lenni.

§. 17.

Mi az, a' *mi lehető*?

Lehető az, a' mi meg-lehet ugyan, de egy átaljában nem szükséges, hogy meg-légyen. P. o. lehet valamelly asztalon Por, de a' Por szükségesképen nem tartozik az asztalhoz, a' Fán lehet hernyó tojás és fészek, de a' Fa a' nélkül-is el-lehet. Az a' Föld-is, mellyben jó magot vetettek, teremhet gazt, de ki lehet azt belőle írtani. Az ember még a' fontos dologban-is hibázhatik; de az a' tévelygés nem tartozik az ember természetére. Valami tsak lehető, szükségesképen nem tartozik a' dolog természetére.

A' Babonás Vélekedésekről.

§. 18.

Mi a' *Babonás Vélekedés*?

Babonás Vélekedés az, mikor valaki természet felett, vagy rendkívül való dolgot, minden

den ok nélkül, vagy csak elegendő ok nélkül is, úgy hiszen, mintha az igaz volna. Ez így esik-meg *Először*: ha valami munkát (effectus) történetet akkor vár, és hiszen az ember, mikor annak nints Szerző oka. Minden munkának, minden e' Világban meg-eső dolognak van természeti oka, és a' Szerző ok, annak munkájával vagy szüleményével, szorossan egybe van kötve. Ha ki tehát természeti szerző ok nélkül hiszen valamely történetet, Babonás Vélekedésbe van. Így már olyan dolgokat hisznek, a' mellyek éppen nintsenek, azomban sokszor némelly dolgokat másnak tartanak és néznek, mint kellene valósággal nézni és tartani, mint a' Lántzok zörgését kísértetnek, a' természeti betegséget boszorkányok meg-rontásának, olyan dolgoktól várnak valamit, mellyektől semmi jót nem lehet reményleni, olyanoktól félnek, mellyektől nem lehet semmit félni. Az ilyen Babonás Vélekedés félelmesebbé téfzi az embereket, vagy tsalárd reménységgel bíztatja, vagy az Istenben való bizodalomtól el-vonja, hogy holmi híjjában való mesteriségekhez ragalzkodjanak, haszontalan Orvosfágokkal éljenek. *Másodszor*, a' Babonás Vélekedésű ember, olyan dolgokat-is hiszen, mellyek nintsenek, hanem a' beteg embernek képzelődéseiből, vagy haszontalan mesékből vették eredeteket. A' Példák leg-jobban meg-fogják ezt világosítani.

§. 19.

Mind azok a' Mesék, a' mellyeket a' Vén-Azfszonyok és a' tudatlan Köz-Nép a' Mumuról,

ról, a' Tátosról, a' Tündér Leány Szigetéről, a' Föld alatt való emberekről, a' Vízbe való Sárkányról 's a' t. beszéllenek, olyan dolgokat foglalnak magokban, a' mellyek Világ terem-
tésétől fogva nem vóltak, 's ma sinsenek. Az együgyű emberek azért gondolták - ki ezeket, hogy a' gyermekeket meg-ijeszszék, vagy mulat-
tassák. P. o. Ha némelly Szülék azt akarták, hogy kis gyermekek veszedelmes helyre ne men-
jen, azt szokták vólt mondani: maradj itt, mert majd el-víszzen a' Mumu. — Ha a' Vízről meg-
akarták tartóztatni, úgy rémítették - el attól: ne menny a' Vízhez, mert majd a' Sárkány bé-
fal. Az ilyen Meséket a' Gyermekek el-fok-
ták egymásnak beszélni, 's így lett közönsé-
gessé a' Babonafág, hogy attól féljenek a' mi
nints.

§. 20.

Hát az Ördög minden közben vetés nélkül,
okozhat-e kárt az embernek?

A' Varáslók tudják azt magok, hogy bizo-
nyos jegyek, figúrák, fűvek; és Szóknak el-
mondása által tsak egyedül másokat meg-nem-
ronthatnak: de azt hiszik, hogy az ördög azok
által munkálkodik, és azok által okoz kárt az
embereknek. De ez tsak úgy eshetik-meg, ha
az Isten meg-engedi: mivel tudjuk, hogy a'
Kristus el-vette az Ördögnek hatalmát 'sid. 2:
14. meg-kötözte a' Setétségnek Lántzaival a'
Pokolban. 2 Pét. 2: 4. Jud. v. 6. A' bé-zá-
rattatott gonosz tévő egy Kegyes Királynak Job-
bágyainak, hogy árthatna? nagy együgyűség
hinni, hogy az Ördög önnön magátúl égi há-
bo-

borút szerezhet, az embernek nyakát ki-törheti, jég essőt botsáthat, követőinek sok pénzt adhat. Az igaz Keresztyén hát semmit se fél tőle.

§. 21.

De hát a' késértetek, nem károsíthatnak - é meg?

A' késértetek, vagy a' gonosz lelkek, vagy a' meg-holt embereknek lelkeik, az Ördögök a' Keresztyéneknek nem árthatnak, a' mint most láttuk. Szinte úgy nem árthatnak a' meg-holtak-is, mert a' gonosz embereknek lelkeik igen távol vagynak tőlünk a' pokolban, a' Földön hát meg-nem-jelenhetnek, az Úr Isten akaratja nélkül, annál-is inkább, mivel az el-kárhoztaknak helyében tartatnak. Luk. 16. Testek-is pedig a' Földben meg-rothadván, sem jót, sem rosszat vélünk nem tselekedhetnek. — Az Istent-félő embereknek lelkeik-is pedig érdemlett helyeken vagynak, onnan hát meg-nem-jelenhetnek a' mi ártalmunkra, az ő Földben meg-rothadt testek-is pedig széllyel nem járhat.

§. 22.

Ez a' vélekedés a' késértet felől, olvastatik a' régi Pogányok Könyveiben-is, és a' régi Sidóknál, kik közzül fokban azt hitték, hogy a' meg-holt, kivált gonosz embereknek lelkeik, az ő testeknek koporsóin kívül, vagy a' puszta-ban laknak, az ő Házokhoz, vagy Esmerőikhez gyakran visszafutnak, sőt hitték azt-is, hogy egyik Testből a' másikba mennek által. Tudniillik ezek nem voltak egészen meg-világosodva, a' léleknek az halál után való állapotja iránt.

§. 23.

§. 23.

Hafzontalan babonás vélekedés az-is, hogy a' Boszorkányok a' költs lyukon bé-mennének, az embert éjtzaka álmában meg-nyomnák, és gyötrenék, mert ennek az éjtzakai el-nyomulásnak természeti oka van. Sok ember igen véres, ha már a' feje mikor állzik, aiant van, úgy a' Vér a' főre, és a' mejre hat, innen származik az el-nyomulás, és nyögés. Némelly ezen kívül úgy aluszik, hogy még a' két kezét is a' fejére kótsollja, és így a' Vért a' Szívre le-hajtja. Némelly fokáig fekszik a' hátán, vagy Estve meg-terheli magát, 's ezért nehéz álma vagyon, el-nyomódik. A' kinek illy éjtzakai el-nyomulásai vagynak, kerülje ezeket, 's gyakran igyék Vízet, gyakran tsináljon magának mozgást, meg-szabadúl tőle.

§. 24.

Még az-is babonás vélekedés, hogy a' Boszorkányok Tavaszszal bizonyos éjtzaka, valamelly Hegyre öszve gyűlnének, és ott vendégeskednének. Ez a' vélekedés a' régi Pogányoktól származott, kik Tavaszszal valamelly Hegyre öszve gyűllöttek és a' bálványoknak áldoztak azért, hogy az ő gazdálkodások abban az Esztendőben-is szerentsés legyen, éjtzaka pedig vendégeskedvén, fok útálatosfágot-is tselekedtek. Minekutánna a' Kereszttyénség béjött, ennek a' bálványozásnak vége lett ugyan, de nem egyszerre, mert Magyar Országban-is nem töröltethetett el mindjárt a' Pogányfág, némellyek ismét vízfőz-tértek arra, és így ez a' Szokás-is, hogy a' Gazdák, Gazda-Afzszonyok,

a' Sz. Gellért Hegyére Budára, vagy a' Tokaji Hegyre menjenek Tavaszszal, egylizeriben el-nem maradhatott, mikor a' Pogányfág a' Keresztyén Királyok által, keményen tilalmaztatott-is. Sokan sok ideig azután-is titkon éjtzaka oda jártanak. Az ilyen tudákos egyébaránt jó Gazdaszszonyokat, a' régi időben Boszorkányoknak tartották, 's innen jött-bé osztán az a' mese, hogy minden Esztendőben azok Tavaszszal Sz. György Nap táján az Ördögtől a' Sz. Gellért Hegyére vitettetnek, hogy ott tántzoljanak, vendégeskedjenek, és minthogy az Ördögöt ketske bak lábbal szokták festeni, azt mondták, hogy ezen Boszorkányok ketske bakon mennek úgy éjtzaka a' Szent Gellért hegyére. Ki-ki láthatja, hogy az ilyen Boszorkányfágról való mese nem érdemel hitelt.

§. 25.

Gondolattal senkit se lehet meg-rontani, és így a' Boszorkányok sem árthatnak senkinek tsak puszta akarattal, mert egyedül Isten az, a' ki ha valamit akar, mindjárt meg-leszsz. A' ki hát azt tartja, hogy a' Boszorkány ötet tsak akarattal-is meg-ronthatja, minden eszközök nélkül, bálványt emel a' Boszorkányból, a' mi egyedül az Istené, azt tőle el-vélzi, és a' Boszorkányra ruházza. Vagynak ugyan mérges fűvek, ártalmas gyökerek, melyeket akár az embernek, akár a' baromnak adjanak-bé, meg-betegszik, 's meg-is halhat, de a' kik ezt tse-lekefzik, nem boszorkányok, hanem gyilkosok, és azt nem puszta akarattal, hanem eszközök által-is tselekefzik. Tsak ezektől a' mérges ételek-

lektől, és italoktól őrizze az ember magát, egyéb híjjában valóságától az ilyen szemtelen Alízonyoknak ne féljen, p. o. ha a' gyermeknek, vagy magának az embernek hajából el-nyírnak, 's azzal külömbkülömbféle játékot csinálnak. 's a' t. A' mit töllünk el-nyírnak, 's elvesznek, az már nem árt, hanem a' mit megesszünk iszunk: szemesnek kell hát az embernek lenni, hogy ártalmas ételt italt bé-ne-végyen. — Néha a' roszsz képzelődés- is kárt téstzen, mert ha az ember el-hiteti magával, hogy ez, amaz meg-rontotta, a' nagy félelem, tűnődés, el-gyengíti és erőteleníti.

§. 26.

Babonás vélekedés az-is, ha valamelly szó-
nak rendkívül való erőt tulajdonít az ember.
A' 'Sídók úgy vélekedtek, hogy ezzel az Isten
Nevével *Jehova* a' beteget meg-gyógyítani, a'
tüzet meg-óltani lehet. A' Pogányoknak-is szo-
kások volt bizonyos szókat papirosra írni, a'
tűzbe vagy vízbe vetni, hogy a' beteg meg-
gyógyúljon, vagy még az ilyen értelem nélkül
való szókat tzedulára írván a' beteg embernek
és marhának nyakára kötötték. Még a' Keresz-
tyének közt-is voltak nem régen-is ilyen tudá-
kos emberek, a' kik bizonyos szókat szoktak
el-mondani a' betegek felett, hogy meg-gyó-
gyúljanak, 's meg-is esett, hogy meg-gyógyúl-
tak, mert a' mellett hasznos fűvekkel gyógyí-
tották a' beteget, de hogy a' gyógyítás mellett
bizonyos szókat mondtak, a' már valóságos ba-
bona volt. Így tselekefznek még azok-is, a' kik
az Orvoslág mellett, reá olvasnak a' beteg em-

berre és marhára. — A' szó tsak hang, melly a' levegőbe el-múlik, ennek hát magában gyógyító ereje nints, az embert sem meg-nem-gyógyíthatja, sem meg-nem-ronthatja, bódoggá, vagy bódogtalanná nem teheti, hanem ha Isteni erő járul hozzája, mint mikor az Apostolok a' Jé'sus Nevében tsudát tselekedtek. A' mértékleteség, a' munka, jó rendtartás fenn tartja az egészséget, a' mértékletlenség, rendetlenség, dologtalanfág pedig azt meg-vefztegeti. — A' méltatlan átok sem találja hát meg az embert, és ha az Isten áldására a' gonoszság által magunkat méltatlanokká tévűk, akár-melly tudákos Afzszonynak válogatott szókkal való szerentse mondása se használ.

§. 27.

Az-is babonás vélekedés, mikor az ember a' madaraktól, és a' barmokból jövendől. Azt tartották régenten, hogy a' kinek a' Házán a' gólya félszket rak, szerentsés lesz. De ez képtelenség, mert tselekedheti-é azt a' gólya, hogy a' Föld gazdagon teremjen, az életnek jó ára legyen, az ökö, tehén, a' ló egészséges legyen. Az Istentől jő az áldás, nem a' madaraktól. A' régiek azért szerették a' gólyát a' Házakon, hogy az ártalmas férgek, mellyek az embereknek-is, a' barmoknak-is károsok, el-szokták pusztítani. Úgy-is vélekednek még ma-is, hogy a' melly Házánál a' Kivik vagy a' Bagoly kiált, ott meg-hal valaki. De nagy képtelenség azt tartani, hogy az Isten valamelly madarat, Profétává tenne. A' Kivik éjtzaka azért kiált, mert Nappal el-vonnya magát, és éjtzaka

ka ofztán kiáltásával társát hívja, és mulatja is magát, néha pedig fél. Meg-esik történet szerint, hogy mikor a' Kivik kiált, akkor meghal valaki, de mennyiféle kiált a' nélkül, hogy valaki meghalna. Ez a' vélekedés-is a' Pogányoktól maradt, a' kik rossz jelnek tartották azt, ha a' madarak innen amonnan repültek, a' baglyok kiáltottak, a' kutyák, matskák ordítottak. Holott soha sem ígérte azt az Isten, hogy az oklatan állatok által, nekünk az ő akaratját tudtunkra fogja adni. Az idő változása, és a' félelem okozza gyakran az oklatan állatoknak ordítását. A' madarakat-is a' szél most innen, majd amonnan hajtogatja elől, ilyen bizonytalanfágból jövendőlni nagy együgyűség. Az Istent Szeretőknek mindenek javokra szolgálnak.

§. 28.

Nem a' Boszorkány rontja-meg a' marhát akkor-is, mikor a' Tehennek teje, kék vagy veres. Ha a' Tehenet olyan legelőre botsátják, a' hol bizonyos neme terem a' gombának, és azt meg-észí, vér forma lesz a' teje. De vagynak olyan Fűvek-is, mellyek erősek lévén a' Vért a' Táj közzé űzik, mint a' máj fű, fekete kikirts. Az-is meg-esik, hogy ha a' Tehenet Nyárba Nappal és estve jól meg-nem-itatják, vért fejnek tőle, minthogy a' bő ital okozza a' tejet. Ebbe sints hát semmi Boszorkányfág, itt-is természetes okokra lehet találni.

§. 29.

A' Prűfszentésből, és fül tsendülésből sem lehet semmit jövendőlni. A' régi Pogányok

azt tartották, hogy a' reggeli Prülzfzentés szentsétlenléget, a' déli jót jelent, 's innen jöttbe az, hogy az emberek a' Prülzfzentést, egymásnak jó egészségére szokták kívánni, kívánván, hogy az jót jelentsen. Így gondolkodtak az emberek a' fülnek tsengéséről-is, ha a' balfülök tsengett, arra magyarázták, hogy mások rofzfűl szólnak felölök, ha jobb fülök, arra, hogy mások jól emlékeznek felölök, vagy pedig akkor rofzfű, vagy jó hírt vártak. Ez a' babonás vélekedésnek a' jutalma. Hogy a' fül zúg, oka az, hogy a' vér igen fel-mégyen a' fejre, a' prülzfzentésnek pedig a' nedvesfégnak bőfége oka az Orban.

§. 30.

Illyen halzontalan babonafág az-is, mikor valakinek kára esvén, hogy a' tolvajt megtudja, veszi a' rostát, felette a' gyanús Személlyeknek Nevét el-mondja, úgy vélekedvén, hogy mikor a' valóságos tolvajnak Nevét említi, akkor a' rosta meg-mozdúl, holott a' Rosta mozog azért, mert annak, a' ki azt tartja, a' keze reszket. Egyébként-is, van-e esze a' Rostának, hogy akkor mozogjon, mikor valamelly Név felette el-mondódik. Hát ha tsak ugyan meg-mozdúl a' Rosta, az Isten mozdítja-e meg vagy az Ördög? Az Isten nem, a' ki a' varáslást tilalmazza, és annak eszköze nem akar lenni, az Ördög nem, mert nints hatalma rá, és vallyon a' Keresztyén ember teheti-e kezét, az Ördög eszközévé.

§. 31.

Bolondfág azt-is hinni, hogy a' mogyoró fából készült veszfő, ha a' Föld felett el-visszik, veszfővel ki-mutatja, hol van Arany, Ezüst, Ertz, és pénz a' földbe, mert a' mogyoró fa-is csak olyan, mint más fa, nem lát tovább, nem ért. A' tsalárd emberek, csak hogy másokat meg-húzhassanak, a' hol valami el-tett érzet tudnak, a' felett úgy tudják alattomban a' mogyoró veszfőt igazgatni, hogy mozogjon, 's meg-hajoljon, 's osztán tsalárdul el-hitetik másokkal, hogy ők mesterféges emberek, 's jól fizettetik magokat.

§. 32.

Illyen az-is, mikor ha a' víz vereslik, pestist, háborút jövendőnek belőle, holott az, a' víz fenekén lévő sok veres férgektől van, melyek vízi-bolháknak neveztetnek, néha pedig meg-veresedik a' víz, bizonyos fáknak, füveknek gyökerétől, mikor nagy meleg lévén, a' víz meg-fürüdvén meg-rothad.

§. 33.

Vétkes babonafág az-is, mikor azt gondolván, hogy a' marha a' Boszorkány által meg-rontatott, a' marhát bizonyos füvekkel füstölik a' végre, hogy a' Boszorkány azzal a' füsttel kínoztassék, és a' marhától, hogy azt ne gyötörje, el-űzettsék. — De bolondfág ezt hinni, hogy az Istállóban lévő marhát füstölvén, ez a' füst, a' távol lévő Házban lakó Afzfonyhoz el-érjen, és őtet meszfőre-is gyötörje. Tartsd tisztán a' marhát, adj néki jó, egészséges eledelt, és tiszta vizet, adj néki hasznos Orvosfá-

got, ki-gyógyúl nyavalyájából. Ilyen éppen az is, mikor az igézés ellen tisztes fűvel mossák, vagy füstelik a Gyermeket. Ez az igézés, azt mondják, úgy mégyen véghez, hogy vagynak olyan ártalmas szemű emberek, a' kik a' gyermekeknek minden belső részét látják, és így őket pufzta nézésekkel meg-rontják. De nem csak képteienlég pufzta szemmel így a' belső részeket látni; hanem bölondfág-is azt hinni, hogy látással valakit meg-lehessen rontani, mert a' Szem látván semmit magából ki-nem-botsát, hanem inkább magába véli a' külső világosságot, ha tehát ebből semmi se mégyenki, hogy ártana? Jó néha a' Gyermeket füstölteni, mosni, de fokízor ártalmas, az igézés ellen pedig soha se hasznos, mert a' csak képzelődés.

§. 34.

A' Tsillagok forgásából-is jövendőlni babonafág. A' régi Pogányok a' Napot, Hóldat, és Tsillagokat, az Istenlég Képének tartották, és imádták, és így azt gondolták, hogy a' Nap, Hóld és Tsillagok járásától függ az ő bölondfágok. Innen izármazott az, hogy kinek-kinek jövendőbéli állapotját, onnan jövendőlték-meg, mikor? és a' Napnak, Hóldnak, 's Tsillagoknak járásának mitsoda alkalmatosfágával születetett? De az időnek, Napnak, Hóldnak, Tsillagoknak járásából jövendőlni az ember jövendőbéli állapotját, annyi, mint a' Gondviselest, az Istentől el-venni, és a' teremtetett dolgoknak által adni, holott ő igazgatja az embereknek állapotjokat, nem a' Nap, Hóld, és Tsil-

Tsillagok. Minden az Istentől származik, ör-
vendetes vagy szomorú állapot. Azomba van
példánk reá, hogy két gyermek egy Nap, egy
órában születik, az egyik szegény állapotban
marad, a' másik nagy méltóságra mégyen.

§. 35.

A' Napokba se kell válogatni; A' Pogá-
nyok valamint egyik Esztendőt, a' másiknál,
egyik Hólnapot a' másiknál szerentsébbnek
tartották; mivelhogy azokra nézve a' Tsilla-
gok különbözőképpen láttattak járásokat for-
gatni: Úgy az Hétnek egyik Napját, a' másik-
nál szerentsébbnek vélték. Ez a' bal-veleke-
dés-is a' Pogányokról által ment a' Keresztyé-
nekre. De az az Isten, a' kinek hatalmában
vagnak az idők, akármelly Nap, nem hatal-
mas-é a' gonosztól meg-őrizni, és meg-áldani;
a' Napnak száma, hogy első, második, harma-
dik légyen az hétben, az Isten igazgatását el-
fordíthatja - é ?

§. 36.

Az Hóld változásától se kell az áldást fel-
függeszteni. A' Szántó vető emberek, a' Ker-
télzek, úgy képzelődnek, hogy némelly magot
Hóld töltén, némellyet Hóld fogytán kell vetni,
holott a' tapasztalás bizonyítja, hogy tsak jó
időben, alkalmasan el-készített Földben ves-
sen az ember jól meg-ért magot, jól ki-fog
kelni, és nevededni.

§. 37.

Az Álomnak-is magyarázatjában baboná-
lok fok emberek. Az álom, a' Léleknek azok-
ról a' dolgokról való képzelődése, mellyeket az

előtt látott, hallott, és tapasztalt, de úgy, hogy az ember álmában azokhoz a' dolgokhoz télizen-is, vagy el-vélzen. Almodhatik az ember úgy-is, hogy álmában valamit homályosan tapasztalván, annál fogva alkalmatosfágot vélzen a' Lélek magának a' képzelődésre, mint-ha ugyan némelly dolgokat valófággal látna, p. o. valahogy álmosan hallja, hogy az óra üt, 's ofztán úgy álmodik, mintha halottnak, vagy lármát harangoznának. Es így ebből világos, hogy az álom nem következendő, hanem már meg-lelt dolgot jelent, azomba ki magyarázhatja-meg, mit jelent az álom? valójában nevettség, a' mint némellyek az ő álmokat szokták magyarázni. Régenten az Isten, gyakran álomban adta tudtára a' Prófétáknak, a' jövődő dolgokat, de már az, ma meg-szüntt, és így nem kell az álom felől valamit tartani.

Ezt az egyet meg-lehet az álom felől tartani, hogy az, ki-mutatja, ki mitsodás természetű? mert a' ki búja képzelődéseket formál magának álmában, bizonyosan búja, a' ki éjtzaka magában sokszor tzivódik, veszekedik, el-lehet felőle hinni, hogy tzivódó, veszekedő. A' ki pénzelt, tzifra ruhával álmodik, fösvény és kevély. A' ki mikor alszik, tsalárdkodik, húz, von, nappal-is olyan. Egyedül ezt lehet az álomból ki-húzni, egyebet semmit az nem jelent.

§. 38.

Ha valamelly izomorú dolog történik akár közel, akár messze, azt mondják az emberek: *No azt meg-ér tettem.* Néha ez természetesen esik,

esik, p. o. egy távol lévő fiúnak beteges otthon az Attya, a' kit ő igen szeret, és a' kinek következhető halálától régtől fogva fél. Történik, hogy ilyen tünődése között estve egy matska előtte el-szalad, 's éjjel azt álmodja, hogy az Attya meg-hóltt, 's valósággal tudósítatik-is halála felől. Van - é már ebbe valami tsuda, vagy rend-kívül való dolog? Bizonyosan a' Fiú nem érzi-meg Attya halálát, mert az távolról nem illetheti - meg őtet; hanem a' dolog természetesen így esett; hogy a' Fiú meg-ijedt a' matska zörgésétől, és az ijedlég az Attya halálától való régi félelemmel benne öszve vegyültt, és ez amannál még erősebb lévén, az Attya haláláról való álmot szülte benne. Rend szerínt akkor mondja az ember: *Meg-érzettem*, mikor igen fél valamitől, mert a' legkisebb félelem-is észébe juttatja azt, a' mitől fél.

§. 39.

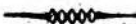
Sok dolgok természetesen esnek, és így ha azoknak okait, nem tudjuk, nem kell Boszorkányságnak, vagy ördögi mesterfégnek állítani, p. o. a' vizet, havat, a' parás tűzön-is jéggé lehet tsinálni, ha abban az edényben, mellyben a' jég, vagy hó van, a' tűzre salétromot, vagy konyha sót téfznek, mert mihelyt az hó olvadni kezd, a' só a' vízből ki-húzza a' tüzes részetskéket, és azt okozza, hogy az könnyen meg - fagyjon. Minden féle virágnak a' színét igen hamar meg - lehet változtatni, úgy hogy a' fehér virág sárga, a' fetét veres színű fekete, a' viola színű zöld, a' rózsza színű világos zöld legyen, még-is a' virág szagát, és
for-

formáját meg-tartsa. Végyen az ember 2 Lóth Szálmiaakövet, egy Lóth hamú-zsirt, tegye az üvegbe és tartsa benne a' virágot. Bé-lehet a' tojá-st-is szoros szájú butelliában tenni, ha elébb egynéhány napig erős etzetbe tartja. Ha a' Szappant égett borba tészik, hasonló lesz a' Jéghez. A' Jég-tsapot, ha a' meleg Kájha mellett lévő asztalra tészik-is, csak a' vastag végét egyenesen el-vágván, hintsék-meg Salétrom-mal, az Asztalhoz fagy. Végére kell hát minden dolognak járni, és nem kell vagy az Ördög-nek, vagy a' Boszorkányságnak tulajdonítani.

TERMÉSZET TUDOMÁNYA

VAGY

F I Z I K A.

A Testeknek természeti Tulajdonságokról.

§. 1.

Valamit látni, tapogatni lehet, és valami helyet foglal, mind azt Testnek szokták nevezni. És így a' tűz, a' levegő, a' víz-is test. A' Fizika taníttya az ilyen testi dolgoknak tulajdonságait. Ezek a' Testek tulajdonságai igen különbözők; mert vagynak nehéz és könnyű, tömött és ritka vagy lyukatsos, által látszó, és által nem látszó, sűrű és folyó, kemény és puha, parázs és hajtható, vagynak kelő vagy rugós,

gós, az az olyan Testek, melyek ha öszve nyomódnak, mint egy meg-kelek, mint a' tészta, és elébbeni állapotjokra ismét vízfőz pattannak, p. o. bé-nyomom a' pofámat az újjommal, lyukat hágy maga után, de az a' bé-nyomott Test ismét fel-kél, semmi lyuka nem marad; de ha a' sárba nyomom az újomat, megmarad állandóan a' helye, fel-nem-kél, vízfőz nem pattan. Az ortzám hát kelő Test, a' Sár nem az. Illyen rúgó Test az Atzél-is, melyet ha meg-hajtok, vízfőz pattan, a' hal héj, a' talu, melyet akár mint öszve-nyomnak fel-duzzad.

§ 2.

Tulajdonfága a' Testnek az-is, hogy azt, sok részekre el-lehet *osztani*: noha különbözőképen, p. o. az Aranyat és Ezüstöt mennyire el-lehet lapítani? ebből mennyi vékony drótot lehet készíteni? némelly Testek szagosak lévén, majd képzelhetetlen, mennyire meg-öszlanak a' szagnak magokból való ki-botsátása által. Meg-öszolnak a' Testek a' Festékben való el-öszlata által-is, p. o. némelly festő test ha kitsiny, is, temérdek sok ittjét meg-fest, úgy de az által meg-öszlik.

§ 3.

Van minden Testnek ki-terjedése-is (*extensio*) az az minden test a' másikon kívül van, és bizonyos közt (*Spatiumot*) foglal, 's innen minden testnek van bizonyos nagysága és formája. Így már különös helyet foglal az Asztal, a' tükör, a' szék, 's a' t. A' testnek ki-terjedése, annak formája vagy figurája különböző, úgy

úgy hogy két egymáshoz mindenben tökéletesen hasonló testi dolgot nem lehet találni.

§. 4.

Egy Test sem *hathat* a' másiknak helyére, abba a' közbe, mellybe a' fekszik, hanem ha az el-hagyja a' maga helyét, vagy onnan elmozdítatik, és az neveztetik; *által nem hat-hatójának* (impenetrabilitásnak.)

§. 5.

Minden Testnek számtalan sok *kölyukatskái* vagynak (porusai) 's innen van, hogy az emberi Testből, azokon a' lyukatskákon, az izzadás által, temérdek sok nedveslég ki-takarodik, a' Plánták-is sok nedveslégeket bé-szív-nak, sokat magokból ki-botsátanak azokon a' lyukakon. A' tűz-is nem másképen hat bé akár-melly testekben, hanem ezen köz lyukatskák által. Ha tehát a' testnek illy köz lyukatskái nem vólnának, sem melegünk, sem világosságunk nem vólna, sem a' Plánták nem neved-hetnének.

§. 6.

Mennél erősebben öszve ragadnak a' testnek részetskéji, annál keményebb, mennél lágyabban, annál puhább a' test, mint a' Márvány keményebb a' puha kőnél. A' melly testnek részetskéit kevés meleg-is egymástól el-olvasztja, ki-gőzölgeti, az folyó mint a' víz, mellyet ha a' tűzhöz téznek, ki-gőzölög, ha pedig úgy öszve-ragadnak részetskéi, hogy egymástól úgy el-ne-lehessen szakasztani, hogy több-is utánna ne szakadjon, *töredékeny* edénynek neveztetik, p. o. a' tserép edény. Lágy test

test az, melyet mindenféle formába lehet önteni, a' nélkül, hogy részei egymástól elvál-
nának, p. o. a' vialz. Azok a' testek, a' mel-
lyek ha dörgöltetnek, más könnyű testeket ma-
gokhoz vonnak, vagy magoktól el-taszítanak,
és szikrát adnak, elektrikák, vagy gyantás ere-
jük. Különös Test a' Mágnes, melynek a' vé-
gei, szüntelen az Égnek két sarkai felé tartá-
nak, úgymint Észak és Dél felé, a' vasat, és
vasas dolgokat magához vonnya.

§. 7.

Minden Testnek leg-nevezetesebb tulaj-
donfága az, hogy *nehéz*. Nehezebb az a' test,
a' melly ha más test-is, hasonló nagyságú edény-
ben tétetik, ennél többet nyom, p. o. ha az egyik
serpenyűben ólmot, a' másikon vizet töltök,
tapasztalni fogom, hogy a' víznél nehezebb az
ólom. Már *Mennél nehezebb valamely test, an-
nál inkább magához vonnya a' könnyebb testeket*.
P. o. leg-nehezebb az egész Föld, azért minden
a' Föld felé esik, a' föld mindent magához von.
Az hegyek-is magokhoz vonnyák a' vastag de
könnyebb gőzölgést. Ha a' kezemet a' por-
ban, vagy a' vízben botsátom, mindenikből
ragad reá valami, mert nehezebb lévén a' kéz,
a' víznek és a' pornak könnyű részetskéit ma-
gához húzza. Ellenben, ha a' kényesőbe már-
tom kezemet, tölle meg-nem-nedvesedik, mert
a' kényeső igen nehéz. Az Arany pedig a' kény-
esőben meg-nedvesedik, és azt által-is áztat-
tya 's elzi, mert az Arany nehezebb a' kénye-
sőnél, és így azt magához vonnya.

§. 8.

§. 8.

Már ebből, hogy a' nehezebb test, a' könnyebbet magához vonzza, sok dolgokat lehet meg-világosítani. P. o. látjuk, hogy egy darab fa úszik a' vizen, miért? mert a' víz nehezebb, és így erősebben-is vonódik a' Földhöz mint a' fa, ellenben a' kő a' kényesőn éppen úgy úszik, mint a' Fa a' vizen, mert a' kényeső nehezebb a' kőnél. Éppen ezért lebegnek a' felhők-is a' levegőben, melly ezt a' Földet körül véli, de mihelyt a' vizes gőzölgések a' felhőkben tseppekben öszve-mennek, nehezebbekké lesznek a' levegőnél, azonnal le-esnek. A' füst és láng magassan fel-mennek a' levegőben, mert könnyebb a' levegőnél. A' zsír és olaj a' víz tején úsznak, mert könnyebbek a' víznél.

A' Tüzzel és Világosságról.

§. 9.

Minden testek között a' tűz leg-könnyebb és vékonyabb test, azért hat-bé olly könnyen akármelly testbe. Minden testben vagynak tüzes részetskék, de a' valóságos tűz, akkor mutattya-ki magát, mikor ezek a' tüzes részetskék mozgásban jönnek. Ezt a' mozgást pedig szerzi, vagy a' már égő tűz, vagy az ütés, és dörgölés, p. o. a' vas meg-melegszik, és végtére tüzes lesz, ha a' kalapátsal keményen és sebessen verettetik. Az atzél, ha kemény kőhöz ütik, szikrát ad. A' fa meg-gyúl; ha más kemény fához dörgölik. A' vér-is meg-melegszik, ha sebessen foly a' testben, és az által a' folyás által az ereken dörgöltetik. Meggyúl

gyúl végtére a' szekér-is, ha a' hofzszas és sebess menetelben, annak kerekéi fokátg dörgölődznek a' Tengelyhez, 's azért-is kell megkenni a' kereket és a' Tengelyt, hogy ezek ne dörgölődzenek.

§. 10.

A' tűz és a' meleg minden testekbe bé-hat. Ha a' Házat bé-fűtik, minden benne meg-melegszik. De a' vastag testek egyfzzerre több tűzes részetskéket vehetnek, 's tovább-is tarthatják azokat magokban, mint a' vékony Testek, ugyan ezért lehet, p. o. az Értz nemeket és köveket keményebben meg-melegíteni, mint a' fát. A' pintzék, és a' kőből épült vastag falú Templomok, télben melegebbek, Nyárban hidegebbek, mint a' vékony falú épületek, mert amazoknak falain, a' bennük lévő meleg, öly könnyen által nem hathat Télben, Nyárban pedig a' külső meleg azokon hirtelen által nem mehet a' Pintzében, vagy a' Templomban. A' vizet papirosban gyertyánál meg-lehet főzni, az ólmot ugyan úgy a' papirosban el-olváztani, mert a' tűz inkább bé-mégyen a' vastag vízben és ólomban, mint a' papirosban.

§. 11.

Hogy a' tűz tovább tartson, nem tsak meg-éghető matériának kell ott lenni, hanem szűkség, hogy a' mozgás-is tovább tartson, erre pedig levegő kívántatik. A' tűz és szén sebessen ég, ha fűjják, de ha az edény, a' mellyben fészik, bé-lefzsz fedve, el-alufzik. Akármennyi fát raknak-is a' kementzében, nem fog égni, ha annak szelelő lyuka nem lefzsz, ha

a' kémény ki-talál gyúlni, mindjárt meg-szűnik égni, ha vagy mindjárt keményen bé-fedik, vagy másképen a' tűztől a' levegő-eget el-zárják. Ha az égő testet mással bé-fedik, különösen fok vizet töltenek reá, el-alszik. De a' zsírt és olajt, nem lehet vízzel el-óltani, mert a' víz nem fedí-bé a' zsírt és olajat, hanem mivel nehezebb alább száll azoknál, 's a' zsírt és olajat el-szórja minden felé nagy kárunkra.

§. 12.

A' meleg, mellyet a' tűz részetskéi okoznak, minden testeket ki-szélesít, és ki-terjeszt, mivelhogy a' tűz részetskék azokban bé-hatnak, az hideg ellenben, az az a' melegnek távol-létte öszve húzza azokat. Ha a' disznónak puha hólyagját öszve-kötik, és a' meleg kementzéhez tészik, egélszfen fel-duzzad, mihelyt pedig a' hidegre tészik, azonnal öszveszik. A' víz-is, ha vékony, és a' levegőtől üress tsőben tészik, fel-szalad a' tsőben, ha azt meg-melegítik, de mihelyt hidegre tészik, egélszen alá száll. Ha az illy üveg tsőtskén jegyzéseket tésznek, a' szerint, a' mint fel, vagy alá mégyen a' benne lévő nedveség, a' melegnek vagy a' hidegnek nagysága szerint, meg-tudhattya az ember mitsodás az idő, és azt Thermometrumnak, a' melegség mértékének nevezik, mert arról meg-tudhattya az ember, a' melegnek, vagy hidegnek mitsoda grádusa van?

§. 13.

Ha valamelly töredékeny test, p. o. az Üveg, hirtelen meg-melegítetik, 's azután mindjárt hidegre tétetik, vagy pedig a' hidegről melegre, el-tö-

törlik, mert a' meleg az ilyen Edénynek részeit igen ki-fzélesíti, a' hideg pedig nagyon öfzve-vonnya, és így erőszakot kell néki szenyvedni. Ellenben, ha nagy üstben, vagy tserép, és vas edényben, akármennyi mőtskos régi üvegeket, palatzkokat raknak, és hideg vizet töltvén reájok, lassanként keményen fel-forrallyák, az üvegek ép-ségben maradnak, 's meg-tisztúlnak, mert hirtelen változást nem szenyvednek. A' hidegnek és melegnek hirtelen való változtatása veszedelmes a' mi testünknek, mert e' miatt a' mi testünknek-is némelly részei, különösen a' tüdő könnyen meg-pattanhatnak, mint az üveg. A' ki a' meg-hevülés után egyszeribe meg-hidegíti magát, hirtelen hideg vizet iszik, az igen meleg Házból kemény hidegre, vagy abból nagy melegre megyen, nagy nyavalyát okoz magának. Ha meleg ételt eszik-is az ember, 's igen hideg vizet iszik reája, meg-pattan a' foga.

§. 14.

Ha a' hideg testet a' melegre viszik, nem melegszik meg mindjárt, főt elsőbben sokkal hidegebb kezd lenni. A' hideg, de meg-nem-fagyott víz, télben meg-fagyni kezd, ha a' meleg kementzére telzik. A' hideg esső tseppek-ből, akkor lesz szjég esső, mikor Nyárban onnan felül, az hidegebb levegő Égből, az alsó melegebb levegő égbe alá szállanak. Ezért éjtaka ritkán, télben soha sem szokott Jég esni, mert az alsó levegő hideg. Innen könnyen által látni, miképen esik az meg, hogy a' meg-fázott embereknek kezei és lábai akkor fagy-

nak-meg, mikor, hogy melegítsék magokat, a' meleg kementzéhez állanak. Ezt el-kell ke-
tűlni, 's ha ki meg-fázott elsőben egy darabig
hideg Házban maradjon, mert a' nagy hideg
sem árt egy könnyen a' kéznek és lábnak, így
nem kell a' meg-fagyott embert-is mindjárt me-
legre a' bé-fűtött kementzéhez tenni. A' gon-
dos Gazdaszszonyok, a' meg-fagyott almát, ré-
pát, 's más féle gyümölcsöket, nem szokták
meleg vízbe vetni, 's tűz mellé tenni, hanem
jeges vízben, melly a' fagyot ki-fzívja belőlök,
's úgy lesznek haszon vehetőkké.

§. 15.

A' tűz nagy Jótéteménye az Istennek, sok
hasznát veszszük annak, de mivel ellenben sok
kár következik belőle, ha azzal az ember vi-
gyázatlanul bánik, szükséges a' következő
Regulákra vigyázni:

a) Minek előtte le-feküdnél, vagy Házad-
tól el-mennél, vi'sgáld-meg a' tűz helyet, jól
bé-takard a' tüzet, zárd-bé a' konyha ajtót,
hogy kutya, matska ne férhessen a' tűzhöz, 's
a' tűz szikráit ki-ne-vigye. A' tűz szerfszámra-
is jó gondod legyen, 's mihelyt hasznát vetted,
jól ki-nyomd a' taplót, és bátorfágos helyre
tégyed.

b) Ha éjjel fel-gyertyázol, a' gyertya tar-
tót tedd tserép tányérra, vagy tálra, így tse-
lekedjél akkor-is mikor métszet égetsz, hogy
annak hamva veszedelmet ne okozzon. A' gyer-
tya hamvát-is ne vesd ide 's tova, hanem kop-
pantóval vévén-el, jól el-óltsd.

c) Lám-

c) Lámpás nélkül való világgal soha le nemny a' színbe, istállóba, a' padlásra, a' hol széna, szalma, és más könnyen gyúlladó dolgok vannak.

d) Ha az Istállót füstölteni kell, a' szén-tartó fazekat vízzel töltött vederben kell tenni.

e) Pipával ne járj a' padláson, az Istállóban, a' színben és az úttán, hogy a' tűz ki-es-vén belőle tüzet ne gerjelsz.

f) A' kéményt, és a' konyhának azt a' részét, melyet a' korom leg-inkább meg-szokott lepni, gyakran meg-sepresd.

g) Az olyan tüzelni valóból, keveset tégy egyszerre a' tűzre, a' mi hirtelen nagyon fellobban.

h) Mindenféle 'Síradékot, ép, és nem hasadt edényben kell meg-olvasztani, 's ha valamit akarunk belé tenni, előbb le-kell a' tűzről venni, 's úgy kell belé tenni. Ha a' 'Sír megtalál gyúladni, ne tölts reá vizet, hanem vagy fedővel fedd-bé, vagy öntsd az hamu közé.

i) Az hamut, ha a' tűz helyről el-akarod tenni, leg-alább egy hétig tartsd olyan helyen, a' hol meg-gyúlladástól nem lehet félni, és ne tedd fa, hanem tserép edényben. A' Kovács szenet-is pintzékben, vagy más bátorfágos helyekenn kell tartani.

k) Oltatlan meszet ott ne tarts, a' hol meg-ázhatik 's meg-gyúlladhat.

l) Nedves Szénát, Szalmát, Gabonát ne tömj egy helyre, hogy meg-ne-gyúladjon, mint a' galamb ganéj-is a' hol vastagon van, úgy a' fűrész por, kender, len-is ha rakáson vagyon. Az illyeket gyakran szellőztetni kell.

m) Éretlen gyermekekre, vakokra, részeseg emberekre, nem kell tüzet bízni, sem tűz szerfzámot. A' gyermekeket jó idején vígyázókká kell tenni a' tüzzel való bánásra.

n) A' Lakadalmakban, és Vendégfégekben, egy embert rendelni kell, a' ki a' tüzre vígyázzon. A' lakadalmi lövéseket nem kell megengedni.

o) Mindenkor hordó vized légyen a' háznál, a' támadható tűz el-óltására.

p) A' tűz óltásra leg-jobb a' tüztől a' levegőt el-venni, annak útját el-zárni.

§. 16.

Egy nevezetes munkája a' tűznek a' *Világosság*, melly által lehet a' környülettünk lévő dolgokat szemlélni. Ha a' meg-világosítatott helynek vagy dolognak egyik ódala nem világos, azt hívják *árnyéknak*, ha pedig nints semmi világosság, azt nevezzük *setétfégnak*. Valamelly fetét helyről, egyszerre igen világosra menni, igen ártalmas a' szemnek, 's a' fényes világosságba, vagy éppen a' Napba merőn bele nézni, nem tanátsos, a' szemet igen erőtleníti. A' világosság okozza a' különböző *színeket*. Öt fő színek vagynak, mellyeket legvilágosabban lehet látni a' Szivárványban, veres, farga, zöld, kék, és viola szín. Azon egy Testnek különböző színei vagynak a' szerint, a' mint annak felső része különböző, mellyet ha változtat az ember, változik a' színe is. P. o. Ha vizet és valamelly zsírt önt az ember valamire, mindjárt változik annak színe, mert a' teteje változván, a' világosság fúgárinak rajta való fekvése is változik.

§. 17.

Némelly Testek világosítanak, ha szintén nints-is benne tűz. A' redves nedves fa éjtzaka néminémüképpen tsillámlik, és ettől a' tudatlan utazó, 's tseléd meg-szokott ijedni. Némelly állatok-is, különösen a' Szent János bogara, éjtzaka tündöklenek. Van olyan finomúl el-készítettett mélsz - is, Fosforusnak nevezik, mellyel a' sötétbe világos betűket lehet írni. Egyszer egy tsintalan ember egy fősvény embernek az ágya végére ezzel azt írta: Rendeld-ei Házaadat, mert meg-halsz, ő szegény nem tudta mi az? Isten jelentésének tartotta, meg-ijedt, meg-hólt.

A' Levegőről.

§. 18.

A' Levegő folyó, és meg-kelő vagy rugós test, melly az egész Földet környül vészti, és minden testek között való tágasfágot bétölt. A' Levegő a' próba szerínt 840-szer könnyebb a' víznél. Háromféle a' Levegő, mintha három Kontignátziós épületbe lakna: *Felső, Középső, Alsó*. A' Felső igen vékony és tsendes Szellőből áll, leg-távolyabb a' Földtől, és ebben semmi féle állatok nem élhetnek. A' második az elsőnek alatta van, a' mi Fejünk felett darabon fel-felé, és ez sűrűbb a' felsőnél, az embereket, 's madarakat táplálja. A' harmadik a' leg-alsó körülöttünk, 's a' pintzékben és vermekben van, és ez leg-sűrűbb, leg-vastagabb, és leg-egésfégtelenebb. A' Levegőnek a' Földet környül vevő kerülete *Athmosphæ.*

sphærának Gőz-környéknek neveztetik, melly a' Föld színétől fogva, bizonyos magaslágra terjed, és tele van földes, vizes, olajos, kénköves és gyantás gőzökkel, mellyek bizonyos ideig abban lebegnek, azután ismét vagy a' Földfelé tódúlnak, vagy bizonyos változásokat okoznak. A' Levegőt lehet tapasztalni, mert kezünkkel lehet hajtogatni: de nem lehet látni. A' mit a' levegőben látunk, a' más testeknek meg-ofzlott részetskéje: mint a' por, a' víz párája, az olajos, fős, bűdös köves párázatok, mellyek a' Földből szüntelen fel-felé mennek, még pedig különös rendel, a' mint a' Földből ki-jönnek, és a' Levegőben közelebb a' Gőz-környékekben lebegnek mind addig, míg nem valahol öfzve-tódúlnak, és eső, hó, futó tsil-lag, 's ménkö képeben 's a' t. onnan le-húllanak.

§. 19.

A' Levegő igen nagy jótéteménye az Istennek: de helyesen azt kevesen esmerik. Levegő nélkül semmi állatok nem élhetnek, mert a' nélkül lélegzetet nem vehetnek. Ha a' madarakat és egyéb állatokat üveg harang alá téfzik, és abból a' levegőt ki-húzzák bizonyos Eszköz által (Antlia Pneumatica) Levegő Szopónak hívják, azonnal meg-halnak. Levegő nélkül semmi Plánta - is nem nevedkedhetik, a' nélkül semmit meg-nem-halhatunk, mert a' levegő hozza füleinkbe az hangot. Mennél tisztább a' levegő, mellyet be-szívunk, az az, mennél kevesebb benne a' tisztátalan gőzölgs, annál jobban érezzük magunkat. A' tiszta és szabad levegő egészséges és elevenné téfzi az embert.

bert. Nem kell hát mindég a' Házban lenni, a' hol sok meg-veszett gőz van, hanem ki-is kell a' szabad levegőre menni, az ablakokat gyakran ki-kell nyitni, és a' friss levegőt bé-botsátani. Nem kell a' Föld alatt való lyukakban, barlangokban, vagy sokáig bé-zártt pintzében, és börtönökben, kriptákban lenni, és az olyan pintzékben - is, a' hol ser, vagy akármiféle must forr, nem kell elébb bé-menni, míg egy ideig nyitva nem álnak, vagy benne a' levegő tűz által meg-nem-tisztítatik.

§. 20.

Minden esmeretes nemei a' levegőnek két félék: vagy *Éltetők*, vagy *Fojtók*. *Éltetők* azok, a' mellyek az állatoknak, és így az embernek - is életének használnak, és az egészséget - is segítik. *Fojtók*, mellyek az állatokat meg-ölik, és a' lángot el-öltják, minéműek a' különböző Gőzök. A' közönséges Levegőnek egy negyed része éltető, három negyed része fojtó. Mikor az ember a' levegőt bé - szívja, akkor az éltető Részt magában meg-tartja, a' fojtó részeket magából ki - botsátja. Innen lehet már azt meg-tudni, mi annak az oka, hogy ha valamely bé - zártt Házban, p. o. Télben sok ember sok ideig együtt van, észre se vész az ember, hogy mindnyájan izzadni, lankadni kezdenek, sőt Estve lévén együtt, ha gyertya van-is előttök, az-is el-alszik. Ennek oka az, hogy a' sok ember a' bé-szívás által, a' levegőnek éltető részét, már el-fogyasztván, annak csak a' fojtó része maradt, melly az embereket-is bádjaasztja, a' gyertyát-is el-óltya.

§. 21.

A' Levegőnek kelő vagy rúgós ereje van, az az őszve-lehet azt szorítani, de ismét, mi-helyt a' szorítást el-hagyja az ember, hirtelen ki-fzélesíti, és fel-duzzasztja magát. Ha valamely réz edénybe szoríttatik a' levegő, mi-helyt annak száját kezdi az ember fel-nyitni, azonnal a' levegő, az edénynek szájában lévő akár-mely erős dugót-is erőszakkal ki-tsapja és el-veti. A' puska-pornak-is minden erős munká-ját, a' benne lévő meg-szoríttatott, 's a' meg-gyulladás által ki-fzélesített levegő okozza. Közönségesen szólván a' levegőnek erejét a' tűz igen neveli. Ezért a' téfzta-is, minekutánna a' gyúrás által meg-melegíttetik, meg-kél, azu-tán a' kementzében tétetvén, még jobban fel-duzzad, ha a' hójagot erősen bé-kötik-is, mi-nekutánna levegővel bé-töltetik, 's a' tűzre té-fzik, el-pattan.

§. 22.

Van a' levegőnek *nehézsége*-is; mert ha a' levegőtől üres edénybe levegőt eresztének, mind-járt nehezebb lesz az Edény. P. o. egy belől üres értz nemből való golyóbis, kevesebbet nyom, ha a' benne lévő levegőt, fellyebb említett levegő szopón ki-húzzák, többet nyom ha a' levegőt be-le szorítják. Innen meg-tetfzik, hogy a' levegő nehéz, és reá nehezkedik mindenre, de ezt az ő nyomását, nem lehet érezni, mert mindenkor egy arányúfágban tartja magát, olly formán, mintha két egymáshoz hasonló nehézségű ter-het, a' mérő serpenyőben téfznek, egyik sem noymja-le a' másikat, mert mind a' kettő egy ará-

arányú mértékben vagyon, de ha az egyik terhet le-veszik, azonnal az egyik serpenyője a mértéknek erővel le-nyomódik. Így van a' dolog a' levegőre nézve-is, ha azt az egyik testből ki-húzzák, mindjárt a' külső levegő nagy erővel nyomja azt. Ezért ragad a' kúts az ember szájához, ha abból a' levegőt ki-szívja. Ha két belől üres fél golyóbist, ölfzve téfzen az ember, de úgy, hogy belőle a' levegőt ki-húzza, egyedül a' külső levegőnek nyomása és szorítása által, olly erősen egymáshoz ragad, hogy a' lovak sem húzhatják-el egymástól, de mihelyt levegő bortsáttatik beléjek, egymástól azonnal el-válnak. Egy boros pohár, mellyből meg-gyújtatott papiros által a' levegő ki-űzet-tetik, a' sima és nedves bőrrel bé-borítottatott testben erőssen bé-nyomódik. Azért nyomód-nak-bé a' meg-melegítettett köppölyök-is a' test-be, mivelhogy a' levegő ezekből a' meleg ál-tal ki-űzettetett. Mihelyt a' gyermekek a' botz-fa puskát a' vízbe értetik, 's annak veszfzejét fel-felé húzzák, a' vízi puska tele leszfz vízzel. Ennek oka az: mikor a' puska veszfz fel-hú-zódik, a' puskában, a' levegőtől üres tágasfág marad. A' külső levegő pedig ebbe az üres tágasfágba bé-nyomja és szorítja a' vizet. Így szoktak készíttetni a' vízi nagy puskák-is, a' meg-gyúladt házaknak meg-öltására. Innen lehet meg-magyarázni azt-is, hogy jó-fel a' víz, a' bor, a' ser, a' héberben, vagy lopóban? úgy, hogy először az ember a' lopóban lévő levegőt ki-szívja, 's ofztán a' külső levegő nyomja a' vizet, bort, sert, és kényszeríti a' levegőtől
üres

üres lopóban fel-menni. Így mégyen-bé a' levegő az állatok nyakába-is, hogy először kifújják magokból a' levegőt, ki-üressítik attól tüdejeket. Az a' levegő, melly az ember testét nyomja, sok ezer fontot nyom, de még-is olly kevésbé érzi azt az ember, mint a' hal a' víznek nehézségét, mert annak nyomása minden felől egy forma nehézségű, és egy arányú mértékben vagyon.

Az Időnek változását mutató vékony üres Tsőről, vagy Barometrumról.

§. 23.

Hofzfú, vékony, belől üres üveg tsőt szoktak készíteni, melly felül bé-zárva, alól nyitva szokott lenni, úgy hogy az alsó része megvan darabon fel-felé hajtva. Ha abban a' tsőben vizet töltünk, a' levegő szorítván a' nyitva lévő végén a' vizet, azt 32 lábnyira, vagy schuknyira fel-hajthattya, 's tarthattya: ha pedig nehéz kényesőt botosátanak belé, a' nehezebb lévén, azt tsak 29 újnyira, vagy tzólnyira hajthattya-fel, de úgy, hogy mind a' két esetben a' Tsőnek felső része, a' vizen és a' kényesőn felül a' Levegőtől üres légyen. Ezen fundáltatik a' Barometrumnak, az idő változását, és a' levegő nehézségét mutató eszköznék készítése. Tudniillik a' levegő erősebben nyom, ha tiszta, és vastag gőzölgéssel nints vegyítve, ekkor a' kényeső fellyebb hág, 's meg-mutatja, hogy nem fog esni, mert semmi vastag gőzölgés nints a' levegőben. Ha pedig
a' le-

a' levegőben sok gőzös pára van, akkor a' levegő kevésbé nyom, a' kényeső a' tsőben leesik, jele, hogy a' levegőben lévő vastag párázatokból esső lesz.

A' Hangról

§. 24.

A' hangot a' szűli, hogy a' levegő rezkető mozgásban jő, ha az ember mind a' két kezét sebessen öszve-tsapja, ekkor a' levegő ez által széllyel szórattatik, vagy ha a' korbáts, az ostor a' levegőben sebessen forgattatik, suhog, és hangot ad, ha az harang meg-húzzattatván, a' levegőt meg-rezsketteti; ha a' húzók meg-illettetvén mozgásban jönnek, így a' levegőben rezketést tsinálnak, ha a' hangzó muzsikákban erőssen levegőt fúnak, ha a' tüdő a' maga gégején ki-fzórja a' levegőt, ha a' puska-por meggyújtatik, 's az által a' levegő mozgásban hoztattatik 's a' t. mindenkor a' levegő meg-rezskettetik, 's így származik a' hang, melly-is különböző lesz a' szerint, a' mint a' levegőnek rezketése erős, vagy gyenge, sebes, vagy lassú. Lehet ezt tapasztalni a' víznek mozgásában, és habjainak zúgásában. — Ha az ember egy követ vet a' vízben, azon a' helyen, a' hol a' kő bé-vettetik, nagy mozgás és habzás lesz körös körül, először ugyan igen sűrűen, azután lassabban, míg nem utóllýára a' partban meg-ütkezvén apródonként meg-szűnik. Valamint már a' kő a' vízben bé-háítatván, habozni és körös körül mozogni kezd a' víz: úgy a' mozgás által rezketésben jő a' levegő, és habozni kezd,

kezd, mind addig terjedvén körös környül, míg nem a' mi fülünket meg-illeti, és azzal a' hangot közli. Ha az a' levegőnek mozgása erős, és mi ahoz közel vagyunk, úgy halljuk ezt az erős tiszta hangot, ha pedig az gyenge, vagy távol vagyunk attól, úgy igen lassú és gyenge hangot hallunk, a' levegőnek erős és vastag habjai, vastag hangot formálnak, annak vékony habjai tselekezik, hogy vékony hangot hallunk.

§. 25.

A' hang mindenfelé el-terjed, és egy pertzentés (minutum secundum) alatt ezer lábnyira, vagy schuknyira, avagy öt száz singnyire el-hat. Ezért lehet mindenkor későbbben meg-hallani az ágyúnak, puskának, melly távol süttetett-el, 's az Egi háborúnak dörgését; mint a' mikor láttya az ember azoknak fel-lobbanását. Abból, mennyi időre, vagy pertzentésre hallja-meg az ember a' villámlás után a' menydörgésnek hangját, meg-lehet ítélni, mennyi távolfágra van az? A' mennyit ver az élet ere az alatt, míg a' fel-lobbanás idejétől fogva a' dörgés meg-hallatszik: annyi ezer lépésnyire van távol a' menydörgés, egy élet érének vérese pedig egy pertzentés (minutum secundum.) A' hangot erősíti az, hogy a' fülnek és szólásnak elközeiben meg-ütődik. Echo lesz belőle, ha a' hang vissza-ütődik, meg-esik, hogy egy hang, két 's három Echót-is ad, ha p. o. egyik hegy közzül a' másikban, onnan harmadikban ütődik.

§. 26.

A' hang hafznos, nem tsak a' beszéllésre, hanem azért-is, hogy éjtzakának idején, a' kiáltás által másoknak jelt adhassunk, magunkhoz hívhassunk 's a' t. Ezen kívül a' külömböző hangok mennyire gyönyörködtetnek bennünket. De a' nagy hangtól őrízke dni kell, sem a' gyermekek fülében nagyot nem kell kiáltani.

A' S z é l r ő l.

§. 27.

A' levegőből miképen származik a' szél? Úgy ha a' levegő a' magá egy arányúságát, a' Földet körül vevő Gőzkörnyékben (atmosphærában) el-veszti, p. o. ha a' levegő valahol meg-vastagodik, vagy meg-vékonyodik, néhol kelőbb, duzzadóbb mint másutt, a' közelebb való helyekenn, mert akkor a' vastagabb levegő odá megyen, a' hol a' levegő vékonyabb. A' sűrű tömött levegő rendszerint hideg szokott lenni, azért mikor szél támad híveset érzünk, mert sűrűbb erősebb levegő érdekel bennünket. Tapasztaljuk ezt akkor, ha a' meleg szobának ablakát meg-nyitjuk, mert akkor a' hideg levegő erőszakkal 's zúgással tolódik-be. A' szél mind addig tart, míg a' levegőnek egyarányúsága helyre nem áll.

§. 28.

A' szelet négy felé osztják a' szerínt, a' mint az e' világnak négy része Nap-kelet, Nap-nyugot, Dél és Észak felől jön, és így a' négy fő szelek Nap-keleti, Nap-nyugoti, Déli és Északi szeleknek neveztetnek. Az *Északi Szél* rendszerint

Izerint leg-hidegebb, mert a' hideg Tartományokról a' jeges-Tenger felől jő: a' *Déli Szél* melegebb, kivált Nyárban, mert a' leg-melegebb Tartományokból Afrikából jő. A' *Nap-nyugoti Szél* leg-nedvesebb és többnyire esőt hoz magával, mert a' nagy Tengerről az Océánusról jön. Ezek között a' Világ négy nevezetes részéről jövő Szelek között-is vagynak ismét közbe jövő Szelek, p. o. Észak és Nap-kelet, Észak és Nap-nyugot, Dél és Nap-kelet, Dél és Nap-nyugot között lévő Szelek; és ezek: Észak Nap-nyugoti, Észak Nap-keleti, Dél Nap-keleti, Dél Nap-nyugoti Szeleknek nevezetnek. A' Tengeri Hajósok, kiknek igen kell figyelmezní a' Szélre, mert az hajtja az ő hajókat, 32 Szelet számlálnak. Vagynak rendszerint való Szelek, vagynak erőszakos Szelek is, mint az *Orkán*, melly 24 óra alatt a' Földnek négy részét könnyen által futtya, és sok károkat téfzen kivált Nap-keleten, mert a' hol az által megyen, ha az embereket a' mezőn találja, meg-öli, meg-fojtya, a' házakat öszverontya. Van *Forgó Szél*-is, melly akkor támad, ha két 's több erőss Szelek egymásba ütközhén, valamelly fűrű Felhőben meg-botlanak, és úttyokban meg-akadályoztatván, onnan felül kavarogva jönnek-le a' földre, ott mindent öszve-zavarnak. A' Felhőben imitt amott el-öfzlott veresses szín jelenti, hogy a' levegőben fok meg-ritkúlt gőzölgések vagynak, melly-is elől-járó postája a' Szélnek.

§. 29.

A' Szélnek sok haszna vagyon, mert a' levegőt tisztítja, a' rothadástól őrzi, mérsékli annak melegét, vagy hidegét-is, mivel másuttan a' hideg vagy meleg levegőt elől hajtja, a' földet meg-száraztja; azt meg-kövériti, mivel hogy előt hozza a' Fellegeket, hogy esőzzenek, el-szórja a' virágoskákknak porotskáit, melyek által a' plánták és fák tenyészökké lesznek, a' vizet mozgattja; hogy meg-ne-rothadgyon; a' Hajókat a' Tengeren; a' Szél malmokat a' szárazon hajtja; meg-rázza a' fákat, s annál fogva a' bennük lévő nedveséget körül jártattja: — Tsak az egy levegő által mennyi Jótéteményét közli az Isten mi velünk; holott azt még tsak nem-is láttuk; de még-is az Isten' minden Jótéteményei felett azzal leg-többször éjjeli nappali lélegzésünk által élünk. A' Szelek tselekeznek; hogy körülöttünk a' levegő egészséges; hogy az ártalmas gőzök el-szóródnak. Az erős Szél a' szemnek; fülnek; s az egész testnek ártalmas lehet; a' nedves Szél pedig Náthát; és hurutot okoz; de nem annyira nálunk; mint a' meleg Tartományokban. A' Nyári hévfégben való friss szellő; kellemetes ugyan; de veszedelmes lehet, ha izzadó testünket éri.

A' V Í Z R Ő L.

§. 30.

A' Víz olyan folyó és által látszó test, mellynek magában színe; íze; szaga nintsen. Hogy színe, íze, szaga van, a' tengerben, tokban,

ban, folyókban, kútakban lévő vizeknek, az onnan van, hogy valamint a' levegő, úgy ezek is más idegen testekkel meg-vegyülnek, kivált képpen pedig földdel és sóval, 's az adgya nélkül színeket, ízeket, szagokat. Vagynak sok folyó matériák italok-is, mellyek magokban mind csak vizek, de vagy a' természet, vagy a' mesterlég által más testekkel meg-vegyítettnek, 's innen származik köztök a' különbség. Ide tartoznak már a' fős vizek, a' savanyú vagy bor-vizek, a' gyógyító vizek, a' plántáknak és állatoknak nedveslégei, az égetett Vizek, Olaj, Bor, Ser 's a' t.

§. 31.

A' Víznek mozgásáról.

A' Tengernek és a' Folyóknak vizei a' Teremtőnek bölts tzellya szerint, szüntelen mozgásban vagynak. Az álló víz hamar megrothad, és meg-büdösödik, ha pedig mozgásban van, nem rothad-meg. Ezért-is a' folyó vizek minden meg-állás nélkül a' Földnek le-hajló árkaiban szüntelen folynak. A' Tenger vízének ugyan nints olly erős mozgása, mint a' folyó víznek, de hogy rothadást ne kapjon, a' bölts Teremtő be-töltötte sóval. Minthogy pedig ez-is magában elégléges nem volna, rész-szerint a' Szelek a' habzás által mozgásban hozzák azt, rész szerint sokat használ erre, a' Tenger vízének bizonyos időben be-felé való húzódása és visszafolyása (fluxus et refluxus maris.) Tsudálatos dolog! a' Tenger vize minden hat óra után az ő partyától, a' közepe felé be-vonódik, ismét hat óra múlva a' partya felé visszafolya megyen.

§. 32.

§. 32.

A' Víznek jókáságáról.

Nagyobb részét a' Föld kerekiségének a' víz fedi-bé, és ezt bõlts végre szerzette így az Isten. A' nagy Tengerbõl mennek-fel leg-inkább a' vizes gõzölgések, ezekbõl léfznek a' Felhõk, ezeket a' Szél mindenfelé a' száraz Föld feliben viszi, 's olztán le-esnek hó, essõ képi-ben, a' Földet meg-kövéritik, a' kút-fejeket bé-töltik, a' kút-fejekbõl léfznek a' tsergedezõ patakok, ezekbõl a' kisebb nagyobb folyó vizek, áradások, és ezek ismét a' Tengerbe folynak.

§. 33.

A' Víznek hasznairól.

A' Víz el-múlhatatlanúl szükféges az embereknek, az állatoknak, és a' plántáknak. E' nélkül nem lehet főzni, sütni, inni, italokat készíteni. Leg-hamarébb és leg-jobban el-óltya a' szomjúságot, és közönségesenn leg-egészségsőbb, leg-jobb ital-is. E' tselekefzi, hogy a' vér az ereken akadály nélkül folyjon, meg-emészti, fel-olvasztja a' nyálas zsíros nedves-ségeket a' testben, mellyek annak igen ártalmasok vólnának, 's ki-viszi a' Testbõl. Hogy azzal az öltözetet, a' ruhát ki-mossák, annál fogva sokkal nagyobb hasznokra van az embereknek, mint sem sokann tudnák és hinnék. A' folyó víz, sem nem olly tisztá, sem nem olly egészséges, 's jó ízû, mint a' forrás víz. Az essõ víz, és a' mellyet az el-olvasztott Jég es-sõbõl, hóból, Jégbõl készítenek, gyakran egés-ségtelen. Ne igyál vígyázatlanúl minden for-

rásból, annál inkább az álló Tókból, vagy pót-solyákból. Némelly helyekenn a' víz ásványos részekkel teli, és merő Orvosfág, mint a' Füredi, Bártfai savanyú víz, a' Budai, Váradi, Tapóltzai ferdők. Az álló-tóknak a' lakó helyhez közel való léte az egészségnak a' bűdös gőzök miatt ártalmas. A' folyó vízben való ferdés egészséges, tsak izzadtt testtel ne légyen, 's veszedelmes helyen ne essen-meg.

§. 34.

A Ködről és Felhőről.

A' *Köd* áll a' vizes párázatokból, mellyek az alsó Levegőben repülván meg-sűrűdnek. Ez a' vizes gőznek meg-sűrűdése, a' hideg által mégyen véghez, azért nem tsak azt lehet meglátni, hogy mikor mégyen által a' gőz a' meleg vízből a' hideg levegőben, hanem az emberek, és az oktalan állatokból ki-menő párá-t-is, mikor a' levegő hideg, úgy lehet látni mint egy Ködöt. Néha a' Ködben olyan részszekek vagynak, mellyek rosz szagot adnak. A' ki ezektől fél, ne mennyen-ki éhgyomorral, hanem vagy valami fűszerfzámot rágyon, vagy tartson valamit orra alá, a' minnek jó szaga van. A' *Felhő* - is nem egyéb, hanem mint a' Ködben, sűrű vizes gőz, melly magas-san fel-mentt, és a' Földtől távol vagyon. Ha ki az igen magas Hegyekre fel-mégyen, nem láttya ezeket a' Felhőket a' hegyen felül, hanem maga alatt. A' *Köd és Felhő* essőt és szellet szerez, és gyakran a' Napnak hévsege ellen, bé-árnyékozza a' Földet.

§. 35.

A' *Harmat* lefzsz ebből a' vizes gőzből vagy párázatból, melly éjtzaka a' Földből; különösen a' plántából gőzölög-ki, reggel pedig, mikor a' Nap fel-jövétele előtt a' levegő meg-hidegszik, tseppekben öszve-menyén le-esik. A' *méz-harmat* azokból az olajos párázatokból lefzsz, mellyek a' Fákban és Fűvekben gőzölögnek fel-felé, de csak hamar le-esnek. A' honnat a' Földet meg-nedvesíti, és gyümölszözvé téfzi, kivált ha esső nints. A' *Méz-harmat* gyakran más idegen dolgokkal van meg-vegyülve, és így a' Plántáknak 's állatoknak ártalmas lehet. A' hideg meg-sűríti a' levegőt, és így az abban lévő gőzöket-is; minthogy a' földből plántákból fel-mennek a' gőzök meleg nap lévén, a' meleg nap után következő éjjelekenn a' levegő meg-hidegszik, a' gőzök-is meg-sűrűdnek, tseppekbe öszve-mennek. Mivel hát a' hideg test körül sűrűen öszve-seregelnék a' gőzök; tehát által lehet látni, miért izzad a' meleg szoba ablaka, ha kívül hideg a' levegő, és ellenbe miért izzad a' hideg szoba ablakának külső oldala, mikor harmatos idő van. A' *Dér*, melly Tavaszszal és Őszszel szokott lenni, meg-fagyott harmat, vagy pedig a' meg-fagyott *Köd*, mellyet zúznak, vagy *Zúzmaráznak* hívnak, midőn t. i. a' Kődnek részei a' hideg kemény testekhez érnek, és azokonn gőz formájokban meg-fagynak.

§. 36.

Az Essőről.

Az Esső akkor esik, mikor a' vízi párák a' felhőben a' Szél, hideg vagy a' menydörgés által öszve-hajtatnak, 's olztán meg-nehezedvén le-esnek. Ha a' vizes tseppek, az igen magas felhőből bőven esnek-le, a' le-esés közben más vizes gőzölgésekkel egygyesítik magokat, meg-nehezednek, 's lefzsz belőlök *zápor esső*. Az *apró esső* tsak az igen alacsony felhőkből szokott esni, és mivel nem melfsziről jő-le, más párázatokkal öszve nem ragad, igen vékonyan, de sűrűen esik. *Péftátosan* esik az esső, mikor valamelly által menő egygyes felhőből esik. *Felhő-zakadás* van akkor, mikor valamelly nagy Felhőt a' szél öszve-szorít, vagy a' magas hegyhez tsap, és így azt vízzé változtattya, 's azt a' felhőből víz képiben sebessen le-önti. *Víz zavar* az, mikor a' nagy felhőt két egymással által ellenbe lévő szél öszve-nyomja, 's akkor mint egy Zsákból úgy tötődik le-felé az esső.

§. 37.

Sok hasznait veszfzük az *Essőnek*, e' kövéríti, lágyítja, és téfzi gyümölsözővé a' földet, e' tilztítja-meg az ártalmas párázatoktól a' levegőt, a' meleget mérsékeli, minthogy a' felső és hidegebb levegőből jő alá, e' tselekefzi, hogy az embereknek és barmoknak hasznokra víz legyen a' kútakban, forrásokban, és folyó vizekben. E' téfzi kövérré a' hegyeket, hogy gyümölsőzzenek. Melly igen jól van az, hogy az Esső nem mi töllünk függ, másképpen vagy kevés, vagy semmi essönk se vólna, mert
mikor

mikor a' Föld-mives az essőért esedezik, akkor az utazó száraz időt kíván.

§. 38.

Különös neme az essőnek a' *Jég-esső*. Ha az oda-fel való gőzök akkor fagynak-meg, mikor már tseppekbe öfzve-menttek, és a' levegőnek valamelly hideg tájékán kereftül mennek, és ott több gőzöket-is magokhoz vésznek, a' mellyeket a' hideg ismét öfzve-fagylaltat, akkor Jég-esső leszfz belőlök. A' Jég-esső sints hafzon nélkül, mert enyhíti az alsó levegőbéli hőféget, és el-fordít nem kevés felhő szakadáfokat, a' mellyek több kárt tettek volna.

§. 39.

A' H ó r ó l.

Úgy származik a' Hó, ha az sokkal hidegebb levegő a' benne lévő vizes párázatokat, a' maga hidege által öfzve-fagylaltja, mellyek ofztán le-esésekkor több ilyen meg-fagyott vékony pléhetskék formájában esnek-le. Mivel a' Hó tsak télben, vagy Tavasz elein szokott esni, mikor hideg van, onnan nyilván való, hogy a' levegő égnek hidegfége által származik. Mert a' levegő ég, mind a' tífza, mind a' homályos időkben szüntelen tele van gőzökkel, és nedves párázatokkal, és ezek az oda fel repdeső Salétromos-darabotskákkal, mellyek természetl hidegek, magokat egyesítvén, meg-fagynak, zúzzá válnak. Meg-esik ez egy hideg fzel által-is, melly azokon kereftül fű. Ezek a' meg-fagyott, és zúzzá vált gőzölgések, a' levegőben, vagy magok nehézfégek, vagy a' lengedező Szél által egybe-verődnek, de úgy, hogy tsak alig

érik egymást annak részei, 's ez az oka, hogy olly lyukatsosok, és pehely formák. Ezek a' Hó - pelyhetskék igen tsudállatosak és szépek, mindeniknek hat szegelete vagyon, és ezek között mindenik fok apró pelyhetskékkel olly szép mértékkel és rendel van fel - ékesítetve, hogy még a' leg - jobb festő - is, alig tudja lefesteni. Ezek meg annyi kívánatos tsillagotskák, és rózsátskák, a' mint ezt lehet tapasztalni a' gyapjúból szőtt ruhán, vagy ha az ember hideg vas pléhet téven - ki, arra engedi a' havat esni, leg - inkább pedig ha nagyító üvegen nézi a' havat. A' Hónak éppen az a' haszna van, a' mi az Essőnek, de ezen kívül a' nagy Hó, mint valamelly fedél, bé - is fedi a' földet, az ő termésével és Plántáival egygyütt a' nagy hideg ellen, és attól óltalmazza.

§. 40.

A' meg - fagyottnak látzó embernek - is fel - elevenítésére hasznos a' Hó. A' meg - fagyott tagok, ha hóban tétetnek, 's hóval dörgöltetnek, ismét meg - gyógyúlnak, 's a' fenétől megmenekednek. A' kinek foká kell a' Havon járni, tartson valamit a' szeme előtt, hogy annak a' Hó - fény ne ártson. Ha télben, nagy hidegben akar valaki utazni, igyék égett Bor helyett egy korty etzetet, hasznos a' meg - fagyás ellen.

§. 41.

Az *igen vékony és sebes tűzről*, melly más - képpen gyantás tűznek, (ignis electricusnak) neveztetik. Van egy különös igen finum tűznek a' neme, ezt kiváltképpen a' levegőben, üvegben, bűdös kőben, Spanyol - vialzban, gyan-

gyantában, a' kék-selyemben, és az állatoknak szőriben lehet tapasztalni. P.o. ha a' matskának, kutyának meleg szőrös hátát letétben dörgölik, láthattya az ember, hogy a' tüzes apró szikrák szökdösnek. Ha az illy finum electrizáló tündöklő tűz, a' levegőben őszve-gyűl, villamás leszsz belőle a' levegőben, vagy a' felhőben, és ez az oka, az égi háborúnak. Van illyen electrizáló-tűz elő-hozó eszköz, melly által, kiváltképpen az üvegből, szurokból, és gyantából, sok illyen tüzet lehet őszve-gyűjteni, és annál fogva, hogy leszsz a' villamás? mitsoda munkái vagynak annak? elől-lehet példában adni. Nem sok ideje annak, hogy ezt a' tüzet kezdik esmerni. Most közelébb, különböző nyavalyákat szoktak azzal gyógyítani. Ennek a' gyantás tűznek olyan tulajdonsága vagyon, hogy ha valami, a' mibe sok illy tűz van, máshoz közel esik, a' mellyben igen kevés, vagy egy szikra simts, amabból a' sok tüzzel bővölködőből, ebbe az üresbe szöknek által, az amannak válható részei a' tűznek. Mivel ez az által-menés igen hirtelen esik-meg, tehát, valamint ha az atzélt kovához ütik, szikra omlik-ki belőlök: úgy ezek a' részek-is a' levegő égben, őszve-ütközzvén szikráznak, 's hangot-is adnak, mint a' puska por, mikor elgyújtják.

§. 42.

Az Égi háborúról.

A' gyantás tűz az egész világonn mindenütt és minden teremtésekben vagyon, ha mi nem láttyuk-is, és ezt a' Bölts Isten a' végre terem-

tette, hogy az által mind az embereknek, mind az oktan állatoknak egészségek; mind pedig a' fűveknek, fáknak, 's magának a' Földnek - is gyümölcstöző ereje fel-tartassék. Ez a' gyantás tűz, valamint a' víz, mindenkör egyarányúságot keres, az az, mindég arra felé foly, a' merre ürességet talál, és így mivel a' Fellegekben igen kevés, a' levegőben pedig igen sok gyantás tűz vagyon: tehát a' levegőből a' Fellegekbe veszi magát, és ha sok illy gyantás tűz öszve-verődik, 's valamelly nagy Fellek, meg-telik gyantás tűzzel; a' körülötte lévő apró fellegeket, mellyekben még semmi tűz nints, mindjárt olly sebessen magához vonnya, mint a' posztóhoz dörgöltt Spanyol-viasz a' hajszálat, 's mikor ezek az apró Fellegek a' nagyhoz közelítenek, az ezekbe a' nagy fellegekből hirtelen által repülő gyantás tűz lángot vet, és csak ez a' villámás; a' levegő Egnek meg-mozgattatása pedig nagy hangot ad, 's csak ebből áll a' menydörgés. A' lángot vetett gyantás tűz, nem marad-meg abban a' kis fellegekben, mellybe a' nagybúl repültt vala, hanem onnét ismét másba, meg másba futkos, azért látszanak úgy némelly villámások, mintha holmi öszve viszla húzott pántlikák volnának, 's oda fel egyszerre futkosnának. Hogy pedig minden dördüléskor úgy tetfzik, mintha sokat dördülne egymás után, és mintha a' Fellegek között, valami vasas szekér futkosna; vagy valami üres hordót hempergetnének elébb tovább, annak csak a' viszlas hang, az Echo az oka, mert valósággal egyszer nem dördül többet egynél, hanem

ez

ez a' dördülés fok helyekenn meg - ütközik ofztán mind a' Fellegekben, mind a' levegőben, míg a' hangja le-érkezik a' mi fülünkben, 's ezek az öszve-ütközetek, mindenütt vízfőz hangoznak, mintha mind annyiszor újra dördülne.

A' zürzavaros Fellegek, egyenesen sietnek a' Föld-felé, 's akkor a' villámló láng-is, egyenesen a' Földre száll - le belőlök, 's ebből áll az, a' mit ménkönek hívnak! holott az nem egyéb, hanem tsak villámás, a' tsattanás pedig nem egyéb, hanem tsak hang, melly a' villámásnak le-szállása után szokott következni. Mikor hát a' ménkö valamit meg-üt, vagy valahová tsap, nem valami hegyes kő esik-le a' Fellegből, mellyet Isten - nyílának, ménkönek hív a' köz nép, hanem a' Fellegből ki - jövő gyantás tűz, egy olyan helyre mégyen nagy sebességgel, a' hol ofztán egészen el-ofzlik, 's ekkor éppen szikrákat ad, dörgést szerez, annyival inkább, ha valamelly olajos párázatokkal meg-rakodott levegő; ekkor meg-gyúllad és széllyel pattan, mint a' Salétrom, vagy puska-por, úgy hogy ofztán, mind az Épületeket meg-gyújtja, széllyel szaggattya, mind az embereket, 's oktan állatokat meg-ölheti.

§. 43.

Az égi háború a' levegőnek hévfégét mér, fékli, és az abban lévő olajos, bűdös - köves, gyantás párázatokat el-emészti, el-égeti, mellyet ha az ember lélekzéssel magában hé-szívna, ártalmas vólna, ha pedig az ilyen párázatok, az égi háborúban le-esnek, meg-kövértik a' Földet. Ha nagy hőség van, a' Plán-ták

ták öszve-húzzák magokat, leveleiket le-eresztik, fonnyadni kezdenek, de ha el-jő az égi háború, minden ismét meg-újul, a' Fáknek és veteményeknek levelei meg-élednek, és élébbeni frisseségekre jutnak. Még az emberek-is az égi háború előtt bádgyattak, restek, de azután elevenek, testekben, lelkekben meg-újulnak. Sőt mivel ekkor a' menydörgés meg-rázza a' földet, ezzel sok gyümölcstöztető rézfetskéket közöl. A' ki azt tartja, hogy valahány-szor villámlik és mendörög, az Isten haragszik az emberekre, 's őket meg-akarja rettenteni, vagy büntetni, az olyan ember nem esmeri a' mennyei Atyát. Mert ha olykor ritkán meg-esik-is, hogy valakit meg-üt a' ménkö, azt kell tartanunk, hogy az ő halálának ideje éppen leg-jobbkor jött-el, és ha ő nem a' maga vígyázatlanfága által húzta magára a' ménkövet, 's ha az előtt kegyesen éltt, alig halhatott volna-meg szebb halállal, mint ezzel, mert olly hirtelen, és minden fájdalom nélkül múlik - ki e' világból, hogy észre se vész mi lelte! Isteni Jótéteménynek kellene hát ezt a' halált tartani, nem tsapásnak. De sokszor a' kiket a' ménkö meg-üt, tsak el-fojtódnak, nem hálnak-meg valófággal, és ezeket igyekezni kell fel-éleltetni.

§. 44.

Hogy a' ménkövet vígyázatlanfágból magunkra ne vonnyuk, a' következendőkre kell vígyázni: a) Mikor el-indúl a' zivatar, nem kell a' fa alá szaladni, mert a' gyantás tűz, minémű a' ménkö, a' magas helyekre szokott leg-

in-

inkább sietni, mikor ki-indúl a' fellegből, úgy-mint a' Hegyeknek, fáknak, 's Tornyoknak te-tejekre, és ezeken le-fut egészen a' földben. Ha ló-háton, vagy szekeren vagy, nézz szél-lyel, hová kösd valami jó helyre lovadat, vagy hova állítsad szekeredet, magad pedig állj tá-vol tőle, hét 's nyóltz lépésnyire.

b) Otthon mikor zivatar támad, ne állj fál mellé, vagy kémény alá, vagy kementze, avagy ajtó elibe, hanem akár a' szoba küze-pére, akár az udvarra. Házadban olyan hely-re ne állj, a' hol a' ménkö bé-szívódik. Ha fok értz van rajtad, vagy nálad, azt ilyenkor tedd-le.

c) Egy Szikra tüzet se tsinálly ilyenkor a' Házban, és ha vólt-is óltsd-el, mert a' ké-ményből fel-menő füst, könnyen magához von-hattya a' ménkövet.

d) Ha a' villámás, és dörgés között, tsak annyi időtske foly-is-el, míg hatot, hetet üt az ember ere, már nem szükség félni, mert ol-lyankor távol van a' zivatar.

e) A' Ménkövet el-fordítják a' ménkö-fo-gók, melyek vas rúdak, felső ki-hegyezett vé-gek arannyal vagy rézzel bé-van borítva, 's szaru fák helyett a' Háznak, Templomnak, 's Toronynak tetejében fel-állítatik, az alsó vé-gekhez pedig az ilyen vas rúdaknak, vas, vagy réz drótot kötnek, melly az épületen körül egészen le-nyúlik a' földben. Már ha a' ziva-taros Fellegből, az ilyen épület felett talál om-lani a' gyantás tűz, vagy a' ménkö, mindjárt a' vas rúdhoz szívódik, 's azon tsendesen le-fut

futván, arról ismét a' drótra kap, a' melly minden kár nélkül osztán le-vízi a' földbe.

A' száraz villámás-is tsak gyantás tűz, mint a' zápor essőkori villámás, hanem hogy gyengébb, és azért akkor nem tsattog az ég, sem ménkö nem esik, mikor szárazon villámlik, és ez *égi tisztulásnak* neveztetik.

§. 45.

Az Északi fényről.

Az Északi Fény éjtzaka látszik, az Égnek Északi részén, a' felső levegőben, mikor külföldben tiszta a' levegő, mintegy veres, sárgálló lobogó fény. Honnan légyen ez, még most sem tudatik egészen, úgy tetszik mindazonáltal, hogy ez nem egyéb, hanem finum tüzes párázatok, mellyek a' felső levegőben öszve-gyűlnek, és mint a' villámások az alsó levegőben, meg-gyúllanak. Nállunk ugyan ezek az északi fények ritkébbak, mint azokban a' Tartományokban, mellyek Észak felé leg-felgyebb vagynak, a' hol majd minden éjtzaka láttatnak, és az Isten jófágának nagy bizonyfági azért, mert ezekben a' Tartományokban az éjtzakák, két három hólnapokig-is tartanak, és így a' lakosokat, az illy hoszfű ideig tartó setétségben ezek az északi fények megvilágosítván, módot szolgáltatnak nekik arra, hogy munkáikat, úgy tehessék, mintha nappal volna. Melly jó és Bölts az Isten.

§. 46.

Vagynak még ezekenn kívül más *tüzes Tüstemények*-is, mint a' *tüzes golyóbisok*, *jűkök tsillagok*, *repülő járkányok*. Sok-féle képzelődést

tsi-

tsinálnak ezek fölöl az emberek magoknak, holott azok-is nem egyebek, hanem olajos, szurkos, vagy gyantás párázatok, mellyek a' felső levegőben öszve-gyűlvén, tulajdon mozgások, 's fel-források által meg-gyúlnak, világosítván le-esnek, és az alsó levegőnek vizes párázatyában el-alusznak. Illyen a' *tüzes golyóbis*, melly néha lát-határunknak nagy részén keresztül fut, és széllyel pattan; illyenek a' *sűrű Tsillagok*, vagy az úgy nevezett *Tsillag tisztulások*, és a' *repülő Sárkanyak*-is. A' hol az illyen futó Tsillagok le-esnek, ott puha, parás, fejeér, fargás, fárt, vagy kormot lehet találni. Ide lehet számlálni a' *bolygó tüzeket*-is, vagy *Lidértzeket*, az az, azokat az apró Lángotskákat, a' mellyek éjjel posványos, és rothadásban lévő helyekenn, temetőkben látszani szoktak, tsak hogy ezek igen lassan, és nem elevenen égnek, és minthogy igen könnyűk, legkisebb mozgása-is a' levegőnek, keringetni szokta azokat. A' Föld alatt meg-gyúló tüzes párázatok okozzák a' Föld-indulást, és a' hegyekből a' tüzeknek ki-okadását.

§. 47.

Vagynak ezekenn kívül a' levegőben más Tűnemények-is, mellyeket nem a' tüzes párázatok, hanem egyenesen a' Napnak és Hóldnak sugárai okoznak. Leg-szebb ezek között a' *Szivárvány*, melly az ő árkus forma kerék hajlásáról, és gyönyörűféles színéről esmeretes. A' szivárvány úgy származik, hogy a' Nap az Égnek tilzta tájékánn lévén, sugárait a' hűlő esső tseppekre veti, ezek a' sugárok az esső

tsep-

tseppekben meg-törnek, és a' mi szemeinkhez különb-külömb szegletek alatt verődnek vízf-sza. Öt fő színei vagynak a' Szivárványnak; veres, sárga, zöld, kék, viola, az eleven veres mindég a' leg-külsőbb, a' viola-szín pedig a' leg-belső. A' Szivárvány bizonyos távolságra, sokszor még mással-is van körül véve, és ez *Szivárvány mássának* neveztetik; ennek színei meg-fordított rendel következnek egymás után, és nem olly elevenek. Ha a' Napnak; vagy Hóldnak sugarai; nem a' víz tseppekben törődnek - meg; hanem csak vízes gőzökben; úgy mind a' Napnak, mind a' Hóldnak udvara léfzen. A' Napnak; és Hóldnak sugarai szerzik a' vak Napot; és a' vak hóldat-is. Még-esik az gyakran; hogy több Nap és több Hóld látszik az Égen egynél; az egyik hát nem igaz Nap; és Hóld, a' minthogy mind a' kettőnek világossága nem olly eleven; mint a' természeti Napnak és Hóldnak. Mind a' kettő onnan származik; hogy a' Napnak; és Hóldnak sugarai; a' levegőben úszkáló fagyos gőzökre; és más párazatokra sütvén; azok vízf-sza verik azon sugarokat, nem különben mint a' tükör; és így világosságot mutatnak. A' *reggeli*, 's *est-hajnalt*- is, és a' Nap veszfzeit-is, innen lehet ki-magyarázni, hogy a' Nap sugarai a' gőz-környékben meg-törődnek, és így minekelőtte a' Nap töllünk látszatna, már a' levegőben világosságot szerzenek.

Az Égi Testekről.

§. 48.

Az Égi testek, mind a' tsillagos égben, vagy abban a' rettenetes tágaságban vagynak, mellynek mértékét nem tudhattuk. Ez a' világnak ürege, mind igen szélesen ki-terjedett, mind által-látszó. *Folettébb szélesen ki-terjedett* ez, mert abban vagynak annyi millió, nagy Égi Testek fel-függesztetve, ott folytatták ezek úttjokat, a' mellyből következik mind az, hogy ennek a' nagy üregnek szélit, hosszát nem lehet meg-mérni, mind az, hogy az Isten ennél az ő tőlle teremtetett nagy világnál véghetetlenül felleágesebb. *Által-látszó*, mert másként nem látnánk ezeket az égi testeket, nem tudhatnánk az Istennek ebből ki-tündöklő böltsesfégét és hatalmát.

§. 49.

Ebben a' nagy üregben, vagy ki-terjesztett tágaságban vagynak hát az *Égi testek*, a' Nap, Hóld, Tsillagok, Plánéták, a' mi földünkkel együtt, és azt a' helyet, a' mellyben ezek vagynak fel-függesztve, nevezzük *Égnek*.

§. 50.

A' Napról.

A' Nap többel mint egy millióval nagyobb a' mi Földünkénél, a' mi Földünk pedig 5400 mért-földet téfzen kerületiben, és így a' Napból 1,448,000 olly forma golyóbisok telnének ki, mint a' mi Földünk, de még-is a' Nap csak kitsinynek látszik, mert 20 millió mért-földnyire van távol tőlünk. Noha pedig olly tá-

E

vol

vol vagy on a' Nap töllünk , még-is a' hozzánk leg-közelebb lévő álló tsillag, leg-alább - is 400,000-szer távolabb vagy on töllünk , mint a' Nap, a' mint ezt hitelesen meg-mérték az Eg vizsgáló Túdósok. Már pedig az Égnek tá-gas üregeiben , ilyen napok mint a' miénk , számtalanok vagynak, mert mind azok az aprók-nak látszó fényes tsillagok, mellyek mindenkor ugyan azon egy helyben láttatnak maradni , meg annyi Napok, és hihető, hogy a' mi na-punknál nem kisebbek, vagynak-is mindenik körül Plánéták , mellyekkel együtt mindenik egy-egy világ alkotmányt téfzen. Miből áll a' Nap, magában égő tsonó tűzből-é? vagy pe-dig előttünk esmeretlen tulajdonfága által ger-jesztí a' világosfágnak, és tűznek materiáját? vetekednek íranta a' Túdósok. A' bizonyos, hogy a' leg-nagyobb hegyeken, mellyek a' Nap-hoz közelebb vagynak, nem lehet tapasztalni a' Napnak melegét, azért-is azok szüntelen va-ló Jéggel, és hóval bé-vagynak fedve. Sokan oda hajlanak, hogy a' Nap nem álván maga tűzből, abban-is lehetnek élő teremtések. Akár-hogy légyen, elég az, hogy a' Nap melegít-is, világosít-is, és ez igen nagy Jótétemény.

A' Napnak Sógára rendkívül vékony, által mégyen még az üvegen-is, e' mellett tilzta, és mindenfelé egy-formán el-öfzlik, főt tüzes-is, mert ha a' gyújtó üveg által öfzve-húzódnak a' Napnak Sógárai, tüzet lehet gerjesztetni. A' Nap-nak Sógárai okozzák a' különböző színeket-is, úgy a' *viradtár*, *alkonyodtát*-is, a' mikor a' Nap Sógárai a' levegőben meg-töretvén, a' föld-

re verettetnek, 's világosságot szereznek, hogy sem egyszeriben estve letétlég, sem az éjtzaka után mindjárt egész világosság ne legyen, mert ha a' Nap el-tűnván szemeink elől, tellyesféggel egyszeribe el-letétedne, az nagy alkalmatlanságunkra lenne, kivált az úton lévén, gyakran el-tévelyedhetnénk, ellenben ha a' letét éjtzaka után, egyszeriben tellyes mértékben világos lenne, ezt a' nagy világosságot szemeink el-nem-szenvedhetnék.

§. 51.

Tsuda dolog, hogy a' Nap nem mindenkor sütt a' mi Házunkban, még-is, oda-is el-jutnak az ő Súgarai, 's ezért van benne világosság. Ez így esik-meg, hogy a' levegőben-is, az Épületekben a' Fákban-is, meg-törik a' Nap Súgarai, onnan vízfőz verődven másuvá ütődik, ismét onnan másuvá el-hat. Ha e' nem volna, szüntelen való éjtzakánk volna. Nagy háláadással tartozunk hát az Istennek, a' Napnak világáért, és melegítéséért.

§. 52.

Kétfélék az Égben lévő Tsillagok, úgy-mint *Alló-Tsillagok*, mellyek rendesen tulajdon helyekenn állanak, és magoknak van világosságok, és *Plánéták*, a' mellyek fel 's alá járnak, és a' Naptól vészik világosságokat. Fő Plánéták ezek: *Merkurius* ☿, *Vénus* ♀, *Föld* ♂, *Márs* ♂, *Jupiter* ♃, *Saturnus* ♄ és az *Uránus* ♂, mellyet az Angliai Herschel nevezett ég-vísgáló 1781-dik Elztendőben találtt-fel. Ezek az elsőbb rendbéli Plánéták.

A' második rendbéli Plánéták azok, melyek a' nagyobb Plánéták körül mozognak, mint p. o. a' Hóld a' Föld körül, négy Jupiter körül, öt Saturnus körül, kettő az Uránus körül, és ezek a' nagyobb Plánéták Trabantyainak neveztetnek.

§. 53.

Ezeket a' Plánétákat hát könnyű az állótsillagoktól megkülönböztetni, mert a' Plánéták a' több tsillagok között, szüntelen elébb-elébb mennek, ellenben az álló tsillagok mindenkor meg-tartják, a' több tsillagok között való helyeket. A' Plánétáknak egyforma halavány színek van, de az álló tsillagok ragyognak. A' Plánéták, olly homályos golyóbisok, mint éjjel a' mi lakta földünknek fele része szokott lenni, és valamint a' mi Földünknek, úgy azoknak sints egyéb világosságok, hanem a' melyet vésznek a' Naptól, melly körül ezek a' golyóbis forma égi Testek, különös kerületekben és időkben körül szoktak járni. A' nagyobb Plánétáknak Trabantjai tsak kisebb ilyen homályos égi testek, mellyek a' nagyobb Plánéták körül szoktak mozogni és járni.

§. 54.

Valamint már a' mi Napunknak Plánétái vagynak, mellyeket meg-világosít, és megmelegít: Ugy vagynak a' több álló Tsillagoknak is, mellyek valóságos Napok, tulajdon Plánétáik, mellyeket meg-világosítanak, megmelegítenek. Ezeknek az álló Tsillagoknak semmi észre vehető mozgások nints, sőt a' több Tsillagokra nézve, állandó helyeket meg-tartják:

ják : mindazonáltal úgy tetszik nekünk, hogy elébb mennek, mivelhogy a' mi Földünk a' maga tengelye körül forog. Tsak puszta szemmel - is sok ezer ilyen álló Tsillagokat lehet látnunk, mennyivel inkább a' meszsze látó üvegeken, nevezetesen a' Tej-úton, vagy Országúton (Via Lactea) melly egészen mind ilyen Tsillagokból áll. Sok ilyen fejer fótokat lehet a' meszsze-látó üvegeken az Egen tapasztalni, mellyek mind ilyen Tsillagokból állanak. Sőt nem régtől fogva, a' meg-jobbíttatott meszsze-látó üvegeken többet találtak - fel 2000 ilyen fejer fótoknál, mellyek hogy valósággal Tsillagokkal vagynak meg-rakva, onnan bizonyos, hogy azokban sok Tsillagokat, különösen meg-lehetett különböztetni. Innen azt hozzák - ki a' Túdósok, hogy ezek a' fejer fótok, tsillagokkal meg-rakadva lévén, temérdek sok világnak kelletik úgy lenni, mivel hogy minden álló tsillag olyan, mint a' Nap, és így mint a' mi Napunknak, vagynak hozzá tartozó Plánetái, s azokkal téfzen egy világot: úgy minden álló Tsillagnak hozzá tartozó világa legyen. Oh Isten! meg-tompúl az emberi elme, ha a' Te teremtednek nagyságát meg-gondolja! Mennyire nevelhetjük jövőendőben a' más életben a' mi esmeretünket!!!

§. 55.

E' Izerint a' Tsillagok az Egen nintsenek rendezetlenül el-szórva, sőt mindeniknek helye nagy böltsesféggel van ki-rendelve. Minthogy ezek a' Tsillagok felette meszsze vagynak tőlünk, azoknak távol léttek ifzonyúlág; tehát

E 3

kitsi.

kitsinyeknek-is látszanak, 's úgy látszik, hogy nem-is mi érettünk teremtetten az Isten azokat, hanem hogy azokat a' világokat, mellyeket távol-létek miatt nem láthatunk, meg-világosítsák. Az egy Északi Tsillag, vagy a' Göntzöl szekere felől tudjuk azt, hogy az a' Tengeren utazóknak, különös hasznára vagyon, mert ha a' Hajósok, azt meg-láthatták a' nagy Tengeren, az idegen földekre vezető utat azonnal megtalálják.

§. 56.

Hogy a' Tsillagokat, mind meg-külömböztetni, mind könnyebben meg-találni lehessen, az emberek bizonyos tsomókra osztották azokat, és minden ilyen tsomó Tsillagot, bizonyos dolognak képeben adtak elől, 's ezek a' *Tsillagok képeinek* neveztetnek. Innen van, hogy némelly Tsillagok, *Kis* és *Nagy Medvének*, némellyek *Göntzöl Szekerének*, *Fiastyáknak*, *Aszásznak* 's a' t. neveztetnek. Különösen nevezetese 12 Tsillag képek azért, mert mikor a' Föld a' Napot meg-kerüli, ezek alatt a' Tsillagok alatt mégyen-el. Ezek 12 égi jeleknek neveztetnek, a' mint sokszor a' Kalendáriomban fel-vagynak jegyeztetve, mellyben az-is fel-téttetik, mellyik jegy alatt van ekkor, vagy amakkor a' Föld, mikor a' maga futását folytattya. Ezeknek Neveik és Jegyeik a' következők: Kos ♈, Bika ♉, Kettős ♊, Rák ♋, Oroszlán ♌, Szűz ♍, Mérték ♎, Skorpio ♏, Nyilas ♐, Bak ♑, Vizöntő ♒, Halak ♓.

§. 57.

A' Nap álló Tsillag, és középben áll, körülötte járnak a' Plánéták az ő Trabantjaikkal, vagy Hóldjaikkal következő rendel: Merkurius, Vénus, a' Föld, Mars, Jupiter, Saturnus és Uranus. Ezeknek a' Plánétáknak a' Nap körül való forgását, olly szoróssan meghatározta az Isten, hogy a' Tudósok azoknak járásának még tsak minutáját-is tudják, a' honnan a' Nap és Hóld fogyatkozását-is fok Elz-
tendőkkel előre meg-tudják mondani, mellyet nem tselekedhetnének, ha a' mit ők a' Tsillagoknak nagyfágáról, és távol-létéről, 's a' Plánétáknak forgásáról mondanak, igaz nem volna, a' mi Földünk, p. o. láttatik állani, a' Nap pedig forgani. De ellenkezőképpen van a' dolog, mert ha az ember hajóban utazik a' vizen, úgy látszik, mintha a' hajó állana, a' vizen kívül a' szárazon lévő Fák, Épületek pedig mennének. Úgy van itt-is a' dolog, a' Föld forog, még-is állani látszik, a' Nap pedig és az Egen lévő Tsillagok, elebb-elebb menni tetszenek. Mi nem érezzük a' Földnek forgását, mert gyermekfégünktől fogva hozzá szoktunk, azomba a' mi Földünket körül vevő levegő-is, együtt fordul a' mi Földünkkel. Hogy tehát most felkelni, majd e'-nyúgodni látszik nekünk a' Nap; az a' Földnek 24 óra alatt, a' maga tengelye körül való meg-fordulásától vagyon. Ezzel a' Sz. Írás sem ellenkezik, mert noha *Sólt.* 19:6. a' mondatik a' Nap felől, hogy Reggel fel-kél, és siet az ő utának el-vegezésére: mindazáltal azt nem úgy kell érteni, mint a' hogy van, ha-

nem csak a' mint nekünk tetszik. Hiszen az-is mondatik ott: hogy az Egek beszélik az Istennek ditsőségét, hogy az ő szavok, mindenütt hallattatik, úgy de ezt nem kell tulajdonképpen érteni. A' Szent Írás, gyakran csak úgy szól a' természeti dolgokról, mint az, hogy szemünkbe ötlének. P. o. a' Hódat nevezi nagy világosító állatnak, mert nekünk olyannak tetszik 1 Mós. 1: 16. holott leg-kisobb az égi testek között, s nintsen-is tulajdon világosfága. Mindenkor hitelesebb az, hogy a' kisebb test forog a' nagyobb körül, t. i. a' Föld a' Nap körül, mint a' nagyobb a' sokkal kisebb körül, t. i. a' Nap a' Föld körül. Természetes dolog-is az, hogy a' Nap mint világosfágnak kútfeje a' Plánéták közepébe álljon, hogy azokat mind meg-világosítsa.

§. 58.

A' Merkurius leg-kisobb, és leg-közelébb való Plánéta a' Nap mellett, ritkán láthatjuk, mert soha igen messze nem megyen-el a' Naptól, jöllehet néha 8 millió Német mért-földnyire-is távol vagyon tőle. Mint egy 16-szor kisebb a' mi Földünknel, 87 Nap, 23 óra és 25 minúta alatt fordul-meg a' Nap körül. Mint-hogy az ő világosfága, néha nevededik, néha fogy, és mintegy letét gömbölyű golyóbis, úgy megyen által a' Napon: következik, hogy ő-is homályos test, és a' Naptól világosíttatik. Ezzel a' jeggyel szokták meg-jegyezni ☿. A' meddig tart valamelly Plánétának a' Nap körül való futása, az az idő reá nézve egy Esztendőt formál.

§. 59.

Ama gyönyörűséges Tsillag az Égen, melly Reggeli és Estvéli hajnal Tsillagnak-is nevezetik, a' Vénus tsillaga. — Ez Nap fél-költe előtt egynéhány órával, és a' Nap le-menten után - is láttattya magát. Majd olyan nagy mint a' mi Földünk, a' Naptól 15 millió mért-földnyire van távol, futását a' Nap körül végezi 24 Nap, 16 óra, és 48 minúta alatt. Ez is homályos test, mert mint fetét gömbölyű fót, úgy mégyen által a' Napon, és néha egészen, néha félig, néha kevésbé világos. Jegye a' Vénusnak ♀.

§. 60.

A' Föld olly golyóbis, a' mellynek kerületi 5400 mért-föld, felső színe több 9 millió □ mért-földnél, úgy, ha az egész Földet, bizonyos darabokra szaggatnák, mellyek közül mindeniknek magassága, hosszúsága, szélessége egy mért-föld volna, több telne - ki belőle 2000 millió ilyen darabnál. Ezen a' Földön most többen vagynak 3000 millió embereknel, a' meg-számlálhatatlan állatokon, és más tereméseken kívül. De még-is, mind azzal együtt, valami rajta és benne vagyon, úszik a' szabad levegőben, minden hanyatlás, és az ő kiszabott útyából való leg-kisobb tántorodás nélkül, az Isten minden hatósága által tartattatván. A' maga tengelye körül egyszer 24 óra alatt fordul-meg, 's innen van a' Nap és az éjtszaka, mert mikor a' Naptól el-fordul a' Földnek egyik színe, akkor a' Nap nem süt reá, és így éjtszaka lesz, ha pedig a' Földnek ugyan azon színe

a' Nap-felé fordul, attól meg-világosíttatván, Nappal lefzsz. A' Nap körül pedig 365 Napok, és mintegy hat órák alatt fordul-meg a' Föld, melly-is egy Esztendő foglal magában. Ez a' Földnek a' Nap körül való forgása okozza az Esztendőnek négy részeit-is, a' tavaszt, nyarat, ősz, és telet. No már gondollya-meg az ember, hogy a' Nap a' mi Földünknel, még többel egy milliónál nagyobb, és hogy többnyire a' Tsillagok illy Napok, mitsodásnak kell az Istennek lenni, a' ki ezeket teremtette !!!

§. 61.

A' *Hóld*, a' Földnek szüntelen való követője, setét test, mintegy 50-szer kisebb a' mi Földünknel, a' melly körül 27 Nap, 7 óra, 43 minúta, és öt pertz (secunda) alatt fordul-meg, és attól 51000 mért-földnyire van távol. Felső színén, temérdek fok változó, 's nem változó fókák látszanak, ezek között némelyek világosok, tiszták, mások halaványok és homályosok, és ezek hegyeknek, 's völgyeknek, 's Tengereknek lenni állítatnak. A' Naptól vész a' Hóld a' maga világosságát, ennek a' Hóld világosságának változása onnan származik, hogy különbözőképpen fekszik a' Hóld a' Napra nézve, melly azt, vagy egészen fele részében, vagy nagyobb, kisebb részeiben világosítja-meg, 's innen vagynak a' Hóldnak változásai. Minthogy a' Hóld gömbölyű, a' maga tengelye körül-is meg-fordul, tehát egyszerre csak egyik oldalát világosítja-meg a' Nap.

§. 62.

§. 62.

Ha a' Hóld a' maga futásában a' Nap és Föld köziben jő, úgy el-fedezi előttünk a' Napot, vagy tsak egy részét annak, 's így lefűz a' Napbéli fogyatkozás. Ha pedig a' Föld a' maga forgásában egyenesen a' Nap és Hóld köziben jő, el-vérfzi azt a' világosfágot, melly a' Naptól a' Hóldra szokott által menni, és így lefűz a' Hóld fogyatkozás, vagy egészlen, vagy tsak részfszerint, a' mennyire a' Nap világosfága a' Föld által el-fogódik a' Hóldtól. Az Égví'sgálók, mind a' Nap, mind a' Hóld fogyatkozását, sok Elztendőkkel előre meg-tudják mondani, főt azt-is, az utolsó minútumig, mikor kezdődik és mikor szűnik-meg ez a' fogyatkozás. Innen meg-tetfszik, hogy az Isten bizonyos rendet szabott minden égi testeknek, és hogy igaz az, valamit a' Tűdósok az égi Testeknek nagyfágáról, távolyságáról, és forgásáról mondanak.

§. 63.

A' *Merkurius* és *Vénus* Tsillagok-is, mikor által mennek a' Nap és Föld között, és egyenes Lineában vagynak, mind a' két égi testtel, el-fedezhetik előttünk a' Napot, de tsak kevésbé, minthogy a' földtől igen mezfűze vagynak, és akkor, mint valamelly fekete fók úgy tetfszenek a' Napnak tányérában. Ezt nevezik a' Merkurius, és Vénus Napon való által menetelőnek. A' Vénusnak illy által menetelét a' Napon, 1769-ben Junius 3-dik Napján tapasztalták, ismét elől fog jönni 1874-dik Elztendőben, Decembernek 9-dik Napján, és 2004-dik

dik Elztendőben. Juniusnak 8-dik Napján. A' Mercurius pedig 1789-dikben Novembernek 5-dik Napján mentt által a' Napon, és ismét 1799-dikben Májusnak 7-dik Napján.

§. 64.

Mars, egyik Plánéta a' Nap körül, tüzes ragyogó világossággal bír, négyfizerte kissebb a' Földnél, a' Naptól majd 32 millió mért-földnyire van távol, és a' körül 686 Nap, és 23 óra alatt fordul-meg, és így az ő Elztendeje, majd két annyi ideig tart, mint a' miénk. Jegye ♂.

§. 65.

Jupiter leg-nagyobb minden Plánéták között, 1474-szer nagyobb a' mi földünknel, 108 millió mért-földnyire van távol a' Naptól, a' melly körül 11 Elztendő és 314 Nap, 's 12 óra alatt végezi-el futását. Mindenkör tellyes világosságában lehet ötet látni. Leg-elsőben 1609-dik Elztendőben vették észre a' Jupiter Trabantyait, vagy Hóldjait, mellyek különböző időkben és kerületekben mozognak a' körül. A' Jupiter Jegye ♃.

§. 66.

A' *Saturnus* hatodik Plánéta a' Nap körül, mint kis Plánéta halavány színnel látszik, mellynek oka az, hogy igen mezfze van a' Naptól, mintegy 200 millió mért-földnyire. Kissebb a' Jupiternél, de a' mi Földünknel 1030-szor nagyobb, 29 Elztendő, 127 Nap, és 22 óra alatt fordul-meg a' Nap körül. Az igen jó mezfzelátó üveg által 7 Hóldjait, vagy Trabantyait lehet

lehet látni a' Saturnusnak, mellyek szintúgy mint maga homályosok, és körülötte forognak. Jele ez: ♄

§. 67.

Az utolsó Plánéta *Uranus* 380 millió mért-földnyire van a' Naptól, és mintegy 82 Esztendő alatt végezi - el a' körül való forgását. Már két Darabantjait is találttak.

§. 68.

Az üstökös Tsillagok - is ollykor látszanak az Égen, halavány fények, és a' Nap-felé nyúló farkok van, futások igen sebes, a' Nap környékén való kevés mulatások után, ismét eltűnnek Szemeink elől. Ezeknek-is rendes futások van, melly bizonyos időre kerül elől. Ezek - is magokban homályos Testek, világosságokat a' Naptól vészik, melly körül igen nagy utat tévén forognak. Semmit nem jelentenek, nem - is lehet hát tőlök félni; mert tapasztalt dolog, hogy mikor meg-jelenésekből éhséget, pestist, hadakozást jövendőlttek, bőség, tsendeség következett. Miből van a' farkok, senki bizonyosan nem tudhattya, mindazáltal sokan úgy gondolkodnak, hogy azt szűli az ő belölők magassan fel-menő gőzöknek, a' Nap Súgárai által való meg-világosíttatása.

AZ IDŐ SZÁMLÁLÁSÁRÓL

§. 1.

El-foly egy Elztendő, ha a' Föld a' Nap körül a' maga környékében el-végezi futását, melly 365 Nap alatt esik-meg és hat óra alatt. Ez a' hat óra, minden négy Elztendőben, ismét egy Napot szaporít, melly Februáriusban iktat-tatik-bé, és ebből leszsz a' Izőkő 366 Napokból álló Elztendő.

§. 2.

A' Tavasznak kezdete, nállunk mindenkor 20, vagy 21-dik Napján Bőjt más Havának kezdődik, mikor t. i. a' Nap a' Kosnak jegyébe lép, a' mikor a' mi Földünk a' Nap körül való úttjában ez alatt a' Tsillag Jegye alatt vagyon. Tavasz kezdetekor a' Nap, és az Éjtzaka egyenlő, az az a' Napnak hoszfza 12 óra, az éjtzakának ugyan annyi. Nem leszsz mindjárt a' Tavasz kezdetekor nagy meleg, hanem az apródonként kezd nevedezni, a' mint a' Nappal hoszfzabbodván, a' Nap jobban - jobban meg-melegíti a' Földet. A' Tavaszt tészik Aprilis, Május, és Junius Hónapok.

§. 3.

A' Nyár kezdődik akkor 20, vagy 21-dik Junii, mikor a' Nap a' Rák Jegyébe lép, az az, mikor a' mi Földünk, a' Nap körül való forgásában, ez alatt a' Tsillag Jegy alatt van. A' Nyár kezdetkor 16 órányi hoszfzúfágú a' Nap, az éjtzaka leg-rövidebb. Ezután következnek a' leg-

a' leg-nagyobb melegek , kivált az úgy nevezetett *Autya napokban*, mert a' hoszszú Napok alatt, a' Napnak sugára által nagyon melegítetik a' Föld. Nyári Hólnapok: Julius, Augustus, September.

§. 4.

Az Ősz rendszerint kezdődik Septembernek 20 vagy 21-dik Napján, mikor a' Nap Mérő Jegyben mégyn, az az, mikor a' mi Földünk, a' Nap körül való forgásában, ez alatt a' Tsillag Jegy alatt van. Az Ősz kezdetivel ismét a' Nappal és az éjtzaka egyenlő, mindenik 12 óráig tart. Ezután lassanként nevedik a' hideg, mert a' Föld az éjtzakáknak hoszszabbodása miatt inkább-inkább meg-hidegszik; mint a' mennyire Nappal meg - melegszik. Az Ősz Hólnapjai: Octóber, November, December.

§. 5.

A' Tél kezdődik 20, vagy 21-dik Decemberben, mikor a' Nap a' Bak Jegybe mégyn, az az, mikor a' Föld a' Nap körül való forgásában ez alatt a' Tsillag Jegy alatt vagyon. Leg-rövidebb a' Nap, a' Tél kezdetkor, tsak 8 óráig tart, az éjtzaka pedig leg - hoszszabb. Ezután következik a' leg-nagyobb hideg, és a' fagy, jég, minthogy a' rövid Nap alatt meg-nem-melegedhetik a' Föld. Téli Hólnapok: Januárius, Februárius, Martius.

§. 6.

Az Időnek ez a' négy, t. i. Téli, Nyári, Tavaszi, Őzi szakasza, az Isten Böltséégének, és Jószágának bizonyfága. Nem volna jó mindenkor az egyforma idő, p. o. hogy állandó

landó Nyár lenne. Az időnek ez a változása, nem csak sok hasznunkra, de nagy gyönyörűségünkre-is szolgál. A' Tél pihenésével készíti a' Természetet a' gyümölcstözéshez, az embernek a' hosszú nyári munkába, el-ütkadt erejét meg-hozza, a' Tavasz el-kezdi a' gyümölcstözést, a' Nyár meg-érleli, az Ősz öszve-gyűjti, haszonra el-téteti: minden része hát az Elszendőnek, az Isten' eránt való háládatosságra serkent bennünket.

§. 7.

A' Hólnapokat, nem a' szerint számláljuk, a' miképen a' Hóld a' mi Földünk körül forog, mert a' Hóld 27 Nap, és egynéhány óra alatt fordul-meg a' mi Földünk körül, de a' Hólnap több Napokból áll. Hólnapnak azt az időt nevezzük hát, a' melly idő alatt a' Föld a' 12 égi Jegyek közzül valamellyiken által megyen. A' Kalendáriumban fel-van jegyezve, mikor lép a' Föld valami égi Jegybe. Egy Elszendőben 12 Hólnapok vagynak, úgymint e' következők: Januarius vagy Bóldog Aszszony Hava, 30 Napból áll. Februarius, Bőjt-elő Hava, 28, vagy 29 Napból áll. Martius Bőjt-más Hava, 30 Napból áll. Aprilis Szent György Hava, 30 Napból áll. Május, Pünköst Hava 31 Napból áll. Junius, Szent Iván Hava, 30 Napból áll. Julius Sz. Jakab Hava 31 Napból áll. Augustus Kis-Aszszony Hava 31 Napból áll. September Sz. Mihály Hava 30 Napból áll. Octóber Mindszent Hava 31 Napból áll. November Sz. András Hava 30 Napból áll. December Karátson Hava 31 Napból áll.

§. 8.

§. 8.

A' Hét, Vasárnaptól számlálván, hét Napokból álló idő. Ezek a' hét Napok a' Deákknál, a' Naptól és a' Plánétáktól vették nevezeteket, mert a' Pogányok régi babonás észből, minden Napnak igazgatását ezeknek tulajdonították. Neveik ezek, a' Plánéták és Nap 's Hóld jeleivel:

Vasárnap	☉	Dies Solis.
Hetfő	☾	— Lunæ.
Kedd	♂	— Martis.
Szerda	♀	— Mercurii.
Tőrtörtök	♃	— Jovis.
Péntek	♀	— Veneris.
Szombat	♄	— Saturni.

A' 'Sidók a' Szombatot szokták meg-ülni, a' következő Napokat Sabbatoknak nevezik, a' Pénteket pedig Szombat előtt valónak, vagy készülő Napnak. A' Keresztyének a' Vasárnapot ülik-meg, a' Kristus azon Napon lett fel-támadásának emlékeztére. *Egy Esztendőben 52 Hét vagyon.*

§. 9.

Egy Nap 24 órából áll, egy óra a' Napnak 24-dik része, minden órában van 60 minúta, egy minutába 60 másod minúta, v. Pertz. A' Napokat, 's órákat 's a' t. árnyék, víz, fővény, és kerekas órákkal szokták el-osztani. Többnyire az Európaiak a' Napot, és annak óráit, éjféltől szokták számlálni, attól fogva következő éjfélig 24 órákat számlálván. Az Olaszok Nap le-mentitől, más Nap le-mentéig számlálják a' 24 órákat. A' 'Sidók-is Nap le-mentitől szokták kezdeni a' számlálást, Nap-

F

táma-

támadatkor vólt nállok 12 óra, és akkor újra kezdették a' számlálást. A' Törökök egy fertállyal kezdik a' számlálást, Nap le-mente után. A' Napnak nevezetes részei a' Reggel, fél dél, Dél, Osonna ideje, Estve.

§. 10.

A' Napnak, Földnek és Hóldnak mozgása szerínt számláljuk mi az időket. Minthogy kevés ember alkalmas arra, hogy az időeknek, Esztendőknek, Napoknak forgásit meg-határozza, nem kis rendeletlenség-is lenne abból, ha az idők meg-határozva nem vólnának: tehát erre a' végre fel-talátták a' Kalendáriom írást, a' mellyben fel-tétetnek a' Napok, Hetek, Hólnapok az Esztendőben, a' Nap hosszúsága, vagy rövid volta, a' Hóld változásai, az Esztendő négy Szakaszai, a' Nap's Hóld fogyatkozások, és a' Vásároknak Napjai, az Innepe Napokkal együtt.

Az olyan Napok, mellyeket a' Vasárnapokon kívül, közönségesenn meg-innepelnek a' Keresztyének, az Isten valamelly különös Jótéményének emlékezetére, Innepeknek neveztetnek. Ezek vagy változók, az az nem esnek mindenkor a' Hólnap bizonyos Napján, vagy pedig állandók, és minden Esztendőben azon egy Napon szenteltetnek.

Minden egyéb Innepeket a' Húsvét Innepehez szokták ízabni, e' pedig örökké a' Tavaszi Hóld-tólte után következő Vasárnapon esik. A' Karátson, Húsvét, Pünköst nagy, vagy Sátoros Innepeknek neveztetnek. A' Római Katholika Gyülekezetben, ezeken kívül még

még másokat-is innepelnek, azokon kívül minden Napjai az Efstendőnek, bizonyos Szenteknek vagynak ajánlva, a' kiknek nevei a' Kalandáriomban-is fel-vagynak jegyezve. Mind ezek fel-vagynak írva a' Kalandáriomban. A' mi ezekhez van adva, az iránt, jó, rozfsz, tífzta, zavaros, száraz, essős lefzfz-é a' Nap? hitelt nem érdemel.

§. 11.

Háromféle Kalandáriumok számláltatnak. Első a' régi, vagy *Julianum Calendarium*, melyet Római híres Julius Cæsar, a' Kristus születése előtt kevéssel vitt-bé a' Rómaiak közzé, és azután fok helyen a' Keresztyének-is azzal éltek. Ezzel már ma Európában tsak az Orfzok élnek, és annál fogva nálunknál tizennégy nappal később vagynak, ez a' régi számlálás, O Kalandáriumnak neveztetik. A' másik a' Gergely Kalandárium, *Gregorianum Calendarium*, melyet 13-dik Gergely Pápa, 1582-dik Efstendőben készítettett a' végre, hogy a' réginek fogyatkozásait meg-jobbíttassa. A' harmadik *meg-jobbíttatott Kalandariom*, melyet a' Protestánsok 1700-ban hoztak-bé, de 1776. Efstendőtől fogva, ez-is a' Gergely Kalandáriumhoz alkalmaztatik. Mi a' másodikkal élünk.

§. 12.

Száz Efstendőből álló idő, Századnak neveztetik, 28 Efstendőkből álló idő a' *Nap pályájának* (Circulus vagy Cyclus Solis) mert azoknak el-múlások után, az álló Innepek, valamint a' közönséges vasárnapok-is, a' magok

előbbi hólnapbéli Napjaikra térnek, 19 Esztendőből álló idő pedig *Hóld palyájának*, mert ennyinek el-múlása után, az új Hóldak, és Hóld-töltei, ismét a' Hólnapoknak előbbi Napjaikra esnek.

§. 13.

Azt az időt, mellytől kezdik a' következő Esztendőknek sorát számlálni, *Epochának*, vagy *Idő-pontjának* nevezik; az ilyen Esztendők sorát pedig *Esztendő Számának*. Minékünk Keresztyéneknek Epochánk a' Kristus születése, mert ettől számláljuk a' mi Esztendeinket, és azt tartjuk, hogy addig Világ teremtésétől fogva, mint egy négy ezer Esztendők folytak-el. A' Sidók világ teremtésétől fogva számlálják az Esztendőket, és attól fogva azt tartják, hogy 3761. Esztendők múlttak-el, és így nekik ez a' mostani 1805-dik Esztendő 5566-dik Esztendő. Kezdi pedig ők az Esztendőt, azon napján az új Hóldnak, melly leg-közelebb van az Őzi egyenlőség után. A' régi Görögök bizonyos játékoknak kezdetitől számlálták az ő Esztendeiket. Illyen közöttök gyakorlott Játékjaik voltak az Olympiai Játékok; a' Rómaiak pedig, Róma Város megépülésétől. A' Törökök számlálják Esztendeiket Muhamednek Mekkából Medinában lett szaladásától, melly Kristus Urunk születése után 622-dik Esztendőben esett, az Új Esztendő korábban esik nállok 10, 11, 12 Napokkal mint nálunk, mostani Esztendejek 1218-dik Hégira.

A' FÖLD-

A' FÖLDRŐL KÜLÖNÖSEN.

§. 1.

Hogy a' Föld gömbölyű mint egy golyóbis, meg-tétszik 1.) onnan, hogy a' Hóld fogyatkozásának árnyéka, akármelly oldalán essék a' Hóldnak, mindenkor kerekded. 2.) Onnan, hogy akár vizen, akár szárazon járjon és úta-zon az ember, minden látzható dolognak, elő-ször tsák a' tetejét lehet látni, melly a' Föld gömbölyűségétől van, hogy t. i. a' Földnek púpja, vagy kerekisége, nem engedi azt a' tár-gyat egészen látni. 3.) Ez a' Föld gömbölyű-sége okozza a' vizeknek folyását - is, mert ha az egész Föld színe egyenes térfég vólna le-fele hajlólag, hogy folyhatnának a' vizek? 4.) In-nen vagyon, hogy a' kik a' Tengeren hajókáz-nak, nem kénytelenek azon az úton, mellyen el-indúlnak vízfíza térni, hanem akár hol meg-kerülvén a' Földet, vízfíza térés nélkül haza térhetnek el-indulásoknak helyére. Mindazáltal ez a' gömbölyűség, nem rekesztí-ki a' Hegye-ket és Völgyeket a' Földről, mellyeket a' Föld lapjához képest alig lehet észre venni.

§. 2.

A' Földön vagynak a' Hegyek, mellyek ha kevésbé magassabbak *Halmoknak*, ha fel-lyebb emelkednek *Hegyeknek* neveztetnek tu-lajdonképpen. A' Hegyek között nevezetesek a' *Bértzek*, mellyeken értyűk az egymás mel-lett fekvő, 's el - nyúló hegyeket, némellyek

közzülők a' teremtéskor lettek, mások azután támadhattak a' Föld-indúlások, és földből kikadott tüzek által. Mind ezek sokat használnak, mert ezekben vagynak az Asványok, kútfejei a' vizeknek, némelly Tartományokat egészen befednek a'rontó Szelek ellen, sok orvosi fűveket teremnek, a' látást gyönyörűséggé télik, és talám a' Földnek egy arányú mértéket, és erősféget-is adnak, 's innen van, hogy két rendben, mint valamelly ahrontsok, a' Földet körül vészik.

§. 3.

Három félek nevezetesen a' Hegyek, *Fenek Hegyek*, *Töldás Hegyek*, és *Tűzkadó Hegyek*. — A' *Fenek Hegyek* leg-régibbek, legmagassabbak, és rendízerint egynéhány mértföldekig tartanak, mint a' Píréne, Alpes, Hártz, Karpatus, vagy Késmárki Hegyek, többnyire értz-erek vagynak benne, és minerákkal gazdagok. A' *Töldás Hegyek* a' későbbi időben származttak, majd mindenkor lapos szakaszokban fekszenek egymáson, és nagy részint mészesek, mészkőből állanak. A' *Tűzkadó Hegyek* vették eredeteket a' Föld alatt lévő tűz által, többnyire Lávát, Kő-port, rosda-követ szoktak ki-okádni.

§. 4.

Mitsodás legyen a' Föld-golyóbisának belső része? kevésbé lehet esmérni; üress belől nem igen fog lenni; noha vagynak benne vízzel, és egyéb materiákkal tellyes nagy *Üregek*, a' több része talám kővekből és értz nemekből áll. Ha a' föld üregében rekedt kénköves és minerás részek,

részek, a' levegővel együtt fel-gyúlladnak, magokból hirtelen nagy lokafágú levegőt eresztetek-ki, és a' körülöttük lévő vizet-is, gőzökké változtattyák, ekkor igyekeznek ki-törni, s kiorontani. Ha pedig valami kívülről ezt a' meggyúlladt levegőt tartóztatja, nagy erővel a' Földnek bizonyos részét meg-rázza. Ha pedig utat nyit magának, úgy láng, és kénköves főtó gőzök tódulhatnak-ki belőle, és a' leg-erőszakosabb Orkánokat szerezheti. Az ilyenkor való tántorgó, és rezgő mozgása a' Földnek, néha jó darab helyen, mind a' Földön, mind a' vizen, *Föld-indulásnak* szokott neveztetni.

§. 5.

Az egész Föld fázazból és Vízből áll. A' vizeknek különböző nemeik vagynak, mert vagy Patakok, vagy Folyó vizek, vagy Tók, és mótársók, vagy Tengerek. A' Források a' Földből vagy inkább a' Hegyekből tsergedzenek-ki. Több öfzve folyó források, patakot formálnak, több patakokból nagyobb folyó vizek lesznek, ezek pedig a' Tengerben folynak. Posvány, vagy mótár az olyan álló-víz, a' mellynek nints ki-folyása. Tó az, a' mellynek látható ki-folyása van. Tenger, az a' meg-mérhetetlen nagy víz, melly az egész Száraz-földet körül vészí.

Az olyan Föld, mellyet a' Víz, vagy Tenger minden felől környúl vészén, *Szigetnek* neveztetik. A' szigetek, vagy tsoportosok, mint a' Fülep Szigettyei, és a' Kanáriai Szigetek, vagy magánosok, mellyek között némelleyek igen nagyok, mint a' Britanniái Szigetek, vagy

kissebbek, mint Hibernia, Corsica, Zelandia, vagy ennél - is kissebbek, mint Elba, Ormus Szigetek.

Ha a' Tenger minden felől bé-nem-keríti az ilyen Szigetet, hanem valamely része a' Szárazsággal van öfzve-foglalva, Sziget *mássának Fél-Szigetnek* neveztetik (Peninsula, Chersonesus) ilyen mind a' két Amerika, egész Afrika, Morea 's a' t. A' Földet pedig, mellyen az ilyen Sziget *mássaiban* lehet menni *Szoros Földnek* szokták nevezni, minémű a' Korintusi.

Az a' Tenger, melly két Föld között hofszan bé-nyúlik, *Szoros Tengernek*, vagy *Tengeri Toroknak* mondatik. Illyenek az Herkules és Magellanes szoros Tengerei.

Foknak neveztetik az olyan Hegy, melly a' Tengeren mefzfűre bé-nyúlik, és távolról meglátszik (Promontorium, Capo) mint a' Jóreménység Foka Afrikában.

Partnak pedig az a' darab Föld, melly a' Szárazságtól a' Tengerre fekszik (Littus, Ora.) A' kereskedő Nemzettségek, az ilyen Tenger partján szoktak kereskedő Városokat építeni. *Torkolatnak* neveztetik az, a' hol valamely folyó víz a' Tengerben szakad.

Eggyé lett Földnek neveztetik az (Terra Continens,) melly a' Tengeren kívül esik, és a' mellyhez Hajó nélkül lehet menni, ez-is pedig vagy Tenger mellyéki, mint Spanyol, Olasz, Dánia Országok, vagy Tengertől távol valók, mint Magyar Ország, Erdély, Helvétzia.

§. 6.

A' Száraz Földön vagynak Mezőfések, Pufzták, Faluk, kisebb nagyobb Városok. A' Mezőknek egy része, szántásra vetésre fordítatik, más része a' pufztákkal együtt legelőre, barmok tartására. A' Faluk kisebb lakó helyek, benne többnyire föld-mivelő emberek lakoznak, kik szántásból, vetésből, és barom tartásból élnek. A' városok nagyobb lakó helyek, a' melyekben többnyire, mester-emberek, kereskedők szoktak lakni. Ezek vagy mezzei városok, és csak annyiban különböznek a' Faluktól, hogy azoknál népesebbek, 's vegyest laknak benne a' föld-mivelő és mester-emberek, vagy kerített nagyobb városok, vagy még szabad Királyi városok-is. A' városokban többnyire vásárok-is szoktak tartatni, melyekben adás, vevés miatt gyűlnek az emberek.

§. 7.

A' sok Falukból és Városokból vagynak a' Tartományok, melyek nagyobbak, vagy kisebbek. Illyenek 1.) az Imperiumok vagy Birodalmak, melyek jelentik több Országoknak, egy uralkodó fő alatt való meg-egyeztetéseket, 's azok által való igazgattatásokat. Illyen a' Római Szent Birodalom, melyet Második Ferentz Tsászár igazgat, a' Muszka, és Török Birodalom. 2.) Országok, melyeknek tulajdon Királyaik vagynak, mint Spanyol, Svétzia, Dánia, Pruszszus, Magyar Ország. 3.) Szabad közönséges Társaságok, (Respublikák) mint a' Hollándiai, Helvétziai. 4.) Hercegségek, mint az Austriai. 5.) Fejedelemségek,

gek, mint az Erdélyi, Moldvai. 6.) Markionátusok (Marchionatusok) szabad fő Úrafágok, mint a' Morvai. 7.) Vármegyékbéli Gróf-fágok, mint a' Tirolisi. 8.) Ersekségek, mint az Asaffenburgi. 9.) Szabad Püspökségek, mint a' volt Bambergi. 10.) Apaturfágok, mint a' Fuldai.

§. 8.

Az Emberek a' Föld kerekfégén, színekre, formájokra, nagyságokra nézve éppen úgy különböznek egymástól, mint az ő életek módjára. Mert némelyek Fejérek, mint az Európaiak, mások Feketék, mint a' Szeretsenek, mások ismét verhenyegesek, veres sárgák, farkók, viafz színűek, mint sok helyütt Amérikában, 's Déli Indiában. Némelyek nagyok, mint a' Patagoniusok, mások kitsinyek, törpék; mint a' Samojedák. Vagynak olyanok, a' kik nyers hússal élnek, sőt a' kik az ember húst is meg-eszik, de Európán kívül t. i. Afrikában, Amérikában, és Déli Indiában, ezek ha idegen embert kaphatnak, mint a' fertést meg-fűtik, vagy eleven meg-eszik.

§. 9.

Külömböznek az emberek palléroztatásokra nézve - is, mert némelyek, a' kiket Barbarusoknak nevezttek, egészlen vadak, ostobák, tudatlanok, semmit nem értenek, és semmit tanulni nem tudnak, többnyire vadászathól, vagy halászathól élnek. — Mások okosok, tanultak, sok-féle mesterfégeket értenek, 's ezer dolgokat meg-tanultak. Mi Európaiak, minden más Nemzettségék felett okosabbak vagyunk,

gyunk, tudunk írni, olvasni, órákat tsinálni, fok-féle hasznos elzközöket készíteni, Várat, Malmokat építeni, tanúlljuk a' Históriát, semmit ezekből az Iróka és Kamtsadal nem tud. Mi milliók millióját fel-számlálunk, Déli Amérikában van egy Jameosz nevű Némzet, melly ötnél többet számlálni nem tud. Némellyek emberfégesek, magokat másokkal kedveltetők, senkit meg-nem-bántanak, meg-nem-lopnak; mások kegyetlenek és yadak egyebekhez. Egyiptomban nem utazhat senki, tsak egynéhány mértföldet-is a' nélkül, hogy a' meg-fosztatástól, vagy meg-ölettetéstől félni ne kellene,

§. 10.

Még vallásokra nézve-is különböznek a' Föld lakosai. Európának nagyobb része Kereszttyén, Asiának-is fok része, Amérikának fok Országaival együtt. Ezek között pedig a' Portugallusok, Spanyolok, Olaszok, mind Római Katholikusok. A' Svékusok, Dánusok, Norvégusok, némelly részeivel Német Országának, Augustai Vallás tételt tartók; az Anglusok, Skotusok, Prussusok, Belgák, Helvétusok, Német Orzágnak fok részeivel Reformátusok; a' Frantziák, Hibernusok, Lengyelek, Magyarok, Erdélyiek elegyesleg vagynak. A' 'Sidók' fok Népek között el-terjedtenek, a' Törökök, Tatárok, Maurok, Arabsok, Per'sák között a' Muhamed vallása első. Egyéb Nemzettségek, úgymint Indusok, Sinák, Jappóniaiak, Afrikabéliek, és fok Amerika, 's Déli Indiabéliek-is, mind azokkal együtt, kik az Északi

Északi és Déli utolsó Földeket lakják, mind eddig Pogányfágban vagynak.

§. 11.

Valamint egyebekre: úgy Nyelvekre, vagy Beszédekre nézve-is, különböznek az emberek. Európában 1.) eredeti Nyelv a' *Deák*, melly az Oskolákon kívül találtatik az Olaszoknál, Frantziáknál, Spanyoloknál, és Portugallusoknál, de hibás, és meg-vesztegettetett. 2.) *Német nyelv*, melly Britannusoké, Belgáké, Svédusé, Dánusé, Prussusé, és Helvetusé. 3.) *Tóth nyelv*, melly Tseheké, Lengyeleké, Muszkáké, és Rátzoké. 4.) *Görög nyelv*, melly Európának Nap-keleti részeiben vagyon. 5.) A' *Magyar nyelv*, melly Nap-keleti eredetű, és a' mellyet Magyarokon kívül, senki tökéletesen nem érthet, semmi egyeslége nints a' Tóttal azonkívül, hogy a' Magyarok, Magyar Országban jövéen, a' hol akkor Tótok voltak, azoktól némelly házi, és egyéb eszközöknek neveit, az eszközökkel együtt bé-vették.

§. 12.

Európán kívül a' Földnek más részeiben sok félek a' Nyelvek, nevezetesen ezek között, a' *'Sidó nyelv*, mellynek ma ágazatai a' Török és Arabs nyelv, a' Sinai nyelv 's a' t.

§. 13.

Az emberek, Bírák, igazgatók uéülkül nem élhetnének, a' kik mind igazságot szolgáltassanak nékiek, mind pedig védelmezzék őket, mind a' belső, mind a' külső erőszaktól. — Három-féle fő Igazgatói vagynak az Országoknak 1.) a' Királyok és Tsászárok, mikor az egész

Tar-

Tartomány egy Úrtól függ, a' ki vagy szabadosan választatik, vagy születése után lép az uralkodásban, és vagy szabad tetszése szerint téfzi az igazgatást, vagy a' mint az Ország Törvénye engedi. 2.) Az Országbeli fő Személyek és Familiák, kiknek kezekben van az igazgatásnak hatalma. 3.) Az Országának minden lakosai közönségesen, és így itt minden bé-folyhat az igazgatásban. Mind ezekkel ellenkezik a' kegyetlen uralkodás, és a' függetlenfé.

§. 14.^a

Nem tsak a' lakosokra, 's Országokra nézve, hanem annak külső állapotjára nézve-is, különbözik a' Föld. Mert nem tsak az, hogy színe egyenetlen, és ámbár gömbölyű mint a' tojás, de két egymással ellenben lévő helyeken a' végein bé-vagyont nyomva mint a' Naránts, 's abból a' levegője-is különböző. Ha azon helyeken, a' hol a' Föld leg-jobban bé-van nyomódva, gondolatunkal mintegy póznát szúrunk a' Föld közép pontján keresztül, a' melly póznán a' Föld foroghatna, úgy képzelésünk szerint a' Föld a' maga Tengelyén forogna. A' Föld-golyóbisának ezen két helyei, mellyeken ezen Tengelyt képzeljük, Tengelyvégeknek neveztetnek, és ugyan az egyik Eszaki, a' másik ellenében való pedig Déli tengelyvégnak (Polusnak) neveztetik. Azok a' Tartományok már, mellyek ezen Tengely-végektől, mindeniktől egyenlő meszfeségre vagynak, az úgy nevezett Linea vagy Æquator (egyenlítő) a' Földet a' leg-nagyobb domboságán két egyenlő részre osztó

osztó Linea alatt fekszenek. Ezek a' két egyenlő részek Északinak és Délinek neveztetnek. Ez alatt a' két-felé osztó Linea, vagy Æquator alatt, már leg-nagyobb meleg van, minthogy ott a' Nap Súgórok, Nyáron igen egyenesen esnek alá, 's a' Nap olly magosan van, hogy éppen semmi árnyékot sem vet. Mennél tovább megy az ember ezen Lineától, a' két Tengely-végek felé; annál kevesebb meleget, 's végre annál nagyobb hideget ér, minthogy a' Nap Súgórok hova tovább hanyatlóbban, és oldalaslag esnek alá.

A' Földnek két hideg szakaszaiban; mind az Északi, mind a' Déli Tengely-vég felé, a' Napok Télen csak egynéhány óráig tartanak: ellenben Nyáron, az éjtzakák-is ugyan azon mértékben rövidek. Magok alatt a' Tengely-végek, vagy a' Polusok alatt, Elztendőt által csak egyszer van Nap és éjtzaka, 's mind a' Nap, mind az éjj fél elztendeig tart; az Æquator alatt ellenben a' Nappal és az éjjel egész Elztendőt által, mindenkor egyenlők, mint mi nállunk Tavaszszal és Őszszel.

A' Földnek hideg szakaszaiban fekvő Országokat, csak nem egész Elztendön által Jég és Hó fedibé, az Æquatorhoz közel lévő Országoknak lakosai pedig, sokszor csak nem elolvadnak a' nagy hévfég miatt. Az Æquator és a' Polus között pedig két felől vagynak azok a' Tartományok, melyekben mind a' meleg, mind a' hideg mértékletes, mint ollyan Magyar Ország-is.

Így már ezek szerint, Ásiában, Afrikában nagy melegek vagynak, az Északi Tartományok pedig, mint Dánia, Svétzia, a' Muszka Birodalom, Nova Zembla, Grönlandia, Islandia felettebb hidegek, a' melly Tartományok pedig sem az Æquatorhoz, sem a' Polushoz közel nintsenek, mértékletes melegségűek, vagy hidegségűek, mint Német Ország, Helvétzia, Frantzia Ország.

Ez a' Melegnek és hidegnek külömbfége, még az emberek természetinek külömbfégére is el-hat. Azok a' Nemzettségek, mellyek meleg Tartományokban laknak, tüzes vérűek, bátrak, szép elmebéli tehetségekkel bírnak, mint a' Déli Nemzettségek. Azok, a' kik az északi részekben laknak, lassúk, tsendések mind testekben, mind gondolattyaikra nézve, azok, a' kik mértékletes melegségű és hidegségű földön laknak, mértékletesek, sem nem igen heves indulatúak, s gondolátúak, sem nem lassúk, sőt bátrak, találósok, nem restelkedők, mint a' Frantziák, Németek, Magyarok. A' kik ködös, esős földön laknak, kedvetlen, szomorú gondolátúak, melankolikusok, mint az Anglusok, és Hollandusok.

—00000—

A' FÖLD.

A' FÖLDNEK LE-ÍRÁSA

VAGY

GEOGRÁFIA.

§. 15.

A Földnek öt részei vagynak, Európa, Ásia, Afrika, Amerika, és Déli India vagy Polinézia. Európa az, a' mellyben mi-is lakunk, innen Nap-kelet felé van Ásia, sokkal nagyobb Európánál. Európától Dél-felé fekszik Afrika, leg-melegebb. A' Földnek ezen három részével által ellenbe van Amerika. Amerika és Ásia között pedig, kivált Dél-felé vagynak sok apró nem régen fel-talált Szigetek, ezek Déli Indiának, vagy Austráliának-is, és Polinéziának neveztetnek.

§. 16.

Európa, a' Földnek mértékletes részén fekszik, leg-kisebb része ugyan a' Földnek, de népesebb a' többinél, 160 millióra mennek a' Lakosai, kik tudósabbak, munkásabbak, egyedül ők járnak-el az egész Földet, 's mindent, mindenünnen hasznokra fordítanak, erköltseik leg-pallérozottabbak, Vallások leg-nagyobb részint Keresztyén.

Európában vagynak 4 *Tsászárságok*, a' Német, Frantzia, Orosz és Török. 11 Országok, mellyeknek tulajdon Királlyaik vagynak, úgymint Portugallia, Spanyol, Nagy Brittanía, Neápolis, Sardinia, Tseh, Dánia, Norvégia egye-

egyesültt, Svétzia, Prussia, Magyar és Hetrúriai Országok. Lengyel Ország fel-olztatott. Szabad Társaságok 5 számmal, a' Liguriai, Olasz, Szövetséges Belgiumi, Helvétzia, Lukkai Társaságok. Velentze nem ide tartozik. A' Pápa Birodalma-is Európába vagyon, más apróbb Hertzegegekkel, Fejedelemségekkel 's Gróffágokkal együtt.

§. 17.

Leg-első Ország Európában PORTUGALLIA, nem nagy Ország, Földje termékeny, de a' Lakosai restesek annak mivelésében, azért-is kevés Búzájok, fok Borok, Olajok, Sójok, külömbb-külömbb-féle bétés gyümölcsök bőven vagyon. Vólna Arany, Ezüst, és Ertz Bányájok-is, de mivel Amerikából könnyen fokát hozatnak, restellik dolgozni. A' Tudományok, Mesterlégek köztök, nem leg-jobb állapotban vagynak, kereskednek, de nem leg-jobb halzonnal. Vallásokra nézve R. Katholikusok. Természetekre nézve a' Pénznek és bétületnek szeretői, későre, de azután igen haragosok, az idegenekhez emberfégesek, baráttyaikhoz hűfégesek, a' Szegényeknek adakozók, a' Spanyoloknak ellenségei. A' Királyok tellyes hatalommal uralkodik.

Fő Városa *Lisabona*, jó ki-kötő helye van, a' Király itt lakik. 1756-ban a' Föld-indulás miatt nagy része öszve-omlott, és el-süllyedt, a' mi a' Föld indulástól meg-maradt, számlálhatatlan drágafágaival együtt meg-égett. Mint Róma, szintűgy hét Hegyeken feklzik, két

mért-földnyire ki-terjed, huszon kilentz ezer Lakos Familiái, ötven Klastromai, és 40 Templomai vagynak, mellyek között a' Szent Vintzenté, ennek a' Szentnek ott lett el-temetése miatt leg-nevezetesebb.

Belen közel fekvő Város Lisabon mellett, a' hol a' Haza és Király ellen vétők fogfágban vagynak.

Setubal híres ki-kötő helyéről, mellyből a' Hollandusok és Anglusok temérdek fok má'sa főt hordanak-ki.

Braganza, szép helyen fekvő Város, mellyből a' mostani Királyi Ház vette eredetét.

Coimbra, holott laktak az előtt a' Királyok, 's ugyan itt egynéhányan el-temetettek. Vagyon egy Fő Oskolája-is.

§. 18.

Második Ország Európában SPANYOL-ORSZÁG, Portugalliával határos. A' Levegő ege tiszta és száraz, Nyárba felettébb meleg, van sok Bora, Olaja, szép és jó-ízű gyümöltsei, Nád-méze, Sója, Ris-kásája, Dohánya, Selyme bőféggel. Kiváltképpen a' Juh, és Ló-tartásban gyönyörködnek. A' Spanyol Lónak, a' Segori Gyapjúnak, a' Granadai Selyemnek, a' Kordubai Kordoványnak, az Andalusiai Kendernek és Lennek, a' Biskáji Réznek és Vasnak, mindenfelé nagy betse 's kelete vagyon. Vagynak Spanyol Országának Só-aknáji, Vas, Tzinóber, Ezüst, Arany Bányái-is, de a' mellyeket nem igen dolgoznak, mert Amérikában azoknál gazdagabb Bányáik vagynak. A' lako-

lakosok a' mesterfégeket, és kéz- miveket nem igen gyakorolják, a' Tudományokban- is másoknál alább vagynak, R. Katholikusok, noha titkosan 'Sidók-is vagynak közöttök. A' lakosok, pénz és betsület szeretők, a' Nemesség, igen nagyra tartja magát, a' dolgot nem igen szereti; holzfű tzerimómiakkal élnek, nagy pompát tartanak; innen a' házasságot igen kerülők, félvén attól, hogy Feleségeiket, 's Gyermekeiket, Rangjokhoz képest el-nem-tarthatták. Ritka nagy Ur az, a' ki két Leányát adná Férjhez, mert a' sokba telik, igen szeretik a' borsos ételeket, jóllehet a' Borok erőss és jó-ízű, még-is az ebéd után reá égetett italt isznak, mellyből a' következik, hogy egyébkint-is a' Levegő meleg lévén, a' nagy izzadás miatt ki-száradnak, sovány testűek.

Fő Városa *Madrid*, a' hol a' Király lakik, Lakosai két száz ezerenn vagynak, Klostromai, és ékes Templomai számosak, mellyek között leg-nevezetesebb az Isidorus Kápolnája. Itt vagynak

Kompostella Városa, holott, a' mint be-széllik a' Nagy Templomban a' kisebb Jakab Apostolnak, a' Spanyol Ország Pátronusának a' teste fekszik.

Sevilla, mellyben az egész Földön, leg-híresebb Tobák fábrika vagyon, 1500 emberek dolgoznak benne, a' Királynak esztendőnkint 6 millió Tallér hasznót hajt. Erről a' Városról szokták mondani, hogy a' ki nem látta Se-villát, nem látta a' Világnak tsudáját.

Korduba, a' hol találtták-fel leg - elsőben a' Kordovány készítésének módját.

Salamanca igen régi erős Város, mellynek 362 úttzai, 25 Templomai, 36 Klastromai vanak, leg - híresebb a' Fő Oskolája egész Spanyol Országban.

Barcelona erős Város, jó ki - kötő helye van, úttzái szélesek és tiszták, van fő Oskolája.

Eskuriál, egy igen felféges mulató és lakó Palotája a' Királynak, Madridtól nem meszfe.

§. 19.

Spanyol Országban szomszédtságában van FRANTZIA ORSZÁG, a' Frantzia közelebb való háború által a' Rajna vizén túl lévő Német Tartományokkal, az Olasz Országai hozzá tsatoltatott Birtokokkal, és Catholicum Belgiummal meg-szaporodott. Levegő ege mérsékelt, egészséges, földje termékeny, sok Búzaja, Bora, Olaja, Gyümöltse, Dohánya, Sója, Juha, Barma, Lova, Vadja bőféggel, úgy sok Értze, Vasa, Olomja, Reze, Ezüstje-is. Tsak a' külömbb-külombb-féle Boraiból bé-vészen elztendónként 7 millió forintot. Lakosai sebes véreűek, a' betsületet szeretők, hadakozni kéfzek, más Nemzeteket meg-útálók, nyúghatatlanok, hamar házasúlok, a' magok Nemzeteket magasztalók, a' módikat szüntelen változtatók, vígak, jó - kedvűek, a' Mu'sikát, Vers-írást, Mathésist kedvellők, jó Mesteremberek, sok hasznos dolgokat fel-találnak, a' Tu-

a' Tudományokat, és Mesterlégeket nagy tökéleteslégre vitték, a' kézi munkát és kereskedést szorgalmasan gyakorolják. Vallásokra nézve többnyire R. Katholikusok, de bent régi Frantzia Országban sok Reformátusok, Alsatziában, és a' közelébb hozzá tsatoltatott Rajna mellyéki Tartományokban sok Evangelikusok, két részről hat millióval vagynak. A' R. Katholikusoknak vagynak Ersekjeik és Püspökeik, kiket az Ország fizet, és a' Pápával kötött egyezés, vagy Concordata szerint tartoznak magokat viselni, a' Protestánsoknak pedig Superintendenseik, és Fő Oskoláik. Itt ez előtt sokkal több Reformátusok laktak, kik Hugonottáknak nevezettek, de 1685-ben sokan Vallások változtatására kényszerítették, sokan kiűzettek, mellyből az Orzágnak nagy kára következett, mert ezek a' mesterlégeket magokkal más Országokban elvitték, és leg-alább 20 millió kárt okoztak.

Fő Városa *Páris*, az egész Tartománynak Fő és Anya Városa, igen szép és gazdag, van benne 24,000 Ház, 800,000 Lakos, 875 útza, temérdek manufaktura, és fabrika. Itt volt egy Bastilla nevű Vár, holott az Ország rabjai tartattak, de ez a' Népnak dühösége által lerontatott, mikor az a' Király ellen fel-támadt. Itt van a' Thüilleri nevű ditsőséges Palota-is, a' mellette lévő igen szép kerttel. Nem messze Párishoz van. Keresztül-folya Páris Városát a' Szekvána vize.

Versalia, az előtt a' Király lakó - helye, mellynél a' Föld kerekfégén szebb épületet nem tartottak.

Aurelia vagy *Orleán*, melly felől azt tartják, hogy ott beszélnek leg-tisztábban Frantziául, azért sok idegenek ide szoktak jöni a' Frantzia nyelvet tanulni. A' Ligeris folyó vize kerefsztül foly rajta, mellynek a' hidján, ki van öntve az úgy nevezett Orleáni Szűznek képe, lobogó hajakkal, farkantyús tsismával, a' ki jöllehet Lotharingiából való vólt, mindazonáltal 1419-ben különös indulathól ide jött akkor, mikor az Anglusok ezt a' Várest ostromlották, néki bízatták a' Frantziákat, hadi vezérekké lett, az Anglusokat meg-verte, el-űzte, de a' következő Elztendőben töllök el - fogattatván, Ruén Városában meg-égettetett.

Clermont, a' hol 1095-ben nevezetes Eklé'siai Gyűlés tartatott, mellyben 11-dik Orbán Pápa-is jelen vólt, és a' mellyben a' keresztés vitézeknek, a' Szent Földnek visszavételére lett küldtetetése meg-határozatott.

Burbon, honnan vették az utolsó Frantzia Királyok nevezeteket.

Brest, mellynek Kőszikákkal környül-vetett ki-kötő helye van.

Amiens, hol a' Békesfég 1801 - ben megkötetett az Anglusokkal.

Rhemis, híres a' Királyok hajdan itt lett koronáztatásokról, a' hol az oda való Ersek, a' Királyokat azzal a' Sz. Kenettel kente volna-meg, mellyet a' mint mondják az első Frantzia Kerefsztyén Királynak Klodoveusnak megkoro-

koronáztatására, egy galamb hozott volna - le az Egből 499-dikben egy palatzkban, melyet azért *Ampulla Rhemensisnek* neveztek.

Vienna, már a' régi Rómaiak idejében meg-voltt, némellyek azt írják, hogy Pontzius Pilátus itt született, vagy itt vesztette volna el magát.

Marsilia és Tûlon, a' Tenger parton épültt igen gazdag kereskedő Városok, melyek Frantzia Országának, az előtt Provintziának nevezetett Tartományában fekszenek, holott terem az igen híres Provintziai (nem Brabantziai) Olaj.

Lüneville, hol közelébb Királyunkal és a' Frantziákkal a' békeség meg-kötetett.

Straßburg Alsatziában a' Rajna mellett, igen szép és erős Város, hol a' Frantzia újbabban az Evangelikusoknak Fő Oskolát engedett. A' Tornya leg-magassabb egész Európában.

Bruxella Belgium Katholikumban van, híres az ott szövettetni szokott Kamellótról és Tsipkéről.

Türén, a' régi Piemontban, hajdan a' Sárdinial Királynak lakó helye.

Geneva, melly ez előtt Helvétziának szövetségese volt, de Tartományával együtt a' Frantziákhoz szegődött. Itt volt Prédikátor és Profeszszor Kálvinus János, a' ki az el-kezdett Reformációt többre vitte. Itt van ma-is a' Reformátusoknak leg-főbb Oskolájok.

Sembri (Chamberi) Anya - Városa a' régi Sabaudiának.

Kasal, Fő Városa a' hajdani Montferati Hertzegeégnek, melyet a' Sárdinial Király bírt.

Ide tartoznak már ma *Kolónja*, *Moguntzia* és *Tréviris* - is, mellyek ez előtt a' Német Birodalombéli Papi Valásztó Fejedelmeknek Lakóhelyeik vóltanak.

§. 20.

Frantzia Országgal által ellenben van **NAGY BRITTANNIA**, és tsak a' Kanalis, vagy a' Britanniai Tenger szorossa választja - el őket. Három Országokból áll, Angliából, Skótziából és Irlándiából, vagy Hiberniából.

Angliának Levegő - ege mértékletes, a' Tenger mellett nedves, Földje termékeny, van búzája, barma, igen jó tzinnye, reze, nevezetes az itt főzetni szokott Ser, a' szép gyapjú, mellyből készítettetni szokott posztó mindenféle betses, Halakkal bővölködik, de Fa dolgából nagy szűksége vagy on, Köszénnel pótoltatik. Lakosai mind Testekre, mind Elmébéli tehettiségekre nézve jól termettek, mindenféle Mesteriségekre és Tudományokra, úgy kivált a' Tengeren való hadakozásra alkalmasok, leg - inkább gyakorolják a' Hajókon való kereskedést, a' kézi műveknek készítését, 's azok által más Országokból a' pénzt magokhoz vonnyák, következéskeppen a' Tengeren leg - gazdagabb, és leg - erősebb Nemzetté lettek, és a' Földnek több részeiben, magoknak nagy Tartományokat, és Szigeteket meghódoltattak.

Az uralkodó Vallás Angliában a' Refórmatikusoké, de az több részekre oszlott. A'

Fő

Fő Rendek a' Királlyal együtt Episcopali-
lok, Püspöki igazgatást Vallók, az Érsekek
és Püspökök igazgatták az Ekkle'siát, ezek-
nek az Érsekeknek és Püspököknek nagy Hi-
vatalaik és Jólzágaik vagynak az Országban.
Mások Presbyterianusok, és Puritánusok,
csak közönléges Prédikátorokat tartanak,
Ersekeket és Püspököket nem esmérnek.
Vagynak ezeken kívül újj Keresztyének,
vagy Anabaptisták és Kvakkerek, az az,
az Isteni Tiszteletet reszketéssel gyakorló
emberek. Vagynak R. Katholikusok - is,
nem külömben 'Sidók. A' Tudományok na-
gyon virágoznak, de az alaton Köslég sem
tudatlan és bárdolatlan, mint más Országai-
ban Európának.

Fő Városa *London*, a' Király lakó-helye,
egy a' leg-nagyobb, és leg-gazdagabb kereske-
dő Városok között a' Föld kerekfégén. A' La-
kosai többek 1 milliónál. Minthogy a' Város
igen nagy, benne Posták vagynak, és így egyik
végétől fogva a' Városnak, a' másikig utazni-
is, rendeléseket tenni-is, levelezni-is lehet. A'
Sz. Pál oda való Temploma az egész világon
híres, a' Római Sz. Péter Templomának for-
májára építettett. A' Vestmünsteri egyik rész-
ben Londonnak épült Templom pedig arról
híres, hogy sok derék embereknek emlékeztető
Kövei helyheztek beléje, az Angliai Királyok-
is itt szoktak meg-koronáztatni, és el-temettet-
ni. Nevezetesek még itten a' Király lakó-he-
lye, az úgy nevezetett Sz. Jamasi mulató Pa-
lotája, a' Kereskedő Ház (Börse) a' Brittan-

niai Museum, vagy a' természeti ritkaságoknak gyűjteménye, a' Könyves Tárház, nem különben a' Tover igen régi erősfég, melly a' tulajdonképpen úgy neveztetett London Közepén vagyon. — Az egész Város három Városokból vagyon öfzfé - tétetve, úgymint, az úgy neveztetett *Londonból*, *Wefztmünfzterből*, és *Southwarkból*, mellyek közzül a' két elsőbb a' bal, az utolsóbb pedig a' jobb partyát foglalja-el a' Tamezis vizének, melly a' Vároست keresztül folya, a' mellyen három nagy roppantt kö-hidak vagynak. Itt vagynak

Bristol, melly London után leg-gazdagabb Város, mindenfelé kereskedik.

Oksford, *Oxford* és *Kantabrigia*, mellyeknek Fő Oskolájik igen híresek.

Brimingham olly helység, mellynek tulajdon Magistrátusa nintsen ugyan, de sok Városokat szépségével, nagyságával, és gazdagságával meghalad, itt van a' félzke mindenféle Atzélból, Rézből, és más Értzektől kézfűlni szokott műveknek,

SKÓTZIA Éfzakfelé fekfzik Anglia mellett, búzája, bora, barma bőven van, Éfzaki részén hegyes lévén tsak inkább barmokat tenyésztet, az Értz-bányákat műveli, a' Kő-fzént ássa. Minthogy tavas motsáros hely, hala elég van. A' Lakosok Délfelé a' lapos Földön fzeretik a' Tudományokat, masterlégeket, kereskedést, de a' kik az Éfzaki hegyes részén laknak, együgyűek mind magok viseletire, mind Vallásokra néz-

nézve, Többnyire Reformátusok, de Presbyteriánusok, nem esmérnek Püspököt, és a' Prédikátorok 's a' Vének által igazgattyák Ekklesiájikat. De lakoznak itten sok Római Katholikusok is. Egy Törvénye van Angliával.

Itt van *Edimburg*, melly Fő Oskolájáról, *Glasgow*, hasonlóképpen Fő Oskolájáról híres.

HIBERNIA, harmadik Országa Nagy Britanniának, Levegője vastag és nedves, gyakran esik benne az eső, sok tavai, és mocsárjai vagynak, alkalmas a' Baromtartásra és halászatra. Lakosai a' Tudományokat és Mesterlégeket nem igen szeretik, barom-tartásból, és kereskedésből élnek. Uralkodó Vallások a' Reformáta Püspöki Vallás, de vagynak benne igen sok buzgó R. Katholikusok is. Nevezetes dolog az, hogy ebben az Országban egy Farkas se találatik; Fő Városa

Dublin, Ersek lakó-helye, van benne Fő Oskola-is,

Gallway, nagy kereskedő Város, ki-kötő hellyel bír.

Vaterford, hasonlóképpen gazdag kereskedő Város.

§. 21.

FRIGYES BELGIUMRÓL. Német Országokon túl van Észak felé. Földje egyenes, mocsáros, alacsony, sok Kanálisai vagynak, mellyeken a' Vízen minden felé járnak.
Bar-

Barmok, Juhok elég vagyon. Jó gyapjújuk, mellyből jó polztót szőnek, jó lennyek, dohányok, törfjök, vagy bűdös köves égő Földjök, de Búzájok kevés, Borok nem terem, hegyek sints, és így Értz nemek - is, de bezzeg hoznak másunnan. Legelőjök olly gazdag, hogy egy Tehén ⁴² itze tejét-is ad Napjában, a' Juh kövér lévén ket-tőt, hármát, főt négyet-is ellik. Lakosai, noha kevés elelégek terem házajokban, még-is jól bírják magokat, a' Kereskedés által meg-gazdagodtak. Nem tsak a' Tudományok, hanem a' Kereskedés és Mesterlégek is virágoznak közöttök. Nintse egy Nemzet-lég-is ollyan tsinos, mint a' Belga, főt némelly rélzben az ő tsinoságok felesleg való-is. P. o. Brook nevű helységben Hollandiában, a' ki rakott utakat felül homokkal hintik-meg, és azokon különös figurákat tsinálnak, vagy gyöngy Házakkal rakják-ki, a' Városokon, a' ki rakott úttzákat kézzel mossák, úgy tisztíttyák, mint nálunk az É-dényeket, néhol a' tsinos Konyhákban laknak, hogy a' tsinosabb Szobáknak kedvezzenek. Ez előtt a' Reformáta Vallás vólt első Vallások, de minden-féle Vallásúak szabadon laknak közöttök, főt még 'Sidók-is igen nagy számmal. De a' Frantziához való hajlás, igen meg - erőtelenítette őket. Itt vagynak

Amsterdám, egy az Európai leg-nagyobb és gazdagabb kereskedő Városok közzül 250,000 laknak benne, kik közzül tsak 'Sidók 30,000 vagy-

vagnak, az Amstela vize, honnan neveztetik, végig folya. Minthogy a' Földje igen vizes és mocsáros, a' Háza Eger fákon vagnak építve. Az egész Város sok Kanálisokkal, vagy ásott folyókkal telyes. Igen szép Paloták, 's mintegy 26,000 Háza vagnak benne. Főbb épülete a' Tanátsház, a' Hajós Rendnek Háza, a' *Bursa*, vagy Kereskedők Gyűlésének Háza, a' Napkeleti Kereskedő Társaságnak Háza, melyben temérdek sok Fűszerfát lehet látni. Az oda való Kéz - művek és Fabrikák igen virágoznak.

Hága, leg - szebb és leg - nagyobb Falu e' Világon, sok szép Palotái és Kertei vagnak. Itt szokott az Igazgató Szék tanátskozni.

Lejda, mind ékes épületeire, mind Református Fő Oskolájára nézve nevezetes Város.

Harlem, híres virágjairól, kivált Hiacinthusairól, és Tulipányairól annyira, hogy egy leg - jobb Gyökeret 100 forinton - is el - adnak.

Édám Várossa leg - jobb Sajtokkal kereskedik.

Szaárdám, a' hol több van 2000 Olaj festék 's papiros készítő, és fűrészműhelynél, van Hajó készítő műhelye - is, mely emlékeztetett lett onnan, hogy I. Péter Ország Tsászára, mint Atya - legény tanulta itt a' Hajó készítése mesterfégét.

Texel, hol készítik a' zöld Sajtot, van jó ki - kötő helye.

Ultrajectom, híres fő Anya Oskolája van.
Grominga, nevezetes Fő Oskolájáról.

§. 22.

NÉMET BIRODALOM, melly innen van Hollandián, vagy Szövetséges Belgiumon, túl Magyar Országon Napnyúgot felé. A' Lakosok Németek, Tótok és Frantziák lok 'Sidókkal együtt. Szeretik a' Tudományokat, Kereskedést, Mesterfégeket, Kézmíveket és Fábrikákat. Vallásokra nézve R. Katholikusok, Evangelikusok és Reformátusok, még pedig a' Vestfáliai 1648. véghez mentt kötés szerint, mind a' három Rendbelieknek, egyenlő Vallásbéli szabadságok van. A' R. Katholikusoknak Érsekjeik, Püspökjeik vagynak, de a' kiknek Birtokaik nagy részént, a' Frantzia háború után el-törölték, és Világi Rendeknek adattattak, a' Protestáns Tartományokban pedig a' Fejedelmek vigyáznak - fel az Ekklesiái dolgokra, és azokat Consistoriumok által igazgattyák, a' Consistoriumok, a' Superintendensekkel együtt munkálkodnak. A' Tudományokra nézve Angliával, és Frantzia Országgal, tsak nem egy Rangban van Német Ország, minden jó Anglus, Frantzia, Belga, és Olasz Könyveket Németre fordítanak, jó festők, kép-faragók, mu'sikusok, sok Oskolaik, és nyomtató műhelyeik vagynak, tsak a' Könyvek irásából, nyomtatásából, 's azokkal való kereskedésből 24,000 élnek. Kivált a' Gyermeknek nevelésére, 's tanulására tzelőző sok ditséretes Institutumok vagyon, mint a' Snepfentali és Dessau. Van benne 40 Fő Annya Oskola, e' közzül a' R. Katholikusoké

loké 16, a' Reformátusoké 4, az Evangélikusoké 18, kettő elegendő.

A' Német Birodalmat igazgatták a' Császár, kinek bizonyos meghatározott jussai vagynak, a' Választó 10 Fejedelmek, és az Ország Gyűlése, melly Regensburgban tartatik, a' hová a' Fejedelmek és Uralkodó Hertzegek, s' Császári szabad Városok Követeket szoktak küldeni.

Régenten tíz Kerületek voltak a' Német Birodalomban, de már csak 8 vagynak, mert a' Burgundiai Kerület, mellyben vagyon Catholicum Belgium, a' Lünevillei Békeség szerint, tőle el-váltt Frantzia Országához, a' Vestfáliai, Alsó Felső Rajnai Kerületek is igen meg-tsonkítottak. Mi a' mostani időhöz képest rendel, de igen rövideden fogjuk elől adni ezeket a' különböző Tartományokat.

Első ezek között az Austriai Értzhertzség, mellyben vagyon

a) AUSTRIA, Fő Városa és a' Császár lakó-helye Béts, leg-nagyobb Német Országban a' Duna mellett, 22 piatza van, 50-nél több Temploma, különös közöttök a' Szent István Temploma, magas Tornyával, a' belső Városban 1300, a' külső Városban 4000 Háza, 250,000 Lakosai vagynak, kár hogy az úttzái görbék és keskenyek. Nevezetesen benne a' Császári Palota, Burgnak neveztetik, a' Könyves Tárház, a' sok Tudományok műhelyei, a' Némák Háza, a' különböző

Or-

Országoknak Cancellariái, a' fok kereskedő Társaságok, Kézi munkák műhelyei, a' fegyveres Ház. Bétshez közel vagynak a' Tsászári mulató helyek *Senbrun*, és *Luxemburg*. *Baden* meleg ferdőjéről híres Város.

Neuhaus, híres Tükör Fabrikája van.

Nadelburg, hol tőket és gyűszűket készítenek.

Fridau, híres vas és atzél Fabrikájáról, különösen olly igen vékony hal fogó horgot készítenek itt, hogy a' mint mondják egy má'sa 9 - 10 forintára vasból 43,000 forint jő-be.

Lintz, erős Város, gyapjú Kéz-mívről híres, mellyben 25,000 dolgoznak.

b) STIRIA, Stajer Ország, Fő Városa *Grätz*, holott dolgozzák az atzélból és vasból való miveket, tsak kalfát 100,000-nél többet vísznek-ki.

c) KARINTHIA Fő Városa *Klagenfurt*, nem mesélse van oda egy Feruk nevű falutska, holott Esztendőnként 50,000 fegyvert készítenek.

d) KARNIOLIA, Fő Városa *Lajbak*.

e) FRIAUL, Fő Városa *Görtz*.

f) TRIEST Tartomány Fő Városa *Triest*, hol jó ki-kötő hely van, jó féle Rosolis készíttetik, és érette 60,000 forint jő-be.

g) A' TIROLISI GRÓFSÁG, Fő Városa *Inspruk*, *Kufstein*, mellynek erős Várában az Ország és Birodalom rabjai tartatnak, és *Tridentum*, hol 1563. Ekklé'siai Gyűlés tartott.

§. 23.

Austriához tartozik MORVA ORSZÁG-is, Magyar Ország szomszédtságában.

Fő Városa *Br'n*, hol van *Spilberg* Vár, mellyben a' nagy gonosztévők tartatnak. *Olmutz* igen népes tehetős Város, Iglau, Znaim, Városokkal. Lakosai a' Tudományokat, mesterfégeket és kereskedést szeretik, de még nem tellyes mértékben, R. Katholikusok, noha a' Protestánsoknak-is vagynak Királyi Kegyelemből némelly Gyülekezeteik. A' Tsászárr bírja.

§. 24.

TSEH ORSZÁG, határos Morva Országgal, és az-is a' Felféges Austriai Házhoz tartozik. Igen hegyes, és jó szántó Földei vagynak, barma elég, néhol Bora-is terem, vagynak jó savanyú vizei, tzinnye, ólomja, ezüst bányái, meleg fürdői, jó gyümöltsei, safránya, komlója; van 244 nagyobb Városa, 300 kis Városkája, 11,000 Faluja, többnyire R. Katholikusok, de vagynak a' Protestánsoknak-is Gyülekezeti, sok Németek, Tótok, és 'Sidók lakják.

Any Városa *Prága*, melly három Városból áll, újj, régi, és kis Városból, Ersek lakó helye, van Fő Oskolája, a' Móldva vizen 74 lépésnyi szélesfégű kő-hidja, mellyen három szekér el-mehet egymás mellett, van 92 Temploma és Kápolnája, sok Klastroma. 70,000 Keresztyén, 13,000 'Sidók lakják. A' Király ott koronáztatik. Itt vagynak

Rajchenberg híres posztó-fabrikájával.

Turnau, mellyben egynéhány száz kömettzők laknak, kik üveg Kompositiókat, és drága kövek mettzését dolgozzák.

Tsafzlau, emlékezetes a' Prussussal való ütközetről.

Kolin, ez - is híres az Austriakusoknak 1757-ben a' Prussusokon vett győzedelméről.

Chomodov Városa, hol Timsó főző vagonon, mellyben leg-alább-is 100 dolgoznak.

Sedlitz és *Seidsütz* Faluk, híresek keserű vizekről, mellyeket innen más Országokban hordanak.

Carlsbad, *Thermæ Carolinæ*, négy meleg víz kútfejei vagynak, az egyiknek vize 3 Rőfnyire fel-szökik a' forrásából, olly meleg, hogy a' tőjást és tyúkot meg - lehet benne főzni. Itt van

Joachimsthal - is, híres Ezüst Bányájáról, itt verettettek leg-először a' Tallérok.

Eger Városa, az Eger folyó víz mellett, híres savanyú vizéről.

Töplitz Városa meleg fürdőivel.

Austriához tartozik *Silésiának* egy része is, melly Austriai Silésiának neveztetik, hol nevezetes *Tessen* Városa, az 1779-ben itt kötött békeségről. *Tropau*, és *Jegendorf* Fő Városok.

§. 25.

Második a' Baváriai Kerület.

Lakosai R. Katholikusok és Protestánsok, kivált a' mostani Választó Fejedelemnek ide

idejétől fogva, ki nagyra vitte a' Vallásbéli türeelmet. A' Föld elég termékeny, van elég gabonája, vagynak Vas, Olom, Réz, és Ezüst Bányái, kézi-művei magának nem elégségesek, Bora semmi sem terem.

Fő Városa *Regensburg*, mellyben tartatik Német Országnek közönséges Gyűlése.

München, Monachium, mellyben a' Bavariai Választó Fejedelem lakik, mellyhez közel van az ő mulató helye *Nimfenburg*.

Ingolstadt nagy Város Fő Iskolájával, *Lands-hut*, mellynek Tornyja a' Bétsi és Straszburgi után való.

Több Hertzegek bírnák ezt a' Kerületet.

§. 26.

Harmadik a' Frankoniai Kerület.

Német Országnek a' közepin fekszik, Földje elég termékeny, kerti és fai gyümölcsei, Bora, Dohánya terem, van Vadja, Barma, Hala, Vas bányája, Márványa, Alabástroma. Vagynak benne Portzellán, tükör, és bőr készítő Fabrikák, Lakosai R. Katholikusok, Evangelikusok, és Reformátusok. Sok Uraágok bírnák.

Fő Városai *Vurtzburg*, Fő Iskolájával. *Anspak*, az Anspaki Fejedelemségnek Fő Városa, a' Prussus bírja. *Erlanga*, a' Barajt Fejedelemségnek Anya Városa, azt-is a' Prussus bírja.

Smalkaldia nevezetes mind az ott kötött Szövetségért, mind a' Hit némelly ágaza-

tinak, a' Reformáció után ott írásban lett tettetéséért (Foedus Smalcaldicum, Articuli Smalcaldici.) Itt egy Templomban járnak az Evangélikusok a' Reformátusokkal.

Eringen és Váldenburg a' Hohenlói Grófságban. *Verthaim* a' Verthaimi Grófságban.

Norimberga, Szabad Birodalombéli vagy Imperiális Város, híres Tanátháza van, ott tartatnak a' Birodalom Kintsei, mellyekben a' Tsásfár 's a' választatott Római Király felöltöztetik, t. i. némelly öltözetek, a' Korona, Páltza, Kard. Itt sok művek készíttetnek; tükörök, festések, órák, az Országok rajzolatyai, és szerte széllyel el-fzoktak hordattatni.

§. 27.

Negyedik a' Svábi Kerület

Túl a' Bayariai Kerületen. Sok hegyei vagynak, itt van a' fekete Erdő és a' Sváb-Alpes-is. Benne ered a' Duna, Donasingei nevű Falunál. Terem benne sok Őfzi és Tavaszi-élet, jó fejér és veres Bor, Len, Kender; van Barma, Vadja, Vasa, Reze, Ezüstye, Portzellánhoz alkalmas Földje, szép márványa, alabástroma, malom-köve, sója, minerális vize. A' posztó, len, gyapjú és selyem matériákat, tükroket, üvegeket, portzellánokat, 's más Eszközöket készítő-műhelyek szépen emelkednek. Lakosaik R. Katholikusok és Evangélikusok. Több Fejedelmek, Grófok, és Hertzegek bírják. Ebben vagynak

a) Vür-

a) Vürtembergi Választó Fejedelemség, a' Fejedelem rész szerint *Stutgárdiában* lakozik, rész szerint Ludvigsburchban. Tübingába híres Fő Oskola vagyon.

b) A' Bádeni Választó Fejedelemség. A' Fejedelem Carlsruhéban lakik. Ide tartozik Augusta, igen szép és nagy szabad Imperialis Város, mellyben a' Püspöki Templomon kívül a' R. Katholikusoknak 8, az Evangelikusoknak 6 Templomok vagyon. Az egész Német Országban az ide való Tanátsház leg - szebb, a' bejárás, veres pallérozott márvánnyal van ki-rakva, az ülö - Palotája arany Palotának nevezetik, szépen ki-van festve, a' Padimentum külömbb-külömbb márványokkal ki-rakva. Lakosai híres mester-emberek, arany, ezüst-mívesek. Itt adták által a' Protestánsok V. Károly Tsáfszárnak 1530. a' magok Vallástételeket, melly azólta Augustána Vallástételnek nevezetik. 1555. itt köttetett-meg a' Vallás szabad gyakorlása iránt való békeség.

Itt van a' Palatinátusi Választó Fejedelemség, most a' Bádeni Választó Fejedelem bírja, a' Baváriai Fejedelemséggel egyesítve, ez előtt Fő Városa volt Manheim, szép erős Város, olly rendel van építve, hogy minden - felé a' nagy Uttzáról, Szegeleiteiről és Piatzáról a' Városnak minden úttzain, és a' kapuin - is ki-lehet látni. A' Fabrikák virágoznak benne.

Itt van *Heidelberg* - is, igen régi és erős Város, Fő Oskolája Német Országban leg-régibbnek tartatik, mellyben a' Böltsesség Collegiumában, a' szegény Protestáns Tanulók in-

gyen tápláltatnak, és taníttatnak. Itt íratott a' Hejdelbergai Katekesis III. Friderik Fejedelelem rendeléséből 1563-ban. Emlékezetes itten a' 2004 Akós boros hordó, mellyre 50 léptsőkön mennek-fel, vas abrónsai 110 má'sák. Most a' Bádeni Választó Fejedelem bírja.

c) Elő-Austria, mellyet a' Tsászárs az Át-tya Testvérének a' Florentziai Hertzegnek adott által a' Lünevillei Békeség után, mivelhogy abban, annak Olasz Országai Birtoka el-vétetett.

§. 28.

Ötödik a' Rajnai Kerület

Gazdag a' természetnek javaival, Búzával, Borral, fai és kertei gyümölcsökkel, vagynak réz és ezüst Bányái, jó Fabrikái. A' Lakosok R. Katholikusok és Protestánsok. Benne vagyon

a) A' Hassiai Választó Fejedelemség, vagy másképpen Hassen-Casseli; Fő Városa *Kassel*, a' Fejedelelem mulató helye *Vajsenstein*. Itt van *Marburg*, nagy és híres Fő Oskolája van.

b) A' Hassen-Darmstadi Fejedelemség, mellyben Darmstad erős Várával és Gissa Fő Oskolájával.

c) A' Két-Hidi Hertzegség Fő Városa *Zwajbrük* vagy *Bipontum*.

d) A' Nassaui Hertzegség, melly több *Li-neákra* oszlik. Fő Várossai *Nassau*, *Usingen*, *Dietz*, *Veilburg*. A' több apró Gróffágokon kívül itt vagynak, *Frankfurt*, a' Ménus vizénél épült Szabad Imperiális Város, mellyben

ben szokott vóltn a' Római Tsászárn választatni, és meg-koronáztatni. *Vetlar*, a' hol van a' Tsászári Kamara, vagy Fő Imperialis Ítéln Szék.

§. 29.

Hatodik a' Vestfaliai Kerület

Meg-lehetős termékeny, híres Sodarairól, Lakosai R. Katholikusok és Protestánfok. Fő Városa

Münster, nevezetes arról a' Békesfégről, melyet 1648-ban itt kötött a' Tsászár az 30 Elztendeig tartó háborúnak végével a' Frantziákkal.

Osnabrúkh, emlékezetes arról a' Békesfégről, melyet a' Tsászár, a' Német Birodalom és a' Svétziai Király 1648. kötöttek egymással, és az a' Német Országban lévő három Vallások szabad gyakorlását meg-erősítette, nevezetik *Vestfaliai Békesfégnek*. Ez időtől fogva az ide való Püspök egyfzer R. Katholikus, azután Protestáns, de mindenkor a' Bransvajgi Házból való.

Itt vagyon a' *Bergeni* Fejedelemség (Montanus Ducatus) fő Városa *Düsseldorf*, a' Palatinátusi Választó Fejedelem bírja.

A' *Mindeni* Fejedelemség, fő és erős Városa *Minden* a' Prussus Király bírja,

A' *Verdeni* Hertzegség, fő Városa *Verden*, a' Hannoveriai Fejedelem bírja.

A' *Nassau-Dietzi* Fejedelemség, fő Városa *Dietz*, az Oraniai Hertzeg bírja.

Az *Ostfrislandi* Fejedelemség, fő Városa *Aurich*, és *Emda*, a' Prussus bírja.

Az *Oldenburgi* Hertzegeleg, *Oldenburg* fő Városa, a' Holstajni, Gottorpi Hertzegek bírják. A' több apróbb Uraágokat elő ízamlálni hofzszas volna.

§. 30.

Hetedik az Alsó Sakszoniai Kerület

Vestfáliának tö ízomfédja. A' Lakosok nagyobb részint Evangelikusok, de vagnak Reformátusok-is. Ebben vagon

a) A' Magdeburgi Fejedelemség, melly a' Vestfáliai Békességben a' Prussusnak esett. Terem Búzat, sok-féle jó gyümölytsöt, van Borá, Barma, Sós vize, mellyből Sót főznek, van reze, kő-szene bőfégesen, festő földje, sok manufacturája. Fő Városa *Magdeburg*, nagy kereskedése van az Albis vizén, sok fábrikáji vagnak, a' fegyveres - a' Tanáts-ház, a' nagy Templom magas Tornyával 's a' kereskedők áruló Háza nevezetes épületek. 1631-ben Tilli és Pappenhaim Tsáfzari Generálisok által egészen el-pulztított.

Hala, a' Só-főzésről, fő Oskolájáról, a' Királyi nevelő Házról, és az árvák házáról igen híres.

b) A' Halberstádi Fejedelemség, fő Városa *Halberstad*, a' Prussus bírja.

c) A' Braunsvajgi, *Lüneburgi* Fejedelemség, az Angliai Király bírja, benne van Hannoveria és Göttinga híres fő Oskolájival.

d) A'

d) A' *Braunsvajgi, Volfenbütteli* Hertzege-
ség, *Braunsvajga és Volfenbüttel* Városokkal.

e) A' *Holsztajni* Hertzegeleg, mellyet egész-
len a' Dániai Király bír. Fő Városa *Glükstad*.
Itt vagynak *Altona* gazdag kereskedő, *Kél* vagy
Kiel rév partyával, és fő Oskolájával ékeske-
dő Városok.

f) A' *Meklenburgi* Hertzegeleg fő Városai
Sverin és *Strelitz*.

Ezen kívül vagynak a' Szabad Imperiális
Városok (mellyek már ma tsak hatan vagy-
nak) *Lübek, Brema, Hamburg*, hol kereske-
dő Akadémia-is van.

§. 31.

Nyóltzadik a' Felső Sakfzoniai Kerület.

Többnyire Evangelikusok lakják, de
vagynak benne R. Katholikusok, és Refor-
mátusok-is. A' Földje igen jól műveltetvén
igen termékeny, Bányái - is vagynak. Itt
vagynak

a) A' Szakfzoniai Választó Fejedelemség,
a' Választó Fejedelem maga R. Katholikus, a'
Tudományokban, mesterlégekben, kereskedés-
ben járatosok. Fő Városa *Dresda*, Fejedelem
lakó helye. Itt van *Majsen*, híres Portzellán
fábrikájáról. *Lipsia*, nagy kereskedő Város,
fő Oskolája van.

b) A' Thuringiai Landgróffág, fő Városa
Vajsenfels. Itt van Rosbak Faluja-is, hol volt
a' Prussussal az ütközet.

c) A' Szakfzó-Vajmári Fejedelemség Birtokai, fő Városa *Vajmár*, hol a' Fejedelemség lakik ahoz tartozó *Belvédere* mulató helyével, és *Eisenak* Városával, hol Luther Márton született és meghalt, a' *Jéna* Városa fő Iskolájával.

d) A' Szakfzó-Gothai Hertzegege, fő Városa *Gotha*.

e) A' Szakfzó-Kóburgi Hertzegege, fő Városa *Kóburg*.

f) A' Szakfzó-Hilburghauseni Hertzegege, fő Városa *Hilburghausen*.

A' kisebb Uraságokat nem szükfég elő számolni.

g) Az Anhalti Fejedelemség négy Lineákra oszlik, fő Városai *Bernburg*, *Kothen*, *Dessau*, *Zerbst*, és *Servesta*.

h) A' *Brandenburgiai* Marchia, a' Prussus Királyé. Ehez tartozik

1.) A' *Kurmárk*, fő Városa *Berlin*, a' Király lakó helye, mellette vagynak a' Királyi mulató helyek: *Sarlottenburg*, *Séjzhausen*, *Potzdám*, *Sanzfuzi*, *Brandenburg* Anya Városa, *Spandau* erős Vár közel hozzája.

Frankfurtum az Odera vize mellett, híres fő Oskolájáról. Itt vagynak

2.) Új *Marchia*, holott vagynak *Lansberg* és *Kisztrin*.

i) A' Pomerániai Hertzegege, melly vagy *Elő-Pomeránia*, a' Svétziai Király bírja, Városai *Stralsund*, *Gripsvald*, felét a' Prussus bírja, fő Városa *Stettin*. Másik a' Hátúlsó-Pomeránia fő Városa *Stargard*, a' Prussus bírja.

§. 32.

Felső Szakfónia mellett **LUSÁTZIA** Német Országhoz számláltatik, hegyes és femlyékes földje, terem Búzát, Lent, van Barma. A' Lakosok, kik Evangelikusok, szeretik a' Tudományokat és kéz-míveket. Ez előtt Tseh Országhoz tartozott, most a' Sakfóniai Választó Fejedelem bírja.

Fő Városai: *Bautzen, Görlitz, Tzittau, Löbau, Kollin, Sorau.*

§. 33.

SLÉIAI HERTZEGSÉG, Brandenburgiával határos, és Austriai Silésziával. Ezt a' Prussus bírja. Sok hegyei vagynak, de még-is termékeny, terem Búzája, van Bora és Bányája. Lakosai R. Katholikusok és Evangelikusok, szeretik a' Tudományokat, sok jó győltst készítenek, hasznos a' kereskedések, a' kéz mivelést szorgalmasan gyakorolják. Ez előtt a' Felső-Austriai Házhoz tartozott, de a' Baraszlói és Dresdai békeség által a' Prussusnak által engedtetett.

Fő Városa *Baraszló*, egy igen régi és szép Város, van benne Római fő Katholika Oskola, és az Evangelikusoknak híres Gymnásiumok, gazdag kereskedésével.

Briga, szép erős Város: jó Gymnásiuma van.

Svajdnitz, erős Város, híres a' Prussiai háborúban való vízföntagfágairól.

Glogau, erős Váráról híres.

Sagán, nagy és Népes kastélyos Város.

§. 34.

§. 34.

HELVÉTZIARÓL, melly Délre határos Német Országgal. Ez egész Európában leg-magasabb Tartomány, nagyobb része hegyekből áll, mellyek Olasz Ország felé Alpeseeknek neveztetnek, hóval, jéggel állandóul bé-vagynak fedve; leg-magasabb a' Gothárd hegye. Terem ott sokféle értz, gyümölcs, bor, fa, barom. Sokan a' Lakosok közzül Barom tartásból élnek. A' Svajtzer Sajtnak ki nem halotta hírét? A' Lakosok a' Tudományokat szeretik, a' kiűzött, 's nállok le-telepedett Frantziáktól, a' kézi-mesterfégeket, és kereskedést eltanulván, igen nagy haszonnal űzik. Jó Kantonák voltak az előtt, de a' hosszúas Békeség el-puhította őket. Vallásokra nézve R. Katholikusok, Reformátusok. Ez előtt bátor minden Kanton, vagy különös Tartomány maga Ura volt: de még-is az egész Helvétziát illető dolgokra nézve egymással tanátskoztak, Badenben vagy Arauban a' Gyűlésre követeket küldöttek. De már őket-is a' közelébb való Frantzia háború meg-zavarta, elztendeig egy fő igazgatójok vagyon. 19 Kantonra osztatott-fel.

Fő Városaik: *Altdorf* az Uri Kantonban, hol lakott *Wilhelm Tell*, ki a' Helvetusokat szabadságban helyhezette.

Tigurum, hol Zvinglius Ulrik Pap volt, és 1516. a' Reformatiót kezdette. Van jó Oskolája.

Bafi-

Basilia, egy régi erős Város nagy kereskedésű, mellyen a' Rajna által foly. Könyvnyomtató műhelyei, és fő Oskolája nevezetes, háromszor nyomtattatott itt ki Magyarúl a' Biblia.

Berna, jó Akadémiája vagyon. Minden Ház előtt öly széles kövel ki - rakott folyosó és fedél van, mellyen esőben - is szárazon lehet a' Várost meg - járni. Itt van *Habsburg* régi el - pufztúlt Kastély Vár, a' honnan a' Felféles Austriai Ház vette eredetét.

Schafhausen, jó Gymnásiuma van, a' Sz. János Temploma egész Helvétziában leg - magasabb, Reformátusok lakják.

§. 35.

OLASZ ORSZÁG. Határos Helvétziával, Levegője néhol igen meleg, néhol hideg és egészségtelen. Az Apenninus hegy keresztül nyúlik rajta, Földje nagy részint igen termékeny, de roszszúl munkáltatik. Terem Gabonát, fok Bort, betses gyümölcsöket, ad fok felymet, Olajat, nád mézet, van Barma elég. Lakosai R. Katholikusok, noha Piemontban vagynak Reformátusok - is, éles elméjűek, a' Tudományokra, mesterségekre és kereskedeésre alkalmatosok, laknak benne 'Sidók - is.

Olasz Ország négy fő részekre osztatik, Felső, Középső és Alsó Olasz Országra, és a' Szigetekre.

FELSŐ OLASZ ORSZÁGBAN vagynak *Sabaudia*, és a' Piemonti Hertzegeleg, 's a' Montferá-

feráti Fejedelemség, de a' mellyek a' Frantziák-hoz tartoznak, mint fellyebb meg-jegyeztük.

Ugyan Felső Olasz Országban van az:

Olasz Szabad Társaság, melly a' Frantzia háború előtt több Fejedelemségből állott, aztán pedig egy Szabad Társasággá vált. Itt voltak hát

a) A' *Majlándi* Hertzegség, mellynék egyik részét a' Sárdiniai Király bírta, benne vagynak Valetta, Novara és Tortona Városai, másik része volt Austriai Majlánd, fő kereskedő Városa *Majlánd*, a' hol a' mostani Olasz Szabad Társaságnak, igazgató Széke vagyon. Itt vagynak Pavia fő Oskolájával, 's Kremona.

b) *Mantuai* Hertzegség, fő Városa és erősege *Mantua*, ez-is Austriához tartozott.

c) A' *Pármai* és *Platzentzai* Hertzegség, Parma fő Városa a' Pármai Hertzeg bírta, de a' Frantziák kívánságára le-mondott róla.

d) A' *Modénai* Hertzegség, fő Városa *Modéna*; erről - is a' Modénai Hertzeg, a' Frantziák kívánságára le-mondott.

Felső Olasz Országban vagynak még a' *Liguriai* Szabad Társaság, fő Városa *Génua*. Itt vagynak Savona Szent Remo-is és a' Lukkai kis Szabad Társaság, fő Városa *Lukka*, a' mellyben semmi-féle heverő ember, és köldös nem szenvedtetik.

§. 36.

KÖZÉPSŐ OLASZ ORSZÁGBAN vagynak:

a) A' *Hetrúriai* Királyság, melly 1801-ben állott-fel, fő Városa *Florentzia*. Itt vagynak

nak *Siēna* fő Oskolájával, *Pisa* és *Livorno* gazdag kereskedő Városok.

b) A' *Pápa Birodaloma*, fő Városa *Róma*, mellyben emlékeztetése a' Sz. Péter Temploma, hol a' Pápát választják, a' *Lateranumi* Sz. János Temploma, mellyben az új Pápák meg szoktak koronáztatni. Vagynak benne a' Pápáknak, három ditső Palotái-is, a' *Vatikanum*, 11,246 Szobái, és Kamarái vagynak, 22 Udvara, és Télbe benne lakik a' Pápa, nagy benne a' Könyves-Tár, sok nyomtatott és írott Könyvekkel meg-rakodva. A' *Lateranum*, hol van az Angyal Vára-is, mellynek közepében való nagy, és erős Tornyában tartatik a' Pápai Clenodium, a' hármás Korona.

ALSO OLASZ ORSZÁGBAN van:

a) *Neapolis Ország*, igen szép és rend kívül termékeny, de a' mellyben a' tűz okádó *Vesuvius* hegye, és a' gyakori Föld indulások, 's a' sok mérges állatok sok kárt téznek. Lakosai R. Katholikusok, fő Városa, és a' Király lakó helye *Neapolis*. Ebben van a' tüzet okádó hegy *Vesuvius*, mellyen jó Bor-is terem, a' görög, vagy muskataly bor, és ama nevezetes Krisztus könyhullatása.

Olasz Ország mellett vagynak több Szigetek, mellyek között

a) *Sicilia*, mellyet a' Neápolisi Király bír, holott vagynak *Messina*, nagy és gazdag kereskedő Város ki-kötő helyéről híres; ama régi fő Város *Sirakusa*, és *Palermo*, gazdag kereskedő Városok. Itt van a' tűz-okádó *Etna* hegye-is.

b) *Sar-*

b) *Sardinia*, fő Városa *Kagliari*, a' Sardiniai Király bírja.

c) *Korsika*, fő Városa *Bastia*, Szabad Társaság a' Frantziákkal tart.

d) *Málta* Szigete, a' Máltai Vitézeké, fő Városa *Málta*, Valette igen nagy erőssége.

Olasz Országhoz tartozott *Velentze* is, melly az előtt Szabad Társaság volt, de már a' Felső-Ausztriai Ház bírja. Fő Városa *Velentze* a' Tengeren épült nagy kereskedő Város.

§. 37.

DÁNIARÓL, igen kicsiny Ország, a' Dániai Király bírja. Mellette sok Szigetek vagynak, igen termékenyek, sok Búzát, Lovat, Szarvas-marhát ki-hordanak belőlök. A' Levegője mérsékelt, de nedves, Lakosai leg-inkább Evangélikusok, de vannak közöttök 'Sidók és más Vallásúak-is. Közöttök darab időtől fogva a' Tudományok és mesterfélégek virágoznak, a' kereskedés divattyában van. Fő Városa

Koppenhága, a' Király lakó-helye, van fő Oskolája.

Slesvig, hol van a' Gottorpi Vár, és a' Flensburgi kereskedő Város.

§. 38.

Mellette van Dániának **NORVÉGIA**, mind a' kettőt egy Király bírja. A' Földje hideg, igen nedves, terméketlen, de van sok Barma és Bányája. A' Lakosok többnyire

nyire itt-is Evangelikusok, barom-tartásból, halászatból, és madarászatból élnek. Az Északi részen még vagynak néhol Pogányok, de a' kiknek meg-terítésekre különös Papok (Missionáriusok) rendeltettek *Dronthaimban*.

Nevezetesebb Városai *Christiania*, hol a' fő igazgató Szék vagyon.

Dronthaim, hol a' Lakosoknak minden Jófzágok Taránd állatból áll; melly kisebb a' Szarvasnál, de hozzá hasonlított, és tejből, lajtából, halból; vadból élnek.

Hozzá tartoznak a' *Foeroer* és *Islandia* Szigetek, melly egészen hegyekből áll, nints Szántó-földje, hanem Juhot tartanak, és hallal élnek. Itt vagynak a' Hekla és Krabla tűz-okádó hegyek-is.

§. 39.

SVÉTZIA határos Dániával és Norvégiával. A' Levegője hideg, de egészséges, a' fok hegy, tó és mocsár miatt kevés gabonája terem, barma fok van. De vagynak fok Erdei, Réz, Ezüst, és Vas-bányái, fok halai. A' Szarvas-marha itt fokkal kisebb; az Erdőkben van fok Vad, Medve, Leopard, Taránd, a' Svétziai Vas igen híres. A' Lakosok, kik Evangelikusok kevesen vagynak; az Országnak ki-terjedéséhez képest. A' Tudományok, a' kereskedés, kézi-mesterlégek naponként elébb mennek közöttök. Fő Városa

Stokholm, a' Király lakó-helye. Itt vagynak *Helmstad* fő Oskolájával, és *Göthenburg* fő kereskedő Város.

§. 40.

PRUSZSZIA. Lakosai mind a' három Valláson lévők, Földje nem igen termékeny, de még-is sok Gabonája, Lene, Kendere, Barma, Hala, Vadja, Vialzkja, Gyan-tája, *Vas-köve*, Komlója, Törfje van, de Sója, és Értz-bányája nints. Itt vagynak *Königsberg*, az igazgató Széknek helye van fő Oskolája. Itt vagynak *Pillau* nagy erőslég, *Memmel*, *Dantzka* és *Thorn* gazdag kereskedő Városok. *Posen*, *Kalisch*, *Varsau*, hol ez előtt a' Lengyel Király lakott vólt, mert meg-kell jegyzeni, hogy 1772-ben azután 1793. és 1795-ben fel-osztatván Lengyel Ország, az 3 Fejedelmek között t. i. a' mi Királyunk, az Orosz Tsáfszár, és Prussus között egy jó része Lengyel Országának, Pruszfziához foglaltatott.

Pruszfzia mellett van *Gallitzia* és *Lodoméria*, melyet Felsőleges Királyunk bír Lengyel Országból azon osztendóktól fogva, melyeket csak most említettünk, mindentéle Gabonája, és sok Barma van, a' Föld igen termékeny, kiváltképpen Sóval bővölködik. Fő Városa *Lemberg*, a' hol az igazgató Szék vagyon. Itt van *Krakó* Városa-is népes és tehetős.

§. 41.

BUKOVINA, egy kis Tartományka a' Szomszédtságában Gallitzziának, melyet
II-dik

II-dik Jó'sef Tsáfszár a' Töröktől egyezés szerint fegyver nélkül vett kezéhez. Alkalmas a' Barom-tartásra; kivált jó Lovai vagynak. Fő Városa *Tsarnovitz*.

§. 42.

Ezeknek Szomszédtságában van az OROSZ BIRODALOM, melly leg-nagyobb az egész Föld kereklegén, ennek Tartományai rész-szerint Európában, rész-szerint Ásiában fekszenek. Itt csak az Európai Tartományokról fogunk szólni. Földje nem egy forma, néhol terem Gabonát, Kendert, Lent, van Barma, Méze, Hala, Vadja és Bányája, Levegője nem leg-egészségesebb. Az Északi tsútsa felé a' Földnek, örökké való Tél van, semmi hasznos gyümölcsöt nem terem. Illy szélesen fekvő földön kevés emberek lakoznak, azok-is sok helyütt a' Föld alatt lévő Kunyhókban, 's Barlangokban élnek, mint a' Vadak, pallérozatlanok. Ellenben *Tauriában* a' kilentz hólnapokig tartó Nyár, sok jó ízű, és szép gyümölcsökkel kedveskedik. Az Északi Tartományokban leg-betsesebbek a' Vadak bőrei, a' Nyuszt, Nyest, Róka, Hermelin 's a' t. Az I. Péter Tsáfszár-tól oda bé-vitetett Tudományok, mesterlégek, és kéz-mívek szépen kezdenek virágozni, a' kereskedéssel együtt. A' Lakóktöbbnyire Görög vagy Orosz Vallásúak, de más Vallásúak is laknak közöttök, kiknek szabad Isteni Tiszteleteknek gyakorlása, Templomaik, fő Oskolaik vagynak. Észak

és Napkelet-felé vagynak Pogányok és Muhumedánusok.

Az Európai Orosz Birodalom áll az új Tartományokból; és magából a' tulajdonképen való Orosz nagy Fejedelemségből.

Az új Tartományok, mellyek I. Péter Tsáfszártól fogva II. dik Katalinig nyeretettek, e' következők:

a) Lengyel Országnak több fele részén a', mellyet II. dik Katalin 1772, 1793, 1795-ben maga Birodalma alá ejtett: Városai *Mitau, Kosna, Grodno, Kiov, Kaminiék, Lucko.*

b) *Lifland, és Esthland*, mellyek hajdan Svétiához tartoztak; fő Városaik *Riga és Reval.*

c) *Ingermanland*, fő Városa a' Tartománynak főt az egész Birodalomnak *Petersburg*, egy nagy mért-földet téfzen a' szélesége; 's ugyaa annyit a' hosszúsága, nagy ékeségére vagynak kiváltképpen a' Tsáfszár Nyári; és téli Palotái, és az új márvány Palota, mellyben semmi fa nintsen; fa helyett mindenütt vas lévén kívül belől; a' fala mindenütt márvánnyal van beborítva; az ajtók, ablak rámai, 's a' padimentom pedig fárga rézből, a' teteje veres rézből. Nevezetes itt az I. Péter Tsáfszár álló faragott képe, mellynek az állja egy 3 millió fontot nyomó Kőszikla, melly több mért-földekről hozattatott ide; a' Tsáfszár úgy áll rajta ló-háton, mintha sebessen nyargalna fel-rajta. Itt van *Sarskozek* mulató hely, *Kronstad* és *Schlus-selburg* erős Várak.

d) Egy

d) Egy része *Finlandiának*, ez is a' Svéd-
kusé volt, fő Városa és erősege *Viborg*.

e) *Tauria* vagy *Krim*, 1783-ban szakasz-
tatott-el *Krimtől* a' Krimiai fél-Szigetből áll,
fő Városa *Kiffa* vagy *Teodosia*.

f) *Otzakovia* Tartományka fő erős Városa
Otzakov 1789-ben vétetett-el a' Töröktől.

A' régi Tartományok ezek:

1.) *Nagy Orosz Ország*, fő Városa *Moskau*,
holott laktak az előtt az Orosz Fejedelmek. Itt
van *Arkhangel* gazdag kereskedő Város, az út-
tjai deszkákkal vagynak ki-rakva.

2.) *Kis Orosz Ország*, itt van *Pultava*.

3.) *Új Orosz Ország*, fő Városa *Cherson*.

§. 43.

Muszka Ország mellett van a' TÖRÖK
BIRODALOM, melly rész-szerint Európá-
ban vagyon, rész-szerint Ásiában. Itt szól-
lunk tsak az Európai Tartományairól a' Tö-
rök Tsászárnak.

Földje termékeny, de roszszúl dolgoz-
tatik, terem Búzája, néhol Bora, van Bar-
ma és Hala, Rískásája, minden-féle jó gyü-
möltse, Pamukja, Selyme, Dohánya, Már-
vány és kölszörű köve, olly különös földje,
mellyet tengeri tajtéknak neveznek, és be-
lölle tajték Pipát készítenek. Jó Patyolatot,
Selyem matériákat, Posztókat, Szőnyege-
ket, Bőröket, különösen Kordoványokat
készítenek, de Fabrikaik ezeken kívül nin-
tsenek. Lakosai többnyire Muhamedánusok,

Fő Papjok *Mufti*, a' ki magyarázni szokta a' Törvényt. De vagynak ott bőven R. Katholikusok - is, úgy Görögök és 'Sidók - is, kik szabadosan gyakorolják Vallásukat. A' Tsászárnagy *Sultánnak*, vagy nagy Urnak neveztetik, a' főbb Tanácsosnak neve *Nagy Vezér*, a' ki a' Divánnal vagy Tanácsosokkal öszve-gyűlvén, a' Birodalom dolgairól tanácskozni szokott.

Az Európai Török Birodalomban vagynak :

a) *Románia*, vagy másképpen Thrácia Rátz Ország. Itt vagynak *Drinápoly* és *Gallopi* Városai, és azok az erős Várak, melyek *Dardanelláknak* neveztetnek. Itt van *Konstantzínápoly*-is, fő Anya Városa az egész Török Birodalomnak, vannak ki-kötő helyei. Itt lakik a' Török Tsászárnagy. Lakik benne majd egy milliónyi ember. Épületei között leg-nevezetesebb a' *Serály* a' Nagy Sultánnak Palotája, rendetlen Épület, csak maga majd egy Városet térszen, más fél óra a' kerületi, kilentz kapunn lehet belé menni, ezek közzül egyik igen tizfra: *Portának* neveztetik, honnan vette a' fényes Porta a' maga nevezetit, melly jelenti a' Török igazgatást-is, mivelhogy a' Török Tsászárnagy is itt lakván, a' Tanácsosok - is itt végeznek, és innen adnak parantsolatokat. A' *Serályban* lakó embereknek száma, reá mégyen 10,000. Csak a' Lovászok 3,500, Kertészek 3000, Szakácsok és Nád-méz-süteményeket készítő 190 vagynak. A' Török Templomok *Maschének*,
Metset

Metsetnek neveztetnek, némellyek igen tzifrák. A' Görögöknek, kik számosan laknak az Európai Török Birodalomban, sok Templomaik vagynak, és egy Pátriárkájok.

b) *Matzedonia*, fő Városa *Salonichi* vagy *The salonica*. Itt van *Genissar* és *Palla* Nagy Sándor itt lett születéséről híres. Itt van az *Achos* hegye-is, egy az Európai leg-magasabb hegyek közzül, mellyen 22 Klastromok, 40 Remete-helyek 6000 Barátok laknak.

c) *Albánia* fő Városa *Skutari*, vagy *Iskodár*. Itt és Matzedoniában laknak Arnauták, Arnótok.

d) *Thessalia*, Törökül Janno, fő Városa *Larissa* Ulissesnek Hazája. Itt vagyon Furzo (Pharsalia) a' hol Cæsar a' nagy Pompéjust meg-győzte, és az *Olimpus* hegye, most *Lachannak* neveztetik, a' *Pindus* hegye, és a' *Tempe* gyönyörűleges völgyei.

e) *Livadia*, a' régi valóságos Görög Ország, a' hol voltak ama régi híres Városok, *Athene*, *Thebás*, *Delfus*, fő Város *Livadia*. Itt van amaz híres Parnassus hegye-is.

f) *Morea*, egy fél sziget, másképpen *Pe-loponésus*, a' hol régenten Korintus Városa vólt, melly most Garamának neveztetik, itt vólt *Sparta*, vagy *Lacedemon* - is, mellynek neve ma *Misitra*.

g) A' sok szigetek, mellyek között leg-nevezetesebbek *Kandia*, régenten Krétának neveztetett. Fő Városa *Kandia*, *Negropont* szigete régenten *Euboea Szalimina* szigete (Lemnös.)

Az Északi Réfzen vagynak ezek :

1.) Horváth Országnek egy része , fő Városa *Vichontz* erősfégével együtt , Bora , és Olaja bőven terem.

2.) *Török Dalmátzia* , vagy *Hertzegovina* , fő Városa *Mostar*.

3.) *Bosnia Ország* , hol vagynak *Belgrád* , *Semendria* , és *Nissa*.

4. *Bolgár Ország* , mellynek fő Városa *Sófia* , itt vagynak *Vidin* , *Nikopolyi* , *Sitistria* , és *Várna* - is.

5.) Az *Oláh Országi Fejedelemség Tergowisto* , és *Bukarest* fő Városaival.

6.) *Moldva Ország* , mellyben vagynak *Chotzim* , *Jassi* , és *Bender* Városok. Mind Oláh Országnek , mind *Moldvának* vagynak különös Fejedelmei , *Hospodaroknak* neveztetnek , a' Török Tsászártól függenek , néki adót , és ha szükséges Katonákat adnak.

7.) Ide tartozott Kis *Tatár Ország* - is , de a' mellyből már most a' Törökök , tsak *Otza-kov Várát* bírják , a' többi *Krim* fél szigetével együtt már ma *Tauriának* neve alatt a' *Muszka Tsászáré*.

§. 44.

ÁSIÁRÓL KÖZÖNSÉGESEN , melly a' Földnek második nagyobb része , Európától Napkelet felé fekszik. Lakosai a' Föld nagyságához képest kevesek , mintegy 300 milliót tésznek , leg-nevezetesebb Nyelvek az *Arabiai* , *Török* , *Tatár* , *Indiai* , *Chinai*. Vallások a' *Muhamed Vallása* , a' *Görög* , *Sidó*

'Sidó és Pogány Vallás. Főbb Tartományai
 1.) Török Ország. 2.) Persia. 3.) Nagy
 Tatar Ország. 4.) China. 5.) Ostindia,
 vagy Napkeleti India.

§. 45.

Ásiai Török Birodalomról.

Ez hat nevezetes Tartományokból áll.

1.) *Natolia*, melly *Levantának* - is nevezetik, a' hol vagynak a' fő kereskedő Városok *Smirna*, *Rhodus* Szigeteivel.

2.) *Soria*, hol vagynak *Aleppo*, *Damascus*, és régenten híres, de most igen tsekély *Antiókia*, és *Jerusalem* Városok.

3.) *Arábia*, melly három féle, köves, bődög, és puszta *Arábia*, Köves *Arábiában* van a' *Sinai*, és *Hóreb* hegye, Bődög *Arábiában* nevezetes *Muhamedről Mecca*, és *Medina* Városa.

4.) *Turcomannia*, a' hol van *Erzerum*, és az *Ararat* hegye.

5.) *Diarbek*, mellynek gazdag kereskedő Városa *Mosith* és *Bagdád*.

6.) Ide való volna *Georgia*-is, a' *Caucasus* hegye mellett, de ennek Lakosai többnyire Görögök lévén, a' *Muszka* Tsászárnak oltalma alá ajánlották magokat.

Ez az Ásiai Török Birodalom, nagyobb részint Török Basák és Begler Bégek által igazgattatik, kiket a' Török Tsászár szokott ki nevezni. Az Arabsok Barom-tartásból, és többnyire az ott által menő Úti-társaságoknak

(Karavanoknak) fel-prédálásából élnek, tulajdon Fejedelmek vagy Emirjék vágyon, de a' ki a' Tsászártól függ. Arábia igen hegyes, de bőven terem Búzát, Riskását, Bort, Olajat, Kávét, Selymet, Pamukot, jó féle gyümölsöt. Tsak a' Bóldog Arábiából Esztendőnkint 13 millió árú Kávé jö-bé. Nevezeteseek az Arábiai Lovak, és a' Kémei Ketskék, melyeknek szőrökből készítik a' Kamellótot. Vagynak itt Fábrikák, a' kereskedés-is meg-lehetős, de a' Tudományok és mesterségek pihennek. Többnyire az Asiai Török Birodalomban vagynak azok a' Tartományok és Városok, melyeknek nevei a' Bibliában találatnak.

§. 46.

P e r s i á r ó l.

Régenten Lakosai híresek voltak, ma éppen nem. Fő Városa *Ispahán*, egy a' legnagyobb Városok között, itt lakik a' Király, ki Schachnak neveztetik, pompásan él. Földje többnyire igen termékeny, van Búzája Riskafája, Tzukurja, Pamukja, sok-féle jó gyümöls, Barma, Selyme, Aranya, Ezüstje és drága Kövei. A' Tudományokban nem igen gyönyörködnek a' Lakosok, Muhamed Vallását tartják, de fabrikaikból jó féle portékák kerülnek, vagynak köztök Gyaurok vagy a' tűznek imádói, a' kik úgy nézik a' Napot, mint a' láthatatlan Istennek képét.

§. 47.

Nagy Tatár Országról, Három Részek-re oszlik.

ELSŐ, mellyet az Orosz Tsászáár bír.
Itt vagyon :

a) *Astrakán Orzága*, fő kereskedő Városa *Astrakán*.

b) *Kasán Orzága*, fő Városa *Kasán* és *Orenburg*.

c) Ama nagy és hideg *Siberia*, fő Városa *Tobolszkó*.

MÁSODIK Kínai-Tatár Ország, melly Kínától egy magas és 240 mért-földnyire terjedő Kő-fallal választatik-el. Igen hegyes és erdős föld. Fő Városa *Simang* vagy *Magden*. Ezt a Kínai Tsászár tulajdon Tisztjei által igazgattya. Ide lehet számlálni Korea, vagy Kauli Országot-is, melly egy felől Sziget Kína, és Japan között, vagyon tulajdon Királya, de a' ki a' Kínai Tsászártól függ. Fő Városa *King-Kitav*.

HARMADIK Szabad Tatár Ország. Itt vagyon először *Tibet* Tartománya, mellyet a' fő Bálványnak *Fónak* Déla Láma nevű Papja igazgat és bír.

2.) *Tibet* Tartománya nagy és kis Bukarai.

3.) *Turkistán* a' Caspium Tengerénél.

4.) Több apróbb Tartománykák, mellyek emlékezetet nem érdemlenek. A' Tatárok többnyire Sátorokban lakoznak együtt, ide's tova járnak, prédálnak. Némellyek az ő Fejedelmek.

mektől igazgattatnak, mások szabad Társaságok formájára élnek. Némelly Tartományoknak tulajdon Fejedelmek van, a' kit Kámnak neveznek, de azok közzül némellyek a' Kínai, mások az Orosz Tsászárnak védelme alatt élnek. Tatár Országban sok Erdő és Pusztaság vagyon, néhol Gabona, Riskása, Gyümöls, Hüvelykes-vetemény, és Bor-is terem, legnagyobb gazdaságok pedig a' Tatároknak, áll az ő Barmaiknak, Lovaiknak, Tevéiknek tsordáiból. Bukaresben Arany, Ezüst, és drága Kövek találtatnak, és kiváltképpen sok Vadaknak drága bőre, prémnek, bélének való, úgy selyem, pamuk bőféggel. A' Rabarbara különösen betses termése ennek a' Földnek. Valásokra nézve rész-szerint Görögök, rész-szerint Muhamed Vallását követők, rész-szerint Pogányok.

§. 48.

A' KÍNAI TSASZARSÁGRÓL. Földje igen termékeny, jól dolgoztatik, mindent terem Gabonát, Riskását, Gyümölsöt, Tzukrot, Theát, külömbféle fűszerfűszamokat, pamukot, selymet, vagynak bőven értzei-is. Sok Tudományokban a' Kínaiak meg-haladják a' több Asiai Népeket, nagyra mentek a' Fabrikákban és Kézi-mestersegekben, mellynek bizonyfágai az ottan készítettetni szokott Portzellának, selyemből készült, portékák, drága készkenők. Leg-nevezetesebb Városok *Kanton* kereskedő gazdag Város, és az Ország Anya Városa, 's a' Tsászár lakó-helye *Pekkinga*, mellynek a' Ke-
rű-

rülete külső Városok nélkül öt Német mért-föld, maga a' belső Város kö-fallal körül vé-tetett, vagynak benne 33 Pogány Templomok, 4 Városokból áll, négy Muhamed Vallása sze-rint való Metsetek, egy fatyú Gyermekek há-za, sok Tsászfári Paloták, egy ég vi'sgáló és Orvosi tudós Társaság, egy Tudományok fő Oskolája. Minden úttzákon vagynak vigyázó helyek, melyeken a' Katonák oldalokon fegy-vert, kezekben korbátsot tartván állanak, és éjtzakára minden úttzák minden szegleteknél fából készítettett gátorral bezárattatnak. Mind *Nanking*, mind *Pekking* Városában több mil-lió emberek lakoznak. Fő Vallások a' Kínaiak-nak a' Pogány Vallás, de a' Tsászfári Udvar, a' fő 's tanult emberek, bizonyos Confutzius nevű embernek Tudományát tartják, a' ki azt hagyta nékiek, hogy az egy Istent (Trennek nevezik) imádják. A' Kínai Nyelv olly külö-nös, hogy annak a' többivel semmi egyeslége nintsen. Van különös Tsászfára.

§. 49.

NAPKELETI INDIÁRÓL. Négy fő Ré-szekből áll.

1.) *Indostán*, másképpen a' Nagy Mogol-nak Országá, most már fel-van osztva sok Feje-delmek között, kiket Nabobnak neveznek. Ne-vezeteseik itten *Agra* Városa, melly ez előtt az Országának Anya Városa volt, *Delhi*, a' Nagy Mogolnak lakó Városa. *Suratu* igen gazdag ke-reskedő Város, és mostan az Anglusok birto-kában lévő *Bengala* Országá.

2.) A'

2.) A' Ganges folyó vizén innen lévő *Fél-sziget*, mellyben nevezetesebb az Európaiaktól meg-telepített Tenger parton lévő Városok *Kunkán, Kanora, Malabar, Madara, Koromandel, Gollanda*, a' hol gyémántott ásnak, ezeknek a' ki-kötő Városoknak közepette van a' *Maratták* földje, és a' volt Tipu Saib Országga, az Anglusok birtokában.

3.) A' Ganges folyó vizén túl lévő *Fél-sziget*, a' mellyben tíz Országok vagynak *Azam, Tipra, Arakan, Pegu, Sian, Malakka, Laos, Kambádia, Kokin-kína, és Tun-kores*.

4.) A' Napkeleti Szigetek, úgymint *Ceylon*, a' hol vagyon *Kandi*, és a' fok ezer *Maldiviai Szigetek, Sumatra, Java*, fő Városa *Batavia, Borneo, Ezelebes* a' Molukkai és Filippini Szigetek (ezek között vagynak a' Tolvaj Szigetek) felől a' Japan Szigetei, mellyeknek Tsászára van.

Napkeleti India, fok Indiai Fejedelmek közt fel-osztatott Föld, kik egymással gyakran hadakoznak, fok helyen kivált a' Szigetekben, és ki-kötő partoknál, meg-telepedtek a' Hollandusok, Anglusok, Portugallusok, és Dánusok, és fok portékákat vagy oda, vagy onnan el-hordanak. A' Földnek nevezetesebb termései, a' gabonának nemei, riskása, pamuk, nád-méz, selyem, ében-fa, mindennemű értz nemek, Gyémántok, Gyöngyök, Elefántok, Rinocerusok, Oroszlánok, Tigrisek, Leopárdok, Majmok. Azokban a' Szigetekben, mellyeket a' Hollandusok bírnak, kiváltképpen fűszer-szám terem. Ceylon Szigetében fa-hej, a' Malukki

lukki Szigetekben fűszerfűzám gyökerek, Szeretsen diók. Borneóban és egyebütt fok Bor. Java Szigetében *Batavia* Városában laknak a' Hollandusok Elöl-járói. Az itt született Nagy Indiai Lakosok, vagy Muhamedánusok, vagy Pogányok, de a' kiknek meg-térítésekre Európából Papokat szoktak küldeni.

§. 50.

AFRIKÁRÓL. Mintegy 150 millió, még pedig többnyire fekete emberek lakják, sokféle Nyelveken beszélnek, nagyobb részint ollyakon, mellyek az Arábiai Nyelvek atyafiasok, Vallásokra nézve Muhamedánusok és Pogányok, de vagynak köztök Keresztényének és 'Sidók - is, kiváltképpen a' Tenger Partjain épült kereskedő Városokban. Itt van a' híres Nilus vize, és az Atlás nevű hegy. Tizenkét részekre oszlik, mellyeknek nevei *Egyiptom, Nubia, Abissina, Ajan, Czanquebar, Kaffer, Konjo, Guinea, Szeretsen Ország, Saara pusztaja, Barbaria,* és az *Afrikai Szigetek.*

§. 51.

EGYIPTOM, a' közép és veres Tenger-nél esik, mellyen az Izraéliták az Arábiai pusztában által mentek. Nevezetes régi Lakosairól, és az Izraélitákról, a' Török bírja, eddig 24 Beyek által igazgatta. Földje egészen egyenes és igen meleg, ritkán esik rá eső, de a' helyett esztendőnkint el-borította a' Nilus vize, és igen meg-kövérti, azért is terem riskását, bú-

búzát, nád-mézet, kendert, nemes gyümölcsöket, pamukot, 's a' t. Vagynak itt bőven tevék, Krokodilusok, Strutz-madarak, Oroszlánok. Fő Városa *Kajró*; gazdag kereskedő Város. Itt vagynak *Damietta* és *Kioetta* népes Városok - is. Kajró mellett vagynak ama nevezetes *Piramisok*, és *Mumiák*, avagy balsammal meg-kent emberi meg-keményyedtt holttestek.

Egyiptomon kívül *Nubia*; és *Abissina* Országok vagynak, van különös Királyok, de semmi nevezetes dolgot nem tudni felőlök.

§. 52:

Az Afrikai Tenger Partokról.

Aján, és *Czanquebar*, honnan a' Portugallusok hordják az Aranyat, Ezüstöt, veres Rezet, Ambrát, és Elefánt-tsontot. A' *Kaffer* nevű Part, nevezetes azon ki-szegellő *Fokaró*, melly *Jó Reménység Fejének*, vagy *Fokának* neveztetik. Nagy kereskedést üznek itt a' Hollandusok. A' Lakosok között a' Hottentoták leg-nevezetesebbek nagy együgyűségekről. Főbb termései a' Búza, Gyümölcs, és igen jó Bor. Vagynak itt Elefántok-is, Oroszlánok, Majmok, Leopárdok. Minden Napkeleti Indiában evező Hajóknak meg kell kerülni Afrikát; és a' jó Reménység Fokánál kell el-menni. A' Konjó partyán a' Portugallusok telepedtek-le.

§. 53.

GVINEA és a Szeretsen Szigetek. Gvinea, egy a' leg-nevezetesebb Partok közzül, a' hol feks Anglusok, Hollandusok, Frantziák és Dánusok, a' kereskedés végett le-telepedtek. Sok Aranyat, Borsot, Elefánt - tsontot, és fekete Rabokat hordanak - el innen elszendőként, a' Gvineaiaknak, és Szeretsen Országnak lakosi közzül, és száz ezeren adattatnak-el az Európaiaknak, és olstán mint rab - szolgák, minden-féle kemény munkára alkalmaztatnak.

Szeretsen Ország, Afrikának közepén fekszik; igen nagy helyet foglal, egészlen Szeretsenek lakják, még eddig keveset tudhatni felőle. Csak az előre fekvő partyán bírnak a' Frantziák, Anglusok, és Portugallusok valamely darab földetskét, és ott kereskedvén az Aranyért, Gummiért, és a' meg-vett rab-szolgákért, Európai portékákat, kivált pályinkát adnak nékiek.

A' *Saara* pufztája nagy, többnyire a' Földje homokos és motsáros, tele van vad-állatokkal.

§. 54.

BARBARIÁRÓL. Afrikának felső része neveztetik *Barbariának*. Itt van

1.) A' Fezzi és Marokkói Tsálszárság, a' mellyben nevezetes Fetz Város és *Marokkó* a' Tsálszárnak (a' ki leg-nagyobb Fejedelem egész Afrikában) lakó helye. Itt vagynak a' *La Roche*, *Tanger* és *Tettuan* erősfégei, a' *Sala* és *Kruks* ki-kötő helyei, a' Spanyoloknak *Ceuta* és *Malilla*

lella erős Várai. Terem sok Gabonájok, különböző gyümölcsök, van Aranyok, Ezüstjök, veres Rezek, Vadjok. Lakosai Muhamedánusok, némiképpen szeretik a' Tudományokat, mesterlégeket, de a' Tengeren ragadoznak-is.

2.) A' három, úgymint *Algiriai*, *Tunisi* és *Tripolisi* Szabad Társaságok, melyeket a' Beyek igazgatnak, a' hajókázást, és Tengeri ragadozást gyakorolják, többnyire a' Lakosok Muhamedánusok.

§. 55.

AZ AFRIKAI SZIGETEKRŐL. A' legnagyobb Afrikai Sziget *Madagaskar*, Lakosai rélz-szerint sötét barnák, rélz-szerint feketék. A' *Burbon* és *Mauritzius* két Szigetek tartoznak a' Frantziákhoz. A' Parton felül vagynak több apró Szigetek. Szeretsen Országgal által ellenben, a' *Zöld-Fornak* Szigettyei, melyeket a' Portugallusok bírnak, kik innen lok ketske bőrt, pamukot, és nád-kákát el-hordanak. Barbarián felül fekszenek a' Spanyolokhoz tartozó *Kanáriai* Szigetek, melyek igen jó Bort, leg-fáinabb izukrot, mézet, viaszot, búzát adnak. Ezek között nevezetesebbek *Kanaria*, *Ferro* és *Tenerifa* a' *Pikó* magas hegyével együtt. Ezen felül van a' Portugallusok *Mauera* Szigetje, híres borával, melyet üznek a' Portugalliai Aszszonyok.

§. 56.

§. 56.

AMÉRIKÁRÓL, melly másképpen új Világ, Nap-nyugoti India, 1492-dik Észten-dőben találtatott-fel, egy Genuából származott Kolumbus Kristóf nevű ember által a' Spanyol Királynak számára. Amérikanak neveztetett Americus Vesputiustól, a' ki Kolumbus után ment oda, hogy azt újjobban meg-vi'sgállya, és rendbe szedje. A' Természet, két nagyobb részre hasította ezt, *Déli és Északi Amérikára.*

A' Déli Amérikanak fő Tartományai 1.) Terra firma. 2.) *Guinea.* 3.) Amazonok Földe. 4.) Peruvia. 5.) Chili. 6.) Brasilia. Északi Amérikában nevezetese 1.) *Új Spanyol Ország.* 2.) *Új Mexico.* 3.) *Florida.* 4.) *Kanada.* 5.) A' 17 Szabad Társaságok. Ide tartoznak az Amériikai Szigetek-is.

§. 57.

KANADÁRÓL, és a' SZABAD TÁRSASÁGOKRÓL. *Kanadának* neveztetett majd egész Felső része Amérikanak, és a' mellynek leg-nagyobb részét az Anglusok bírják, új Lakosokat küldvén ide Angliából, 's egyebűnne-is, azok által kereskedtek. De azok az új Lakosok 1776-ban el-váltak az Anglusoktól, Szabad Társasággá lettek, és már ma 17 egyesült Szabad Társaságokból állanak, mellyeknek neveik: 1.) Najhamshire. 2.) Masachusettsbaj. 3.) Rodeisland. 4.) Konnektikut. 5.) Najjork. 6.) Najjersey. 7.) Pensilvania, ezen Társaságok.

goknak fő Városával Filadelfiával együtt. 8.) Delavar. 9.) Mariland. 10.) Virginia, hol leg-jobb Dohány terem. 11.) Nord-Karolina. 12.) Süd-Karolina. 13.) Ceörgia. Hozzájok járultak azólta Luisiana, Kentuket, Vermont, 's a' t. Mindazonáltal még-is Kanadából fokot tartottak-meg az Anglusok, kiknek Fő Városok Kvebek (Qvebek.) A' több hátúl lévő részeit Kanadának lakják vad emberek, a' kik vadászatból, halászatból és hadakozásból élnek, a' Föld mívelést Feleségeikre bízzák. Terem búzát, riskását, indigot, selymet. A' Bar-mok nagy Tsordákban legelnek, temérdek itt a' fok vad állat, és a' hal. Elzaki réizében-is igen fok prémnek, és béliésnek való bőrök találtnak.

§. 58.

FLORIDÁRÓL. Kanadán alól van. Van Búzája, Indigó festéke, *Mahagoni faja*, Bora, Pamukja; Kakaója. Lakosai vad emberek, kunyhókban lakoznak, halászáttal, vadászattal, és hadakozással élnek. Minekutánna a' Spanyolok fel-találták, ezek-is, a' Frantziák-is, az Anglusok-is, a' partokon fok Vár-csokat építettek, 's azokban lakosokat küldöttek. Most ugyan már a' Spanyolok bírják, de a' született oda való Lakosok-is fokot bírnak belőle. Ily formán bírják a' Spanyolok a' véle határos új Mexicót, és Kalifornia Fél-Szigettyét.

§. 59.

Új Spanyol Országáról, vagy **RÉGI MEXICÓRÓL.** Florida és új Mexicó mellett fekszik,

szik. terem Búzát, szép Gyümölcstöket, Dohányt, Cochinellat, Indigot, Pamukot, Selymet, festő fát bőfégesen, van aranya, ezüstje, veres reze, drága köve, gyöngye, nád-méze, Kakaója, sok szabad barma, vadja, hala, szárnyas állattya. A' Spanyol Király bírja, és Vitze-Király által igazgattya. Lakosai, mint minden más Spanyol Birodalomban - is R. Katholikusok, de a' Szabad Indusok, kik itt laknak Pogányok. Mikor a' Spanyolok ezt az Országot el - foglalták, annak Lakosai töllök hallatlan kegyetlenféggel meg - ölettettek, kipusztítottak, 's a' kik meg-maradtak, kemény rablágra jutottak, erőszakkal Keresztyénekké tétettek. Fő Városa ennek a' Tartománynak, valamint a' Spanyol minden Északi Tartományainak *Mexiko*, hol az Érsek - is lakik, sok Templomai és Klastromai vagynak.

§. 60.

TERRA FIRMARÓL. Egy része a' Partoknál Spanyol Országhoz tartozik. Bellyebb való Lakosai Pogányok; főbb termései a' Dohány, Nád-méz, Kakaó, Pamuk, festő fa, Barom, Arany, Ezüst, Gyöngyök. Fő Városai *Portobello*, és *Panama*.

Terra Firma alatt van *Gviana*, a' Spanyolok, a' Frantziák-is, leg-inkább a' Hollandusok bírják, kiknek ott le - telepített Lakosaik *Surinamban*, és *Berbitzében* laknak, és számokra dolgoznak, kereskednek, földjök igen gazdag, terem Kávét, Indigot, Pamukot, Kakaót,

kaót, Vaniliát, festő fát, Nád-mézet, van sok Barmok a' partokon, bőven hal, és tekenős Béka. A' született ide való Lakosok igen vadak, kivált a' kiket Karaibeneknek neveznek.

Az Amazonok Földje itt van, kevésbé esmeretes, szabad Indusok lakják. Az itt lévő Amazon vize leg-szélesebb az egész Földön.

§. 61.

PERÚRÓL. Hatalmas Királyai voltak ez előtt, kiket *Inkasnak* neveztek, de minekutánna a' leg-utólsót a' Spanyolok meg-ölték, és az Országot el-foglalták, Spanyol Vitze-Király igazgattya őket, és *Lima* Városában lakik. Nevezeteseek benne *Kvito*, (Quito) *Kaskó*, *Laplate*, és *Potosi* Városok, mellyeknek igen gazdag Ezüst-bányái vagynak. Ezt az Országot egy hoszfú hegy választja ketté, mellynek tetői között Tzimborasso hegye leg-magosabb e' földön lévő minden hegyek között. Sok Aranyat, Ezüstöt, Platinát ad más értz nemekkel együtt, terem búzát, riskását, pamukot, nád-mézet, és igen kelő gyantát. Némelly Lakosai Perúnak, még ma-is szabadon, és másoktól való függés nélkül élnek.

§. 62.

CHILIRŐL. A' Spanyol Királyé. Fő Városa Szent *Jágó*, hol lakik a' fő Igazgató. Terem Pamukot, Bort, Olajat, Kendert, Lent, Értzeket.

Chili mellett fekszik *Paraquaj*, egy igen nagy, és nagyobb részint senkitől nem függő
Tar-

Tartomány, mellyből a' Spanyolok is, a' Portugallusok is magokévá tettek egy-egy részt.

Chili mellett fekszik a' *Magellani* Tartomány is, melly többnyire homokos pusztákból áll, a' vad Patogoniusok lakják, kikről alig lehet valamit tudni azon kívül, hogy felettébb magas emberek, holott ellenben az alsó Tüzi Szigetek (Feuerland) Lakosai igen kitsinyek.

§. 63.

BRASILÍARÓL. Ezt a' Partok mellett hosszszában, a' Portugallusok bírják, és Vitze-Király által igazgattyák, a' ki *Rio Janeiro* fő Városban lakozik. Többnyire Erdőkből áll, de vagynak szép térségei is, jó gyümöltsei, nád-méze, pamukja, bora, sok harma, vadja, madara, melly között leg-nevezetesebb a' szép *Papagaj*, a' kis *Kolibri*, mellynek a' tojása csak olly kitsiny, mint egy Borsó-szem. Van ott sok Kigyó is. Bővölködik arannyal, ezüsttel, gyémánttal, festő fával, hallal, tsigával, tekenős békával. Brasiliának belső Lakosai vad és kegyetlen emberek, a' kik többnyire egymással hartzolván, a' kiket el-fognak, levágják, és meg-ezik. Vallásokra nézve Pógnok, a' Napot imádják énekléssel és tántzolásal, ki-vévén a' kiket a' Portugallusok, és hajdan a' Jé'suiták Keresztyénekké tettek.

§. 64.

AZ AMÉRIKAI SZIGETEKRŐL. Itt vagynak az *Antillai* Szigetek, mellyek szoro-

fabb értelemben Nap-nyugoti Indiának - is neveztetnek. Ezek még-is négy Szigetekre oszlanak, mellyek 1.) *Kaba* a' Spanyolé, fő *Városa Havanner*. 2.) *Jamajka* az Anglusé. 3.) *Hispaniola*, vagy *Szent Domingó* közelebb a' Frantziáé volt. 4.) *Portorico* a' Spanyolé. A' kisebb Antillai Szigetek között emlékezetes *Martinique*, és *Tabago*, honnan való a' Dohány.

Az Antillai Szigeteken felül vagynak a' Lukai Szigetek. mintegy 500, nagyobb részint a' Spanyolok bírják. Az Anglusok bírják Providentziát és fellyebb a' Terra Novát, *Neulandia*, fok Stokfisa van, fellyebb van amaz hideg *Grönlandia*, a' hol a' Tzethalakát fogják, mellyre nézve benne a' Dánusok, egynéhány helyféget meg-ültettek.

§. 65.

DÉLI INDIA, a' Földnek ötödik része. Ide tartoznak fok Szigetek, mellyeknek némelly részét, nem régen találta-fel amaz híres Anglus Hajós *Kook*, mind öszveséggel még ezek kevéssé esmereteseek.

Ide valók a) *Új Guinea*, temérdek fok Erdőkkel meg-rakva, igen szépek szárnyas állatai, van fok hala, Lakosai fekete vad emberek. b) *Új Hollandia*, Lakosai igen együgyű tudatlan emberek, folyó vizei nintsenek, hanem csak apró Patakjai, és fok nállunk esmeretlen Plántái, a' fának kevés nemei találtatnak itt, kutya nints, hanem másféle állatok, nállunk esmeretlenek. A' Tengerben fok halat

lat fognak, 's azokkal táplálják a' Lakosok magokat. c) *Új Britannia*, sok hegyei, és magas fáí vagynak, bőven terem Szeretsen diót. d) *Új Zelandia*, igen hegyes Föld, Lakosai feketék, a' négy-lábú állatok közül, kutyán és Egeren kívül, semmi sem találtatik benne, de vagynak bőven madarai, de sokan Európában esmeretlenek. e) *Sandvikland*, melly egészen jéggel és hóval bé - van fedve, és így semmi Plánta ott nem teremhet. f) *Új Kaledonia*, igen száraz Föld, azért-is a' Lakosoknak leg-nagyobb szorgalmatosfágok után-is vékony Aratások szokott lenni. A' Lakosok az előtt se a' kutyát, se a' disznót nem esmerték. g) *Új Hebridák*, igen termékenyek, erdősök, gyümöltsel, zöldféléggel bővölközők. h) *Barátságos Szigetek*, mintegy 150 Szigetből állanak, többnyire Lakosaik vagynak, teremnek Tzitromót, Kakaó fákat, és olly gyümöltsöket, mellyekkel kenyér helyett élnek. i) A' *Társaság Szigettyei*, igen gazdagok, különböző-külömbb-féle termésekkel, kedves gyümöltsökkel. Ezek között *Otahiti* leg-nagyobb. A' Lakosok, különböző mesterfészes miveket készítenek, mindenféle matériát, a' Fák héjjából. A' *Skarkajás Szigettyei*, mellyekben terem Kókus-dió, és Kenyér-gyümölts.

V É G E.

MAGYAR ORSZÁG ESMÉRETE.

§. I.

Magyar Ország, Tóth, Horváth és Dalmátzia Országokkal együtt fekszik Európának Északi mérséklett részén. Határai ezek: *Északról Napkelet-felé* a' Karpatus Hegyek, Gallitzia, Bukovina, és Erdély Ország. *Északról Napnyugat-felé* Slésia és Morva; *Napnyugat-felé* Ausztria, Stajer Ország, és Karinthia, egész Fiuméig; *Dél-felé* az Adriaticum Tenger, és Török Ország.

Földjének nagysága mintegy 4033 □ mért-föld.

§. II.

Tsak maga Magyar Ország a' hozzá kaptasztatott Tartományokon kívül, négy Kerületekre oszol: a' *Duna mellyéki*, *Dunántúli* való, *Tisza* *innen*, *Tiszántúl* való Kerületekre. Mindenik Kerület fel-van osztva Vármegyékre.

§. III.

**A' Duna-melleyéki Kerületben vagy-
nak 14 Vármegyék.**

ELSŐ POSONY VÁRMEGYE. Lakosai Magyarok, Németek, Tótok és Rátzok, fok benne a' 'Sídó-is, Földje termékeny, bort, búzát bőven terem; az örökös Fő-Ispánság Gróf Pálfiakat illeti. Nevezetese-
sek benne:

Posony,

Posony. Szabad Királyi Város, Földes Urat nem esmér, maga bírja magát. Minekutánna a' Török Budát el-foglalta, II. Maximilián Királyunktól fogva II-dik Leopóldig, itt koronáztattak-meg a' Sz. Márton Templomában Magyar Királyaink, 's az Ország Kintsei (Klenodiumai-is) itt szoktak vólt tartatni. Itt lakik az Esztergomi Érsek, egy Prépost, 12 Kanonikusokkal együtt. Van itt a' R. Katholikusoknak Királyi Akadémiájok, a' Kis Papok-is itt tanultak a' Posony felett négy szegeleltre épült Várban, már Nagyszombatban vitettek, de 12 Kis-Papok ott neveltetnek. A' Dunán által repülő hid van. Az Augusztai Vallás-tételt tartóknak vagyon a' Külső Városban két Templomok és híres Oskolájok, 's abban Jeszenák János Úr által fundált Convictusók. Amaz híres, de hazug Drabitzius Miklós Próféta itt égettetett-meg Könyvével együtt a' Sz. Mihály kapuján kívül.

Nagyszombath. Szabad Királyi Város. Elfoglalván a' Török I. Ferdinánd idejében Budát, a' Káptalan ide hozattatott 1723. Esztendőben, a' Dunán innen való résznek Itélő-Széke a' Districtuális Tábla ide helyheztetett.

Modor, Bazing, Szent György, Szabad Királyi Városok, meg-lehető borok terem.

Szentz. Mező Város. Itt vólt a' Jobbító-Ház, melly azután *Tallósra* onnan Szeged-re vitettetett. Itt született Mólnár Albert.

Király-

Királyfalva. Nevezetes a' Gróf Pálfi Palotájáról, és Kertyéről, melly a' Magyar Ország ritkasági közzé számíltatik.

Somorja, vagy *Samaria*, ez előtt-is a' Királyoktól szép Privilegiumokkal meg-ajándékoztatott, 1785-től fogva pedig Királyi Város. Fekszik a'

Tsallóközben, melly a' Duna közt fekvő Sziget, mellyet I. Mátyás Király gyakran meglátogatván benne gyönyörködött. *Arany Kertnek* nevezte mindenféle gazdag gyümölcsseiért, a' vadaknak, halaknak, fának bővfégeért.

Tallós. Mária Therésia itt olly Oskolát állított-fel, mellyben némelly Arvák Királyi költséggel neveltetnének, de ezek innen Szentzre vitettetvén, helyekben Szentzről az erköltstelenek ide hozattattak a' jobbító-házban. Posony Vármegyében — Vagyon a'

Vajkai Szék-is, mellyben fő Város Vajka az Erseki Nemeseinek helye, az Esztergomi Erseknek jószágában, a' ki eleitől fogva a' maga Jobbágysai közzül Nemeseiket szokott tenni, és ezek régenten az Ersek Zászlója alatt tartoztak hadakozni. Ezeket a' Nemeseiket *Prédiálistáknak* hívják. Szabadok az Ersek jószágában, adót nem fizetnek, de Nemeslégek azonkívül nem terjed. Van magoknak Gyűlések, Palatinusok, Vitze - Ispánnyok, Szolga - Bírások, 's a' t.

§. IV.

MÁSODIK NYITRA VÁRMEGYE. A' Nyitra vizétől és Városától neveztetik így. Laknak benne Magyarok, kevés Németek, legtöbben Tótok, nagyobb részint hegyes, bora-is terem, és termékeny jó földje vagyon, barma bővlegetesen, sok folyó-vizei, meleg fürdői, savanyú vizei vagynak. Benne nevezetesek:

Szakóltza (németül *Skalitz*) mellynél több Királyi Város benne nintsen.

Nyitra, Püspöki Város, mellyen a' Nyitra vize kereftül foly. Az ide való Püspökség már a' Magyarok ki-jövele előtt felállott, azután Szent István és Gejza Királyoktól gazdag jövedelmekkel megajándékoztatott. A' hegyen épült Várban lakik a' Püspök, és a' Káptalanbéli Urak. Van itt a' R. Katholikusoknak Gimnásiumok, Királyi Deák Oskolájok.

Ersek Újvár, most tsak Mező-Városka, régenten igen erős Vára volt, mellyet a' Török ellen az Esztergomi Ersekek Váradi Pál és Oláh Miklós meg-erősítettnék, s ugyan azért *Ersek Újvárnak* neveztetik; de minekutánna a' Török ki-ment az Országból, Károly Király és Tsáfszár parantsolattyábúl tíz Ostromnak ki-állása után földig le-rontatott 1726. Esztendőben.

Galgótz, Kis Város, vagyon Vára, jó kenyérrel szolgál.

Leopóld Vára, mellyet 1665-ben hat bástyákkal I. Leopóld Király építtetett, ma

az

az el-erőtelenedett Katonák szoktak ide küldetni.

Bajmótz, jó meleg ferdőjével, és Safránnával kedveskedik.

Privigye, többnyire posztó tsinálók, vargák, és gombkötők lakják.

Holits, Morva Ország szélébe, van Tsászfári mulató-helye és kertye, Portzellán Fabrikája, melyet I. Ferentz Tsászfár 1746-ba fundált.

Sasvár vagy *Sassin*. Itt van a' Bóldogfágos Szűznek képe, mellynek látására mezíze földről-is el-mennek, a' kik tsudállatosnak tartják.

§. V.

HARMADIK TRENTSIN VÁRMEGYE, a' Vág vizénél Morva mellett egész Slésiáig terjed. Lakosai Tótok és kevesebb Magyarok. Többnyire hegyes, azért nem-is igen termékeny. Sok meleg ferdője, és savanyú vize vagyon. Gróf Illyesháziaké az örökös Fő-ispánság. Itt van

Trentsén, melly egyedül itten Királyi Város.

Vagyon Vára. Azt tartják, hogy a' Rómaiak építették, 's laktak benne, mert sok Római Nevekkal meg-írt emlékeztető kövekre találnak benne.

Betzkov. Be-van kerítve kőfallal, vólt erős Vára, melly Bolondotznak neveztetett.

Pukova, a' hol jó posztót készítenek, van benne só-ház és harmintzad.

Rajétz, szép kis Város, Mester-emberek lakják kivált Tímárok mintegy 200, kik a' Szattyán készítéséről híresek.

§. VI.

NEGYEDIK ARVA VÁRMEGYE, a' Karpatus hegyek között Lengyel Ország-felé fekszik, leg-szegényebb a' Hazában. Lakosai Tótok, kik igen szegényül élnek, megelégednek, ha tsak zab- és ikritza-kenyerehetnek-is, az Juhaikon kívül, mellyeket a' hegyeken legeltetnek, kevés vagyonok és élések vagyon. Ebben van:

Arva, melly hegyen épült Vár volt, honnan vette a' Vármegye nevét. Ide zárta rabfágban I. Mátyás Király Péter nevű Kantzelláriussát, a' ki ellene támadott, ezt mondván néki: Arva vóltál Péter, Arva vagy, Arván halfz-meg. A' Vár alatt fekvő falú tsekély.

Alsó Kubin, a' hol a' Vármegye Gyűlésé tartatik, és

Tordostén. Itt Királyi Só és Harmintzados-Ház vagyon.

§. VII.

ÖTÖDIK LIPTÓ VÁRMEGYE. Felette sok magas hegyei vagynak, mellyek közzül a' Benikovai nem tsak magaságáról, hanem azért-is emlékezetes, hogy abban olly barlang van, mellyben a' le-tsepegő víz különös meg-keményedett figurákat formál, taláztatnak benne olyan tsontok-is, mellyek minden esméretes állatoknak tsontjaiktól különböznek. Vagynak benne sok édes és értz nemekkel vegyült források-is, melyeknek gőzölgései, mint Szent Istvánnál, és Szran-

Szrankovánál a' felettek repülő madarakat meg - ölik. Szántó - földje kevés; de van Barma, Bányája, abban jó Aranya, Ezüstje, Vasa, fok Piskóltza, 's más Értz neme. Lakosai Tótok, kik fajtal', vajjal, fával, gyóltsal kereskednek, részszerint R. Katholikusok, rész - szerint Augusztai Vallás tételt tartók. A' Fő-Ispányfág örökösen az Illyés-házi Grófoké. Ebben vagynak

Bótza, Bánya-Város egy völgyben, nevezetes a' lavanyú vizérül, és arról, hogy ott femmi veréb nem találhatik.

Szent Miklós, szép Városotska, mellyben a' Vármegye ölzve-gyül.

Német Lipse, Vas-bányairúl emlékezetes, *Kozemberg*, Só-Házáról és Gymnásiumáról híres.

Lihava, melly most Falu, régenten híres Vár volt, melly 1707-ben Rákótzai Zenebonája alatt hanyattatott - el. Építette volt azt nagy költséggel I. Mátyás Király' Fia Korvinus János.

§. VIII.

HATODIK TÚRÓTZ VÁRMEGYE, mindenfelől környül van véve hegyekkel az ö kessfemetes térlége, és így hasonló a' kerített kerthez. Meg - lehető termékeny a' földje, de nem elég a' Lakosok táplálására, kik többnyire Tótok. Vagynak ugyan itt Németek-is, kiket a' régi Gothusoknak maradékinak tartanak, kiket a' másféle Németek nehezen értenek-meg. Az örökös Fő-Ispány-

Ispánság a' Mélt. Révai Familiáé. Ebben vagynak :

Znió-Várallya, másképpen *Túrótz*, honnan a' Vármegye neveztetik. Régenten Forgács András építtette ezt a' Várat, IV. Béla Király ide vonta magát, minekutánna a' Borsadi mezőben a' Tatároktól megverettetett,

Szent-Márton, szép térségen épült népes Város, hol a' Vármegye öszve-gyül.

Tóth-Próna, az itt kélzítettetni szokott jóféle szűrrül nevezetes.

Stúben Falutska, meleg ferdője és savanyú vize ditsértetik.

§. IX.

HETEDIK ZÓLYOM VÁRMEGYE. Többnyire hegyes; de a' hegyeiben Arany, Ezüst, fők réz, vas, kényeső, Tzinóbrium, és más értz nemek találtatnak. Vagynak értz nemekkel vegyes vizei - is. A' föld mívelése tsekély, de barmot eleget, kivált fők juhok tartanak. A' Besztertzei Németeket, és a' Korponai Magyarokat ki-vévén, Lakosai Tótok, R. Katholikusok, és Augusztai Vallás-tételt tartók. Nevezeteseek :

Besztertze-Bánya, Királyi Bánya Város, a' Garan vize rajta kérélytül foly. Jó héti Vásárai vagynak, és gazdag réz-bányai. A' levegő benne az értz nemek olvaltása miatt egészségtelen. Régenten a' Lakosai mind Németek voltak; de már több benne a' Gótlág. I. Ferdinánd alatt többször tar-

tatott itt Ország - Gyűlése. 1776-ba Mária Therésia Püspököt rendelt ide, és hat Kanonikusokból álló Káptalant. Van itt a' R. Katholikusoknak Királyi Gimnásiumok, az Augusztai Vallás-tételt tartóknak 1. Templomok és Oskolájok, 1762-ban és 1783-ban egészlen el-égett.

Zólyom. Királyi, de nem Bánya - Város, a' Várossal öszve van foglalva az a' halmon épült Vár, melyet I. Mátyás Király többször meg-látogatván igen szép Palotákkal, szobákkal meg-ékesített, de már nagyobb részint öszve-omladozott. Régenten itt-is a' Lakosok Németek voltak; de már többnyire Tótok. A' Városon kívül itt mutatnak olyan Szántó-földet, a' hol az Aratók olyan kalászt találtak, melly arany fonalakkal volt meg-tekergetve.

Libeth-Bánya, Bánya-Város. Régenten itt sok aranyat ástak, most inkább csak rezeset és vasat. Lakosai hajdan Németek voltak, most csak Tótok. Az egész Városban nints veréb, mert ha csak egyet látnak-is a' Lakosok, azt ki-fogják és meg-ölik.

Breznyó Bánya, 1655-be lett Királyi Város-fá, a' Lakosok Föld-mivelésből és Juh-tartásból élnek többnyire. A' Túrójok az Országban lég-betsesebb. Ezek-is Tótok.

Korpona, Szabad Királyi Város, béra, gyümöltse igen sok, Lakosai Tótok és Magyarok. A' fellyebb való századokban a' háborúnak ideje alatt, sok Nemesfég jött ide lakni az Alföldről.

A' Ri-

A Ribari meleg ferdők, a *Zólyomi, Viglcsi* és *Szalatnai* savanyú vizek híresek.

§. X.

NYÓLTZADIK BARS VÁRMEGYE, többnyire hegyes; de van jó termő földje is, és sok barma. A Kőrmözt körül való Hegek Arannyal, Ezüsttel bővölködnek, meleg fürdőjokről és savanyú vizekről híresek. Lakosai Magyarok, Tótok és Németek. Itt vagynak:

Kőrmözt, Királyi Város, feje a Bánya Városoknak, a belső Város egy völgyben fekszik, és mintegy csak 32 Házakból áll, a külső Városai népesek. Itt van a Királyi Kamarának lakása. Ide hordják minden Bánya Városokból az Aranyat, Ezüstöt, melly oltsán pénznek veretik. A levegő és víz itt nem egészséges, sokaknak tölle golyvája van. Lakosai Németek, s többnyire Bányászok: A Várba még ma is tartatnak Pávák annak emlékeztetire, hogy ezek jelentették meg a Tatároknak jöveleket II. András idejében. 1230-ban a Kamarának Igazgatója 'Sidó' volt, most pedig a 'Sidóknak' a Bánya Városoktól távol kell lakni.

Új Bánya, Régi Bánya Város. Hajdan az ide való Bányában olly bőv volt az Arany, hogy a Bányászoknak jutalma csak arany por volt, melly az ő ruhájokra és dolgozó eszközeikre ragadott, de a Lakosok ezen gazdagfágokban fel-fúvalkodtak, be-men-

vén a' bányában mélyen, ott vendégeskedtek, mind a' Férjfiak, mind az Alfizonyok, a' mikor a' Bányának bółtozatos üres teteje reájok szakadván, többet 400-nál közülök agyon ütött 1722-ban. Igyekezett ugyan a' Nép ezt a' gazdag bányát ki-nyitni, de semire sem mehetett. Már ma a' Lakosok ser-főzéssel, föld-miveléssel, és üveg-tsinálással élnek.

Aranyas Maróth, Város, mellyben a' Vármegye Gyűlése tartatik.

Léva, emlékezetes Város az ellenfégnék fokszori Ostromlásárúl. Vólt meg-lehetős Vára, melly már el-rontatott. Híres Barom-vásáráról.

Szent Benedek. Itt van a' Káptalan.

Hlenik vagy *Geletnek*, itt készílik a' Malomköveket.

Ó Bars, egy kis Városotska, melly a' Garán vizén épült híddal köttetik öszve *Új Barsal*, innen neveztetik a' Vármegye. Bars Vármegyében van a'

Verebélyi Szék-is, Verebély Várasotskával együtt, az Elztergomi Érsek birtokában van. Itt gyűlnék öszve az Érsek Predialista Nemesei, kiknek magoknak van Vármegyéjek.

§. XI.

KILENTZEDIK HONTH VÁRMEGYE. Nevezetét vette a' Honti Vártól, mellynek most tsak azon nevezetű Faluja van. Ez előtt kétfelé hasadt, egyik *Kis*, másik *Nagy Honth*.

Honthnak neveztetett, de már Kis - Honth tölle el-vált.

Nagy Honth, többnyire Hegyes, hegyei aranyal, ezüstel, tzinobriummal, galitz kövel gazdagok, bővölködik lavanyú vizekkel, és meleg ferdőkkel, Déli részze bort, bűzát terem, barmokkal bővölködik, lakják Magyarok, Tótok és Németek. Az örökös Fő-Ispánság a' Mélt. Gróf Koháriaké. Benne vagynak.:

Selmetz, Fő Bánya Város, a' házak benne rendeletlenül el-szórva vagynak. Lakosainak és Bányáinak száma meg-haladja a' több Bánya Városokét. Itt van a' Királyi Kamara annak fő Igazgatójával, a' ki Kamara Grófnak neveztetik, és 3 Tisztekkel. Mária Therésia itt fundált Bányász Akadémiát, mellyben tanulás kedvéért más Országokból-is el-jönnek. A' R. Katholikuskoknak van benne Királyi Gymnásiumok, az Augusztai Vallás-tételt tartóknak-is szép Oskolájok. Itt találta-fel Fischer azt az eszközt, melly által a' leg-mélyebb Bányábúl-is ki lehet a' vizet húzni.

Béla-Bánya, Szabad Királyi Város, de igen kitsiny, Lakosai inkább Föld-mivelésből, mint Bányászfágbúl élnek.

Baka-Bánya, ez-is Királyi Város, a' Lakosai többnyire földet, szőlőt mivelnek, már most a' Bányászfághoz-is jobban hozzá látnak.

Báth, jó földön épült Város, vásárai híresek.

Kementze Falu, hol a' Vármegye Gyűlése tartatik.

§. XII.

TIZEDIK NÓGRÁD VÁRMEGYE. Sok Hegyei vagynak, mellyekben bor bőven terem, vaskő, ólom-is taláztatik, néhol arany, és ezüst erek-is tapasztaltatnak. Vagynak jó savanyú vizei, kiváltképpen a' Kovátsi. Lakosai Magyarok és Tótok, mind a' három Valláson lévők, szorgalmatosok, jó föld-mivelők. Itt vagynak:

Losontz, Város, hihető a' Losontz Vízérül neveztetik, mellyet a' Tótok *Lutsintzenek* neveznek, vagy el-választó-víznek, mert Nógrád Vármegyét, Zólyomtól ez a' Víz választja-el. Lakosai Magyarok és Tótok, mind a' három Vallást követők. Van itt a' Reformátusoknak szép Gimnásiuma. Jó héti és Országos Vásár esik benne.

Déven, Zólyom Vármegye szomszédágában, a' már el-pusztult Vár mellett épült Városka. Ennek szomszéd erdeiben a' Solyom madarak bőven szoktak fészket rakni.

Gats, Mező Város, e' felett lévő Vár alatt épült. Van itt posztó és szőr matéria fabrika, és Söház.

Bülek, Mező Város, felette igen erős Vár volt, mellyet a' Török a' múlt században el-rontatott.

Szetsén, Meglehető Város, mellette Vár van. A' Magyarokon kívül sok 'Sidók' laknak benne. 1705-ben itt tartottak Gyűlést a' Rákóztit követők.

Balassa-Gyarmath, az Ipoly vize mellett fekvő Város. Régenten a' Törökök ellen építette-

tetett Vár volt, most a' Vármegye Gyűlése itt tartatik, Lakosai Magyarok, Tótok, és 'Sidók.

Nógrád Kis Falu a' mellette lévő, de el-pusztult Vár mellett, honnan a' Vármegye neveztetik.

Szűgy Falu, a' hol tartatott az előtt a' Vármegye Gyűlése.

§. XIII.

TIZENEGYEDIK KOMÁROM VÁRMEGYE, túl a' Dunán - is innen-is fekszik, de Komáromra nézve a' Dunán innen való Kerülethez számláltatik. Hozzá tartozik a' Tsal-lóköznek egy része-is. Igen termékeny, van Szántó-földje, legelője, bora híres, kivált a' Nefzméli bor, hálá bővlegeesen, barma-is. Lakosai, kevés Németeket és Tótokat kivén, Magyarok. Itt vagynak:

Komárom, Királyi Város a' Vágnak és Dunának öszve-folyása között épült Város Várával, mellynek kapuján egy Szűz Leány figét mutat, mivel még ezt semmi ellenség meg nem vette, de már II. Jó'sef alatt elrontatni kezdődött. 1763-ban a' Föld-indulás a' Várost igen meg-rongálta, azóta is gyakran tapasztaltatik. Lakosai R. Katholikusok, Reformátusok, Augusztai Valás-tételt tartók és Ráczok, mindnyájoknak van Templomok. Van benne R. Katholikusoknak Gymnásiumok, a' Reformátusoknak-is. Itt született László Király Attya halála után.

Tata, Mező Város, szép Vára volt, melyben I. Mátyás Király gyakran mulatott, veres, fekete, hamuszín, és tarka Márvány Kő-bányájával, Papiros-malmával, és Portzellán-fabrikájával, meleg ferdőjével, és Gróf Eszterházi mesterléges Angliai kertyével ékeskedik. Régenten Theódatus Fő Uri Ember bírta volt, ki Szent István-nak Kereszt-Attya volt, 's onnan nevezetett Tatánok.

Nefemély Falu, jó boráról híres, Albert Tsá-
 Izár és Király 1439-ben Budáról Béts-felé
 menvén, a' fok Dinnye ételből vérhast
 kapván itt holt-meg. Örökös Fő-Ispán-
 nya a' Gróf Nádasdi Familia.

§. XIV.

TIZENKETTÖDIK, PEST, PILIS és ZSÓLT
 törvényesen egyesült **VÁRMEGYE**, mely-
 ből Pest és Zsólt innen, Pilis-Vármegye pe-
 dig túl a' Dunán vagyon, és így igen nagy
 helyet foglal. Némelly része hegyes, jó bo-
 rokat terem, más része jó élet termő, és
 barom legelő pusztaikkal tellyes. Lakosai
 leg-inkább Magyarok, de vagynak köztök
 fok Németek, Rátzok, Tótok, Görögök és
 Zsidók-is. A' Palatinus Fő-Ispánja.

Pest Vármegyében vagynak:

Pest, a' Duna partyán épült Királyi Város
 Budával által ellenbe, a' melyből Budára
 a' Dunán 46 hajókon álló 300 ölnyi hofz-
 zalágú 1769-től fogva épült Hídon lehet
 által

által menni. Ez előtt - is szépek voltak Épületei, de II. Jó'sef rendelkezéséből 1784-től fogva jeles épületekkel, 's egész piatzokkal és úttzakkal meg-ékesítettett. Maga Jó'sef-is a' Városon kívül itt nagy épületet tétetett. VI. Károly Tsásfár és Király az el-öregedett és nyomorodott Katonák számára 1728-ban egy nagy Ispotált építetett benne, melly méltán az Európai jó épületek közzé számláltatik, de belőlle az el-nyomorodott Katonák Nagyszombatban és Leopóld Várában vitettek. 1784-ben Budáról a' leg-főbb Oskola (Universitás) ide tétetett által, a' Könyves-tárral együtt. Itt van a' Királyi és Septemvirális Táblais. Királyi Gymnásium; a' R. Katholikuskoknak, Augusztai Vallás-tételt tartóknak Reformátusoknak, egyesült és nem egyesült Rátzoknak és Görögöknek Templo-mok, itt gyüll-öszve a' Vármegyé-is. Itt van A' Pesti határban a' *Rákos Mezeje*-is, hol régenten a' Magyar Nemesek Ország-Gyűlését szokták vala tartani.

Vátság Város, Püspök lakó-helye a' Duna partján, jó bora terem, nagy Barom-vására szokott lenni. A' Püspökséget Gejza fundálta. Van benne Káptalan, Királyi Gymnásium.

Ketskemet, népes Mező Város, Lakosai Magyarok, mind a' R. Katholikuskoknak van itt Templomok és Gymnásiumok, mind a' Reformátusoknak. Barom-vására nevezetes. Vagynak több pusztái, mellyeken

különös szépségű és nagyfágú Ökrök neveltetnek, és hízlaltatnak, fok nyáj Juhok és Ló-méneseek tartatnak, noha határa nagy részint homokos. Bora, gyümöltse bőven szokott lenni.

Kőrös, Mező Város. Itt-is fok barmokat tartanak. Van benne a' Reformátusoknak Gymnásiumok.

Tzegléd, Barom-tartásárúl híres Város.

Gödöllő, a' Hertzeg Grassalkovits fényes és roppant Palotájáról és Kertyérúl híres Város,

Zsolt Vármegyében vagynak:

Kalotsa, Érsek lakó-helye, motsáros, és azért egészségtelen helyen fekszik a' Duna mellett. Az előtt igen híres Város volt, de a' Török el-pusztította. Sok hala és egyéb Termézet java van.

Zsolt, a' honnan a' Vármegye neveztetik, és **Pataj** jó tehetlégű Magyar Mező-városok.

Pilis Vármegyében:

Buda, Szabad Királyi Város. IV. Bélának idejétől fogva, a' maga-hegyen épült Várával együtt, méltán első Városnak és Várnak tartatik, noha a' XVI-dik és XVII-dik Századokban sokszor ostromoltatván allább szállott. 145 Elztendőkig volt a' Török birodalmában; de már most meg-erősítetett és ékesítetett Mária Therésia parantsolattyábúl. A' Mátyás Király Palotájában lakik a' Felsőges Hertzeg. Palatinus.

nus. Itt volt a' Mátyás Király híres Könyvtárja, melly egész Európában emlékezetes volt, és a' mellyet Solimán Török Tsászár meg-égettetett. 1784-dik Esztendőben a' Királyi Hely-tartó Tanács, Kamara, Fő-Commandó, Posonybúl ide hozattattak. A' Fő Posta hivatal-is itt van, az Ország Kintsei a' Koronával itt tartatnak. 1686-ban szabadúlt-fel a' Török birtokából. 1723-ban csak nem egészen el-égett. Itten és Pesten tartattak 1792-ben Királyi engedelemből mind a' két rendbéli Evangelikusok Közönséges Egyházi Gyűlési, Budán az Ország Házában gyűlvén öszve a' Reformátusok, az Augusztai Vallás-tételt tartók pedig Pesten a' Vármegye Házában. Van itt több meleg ferdő, némellyeknek a' vize olly forró, hogy a' tojást hamar meg-főzi, még-is halatskák-is élnek benne, mellyeket ha hideg vízben tesznek, azonnal meg-halnak. Bora fok, és jó terem. Egy része a' Lakosoknak Német, más Rátz. Itt lakik a' Rátz Püspök-is. Felül Új Budán van:

Ó *Buda*, holott fok Római régiségek talál-tatnak. A' Rómaiak *Sikanbriának* hívták. Vagyon meleg ferdője. Itt volt a' Selyem Fábrika, és különös Filatorium, vagy Selymet tekerő 30000 orsós eszközü.

Magos Vár, vagy *Visegrád*, Régenten igen erős és híres Vár volt, mellyben 350 Szobák voltak, és némelly Királyok lakták, de a' Törökök öszve-dűtötték.

Három

Három Sziget, vagyon itt a' Duna mentiben,

1. *Szent András Szigettye* Váttzal által ellenbe. 2. *Tseppel Szigete* hat mértföld a' hofzfza, Rátzkevi szép Városával, hol Arpád a' Lovait egy *Szepel* nevű Fő Lovász-mestere által legeltette vólt, 's tölle *Szépelynek*, *Tsepelynek* neveztetett. 3. *Nyúlak Szigetje* Ó Budánál, régenten a' Királyok mulató és vadászó helyek.

§. XV.

PEST VÁRMEGYÉVEL HATÁROS.

A' *Kis Kunfág*, Ennek Lakosai a' Kunok, IV. Béla alatt telepedtenek-meg az Országban és Magyarokká lettek. A' Királyon kívül Földes Urat nem esmernek, Vámot, Takfát nem fizetnek, a' Diætára a' Jászfággal és Nagy Kunfággal együtt két Követeket küldenek, minden háború alatt a' Királynak feles Katonafágot szoktak ki-állítani, sok Dinyéjek, Búzajok terem, számos barmokat legeltetnek és hizlalnak. Fájok nints, Kuktakat ásván, ha a' vizet gyakran nem merítik, meg-büszhödik és férgesedik. Fa helyett Náddal, Gazzal és Tőzőkkel élnek. Fő Kapitánjok a' Palatinus. Van Vítze-Kapitánnyok 's egyéb Tisztek-is. Ebbe vagynak:

Halas, Félegyháza, Kun Sz. Miklós, Filep Szállás, Szabad Szállás, mind jó tehetségű Helységek.

§. XVI.

§. XVI.

TIZENHARMADIK BÁTS VÁRMEGYE,
bő termő földje, Magyar és Rátz Lakosai
vagnak. Benne vagnak:

Szabatka vagy *Sz. Mária*, Királyi Város.

Báts, Mező Város, többnyire Rátzok lak-
ják, kik főképpen halászatból élnek.

Pandúr Falu, Rátzok lakják. Ettől vették
nevezeteket nem régen Trenk alatt a' Rátz
Gyalog-Katonák.

Baja, Nagy kereskedő Város.

Zombor, 1751-től fogva Királyi Város, jó
földje van, Népes.

§. XVII.

TIZENNEGYEDIK BODROG VÁRMEGYE,
öfzve van törvényesen foglalva Báts Vár-
megyével, többnyire Semlyékben fekszik,
nints fája, a' helyett Náddal, Tőzökkel él.
Bővféggel van hala. Lakosai kevesen Ma-
gyarok, többnyire Rátzok. Itt vagnak:

Új Vidék, bé-kerített, és 1751-től fogva
Királyi Város a' Duna mellett. Benne la-
lik az Orosz Püspök.

Futak, nevezetes Város arról, hogy 1716.
és 1717-dik Esztendőben ide gyűltek együ-
vé a' Török ellen a' Tsászári Királyi se-
regek.

Zentha, nevezetes Eugénus Hertzegnek
1697-ben a' Törökön itt vett győzedelmé-
ről, kikbül akkor 30 ezer esett-el,
Itt lehet látni a' Dunátúl fogva a' Tiszáig
a' *Római Sántzokat*.

A' Túl

A' Túl a' Dunai Kerületben vagynak XI Vármegyék.

Ez tette régenten nagy részét Pannóniának, földje igen jó, Lakosai Magyarok, Németek, Horvátok, 's Tótok.

§. XVIII.

ELSŐ MOSONY VÁRMEGYE. Földje egyenes, jó búza és fok széna termő. Olly betses volt régenten ez a' Vármegye, hogy a' Királyok magok viselték Fő Ispányfágát. A' Lakosai Németek, kik a' régi Gothusok maradéki; de vagynak benne Ráczok - is, kik Solimán miatt ide szaladtak, vagynak Magyarok-is. Benne vagynak:

Óvár a' *Lejta* folyó vize mellett. Ezt még a' Rómaiak építették. A' Török ellen igen meg-erősített Vára volt, most ez már inkább búza-tartó Magazin. Lakosai Németek, Magyarok, Búzával és Marhával kereskednek. Itt lakott Salomon Király. A' régi Királyok jegybe a' Királynéknak szokták volt ezt adni.

Nexsidér, a' Fertő nevű tó mellett épült igen jó búza termő Városotska.

Mosony, Búzával kereskedő Mező-Város. Itt szoktak meg-állani a' gabonás hajók.

Féltorony, igen kies hely. VI. Károly Császár és Király mulátság kedvéért gyakran szokott volt ide jönni, és azt szép épületekkel meg-ékesítette, a' minthogy 1740-ben Októbernek 12 - dik Napján is vadá-

szat-

szattal itt mulatván magát, abban a' halálos nyavályában esett, melly életét el-is végezte.

Köptsény, Eszterházi Hertzeg kies Palotájával és Kertyével ékes Város.

§. XIX.

MÁSODIK SOPRONY VÁRMEGYE. Földje egyenes, igen jó búzát, a' halmai jó bort teremnek. A' felső részén Németek, az alsón Magyarok laknak, igen szorgalmatosok. Itt vagynak:

Soprony, Királyi Város, borárúl igen híres, van itt a' R. Katholikusoknak, és Augusztai Vallás-tételt tartóknak Gymnásiuma. Többször tartattak itt az Ország Gyűlései. Van Könyv-nyomtató műhelye - is. Az ide való Torony leg-magasabbnak tartatik Magyar Országban. Itt gyűll össze a' Vármegye - is. Itt nem régen egy Magyar nyelv pallérozó Nemzeti Szép Társaság állott-fel, s szépen virágzik.

Ruszt, kistsiny de ékes Királyi Város 1681-től fogva.

Kis Márton, ez-is 1649-től fogva Királyi Város, a' hol egy fel-emelt helyen Hertzeg Eszterházi Pál 1683-ban egy négy szegletes négy tornyú lakó Várat épített, mellynek egyik tornyában 175 má'sás harang, a' másikkban a' rendesen harangozni való, a' harmadikkban harang mu'sika, a' negyedikben pedig az ugrani való vizet felvonó eszköz vagyon, és ezt az utánna való Hertzeg még ditsőfélesebbé tette,

Fraknó, nagy hegyen épült Hertzeg Eszterházi Kints-tartó Vára.

Eszterháza, Eszterházi Hertzeg Paráditsoma, építtette 1769-ben Eszterházi Miklós. Annyi ebben a' tsudálni való, és gyönyörködtető dolog, hogy más Országokból-is el-jönek látására.

Tsepreg, holott régenten Könyv-nyomtató műhely, és Gróf Nádasdiak alatt az Auguszta Vallás-tételt tartóknak híres Oskolájok vólt, sajnálni lehet, hogy 1595-ben itten, disputálván egymással az Evangelikusok az Uri Szent Vatsora felől, egymástól el-idegenedtek, holott az előtt igen meg-egyeztek. A' Fő Ispányfág örökösen Eszterházi Hertzegeké.

§. XX.

HARMADIK VAS VÁRMEGYE, egy a' Magyar Országilag-nagyobb és leg-gazdagabb Vármegyék közzül, jó búza termő földje, sok erdeje van, mellyben sok sertés meg-hízik, bora-is, kiváltképpen Somlyó körül nevezetes. Lakosai Magyarok, Tótok, Rátzok, leg-többen Németek. Sok Nemesfég lakja, kik a' jó földet jól mivelik. Örökös Fő Ispánnya Hertzeg Battyáni. Itt vagynak:

Kőszeg, kitsiny, de szépen épült Királyi Város. Lakosai többnyire Németek, jó mester-emberek, és szőlő művesek, bora és gyümöltse bőven terem, azért-is ennek lakosi régenten baratzkokkal, mint a' Posonyiak

sonyiaak tseresnyékkal, a' Sopronyiaak szőlőkkel, mint zsengekkel szoktak a' Királynak kedveskedni. Itt van a' Districtuális Tábla-is. Van Királyi Gymnásiuma-is.

Szombathely, ezt Claudius Tsászárs fundálta Kristus Urunk születése után 48 Elzöldökkel, és Római Lakosokkal meg-rakta, Sabárianak nevezte. Itt kiáltatott-ki Septimus Severus Katonáitúl Római Tsászársnak! 1777-ben itt Mária Theresia Püspökséget fundált. Itt született Szent Márton Püspök. A' Vármegye itt gyöl öfzve. Népes, de nem Királyi, hanem Mezö Város. Káptalannya-is van, és fő Oskolája.

Vasvár, honnan a' Vármegye neveztetik, régenten erős vólt, de náponként alább száll.

Rohontz, Mezö Város, mellyben 200 igen drága képekkel meg-ékesítettett Szobák vagynak. Vólt ezek között a' képek között egy szölldö, mellyért a' Mester-embernek 10 ezer forint adattatott. Bírja a' Gróf Battyáni Familia.

Szent Gothárd, Nevezetes az itten 1664-ben Törökön vett gyözedelemért.

§. XXI.

NEGYEDIK SZÁLA VÁRMEGYE. Lakosai Magyarok, Horvátok, és Tótok. Földje termékeny a' Balaton körül; fok bora terem, hala-is a' Balatonban, és egyéb folyó vizeiben-is elég van. A' Balaton *Fogas* nevü hala híres. Itt vagynak :

Kanisa, semlyék vészí körül; bora igen édes.

M

Legrad;

Legrád, igen erős Város volt, ma juhászok és földművelők lakják.

Füred és Kékkút, favanyú vizeikről híresek. **Szala Egerszeg**, a' Szala vize mellett épült Város, hol a' Vármegye Gyűlései tartanak. Régenten erősen bé volt kerítve; de a' Törökök el-rontották.

Új Seregy Vár, most kitsiny falutska, a' XVII-dik Században erős Vára volt, melyet Gróf Zrínyiek építtettek. A' Törökök ezt 1664-ben el-foglalván földig le-rontotta. A' midőn itt **Zrini Miklós** a' Törököknek nagy korbátsa, vadászattal mulatta volna magát, a' mint mondják, — a' Vad-Kan meg-ölte.

Szegliget, igen szép helyen fekszik a' Balaton partján, a' szomszédságában van a' **Badacson** hegye, melly igen jó és híres bort terem.

Tsák-Tornya, arról nevezetes, hogy a' bora édesfégére nézve a' Tokaihoz közel hasonlít.

Mezsthely, népes Mező Város, a' Balaton mellett, nevezetes a' Gróf Festetics lakó Kastélyjáról, Vadas Kertyéről, halas-tóiról, és a' Georgikonról, vagy a' Gazdálkodás tanulására fel-állítatott Oskolájáról.

Szalavar, régenten erős Vára volt, most kis Mező Városotska, honnan a' Vármegye neveztetik. A' Szala vize mellett fekszik.

Strido vagy **Strigona**, régenten derék hely volt. Itt született Szent Hieronimus Atya.

Tihany, a' Balaton mellett egy kősziklán épült romladozott Vár, és meg-lehető Mező Város, mellyben I. András Apaturfágot fundált.

§. XXII.

ÖTÖDIK VESZPRÉM VÁRMEGYE, benne van a' Bakony erdeje, mellyben sok fertés meg-ízokott hízni. Földje termékeny. Lakosai leg-inkább Magyarok. Benne vagynak:

Veszprém, Püspök lakó-helye egynéhány Kanonikusokkal együtt. Régenten erős Vára volt. 1702-ben Leopold parantsolattya-ból le-rontatott. Az idevaló Püspök, volt a' Királynak Cancelláriusa, néha a' Királynékat meg-is-koronázta, jóllehet a' Primások nem esmerték-meg ezt az ő jussát. Jó bora terem.

Pápa, szép Mező Város, az Eszterházi Grófoké. Régenten erős Vára volt, de az-is 1702-ben le-rontatott. Eszterházi Károly Egri Püspök nagy költséggel építtette az ide való R. Katholikusok Templomát, belől pallérozott veres Márvány-kőből, tsak a' festése 17,000 forintokba került. Van itt a' Reformátusoknak meg-lehető Gimnásiumok, a' melly 1801-ben a' Magyar Országú négy Reformáta Superintendenciák köz-meg-egyezésből Collegiumi Névvel illetett.

Palota, szép Vára, 's Palotája van, melly nagyobb részént az ott gyakran mulatozott I. Mátyás Királytól építtetett.

Legrád, igen erős Város volt, ma juhászok és földmivelők lakják.

Füred és Kékkút, savanyú vizeikről híresek. **Szala Egerszeg**, a' Szala vize mellett épült Város, hol a' Vármegye Gyűlései tartanak. Régenten erőssen bé volt kerítve; de a' Törökök el-rontották.

Új Seregy Vár, most kitsiny falutska, a' XVII-dik Században erős Vára volt, melyet Gróf Zrínyiek építtettek. A' Törökök ezt 1664-ben el-foglalván földig le-rontotta. A' midőn itt **Zrini Miklós** a' Törököknek nagy korbátsa, vadászáttal mulatta volna magát, a' mint mondják, — a' Vad-Kan meg-ölte.

Szegliget, igen szép helyen fekszik a' Balaton partján, a' szomszédságában van a' **Badacson** hegye, melly igen jó és híres bort terem.

Tosák-Torony, arról nevezetes, hogy a' bora édesfégére nézve a' Tokaihoz közel hasonlít.

Mezőhely, népes Mező Város, a' Balaton mellett, nevezetes a' Gróf Festetics lakó Kastélyjáról, Vadas Kertyéről, halas-tói-ról, és a' Georgikonról, vagy a' Gazdálkodás tanulására fel-állítatott Oskolájáról.

Szalavar, régenten erős Vára volt, most kis Mező Városotska, honnan a' Vármegye neveztetik. A' Szala vize mellett fekszik.

Strido vagy **Strigona**, régenten derék hely volt. Itt született Szent Hieronimus Atya.

Tihany, a' Balaton mellett egy kősziklán épült romladozott Vár, és meg-lehetős Mező Város, mellyben I. András Apaturfágot fundált.

§. XXII.

ÖTÖDIK VESZPRÉM VÁRMEGYE, benne van a' Bakony erdeje, mellyben fokfertés meg-fzokott hízni. Földje termékeny. Lakosai leg-inkább Magyarok. Benne vagynak:

Veszprém, Püspök lakó-helye egynéhány Kanonikusokkal együtt. Régenten erős Vára volt. 1702-ben Leopold parantsolattya-ból le-rontatott. Az idevaló Püspök, volt a' Királynak Cancelláriusa, néha a' Királynékat meg-is koronázta, jöllehet a' Primások nem esmerték-meg ezt az ő jussát. Jó bora terem.

Pápa, szép Mező Város, az Eszterházi Grófoké. Régenten erős Vára volt, de az-is 1702-ben le-rontatott. Eszterházi Károly Egri Püspök nagy költséggel építtette az ide való R. Katholikusok Templomát, belől pallérozott veres Márvány-kőből, tsak a' festése 17,000 forintokba került. Van itt a' Reformátusoknak meg-lehetős Gynásiumok, a' melly 1801-ben a' Magyar Ország négy Reformáta Superintendenciák köz-meg-egyezésből Collegiumi Névvvel illetett.

Palota, szép Vára, 's Palotája van, melly nagyobb részént az ott gyakran mulatozott I. Mátyás Királytól építtetett.

Nagy Vásonkő, Gróf Zichieké, kik innen irattyák magokat, úgy tartják, hogy Kinyisi Pál építtette azt, a' ki itt fekszik az ő tőlle építtetett Szent Mihály Templomában. A' Várban lehet látni az ő Márványba metzsett képét, melyet egy Török meglátván, és elzébe jutván, menyi kárt tett ő a' Törökökben, a' képe felé lőtt, de a' golyóbis vízfőz-pattantván a' Törököt megölte.

Somlyó, jó fejér borral kedveskedik.

§. XXIII.

HATODIK GYŐR VÁRMEGYE, Lakosai többnyire Magyarok. Győrben mindazáltal és némelly falukban vagynak Németek is. Egy része hegyes, bor termő; más egyenes, búza termő; barmot legelő. Benne vagynak:

Győr, Szabad Királyi, a' Rába és Rábtza között erős Vár és gyönyörű kerített Város. Van Királyi Akadémiája, és Püskökje's Káptalanja, mind a' három Vallásúaknak Temploma, úgy a' Görögöknek; 's a' Zsidóknak Sinagógája. 1595-ben a' Törökök kezében esett; de Pálfi Miklós és Svartzenberg által abból két Észendő múlva ki-fzabadíttatott. Vagyon itt Sínház, Harmintzad; és fő Posta hivatal. Iható víz és fa nélkül szűkösködik. Lakosai a' Dunán búzával kereskednek.

Szent Márton, Szent Benedek Szerzetének Klastroma a' Szent Márton Hegyén három halmon épült, hol több a' bor mint a' víz.

§. XXIV.

HETEDIK ESZTERGOM VÁRMEGYE, bora, búzája van, Lakosai Magyarok, Németek, és Tótok. A' Vértés Hegye nagy részét el-foglalja, a' Duna két-felé hasítja, ennek ki-áradása miatt több tavai vagynak. Benne vagynak:

Esztergom, Szabad Királyi Város, nevezetes Várával. Az Erseknek lakó-helye, kistsiny, de erős kőfalakkal van körül véve. A' külső Várost többnyire Rátzok lakják. Itt született Szent István, itt kerefzteltette-meg, ő fundálta ezt az Érsekséget. Sokat Izenyvedett ez a' Város a' Törököktől, kik végképpen 1683-ban üzettettek-el innen. Hajdan itt volt a' Káptalan is, de a' Töröktől Budá's Esztergom el-foglaltatván, a' 16-dik Században innen Nagyszombatba tétetett által.

Párhány, Falu, mellynél 1683-ban a' Törökök igen meg-verettettek.

Bá. orkezi, bor, búzát termő Mező Város.

§. XXV.

NYÓLTZADIK SZÉKES FEJÉR VÁRMEGYE, gazdag a' földje, barom-tartásra és búza-termésre igen alkalmas, nagyobb részünt térfégen fekszik, azért is több tavai vagynak, nevezetesebb a' *Velentzei Sóstó* és *Ingovány*. Lakosai leg-inkább Magyarok, de vagynak benne Németek, Tótok, és Rátzok - is. Két nevezetes hegyei vagynak,

egyik a' Vértés, másik a' Bakonynak egy része. Benne vagynak :

Székes Fejér Vár, Királyi Város, ez előtt erős Vára volt, 1702-be le-rontatott; a' körülötte lévő semlyékek miatt, a' levegő egészségtelen, azért lehet tudálni, hogy Szent István Koronáztatását és el-temettetését ide rendelte. I. Ferdinánd volt az utolsó Király, a' ki itt meg-koronáztatott. Van Püspökje 1777-től fogva. A' Vármegye itt gyűl öszve.

Tsikvár, igen erős Vár volt a' Sár víz mellett, de a' Török le-rontotta.

Mór, Mező Város. **Sárkereftúr**, jó tehetségű Falu. **Adony**, a' Duna parton épült Mező Város. **Ertse**, közel hozzá hasonlóképpen a' Duna partján épült Népes Falu.

§. XXVI.

KILENTZEDIK TÓLNA VÁRMEGYE. Igen kies helyen fekszik, bora, búzája bőven terem. Lakosai Magyarok, Tótok, és Ráczok, darab időtül fogva Svábok, és Haslusok-is, ezenkívül Zsidók-is. Benne vagynak :

Simon-tornya, holott igen erős Vár volt, de már meg-rongyolott. A' Város alkalmas nagyságú, árokkal és vízzel körül kerített, szép hegye jó bora, van.

Szekszárd, a' Sár víz mellett épült Mező Város, mellyben a' Vármegye Gyűlése szokott tartatni. A' Magyarok itt különös szorgalmatossággal, 's móddal dolgozzák

a' szőlőt, 's a' jó borral kereskedni szoktak.

Tólna, a' Duna partján épült Város, gazdag termő földje van.

Földvár, a' Duna partján fekszik, népes és jó tehetőségű, holott vizákat fognak.

Paks, ez is a' Duna partján épült borral, búzával bővölködik.

§. XXVII.

TIZEDIK SOMOGY VÁRMEGYE, erdőkkel és bő termésekkel ékeskedik, a' levegője nem igen egészséges az igen sáros és iszapos vizek miatt, de a' bora bő. Lakosai Magyarok, Tótok, Rátzok, és Németek, lőt Sidók is. Benne vagynak:

Sziget, régi erős Vár az Almás vize mellett. Szigetnek neveztetik azért, mert mint egy Szigetben fekszik a' Tók között. Itt fekszik ama nagy Vitéz Zrinyi Miklós és Szolimán Török Tsáfzár. Nádasdi Tamás, 1541-be itt nyomtatta ki maga költségével az Új Testamentomot.

Kaposvár, a' Kapos vize mellett régenten erős Vár volt, most mellette Mező Város, hol a' Vármegye öfzve-gyül.

Somogy, itt is jeles Vár volt, honnan a' Vármegye nevezetét vette; de most csak Falu.

Babótsanak is volt Vára, de most csak Falu.

§. XXVIII.

TIZENEGYEDIK BARANYA VÁRMEGYE, igen termékeny, egy az Országnak leg-szebb részei közzül. Lakosai nagyobb részint Magyarok, de vagynak benne Németek, Rá-
tzok-is. Bora, búzája, barma elég van, hasonlóképpen erdeje-is. Itt vagynak :

Pets, 1780-tól fogva Királyi Város, Hegyen épült Kastély-Varával ékes, mellyben a' Püspök és a' Káptalan lakik. A' Töröktől sokat szenyvedett; de I. Leopóldtól 1686-ban vizliza-véttetett 's azolta derekasan meg-épült. Van Királyi Gymnásiuma. Szolimán Török Tsászárs azon földet, mellyen Péts fekszik, Paraditsomnak szokta nevezni. A' Magyaroknál-is hajdan példa beszéd volt: *Nemetnek Béts, Magyaroknak Péts*. Az idevaló Püspökök között nevezetesebbek *Jánus Pannonius*, vagy Vitéz János, ki a' 15-dik Században szép Verseket írt, *Dudithius András*, és *Klimó György*, a' ki itt nagy Könyv-tárt állított-fel, 1777-ben meg-holt. Régenten-is volt már itt nagy Oskola, mellyet I. Lajos Király 1364-ben állított-fel, egyszerre 2000 Deákok-is tanultak benne. Mikor 1526-ban Mohátsnál a' Törökökkel volt az ütközet, ezek - is hadakozni menvén a' Király mellett 300 estek el közülök.

Siklós, híres a' Váráról, mellyben Zsigmond Tsászárs és Király fogva tartatott.

Mohács, a' Duna partján épült Város. Itt esett II. Lajosnak, és a' Magyarfágnak veszedelme a' Törökökkel való ütközetben. Itt vettek 1687-ben a' Keresztyének a' Törökön győzödelmet.

Harsány, jó bor termő hegyéről, *Nadasd*, a' Pétsi Püspök mulató helyérül nevezetes Helységek.

A' Tifzán innen való Kerületben vagynak X. Vármegyék.

Ez a' föld neveztetett hajdan, Jászok és Metánasták Tartományának.

§. XXIX.

ELSŐ SZEPES VÁRMEGYE, többnyire hegyes, erdei vadakkal, folyó vizei jó ízű halakkal tellyesek, levegője hideg de egészséges, földje sovány, leg-bővebben Arpát és Lent terem, van Vasa, Reze, tellyességgel nints bora. Lakosai Németek, Tótok, Oroszok, a' Nemesfégnek nagy része Magyar. Fő-Ispánya örökösen Gróf Tsáki. Itt vagynak:

Lőtse, Szabad Királyi Város, a' R. Katholikusoknak és Augusztai Vallás-tételt tartóknak Gimnásiumával ékes, kettős, erős és magas kőfallal bé van kerítve. A' Lőtsei Borsó az egész Országban híres. Itt gyűl-öszve a' Vármegye. A' Lakosok tisztán beszélnék Németül, azért sokan ide küldik gyermekeiket Német nyelvet tanulni.

ni. 1749-ben, 1752-ben többnyire egéfszen el-égett, kivált sajnálni lehet, hogy a' Bréver igen szép nyomtató Műhelye is az első tűznek prédájává lett.

Késmárk, Királyi Város, Lakosai kevés Tótokon kívül, többnyire Németek, jó kereskedők, Föld-mívesek és Mester-embe-
rek. I. Lajos és Zsigmond Királyok idejében a' Magyar és Lengyel Urak, sőt maga Zsigmond Magyar és Ulászló Lengyel Királyok itt gyűltek együvé, és a' Békességnek meg-erősítéséről itt tanátskoztak. Van itt a' R. Katholikusoknak és az Augusztaei Vallás-tételt tartóknak Gimnásiumok. Itt van a' Tökölyi István Kastély Vára-is, melly romladozni kezd.

Szepes-Vár, magas kősziklán épült Vár, honnan a' Vármegye neveztetik. Itt született Zápolya János, kit a' Mohácsi vészedelem után némellyek Királynak ki-kiáltottak. Itt lakik a' Püspök és a' Káptalan. Mellette egy Barlangban télbe a' víz foly, nyárhoa meg-fagy.

Szomólnok, Bánya-Város, holott rezesnek, gálitz-köves vagy választó vizérül nevezetes, mellyben ha a' vas belé tétetik, azt meg-eszi, 's helyében azon vízben lévő réz porótskák menvén, és öfzve-
álván, úgy tettzik mintha a' vas rézzé változna, 's az olyan réz-matérból, poharak, piksisek készíttetnek. Itt van a' Bányákra fel-vígyázó Tiszttség-is, egy Ad-minisztrátor és egynébány Tábla-Bírák.

§. XXX.

§. XXX.

Szepes Vármegyében vagynak a' Lengyelektől vízfőz-foglalt 16 Városok, és ezek 24 voltak, de ezek között Zsigmond Király XI-et örökösön el-adott, 13 pedig a' Lengyeleknek 1412. Elzt. 37000 füzéles garason Lyubló és Podólia Urafságokkal együtt zálogban adott, 's 300 elztendeig azok ki sem váltattak tőlök. Mária Therésia 1772-be vízfőz - vette mind a' XIII. Várost, és még hármat hozzájok adván a' Lyublói és Podolyi Urafságból úgy tölt-ki a' száma 16-ra ezeknek a' Szepeslégi Városoknak. Ezeknek különös Privilegiumai vagynak, különös Tisztek által-is igazgattatnak. Közöttök *Igtó*, melly rézzel, vassal gazdag, *Lajbítz* és *Várallya* leg-nevezetesebbek.

§. XXXI.

Ugyan Szepes Vármegyében vagynak a' *Lantsas Nemeseinek* 13 Városai-is. Ezek azért neveztetnek így, hogy régenten kötelesek voltak Lántsákkal fel-fegyverkezvén a' Királyt a' Hadban kísírni, és így mint egy test-örzők voltak, azért nagy Privilegiumaik vagynak. Vólt tulajdon Vítze - Ispányok, de már Szepes Vármegyével öszve-foglaltattak. Leg-nevezetesebbek *Abrahámfalva*, hol Gyűlést tartanak, és *Bethlenfalva*.

§. XXXII.

MÁSODIK SÁROS VÁRMEGYE. Többnyire hegyes, rozst, zabot terem, bora nias

Lakosai a' Városokban Németek, a' Falukban Tótok és Oroszok. Itt vagynak :

Eperjes, Királyi Város, neveztetik az Eper-től, melly itt fok termett. Van benne a' R. Katholikusoknak és az Augusztai Vallás-tételt tartóknak Gimnásiumok. Itt van a' Distriktuális Tábla. A' Vármegye Gyűlései itt tartatnak. Jó savanyú vizei vannak. Nem meszfe van tőlle :

Sóvár, hol a' Sót főzik.

Bártfa, Szabad Királyi Város, ennek-is jó savanyú vizei vagynak.

Kis-Szeben, Királyi Város, a' Lakosok többnyire Pálinka-főzéssel kereskednek.

Sáro, Kis Város Várával együtt, mellyben IV. Béla Király darab ideig lakott. Innen vette a' Vármegye nevezetét.

Hét-hárs, igen kies mezőn épült kies Város.

§. XXXIII.

HARMADIK ZEMPLÉNY VÁRMEGYE. A' Lengyel Ország felől való része sovány és terméketlen, az alsó része, melly a' Tisza felé nyúlik, gazdag és termékeny, fok jó bora, búzája vagyon. Lakosai régenten Magyarok voltak többnyire, de már a' Tótoknak, Lengyeleknek és Oroszoknak szaporodások miatt ezek kevesednek. A' Németek-is kezdenek itt szaporodni, nagyobb részént a' Hegy-allya itt fekszik. 'Sidók, Görögök-is laknak benne. Benne vagynak :

Új-hely, Népes Mező-Város, a' Vármegye Gyűlésének helye, jó bora terem.

Sáros-

Sáros-Patak, Régenten Királynék Városa.

I. András Király ezt maga Felelőségének ajándékozta 1047-ben. Erős Vára volt, de a' melly a' Kurutz világ után le-rontott. A' Bodrok partyán épülvén, halakkal bővölködik, Réttye, Szántó-földje, Legelő-mezeje bővféges, jó bor termőszőlői vagynak. Van benne a' Reformátusoknak Collégiumok, mellyben a' nagyobb Deákokat különböző Tudományokra hét Tanítók, vagy Professorok, a' közép idejű Tanulókat hat Tanítók vagy Professorok, a' kisebbeket ismét három Tanítók vagy Præceptorok a' nagyobb Deákok közül tanítják. Minden Tanulónak a' nagy Deákokon kívül van különös Tanítója-is ugyan a' nagyobb Deákok közül. Vagynak itt a' Német, Frantzia Nyelvnek és a' Rajzolásnak-is Tanító-mesterei; ismét az öregebb Deákok közül a' Görög, Sidó Nyelvnek, és az Éneklésnek-is. A' 17-dik Században a' Rákótzia birták Patakot, de II. Rákótzai Ferentz hazájából lett ki-menetele után Trauczon Hertzegre, ennek halálával pedig a' Fiskusra szállott.

Teltsva, igen jó bort termő szőlő hegyeiről híres.

Tállya, Mező-Város, Borai az első jófágú Hegy-allyai borok közzé számláltatnak.

Mad, Hegy-allyai Város, sok a' jó bort termő szőlője.

Tartzal, a' Tokai Hegy alatt épült Város. A' Tokai Hegy Déli oldalának nagyobb része

rélze ennek határában vagyon, azért a' leg-első bort termi.

Tokaj, a' Tiszának a' Bodrokkal való öszvefolyásánál épült Mező-Város, régenten erős Vára volt, melyet a' víz mindenfelől környül vett, de a' Rákótzai Zenebonája után széjjel hányattatott. Itt Tokaj és Tartzal mellett van az egész Európában termeni szokott leg-híresebb bor, kivált a' *Mézes-Maé* hegyén, ott a' hol a' régi Rákótzai, most Királyi Szarvas-Szőllő fekszik, egy szóval Tartzaltúl fogva a' Tokai téglá égetőig. Van itt Só-Ház, a' Tiszán által erős híd. Noha a' Város nem nagy, még-is az Országban való mind a' hat Valláson lévőknek van itt Templomok, úgymint: R. Katholikusoknak, Egyesült Oroszoknak, Rátzoknak, Reformátusoknak, Lutheránusoknak és 'Sidóknak. Van jó Vására.

Zemplény, Mező-Város, honnan a' Vármege neveztetik.

Bódrok-Keresztúr, Mező-Város, jó bora terem.

Erdő-Bénye, **Kis-Falud**, **Lifzka**, boraikról esmereteseek.

Gál-Széts, **Varannó**, **Nagy-Mihály**, **Terebes**, **Szerents**, Mező-Városok.

Lelejs, emlékezetes a' Konventről, vagy Leveles-Tárról.

§. XXXIV.

NEGYEDIK UNG VÁRMEGYE, Lakosai Magyarok, többen Oroszok, barom-tartásból, Szőlő és Szántó-föld műveléséből élnek, rozsok több terem mint búzajok, zabjok elégséges van. Benne vagynak:

Ungvár, magas helyen épült Vár, melyet az Ung vize körül foly, honnan vette a' Vármegye nevezetét. E' mellett fekszik a' Város, hol a' Vármegye Gyűlése tartatik. Itt lakik az Egyesült Munkátsi Orosz Püspök.

Vinna, régi erős Váráról híres, a' mellette lévő Városban szép épületeik vagynak az Urafiágoknak.

Nagy - Kapos, hajdan népes, most kisebb Város.

Szobrántz, arról esmeretes, hogy itt bűdös-kő szagú feketéllő forrás van, mely a' hasat meg-indítja.

Szeregye, Város, régi Várát mutogatja, híres a' bora.

§. XXXV.

ÖTÖDIK ABAÚJ VÁRMEGYE, a' Térfejen Magyarok, a' hegyek közt Tótok, Rusz-nyákok vagy Oroszok, némelly Városokban Németek lakoznak. Bővölködik a' Természetnek javaival, a' Hegyeken terem jó bora, néhol Arany és Ezüst-is mutogatja magát, a' térfejen gabonája elég terem, barma elégséges. Vagynak benne ferdők és savanyú viz források. Benne vagynak:

Ausa,

Kassa, Királyi Város, szép térhelyen fekszik a' Hernád vize mellett; a' Tsemely kis Patakotska a' Piatzon egy tojás forma szigetet formálván, a' Városnak egyéb részét tsendes zuhogással által follyá. Itt van Királyi Akadémia, a' Vármegye benne gyűl öfzve. Felső Magyar Országának ez a' fő erősfége. Van benne Fegyveres-Ház, Katonák-Kafzarmája, Könyv-nyomatató műhely. Itt van a' Szepesi Királyi Kamara. Mostanában új R. Katholikus Püspöklég-is állittatott itt fel, hat Kánonokkal.

Alsó 's Felső Mettzenzéf, két Német Mező-Város, igen munkások a' Lakosai; némelyek a' Vas-Hámorokban dolgoznak, mások, utak tsinálásával, kútak, vermek ásásával keresik élelmeket.

Szepsi, kis Mező-Város, hajdan szép Privilegiumi 's kerítési vóltak; ma jó barom és búza vásárai vagynak; hol a' Szepesfégiek magoknak életet szóktak venni.

Jászó, hajdan Bánya-Város. Itt vagynak a' Præmonstratensis Szerzetesek a' Konventtel; vagy Leveles-Tárra. Igen betses Márvány-Bányája van.

Új-Vár, hajdan a' Magyaroknak erős Vára; honnan neveztetik a' Vármegye, ma tsak nyoma-is alig láttzik.

Regétz, régenten erős Vár; I. Leopóld lerontatta.

Nagy-Idá, Mező - Város, mellyben annak Ura Prínyi Ferentz 1557-ben a' Tzigányokat

kat öszve-gyűjtven, a' Várnak föld Bástyainak védelmezését reájok bízta, rendes Katonáit belől rendelvén annak őrizésére. A' Tzigányok I. Ferdinándnak Katonáit elhajtották a' Vár alól, a' kik meg-tudván, hogy a' Tzigányoknak puskaporok el-fogyott, reájok rohanván, mintegy ezeret közülök le-vágtak. 1650-ben itt vólt a' Sidóknak közönséges öszve-gyűlések.

Göntz, Régi Várának némelly nyomái látnak, ma közönséges Mező-Város, jó főzelékes vására van. Itt hajdan a' Paulinusoknak Klastromok, azután a' Reformátusoknak nagy Oskolájok vólt.

Szikszó, Mező-Város, jó nagy határa, sok szőlője van, van itt a' Reformátusoknak meg-lehetős Oskolája. Barom-vására híres.

§. XXXVI.

HATODIK Torna VÁRMEGYE, magas hegyekkel meg-rakodott, némellyeken szőlők vagynak, a' völgyekben széna és búza terem, vagynak halas vizei, az erdőkben betses madarai, egészséges a' vize és levegő ege. Lakosai többnyire Magyarok, Tótok és Orofzok - is, kik annál szorgalmasabbak, mennél soványabb földön laknak. Itt vagynak :

Torna, egyedül Mező-Város, a' Vármegye Gyűlésének helye, jó vásárai vagynak.

Szilítze, kis Falu, híres a' Lednitze nevezetű Barlangjárúl, melly télbe igen meleg, nyárba pedig olyan hideg, hogy a' benne lé-

vő le-tsepegő víz egy szempillantásba jég-gé fagy, ellenben pedig mihelyt őszszel hideg kezd lenni, mindjárt a' benne lévő hordó forma nagyságú jegek el-olvadnak, 's az olyan vadak, mellyek a' hideget nem szenyvedhetik, bele vonnyák magokat. Itt van közel az a' savanyú víz forrás-is, mellyet

Lófejnek neveznek, a' melly óránként meg-bővül, ismét el-fogy, dél tájban temérdek vizet ki-önt magából, egy óra múlva benne semmi sem találtatik, estve felé ismét meg-bővül.

Szádelő, Falu, vőlt erős Vára, melly *Szádelő Várának* neveztetett; de I. Leopóld parantsolattjából le-rontatott. Itt van közel a' *Szádelői Barlang*, melly belől mintegy fél mértföldnyi ürességű. Azt tartják, hogy IV. Béla idejében midőn a' Tatórok a' Sajó vizénél meg-verték a' Magyarokat, és el-szaladván sohol magoknak bátorlágot nem találhattak, ebben a' Barlangban vonták magokat, mert a' Barlangnak kerítései-is meg-láttzanak, maga a' Barlang-is meg-mutatja, hogy benne emberek laktanak.

§. XXXVII.

HETEDIK GÖMÖR VÁRMEGYE, mellynek alsó része bőven terem búzát, néhol bort-is, felső része sovány hegyes, hegyeiben Vas, Tzinobrium van, és így sok Vas-há-

hámorai vagynak. Lakosai Magyarok, Tótok és Németek. Benne vagynak :

Ro'snyó, Püspök és Kanonikusok lakozóhelye 1777-től fogva, népes Magyarokból, Németekből és Tótokból álló Város. Van benne a' R. Katholikusoknak Gymnásiuma. 1766-ban többnyire el-égett, de már megépült. A' Bányái valamelly Arauyat mutatnak, Rezet, Vasat, Tzinóbriumot, és Kényesőteleget adnak. Sok Nemesek lakják.

Tsetnek, sok Nemes Lakosai vagynak, mivelhogy kies helyen is fekszik. Bányái sok vasat adnak; a' Tsetneki vas a' Hazában igen nevezetes, még a' Raboknak is a' bilintset többnyire itt szokták készíteni. Onnét szokták mondani : *Fel-húzzattyák veled a' Tsetneki Tsizmát*. Bizonyos időtől fogva különös Nevelő-Oskola állíttatott itt-fel.

Dopsina, Mező-Város. Itt is bőven ásnak Vasat, Rezet, Tzinóbriumot és Asbestus követ, Papirost is készítenek. Meglehető Gymnásiumok vagyon itt a' Lutheránusoknak.

Murány, Mező-Város, igen jó papiros készíttetik benne. E' mellett van a' Murány Vára, melly már romladozni kezd, Itt Mágnes is találtatik.

Krajzna-Horka, egy magas hegyen épült Vár, melly alatt Fala van, határában réz, Kényeső és Tzinóbrium találtatik. Mélt. Gróf Andrásiak bírják.

Gömör, régenten Vára vó't, honnan a' Vármegye neveztetett, most kis Mező-Város. Itt leg-bővebben és leg-jobb tserefznye terem a' Vármegyében. Itt az Augusztai Vallás-tételt tartóknak meg-lehetős Gymnásiumok van.

Pelsötz, Privilegiált Mező-Város, mellyben a' Vármegye Gyűlése tartatik.

Jólsva, szorgalmatos kereskedő és mesteremberekből álló Mező-Város.

Putnok, Mező-Város, híres vó't hajdan a' Vára. Lakosai hajdan jó vitézek vó'tak. Ferdinánd Tsásfár alatt a' Törökkal hadakozván jól viselték magokat, innen származtak ezek a' példa beszédek: *Putnoki pajkos*, *Putnoki tarisznya*, mert tarisznyajokat Török fővel meg-töltötték.

Rima-Széts, Barom-vásáráról híres.

Agg-Telek, Falu, híres a' *Baradlájáról* vagy Barlangjáról, melly 2 - 3 mértföldnyire is tart a' föld alatt, van benne folyó víz, télben meleg, nyárban hideg, a' melly víz a' tetejéről le tsepeg azonnal kövé keményedik. Hihető hogy az itt körül lévő hegyek, régenten vagy föld indulás által, vagy másképpen öfzve - düllöttek. A' bizonyos, hogy e' tájon nagy változásnak kellett lenni, mert Agg-Telek, Szilitze és Szádelő egymástól nem mészfeze vagynak. Gömörrel törvényesen egyesült a'

KIS - HONTHI KERÜLET. Lakosai Magyarok és Tótok, R. Katholikusok, Augusz-

gusztai Vallás-tételt tartók, és Reformátusok, életre valók, szorgalmatosok. A' felső része hegyes, Vas-Bányákkal gazdag, az alsó része bővebben terem búzát. Jó savanyú vizei vagynak. Itt vagyon :

Rima-Szombath, Privilegiált Város, Németül-is, Deákül-is István Falának nevezetik, mert a' mint mondják, a' hol most a' Város fekszik, ott régenten István nevű kis Falu feküdt volt. Róbert Károlytól már a' 13-dik Században egyenlő Privilegiumot nert a' Buda Városáéval. Annak emlékezetire, hogy a' Király erre utazván a' Város helyét ki-mérette, és szépen el-rendelni parantsolta, az az út, mellyen a' Város felé jött, ma-is Király úttyának, és az úttza, mellyen által ment, Király úttzájának neveztetik. Vallásokra nézve a' Lakosok R. Katholikusok, Augusztai Vallás-tételt tartók, kiváltképpen Reformátusok, szorgalmatos mesteremberek, vásárookra járó kereskedők. Itt verte-meg *Griskát*: a' Huszsziták Vezérét Korvinus János. Itt kötött vele szövetséget. Ekkor sokan a' Huszsziták Kis-Honthban maradtak, és az itt Kis-Honthban lévő Tótok a' Tsehek nyelvének és szokásainak nyomait ma-is mutogatják. A' Rima-Szombati Kenyér leg-elsőnek tartatik.

Tizóltz, kis Város. Jó Vas-Bányái vagynak, mellyekből a' vas-kővel, magnes-köveket-is ásnak,

Osgyán, Magyar Falu, volt Föld-vára, a' hol Básta meg-verte a' Botskai Táborát a' XVII-dik Századnak elein.

§. XXXVIII.

NYÓLTZADIK BORSOD VÁRMEGYE, Borsod nevű Falutúl, 's annak hajdani Várátúl neveztetett. Többnyire Magyarok lakják, vagynak benne Tótok, Oroszok, Németek, sok 'Sidók. Földje termékeny, jó szőlő hegyei vagynak, mellyek rendes és afzszú szőlő bort bőven adnak. Legelője barommal, folyó vizei jó ízű halakkal bővölködnek. Ebben vagynak:

Miskóltz, Királyi Koronához tartozó Város, sok Urafágok házai vagynak benne, a' Szinyva vize által-follya. A' Lakosai, kik között sok Görögök vagynak, afzszú szőlő és rendes borral kereskednek. Van itt a' Reformátusoknak jó Gymnásiumok, a' Vármegye itt tartja Gyűléseit. Van benne a' Minoritáknak Klastromok. Laknak benne 18 ezeren Magyarok, Tótok, Németek, 'Sidók és Görögök, minden Valláson lévőknek, az egyesült Oroszokat ki-vévén, van Temploma. Közel van hozzá a' *Tapóltza Ferdő*.

Diós-Győr, híres régi most romladozó Várával, mellyet Mária Királyné I. Lajosnak leánya fényessen építtetett, híres ferdője van. Itt laknak a' Koronához tartozó Diós-Györi Uradalomnak Tisztjei. Jó borai teremnek. Itt van a' Diósgyöri Bikk, melly sok határokon keresztül megyen, ebben van híres Vas-hámor.

Ónod, nem annyira magára, mint hajdani Várára, és a' körülötte történt dolgokra nézve emlékezetes. Itt tartottak Rákótzai alatt a' Kurutzok Gyűlést, mellyben *Okolitsányi* és *Rakovszki* azért, hogy a' Királlyal való békeséget javaslották, megölettek.

Sajó-Szent Péter, Mező-Város, jó vásárait szoktak lenni. Jó bora terem.

Tsát, *Kerefsztes*, *Kövesd*, egymás mellett lévő népes Mező-Városok, barommal és búzával bővölködnek.

§. XXXIX.

KILENTZEDIK HEVES és Külső SZOLNOK egyesült VÁRMEGYE, felső részze, vagy tulajdonképpen Heves Vármegye hegyes, jó borait teremnek; alsó részze vagy Szolnok Vármegye egyenes; szántásra, vetésre, barom-tartásra alkalmas. Többnyire Magyarok lakják, de vagynak közöttök Görögök, Rátzok, Németek, Tótok-is. Heves Vármegyében vagynak:

Eger, azon nevű víz mellett, Erseki Város, kinek lakó-helye, Erseki Kápolnája, a' Vármegye Háza méltók a' meg-nézésre. A' Püspöki jövedelem olly gazdag volt, hogy IV. Béla azt végezte, hogy a' negyedik Király Fi ezen Püspökségnek jövedelméből neveltessen. Gróf Eszterházi Károly közelebb meg-holt Püspök építette a' piatzon a' Fő Oskolát, (Universitást) mellynek fel-állítása többé került két milliónál. Szép

itt a' tsillag vi'sgáló Torony, a' Gymnásium, Seminárium. Gróf Barkótzai Ferentz Püspök állított itt fel Könyv-nyomtató műhelyt. Az Eger vize rajta végig foly. Innen való része a' Városnak Borsodhoz, túl-
nan való része Heveshez tartozik. Két nevezetes ferdője vagyon, 1599-ben el-foglaltatott a' Törököktől, 1087-ben pedig tőle viszsza-foglaltatott. Bora esmeretes. Az ide való Püspök mostanában Ersekké tétettetett: és a' Püspökségből a' Kassai és a' Szathmár-Némethi két új Püspökség is ki-szakasztatott.

Hatvan, a' Mátra Hegye alatt épült Mező-Város, régenten nagy erősfég vólt, de a' Törökök miatt meg-rongyollott. Igen jó Görög dinnyeje terem.

Gyöngyös, népes kies Város, Magyarok lakják és kevés Németek, kik szőlő mivélésből, barmokkal való kereskedésből, és mesterfégek fojztatásából élnek. Híres a' Gyöngyösi Szür, nagy vásárok szoktak benne esni. Az itt termő mandolák igen nagyok szoktak lenni. Ezt a' Várost tartják Magyar Ország közepének.

Heves, régenten nagy erősfég, honnan a' Vármegye neveztetett, most az Mező-Város.

Szólnok Vármegyében vagynak:

Fűed, a' Tiszán túl annak partyán épült népes Mező-Város, hol jó nyergek készíttetnek.

Túr,

Túr, a' Berettyó partján épült Mező-Város, mellynek Lakosai barom-tartásból és földmívelésből élnek.

Porajló, a' Tifzán által járó Hidasárúl, **Szó'nok**, föld Várárúl, a' Tifzán épült hídjárúl, a' Királyi Sóházzól esmeretes. A' körülötte lévő tókban fok tekenős békák teremnek, mellyekkel külső Országon kereskednek.

§. XL.

TIZEDIK TSONGRÁD VÁRMEGYE, mindenütt egyenes és kövér földön fekszik, van fok barma, búzája, bora. Magyarok, Tótok, Rátzok, és kevés Németek lakják. Benne vagynak:

Szeged, Királyi Város, nagy erősfég, Só-Háza, Gymnásiuma, és Tallósrúl ide rendeltetett Jobbító-Háza vagyon. Több ízben a' Török kezénél volt, de 1687-ben tőle vízfőz - vétetett. Sok halas - tója van a' Város körül, azért - is a' Lakosok hallal-is kereskednek. Itt kötött I. László a' Törökkel 1444-ben frigyet, mellyet mielőnn egynéhány hónap múlva meg-ízegett, Várnánál a' Törökkel meg-ütközvén életét feregét-is el-vesztette. I. Mátyás Király 1459-ben itt tartott Ország Gyűlését. Híres a' vására.

Vásárhely, az itt való gazdag vásároktól neveztetik így, és minthogy a' *Hód* nevű Tó mellett fekszik, *Hód Vásárhelynek*, bőven tartanak a' Lakosok barmokat.

Tsongrád, régi nagy Vár, honnan a' Vármegye neveztetik.

Szentes, híres Eugéniusnak 1697-ben itten a' Törökön vett győzödelméről, melyet másik Elztendőben a' Törökkel való békeség követett. *Szentes* népes helység.

Szegvár, hol a' Vármegye Gyűlése tartatik.

§. XLI.

Heves és Szólnok Vármegye mellett van

A' Jászág.

A' Jászok egy eredetűek a' Kúnokkal 1090-ben telepedtek-le Szent László Király alatt az Országban. Jászoknak neveztettek az *Iveknek* és Nyilaknak forгатásáról, s azokkal való élésről. A' Magyarok a' Nyilat *Ijznak* vagy *Ivnak* nevezik, innen van az Ijjas, melly Nyilast jelent. Ettől a' szótól *Ijjas* el-hagyván az I betűt *Ias* innen *Ijjaság* Jászág, Jászág jő. Deákosan neveztettek Filisteusoknak, (Philistæi) ettől a' szótól Balistarii, melly Nyilasokat jelent, a' Balistariusból a' szó el-rontatván lett Filisteus. A' Jászok barom-tartásból és vetésből élnek, Magyarok. Három Városban és nyóltz Falukban vagynak, a' Palatinus Fő Kapitányok, ki Vitze-Kapitány és más Tisztek által igazgattya őket. Itt van:

Jász-Berény, népes fő Várossa a' Jászágna, a' hol szokott lenni a' Jászág Nagy és Kis Kunság közönséges Gyűlése. Itt lakik a' Vitze-

Vitze-Kapitány. Van Gymnásiuma. Itt mutogatják a' Léhel egyik Magyarok Kapitányának a' Kürtit, mellyel I. Konrád Tsászárt agyon ütötte volna; de a' tsak költemény.

Apáti, Arokszállás, népes Városok, fok görög dinnyével bővölködnek. A' Faluk ezek: *Alsó, Felső Szent-György, Jákó-Halna, Kis-Ér, Ladány, Mihály-Telek, Dósa, Fénjszaru.*

A' Túl a' Tifzán való Kerületben vagynak XII. Vármegyék, mellyek régenten nagy részét tették Dátziának, mellyet Trajanus Tsászár a' Rómaiak adózó Tartományává tett.

§. XLII.

ELSŐ BEREG VÁRMEGYE, Lakosai Magyarok, Oroszok és kevés Oláhok. Egy része egyenes és bő termő, a' másik erdős, bővölködik vadakkal. A' Fő Ispányfág örökösen a' Sénborné. Benne vagynak:

Munkáts, nem igen nagy Mező-Város, egy különös kősziklás hegyből mintegy ki-vágott és hármás kőfallal körül kerített, majd tsak nem megvehetetlen Várával, mellyet elsőben I. Lajos Király építtetett. Itt telepedtek-meg elsőben a' Magyarok ez Országban jöven, és ezt a' helyet, a' hol megszállottak, minthogy ide fok bajjal 's *munkával* jutottak, *Munkásnak* nevezték, honnan

nan lett *Munkáts*. Hogy a' Kotonáknak a' Várban vizek lenne, egy Kősziklában 50 ölnyre asatott egy Kút. Innen nevezetik a' Görög egyesült Püspök Munkátsi Püspöknek, de a' ki Ungváron lakik. Van itt Klastromok a' Basilius Rendin lévő Görög Egyesült Szerzeteseknek. Innen nevezetik az Uradalom. Ma a' Várban Rabok tartatnak.

Beregşáfsz, honnan a' Vármegye neveztetik. Száfsznak neveztetik a' Száfszoktól, kik itt telepedtek vólt-meg, most Magyarok lakják. A' Vármegye itt tartja Gyűléseit.

Vari - is jó Magyar Város.

Beregből hordják a' fok jó Kormos-Almát.

§. XLIII.

MÁSODIK UGOTSA VÁRMEGYE. Lakosai Magyarok, Oroszok és kevés Oláhok, kiknek sem borok, sem bőven szántó-föld-jök nints, inkább Juh - tartásból és Vadászatból élnek, nagy részint hegyes, rész szerint semlyékes. Itt van:

Nagy-Szőllős, Mező-Város, régi Vára elrongyollott. A' Vármegye itt gyűl öfzve.

Ugotsa, régi el-romlott Vár, honnan a' Vármegye neveztetik.

Újlak, a' Tisza mellett Só-Házával.

Halmi, Térlezen épült Mező-Város.

Több Nemes Curiákból álló Faluk-is vagynak benne.

§. XLIV.

§. XLIV.

HÁRMADIK MÁRAMAROS VÁRMEGYE, az Országnek székeletiben, mellyben lévő Karpatus Hegyek válsztják-el Magyar Országot, Lengyel, Orosz és Oláh Országtól. Lakosai Magyarok, Oroszok, Oláhok és Németek. Egész Hegyek Sóból álnak benne, Só-aknáik benne soha ei-nem-fogynak. Noha az értz nemeknek, drága köveknek sok nyomai taláztatnak benne, de nem ásattatnak. Néhol jó búza terem, de az Oláhok csak Málével vagy Kukoritzá - Kenyérrel szoktak élni, vagynak sok jó savanyú vizei, és vadai, sok jó Ordát vagy Túróstejet készítenek itt a' havasokon. Itt vagynak :

Hujt, Mező-Város, magas Kősziklán épült erős Várával, melly sok vízontagfágokon ment által.

Visk, jó szövő fonó Németek lakják.

Sziget, Város. Itt van a' Só-ház, a' Reformátusoknak Gymnásiuma. A' Vármegye itt szokott öfzve-gyűlni.

Róna-Szék, sok Só-aknáirúl híres, mellyekből elztendőnként, két száz ezer kő Sót ki-ásván a' Tifzán hordják szálakon az Országban. Az illyen kő Sókat *Formás Sónak*, a' darabokat pedig *mellye' Sónak* nevezik.

Máramaros, régi Vár, honnan a' Vármegye neveztetik.

§. XLV.

NEGYEDIK SZATHMÁR VÁRMEGYE. Lakosai Magyarok, Oroszok, Németek, Oláhok, nagy része a' földjének egyenes, de vagynak erdős Hegyei-is. Némelly része a' földjének homokos, és nem igen termékeny, másutt jó Búza és sok Kukoritza terem, van elég Bora-is. Nagy és Felső Bánya körül vagynak jó Bányái. Itt vagynak:

Szathmár - Németi. Ez tulajdonképpen két Városból, Szathmárból és Németiből össze-állott egy Királyi Város, melyet a' Szamos vize hasít két féle, de már ma a' Szamos vizének az Árka bé-telvén, házak vagynak helyén. Az Északi rész Szathmár Németinek, a' Déli rész Szathmárnak neveztetik, a' hol Reformáta Oskola van; és közelébb egy R. Katholikus új Püspök-léggel-is meg-ízaporított.

Nagy - Bánya, Bánya-Város, régenten Afzszony patakának-is neveztetett, azért hogy nem csak a' Város, hanem a' Bányák - is a' Királyné Afzszonyoké voltak. Olly gazdag Bányák voltak itten hajdan, hogy a' Bányászoknak, mikor a' Bányákból ki-jöttek, az Arany-porokat a' Tszimájokról le kellett verni, hogy jutalmoknál többet ki ne vennének. Itt-is verik az aranyakat mint Körmöztön. Vagynak itt gesztenyét termő erdők-is. A' Lakosok Németek és Magyarok. A' Városhoz közel van jó savanyú víz.

Felső-

Felső-Bánya, Bánya-Város, Bányái betses Aranyát és más értz nemeket adnak.

Erdőd, régi erős Váráról, és üveg hűtairól híres.

Nagy-Károly, a' Méltóságos Gróf Károlyi népes Városa. Van benne Könyv-nyomatató műhely; a' Vármegye itt gyűl öszve. Lakosai Magyarok és Oroszok.

Majtin, régi Város, emlékezetes azért, hogy itt készült-meg a' Szathmári egyesleg 1711-ben e' mellett telepedvén-le 12 ezer Magyarok, a' kik az I. Jó'seftől ajánltatott békesféget el-fogadván, el-hagyták Rákózt.

Matólt, középfzerű Város a' Szamos-partján. **Gyarmath**, hasonlóan a' Szamos partján épült Város.

§. XLVI.

ÖTÖDIK SZABÓLT S VÁRMEGYE, Lakosai Magyarok, Oroszok és Oláhok. Fekvése térfég, kies, de néhol legelője a' sok áradások és mofsárok miatt egiesfégtelen, többnyire igen termékeny, mindent megterem, tsak bort keveset, vize sok helyütt nem igen jó. Ebben vagynak:

Nagy-Kálló, mellyben a' Vármegye Háza, és a' ki-főzött Salétrom, ki-tisztítására való épület és műhely vagyon. Meg-vólt igen erősítve, de erősfégei a' Kurutz világ után le-rontattak.

Kis-Varda, erős Vára és kerítése voltak, semlyékes helyen épült, mellyet a' Tisza

ára-

áradásai sokszor háborgatnak, most város hely.

Nyir-Bátor, honnan Bátoriak származtak. Egyik Batori István a Reformátum Templomban itt fekszik.

Egy része Szabolts Vármegyének *Nyirnek* neveztetik a Nyirjes erdőtől.

Szabolts, kis Falu, régenten volt föld Vára, honnan a Vármegye neveztetik, hajdan olyan nagy és tágas hely volt, melyet Arpád a maga Fiának Szaboltsnak adott vala, hogy nem csak a Fejedelem, hanem az Ország Nagyai is ide gyűlvén benne meg-fértenek.

Tsege, a Tifzán való Révéről híres Falu, az utazók könnyebbségére ettől fogva Aroktőig a Vármegye roppant töltést tsináltatott.

Polgár, Mező-Város, itt-is rév vagyon által a Tifzán.

Itt vagynak *Mándok* és *Mada* Mező-Városok-is, *Nyiregyháza*, igen nagy Falu.

§. XLVII.

E' tájon vagynak a Privilegiált — hat

Hajdú Városok.

Erdélyi Fejedelem Botskay István sok jeles szabadságokat adott nékiek, melyeket II. Rudolf Császár és Király 1606-ban a Bétsi békeségben meg-erősített. Újjobban pedig 1746-ban Mária Theresia. Mondják.

ják, hogy Mátyás Király ezekkel a' szabad-
ságokkal meg-ajándékozta volna őket olly
fel-tétellel, hogy az ellenfég ellen katonás-
kodjanak, Földes Urat hát nem esmérnek,
vámot nem fizetnek, különös Kapitányok
által igazgattatnak. Ebben vagynak:

Vámos Perts, kitsiny és tsekély helység.
Hatház, közel hozzá, valamivel tehetősebb.
Bőjzörmény, leg-népesebb a' Hajdú Váro-
sok között, és leg-első.
Dorog, népes Orosz helység.
Nánás, néppel, tehettféggel gazdag.
Szoboszló, kies helyen fekvő gazdag Város.

§. XLVIII.

HATODIK BIHAR VÁRMEGYE. Lakosai
Magyarok. Oláhok és Oroszok. Minden-
féle terméssel és borral bővölködik, sok
barmot nevel, bőléges erdei vagynak. Van
reze, vasa, alabástroma és márvány-köve.
Itt vagynak:

Debretzen, 1715-től fogva Szabad Királyi
Város, igen népes, lakosai többnyire
Magyarok, szorgalmatos kereskedők, ba-
romtartók, földművelők és mesterfége-
ket gyakorlók. Itt van a' Districtualis
Tábla, mióta Váradról ide hozattatott,
és a' Reformátusoknak a' Patakhoz ha-
sonló Fő-oskolájok. Sok Széksó terem
határiban, mellyből igen sok jó szappant
főznek. Az itt süttetni szokott kenyér a'
leg-jobbak közzé tartozik. Van Királyi

Gymnasiuma, mellyben a' Piáristák tanítanak, és Könyv-nyomtató Műhelye. Híres vásárai vagynak, mellyekben bárral. búzával, dohánnyal, és a' Hazában termett, 's Török Országai, sőt másunnan való portékákkal való kereskedés igen nagy, annyira, hogy mindenfelől való sok Kereskedőknek itt különös helyek van, hol portékáikat le-tézik. A' körülötte lévő puszták meszsze ki-terjednek mellyeken sok ezer marha, juh, ló, legeltetik, teremazokon sok Görög-dinnye, kukoritza, és ezzel sok sertéseket hizlalnak, és azért a' Debretzeni kövér szalonnának mindenütt híre van. Vagynak itt híres tsutorások, gubások, pipa-tsinálók, hentesek, kik oltsóbban árúlják a' húst, vize kevés, és azért vásárkor pénz is adják. Vizi-malom helyett száraz malommal élnek. Az határain által nyúlik Szabolcs és Bihar Vármegye, de maga Biharral tart. 1802-ben nagy részint meg-égett.

Nagy-Várad, a' sebes Körös partján épült Város, hajdan a' Váraról, most pedig a' Püspök lakó Kastélyáról, a' Vármegye Házáról, a' Vármegye gyűlléséről, a' Káptalanról, az egyesült Görög Püspök 1777-től fogva itt való lakásáról, Királyi Akadémiájáról, Pázmán Péternek itt való születéséről, Zsigmond Királynak itt lett temettetéséről, hozzá nem meszsze lévő Bánya-ferdőjéről emlékezetes. A' levegő

gő a' körülötte lévő tók miatt nem leg-tisz-
tább. Igen szép márványkő Bányája van.
Régenten szokásban volt itten az Artatlan-
lágnak forró - víz és tüzes vas által való
meg-próbálása, mert itt találtak volt a'
Segrestyében egy Iráskát az iránt: *Mi-
isoda módon és Czeremoniákkal kell az i-
gasfágnak végre járni, a' fen-forgó villon-
gásokban és kérdésekben?*

Új-Várad, mindjárt a' Vár mellett, három
falukból áll, egyiket bírja a' Püspök, azért
Püspökinek neveztetik, a' másik a' ben-
ne lakó Oláhoktól *Oláhokenak*, az har-
madik az ott lakozó katonáktól *Kato-
nákénak*.

Bihar, régi öszve romlott Föld-Varával,
mellyről a' Vármegye neveztetik.

Szekely-híd. Az Urodalom feje, itt volt ré-
genten egy erősfég, melly a' Berettyón
lévő hídnak védelmezésére, Katonák ál-
tál építettett.

Szent-Jób. A' Szüz Mária Apáturfága, haj-
dan itt Convent volt, mellyben, mint
mondják a' Szent István jobb keze tartat-
tolt volna darab ideig.

Szalonta, hoszszú derekú 's lábú, könnyen
hízó nagy sertéseiről híres, mellyek ne-
veltetnek a' fekete Kőrös rétes erdein.

Diószég. Itt jó dohány terem.

Vaskék. Vas Hámorával,

Bél. Üveg hutájával ékeskedik.

Margita. Mező népes Város.

Kir. Mária, hol Eotskai István Erdélyi Fejedelem született. Régenten Vitéz János Váradi Püspök idejétől fogva a' Váradi Püspökök voltak Bihar Vármegyének Fő-Ispánnyai, de 1777-től fogva tettzik a' Felféges Királyoknak a' Világi Rendből való Fő-Ispánnnyokat rendelni.

§. XLXIX.

HETEDIK BÉKES VÁRMEGYE, Térfégből áll, fája nints, náddal, szalmával, kőróval tüzelnek, van sok búzája, barma. Lakosai Magyarok, Tótok, Oláhok, Rátzok, Németek-is. Jöttek ide újj Lakosok-is, de a' levegőt nem szenyvedhették. Itt vagynak:

Békés. Tehetős Város, áldott földje van, híresek a' Vásárjai. Innen neveztetik a' Vármegye-is.

Gyula. Hajdan erős Vára volt a' Török ellen, ma népes Mező-Város, gazdag Vásárok esnek benne. Lakosai Magyarok, Rátzok és Németek.

Tsaba. Igen gazdag Augusztai Vallástételt tartó Helység.

Szarvas, híres a' Tessedik Úr gazdálkodó Oskolájáról, melly Királyi költséggel is kegyesen elő-mozdítatik.

§. L.

NYÓLTZADIK TORONTAL VÁRMEGYE. Gazdag földön fekszik, noha sok motsárja-

ja-is van. Lakosai többnyire Rátzok, Oláhok és Magyarok-is. Itt vagynak:

Betskerek, Mező-Városotska, holott a' Vármegye öfzve gyűl.

Nagy Szent-Miklós, népes Mező - Város. Van benne Só-ház.

Túr, Város, mellytől a' Túron vagy Torontáli Vármegye vészí nevezetét. Itt van

Nagy Kikinda-is, a' Kikindai Districtussal együtt, melly tiz falukból áll. Rátzok lakják, 1775-től fogva egy Fő-Bíró, egy Tanást, egy Királyi Kamarás Komissarius fel-vigyázása alatt igazgattatik; mint határbeli Katonák Fels. Mária Theresiától nagy privilegiumot kaptak.

§. LI.

KILENTZEDIK ARAD VÁRMEGYE, a' Maros Vize mellett Erdély Ország szomszédságában, igen hosszúan el-nyúlik, a' fejer-Körös és Maros között való része *Marosköznek* neveztetik. Lakosai Oláhok, Magyarok és Németek. Sok búzája, bora terem, mert egy része térség, más pedig hegyes. Sok barma-is vagyon. Itt vagynak:

Ó-Arad, erős várával ékeskedett a' Török ellen, de a' melly öfzve omlott. II. Béla itt temettetett-el. Ketskemét után legnagyobb barom vására szokott lenni. Itt tartatik a' Vármegye gyűllése-is. Nem messze van hozzá

Újj-Arad. Ennek-is van vára, mellyet a'

Török ellen Eugenius Hertzeg erősítettette meg.

Solymos, régi erős vára el-romlott. A' Mokra nevezetű hegyen különös jófágu bora terem.

Radna. Kis Város, sokat szényvedett a' Törököktől, és azért régi ékeslégéből ki-vetkezett.

Ménes, egy kis Falu, híres rendszerintvaló, és igen édes aszszú szőlő veres berrárúl, melly itten terem.

§. LII.

TIZEDIK TSANÁD VÁRMEGYE. Lakosai Magyarok, és Orosz Vallásúak. Minthogy határa térség, azért igen bőven terem búzát, halmai bort, vagynak néhol erdei-is, de kiváltképpen sok barom-legelője. Benne vagynak:

Tsanád. Püspöki lakó meg-lehető Város. Szent István helyheztetett ide Püspököt. Egynehány Ország Gyűllése tartatott itt. Kun. László Király is ide temettetett.

Makó. A' Maros vize mellett, kövér helyen épült Mező - Város.

§. LIII.

TIZENEGYGYEDIK TEMES VÁRMEGYE, Lakosai Oláhok, Magyarok és Oroszok, másképpen Torontál és Krassó Vármegyével együtt Temesi-Bánátnak-is neveztetik, Terem bora, de esztendeig-is alig tart. Sok tók, semlyékek vagynak benne, vagynak
er-

dei és kietlen hegyei, közepin térfélg van, melly néhol homok halmokkal meg-rákdott. Az Oláh Ország felé való hegyekben bőven van réz, ólom és vas. Terem gabonát, van legelője, barma, kiváltképen fertesse és juha. Itt van:

Temes - Vár, népes Város és erős Vár, mellytől ez a' Tartomány veszi nevezetét. Ez a' Vár sokat szenvedett a' Törökökkel való háborúban. 1552-be a' Török el-foglalta. 1716-ba viszfza vétetett. A' Város igen szép rendel van építve, benne lakik a' Görög Püspök a' Csanádi Püspök és a' Káptalan. Kívül a' Városon álló tók vagynak, mellyek az ott való *Béga* vizéből erednek, azért a' levegője nem egészséges, mellyre nézve a' Lakosok az ő Városon kívül lévő gyönyörűséges kertyeikben mulattyák sokszor magukat. A' Lakosok többnyire Németek, Rátzok és sok Törökök-is, kik a' kereskedésért itt laknak. Itt szokott a' Vármegye-is öfzve gyűlni. Gróf Mértzi a' külső Városban nagy költséggel állított vóit fel Selyem Fabrikát. Van itt a' Katonáknak-is nagy Kaszármája, és két Ispotálya.

Lippa, régi Vár, most pusztá.

Versetz, lakosai riskását termesztenek.

§. LIV.

Temes Vármegyével, Oláh Országgal és Serviával határos a' **TEMESI-VÉG VIDÉK** (*Confinium Banatus Temesiensis*) a' régi Bá-

nátnak szinte az határán van, részszérínt homokos, részszérínt kövér egyenes földje van, Oláh Ország felé hegyes, rézzel, ólommal és vassal bővölködik. Lakosai végbéli Katonák. Itt vagynak:

Pantsova. Szép helyen épült népes és földi Sántzal meg-erősített Vár és Város.

Újj-Palánka, erős kerítésű és sántzú Vár.

Mind a' két helyen a' Török Országból jövőeknek jó Contumáziás helyek van.

Ó-Orsova, már a' Rómaiak idejében erős Vára volt,

Mehádia, melly lokat szenyvedett a' Törököktől. Közel van hozzá a' Herkules ferdője.

§. LV.

TIZENKETTÖDIK KRASSÓ VÁRMEGYE, a' Krassó vizétől neveztetik. Lakosai Magyarok, Oláhok és Oroszok. Magas hegyei vagynak, mellyekben réz, ólom és vas tálatatik. Bővölködik gabonával, halakkal és madarakkal. Benne vagynak:

Lúgos, nevezetes Város, régenten erősen bé volt kerítve, lokat szenyvedett a' Törököktől.

Karan-sebes, még a' Rómaiaktól épített Város. Bora, hala bőven vagyon. Úgy mondják, hogy Ovidius Poëta ide küldetett volna számkivetésben.

Oravitze, híres réz, ólom és vas bányáiról. *Ó és Új-Orvosa*, már a' Rómaiak idejében

e.

erőss Város. A' Török háborúban sokat szenvedett.

Resitza, az Atzél és Ágyúban való golyó-bisok készítéséről esmeretes.

§. LXVI.

Ezek az elől számlált Vármegyéken kívül Magyar Országhoz tartoznak még e' következő Vármegyék-is, úgy mint *Zaránd*, *Kraszna*, *Közép-Szólnok*, és *Kövár-vidéke*, mert régenten a' Magyar Országai Királyok, Magyar Orzággal bírták azt, de minekutánna Zápolya János Erdélyt, Magyar Orzágtól el-szakasztotta és Erdélynek egész Nagy Leopóldig különös Fejedelmei voltak, a' meg-nevezett Vármegyék-is Erdélynek szomszédágában lévén, hozzá ragasztattanak, és jollehet, miólta a' Nagy Leopóld Erdélyt kezére vette, sokszor sürgettetett a' nevezett Vármegyéknek Magyar Országhoz való vízfíza foglaltatása, mindazonáltal még ma-is Erdéllyel együtt vagynak, az Erdélyi Guberniumtól Fő Igazgató Széktől függenek,

Most tehát tsak 47 Vármegyék vagynak Magyar Országba.

§. LVII.

A' Túl a' Tifzai Kerülethez tartozik.

A' NAGY KÚNSÁG-is. Ennek Lakosai Magyarok., jó földje van, búzát termesztenek, barmot bőven nevelnek. Fő Kapitányok

nyok a' Palatinus. Földes Urat nem esmérnek, vámot nem fizetnek. Háború idején a' Királynak több ízben mikor kivántatik Katonát adnak. Az Hellyfégei ezek:

Aarzag-újj-Szállás, nagy Város. *Kis-újj-Szállás*, *Szent Márton*, *Túr-Kevi*, *Madaras*, *Kunhegyes*, mind egészséges Hellyfégek.

§. LVIII.

Magyar Országhoz tartozik:

TÓTH ORSZÁG.

Mellyet 1746-dik esztendőben Már. Theresia Magyar Országgal egyesített. Lakosai Rátzok, Horvátok, Oláhok és kevés Németek. Két részre oszlik, úgymint *Banális* és *Katonai* Tóth Országokra.

§. LIX.

A' Banális Tóth Országának három Vármegyei vagynak, mellyeknek szintűgy a' Főispántúl fogva az alsó Tisztekig különös Tisztjeik vagynak, mint a' Magyar Országgi Vármegyéknek.

ELSŐ VERŐTZE VÁRMEGYE, hol vagynak:

Verőtze, mellytől a' Vármegye neveztetik, hajdan erős, most Mező-Város.

Eszék, a' Dráva és Duna öszi folyása mellett épült nagy Város, mellynek erőslégei vagynak. Feje Verőtze Vármegyének,

Van

Van Só-háza, Királyi Gymnasiuma. A' Dráván és annak Berkén igen hofzfú és erős töött hídja. Itt vagyon a' Katonai Commando, itt szoktak a' Rendek-is öfzve - gy ülni.

Erdöd, honnan vették Gróf Erdődiek eredeteket.

Diakovár, erőss Vár, a' Boszniai Püspöknek lakó helye.

§. LX.

MÁSODIK SZEREM VÁRMEGYE, mellyben vagynak:

Valkó-Vár vagy *Vuko-vár*. Régenten nagy erőslég, ma Mező-Város.

Illok vagy *Újlák*, Mező-Város, magas hegyen épült Várával.

Zemlin, a' Szávának a' Dunában való folyásánál Belgráddal által ellenben épült Vár és Város, az hol valami Török Országból és Nap-keletről a' Dunán és szárazon Belgrád felől Bétsben vitetik, annak itt kell el-menni. Itten tartatik a' Contumacia-is a' pestis el-távoztatása végett.

Salán-Kemény, a' Keresztyéneknek a' Törökön 1691-ben vett győzödelméről emlékezes.

§. LXI.

HARMADIK POSSEGA VÁRMEGYE, holott vagynak:

Pos-

Poffega, termékeny földön épült Mező-Város, Fő ezen Megyében, jó dohányt terem, van Gymnasiuma.

Pakrátz, Mező-Város, jó ferdőjéről híres, melly a' mint tartják a' gyenge inakat meg szokta erősíteni. Itt van Görög nem egyesült Püspök-is.

§. LXII.

A' KATONAI TÓTH ORSZÁGnak két Osztályai vagynak: a' Duna és Száva határait őrző, *Felső és Alsó Osztály*.

A' Felső Osztályban vagynak:

Eszék, igen nagy erősfég, mellynek környékén a' Slavoniai Lovas Regiment szokott feküdni. A' Katonai Városokhoz számoltatik azért, mert a' Végbéli Katonának Fő-Commandója itt van. Lásd fellyebb.

Péter-Vára, a' Dunánál lévő erőss Vár, hol 1716-ban Eugenius Hertzeg a' Törököket igen meg-verte. Ebben a' Kerületben szokott feküdni a' Pétervári Gyalog Regiment.

Karlovitx, a' Duna mellett épült Város, mellyben a' nem egyesült Görög Érsek vagy Metropolita lakik.

Mitrovitz, A' Pétervári Regiment Obersterének lakó helye.

Az Alsó Osztályban vagynak:

Ratzka egy Szigetben való erősfég a' Száva és Duna öszve folyásánál.

Brod,

Brod, Mező-Város, Váratskájával, mellyben Kommandáns és Katonafő vagyón, és az a' hajó járást őrzi. A' Bródi gyalog Regiment ennek környékén fekszik.

Gradiska, a' Száva partján épült meg-erősített Város, mellyről neveztetik az ezen környéken fekvő Gradiskai Regiment.

Vinkovtza, holott a' Bródi Regimentnek Fő-Vezére lakozik.

Tóth Országban a' Lakosok R. Katholikusok, és Görög hitűek, de van benne mind a' két rendű Evangelikusoknak-is több Ekklesiájok.

§. LXIII.

Tóth Országgal határos.

HORVÁTH ORSZÁG.

Melly két részre oszlik, *Innen* és *Túl* a' Száván való részre.

A' *Száván innen* való Horváth Országban 3 Vármegyék vagynak:

ELSŐ VARASD VÁRMEGYE, holott:

Varasd vagy *Kis-Varasd*, Királyi Város, Kastély Várával, lántzal meg-erősített. Van meleg ferdője, Királyi Gimnásiuma. A' Vármegye, mellyinnen neveztetett, itt tartja Gyűléseit. Ez előtt itt vala a' Királyi Tanács-is, de az 1779-dik Esztendőben el-töröltetvén Horváth Ország-is a' Magyar Királyi Helytartó Tanácsnak a' Polgári dolgokban alája vettetett. A' Város mellett lévő Kastély-Várat Gróf Erdő.

dödy bírja, a' ki Varasd Vármegyének örökös Fő-Ispánnya.

Klanetz, Mező-Város, hegyi Várával, hol jó Vásárok tartatnak. Van benne Harmin-tzad.

Vinitza, régenten Vára volt, most Mező-Város, a' Drávához közel Stiriának a' szélben. Híres bora terem.

§. LXIV.

MÁSODIK KÖRÖS VÁRMEGYE, mellyben vagynak:

Körös-Vásárhely, sok Privilegiumokkal bíró Szabad Királyi Város, benne van a' Vármegye-Háza, holott öfzve-gyűlnék, Katonai Komandó, egyesült Görög Püspök.

Kaprontza, Szabad Királyi Város, Katonák Kafzarmája van benne.

§. LXV.

HARMADIK ZAGRÁB VÁRMEGYE, holott: *Zagrab*, Királyi Város, egész Horváth Országnek feje. Itt van Püspök, Káptalan, Akademia, Kis Papok Seminariuma, nyomtató Műhely.

Joanetz, a' Körös mellett, nagy erősfég, mellyben régenten a' Tóth Orizági Király lakott.

§. LXVI.

A' Katonai Száván innen való Horváth Országban vagynak azok a' Helylégek,
mel-

mellyekhez tartoznak a' Véghelyi Katonák, úgymint: *Várasd, Körös-Vásárhely, Joannetz, Szent-György*, a' Katonáktól meg-erősítettett Város.

Petrina, nagy erőslég, Német Katonák vagy nak benne.

Dubitza, Katonai Város, Horvátok őrzik.

§. LXVII.

A' Száván túl való Horváth Ország, melly Magyar Országhoz tartozik, az Unna vizén innen, vagy Katonai, vagy Banális Horváth Ország.

A' Katonai Horváth Országban vagynak:

Károlovitz vagy *Károly-Vára*. Igen erős Vára van. Királyi Város.

Fiume. Népes kereskedő Város, mellynek kikötő-helye van, a' mellyből a' Magyar Országi termékek ki-vitettetnek, az idegen portékák pedig ide, 's innen az Országba bé-hozattatnak. VI-dik Károly Császár 1726-ban a' Kereskedésnek jobb módal lehető elől-mozdítására Királyi költségével innen Károly-Váraig utakat tsináltatott, és azokon a' portékák és jószágok Károly - Váraig szekerem vitettetésén, a' Kulpa vizén a' Száva vizéig, 's azon a' Dunába vitettetésén, 1771-ben Magyar Országhoz kaptasoltatván, azóta, az ezen Fiumei Tengeri kereskedés fel-vigyázó Kormányfő itt lakik, és mind a' kereskedésre gondot visel, mind a' keres-

ke-

kedő Városokra, mind a' Katonafágra felvigyáz.

Bukkari, jó Kikötő-helye van, mellyen a' Magyar, Tóth Országi és Horváth Országi Ökrök Olasz Országban vitettetnek.

Porto-Re. Királyi Kikötő hely, a' Tenger kebelénél épült, és VI-dik Károlytól meg-erősített Város.

Sluin, végső Katonai Város Dalmátzia felé.

Oguli, igen szép tágos mezőn fekvő Városotska.

A' Banalis Száván túl való Horváth Országban az Unna Vizén innen vagynak:

Dissek, föld-sántzal körül vététt Város ott épült, az hol a' Kulpa Vize a' Szávába be - foly.

Busin, régi Várával az Unna vizéhez közel épült Város.

Kosztanitz, a' Törökök ellen épített Várával ékésedik.

Zrin, honnan Gróf Zriniek nevezettek, régi híres erősfég.

Novi. Föld-Sántzal meg-erősített Város, vagyon Vára-is.

DALMÁTIA ORSZÁGRÚL.

§. LXVIII.

Dalmátia Ország az Adriaticum Tenger kebele mellett fekszik Albánia felé, négy részekre hasad, egy része *Magyar Ország*hoz, másik *Török Ország*hoz, harmadik a'
Ka-

Raguzai Köz - Társasághoz tartozik, negyedik a' Venetusokhoz tartozott, de ez már a' Venetusokkal együtt 1797-ben a' Felső-ges Magyar Országí Királyt II-dik Ferentzet tífzteli.

§. LXIX.

A' Magyar Országghoz tartozó Dalmátia öt Kerületekből áll.

ELSŐ A' SZEKNIAI, hol vagynak:

Zeng vagy *Segnia*, Szabad Királyi Város, van Püspökje.

Brinyie, Pründel, egy hegyen épült Várával ékeskedik, éppen a' szélen, mellyet VI-dik Károly Tsáfzár erősített meg.

MASODIK az OTTOSATZI, mellyben vagynak:

Modrúsa, Püspöki Város.

Ottosatz, Ottochatz, leg-nagyobb Város ebben a' kerületben.

HÁRMADIK a' LIKANI, itt vagyon:

Ostrovitz, régenten erős Vára volt, de a' Törököktől igen meg-rongáltatott.

NEGYEDIK a' KORBÁVIAI, az hol

Korbávia Városa, melly földig le-rontatott.

Ennek-is volt különös Püspökje, már ma egy Izemélly viseli mind a' Segniai, mind a' Modrusi, mind a' Korbáviai Püspökséget.

ÖTÖDIK ZVONIGRÓDI, hol vagynak:

Zvonigród, fő Városa a' Kerületnek,

Karlopág, vagy Károly mezeje, mellyben Katonai őrizet van.

Ezek a' Dalmatziai Kerületek többnyire a' Horváth Országi Károly-vári Katonai Præfecturákhoz tartoznak.

§. LXX.

Ezt a' három, úgymint Tóth, Horváth és Dalmátzia Országot régenten Illiriának nevezték, melly régenten a' Római Birodalom alatt Nap-keletre és Nap-nyugotra szélesen ki-terjedett vólt. Ennek tsak egy része tartozik ma Magyar Országhoz, az a' melly a' Dunától az Adriaticum Tengeréig, a' Dráva, Száva, és Unna Folyó-Vizek között fekszik, és másképpen Slavoniának, vagy Tóth Croatiának vagy Horváth Orzágnak és Dalmátziának neveztetik.

§. LXXI.

Földje hegyes, völgyei termékenyek, mindenféle gabonát, bort, olajat, és a' mi tsak az életre szükséges, bőven adnak. Vagynak fok halai, gyümöltsei, fok helyeken értz nemei.

§. LXXII.

Lakosai eredetekre nézve Tótok, de Magyarok, Németek, Venetusok és Törökök-is laknak közöttök.

a) **Tótok** vagy **Slávusok**, kik a' Serbiu-fokkal vagy Rátzokkal egy néppé lettek, ezek né-

némelly Magyarokkal és Németekkel együtt Slavoniát, Tóth Országot lakják.

b) *Horvátok*, kik az VII. Században jöttek Horváth Országban északról, 's azóta Horváth Országban vagynak, ma Németek és Oláhok-is laknak közöttök.

c) *Dálmáták*, kik vagy *Uskukusoknak* neveztetnek, az az Szaladóknak, Futosóknak, igen kegyetlen Nemzetsfég, vagy *Morlákoknak*, fekete Olaszoknak. Venetiából, Török Országból és Albániából származtanak. Mind ezek jó Katonák: Vallásokra nézve vagy R. Katholikusok, vagy Görög Vallásúak. A' R. Katholikusoknak Megyés Püspökök a' Zagrabi és Segniai 's Korbáviai Püspök; vagynak ugyan több Püspökjeik-is, de tsak titulását viselik a' Püspökségnek jövedelem nélkül. A' Görögök két félek; vagy Unitusok; vagy Nem egyesültek. A' Nem egyesült Görög Vallásúaknak Fő Ersekjek vagy Metropolitájok Karlovitzban lakik; Püspökjeik pedig ezek: A' Károlyvári, Versetzi, Temesvári, Pakrátszi, Új-Palánki. Ezeknek különös Privilegiumokat adott Mária Theresia 1777-ben. Az Egyesülteknek Püspökjök a' Kőrösi Unitus Püspök. A' Görög Vallásúaknak több Klastromaik vagynak Szerem Vármegyében; mellyben Basilius Rendi szerint való Szerzetesek laknak, kik magok keresik-meg kenyereket és ruházatjokat. Karlovitzben, Új-Palánkon és Temesváron-is meg-lehetős Oskolákat szerzett a' Karlovitzi Ersek. A' R. Katholikusoknak pedig A-

kadémiájok van Zagrábban, Posegán, Varasdon, Eszéken.

§. LXXIII.

A' nyelvek többnyire eredetire nézve Tóth, de a' Dalmatáknál, Horvátoknál, és Ráczoknál különbözik. Már ma sok Horvátok és Ráczok, Magyarúl-is, Németül-is, a' Dalmaták Olaszúl és Törökül, az Oláhok pedig inkább tsak a' magok nyelveken belzélnek.

§. LXXIV.

Életeknek módja az Illiriusoknak földmívelés, kereskedés, katonafág, a' Dalmatáknak ezek mellett a' hajókázás-is.

§. LXXV.

Kétféleképpen igazgattatnak ezek az Illiriai Tartományok. Vagy a' *Bén* által, ki Horváth Országi Bánnak neveztetik, vagy a' *Katonai Comandó* által, vagy a' *Fiumei* Gubernátor által.

A' *Bán*, mind különösen Igazgató-Széket tart, a' Várban lakik, mind a' köz békesfégre fel-vigyáz, a' Királyi-rendeléseket ki-hirdeti, és véghez viteti, vagy néha az Ország Rendet egyben hivattya tanátskozás végett. Mikor pedig Magyar Országban Diéta tartatik, arra szoktak Követek jönni innen.

A' *Katona Commandó*, melly mind a' kvártélyos Katonafágra, mind a' Végbéltre fel-vigyáz.

A'

A' *Fiumei Gubernátor*, mind a' Kereskedésre, mind a' körül belől lévő Katonaságra fel - vigyáz.

§. LXXVI.

Az Igazgatásnak ki - szolgáltatása így megyen véghez: A' Perek a' Szabad Királyi 7 Városokban a' Tárnok - Mester eleiben apelláltatnak, más Városokból pedig a' Bán Táblájára. A' Bán a' Banális Táblának Elöl - ülője, a' Vármegyékből eleiben idézett pereket bizonyos meg - határozott időben, meg - vizsgálja, meg - ítéli, gyakran ha apelláltatnak Pestre a' Királyi, onnan a' Septemvirális Tábla eleiben terjeszti. A' Vármegyék a' Magyar Országai Törvény és rendtartás szerint folytatják, mind a' Polgári mind a' Törvényes dolgokat.

§. LXXVII.

Valmint Magyar Országának, úgy Illiriának Rendei-is vagy Papok vagy Világiak. A' Papok közzé tartoznak a' Zagrabi Püspök, a' Zagrabi Káptalan, a' Csalzniai Káptalan az Apáturokkal, Fő Esperestekkel együtt. A' Világi Rendei közzé tartoznak: Magnások, Nemesek és Királyi Városoknak Lakosai.

§. LXXVIII.

A' Királynak jövedelme az adóból, az harmintzadókból és kereskedésből vagyon.

§. LXXIX.

A' Végbéli Katonáknak Regementyei
ezek: a' Pétervárad, első második Bána-
tusi, Gradiskai, Bródi, Szent-Györgyi, Kő-
rösi, Sluini, Ogulini, Ottocari, Likkáni,
Oláh-Iliriai, Német-Iliriai és Tsajkásoké.

M A G y a r O r s z á g.

Természeti és Polgári állapotjának

ESMÉRETE.

§. I.

A' Magyar Ország Termékeny- ségéről.

Valamint földje nem egyenlő, úgy termé-
kenysége is különböző. A' Hegyek között
fekvő Vármegyék Trentsintől 's Arvától fog-
va Máramarosig az Haza szélein többnyire ter-
méketlenek, másunnan szereznek magoknak
kenyeret. A' Térsegeken-is sok helyütt filány
homokok vagynak, vagy semlyékek és Tók,
mellyek most semmit nem teremnek, de szor-
galmatossággal által haszonra fordíthatnának.
De még-is bővölködik Magyar Ország az élet
javaival, sőt másutt nem találtatható ritkafá-
gok.

gokkal. Hegyei gazdagok értz nemekkel, kút fejei fok folyó vizeknek, melyek az Országot folyásokkal meg-gazdagítják. A' Mineralis és Savanyú vizek, az igen használatos meleg ferdőkkel, belőlők vezzik eredeteket. Sok helyeken terem jó bor, juhok, marhák legelnek rajtok; bővölködnek vadakkal, Madarakkal, az odvas fákbán le-telepedett méhekkal, építésre 's házi eszközök készítésére alkalmas fákkal, úgy hogy e' részben az Al-földnek fogyatkozását ki-pótolják, a' Sertéseket makl termésekkel meg-hízlalják. Az Hegyek között fekvő Vármegyék tehát gondos szorgalmatos-ságokkal tserelés által az Al-földről minden szükségüket ki-pótolhatják. Mert a' térségen lévő Vármegyék bőven teremnek, meg-termik a' tiszta 's kétszeres búzát, rozst, tenkelyt, árpát, zabot, kölest, kukoritzát, fokféle főzeléket, bizonyos helyeken a' Sáfrányt, dohányt, mindenféle hüvelykes és konyhára való veteményt. Sok helyeken bőven terem gyümöls, Dinnye, Gesztenye, Mondola, Szilva, Alma, Eper, Körtvély, tsak az emberek szorgalmatosok legyenek. A' legelő puszták a' barmok táplálására 's hízlálására jó füvekkel gazdagok, azért Magyar Országának nem tsak magának van elegendő húsa, hanem másoknak-is ad, esztendőnként könnyen kihajtanak százezer ökröt a' Hazából. Lova is elég van Magyar Országának, kissebb ugyan más Országbeli Lovaknál, de azoknál tartósabbak és sebesebbek. Hát juha, ketskéje, sertése, mindenféle apró marhája menyi van?

Méz dolgábúl sem szükül meg, sőt más Országoknak-is ad mézet és viafzkot. Magyar Ország hát igazán áldott Ország.

§. II.

Magyar Ország' Hegyeiről.

Három főbb Hegyei vagynak Magyar Országnek! mellyek az Ország tzímerében alól vagynak-ki festve. A' *Tátra*, *Mátra* és *Fátra*. A' Tátra Posony Vármegyétől fogva Máramarosig és Közép-Szólnok Vármegyéig (Erdélyhez tartozik) innen Horváth Országban nyúlik, ad bőven Aranyot, Ezüstöt, rezet, vasat, ólmot, kénesőt, czinobriumot, miniumot, büdös-követ, piskóltzot, mágnest, Késmárk körül drága köveket, márványt, alabstromot, tsak tzint nem, sőt Sáros, Kis-Hont, és Máramaros Vármegyékben terem fok orvoslásra való füveket, mellyeket nem kellene másunnan hozatni. Ez a' Hegy jóllehet mint egy lántz körül vélzi a' Hazát, minden megszakadás nélkül, mindazonáltal külömbözőképen neveztetik, mert a' melly hegy tetők Morva felé vagynak *Fejér Hegynek*, a' mellyek Lengyel Ország felé vagynak *Tátrának*, *Karpatus* Hegyének, a' melly Orosz Ország felé vagynak *Befzhednek*. Máramarosban's alább *Havasoknak* neveztetnek.

A' *Tátra* Turótz Vármegyét választja-el Liptó Vármegyétől.

A' *Mátra* Heves Vármegyében van, egy része bőven terem bort, más része *Paradnál* Timfót, bővelkedik fekete kő-táblákkal, melye-

lyekre írni lehet, és a' mellyekkel másutt a' házakat szokták fedni, vas és másféle kövekkel.

§. III.

A' Közönléges Hegyekről.

Sok hegyei Magyar Országának jó borokat teremnek. Leg-elsőben *Probus* Római Tsáfzár, a' ki Pannoniából Szeremből való vólt. 276-dik Esztendőben, hogy a' Katonái ne hiálkodjanak, velek a' Semlyékeket ki-száraztatata, és szőlőket ültettetett, 's szinte Mohátsi veszedelemig a' Szeremi bor leg-jobbnak tartott, azután lassanként a' Tokai bor híresedett-el, melly hihető Szeremből vette eredetét.

Az elsőfég hát a' Tokai boré, mellyen közönlégesen a' Hegyallyai bor érttetetik. A' Hegy-allya Zemplén Vármegyében, mint egy hat mértföldnyire terjed. Nem egy forma mindenütt a' bora. A' Tartzali, Tokai, délen termeni szokott leg-jobb. Itt van nevezetesen a' *Mézesmálé*, közelít hozzá a' Tállyai, Erdő-Bényei, és Tóltsvai, melly igen állandó, a' Tengeren is változás nélkül el-lehet vinni, a' Zombori igen erős, a' Mádi, Bodrog - Kereftúri igen kedves ízű, a' Pataki, Újhelyi, Toronyai már egy kitsint gyengébb, de még is mind fő bor, kiváltképen az Afzfú-szőlő borok ízekre édesfégekre sok nyavalyák gyógyítására igen betesek.

Ezekután valók a' Sopronyi, és körülötte való helyeken termeni szokott, a' Bihari, Hegyi, Badatsoni, Baranyai, Somlyói, Pétsi,

Budai, Beregi, Méhesi, Muslai, Szeregnyei, Szántói, Szerentsi, Miskóltzi, Egri, Vison-tai, Szent-Györgyi, Vág-Újhelyi.

Alább valók a' Kerti Borok, mint a' Kő-rösi, Debretzenyi, Ketskeméti, Czeglédi, 'sa' t. borok a' Balaton mellyékiekkel együtt, mel-lyek igen gyengék, éltendeig sem tarthatók, a' fellyebb említett jó borokkal való keres-kedést, nagyon akadályoztatják, és szántó vagy dohán termő földeknek földeik inkább fordíttathatnának, ha gyümöls fákkal nem bővölködnének.

§. IV.

A' Magyar Országi Vizekről.

Első ezek közül a' *Duna*, Sváb Ország-ban Fürstemberg fejedelemségnek Donasingen nevű falujánál ered, holott igen kitsiny. Ba-varián és Austrián végig jöven, míg Magyar Országban érkezik, sok folyó vizek belé foly-ván meg-nevekedik, Magyar Orzágon pedig a' Poprád és a' Dalmátiai ki-kötő helyeknél lévő folyó vizeken kívül minden egyéb folyó vizek bele folyván, és így igen igen meg-ne-vekedvén, Török Orzágon által megyen, a' fekete Tengerrel egyesül, de úgy hogy tiz mértföldnyire-is meg-külömbözteti magát, és édesléget meg-tartja a' Tengerben.

Magyar Országban által megyen Po-sony, Mosony, Győr, Komárom, Eszter-gom, Pest, Pilis, Solt, Tólna, Baranya, Bács, Bodrog Vármegyéken, az holott Eszak-
ról

ról a' Tízza, Napnyugotról a' Dráva és Száva vizeivel egyesülvén Belgrád alatt foly, onnan még a' Banátot 12 Mértföldnyire megfuttya, Magyar Országot Serviától elválasztja, és hat helyen a' fekete tengerbe szakad.

§. V.

A' Dunába. INNEN A' DUNÁN ezek a' vizek folynak:

A' *Morva-Vize*, melly Morvát, Austriát, Magyar Országtól választja-el, Posonyon felül egy mértföldnyire a' Dunába foly.

A' *Vág-Vize*. Liptó Vármegyében ered a' Karpatus Hegyéből, által mégyen Turótz, Trentsén, Nyitra Vármegyén, Komáromon felül Gútánál magát a' Duna egyik ágával egyesíti, és *Vág-Vizének* neveztetik egygyesülése előtt, egyesülése után pedig *Vag-Dunának*. Ezen hozzák le az épületeknek való fákat, Zsindelyt, létzet, mindenféle eszközöket a' felsőbb Vármegyékből egész Török Országig. Halakkal bővöködik. A' *Vág-Duna* a' Nagy Dunában szakad Komáromnál.

A' *Garan Vize*. Gömör Vármegyében ered s' minekutánna Zólyom, Bars és Esztergom Vármegyén keresztül foly, Esztergomon alól a' Dunába foly.

Az *Ipoly Vize*. Nógrád Vármegyében ered, Honth Vármegyén által folyván, közel Esztergomhoz a' Dunába megyen. Az hegyek közt tiszta a' vize, píztrangokkal bővöködik, a' térlegen sáros és zavaros, igen jó ízű tsukái vagynak, azért példa beszédben mondják:

ják: *Duna Pontja, Tisza ketsegéje, Ipoly tsukája leg-jobb böjt, ha Szeremi borban főtt.*

§. VI.

Túl a' DUNÁN a' következő nagyobb vizek egyesítik magokat a' Dunával:

A' *Rába* és *Rábtza*, két folyó vizek, melyek Soprony, Vas, Győr, Veszprém Vármegyékben sok károkat okoznak, ezt a' földet, melly közöttök van *Rába-Köznek* nevezik.

Lajta, Ausztriából jő, közte és Magyar Ország közt folyván, Mosony Vármegyében Óvárnál a' Dunába foly. Innen temérdek szép és nagy rákokat hordanak Bétsbe.

Sár-Víz. Veszprém Vármegyében ered, sok apró patakotskákból által megyen Tolna Vármegyén, Báttnál a' Dunába szakad, de elébb Simon-Tornyánál Tolna Vármegyében egyesíti magát a'

Sió Vízével, melly a' Balaton folyamataja.

Ezekbe az elől számlált vizekbe ismét sok apróbb vizek folynak.

§. VII.

A' Dunáról meg-jegyezhetni

Hogy Komárom és Esztergom körül aranyporai vagynak, melyeket az emberek, és még a' kis gyermekek-is a' fővény közül gazdagon szoktak szedni és ki-mosni. Bőséges sok halai között nevezetes a' *Viza*, melly ritka vizekben találtatik, és melly három sött kilentz mását-is szokott nyomni. Leg-nagyobb divattya van Földvárnál és Paksnál, A' hólyagja

jó forrasztani, a' bort zavarjától meg-tisztítani.

Posonytól fogva Zemlinig több mint 1000 518 malom van rajta.

A' Kereskedés nagy rajta fel 's alá hajókon.

Rendkívül való áradási által több ízben fok károkat okozott.

Emlékezetes az a' nagy két lántz, mellyel a' Török a' Dunát által kötven a' Keresztyének hajóinak rajta való menetelét megakadályoztatni kívánta, mindeniknek egy egy szeme egy egy lábnyi, az egyik Bétsben a' fegyveres házban, a' másik Budán tartatik.

§. VIII.

Folytatása a' Magyar Országi Vizeknek.

Második fő vize Magyar Országának a' *Tisza*, Máramaros Vármegyében két forrásokból ered. Hufzt Vára allyát mosván, Ung, Szabolts, Zemplény, Borsod, Heves, Ugotsa, Bereg, Külső Szólnok, Tsongrád, Tsanád, Temes, és Báts Vármegyéket által folyván, tsakugyan Belgrádon felül Titelnél a' Dunában szakad. Leg-halásabb víz az egész Országban, mikor a' Tókban ki-foly, ugyan hemzsegnék benne a' halak. Tokajon alól kivált Kesznyéntől, Tarjány, Poroszló felé fok tokja vagyon. Ezen hordják Máramarosból a' Sót, épületnek való fákat, Zsindelt, létzet, szinte Szegedig, a' hol már Száz öl a' szélesége. Sok helyett a' partján a' hol a' föld-ej fáros, terem Sulyom-is. IN-

INNEN A' TISZÁN a' következendő vi-
zek egygyesíjik magokat véle :

A' *Zagyva*, a' Mátra hegyéből fakad,
Páfstó, Hatvany, Jász-Berény mellett foly-
ván, Szólnóknál a' Tiszába foly.

A' *Sajó*, Gömör Vármegyében Ro'snyó
táján fakad, Miskóltzon alól, az hol rajta
Zsoltza felé jó Hid, és töltés vagyon, az Her-
náddal eggyesül, de az előtt már több vizek-
kel eggyesült, úgymint a' Tsetnek, Murány,
Balog és Rima vizével. A' mint Miskóltzon
alól Onodnál a' Hernáddal eggyesült, van raj-
ta derekas híd Körömnél.

A' *Hernád*, Szepes Vármegyében fakad,
egész Abaúj Vármegyén keresztül folyván,
Borsod Vármegyét Zemplénytől el-választván,
Körömn alól a' Tiszában fakad, minekelötte
előbb a' Gölnitz, Svinitz, Torisza és Bárso-
nyos vizeivel eggyesült.

A' *Bođrok* Zemplény Vármegyében ered
ugyan, de az Ungvárból folyó Labortza, La-
tortza, Tepel és Ondova vizei belé folyván,
egyszeriben meg-nevekedik, Zemplény Várme-
gyében foly, Tokajnál a' Tiszával eggyesül,
fok halai vagynak, kivált meg-áradásakor a'
Tókban.

TÚL A' TISZÁN eggyesülnek véle:

A' *Szamos* Erdélyben fakad, Kövár vi-
déken által, Szatmár és Szabolts Vármegyék-
ben foly, Szamosfzegnél a' Tiszába foly.

~~Krajsna~~ *Krajsna* Vármegyében fakad,
Etseden alól a' Szamossal eggyesül.

Körös-Vize, melly név alatt három folyó-víz esméretes, mellyek elébb magokkal egyesülnek, azután a' Tiszába bé-folynak.

Sebes-Körös, Bihar Vármegyében ered, Békésnél más vizekkel egyesül.

Fekete-Körös, Bihar Vármegyében fakad, Békés és Gyula körül sok apró patakot magába vévén, innen Zaránd Vármegyébe folyván, a' fejer Körössel egyesül.

Fejer-Körös. Erdélyben Abrug-Bányánál fakad, Arany pört vízen, mellyet a' Tzigányok ki-fognak és mosnak. Altal foly Zaránd Vármegyén, mind a' két Körössel egyesíti magát, 's ugyan Szarvas és Gyula között Tsongrád Vármegyében a' Tiszába foly.

Maros, Erdélyben fakad, sok apró vizeket magába vészén, különösen az Aranyos Vizét, mellynek sok arany porai vagynak, azokat a' Tzigányok szedik. Arad Vármegyén által folyván Tsonád Vármegyébe a' Tiszába foly. Az Erdélyi Sót szálakra rakván Károly-Varánál ezen a' vizen szoktak Szegedig le-fszálítani. A' Bánátot Magyar Országától elválasztja.

Temes. A' Karansebesi Hegyből fakad, foly Lúgosnál, mellynek Lakosai mind Katonák, a' Borsova vizével egyesítvén magát, annak egyik ága Titelnél a' Tiszába, másik Belgrádnál a' Dunába foly.

Berettyó az Erdélyi hegyekből jöven, mtsáros laposhelyen való folyásával Bihar és Békés Vármegyéken keresztül folyván, Szarvasnál a' Tiszába omlik.

§. IX.

Folytatása a' Vizeknek.

Harmadik és Negyedik Fő folyó-vize Magyar Országának a' *Dráva* és *Száva*.

A' *Dráva* a' Tirolisi Hertzegségben ered, Karintián és alsó Stirián által Magyar Országba foly, megkülönbözteti Magyar Országot Tóth Orzágtól. A' Mura Vízével, melly Stiriából jő, Légrádnál Szala Vármegyében eggyesítvén magát, a' jó termő földjéről és szőlőjéről híres, *Mura* gazdag szigetét formállyá, a' folyása igen sebes, és ha a' tökéltől meg-tisztíttatna, igen alkalmas volna a' hajókázásra. Dardán alól Baranya Vármegyében a' Dunába szakad, minekutánna Tóth Orzágnak a' felső részét megfutja, egynéhány folyó-vizekkel eggyesül.

A' *Száva*, Karnioliában veszi eredetét. Slavonia mellett le-foly, Magyar Országot Bosznia-tól és Szerviától el-választja, a' Kulpa vizével magát eggyesítvén, és az Unna Vize is belé folyván, Belgrádnál a' Dunába foly; ki-tisztíttatván, már ma nagy haszonnal hajókáznak rajta.

Ezek a' négy nevezetes folyó-vizek: Duna, Tisza, Dráva, Száva; a' Magyar Ország Tzimerében le vagynak festve. Mind ezek a' Dunával eggyé lesznek, és a' fekete Tengerbe bé-folynak.

Az egy Poprád vize külömbözteti - meg magát. A' Tatrából ered, által megyen a' Szepesfégen, Dunavetz nevű vízzel eggyesülvén, Magyar Országot Lengyel Orzágtól elvá-

válafztja, azután a' Vifztula vizében omlik. Sok jó halai, nagy Pifztrángjai és Angólnái vagynak.

§. X.

Magyar Ország Tavairól.

Első a' *Fertő*. Mosony és Soprony Vármegyék között, hoszfza 4, szélesége 2 mértföld. 1728-tól fogva a' vize meg-lözödván, már most kevesebb halai vagynak, terem sok nádat az házak fedésére, sok madarak lakoznak benne. Ebből foly a' Rábtza vize.

Második a' *Balaton*. Szala, Veszprém és Somogy V. között, hoszfza 12, szélesége 2-3 mértföld, sok hala van, a' *Fogas* nevű legkedvesebb. Ebből foly ki a' *Sio-Vize*, körülötte négy savanyú-víz források vagynak, leg-híresebb a' Füredi, 57 határok kerítik körül; úgymint 3 Mező-Városok, 34 Faluk, 20 pulzták.

Vagynak ezeken kívül kisebb Tók-is,

A' *Palitsi-Tó* Báts Vármegyében Therezia Városa és Szeged között 3 mértföld kerületiben. Azt tartják az ott lévő Lakosok, hogy a' benne való ferdés a' gyenge inakat és tagokat meg-erősíti, a' kiknek a' bőrökön patogzások vagynak, ha benne meg-ferednek, és a' körülötte lévő kútakból isznak, nyavalyájokból meg-tisztúlnak.

A' *Sóri-Tó*. Szent-György és Bazing mellett, melly felől úgy vélekednek, hogy a' lett volna ama régi *Pejsó-Tava*, mellytől Pósony

vette volna nevezetét. Sok tsikok teremnek benne.

A' Fejér-Tó, melly Szabolts Vármegyében vagyon, melly a' Szappanyosoknak Szék fót ad. Ide lehet Szólnok körül a' holt Tifzát is számlálni, nem külömben a' **Hónyi Tót** Győr és Vas Vármegye között, két mértföldnyire Győrön felül, melly nyárban ugyan valamennyire ki-apad, semlyékes, de télben igen nagy. Benne igen mérges fű terem, a' marha el-vefz tőlle. Szabolts Vármegyében a' Tifza fok Tókat tsinál áradásával, nem külömben a' Duna és Száva-is, ki-áradván, fok semlyékeket, morotvákat formál. Az **Etsedi Szatmár** Vármegyében lévő Ingovány vagy Láp ide tartozik, mellynek hofzfűzfága 7, szélessége 2 1/2 mértföld. Torontál Vármegyének is egy darab része motsáros még egészízen ki nem száraztatott.

Ha ezek a' Tók 's motsáros helyek kiszáraztatnának; a' Folyó - vizek árkai jobb rendben szedettetnének, több ember lakhatna az Országban, több széna lenne, több barom legelhetne, a' meg-bűszhődött víz-is a' lakosok-nakannyi nyavalyát nem okozna.

§. XI.

A' Levegőről.

Többnyire az egészséges, ki-vévén a' tós és motsáros helyeket, de azok a' levegőt mindenütt meg-vefztegetik. Azt tartják ugyan a' külső Nemzetek, hogy Magyar Ország a' Német

met és más Nemzeteknek koporsója, mivel-
 hogy itt telepedvén le, fokban közülök meg-hal-
 nak. De annak oka nem a' Levegő, hanem
 hogy fok bor, és a' hús óltsó lévén mértékletlen-
 kednek, A' Tsömör-is a' gyomor meg-terhe-
 süléstől van. Lám a' Törökök tovább 100 Elf-
 tendőnél Magyar Országban lakván, de a' mel-
 lett elébbeni életék módját meg-tartván nem
 panaszkodtak a' Magyar Országgi levegő ellen.

§. XII.

Magyar Ország Lakosairól.

Ezeknek száma több 7 milliónál. Az utól-
 só számláláskor 7 millió és 116 ezernek talál-
 tatott. Nemzetekre nézve különbözők.

Elsők a' született Magyarok, kik a'
 IX-dik Században jöttek ide Árpáddal, 's az-
 ólta meg-tartják nyelveket. Régenten tulajdon
 betűikkel éltek az Írásban, de minekutánna a'
 Német és Olasz Papoktól Keresztyénekké té-
 tettek, ezek azokat a' Deák betűkre szoktat-
 ták. A' tulajdonképpen való Magyarok, kik-
 hez a' Kunok és Jászok tartoznak, Magyar
 Országának térségén a' Tisza és a' Duna körül
 lakoznak, a' más Nemzeteket a' szélekre a' he-
 gyek közzé szorították. A' Magyarok számok-
 ra nézve meg-haladják az Oláhokat és Némete-
 ket, de nem a' Tótokat, kik sokkal inkább sza-
 porodnak a' Magyaroknál. 1787-ben a' Tótok-
 nak, Rátzoknak és Horvátoknak 2121 Falujok-
 kal több volt mint a' Magyaroknak, noha a' Ma-

gyaroknak Helységek az al-földön sokkal népesebbek szoktak lenni.

§. XIII.

Második Nemzet a' Tót-fág. Ezek a' Magyarok ki-jöveletek előtt már itt laktak, tőlők meg-győzöttetvén a' fzélekre hajtattak, magoknak a' jobb földet foglalván el. Valamint különböző a' nyelvek, úgy különböző egymástól, némellyek Tótoknak, Rusznák, Hornyákoknak és Oroszoknak, mások Rátzoknak, Horvátoknak, Slávusoknak, Dalmatáknak neveztetnek, főt Vandalusoknak is. A' felső Vármegyékben lévő Tótok annyira szaporodnak, hogy az hol a' Magyarok és Németek között meg-félszkelődnek, ott el-terjednek amazok el-fogyván. Ezek a' Tsehekkkel és Morvaiakkal egy eredetűek. Az Oroszok a' Magyarokkal egygyütt jöven ki Lengyel Ország hegyein által Kis-Orosz Országból mint egy 20 ezeren, Munkáts felé az Északi részen telepedtek le, főt ugyan az Oroszok, Rátzok a' Dunán túl Thratziát, Rátz Országot, Bulgáriát, Bosniát, Szerviát, Slavóniát és Dalmatziát is el-foglalták.

§. XIV.

Harmadszor laknak itt Németek is. Már Szent István Király kezdette azokat béhívni az Országba, követték az utána való Királyok, azért is a' XII-dik Századba feregestül jöttek bé. Po'sonytúl fogva a' Karpatus hegye körül a' Szepesfégen, és alább fok

Hely-

Helységekben 's Városokban le - telepedtek. Nevezetesen II. Béla Királytól 1143-ban a' Bányáknak dolgozására, és a' határoknak őrzésére sok szabadfágok mellett bé - hívattattak. Sokan mint keresztes Vitézek, mikor a' Szent földről visszajöttek, itt tették le magukat, a' Bányákat szorgalmasan dolgozták, több mesterfégeket bé-hoztak, a' gazdálkodásra példát mutattak, az Északi kereskedést gyakorlották. A' közeli időkben-is sok Svábok, Bavarusok, Austriaiak, Frankusok, Hassusok jöttek bé, sokan közzülök a' Városokban lakoznak.

§. XV.

Laknak itt Oláhok-is, tulajdon nyelveken *Rumunyi* Rómaiaknak nevezik magokat azért mert a' Római Birodalomból szállítottak által Dátziában, Trajanus Római Tsászfá által, 's ugyan azoknak maradéki a' máj Oláhok. Ezek a' Római Datzában szállított lakosok az után a' Dákusokkal, Gothusokkal, Oroszokkal, Szászokkal, Tatárokkal sok helyeken öszve zavarodván, régi eredeti nyelvek is meg-zavarodott, mindazáltal ma-is eléggé meg-mutatja, hogy a' Római vagy Deák nyelvtől vette eredetét. — *Olán, Ulán* Török nyelven annyi, mint szolgál, a' Magyaroktól meggyőztetvén ezek-is *Szolgák* lettenek, 's talám innen neveztettek Oláhoknak. Ezek mértékletesek, de restek, tőrök, de bolzszútálók, buzgók, de babonások, igen szaporodók.

§. XVI.

Vagynak az Országban Görögök-is, kik többnyire Matzedoniából jöttek által, és szerteszéjjel kereskedés végett, a' Városokban, Helységekben le-telepedtek, bóltosokká lettek a' nélkül, hogy valamelly egész Helységet meg-ülték volna. Az ő kezeken által megyen többnyire a' pénz és portéka Magyar Országból Török Országban, innen Magyar és Német Országban. Ritkán dolgozzák a' földet, nem-is sokan lesznek közzülök Katonákká. A' borral való kereskedést annyira magokévé tették, hogy miattok a' Magyar, Lengyel Ország felé ritkán bódogúlhat, közzülök sok pankróttá lesz. A' kik Albania tájékáról jöttek ki *Tzintzároknak* neveztetnek azért, mert ezt a' Görög szót Pente (Ötöt tizen) így mondják *Tzintze*.

§. XVII.

Kevesen vagynak Örmények-is az Országban, kik a' XVII-dik Századnak vége felé jöttek Armeniából Erdélybe. Onnan lassanként Magyar Országban, széllyel a' pusztaikon lakoznak, mellyeket Arendára vévén, azokon majorkodnak; különös nyelvek van. A' R. Katholika Vallást követik.

§. XVIII.

Vagynak Klementinusok-is, kik Albániából Servián által 1737-ben vólt Török háború alatt Klement nevű Vezérekkel Slavoniában szaladtak, és a' régi Sirmiónak helyén meg-

meg-telepedtek , 's ma-is két faluban itt laknak.

§. XIX.

Eleitül fogva a' Magyar Királyok alatt voltak az Hazába Zsidók-is, mert Titus Vespásiánus által meg-győzöttetvén a' föld kerekfégén el-széledtenek. Akkor volt itt arany idejek, mikor a' XIII-dik Században különösen II. András alatt minden kereskedés, pénz veretés, a' Királyi jövedelmeknek 's Uradalmaknak igazgatása a' kezekben volt, annyira, hogy Törvény által kellett őket attól el-tíltani. I. Lajos halála előtt ki-űzöttettek ugyan a' Hazából, de ismét Zsigmond, és az utána való Királyok alatt bé-tsúfztak, szerte széjjel laknak, de már ma a' Bánya és Pénz-verő-Városoktól távol kell nékiek lakni. Tsak kereskedésből, házanként való járásból, néhol Kortszmárosfágból élnek. Hogy az Országban meg-szenyvedtetnek, tsak azért 90 ezer forintot fizetnek. El-vesztették régi nyelveket, a' Zsidó Bibliát nehezen tanulják, mint a' Keresztények, Német nyelven beszélnek, mivel a' főbb kereskedés Német Országban van. Két felé ágaznak. egyik rész *Rabbánitáknak* másik *Karaitáknak* neveztetik. Magyar Országban inkább tsak *Rabbániták* laknak, kik a' Móses Törvényein kívül a' Tálmodot az az: a' Magyarázatot, 's eleiknek rendelkezéseiket tartják. Portugalliában, Hollandiában, Török Országban laknak a' *Karaiták*, kik tsak a' Móses Törvényeii tartják, és ezek a' kereskedésben,

szövetkezésben való egyeneslégekről, igazságokról ditsértetnek.

§. XX.

Elegen taláztatnak *Czigányok*-is. Ezek Indostánból jöttek-ki 1417-ben Magyar Országba. Eleinte lok privilegiumokat nyertek a' Királyoktól, seregenként járták öfzve Európát az ő Vajdáik alatt, de ki-tanúztatván tsalárdságok, azoktól meg-fofztattak. Az ő mesterlégek, mellyből élnek, mu'sikálás, kovátsolás, ló-tsifzarfág, tserélés, lopás, szerentse mondas. A' föld-mivelést és külső munkát tellyesféggel nem szeretik, ha meg-szorúlnak házanként koldúlnak. Sem a' Vallás, mellyel kereskedni szoktak, sem a' Lakosokkal való társalkodás, sem a' Királyi bölts rendelések, sem a' büntetések, nem tudják őket meg-jobbítani.

§. XXI.

A' Lakosok Vallásairól.

A' 'Sidókon kívül kik Mó'ses Vallását tartják, és azt Zsinagógákban gyakorolják, minden egyéb Lakosok Keresztyének, kik őt Szakaszokra vagynak öfzolva. Valamint a' Pannoniai régi Lakosok, úgy a' Hunnusok, és azután a' Magyarok-is eleinte Pogányok voltak. Igaz ugyan, hogy a' Keresztyén Vallás már az Apostolok által erre a' földre elhatott, Sz. Pál egész Illiriáig prédikállotta az Evangéliumot, *I. szl.* 15, 19., és minthogy Il-
li-

liria a' mái Horváth, Dalmátzia és Slavónia Országot magában foglalta, lehető hogy annak világa Pannoniában-is el-hatott. Már a' IV-dik Században vólt Sirmiumnak vagy Szeremnek tulajdon Püspökje, úgy a' Góthusoknak, kik Dátziában lakoztak. A' Pest Vármegyében Ótsán lévő régi Templomnak-is a' formája azt mutatja, hogy a' IV-dik Században építtetett a' Keresztyének által. De még is idővel a' vándorló nemzetiségek által el-terjedvén a' Pogány Vallás, nehezen terjedhetett az Országban a' Keresztyén Vallás a' X-dik Században, minekutánna leg-elsőben Gejza 977-dik Esztendőben magát meg-kereszteltette. Utánna az ő fia István Király annyira igyekezett az ő alatta való népét Keresztyénné tenni, hogy Apostoli Királynak neveztetnék, és a' Szentek közzé számláltatnék. Még is az ő halála után a' kik meg-térni láttattak-is a' Keresztyénségre, vissza tértek nagy részént a' Pogányfágra Sámuel, és Péter Királyok alatt, mert a' Püspököktől, úgy mint Szent István rendelte, függeni nem akartak, és a' testi kívánságoknak a' pogányfágban úntig szolgálhattak. Nagyon-is kellett iparkodni I-ső András és Béla Királyoknak, hogy a' Keresztyénséget és a' Papokat helyre állíthassák. Még a' XIII-dik Században-is a' Pogány Kúnok III-dik László Királyt pártjokra hajtván, sokat ártottak a' Keresztyén Vallásnak, de tsak ezeknek is bé-kellett azt venni 'sekképen egézfzen vége lett a' Pogányfágnak.

A' Magyar Országi Keresztyének közzül:

Elsők a' R. Katholikusok.. A' Keresztyénfégnek esmérete Gejza udvarában a' szomizéd Görögök által jött-bé az Országba, mellynek bizonyfága az. hogy felefége Görög Országból származott, és Keresztyén vólt. De a' Keresztyén hitre a' nemzetnek térése a' napnyúgotti Papok által történt-meg.

A' R. Katholika Ekklesiának vagynak Egyházi előljárói, kiken értetnek az Érsekek, Püspökök, Apáturok, Præpostok, Kánonok, a' kik többnyire az első Magyar Keresztyén Királyoktól vették méltóságokat. Szent István I-ső Apostoli Magyar Király mindjárt uralkodásának kezdetében tíz Püspökfégeket állított-fel. Úgymint az Esztergomi Ersekséget, a' Kalotsai, Egri, Pétsi, Veszprémi, Győri, Bátsi, Erdélyi, Vátzi és Nagy-Váradi Püspökfégeket, mellyeknek számát 1030-dik Esztendőben a' Tsanádi Püspökféggel meg-szaporította. Allított-fel sok Apáturfágot és Præpostfágokat-is. A' Nyitrai és Zagrábi Püspöfégeknek első fundamentomát Szent László Király vetette-meg, a' Besztertze Bányai, Szombathelyi, Székes - Fejérvári, Ro'snyai és Szepesi Püspöfégnek Mária Therésia kegyelmesfégenek és Vallásbéli buzgófágának köszönik lételeket. Már ma három Érsek van Magyar Országban: az *Esztergomi*, a' ki az Ország Primássa-is, vagy leg-első Fő-Papja, a' Kalotsai és az Egri Érsek. A' Magyar Országi Püspö-

pökök két rendbéliek. Vagy ollyak, kiknek mind Püspöki Székjeik és jövedelmeik vannak, és ezek Diöcesanus, Megyebéli Püspököknek neveztetnek; vagy ollyanok, kiknek sem Püspöki Székjek, sem jövedelmeik nintsenek, és ezek Tituláris Püspököknek mondatnak, mert a' Törökök által el-foglaltatott Tartományokban, mint Serviában 's Bulgariában 's a' t. vóltanak hajdanában valóágos Püspökök és Püspökségek, de a' Töröktől lett el-foglaltatások után azokban mind a' Kereszttyén Vallás, mind a' Püspökség el-nyomattattak, 's el-töröltettek részszerint, de még-is azon Püspökségeknek Titulusa még ma-is megvagyon Magyar Hazánkban. A' Megyés Püspökök 18 vagynak, ezek közzül: A' Pécsi, Veszprémi, Vátzi, Győri, Nyitrai, Besztertzei, Szombathelyi, Székes-Fejérvári; az Esztergomi Érsek alatt vagynak: a' Nagy-Váradi, Tsanádi, Zagrábi, Segniai, Korbáviai, Bosniai és Szeremi, a' Kalótsai Érsek alá: a' Ro'snyai, Szepesi, Kassai és Szathmári pedig az Egri Érsek alá tartoznak. Tituláris Püspökök vagynak 24, Jószágos Apaturok vagynak 22, a' nélkül 99. Jószág bíró Nagy Præpostok 41, Titulárisok 31, Káptalanok 21. Ezeken kívül vagynak a' Plébánusok, Helybéli Káplánok, Cooperátorok, 's ezeknek Esperestyei. 152 Klastromai a' Szerzeteseknek, 84 a' Franciskánusoké, 11 a' Minoritáké, 11 a' Kapucinusoké, 8 a' Misericordiánusoké, 3 a' Servitáké, 4 a' Dominicánusoké 's a' t. 12 az Apátzáké, Præmonstratensiseké 3, Benedictinusoké 11

§. XXII.

Második rendbéliék az Egygyesült Görög Rítuson lévő Katholikusoké, kiknek három Püspökeik vagynak: *a) Munkátsi*, kinek vagyon Nagy Præpostja, 6 Kanonikusa, a' Szent Basilius Klastroma, 's rendes Papjai 728. Maga a' Püspök az Esztergomi Ersek alatt vagyon- *b) Nagy-Váradi*, Nagy Præpostjával, 5 Kanonikusaival és 55 Papjaival. *c) A' Kőrösi* 12 Papjaival. Ezek a' Napkeleti Anyaszentegyház Izerént tartjákIsteni tiszteleteknek módját és a' Római Pápát Ekklesia fejének esmérik.

§. XXIII.

Harmadik az Evangelika Lutherána Vallás. A' Magyar Országai Augusztai Vallás-tételt tartóknak és Reformátusoknak 1606-ban Rudolf Tsáfszárnak és Királynak Uralkodása alatt a' *Betsi Szerződésben* nem tsak Törvényes, hanem tellyes és tökéletes Vallás gyakorlásbéli Izabadság engedtetett, és azon közönséges végezés mind III. Ferdinand Király idejében, a' Lintzi Szerződésben, mind néhai II. Leopóld Uralkodásának kezdetében 1791. esztendőben az Ország Gyűllésén a' Királynak és Rendekeknek meg-egygyezésekből ismét és ismét meg-erősítetett. A' Betsi Szerződésnek ereje mellett Törvényes Egyházi Elöl-járók-is engedtetek nékiek, a' kik a' Német Birodalomnak szokása szerént Superintendenseknek, az az: Fő-Vigyázóknak, Segédjeik hol Senioroknak, hol

hol Esperesteknek; Megyéik pedig amazoknak Superintendenciáknak, ezeknek pedig hol Contuberniumoknak, hol Tractusoknak nevezetnek.

Az Országnek négy Kerületi Szerint, mind az Augusztána mind a' Helvetiai Vallástételt tartóknak négy Superintendenciái vagynak és mindenikben több-és kevesebb Esperestlégek.

Az Augusztai Vallástételt tartóknak 4 Superintendenciái, ezek :

a) A' Dunán innen való, mellyben vagynak 7 Esperestlégek : A' Po'sonyi, Modri, Nyitrai, Trentséni, Arvai, Liptói, Turótzai.

b) A' Dunán túl való, van benne 9 Esperestlég, a' felső Sopronyi, az alsó Sopronyi, a' felső Vas Vármegyei, a' közép Vas Vármegyei, az alsó Vas Vármegyei, a' Szala Vármegyei, a' Veszprémi, a' felső Tólnai, a' Baranyai, és alsó Tólnai, a' Fejér és Komárom Vármegyei, és a' Győri.

c) A' Bánya hegyek alatt való Superintendencia, 7 Esperestlég van benne: úgymint a' Belztertze-Bányai, a' Nagy-Honti, a' Nógrádi, a' Barsi, a' Pétsi, az egyesült Békési-Aradi, Temesi, és Torontáli, a' Bátsi.

d) A' Tifzán innen és Túl való Superintendencia 7 Esperestyeivel, mellyek ezek : a' Gömöri, Zemplényi, és Sárosi, a' hat Szabad Királyi Városoké, a' Kis-Honti, a' Szepesi, az Hegy-allyai.

Igazgattatnak a' Világi Rendből való fő Inspectorok, Curátorok, Superintendensek, Esperestek és Consistóriumok által.

§. XXIV.

Negyedik az Evangelika Reformáta Vallás, vagy az Helvetziai Vallástételt tartóké, melyet valló Gyülekezetek 4 Superintendentiákból állanak:

a) A' Túl a' Tifzán lévő, mellyben 13 Tractusok vagy Esperestfégek vagynak, úgymint a' Nagy - Kúnlági, a' Bihari, az Er-mellyéki, a' Közép - Szólnoki, a' Szabóltsi, a' Szathmári, A' Beregi, a' Nagy-Bányai, a' Maramarosi, az Ugotsai, a' Szilágyi, a' Deb-retzeni, a' Békési.

b) A' Tifzán Innen való, mellyben ezek a' hét Traktusok vagynak: A' Gömöri Kis-Honthal, Felső-Borsodi, Alsó-Borsodi, Alsó Zemplényi, Ungi egyesült a' felső Zemplényivel, Abaúji, Tornái.

c) A' Duna mellyéki, melly innen és túl a' Dunán ki-terjed, 3 Tractusai vagynak, a' Dunán innen a' Ketskeméti, 'Sólti, Tser-há-ti, Túl a' Dunán a' Vértessallyai, Tólnai, Somogyi, Felső-Baranyai, Alsó-Baranyai.

d) A' Dunán túl való 8 Esperestfégekkel, mellyek a' következők: Innen a' Dunán a' Drégely - Palánki, Barsi, Komáromi, túl a' Dunán a' Tatai, Pápai, Veszprémi, Peremár-tonyi, Somogyi. Igazgattatnak szinte úgy-mint amazok, csak hogy ezeknek fő Inspecto-rok niats mint amazoknak.

§. XXV.

§. XXV.

Ötödik a' nem egyesült Görög Vallás, mellynek fő Igazgatója, a' Károlovitzi Érsek (Metropolita) mástól való függés nélkül. Ez alatt vagynak a' Temesvári, Versetzi, Aradi, Palánki, Budai, Pakrártzi, és Károlyvári 7 Püspökök, ezek alatt pedig a' Protopresbiterek vagy Esperestek, vagy Szerzetesek fejei. Ezen a' Valláson vagynak többnyire a' Rátzok, és határ széleken való Katonák, sok Oláhok, Görögök, A' nap-keleti ritust tartó Papoknak minekelötte fel-fzenteltessenek szabad meg-házzasodni, de azután nem. A' Szerzetesek mind a' Basilius Rendin valók, Kalugyereknek, vagy Anachorétáknak, Elöljáróik *Archimandritáknak* vagy *Igumeneknek* neveztetnek.

§. XXVI.

A' Magyar Országi Oskolákról.

Minden Valláson lévőeknek vagynak kisebb nagyobb Oskoláik.

A' R. Katholikusoknak fő Oskolája Pesten az *Universitás, Tudományok mindensége*, mellyben a' Theologia, és mindenféle Tudományok nagy elő-menetellel taníttatnak. Vagynak itt Districtuális Académiák. *Po'sonyban* Innen a' Dunán, *Pétsen* túl a' Dunán, *Kassán* Innen a' Tifzán, *Nagy-Váradon* túl a' Tifzán és Horváth Országban *Zagrábban*; és *Györöt*.

Kisseb bek ezeknél a' Deák Oskolák, mellyek közül 8 Grammatika Oskolák, 44 Gymnázium.

nasiumok, 6 fő vagy Archi Gymnasiumok, ezek közül 3 Gramatikát, és 21 Gymnasiumot a' Piaristák tanítanak.

A' leg-kiszebb Oskolák a' *Normális és Nemzeti Oskolák*. *Normális Oskolák* azok, mellyekben nem tsák a' Gyermeknek taníttatnak, hanem a' Nemzeti Oskolák miképen lejendő tanítására a' Tanítók-is készítettnek. Ilyen Normális Oskolák az Ország négy kerületeiben, és Horváth Országban vagynak tizen úgymint, Po'sonyban, Budán, Körmöztön, Kassán, Nagy váradon, Nagy Károlyban, Temesváron, Pétsen, Györben, Zagrábban. Nemzeti Oskolájok van mindenütt a' hol tsak Tanítót lehet tartani. Némelyben egy, másban kettő vagy három-is a' Tanító. Ezekben a' Vallás a' Catechésisből, az olvasás, írás, számolás, az élet regulái, mind született nyelven taníttatnak, és a' nagyobb helyeken a' Deák nyelvnek kezdete-is.

A' Kis Papok az Universitásban és a' Semináriumokban taníttatnak, mint Nagy Szombatban, és a' Püspökök vigyázása alatt mint Egerbe 's a' t.

§. XXVII.

Az Evangelika Lutherána Vallásnak-is vagynak szép Oskoláik. Többek ezek: a' Po'sonyi, Sopronyi, Eperjesi, Késmárki, Lőtszei, kissebbek a' Selymetzi, Besztertzei, Modori, Gömöri, Osgyáni, vagynak Nemzeti Oskolák-is, valahol tsak Oskola-Mestert tarthatnak.

§. XXVIII.

§. XXVIII.

*Az Evangelico - Reformátusok Fő - Oskolai, a' Debretzeni, Pataki és Pápai Collegiumok, melyekben 3, 5, 6, sőt 7 fő Professzorok-is tanítanak a' kisebb Tanítókon kívül. Némellyek az öregebb Deákok közzül innen egyenesen mennek Prédikátorlára, mások e-
lébb meg-járják a' külföldi Fő - Oskolákat, 's
úgy mennek hivatalra, némellyek Oskola-Mes-
terekké, Katonákká 's a' t. lesznek. Kiseb-
b Oskoláik vagy Gymnasiumjaik: A' Miskóltzi,
Losontzi, Ketskeméti, Körösi, Komáromi,
Szigeti, Tsurgoi. Ezeken kívül vagynak a-
próbb Deák és Magyar Oskolák-is a' Városok-
ban és Helységekben ahoz képest a' mint a'
Tanítókat tarthatják.*

§. XXIX.

*A nem egygyesült Görög Vallásúaknak-is
vagnak kevés Oskoláik. A' hol a' R. Katho-
likusokkal egygyütt laknak azoknak Nemzeti
Oskoláikban járnak, mint Tóth, Horváth,
Dalmátzia Orizágban, az határ széleken lévő
Katonáknak fiai, Károlovitzban, Új-Palánkon,
Temesváron, magoknak van különös Oskolá-
jok egyebütt a' Görögöknek, a' hol számosab-
ban laknak, mint Miskóltzon, Egerben, Pes-
ten, Budán, Szent-Endrén, melyben a' Nor-
ma szerínt tanítanak. A' fellyebb való Tuda-
mányokat még eddig az Universitásban és A-
kademiákban tanúlták. A' Papokra nézve, az
egygyesült Görög Püspök alatt Ung-Váron van*

Seminariumok, a' nem - egygyesülteknek fiai pedig a' Papfágra a' Klastrombéli Szerzetesek által készíttetnek, mellyek 26 számmal vannak, és azoknak fejek Archimandritának neveztetik, készíttetnek úgy a' Karlovitzi Erseknél-is.

A' *Zsidóknak*-is van néhol Nemzeti Oskólájok, mellyben a' Királyi Norma szerint taníttatják Vallásokon kívül Gyermekeiket mint Po'sonyban, Budán, többnyire pedig házi Tanítókat fogadnak.

§. XXX.

Nevezetes a' Selmetzi Bánya - Akadémia-is, mellyet Mária Therésia 1760-ba fundált, és abban a' Bányászlágnak, 's az értz nemekkel való bánásnak mestersege taníttatik három Tanítók által. Annyira el-híresedett, hogy más Országokból is jönnek ide tanulás kedvéért, Szakfzok, Dánusok, Svékusok, Muszkák, Spanyolok, 's a' t.

Hafznos a' *Szarvasi* és *Keszthelyi* gazdálkodást, Majorkodást tanító Oskola-is.

§. XXXI.

A' Lakosok külső Állapotjáról.

Külső Állapotjukra nézve a' Lakosok Nemesek és Nemtelenek. A' Nemesek közzé tartoznak a' Papok, kik között a' kik Nemtelen Szüléktől származtak-is, hivataloknál fogva, semmi közönléges terhet nem viselnek, portziót nem fizetnek. Ide tartoznak a' Tanítók, Profes-

fessorok-is Tanítványaikkal. *A Világi Rendből való Nemesek* közzé tartoznak a' Hertzegek, mint Elzterházi, Battyáni és Grassalkovits Hertzegek, a' *Grófok, Bárok*, kik vagy Magyar eredetűek, vagy másunnan jöven a' Király és Ország által a' Magyarok közzé fogadtatnak, *Indigenáknak* neveztetnek, kiknek számonk meg haladja a' Magyar eredetűeket. Ide valók a' Jószaágos Nemesek *Donatariusok*, a' Jószaág nélkül valók vagy *Armalisták*.

A' Nemtelenek közzé számláltatnak minden egyéb Lakosok, kik egymástól különböznek. Mert némelleyek *Parasztok*, kik a' földet mivelik, mások *Urak* és *Gazdák Tseléjci, Kereskedők, Fabrikánsok, Mester-emberek*, akár Gazdák, akár csak Legények legyenek azok, a' Privilegiált és más Városok Lakosai, kik Civiseknek, vagy *Polgároknak* neveztetnek.

Ezeken kívül vagynak a' Katonák.

§. XXXII.

A' Magyar Országai Helységekről.

Ezek három félek, vagy Királyi vagy Mező Városok, vagy Faluk. A' Királyi Városoknak száma 48. Igy neveztetnek azok a' nevezetes Városok, mellyek a' Vármegye hatalma alól ki-vétettek, egyenesen a' Királytól függenek, ennek adóznak, 's ez okon a' Szent Korona tulajdonának neveztetnek, az Országának negyedik rangú Karjaihoz tartoznak, Követeket küldenek az Ország-Gyűllésére, jus Gladiu-

val bírnak, az az magok halálra sententziázhatnak, büntethetnek. Némelly Királyi Városoknak szép jussaik, jószágaik, Faluik és Majorjaik vagynak. Különös Tanátisok vagyon, mellynek Fejei a' Város Birája és a' Polgármester; és valamint ezeket, úgy a' Tanátsnak Tagjait is, a' Polgárok szokták választani.

A' Mező - Városoknak a' száma 605. földes Úr alatt vagynak, részszerint mesteriséget, részszerint föld - művelést gyakorolnak; van, vagy nints Privilegiumok.

A' Faluk 1787-ben 10797. találtattak; ezeknek Paraszt Lakosai Földművelők.

§. XXXIII.

A' Magyar Országi Mezei - Gazdaságról.

Magyar Ország áldott Ország, Lakosai erősek, Izorgalmatosok többnyire, de még sem ment annyira a' mezei Gazdálkodás mint más Nemzeteknél, és a' mennyire lehetne. Ha a' fok mocsárok és tók ki-száraztatnának, fok lakosoknak és barmoknak eledelt adnának. A' rétek tsak a' természetre hagyatnak, nem műveltetnek, hasznos fű-magokkal bé nem vetetnek, azért-is fokszor kórót, vagy haszontalan, néha mérges fűvet teremnek. A' Szántó-földek tsak a' régi szokás szerint, javítás nélkül dolgoztatnak. Az életből fok el-vesz, mert tsak nyomtattatik fok helyen, nem tsépeltetik, tsak a' mezőben rakatván ölzve, és vermek-be tartatván, fok kár esik benne, meg-dobo-

sodik, zsuzsok esik belé. A' Magyar az egészséges konyhára való füveket még jól nem esmeri, azokkal élelmét nem szaporította. Sok helyen kevés a' gyümölcs-fa, az is alávaló, az erdők kéméltlenül pusztítottak. Elég selyem nem készítették, másunnan kell azt drágán meg-szerezni, A' dohány-is csak olyan, mint volt, holott lehetne azt jobbitani. A' hegyeken, völgyeken sok hasznos füveket nem esmerünk, azért másunnan betses pénzen hoztatnak a' Patikáriusoktól. A' Marha düge gyakran uralkodik, nem gondolván a' Marha gyógyítással. A' Lovak igen el-aprósodtak, mert közönségesen kevés gond van a' neveltetésekre. A' juhokat, hogy betsesebb lenne gyapjuk, nem igen javítjuk, erdőt az Al-földön nem igen ültetünk. Ha egy esztendőben a' föld bőven terem, csak hamar el-vesztegetjük, 's más esztendőben egyszeriben a' terméketlenség miatt úgy lehet, igen meg-szorúlnunk, 's Lengyel Országból pótoljuk szükségünket. Az Al-földön a' téli hónapok alatt az egygy marhával való bánáson kívül, többnyire hevernek a' Lakosok.

§. XXXIV.

A' Mesterfégek Folyamatjáról.

Kétfélék a' Mester-emberek. Vagy *Czéh-béliek* vagy *Kontarok*. A' Czéh-béliek többnyire a' Királyi és nagyobb Mező-Városokban laknak, Czéh-Mesterből, Dekányból, Atya-Mesterből és közönléges Mester-emberekből

állanak. Ezek mellett vagynak a' Legények társaságai az Atya-Mester fel-vigyázása alatt. A' Czéhekben az Inas bizonyos elztendőre a' Gazda Mester-emberhez bé-szegődtetik, ki-töltvén idejét, Legénységre fel-szabadíttatik, ha vándorol, néki a' Chéhtől Vándorló - levél adattatik, a' Gazdától a' kinél dolgozik, hétibére fizettetik, 's végtére remeket adván, a' Czéhbe bé-áll, Mester emberré léfz. Ha a' Mester-ember hibázik, rofszúl viseli magát a' Czéh Articulusa ellen, meg-büntettetik a' Czéhtől, a' Mester-Legény pedig a' Társaságtól az Atya-Mester alatt.

A' Kontárok a' Czéhen kívül szerte széjjel a' falukon, vagy apróbb Mező-Városokon élnek, a' hol kevesen vagynak.

Némelly Mester-emberek tsak *Váltó munkát* dolgoznak, mások *Vásáriakat* az az kéz munkákat, miveket vífznek el-adni a' Vásárookra.

Felső-Magyar Országban többen vagynak a' Mester-emberek, mint az Al-földön, a' hol az öltözetben való bújaság el-nem terjedt, 's e' miatt a' Mester-embernek, nem lévén elég munkája, szánt, kaszál, kapál, barommal-is bánik. Néhol a' Fel-földön többen vagynak azon egy mesterfégen, mintsem abból el-élhetnének p. o. Miskoltzon alkalmasint van 600 Csizmadia, a' Czéhnek mivei tsak 3, 4, mértföldnyire kelők, hogy élhetne hát mindenik mesterfégeből, holott mindenfelé fok a' Csizmadia? Ellenben némelly mesterfégeket kevesen folytatnak, mint a' Kő-mívesféget,

azért Tseh és Morva Országból szoktak a' Kőmíves Legények le-jönni, némelly mesterféget nem-is igen szeretnek a' Magyarok, mint a' réz és bádogos mesterféget, tímárfágot, Czín-mívelést, kotsi-tsinálás mesterféget, tobák tsinálást, festőféget 's a' t.

§. XXXV.

A' Manufacturákról és Fabrikákról.

Akármelly gazdag valamelly Tartomány, még se bő dogúlnak lakosai, ha tsak a' Természet adományai el-nem készíttetnek, 's haszonra nem fordíttatnak. Ezt tselekszik kivált a' Műhelyekben és Fabrikákban dolgozók. Mennél több illy nagy Műhelyei és Fabrikái vagynak az Országnak, annál könnyebben pótolja szükségzeit, a' pénzt idegen portékaért ki nem adja, hanem idegen helyre adván portékáit, onnan a' pénzt bé-hozza.

Kevesebbek nállunk az illyen nagyobb Műhelyek és Fabrikák, mintsem az Ország szükségére elégfégesek volnának, és hogy azokkal külföldre kereskedni lehetne.

Házi szükségre való *Vastag Vásznot* majd mindenütt készítenek (ki-vévén a' a' Tifzán túl valókat, kik a' fonnáson szövésen nem igen kapnak) annál jobbat szönek a' Szepesfégen, de vékonyabb vásznot, gyóltstot rendszerint Silesiából, Tseh Országból és Tirolisból szoktak szerzeni.

Az a' mintegy húsz Papiros-malom, melly az Országban találtatik, tsak igen közép szerű

Papirost készít, a' jobb félét másunnan veszfűk. Nem igen sok ideje annak, hogy Spillenberg Sámuel, Lötsei Orvos, Teplitskában készítettett leg-elsőben Papiros-Malmot.

A' Tsekleszi Karton Fabrika már el-enyészett, és tsak a' Sassini vagyon meg. A' Kartont-is hát másunnan hozattuk.

Nád-méz készítő Fabrikánk-is még tsak Fiumében vagyon.

Vagynak Baranya, Po'sony, Bars, Turótz, Szepes, Nógrád Vármegyében Polztó-Tsinálók; azokhoz tartozik Gróf Forgáts Antal Gátsi Polztó és Szőr-Matéria Fabrikája; de még ezek a' Műhelyek arra a' tökéletesfégre nem vitettek, melyben vagynak a' Külföldiek, nem is eléglégesek az Ország szükségének pótolására. A' Magyar Gazda öltson el-adja a' gyapját, külföldön polztónak készítettven három annyi ad érte. Nem régen is nem volt Horváth Országban tsak egy Polztó-tsináló Műhely is, Slavoniában tsak Banovtzn volt egy.

A' Selyem matériát készítő Műhelyek, Pesten, Eszéken, Budán, szépen kezdtek elő-menni, de hanyatlásra jutottak, még Váradon igen szépet szőnek, a' nép a' Selyem-eresztő Bogarakkal való bánásban bele únt, jöllehet a' Fellejes Király azt sürgeti.

Nintsenek olly jó *bőr készítő Műhelyek* is Magyar Országban, mint más Országokban. A' fontos talp kevés helyeken készítettik, a' helyett a' Jósmai, Ratkai, Rima-Szombati, Miskóltzi, Szepesi Vargák tsak botoskor talpat készítenek. Mitsoda a' Magyar Orzági Tímártól

tól Kordoványinak készített Ketske-bőr a' Török Országi és Brassói Kordoványhoz képest? Mennyi Suska terem Magyar Országban? annak leg-inkább a' más Országi Tímárok és Vargák veszik hasznát.

Van elég Vasunk, de még-is a' kaszát, a' tztelt Stiriából, a' Vashól készíttetni szokott házi 's más eszközöket másunnan szokták behozni, nem-is igen tudnak nállunk a' Vashól való öntéséhez az ilyen eszközöknek, mint az Anglusok, és kevés időtől fogva a' Bétsiek. Az egy Diós-Györi Hámorban kezd a' Vas-öntés tökéletesfégre menni, az oda való Olvasztó-Kementzének Mestere által, ki esztendőnként fel-szokott vitetni a' Stirii Királyi Olvasztók igazgatására-is. Itt lesz kasza hámor-is, valamint a' Gróf Kohárié Murány mellett.

A' *Besztertzei Damask Kardvasa*, híres volt az előtt, már most ennek Műhelye meg-szűnt, Győrben sem készítenek többé *Beretvakat*, ezért azok már drágábbak, mert külföldiek. A' Sopronyi Spanyol-viasz Fábrika-is hamar megállott, de áll még a' *Pesti*.

Több van ez Hazába 25 Üveg Hutánál, még-is mennyi üveget hoznak bé esztendőnként Tseh Országból?

Tsak ezek-is mutatják azt, hogy még kevés a' Fábrika és Manufactura ez Hazában, és így ha a' Nemzet ezekre jobban nem adja magát, nem várhatja boldogulását, maga pedig az oka, hogy ezeken nem kap.

§. XXXVI.

A' Kereskedésről.

A' Kereskedés vagy *külső* vagy *belső*. Nem minden részében terem az Országnek minden, a' térségen gabona, mindenféle nemeivel, a' közép hegyeken bor, a' magas hegyeken fenyő szál nevededik, belől értz nemek taláztatnak, a' pusztákon sok ezer juh és barom legeltetik és szaporíttatik. Egyik része hát a' Hazának ki-pótolja, a' másíknak szíükségeit. *E' szerint* *belső Kereskedés* az: mikor egy helyrűl másíkra vitetik annak a' tájéknak jószága, és portékája, vagy másunnan, de tsak a' Hazából pótoltatik annak a' tájéknak szíüksége. *Ez a' belő Kereskedés* könnyű a' Hazába annyiban, a' mennyiben azért az úton kevés vámot, és tsak néhol kell fizetni, de nehéz azért, hogy többnyire az utak míveletlenek, sárosok, nintsenek mindenűtt jó Vendég-fogadók, sok folyó-vizek ki-tisztíttatva nem lévén, hajóval járhatatlanok, a' folyó-vizek tsatornákkal nintsenek öfzve foglalva, hogy azokon az Ország-nak szégeleteiből sokkal óltsóbban lehetne mindent hordani. A' melly folyó-vizek hajókázhatók-is, mint a' Duna, Tífsza, Száva, azokon a' hajókat lovakkal vízfíza húzatni igen nehéz, a' sok egyenetlen partok, semlyékek és hegyek miatt. Ha a' Vág-Duna az Hernáddal, Popráddal tsatorna által egygyesíttetnének, hasznosan lehetne azon kereskedni, nem tsak belől de kívűl-is színte az Éfszaki Tengerig. Aka-

dál.

dállyára van a' belső kereskedésnek az-is, hogy némelly Vármegyében fok a' Város és a' Vásár, némelly Vármegyében kevés, és így ezeknek lakosinak, megfizze kell Vásárra menni az el-adás és vétel végett. A' Zsidók fintsenek nagy hasznára a' Hazai kereskedésnek, mert nagy nyereséget kívánnak, azomban a' hol laknak, ott a' lakosok apródonként el-szoktak fogyni, 's meg-szegényedni.

§. XXXVII.

A' Külföldi Kereskedésről.

A' Külföldi Kereskedés kivált háromféleképpen megyen véghez. *a)* A' hazai termésekkel, *b)* a' Hazában termett jószágoknak el-készítésével, *c)* a' másutt termett, de a' Hazában bé-hozatott miveletlen jószágoknak el-készítésével 's mind ezeknek más Országokban való el-adásával. Magyar Országból leg-inkább a' Hazai termésekkel gyakoroltatik a' *külső Kereskedés*, mint gabonával, borral, szarvas marhával, juhval, dohánnyal, sertéssel, mézzel, vialfzsal, rézzel, vassal, fuskával, főzelékekkel, gyapjúval, bőrökkel, hamuzsírval. A' Hazában termett, vagy másunnan bé-hozatott, miveletlen jószágoknak el-készítésével, 's kívül való el-adásával, nem igen lehet kereskedni, mert kevesek a' műhelyek és fabrikák, sőt magának az Országnak, fok tekintetbe van szüksége a' külső portékákra.

§. XXXVIII.

§. XXXVIII.

A' Magyar Ország Igazgatásáról.

Az Ország igazgatása a' Királyt illeti. Sz. Istvántól fogva I-ső Ferdinándig a' Királyok szabadon választottak. I-ső Ferdinándtól fogva I-ső Jó'sefig a' választás a' Fellejes Austriai-Házra szorítottatott volt, 1723-tól fogva a' Fellejes Austriai-Ház Leány-ágára-is örökös jussal által-szállott a' Magyar Korona, úgy hogy mindenkor a' férjfi első szülött legyen a' Király, ha a' férjfi ág el-fogyna, az Affzonyokra, még pedig elebb a' Károly Tsászár és Király, azután az I-ső Jósef, azután az I-ső LeópoId maradeki közül valókra mennyen által a' Királyság. Noha pedig az első szülött jus szerint Király: mindazonáltal szükséges még is magát uralkodásának kezdetében, leg-fellyebb hat hónap alatt meg-koronáztatni, a' melly három dolgokból áll: 1. Hogy diplomát, levelet adjon arról az Országnak, hogy annak Privilegiumait, Szabadságait, Törvényeit, jussait, és szokásait meg-tartja, a' Koronát az Országból ki nem viteti, hanem a' Rendektől Vallásbéli tekintet nélkül választandó Korona-örzök által a' Hazában őrizteti, valami az Országhoz tartozik, azt tőle el-nem idegeníti, főt vissza szerezni igyekezik. 2. A' *Primas Érsektől* és Palatinustól valófággal meg-koronáztasson a' Magyar Országi Koronával, az Ország Klenodiumaival fel-ékesíttessen, mellyek a' következők: az Arany Korona, Királyi Páltza, Palást, Keiztyü,

tyű, Paputs, Arany Alma, és Kard, a' Primástól mellye, jobb karja, olajjal meg-kenettesék, a' Királyi Székben ültetessék. 3. Hogy az hitet a' Haza hűféges törvényes igazgatására le-tégye, melly is kétszer megyen véghez, előbb a' Templomba Koronáztatása előtt, azután az uttzán, arra készítettett helyen. Az előtt Székes-Fejér-Váron, azután Po'sonyban szoktak volt a' Királyok meg-koronáztatni. II-dik Ferentz mostani Felféges Királyunk Budán koronáztatott-meg.

§. XXXIX.

Az Ország Báróiról.

Ezek a' Király leg-főbb Tisztjei a' Hazában. A' Magyar Királyok régenten, az akkori időnek környűl állásaihoz képest különös Tiszteket választottanak, kik vagy az ő udvarokban tettek néki szolgálatot, annál fogva udvaroknak fénnjét meg-tartották, vagy az Ország igazgatásában mellettek fáradoztak. Mióta a' Felféges Királyok Bétsben laknak, meg-változott ezeknek az Ország Báróinak hivatalok, úgy hogy a' Királyi udvarnak olyan szolgálatot mint régenten nem tesznek 's többekre nézve titulusból áll: mindazonáltal még is nagy tekintetek van, mert többnyire más nagy hivatalokat viselnek, és az Ország gyűllésében is, ezek foglalják az első helyet. Ezek a' Tisztfegek nintsenek a' familiákhoz köttetve; a' Palatinuson kívül, ki az Ország által a' Királytól ki-neveztetett személyek közzül választata-

tatik, a' többi a' Királytól tettzése szerint neveztetik ki.

Az Ország Bárói a' Palatinuson kívül ezek: az Ország Bírása, a' Horváth Országi Bán, Tárnok Mester, Királyi Udvar fő Ajtón állója, a' Királyi Udvar fő Mestere, a' Királyi fő Lovász Mester, a' Királyi fő Asztalnok, a' Királyi fő Pohárnok, a' Királyi fő Kamarás, a' Magyar Gárdák vagy Test Őrző Vitézek fő Kapitánya.

§. XL.

Folytatása.

A' PALATINUS vagy Nádor Ispány a' Király után leg-főbb Tiszt az Országban. Kötelességei ezek: 1) Tútora a' neveletlen Királynak, és az Orzágnak Gubernátora a' Király felnevelkedéséig, az Ország Gyűléseinek, különösen a' Magnások vagy Nagyságos Urak Táblájának Elöl-ülője, Helytartója a' távol lévő Királynak, ő hozza elő a' Koronát a' Király Koronázásakor. Elölülője a' Királyi Helytartó Tanátsnak, Fő Ispánnya Pest, Pilis és Sólt Vármegyéknek, Fő-Kapitánnya a' Jászoknak és Kúnoknak, Fel-vigyáz az Ország leveles Tárára. 2) Közben-járó a' Király és Haza között, ő igazgatja-el a' határ eránt való kérdéseket a' Vármegyék között, Fő-Kapitánnya a' fel-ülő Nemeslégnak. Elöl-ülője a' Septemvirális Táblának, a' Királyi Táblánál van Vítze Palatinusa, Ítéző Mestere, a' kiket tettzése szerint téfzen, van hatalma a' magva
íza-

Izakadt jószágot 32 házhelyig örökösen adni, de csak Nemes embernek. Noha ha meghal a' Palatinus, elztendőnél tovább azon Hivatalnak nem kellene üresnek lenni: mindazonáltal meg-esett, hogy a' meg-hólt Palatinus helyében *Locumtenens* az az Helytartó tétetett. A' Palatinus után való: az

ORSZÁG-BIRÁJA, a' kinek tekinteti nagy az Ország dolgaiban, és az igazság ki-szolgáltatásában, akkor-is ha van Palatinus, de kivált el-halván a' Palatinus, ha annak hivatalát-is viseli. A' Meg-Koronázáskor a' Királyi páltzát hozza elől a' Királynak. Ez után van az:

HORVÁTH ORSZÁGI BÁN, a' ki a' koronázáskor az Arany almát hozza elől. Fel-vigyáz Horváth Országra, mind a' Polgári, mind a' Katonai állapotokra nézve; noha mióta a' végbéli Katonafág fel-állíttatott, és különösen igazgattatik, e' részben kissebbedett hatalma. Elölülője a' Horváth Orzági Táblának, Vitzebánt, és Ítéző Mestert választ magának. Következik a'

TÁRNOK MESTER. Tár a' Magyaroknál kintset téfzen, Tárház annyi mint kints ház, és így Tárnok Mester, a' Királyi Kintsnek, Jószágnak gondviselője, a' ki régenten a' Király Uradalmaira, a' Bánya Városokra és akárminémű jövedelmeire és Leveles Tárára gondot viselt. Ma hivatala szerint a' Septemvirális Táblának egyik Tagja, és bizonyos alatta lévő Királyi Városok főbb Törvény Székének elől-ülője.

FŐ LOVÁSZ MESTER. Kötelessége volt régenten a' Király Istállójára, Lovaira 's azok körül forgolódo tselédekre fel-vigyázni. Ma a' Diæta alkalmatoságával a' Kvártélyokra, és arra vigyáz, hogy a' Diæta helyén drágaság ne legyen. A' Királyt, koronáztatásakor ki-vont fegyverrel őrzi, nemcsak mikor megjelen, hanem az ebédnél-is.

A' KIRÁLYI FŐ POHÁRNOK MESTER, hajdan a' Király boraira és a' körül forgolódo tselédekre vigyázott, most a' Szent István kardját adja a' Koronáztatáskor a' Királynak, az ebédnél a' Pohárban lévő bort először meg-kóstolván, adja a' Királynak.

TÁLNOK MESTER régenten a' Király konyhájára, és asztalára vigyázott, a' Koronáztatáskor ételt viszen az asztalra, a' Bárók ételvivő fiait meg-előzi.

UDVARI FŐ AJTÓN ÁLLÓ, kötelessége volt azokat be-jelenteni, a' kik a' Királyhoz akartak menni, ha alkalmatlanok lennének el-igazítani, a' Királyi Udvarban a' tsendesféget és bátorfágot fel-tartani. Ma kötelessége Országgyűlésekor az ajtókra, hogy nagy tódulás ne legyen, gondot viselni, a' jó rendre az Ország Házában vigyázni, ha szükséges volna, a' Voksokat ölze-szedni.

A' KIRÁLYI FŐ UDVAR MESTER és FŐ KAMARÁS MESTER. Ezek a' Koronáztatáskor foglalataskódnak, a' Király olajjal való megkenettetése, és a' Szent István Pallástyában való fel-öltöztetése körül. Az előtt a' Király Ud-

Udvarára, Szobáira, Ters-örzöire vigyáztak. Ezek után van:

A' GÁRDÁK VAGY TEST-ÖRZÖK KAPITÁNNYA. A' Test-Öröket Mária Therésia 1760-ban állította fel, vagynak 120-an, mind Hadnagyok, Tisztjeiken kívül. Ezeknek tartására fizet Magyar Ország 100 ezer forintot, Horváth Ország négy ezeret. Fő-Tisztjek az Ország Bárói közzé tartozik. Mind ezek az Ország-Gyűlésén elébb ülnek a' több Magnasoknál, és mikor a' Király valakit meg-nemesít, vagy annak jószágot ajándékoz, ezeknek neveiket, az arról szóló levélben és az Ország törvényes végezésében fel-téteti.

§. XLI.

Az Ország Bárói után vagynak a' két KORONA-ÖRZÖK és a' FŐ-ISPÁNYOK, kikről majd alább bőven.

§. XLII.

A' Magyar Ország Rendeiről.

A' Királyi Udvarnak, méltóságára tartoznak, a' tölle fél-állítatott Rendeik-is. Illyen

a) *A' Szent István Apostoli Király Rendeje*, mellyet Néhai Mária Therésia állított fel 1764-dik esztendőben. Három szakaszokra vagynak fel-olstva, úgymint: *Nagy Keresztésekre, Commendátorokra, és Kis Keresztésekre*. Nagy Mestere mindenkor az Uralkodó Magyar Király, és nem tsak Világi hanem Egyházi érdemes személyek-is fel-vétetnek be-
S léje.

léje. Azok szoktak ezzel a' Rendel meg-tiszteltetni, a' kik a' Nemesi és Fő-Rend között a' Király és Haza éránt való buzgófélegokkal magokat érdemesekké téfzik, Kantzelláriusok a' Magyar Kantzellárius.

b) *Az Arany Sarkantyús Vitézek*, I. Lajos Magyar Király állította azt fel. Igen nagy bethben volt hajdan a' Nemzetnél, és tsak azok vétettek abba fel, a' kik virtusaik által magokat mások felett meg-külböztették. Ma Polgári virtusokkal ékeskedő férfiak tétetnek annak Tagjaivá a' Királytól, meg-koronáztatásának végbe menetelekor.

c) Ide tartoznak a' *Királyi Uduarnokok* (Aulæ Familiares), és a' *Tálnokok*.

§. IV.

A' Királyi Igazgatásnak Módjáról

Közönfélegesen a' Király a' Diétára öfzvegyültt Rendeikkel és Karokkal egygyütt téfzi a' Törvényt, melly szerínt igazgatja az Országot, téfzi a' rendeléseket, övé lévén a' Törvényben meghatározott dolgokat végre hajtó hatalom, vagynak külbös jussai, mellyekkel szokott élni. Illyen a' R. Catholica Ekklesiára nézve, hogy

1.) Ö nevezi ki az Ersekeket, Püspököket, Apátúrokat, Præpostokat, fött még a' Kanonikusokat-is.

2.) Szedi a' ki-üresedett Ersekségeknék, Püspökségeknék 's a' t. jövedelmeit, fött a' Testamentom nélkül meg-holt Püspököknék

in-

ingó jószágait vagy kereseteket-is, ha pedig Testamentomot tettek volna, csak harmad részét.

3.) Tehet újj Püspöklégyet, az Ekklesiák és Oskolák jószágairol számot kérhet.

4.) Fel-vigyáz az Oskolákra, Fundatiókra, Konviktusokra, Klastromokra, Seminari-umokra, el-törölheti a' Konviktusokat, Tanítókat, Professorokat rendelhet, jutalom pénzeket, Stipendiumokat osztogathat.

5.) Az Egyházi Rendnek, és egyéb instán-soknak a' Római Kuriánál Királyi Placetumot ad, és így övé a' Patronátuslág.

A' Protestánsokra nézve, jussa van reájok fel-vigyázni, hogy a' Törvényben nekik engedtetett szabadságokkal vílziza ne éljenek, sem azokban meg-ne háborítassanak. Éppen ezt a' hatalmat gyakorolja a'

Nem egygyesült Görögökre nézve-is.

§. XLIV.

A' Királyi Hatalomról a' Világi dolgokban.

1.) A' Király téfzi a' Nemes embert, vagy arról szöllő petsétes Levelével (Armalis-sal) vagy jószágnak örökösen való ajándékozásával (Donatioval).

2.) A' Király adja a' Privilegiumokat a' Városoknak, és a' különös szabadságok, 's kereskedésekre nézve.

3.) Ő osztja a' nagyobb hivatalokat, a' Palatinuson kívül, mint a' Királyi Tanács,

Septemviralis - Tábla , Kamera Rendeit, Fő-Is-pányokat.

4.) Egyedül maga kegyélmezhet-meg a' halálos Raboknak.

5.) A' magva-szakadt Nemes-jószágoknak birtoka reá száll.

6.) Hatalma van hadat indítani , békesfé-
get kötni , más Országokkal végezni, Követe-
ket küldeni , vagy el-fogadni.

7.) Ő hívhatja öszve gyűlésre az Országot.

8.) Övé a' pénz veretés.

§. XLV.

Az Ország - Gyűléseiről.

Az Ország - Gyűlésére annak 4 Rendei szoktak öszve-gyűlni. 1.) A' R. Katholikus Clerus , a' Görög Püspökökkel egygyütt. 2.) A' Magnások. 3.) A' Nemesfég vagy a' Várme-
gye, Követtyei által. 4.) A' Királyi Városok Követtyei. Mind ezek Királyi levelekkel hi-
vattatnak öszve , mellyek a' Fő - Cancelláriá-
rúl küldtetnek a' Tisztelendő Klerusnak , a'
Magnásoknak személly szerint , a' Vármegyék-
nek és Királyi Városoknak közönségesen több-
nyire három hólnappal az Ország Gyűlése előtt,
azomban a' Perek meg-szűnnek , a' gonofzte-
vők perein kívül. A' ki-tett helyre és napra
a' Magnások vagy személly szerint mennek el,
vagy magok helyett másokat küldenek , és é-
zek Absenseknek , távol lévők Követjeiknek
neveztetnek. A' Vármegyék és Királyi Váro-
sok két két Követet küldenek. Két házban
szok-

szoktak ülni és tanátskozni, az egyikben az Érsekek, Püspökök, Ország Bárái, Fő-Ispányok és minden jelen lévő Grófok, Magnások, a' Palatinus elől-ülése alatt. A' másikon vagy a' Káptalanbéli Urak, a' Vármegyék és Városok Követtjei, az Absensekkel egygyütt, a' Personális elől-ülése alatt. A' Követek tartoznak az öfzve-ülés előtt biztos leveleket a' Personálisnak bé-mutatni.

Az Ország Rendei öfzve-gyűlvén, a' Király le-jő vagy személyesen, vagy Commissáriusa által, a' Királyi kívánságok közöltetnek a' Rendeikkel, és fel-olvastatván, a' nagy Kerületek vagy Deputációk által meg-vi'sgáltatnak, azután közönlégesen meg-ítéltetnek, egyik Tábla a' másikkal közli a' maga értelmét, néha mind a' két Tábla-is tanátskozás végett egygyűvé-megyén, a' miben többen meg-egygyeznek, az állapíttatik-meg, voksolásra igen ritkán megyén a' dolog, akkor az Ország végezése fel-küldetik a' Királynak, ki azt vagy meg-erősíti, vagy el-mellőzi, sokszor sokba telik a' Királynak a' Rendeikkel való meg-egygyezése. Az ilyen végezések neveztetnek Decretumoknak, mellyek a' Diæta után a' Helytartó Tanács által ki-hirdettetvén, mindjárt mindent köteleznek. Valamikeppen pedig a' Király az Ország Gyűllésének eleibe terjeszti Kivánságait: úgy ellenben az Ország-is kívánságait és férelmeit, a' Királynak, 's kéri azoknak meg-orvosoltatását.

§. XLVI.

Mik szoktak az Ország Gyűlésében elől-vévetni ?

Többsnyire ezek: a' Királynak Koronáztatása, a' Palatinusnak választása, az Idegeknek az Országban való bé-vétele, a' Városoknak Királyi Városokká való tétele, Törvények tétele, hadi segedelem, Insurrectio, az Ország kérései.

§. XLVII.

Az Ország Polgári igazgatására tartozó Hivatalokról.

Ezek az Ország ügyét, vagy annak boldogulását nézik közönségesen, vagy a' Törvény ki-szolgáltatását. Az Ország köz hasznát munkálódja a' Kantzellária, Királyi Helytartó Tanács, a' Vármegyék Gyűlései, a' Királyi Városok Tanácsai.

§. XLVIII.

A' Magyar Kantzelláriáról.

Ennek helye Bétsben vagyon, Tagjai Fő és Vitze Kantzellárius, 12 Tanácsosok, kik között egyik R. Katholikus, másik nem egygyesült Görög Püspök, 2 Magnások, 8 Nemesi Rendből valók, a' Nemesek közül egy mindenkor Horváth. Ezek között az Ország dolgai fel-vagynak osztva, némellyek az Országot közönségesen igazgató Polgári, mások a'

Ne-

Nemesedés dolgában munkálódnak, a' Kantzelláriának eleibe adják, osztán a' Király eleiben terjesztik, az honnan *Referendáriusoknak* neveztetnek. A' Tanácsosokon kívül vagy, több rendbéli munkálódók. 1793-ban voltak öfzveféggel 137 hivatalbéli Személlyek.

Ez által a' Kantzellária által vészti munkába a' Király minden akaratját, e' készíti el a' *Grationalisokat*, Kegyelem leveleket, a' *Donatiók*-t, Nemes leveleket, az Idegeneknek, Magyar Hazafiúfágról szóló leveleket, a' privilegiumokat. Ez által osztja a' Király a' méltóságokat, hivatalokat, Érsekségeket, Püspökségeket, Kegyelem pénzeket. Az Ország által választott Palatinus és Korona-Örzők, a' Diétán fel-szabadított Királyi Városok, attól veszik Diplomájokat. Ennek adattatnak által az Instantiák, panaszló levelek, a' Vármegyék nehézségei, kérései. Egy szóval az által gyakorollya a' Király az ötet illető végre hajtó hatalmat. I. Ferdinándtól fogva minden végzések ennél meg-vagynak.

§. XLIX.

A' Királyi Helytartó Tanátsról, melly most Budán vagyon.

1723-ba állíttatott fel. Rendszerint Elöl-fője a' Palatinus, helyette az Ország Bírája. 22 Tanácsosai vagynak, a' Papi Rend, Magnások és Nemesek közül, kiket a' Király nevezki, a' Secretariusokkal vagy Titoknokokkal egygyütt, a' kisebb hivatalbéli Személlyeket

dig maga a' Királyi - Tanáts. Egy a' Tanátso-
sok közül Horváth, a' kisebb hivatalbéli Sze-
mélyek mint egy 200-an vagynak, minden vé-
gezésben leg-alább 12 Tanátosnak kell jelen
lenni. Minden parantsolatokat rend szerínt az
Elöl-ülő, a' Tanáts' Cantzelláriája Directora, és
egy Secretarius subscribál, az a' Királyi petsét-
tel meg-petsételtetvén küldetik el. A' Törvényes
és a' Kamarát illető dolgokon kívül, mindenre
fel-vigyáz, hogy a' Törvény szerínt mennjen.
Gondoskodik a' Népnek szaporodásárúl, éle-
téröl, egészlegérül, az Ekklesiákról, Oskolák-
ról, minden kegyes fundátiókról, a' gazdálko-
dásról, kereskedésről, fel-vigyáz az adónak fize-
tésére, a' Katonák Kvártélyainak el-rendelésé-
re 's tartására, A' Király a' Kantzellária által
közli véllé akarátját, a' pedig munkába vészí
azt, a' Rendeléseket eránta el-küldi a' Várme-
gyékre, Királyi Városokra, Privilegiált Distri-
ctusokra, hogy a' szerínt végeztesse.

§. L.

A' Vármegyékről.

Mikor a' Magyarok ki-jöttek, mindjárt
Árpád Hertzeg kezdette Magyar Országot bi-
zonyos Megyékre fel-osztani, és azokat a' már
rézfzerínt azután építtetett Várakrúl Várme-
gyéknek nevezni, mellyek mind Polgári és
Hadi, mind Törvényes és othoni dolgokra néz-
ve az azokban lakó Kormányozóktól, a' kik
abban az időben *Ispányoknak* hívatlak, függöt-
tenek és igazgattattanak. Ezeknek az Árpád

Fe-

Fejedelem Uralkodása alatt 62-re, ennek maradéka I. Szent István első Apostoli Király által pedig Erdély, Tóth és Horváth Országokat-is Magyar Országhoz kaptsolván 72-re szaporított a' számok.

Minden Vármegyének egy Fő-Ispánnya vagyon. A' Fő-Ispányok részszerint Egyházi, részszerint Világi Rendű Személyek, a' Magnási és Nemesi Rendből. Egyházi Fő-Ispányok: az Esztergomi és az Egri Ersek, többen-is voltak közülök ennekelötte, mint a' Győri Püspök Győr Vármegyében, és a' Veszprémi Veszprém Vármegyében 's a' t. A' Püspöki Fő-Ispányoknak száma mind az által Mária Theresia és II-dik Jósef Uralkodások alatt meg-kevesítettett.

Ezek a' Fő-Ispányok némelly Vármegyékben örökösök, többekben nem örökösök, nintsen Familiájokhoz köttetve örökösen a' Fő-Ispányfág. Örökösök a' Bereg, Esztergom, Heves, Po'sony, Trentsin, Liptó, Turótz, Soprony, Vas, Szala, Hont, Szepes és Komárom. Az egyesült Pest, Pilis és 'Sólt Vármegyéknek pedig Fő-Ispányfága a' Nádor Ispányfággal van öfze kötve. Ezek részszerint Megyéikben, részszerint azokon kívül laknak. A' kik benne laknak, többnyire magok elől-ülések alatt tartanak Gyűléseket; a' kik pedig Megyéiken kívül laknak, az első All-Ispányok által igazgattattyák Vármegyeiket, úgy mindazáltal, hogy ezek kötelesek a' dolgokról nékik jelentést tenni.

A' Fő-Ispány után van minden Vármegyének V. Ispánnya, többnyire kettő, Első és második All-Ispánnya (ki-vévén egynéhány apróbb Vármegyét) kik a' Gyűlésekben a' Tábla Bírákkal együtt végeznek, a' végezéseknek munkában való vételekre vigyáznak. Minden Vármegye Processusokra vagy járásokra lévén fel-olíztatva, minden járásban vagynak Fő és Vitze Szolga-Bírák, a' kik a' Királyi Rendeléseket, és a' Vármegye végezéseit a' magok járásokban, a' Városoknak és Faluknak tudtokra adják, a' közönléges bátorlagra fel-vigyáznak, néha az Esküdtekkel igazságot szolgáltatnak, nyomozást inqvisitiót tesznek, mert a' Szolga Bírák mellett Esküttek-is vagynak minden Járásban. Van a' Vármegyéknek *Fiskálisa*-is vagy *Prókátora*, fő és vitze Fiskális, kinek kötelessége a' gonosztévőket törvényben idézni, a' Szegényeket óltalmazni, az el-nyomattatott Lakosokat védelmezni, a' Király jussára fel-vigyázni, a' Gyűlések tsendségét munkálódni. Az adót a' fő Perceptor a' minden Járásokban lévő különös Perceptorokkal szedi bé, és az illendő helyre ki-adja's róla számol. A' Fő és V. Notáriusok jegyznek-fel mindent, az Archivárius a' Leveles Tárra vigyáz. Vagynak még Comissáriusok, is, a' kik útakra, a' Katonafő számára való zabra, szénára fel-vigyáznak. Mind ezek a' Tisztek nem nagy fizetést vesznek a' Vármegye Kasszájából, de nem a' portióból. Ezeken kívül az újjabb Királyi rendelések szerint minden Vármegyében egy rendes Orvos Doktor, minden

den járásban egy feb Orvos és egy Bába Afz-fzony vagyon, kiknek hasonlóképen Kasszájából jár fizetések. Vagynak Hajdúk-is, a' kik fokféle szolgálatot tesznek.

A' fent említett Megyebéli Tiszteken kívül vagynak még mások-is, a' kik a' Megyék dolgainak igazgatásában bé-folynak. Ezek Tábla-Bíráknak neveztetnek, és valamint amazoknak, úgy ezeknek-is az Ország Törvénye szerint azon Megyebéli birtokos Nemeseknek kelletik lenni.

A' Megye közönléges dolgainak folytatása végett való öfzve-jövések *Congregatióknak* az az: Gyűléseknek neveztetnek, a' mellyek vagy közönlégesek, vagy magánosok. *Az elsőben* nem tsak a' Vármegye Tisztyei, hanem a' Tábla-Bírák-is, az *Utolsóbban* pedig, inkább tsak a' Vármegye Tisztyei szoktak megjelenni. Azok a' Gyűlések, mellyekben a' Törvényes dolgok, és ügyek folytattatnak, röviden *Sedriáknak*, helyesebben *Sedes Judiciáriáknak* az az: Törvénytévő Székeknek neveztetnek, és ezek három, négy, öt, hat napokig, főt némellykor két három hetekig-is tartanak, és már ilyenkor *Diurnumot* napi fizetést vesznek a' Törvény-Bírák. A' magános és kevésbé fontos dolgoknak el-igazgatása a' Járásbéli Fő és All Szolga Birákra van bízva.

Minden három esztendőben kellene építő székek lenni közönléges Vármegye Gyűlése alkalmatoságával, a' midőn a' Fő-Ispán candidál, ki nevez választás végett többeket a' Tisztség-

fégre, a' Rendek ki-választják a' ki tettzik 's meg-hiteltetik.

A' Vármegyékhez tartoznak annak kebelében lakozó Prelatusok, Magnások, Nemesi Rendben lévők, Királyi Városok, és azok a' Fő-Ispányoktól, vagy a' Vitze-Ispánytól hivattatnak öfzve, tartanak Gyűlést, 's tanátskoznak a' Polgári 's gazdaságbéli dolgokról, a' Követeknek Ország Gyűlésére való küldésekről, azoknak útasításáról, a' Királyi Parancsolatokat ki-hirdetik, azoknak el-végezését a' Tisztekre bizzák

A' Polgári dolgokban hát a' Vármegyék a' Királyi Helytartó Tanáts alatt vagynak, de nem a' Törvényes dolgokban, mindazáltal a' Processusoknak, *Ügyeknek* és Raboknak számát, a' Számadásokat és jegyző könyveket vagy Protocolumokat tartoznak fel-küldeni a' Királyi Tanátsnak.

§. LI.

A' Királyi Városokról.

Ezekben a' Biró 's tanáts végzi a' Polgári, 's Törvényes dolgokat. Minden Királyi Városnak van Fő Birája, külső 's Belső Tanátsa, Fő és V. Notáriussa, Fiscalisa, Perceptora, Gazdája, Író Deákjai, Cancellistái 's egyéb szolgálói. A' nagyobb Városokban, Pesten, Budán, Sopronyban, Po'sonyban, Debretzenben vagynak Polgár-Mesterek-is, kik a' Gazdálkodásra vigyáznak, a' Bírák pedig inkább a' Törvényes Ügyekre, de egygyik sem végezhet

het a' nagyobb dologban a' Tanáts meg-egyezése nélkül. Rendszerint 12 személyből áll. Ezek a' Törvényes dolgokban a' Törvényhez, a' Polgári dolgokban a' Királyi Rendelésekhez, a' Gazdaságot illető dolgokban a' Királyi Kamara végeztéseihez szabják magokat. A' külső Tanáts, melly 50, 60, 80, 100 személyekből is áll, csak a' Polgári és Gazdasági dolgokban szólíttatik-meg, ezeknek van különös szószólójok. Ezek leg-többet tesznek a' Tiszteknek és Tanátsnak választásában. Az építő Széket a' Király határozza-meg.

§. LII.

A' Privilegiált Districtusokról.

Illyenek a' Jászfág, Kunfág, Hajdú Városok, a' Turópolyai Nemesek, kiknek tulajdon Tisztjeik, Tanátsaik, Tábla Biráik vagynak. Vészik a' Királyi Tanátsnak parantsolattyaít; s azok szerint tanátskoznak, a' Polgári dolgokban. A' Diétára követeket küldenek.

§. LIII.

A' Törvénynek Kiszolgáltatásáról.

A' Magyar Országai Törvény vagy írott vagy íratlan. Az Írott Törvény van részszerint a' Verbőtzi munkájában, részszerint a' Királyok és Ország végeztéseiben, mellyek *Decretumnak* vagy Törvény könyvének szoktak neveztetni. Minthogy pedig a' Törvény nem minden történeteket határoz-meg, ezt a' fogatko-

hozást a' szokás pótolja-ki, és ez Íratlan Törvénynek neveztetik.

§. LIV.

A' Törvény Székekről.

A' leg-alsó ezek között az *Urafág Széki*, mellyet a' Földes Urafág tartozik tartani, a' Jobbágynak ügyében, ha nagyobb; mert a' tsekélyebbet maga-is el-végezheti.

Második a' Vármegye Ítéltő Széki. Némelly perek a' Nemőseknek egygy más ellen, a' *Szolga Bíró* Ítéltő Székire tartoznak, némellyek a' már nagyobbak a' V. Ispány előtt folynak, 's ha valamellyik fél ezeknek ítéletivel meg-nem elégszik, a' Vármegye székire appellál; de a' Vármegye-is nem minden pereket ítélt meg, mert vagxnak olyan perek, mellyek a' Districtualis vagy Királyi Tábla előtt kezdődhetnek. Némelly perek a' Papi vagy Szent Szék, vagy a' Királyi 's Privilegiált Városok előtt folynak.

Harmadik Törvény-Szék a' Districtualis Tábla, minémű négy vagyon: a' Nagy-Szombati, Kőszegi, Eperjesi, Debretzeni 1723-ban állíttatott fel. Áll az Elöl-ülökből, egynehány Tábla-Bírákból, Nótáriusokból, Protocollis-tából, Expeditorból, a' Szegények Prókatorából.

Negyedik a' Királyi Tábla. Mostani formájában Pesten 1723-ban állíttatott fel. Elöl-ülője a' Personalis, ki a' Törvényekben a' Király képét viseli, Tábla Birái, 2 Prælatosok,

a'

2 Tábla Bárók, a' V. Palatinus, a' V. Ország Bírāja, 4 Itélő Mester, a' kik a' Pereket a' Királyi Tábla eleiben adják, a' Végezést felírják, és 6 a' Világi Rendekből állók, kik közül ismét 4 Referens Assessorok vagynak, kiknek egygy a' köteleslégek az Itélő Mesterekkel. A' Királyi Perek Igazgatójának vagy Directorának-is van itt helye, és voxa, mindazáltal mikor ellene, vagy néki mások ellen van pere., tartozik kint lenni. A' Bányászfágot illető pereknek-is van itt egy Referense. Ezen kívül a' Királyi Táblához tartoznak: egygy Protocollista, két Archivarius levelek Tárára vigyázó, egygy Expeditor, egygy Kantzellista, 3 Szegények Prókátora. Ez előtt a' Tábla előtt folynak az appellált perek-is az új perekkel egygyütt: p. o. ha kinek Privilegiuma eránt volna kérdés, ha ki Haza árulásban találtatott. ha kinek a' Szententzia nem tettzik, apellálhat az

Ötödik Itélő Székre, melly a' Septemviralis Tábla, hanem már fellyebb apellálni nem lehet. Meg-esik mindazonáltal, hogy ha a' perit el-vesztő Fél újjabb levelekre akad, újjokban el-kezdheti perit. Ez-is 1723-ban állított fel Pesten. Elöl-ülője a' Palatinus, vagy az Ország Bírāja, 5 Prælatosok, az az: két Ersekek és három titularis Püspökök, 6 világi Magnások, 8 Nemesek tartoznak hozzá. Ide való egygy Referens a' Bányász ügyben, és egygy Protocollista.

§. LV.

Van a' Királyi Városoknak-is tulajdon Ítéltő Székek, All a' Bíróbúl és Tanátsbúl, kik meg-ítélik a' Városbéli akár Polgári dolgokat, akár vétkeket néző pereket. Ha ki meg-nem nyugszik a' Sententziában a' Criminalis ügyön kívül apellálhat, vagy a' *Tárnok Székre,* melly áll a' Tárnok Mesterböl, és egynéhány Tanátsos hites Bíróbúl, vagy a' *Personális Székére,* mert némelly Királyi Városok, kivált a' régiebbek, a' Tárnok mester alatt vagnak, mások a' Personális alatt. A' Tárnoki Székről lehet a' Királyi Táblára apellálni, de nem a' Personális Székiről.

§. LVI.

A' Jászok és Kunok tulajdon Districtualis Székek előtt folytatják pereiket, onnan a' Palatinus mint Fő-Bírájok eleiben vihetik.

A' Hajdú Városokban a' Magistrátushoz ítéletet, onnan az ő Kapitányok, onnan pedig a' Királyi Tábla eleiben vihetik.

A' Szepesfégi 16 Városok és más privilegiált Városok, a' magok Privilegiumaik szerint perlekednek.

A' Turopolyai Nemesek magok Tifztyeik előtt perelvén, onnan a' Királyi Táblára vihetik pereket. Úgy a' Kikindaiak-is.

§. LVII.

A' Districtualis, Királyi, és Septemvirális Táblának minden Bírait a' Király fizeti, a' több-
bit

bit a' Vármegye; Királyi Városok 's más Törvény Székek Biráit a' Vármegye, magok a' Városok vagy Társaságok.

§. LVIII.

A' Perek folytatására szükségesek a' Prokátorok, kik már ma először az Oskolákban tanulják a' Törvényt, azután Patvaristáskodnak; némellyek a' Királyi és Septemvirális Táblánál Juratusok, azután a' Vármegye vagy Királyi Tábla által meg-próbáltatván Prokátorfágra fel-eskettetnek.

§. LIX.

A' R. Katholika Ekklesiának-is vagyón Itélő Széke (*Sedes Sacra*) Szent Széknek nevezetik. Minden Püspök a' maga Káptalanbéli Uraival vagy Kanonicusaival együtt tartja azt, a' honnan az Érsekre, onnan a' Pápa lehet appellálni, noha ezt a' Törvény némelly dolgokra nézve meg-szorította.

A' nem egyesült Görögök Püspökei-is tartanak ilyen Szent Széket, honnan a' Karlovtzi Érsekre lehet apellálni, de onnan fellyebb nem.

§. LX.

A' Magyar Országai Katonafágról.

A' Katonafág *Rendes* vagy *Rendkívül való*. A' Rendkívül való áll a' Király kívánságára a' fel-ülő Nemesfégből, mikor már az ellenfég szinte bé akar tsapni az Országba. Ha

a' vezedelem nagy, közönségesen fel-kell ülni a' Nemesfégnak, ha kisebb tsak bizonyos számmal. Míg állandó Katonáik nem voltak a' Királyoknak, minden Katonafágra alkalmaztos Nemesnek fel-kellett ülni, még a' Papoknak 's Püspököknek-is, és ezek 's a' Világi Fő Urak az ő Jözfágaikban Lakókkal tulajdon Zászlójok Banderiumok alatt mentek az ellenfég ellen. Míg a' Hazában voltak, a' magok költségein; de miólta 1715 - ben az állandó Katonafág tartására az elztendei adó meg-határozottatott, ritkábban ülnék fel a' Magyarok. 1741, 1744-ben a' Burkus ellen, közelebb 1797-dik és 1800-ban a' Frantzia ellen ülteek fel.

A' Rendes Katonafág áll: *Gyalogokból, Lovasokból, a' Végbéli Katonákból.* Kilentz Magyar Gyalog, hét Lovas Regiment van. Békesfég idején egy gyalog Regiment 3 ezer, egy Hulzár Regiment 1200 főből áll, háború idején szaporíttatik. Tellyesíttetik, a' Haza általigérni szokott rekrutákból mint 1792-ben. A' verbuválás el-töröltetvén, minden Elztendőben az 1802-dik Elztendőbéli Törvény szerént meg-határozott számú Katonákat a' Haza ad. Ezeknek a' Katonáknak tartására ígértetett adó minekutánna a' Bánát és Slavoniaa'Hazával egyesíttetett,mentvölt4,395249 forintra, most pedig 1802-dik elztendőbéli Törvény szerént vagyon 5 millió.

A' Magyar Regimentekre fel-vigyázó, és a' Bétsi Hadi Tanátstól függő Commandó Budán lakik a' Királyi Tanáts mellett, melytől

ki-

ki-rendelt Ítéző Szék a' Commandó elől-ülése alatt itéli meg a' Katonák ellen a' Polgári Rendben lévők által indított pereket. A' Fő Commandótól függenek a' 8 Katonai kerületekben lévő Hadi Commissariusok és a' Mező-Hegyesi Tsászári 's Királyi Commandó-is. A' minden kerületekben lévő Provintziális Commissariusok egy Direktoroknak igazgatása alatt vannak, a' ki Magnás és a' Királyi Tanátsnak Tagja. Illyen Provintziális Commissariusok 1771-től fogva vagynak Slavoniában, Horváth Országban-is, bé-ízedik az adót a' Vármegyéktől, Királyi Városoktól, a' kvártélyokra, forspontokra, és mind arra vigyáznak, valamivel a' Lakosok a' Királynak tartoznak.

A' Katonák számára Magyar Országban, Slavoniában, Horváth Országban 31 Magazinok és Depositoriumok vagynak, a' Budai Direktortól függenek,

§. LXI.

A' Rendes Katonafághoz tartoznak a' Hátár Ízéleken Török Ország felé való Lakos Katonák-is, 17 Regimentekből állanak, és 5 Fő Commandó alatt vannak. 1-ső *Commandó a' Banáti Határ Kerületnek Fő-Commandója* Horváth Országban a' Bán alatt, ki alatt vannak egy Német és egy Illiriai Banáti Regiment. 2-ik *A' Temesvári Banát Fő-Commandója*, ki alatt vagyon két Regiment, a' Német Illiriai, és Oláh Illiriai. 3-dik *A' Slavonai Fő-Commandó*, ki alatt a' Gradiskai, Bródi, és Péterváradai Regimentek vagynak. 4-dik *A' Va-*

rasdi és Károlyvári Commandó, az első alatt a' Keresztes és Szent Györgyi, a' második alatt az Ottokári, Ogulini, és Sluini Regementek vagynak. Ezeken kívül vagynak az Erdélyi Fő Commandó alatt két Székely, két Oláh, egy határ széleken lévő Hufzár Regement. Mind ezek a' Fő-Commandók a' Bétsi Hadi Tanátstól függenek. A' fegyvert foghatóknak száma rá mégyen 80,000. Ide számíltatnak a' Péterváradai Fő-Commandó alatt lévő 800 Csajkások vagy Hajósok.

§. LXII.

A' Királyi Jövedelmekről.

Ezek vagynak a) a' Királyi Uradalmokból, melyek vagy a' Koronához tartoznak, 's attól azokat el-idegeníteni nem lehet, vagy a' Kamarához, melyek a' Familiák ki-halásával a' Királyra szállottak. b) A' Sóból. c) a' Bányákból. d) a' Harmintz-adókból. e) Magva szakadt Jófzágokból. f) Vámokból. g) a' Póstából. h) az adóból.

§. LXIII.

A' P ó s t á k r ó l.

Minden ő Felsőge a' Tsáfzár és Király birodalmában a' Fő Pósta Mester Hertzeg Paar János Ventzel, és a' Pósta az ő tulajdona. Mellyért veszen elztendőnként 60 ezer forintot. Magyar Országban a' Posták a' Helytartó Királyi Tanáts igazgatása alatt vagynak.

Nyóltz

Nyóltz Fő-Posta hivatalok vagynak az Országban, kik alatt vagynak az alsóbb Postamesterek az útakban, 1-ső a' Budai Fő-hivatal. 2-dik a' Po'sonyi. 3-dik a' Kassai. 4-dik a' Temesvári. 5-dik a' Zemplényi. 6-dik a' Köszegi. 7-dik az Eszéki. 8-dik a' Varasdi.

§. LXIV.

A' Királyi Kamaráról.

A' Bányákból bé-jövő Jövedelmen kívül a' Királynak minden egyéb Jövedelméire a' Magyar Kamara visel gondot, melly Budán vagyon. All egygy Fő és Vice-elöl-ülökből, 3 Mánások, 10 Nemesek között való Tanácsosokból, mellettek vagynak alsóbb hivatalú Tisztek mintegy két százaz. Igazgatja a' Király minden Hazai-gazdaságát, vigyáz a' bé-jövetelre, ki-menetelre, főt a' Királyi Városok gazdálkodására-is. Ettől a' Fő-Kamarától függ a' Kassai, Temesvári, Zombori, Maramarosi és Szepesfégi 16 Városoknak Igazgató Széke, és minden Koronához 's Kamarához tartozó Uradalmaknak Præfectusai.

§. LXV.

A' Bányák Igazgató Székéről.

A' Bányákat részszerint a' Király dolgoztatja magálpénzén, részszerént másoknak vagynak Bányái, mellyektől a' Királynak fizetnek, és a' ki-ásott Ertz-nemeket meghatározott pénzben a' Királynak által-adják. A' Bányá-

íznak és pénz-verésnek vagynak különös
Igazgató Székei. 1-ször. A' *Selmetzi* Kamarai
 Gróffág. 2-szor. A' *Szomolnoki* Bányákra és
 pénzre fel-vigyázó Inspectorfág. 3-szor. A'
Nagy Banyai Bányákra és pénzre fel-vigyázó
 Districtualis Inspectorfág. 4-szer. A' *Szigeti*
 Sóra, bányákra fel-vigyázó Inspectorfág. 5-ször.
 A' *Temesvári* Bányákat igazgató Inspectorfág.
 Mind ezeknek a' kisebb igazgató Székek alá-
 jok vagynak vettelve, mint a' Selmetzinek a'
 Körmötzi és Besztertzei, a' Szomólnokinak a'
 Sóvári főnök Inspectorai 's a' t.

§. LXVI.

A' Királyi Jövedelmek ki-menete-
léről.

Minden Polgári és Törvény ki-szolgáltatá-
 sát tárgyazó hivatalokat a' Vármegyék és Ki-
 rályi Városok, 's más Társaságok Tisztjein
 kívül a' Király fizeti, ezeknek számára épü-
 leteket tétet, a' Katonafágót, Gárdát fizeti,
 Várakat épített.

MAGYAR ORSZÁG HISTÓRIÁJA.

§. I.

Kik laktak leg-elsőben Magyar Országban?

Ez bizonytalan, a' bizonyos hogy eleinte Magyar Ország három részekre oszlott, *egygyik* a' Túl a' Dunán való Napnyugoti rész *Pannoniának*. *Másik* a' Duna és Tisza között való északi része *Jazigiának*; az *harmadik*, vagy a' Túl a' Tiszán való rész *Dátziának* nevezetett. Ezeknek Lakosai eredetekre nézve Szarmata'k vagy Tótok voltak. Augustus Római Császár idejéig a' Pannoniusok és Jazigi'usok szabadságban éltenek, de Tiberius által, a' ki még akkor csak Római Vezér volt Kristus Urunk Születése után mintegy 10 évtizeddel meghódítottatnak és Pannónia, Jazigia, 's Dátzia Római adózó Tartománynyá (Provinciává) tétetett, 's ugyan ebben az állapotban volt ez az Ország szinte a' Negyedik Századig.

§. II.

A' Negyedik Században a' Római Birodalom meg-hanyatlott. Az északi vándorló Nemzetlégek a' Római Birodalomhoz tartozó Tartományokat el-foglalták 395. évtendő táján. Nevezetesen Magyar Orzágnak nagy részét a' Vandalusok magoké'vá tették, 's abban 60

esztendeig laktanak. A' Vandalusok Galliába menvén, a' Gotusok kik eddig Dátziában és Mésiában laktanak, el-foglalták az ő lakó-he-lyeiket, noha az Országnek egyéb részei a' Rómaiak birtokában voltak mind addig, míg az Hunnuszok egész Pannóniát el-foglalták.

§. III.

Ezek a' Hunnuszok régi Sztzita Nemzetiség voltak, kik eleinte Kína Országának északi szomszédságában lakoztak, és a' Kínaiaktól Hiong-nu neveztettenek, kik ellen hogy óltalmazhassák magokat a' Kínaiak, azért vet-ték magokat körül erős köfállal. Sok ideig virágoztak ők, míg egygyesek voltak. De ma-gok között meg-hasonlottak, a' Kínaiak pedig élvén az alkalmatossággal, a' Déli részen la-kozó Hunnuszokkal öszve-kötötték magokat, és az Északi részen lakozó Hunnuszokat erő-szakkal ki-űzték földökről, 's másuvá menni kényszerítették. Ezek tehát el-hagyván Hazájok-at Il-Cham nevű vezérek alatt Napnyugot fe-lé mentek, és 93-dik esztendő táján a' Volga vizénél le-telepedtek. De itt sem maradhattak meg a' Tatároktól háborgattatván, hanem 318 esztendő táján a' Fekete és Kaspium Tenger mellett meg-ülepettek, minekutánna onnan az ott lakó Gotusokat ki-űzték volna.

§. VI.

Ezek a' Hunnuszok prédáláshoz szokván, az ő Királyoknak Balambernek vezérlése alatt egy milliónál többől álló sereggel 374-ben az egész

egész Pannóniát el-vették a' Rómaiaktól, mi-
nekutánna Makrinus a' Rómaiak Fő-Helytar-
tója vagy Igazgatója a' velek való hartzban
el-esett volna. Itt hát Pannóniában meg-féls-
kelvén magokat száz esztendőnél tovább la-
koztanak, sőt kezdték-is magokat meg-keresz-
tetetni.

§. V.

A t i l l á r ó l.

Balámber meg-halálozván, utánna a' Hun-
nusokon uralkodott Karaton 387-ben, azután
Úldin 400-ban, utánna Mundzuk vagy Bende-
guz 411-ben, ki-is látván közelgető halálát,
két testvérét Oktárt és Ruát rendelte Túto-
rainak az ő még kis idejű Fiának Attilának;
és az azoknak halálok után 30 esztendős ko-
rában kezéhez vette az Országot 434-ben.

§. VI.

Attila viselt dolgai.

Eleinte az ő ötsével Blédával vagy Budával
uralkodott: de azután meg-ölette, vagy saját
kezével meg-ölte őtet. Bé-ütött a' Napkeleti
Birodalomba, fel-prédálta Rátz Országot, Kon-
stantzinápolyig nagy félelmet okozott. Az ak-
kori Napkeleti Tsáfzár II-dik Theodósius nem
mert véle meg-ütközni, pénzen vette-meg a'
békeséget, igérvén néki esztendőnként 700
font aranyat adóul, de a' Tsáfzár ígéretinek
eleget nem tett, azért Attila újokban nagy pré-

dálásokat tett a' Tsászfár Tartományában, és olly fel-tétellel békéltet-meg véle, hogy 6000 font aranyat adjon a' Tsászfár Attilának az el-múlatott elébbeni adóért, ez-tendőnként pedig ezután fizessen 2100 font aranyat, minden rab-ért 12 aranyat, mellyet a' Tsászfár népének olly nagy erőltetésével vitt véghez, hogy a' miatt magokat fokban fel-akasztának.

Ezután 451-ben nagy sereggel Német Országban által-menvén, az Hertziniai erdőben jutott, vastag fákból tekenő forma csónakokat vésetett és azokon egész Táborát, a' Ré-mus vizén által vitte. Onnan Gallia Országához tartozó Belgiumba bé-tsapott, fok városokat fel-dúlt, Auréliát meg-szállotta, hallván hogy Római Vezér Aëtzius a' Gotusokkal és Frankusokkal ellene jönne, velek meg-ütközött. Reggeltől fogva estig, véres volt a' hartz, estve késő Attila hadi seregét a' Szekér sántzba vitte, a' Rómaiak pedig az ütközet helyén maradtak. A' két rézfőről el-estek közel kétfé- ezeren. Tartván Attila attól, hogy a' Rómaiak más nap az Hunnusokra fognak ütni, olly vég- gel rakatott nyeregből egygy nagy halmot, hogyha a' Rómaiak győzedelmeskednének, a- zon az halmon égettetne ő meg, hogy ne len- ne az ellenségnek tsúfja. De a' Rómaiak el- mentek onnan, Attila-is meg-tért Pannóniába, úttjában fok városokat fel-prédálván, és ott- hon meg-fogyott seregét ki-pótolván.

Tavaszfízal Olasz Ország ellen indúlt, hogy Aëtziuson bocsfűt álljon, és Honória a' Va- lentinus Római Tsászfár testvér Húga kívánfá-

gá-

gának-is eleget tegyen, a' ki magát néki feleségül ajánlotta, és hogy Attila, Báltya Valentinus Császár ellen fegyvert fogjon, őtet izeneteivel arra bizgatta. Olasz Ország úttyában Akviléja Városát meg-vette 's el-pusztította. Ligúriának főbb Városait fel-prédálta, egyenesen Róma felé ment, de Leo Pápa egész Papi-Seregével eleibe menvén, sok ajándékával, 's bőts belzédével őtet arra vette, hogy onnan Pannónia felé fordúlna. Viszsa-is tért Pannóniában, de úgy hogy a' Rómaiak elztendőnként való adó fizetésére, és Honóriának feleségül való küldésére köteleznék magokat.

Haza menvén Attila a' Baktriánusok Királyának Leányával Ildikonéval menyenyegzőt tartott 454-ben, éjtszaka az óra vére el-indult, abban meg-fúlt, 's a' mint a' régi belzéd tartja, Tsanád Vármegyében Dombegyházán temettetett-el.

§. VII.

Attila halála után az Hunnuszok meg-hanyatlottanak, a' Gepidák és Gotusok fel-támadván ellenek, kényszerítették őket vissza menni a' Tanais és Dniszter folyó vizénél lévő Tartományokba. Tehát már Pannónia a' Gepidák és Gotusok kezekre jutott, míg nem onnan ezek-is a' Longobardusoktól ki-űzetettek.

§. VIII.

Darab ideig bírták a' Longobardusok Pannóniát. Az alatt az Avarések, kik Azsián

ában Gengeneknek neveztettek, és a' Volga vizén túl laktak, a' szomszéd Törököktől nyomattatván, Napnyugot felé Európába Kágánus Vezérek alatt által költöztenek, 550-dik táján, és a' Tanais mellett lakó Hunnusokat, mint régi Attyokfiat tárfafágokban vették, azokkal seregeket szaporították. Történt az alatt, hogy a' Longobardusok a' Gepidákkal hadakozván, a' Longobárdusok az Avaréseket segítségére hívták, kik-is a' Gepidákat meg-győzván Dátziát el-foglalták, a' Gepidákat Jobbágyaikká tették. 553-ban Justinus Tsászár a' maga Fő-vezérét Narsest tisztségétől meg-folztván, ezen Narses anyira meg-indult, hogy a' Longobárdusokat Pannoniából Olasz Országban hívta annak el-foglalására, hogy Justinuson belfszút állana. Hívatatalára el-mentek a' Longobárdusok és Pannóniát engedték az Avaréseknek mint Barátyaiknak. Így az Avarések Pannóniában-is meg-erősítették magokat a' Rómaiak ellen 568-ban. Kevés idő múlva olly hatalmasok voltak az Avarések, hogy a' fekete Tengertől fogva az Albis folyó vizeig, nem különben az Inn és a' Száva között lévő egész földet bírtak. De a' VIII-dik Században meg-szorította őket Nagy Károly Tsászár, és a' Keresztyén Vallásnak bé-vételére kényszerítette őket. Végére az Azsiából Pannóniába jövő Magyarok hatalma alá jutottak.

§. IX.

A' Magyarok ki-jöveteléről.

A' Magyarok szintúgy Hunnusok voltak és Kína szomszédágában lakoztak. Két részre

1. Iza-

szakadtak vólt, Napkeleti és Napnyugoti részre. A' Görögök Turkusoknak Törököknek nevezik őket. A' Napnyugoti Turkok annyira meg-erőtelenedtek, a' magok között való belső háborújuk miatt, hogy el-hagyták lakóhelyeket, és a' Tanais és Volga vizénél telepedtek-meg, az hol a' Kazárok mint földiek's Attyokfiai örömmel fogadván őket egygy néppé lettek. A' szomszéd Patzinatziták vélek fokat ellenkeztek, és végre el-nyomták őket, azért-is ők két részre szakadtanak, az egygyik rész napkelet felé ment, és abban a' Tartományban telepedett-meg, mellyet ma-is Turkomanniának hívnak, a' kiktől származtak a' mai Törökök. A' más része ment a' Boristenes vizén innen, Mórdva és Dátzia körül telepedvén-meg 862-ben, és az Avarésekkel egygybe kötven magokat. Ide érkezvén Fővezérül választották magoknak Árpádat, és melé hét fő embereket rendeltenek, kiktől igazgattatnának, kik a' következők voltak: Gyula, Kund, Szabóls, Urs, Léel és Verbultz. Dátziában nem lakhattak békesfégeben, mert itt-is háborgatni kezdték őket a' Patzinatziták, mellyért közelebb az Iszter vagy Duna és Tisza felé költöztenek 889 elztendő táján.

§. X.

Folytatása a' Magyarok ki-jövetelének.

Magyar Ország felé igyekezvén a' Magyarok mint néki búsult nép, Kiovia felé indulnak

Orosz Országban, nem csak a' Várost hanem az Országot-is meg-hódoltatni kívánják. Az Oroszok Fejedelme békesféget köt velek, magok gyermekeit nekik zálogul adja, esztendőnként 10,000 nehezekből (marca) álló adónak fizetésére, élelmekre valónak, és ruhának adására kötelezi magát, csak hogy tőlök békesfégeben maradhassanak. Innen Lodomir és Gallitzia felé vették úttyokat, mellyeknek Urai eleikbe menvén, 's őket meg-ajándékozván, és meg-vendégelven, már nem csak a' Magyarokból, hanem úttjokban magokat hozzájuk kaptsolt Oroszokból álló Seregekkel, és a' Gallitziai Fejedelemtől melléjek adatott két ezer nyilas vitézekből, és három ezer parasztokból álló néppel tovább mentek. Ezek a' parasztok kapákat, fejléket hozván magokkal, az havas erdőkön által köitőző Magyaroknak utat készítenek, 's úgy érkezének Magyar Ország szélére 889-ben, és ott állapodának-meg, a' hol most *Munkáts* vagyon, a' melly helynek *Munkás* névet adtak, mivel oda nagy *munkával* jutottak. A' Kioviától fogva magokat hozzájuk kaptsolt Oroszok itt Munkáts táján telepedtek-le, 's ezeknek maradékai az Oroszok, kik ma-is Hazánknak fok helyfégeiben vagynak.

§. XI.

Munkátsnál-le-telepedvén a' Magyarok, és ott ki-pihenvén magokat, Ungvár ellen indultak, mellyet Laborcz nevű Úr bírt, és tőlök meg-ijjedvén és el-izükní akarván, kezekbe került és ezek ötet azon folyó-víz mellett, melly-

mellynek partján el-fogatott a' fára fel-akasztották, és ennek nevérol neveztetett az a' víz Labortznak. El-foglalták a' Magyarok Ungvárt, és a' mint némelleyek akarják, az el-foglalt vártól neveztettek a' Magyarok a' Izsomféd Nemzetektől Ungarusoknak.

§. XII.

Hogy foglalták-el a' Magyarok tovább Pannóniát ?

Árpád a' Magyarok Fejedelme el-akarta foglalni egész Pannóniát, de minden felől sok ellenséget látott. Mert Erdély Országot a' Mésziesi kapukon túl bírták az Oláhok, kiknek Fejedelme volt *Géló*. A' Szamos és a' Maros vize között való földet bírta Menmoroth, A' Maros vizen túl egész Orsováig Gád parantsolt, a' Duna, Tisza között és a' Garan vize mellett lévő Tartományt egész Lengyel és Orosz Országig bírta Zalán. Pannóniába pedig vagy Túl a' Dunán a' Rómaiak voltak az Urak, Po'sony felé a' Duna mellett Szvatoplug Morvai Fejedelem uralkodott. Mind ezekkel hát szemben kellett szálni a' Magyaroknak.

§. XIII.

Leg-elsőben-is Árpád Zalánt, a' ki a' Tisza Duna között uralkodott, győzte-meg, és az egész földet tőle egész Szalán-Keményig el-foglalta. Azután a' Szamos és a' Maros vize között lévő földnek el-foglalására Menmoroth ellen, a' ki BiharVárában lakott, hadi
le-

sereget küldött. Manmóroth ellent nem álhatván, minden Tartományait Árpádnak, egygyetlen egygy Leányát pedig Árpád fiának, Zoltánnak feleségül ajánlotta. Tuhutum Magyar Vezér, Géló az Oláhok Fejedelme ellen menvén, és az a' hartzban el-esvén, egész Erdélyt meg-hódoltatta. A' Maros vizétől fogva a' Dunáig Gád volt az Úr, ettől-is az egész földet szinte egész Po'sonyig és Orsováig el-vették az Árpádtól ki-küldetett seregek. Meg-vették az után azt-is, a' mit Szvatoplug bírt, Magyar Országban a' Duna mentiben Morva felé, mellynek alkalmatosfága e' volt: Szvatoplug gyűlölféggessé tette magát Árnolf Napnyugoti Tsászar előtt, azért Árnolf a' Magyarokat segítségül hívta. Kész volt Árpád az ellene való hadakozásra, sereget küldött ellene, melly először az Ipoly és Garan vizeig való földet foglalta-el minden vérontás nélkül, azután Bars, Zólyom és Nyitra tájékát, sőt utoljára a' Vág vizén túl egész Morváig, úgy hogy senki ellent állani nem mert.

§. XIV.

F o l y t a t á s a.

Leó Napkeleti Tsászar hallván a' Magyarok erejét, őket segítségül hívta, Simon Bolgárok Királya ellen, kik-is az említett Királyt meg-győzvén, sok kintset és marhát hajtottak-el Bolgár Országból: de azután a' Patzinatziták segítségével meg-támodván a' Magyarokat Simon Király, őket meg-győzte, és Mólva Or-

Országból Nap-nyugot felé ki-szorította, hol a' Magyarok helyét a' Patzinatziták foglalták-el. Ekkor Árpád, hogy Pannoniához a' Túl a' Dunán való földhöz közelebb eshessen, Tépel (Tsépel) Szigetbe, Budán alól hordozkodott, innen Attila Városába Budára, honnan vitéz seregeit több részbe Pannónia el-foglalására küldötte. Egygyik seregét küldé Baranya Vára ellen, hogy a' Dunán túl fogva egéiz a' Drávaig Pannóniának azon részét foglalná-el, másikat Veszprém Várának meg-vételére, kik vizsfa-térvén Vas Várát, 's a' Balaton tájékát tették magokévá. Azomba maga-is Árpád már a' Rába és Rábtza vizéig vitte győzedelmét, midőn Szvatoplugnak két fia, azon kié légyen az örökség? meg-nem egygyezhetvén közbe vetette magát Árpád, és a' két pörös között övé lett az örökség, a' Morvai Tartomány.

§. XV.

Árpád és a' Magyarok osztoznak.

Árpád vezérlése alatt el-foglalván a' Magyarok az Országot, magok között úgy osztották-fel, hogy Árpádnak mint Fő-vezérnek adattatott a' túl a' Dunán való rész, mellynek Fő-Városa volt *Székes-Fejérvár*, a' több részei pedig, a' több Kapitányoknak, és Vezéreknek, de még a' több Magyar Katonák-is meg-nemesedtek, és kinek kinek közzülök fejenként valamely darab föld örökösen adattatott, úgy, hogy ha a' szükség hozná magával, az

Ország mellett hadakoznának. Az Országnek egyéb Népe pedig, melly nem Magyar vérből eredett, és a' kiket ők meg-hódoltattak, szolgálatra, föld-mívelésre rendeltettek. Rendeltettek *Fő-Bírák*, a' kik az Országban esendő pereket igazságosan el-végeznék, és *Hadi Vezérek*, a' kik a' hadakozó népre fel-vigyáznának, úgy mindazáltal, hogy Árpádtól, s az ő utánna következendő Fő-Fejedelemtől függenének.

§. XVI.

Árpád után való Fejedelmek.

Minekutánna Árpád 18 Elztendeig viselte volna a' Fejedelemséget, meg-hólt 907-ben. Ő Budától nem messze el-temettetett, helyében ZOLTAN a' fija lett Fejedelemmé, a' ki alatt több ízben bé-tsaptak a' Magyarok Német Országba, és azt prédálták. Ez is meg-hólt 948-dikban, ki helyett TOXUS az ő fia viselte a' Fejedelemséget. Ennek idejében Bolgár és Görög Országot, hasonlóképen Olasz Országban Longobárdiát rablották, pusztították a' Magyarok, hadakoztak a' Németek ellen-is, de szerentsétlenebbül. Meg-hólt Toxus 972-ben.

§. XVII.

G e j z á r ó l.

Gejza lett az Attyának Toxusnak halála után a' Fejedelem, a' ki a' békeséget szerette, a' Magyarokat boldogítani kívánván a' véren-

rengesztől el-vonni kívánta. Ottó Német Tsá-
 Izárral szövetséget kötött, mellynek egyik
 pontja a' volt, hogy szabad legyen Magyar
 Országba a' Keresztyén Papoknak az Évangé-
 liumot prédikálni. A' minthogy a' Benedek
 Szerzetéből való Papok által tsak hamar kez-
 dett-is el-terjedni a' Keresztyén Vallás, úgy
 lehet gyanítani, hogy maga-is Gejza, felesége
 Sárkotta 's testvér ötse Mihály, főt az egész
 háza népe meg-keresztelkedtek. A' bizonyos,
 hogy István fiát Adalbert Prágai Püspök által
 983-ba meg-kereszteltette, és azt a' Keresz-
 tyén Vallásban neveltette. De minthogy a'
 Magyaroknak Nagyjai szokásoktól, 's életek
 módjától el-állani nem akartak, és így néki
 sok akadályt tettek; tehát sok nevezetes fő
 embereket hívatott Német Országból Magyar
 Országba, kik az ő szándékát elől-mozdíta-
 nák, a' kiket nem tsak meg-ajándékozott, ha-
 nem Tisztlégekre-is emelt. Nehezen szenved-
 ték ezt a' Magyarok, de az ő segítségekkel
 véghez vitte Gejza, hogy a' Keresztyén Vallás
 terjedne, a' mesterlégek és a' kereskedés el-
 indulnának, a' lakosok Fejedelmektől jobban
 függenének, egygy szóval az erköltsbéli vad-
 ságokat le-vetkezvén pallérozódnának. Rende-
 lést tévén az eránt, hogy fia István mint Ár-
 pád maradéka, legyen halála után a' Magya-
 rok Fejedelme; ez az okos és szelíd Fejede-
 lem Gejza 997-ben el-végezte ditséretes életét,

§. XVIII.

A' Magyar Királyokról.

Három Szakaszokban kell gondolni a' Magyar Királyokat, kik közzül voltak: 1.) az Árpád maradéki. 2.) a' különböző Fejedelmi Házakból. 3.) a' Felféges Austriai Házból valók.

§. XIX.

**AZ ÁRPÁD NEMZETSEGE-
BŐL VALÓ KIRÁLYOK.**

ELSŐ volt I-ső SZENT ISTVÁN, 997-től fogva 1038-ig, volt Gejzának fia. Attya halála után mintegygy három évtendeig tsak mint Fejedelem igazgatta az Országot. Uralkodásának elein

A' Pogányságban élő Magyarok nehezen szenvedvén, hogy nem tsak kegyessen fogadná a' jövevényeket, hanem még az első hivatalokra-is fel-emelné, Kupa Sümeg Vára Urának vezérlése alatt ellene támadtak Szent Istvánnak, és Veszprémnél vele meg-ütköztek, Kupa le-vágattatott a' hartzban, lokan el-fogattattak, de a' kiknek nagyobb részént meg-kegyelmezett, a' kik a' támadásnak okai voltak, azokat fel-akasztatván. Ezen győzödelem után

A' Keresztyén Vallás terjedése által kívánta a' népet meg-szelídíteni, és nem tsak Keresztyén Papokat hívatott-bé, hanem személy szerínt-is prédikálta az Evangeliumot. Asztri-
kat

kat a' Kalotsai Érseket Rómában Szilveszter Pápához küldötte, hogy tölle tanátsot kérde-
ne az eránt, miképpen rendelje-el az Ekklezi-
ai dolgokat, melly követtségét kedvesen vévén
a' Pápa, ötet az Érsekségeknék 's Püspöksé-
geknek miképen lejendő fel-állítása eránt tudó-
sítván *Apostoli Királynak* nevezte, főt arany
Koronát-is küldött. Szent István tehát 1000.
Esztergomban, a' hol születtetett-is, meg-koro-
náztatott. Gyulát az Erdélyi Fejedelmet, a' ki
Istvánra a' Keresztyén Vallásért neheztelt, és
Magyar Országban sok prédálást vitt véghez,
meg-verte, el-fogta, rabfágban vitette, Ke-
resztyénné lévén szabadságban helyhezette,
de tőle Erdélyt el-vette, azt Keresztyén Ka-
tonákkal többnyire Németekkel meg-rakta,
az Erdélyi Magyarokat a' Keresztyén hitre
meg-téritette, Zóltánt Erdélyi Fejedelemnek
tette az Árpád Kapitány igen el-öregedett fiát,
's innen van hogy Erdély azután Vajdák ál-
tal igazgattatott.

Vette-el Házastársúl Giselát Vilhelm Bur-
gundiai Fejedelemnek Leányát, a' kitől Imre
Hertzeg születtetett, és a' ki még édes Attya
életében az egész Országnek nagy szomorúsá-
gára meg-hólt.

Az Országban terjedvén a' Keresztyén
Vallás, Püspököket rendelt. Templomokat 's
Klastromokat épített. Kezdetek akkor a'
Püspökök Oskolákat fel-állítani Tsanádon, Pé-
tsen, Fejérváron. Minthogy pedig ezek a' Püs-
pökök és Szerzetesek más Országokból jöttek,

a' Magyar nyelvet nem tudták, nem más ha-
nem csak Deák nyelven tanítottak, azomban
a' közönséges Igazgatásban-is ők folyván bé,
innét lett az, hogy a' közönséges Igazgatást,
és törvény hozásokat illető dolgok ettől fog-
va Deák nyelven folytanak.

Az Országban jó Törvényeket szabott,
azt Vármegyékre fel-osztotta, Fő-Ispányokat,
Ítéző Bírákat rendelt az igazságnak ki-szolgál-
tatására. Látván hogy maradék nélkül hal-meg,

Testvér Húgának fiát Pétert ajánlotta Ki-
rállynak, és meg-hólt 1038-ban, Fejérváron el-
temettetett.

§. XX.

MÁSODIK Király volt PÉTER a' Burgun-
diai Vilhelm nevű Fejedelemlennek és Szent Ist-
ván Húgának fia, meg-koronáztatott 1038-ban.
Eleinte mindjárt elég baja volt, mind a' külső
mind a' belső ellenfelekkel. Nagy sereggel bé-
ütött az Henrik Császár tartományaiba, a-
zokat pusztította, és gazdag nyereséggel vil-
sza tért az Országba. Ebben az ő szerentséjé-
ben el-hitte magát, és egészen bujafágra ve-
temedett, úgy hogy mind tőle, mind az ő vé-
le egygyet-értőktől nehéz volt valamelly Afz-
szonylagnak tisztaságban meg - maradni. A'
Magyar Fő-Rendeket meg-vetvén az Ország
dolgainak igazgatására idegeneket hozott bé.
Az Ország Fő-Rendjeit azzal fenyegette, hogy
a' míg ő él, soha-is addig közzülők semmi né-
mű tisztlégre egygyet-is fel-nem vészzen, ha-
nem minden tisztlégeket a' Burgundusok' ke-
zé-

zére fog bízni. Ezért az Országtól Uralkodásának 3-dik esztendejében a' Királyságból letétetett és az Országból ki-űzetetett, magát Henrikus Tsászár óltalma alá ajánlotta. Helyében

§. XXI.

HARMADIK Királynak ABA SÁMUEL Giselának az István Király feleségének az ő Ötse és Saroltának ugyan az István Király Húgának férje, ki felső Magyar Országban hatalmas Úr volt, választatott Királynak 1041-ben. — Eleinte tsendesesen kezdett uralkodni, de tsak hamar kegyetlenfégre vetemedett. Henrik Tsászár Pétert egygy sereggel az Országba behozta, de a' Királyságba viszsza nem állíthatta. Minthogy pedig Aba Péternél-is kegyetlenebb volt, a' Magyar fő Rendekeket hátra hagyván inkább az alávaló emberekkel kezdett társalkodni, a' nép meg-únta őtet, III. Henrik Tsászárhoz követeket küldött az eránt, hogy Pétert adja nekik viszsza. Ezt Aba észre vévén Austriában és Karintiában rohant, de Albert Austriai Hertzegtől és Pétertől meg-verettetvén, midőn a' Tisza mellé szaladott volna, azoknak Attyafiaitól, kiket meg-ölettetett, megfogattatott, a' Király eleibe vitettetett, feje el-vétetett, tsak 3 esztendeig uralkodván.

Péter a' Királyságba viszsza álván, élőbeni kegyetlenségét el-nem hagyta, melly miatt a' Magyarok rá támadván, midőn Austria felé futna el-fogattatott, viszsza hozattatván izemei ki-szúratlak, melly néki halált okozott. Petsen el-temettetett 1045-ben.

§. XXII.

NEGYEDIK Király volt I. ANDRÁS, a' ki István Királynak rokoni közzül való volt, megkoronáztatott 1045-ben, uralkodott 15 esztendeig. Nagy Zűrzavarban vette az Országot kezéhez, mert a' Pogány Magyarok a' Kereszttyén Vallást el-törlen, akarták, a' Templomokat el-rontották, a' Püspököket üldözték, Gellért Püspököt is Budánál meg-fogván egygy magas hegyről, melly ma-is Szent Gellért hegyének neveztetik, le-taszították. De András ezen Zenebonát le-tsendesítette, törvényt adván ki, hogy valakik a' Pogányi Ietétlségből a' Kristus tudományára nem térnek; mind azok fejeknek és jószágoknak el-vesztésével büntetessenek. — Hadakozott Henrik Tsászárral, ki Péterért boszszút akart állani és Győr-ig az Országot pusztította, de a' kinek nagy készületből álló két seregét meg-győzvén, Henrik kéntelen volt véle meg-békéleni.

Radó nevű Nádor-Ispán által Pannóniának Száva mellett való részét, mellyet az Horvátok a' Zenebona idején el-tsíptek, a' Magyar Koronához visszafoglalta.

Béla Andrásnak testvér Ötse, sajdítván hogy András a' fiát Salamont akarta a' Királyi széken ültetni, kit már 7 esztendősen korábban meg-is koronáztatott, és a' Tsászár Leányával 'Sófiával meg-is mátkásított, ezen igen meg-haragudott, a' Lengyelek segítségével András ellen támadott, András a' Németek segítségével védelmezte ugyan magát, de az ütközetben a' lórúl le-esett, a' lovaktól öszvaga-

gázoltatott, 's osztán a' tölle fundált Tihanyi Klastromban 1060-dikban el-temettetett. Utánna

§. XXIII.

ÖTÖDIK Király lett I. BÉLA vagy ADÁLBERT, András Királynak Ötse 1061-dik eszt. Fejérváron meg-koronáztatott, királykodott 3 esztendeig. A' maga jófágával és ízelídfégével az egész Nemzet előtt magát kedvessé tette, mert az adót meg-kevesítette, azt állítván, hogy nem lehet szegény a' Király, ha gazdag jobbágyi vagynak. Az Országos héti Vásárokat bé-hozta, hogy az adásban, vevésben tsalárdfág ne legyen, mindennek igaz árát és mértékét meg-íszabta, az eddig való tserélést pénzen való vevésre változtatta, a' Görög Tsászárok aranyának folyamatját meg-engedte, maga-is ezüst pénzt veretett. A' kik a' Keresztyén Vallást el-törteni, és a' Pogányfágot vízfíza hozni akarták, azokat meg-zabolázta.

Nehezen szenvedte azt, hogy első Andrásnak a' fia Salamon a' Római Tsászárnál volt, vízfíza kívánta őtet, de azt meg-nem nyerhetvén, bé-tsapott Austriába, de meg-veretett annyira, hogy kéntelen volt haza szaladni.

Demes nevű helységben gyűlést tartván, és a' Ház reá szakadván agyon ütötte, a' Szekszárdi Templomban, hol Apáturfágot fundált, el-temettetett, két fiakat hagyván maga után Gejzát és Lászlót. Követte a' Királyfágban

§. XXIV.

HATODIK Király SALAMON, I. András fia, Henrik Tsászárnak Veje, ki-is a' Tsászártól

tól Magyar Országba hozattatván, az Ország Rendei előtt a' Királyi Székben helyheztesztett 1063-ban, 10 esztendeig és egynehány hónapokig uralkodott.

A' Béla fiai a' Lengyeleket magok mellé vévén, nagy sereggel hadakozni kívántak elene: de a' Fő-Rendeknek és Püspököknek javallására, illy kötésre lépett velek, hogy Jazok egygy harmad részét bírnák az Országnek, ő pedig két részét.

Szerentsésen hadakozott a' Béla fiaival a' Tsehek és Kúnok ellen, kik az Országba bétötöttek, és Morvát-is fel-prédáltatta. Hadakozott a' Bosnia és Serviabéliek ellen-is, kik az Országban prédálni jöttek volt, őket megverte, Belgrádot el-vette, holott sok prédát nyervén a' Magyarok, és azzal osztozván, mint-hogy a' Béla fiai kevesebben részesültek, kezdenek titkon békételenkedni, annál fogva a' Királynál gyanúfágba estek, mintha a' Királyt nem tisztelnék és az Országra vágyódnának, melylyen a' Király meg-indulván meg-akarta őket fogatni, de ezek el-szaladtak, és Morvából nagy sereggel ki-jövé, őtet meg-győzték, Óvárban szalasztották. Ő hát el-hagyván a' Királyfágot

§. XXXV.

HETEDIK Király lett I. GEJSA 1074-ben. I. Béla Király öregbik fia, bírta az Országot 3 Esztendeig, nem akart Királynak neveztetni, hanem tsak a' Haza igazgatójának.

Salamon a' le-tétesztett Király Henrik Tsászárhoz folyamodott, hogy őtet tegye viszfza a' Királyi Székbe. El-jött Po'sonyig Henrik

a'

a' maga seregével, de Gejsa minden elefét az Ország széléről bellyebb takarítván, a' Henrik Katonáit az éhség által a' vízfsza menetelre kényszerítette. Az után VII. Gergely Pápánál keresett segítséget, de az Levél által ötet keményen meg-dorgálta, hogy Magyar Országának szabadságát áruba bocsátotta, adót ígervén Henriknek.

A' Gejsa idejében nagy éhség uralkodott az Országban. A' Vátzi Templomot ő építette, súlyos betegségbe esvén meg-holt 1077-dik eszt. és Vátzon az ő tőle építettett Templomban el-temettetett. Salamon élt még az ő halála után-is, de nem bódogúlhatott, mert

§. XXVI.

NYÓLTZADIK Királynak LÁSZLÓ Király 1077-ben választatott, uralkodott 18 Esztendeig. Ez Gejsának testvér öttse volt, 's Bélának a' fia. Salamonnal békesfégre lépett, neki mint Királyi nevet viselő Fejedelemnek tisztesleges jövedelmet rendelt, de észre vévén, hogy Salamon halálára igyekezne, ötet megfogatván, meg-kötöztette, a' Visegrádi tömlötben vettette, de ugyan onnét ismét szabadon bocsátatta. Salamon azonnal László ellen indult a' Görögök és Kúnok segítségével, de László ötet két ízben-is meg-verte, melyért vég bútsút vett a' világtól és vándorló Remetévé lett.

Horváth Országot és Dalmátziát el-foglalván Magyar Országhoz kaptsolta. — Míg Horváth Országban volt, az alatt a' Kúnok hármas sereggel be-ütöttek, és kivált Bihar és

Békés

Békés Vármegyét pufztították, László többnyire el-fogta őket, és úgy kegyelmezett-meg nekik, ha Magyar Országba meg-maradván Keresztvénekké lésznek. Rendelte ezért nekik azt a' helyet, melly Jászfágnak neveztetik, Papokat küldött közikbe, hogy őket tanítsák 's meg-kereszteljék. Ezeknek maradéki a' Jászok.

IV. Henrik a' Tsászfárból le-tétetvén a' Tsászfárból neki ajánlatott, de azt el nem fogadta, hanem hogy a' Szent földnek vízfzavételére Keresztes Hadat fogna vinni, magát arra ajánlotta, de ezt véghez nem vihette, mert 1096-ban meg-holt. László I. István Királyt fiával Imrével egygyütt a' Római Pápa által a' Szentek közzé ízlámláltatta. Váradon temet-tetett-el. Az ő halálát a' Magyarok három esztendeig gyászolták, az alatt semmi muzsika nem lévén az Országban.

§. XXVII.

KILENTZEDIK Király volt KÁLMÁN 1096-ban választatott, I. Gejzának púpos hátú, fán-ta, selyp, magát igen nagyra tartó fia, először némellyek vélekedése szerént Püspök volt Váradon, de onnan második Orbán Pápa engedelmeből Magyar Királynak hívatott. Mint-hogy Királyfágában-is magával szokta hordani a' Papok Olvasó könyvét (Breviáriumot) és abból naponként imádkozni szokott, Könyves Kálmánnak neveztetett.

Rámát és Dalmátziának hátra lévő részét az Országhoz kaptsolta. Midőn a' Keresztes Katonák Magyar Országban által menvén a'

Sza-

Szaratzenusok ellen a' szent földnek meg-vételére Kukuk Péter Remete és Godás Kulkus nevezetű Pap vezérlések alatt, sok istentelenfégeket és erőszakteteleket követtek volna, nagy részént le-vágatta őket, a' Lotharingiai Fejedelemnek pedig Keresztes vitézeivel együtt úgy engedte-meg az által-menetelt, hogy az Országban semmi erőszakot ne tegyenek, az élelét illendően meg-fizessék.

Almos az ő Attyafia és közöttte villongás támadván, ketten a' tiszánál az ő Seregeikkel öszve-gyültek, de az Ország Nagyjai őket meg-békéltették. Innen hát az ő hadi seregével együtt ment az Oroszok ellen, de azoktól kegyényen meg-verettetett.

A' fiát Istvánt meg-koronáztatta, és hogy őtet az Ország birtokában meg-erősítesse, Álmost és annak fiát Bélát meg-fogatta, mind kettőjöknek szemeiket ki-tolatta, őket a' Demesi Klastrómba záratta. Meg-holt 1115-ben Fejérváron el-temettetett.

§. XXVIII.

TIZEDIK Király lett II. ISTVÁN 1115-ben. Kálmánnak a' fia, 15 esztendőskorában koronáztatott-meg, viselte a' Királyi nevet, de darab ideig az Ország Nagyjai folytatták az igazgatást, 's ez alatt a' Velentzések egész Dalmátziát el-vették.

Mihelyt maga uralkodott, bé-ütött a' Görög birodalmakban; Belgrádot meg-vette, 's annak az ő Várának omladozásából építette Szeremet (Syrmiumot) a' Velentzésektől Dalmátziát egészen visszavette, noha azután annak egy részét nekik engedni kénytelenítetett.

A' Kúnok magok fejedelmeket meg-öl-
vén Tatár nevezetű Fő ember vezérlése alatt
hazájokból igen sokan ki-költöztek, István Ki-
rálytól 1125-ben szállást kérvén, a' Tisza és
a' Duna között le-telepedtenek, 's innen van
eredete a' Nagy Kúniágnak.

A' Kún Alfiszonyokkal való társalkodás
halálos nyavalyában ejtette őtet, Barát ru-
hában be-takaródzván vérhasba meg-holt mag
nélkül, életének 30, uralkodásának 18-dik esz-
tendejében, 1131-dik esztendőben, nagy Vára-
don el-temettetett.

§. XXIX.

TIZENEGYGYEDIK Király II. BÉLA, Ál-
mos Hertzegnek a' fia, kinek szemeit Kálmán
Király ki-tolatta, uralkodott 1131-től fogva
1141-ig. Noha vak volt, de az ő nagy okos-
sága és igazság szeretete azt az ő fogyatkozá-
sát ki-pótolta, az ő felelége-is Ilona a' Szer-
viai Fejedelemnek Urosiusnak Leánya igen o-
kos lévén, férjét bölts tanácsokkal tartotta.
Szemessen vigyázván az Ország dolgaira, az
Aradon tartatott Ország-gyűlésében azok el-
len, kik férjének szemeit ki-tolták, boszszuállást
kivánván, az Ország Nagyjait arra vette, hogy
azokat halállal büntetnének-meg. De a' meg-
ölettetteknek Attyafiai ezen meg-boszfzonkod-
ván, Borikiusnak, ki magát Kálmán fiának
tartotta, az ő második felelégétől, ajánlották
a' Koronát, ki-is ezen az okon Orosz és Len-
gyel sereggel Magyar Országba jött. Minek-
előtte Béla az ő Táborával ellene ment vol-
na, meg-tudakozta az Ország Nagyjait, ha Bo-
rik

ik igaz fia volna-é Kálmánnak. Többen tagadták, némelyek annak állították, és ezeket mindjárt meg-ölette. Ez után Borik ellen ment, őtet meg-verte, el-űzte.

Szerviát, Bosniát hihető felelége után Magyar Országhoz kaptsolta, hátra lévő életét tsendesfélegben töltötte. Felelégének halála után magát a' nagy bor itálnak adván, vízi betegségbe esett, meg-hólt 1141-ben, Fejérváron el-temettetett, hagyván négy fiakat, Gejsát, Láfzlót, Istvánt és Almust, kik közül Almus még gyenge korában meg-hólt, a' többi pedig idővel Királyságra léptek. Az első fia lett hát

§. XXX.

TIZENKETTÖDIK Király úgymint II. GEJSA 1142-dik esztendőben, uralkodott 1161-ig. Uralkodásának eleje tsendes volt, és azt a' Hazának böldegítésére fordította. Sok Száfszokat, Flandrusokat és Németeket bé-hivott az Országba, vagy talán az itt által-menő keresztes Katonák között meg-marasztott, a' Bányáknak dolgozására, és a' kereskedésnek's mesterfégeknek elől-mozdítására. A' Száfszok mind Erdélybe telepedtek-le, és Szeben Városát építették, Gejza nekik nagy Privilegiumokat adván.

Borikius ekkor-is, hogy a' Királyi székben mint Kálmán fia bé-ülhessen, a' Németektől kért segítséget, de Gejza meg-verte, két ezret a' Németek között le-vágott.

Konrád Tsászárs a' keresztes vitézeket Magyar Országban által vivén, nagy pusztítást tett, a' Templomokat, Klastromokat fel-prédál.

dálta, és Gejza látván a' Konrád nagy erejét, nem mert ellene állani.

Mánuellel a' Görög Tsászárral többször hadakozott, de többnyire szerentsétlenül. Testvéreivel-is gyakran volt baja, de az alatt meg-holt 1161-ben 20 esztendeig tartó uralkodása után, el-temettetett Fejérváron, hagyván több fiaikat különösen Istvánt és Bélát. Ezek közül

§. XXXI.

TIZENHARMADIK Király lett III. ISTVÁN 1161-ben, uralkodott 12 esztendeig. Az ő két testvér öttsei László és István Mánuelnél a' Görög Tsászárnál keresvén magoknak menedék helyet, annak segítségével először

§. XXXII.

TIZENNEGYEDIK Királynak II. LÁSZLÓ tétetett, de a' ki hat hónap múlva meg-holt 1162-dik esztendőben. Mánuel Görög Tsászár ennek testvérét tette

§. XXXIII.

TIZENÖTÖDIK Királynak t. i. IV. ISTVÁNT, kit a' Magyarok csak tölle való félteekben választottak Királynak. Ez mindjárt meg-koronáztatása után Zemplint, Szeremet és Slavoniának egygy részét a' Görög Tsászárnak általadta, e' felett igen alávaló módon kezdett bánni a' Magyarokkal, azért-is a' Királyságtól meg-fosztatott, ki-is a' Görög Tsászárhoz szaladván az ő seregével Magyar Országba jött, de vízfűza tévén a' Magyarok

III. ISTVÁNT a' Királyságban, azonnal ő a' Mánuel serege ellen támadt, hogy azt meg-

eg-boszfszúlná, a' mit ellene tselekedett, fok
frontással hadakozott Mánuellel, Szeremet
lle visfza vette, de Dalmátziát visfza nem
zerhette, ezen való bújával halálát fiettette,
eg-hólt maradék nélkül 1173-ban, el-temet-
tett Esztergomban. A' Választás hát érte a'
onstantzinápolyban tartózkodó II. Gejza fiát,
így

§. XXXIV.

TIZENHATODIK Király lett III. BÉLA 1173-
an, uralkodott 1196-ig, a' ki fok jó rende-
seket tett az Országban, a' tsendesféget helyre
llította, a' meg-szaporodott tolvájságokat
i-írtotta, Gallitziát Magyar Országhoz foglal-
ta, de azt ismét a' Lengyel Király Magyar Or-
zágtól el-szakasztotta.

I. László Királyt a' Római Pápa által a'
zentek közzé számláltatta, a' Kantzelláriusi
ivatalt fel-állította, rendelvén Királyi két
udvari Kantzelláriust, a' mint ezt Mánuelnél
örög Országban tapasztalta, hogy a' népnek
a' Királyhoz nyújtott kéréseit írásban tennék,
s a' Királynak bé-mutatnák, 's így jöttek-bé
az Instantziák vagy Kérő-levelek az Országba.

Midőn Béla Királyjá választván a' Görög
Tsászfár Udvarát el-hagyta, az ő öröklége Dal-
nátziával egygyütt a' Görögök kezében ma-
adott Mánuel Tsászfár haláláig, meg-halván
Mánuel, Bélá Dalmátziát minden vérontás
nélkül visfza vette, 's Horváth Orzággal egy-
gyütt nagyobbik fiának Imrének kormányozá-
ára bízta. Meg-hólt 1196-ban. Uralkodott
helyette

§. XXXV.

TIZENHETEDIK Király IMRE 1196-tól fogva 1204-ig. Testvér Öttsével Andrással, kit Leopóld Ausztriai Hertzeg segített, a' Koronának meg-tartásáért hadakozott. Mind a' két Tábor kézen állott az ütközetre, egymással által ellenbe, a' mikor Imre nagy bátran egy páltzával az ellenfég táborába ment, a' pártosoknak olly hathatósan beszélt, hogy mindjárt fegyvereket le-tették, és tölle kegyelmet kértek. Az után ment az ő Öttsének sátorába, és minekutánna keményen meg-feddette volna, meg-fogatta, és Kehene nevű Tóth várba foglágba vettette. Ez alatt a' háború alatt a' Frantzia Keresztes Vitézeknek segítségével el-foglalták a' Velentzések Jadra Városát Dalmátziában. De ezt a' kárt ki-pótolta Szerviának és Bulgár Ország nagy részének el-foglalásával, 's ő írta leg-elsőben magát Szervia és Bolgária Királyának.

László fiát mintegy hat esztendőskorában meg-koronáztatta, Tutorának Ötsét Andrást rendelte. Meg-holt 1204-ben Egerben, 's ott-is temettetett-el. Lett hát

§. XXXVI.

TIZENNYÓLTZADIK Király III. LÁSZLÓ, 1204-ben, kit az édes Anya Konstantina Bétsbe a' Koronával egygyütt el-vivén, hat hónap múlva meg-holt. Lett utánna

§. XXXVII.

TIZENKILENTZEDIK Király II. ANDRÁS 1205-ben III. Bélának fia; birta az Országot 30 esztendeig. Az Oroszok az ő Fejedelmeket egész Familiájával meg-ölvén, segítlégre hív-

ák őket, és az ő fiát Kálmánt ki-kérték tőle, mit-is nékik engedvén Gallitziának és Lodomérianak Királyává koronáztatta. Az ő felesége Gertrud a Magyaroknál magát gyűlölségessé lévén, Banko nevű Bihari fő Úrtól, sok szűcsökkel meg-ölettetett.

1217-ben el-ment a' szent földre a' Szatzenusok ellen, azért-is Jerusálemi Andrásnak neveztetett, ott közel két esztendőket el-töltött, holott az egész kereszties seregnek Fő Vezére lévén, szerentsés lett volna, ha egymás közt a' Keresztes - Vitézek Elöl-járói nem ellenkeztek volna. Viszsa jöven az Országot nyomorúlt állapotban találta, a' fia-is Kolomán már Gallitziától meg-folztatott, ő közötté és második fia Béla között, kire távol létében az igazgatást bízta, villongások támadván. Némelly nagyjai az Országnak mind a' kettőjök ellen öszve - esküdtek, hogy magok közt az Országgo el-olsthassák. Ki-tudódott gonosz szándékjok, meg-is büntettettek, de azzal a' békeség helyre nem állott. Ennél nagyobb volt az, hogy a' Tatárok bé-ütöttek az Országba és azt pusztították.

Ez az András sok ereklékkel vissza jöven a' szent földről, a' Nemeseket és Erdélyi Szászokat, kiknek vitézfégét a' Szent földön tapasztalta, nagy Privilegiumokkal meg-ajándékozta. Meg-holt 1235-ben, el-temettetett Nagy-Váradon. Következett helyette

§. XXXVIII.

HUSZADIK Király IV. BÉLA, András fia 1206-ban, uralkodott 36 esztendőig. Ele-

inte keményen viselte magát, azért az Ország Nagyjai el-idegenedvén tőle, Friderik Austriai Hertzegnek ajánlották az Országot, ki-is 30 ezer emberével bé-jött az Országba, de Bélától igen meg-verettetett, és egész Austriáig kergettetett. Az után fordúlt az Oroszok ellen, őket meg-alázta, országokat az ő Vejének adta az igazgatásra mint Gallitziai Fejedelemnek.

Midőn a' Tatárok a' Tanais és Boristenes vize között lévő tágas Tartományt irgalmatlanul el-pusztítának, az ott lakó Kúnok meg-ijjedvén, Bélához követeket küldöttek, és kértek tőle lakásra való helyet. Kéréseknek engedett a' Király, és bé-jöven 40 ezer Kúnok, az ő Fejedelmekkel Kutenussal 1239-ben, Béla a' Tisza és a' Duna között való azon termékeny földet adta nékik, mellyet most Kiskúfnágnak nevezünk, Papokat rendelvén közikben, vélek a' Keresztyén Vallást bé-vétette.

A' Tatárok Battus Vezérjek alatt az Országban bé-ütvén 1241-ben, azt szörnyen pusztították, Béla ellehek ment, de azoktól a' Sajó vizénél meg-verettetett, maga-is alig szabadhatott-el Austriába, a' hol Friderik őtet meg-fogatván, 's minden kintsétől meg-fosztván, úgy erefztette-el Dalmátzia felé, hová Felelégét és gyermekeit már előre el-küldötte. A' Tatárok két esztendeig dühösködvén, midőn már semmi se volna az Országban, a' mit prédálhatnának, önként visszafizá mentek, elébb táborokban sok rabokat le-vágván. Ekkor az Ország pusztán maradt, a' kik a'

Ta-

Tatárok dühösfégétől életbe maradtak-is, sokan a' nagy éhség miatt meg-haltak. A' Farkasok annyira meg-szaporodtak, hogy a' kis gyermekeket a' böltsökből-is el-ragadozták, és a' fegyveres embereket-is meg-marták. A' Sás-kák pedig a' vetéseket el-emésztették.

Vilfza jöven Béla Dalmátziából a' Hazát építeni kívánta, a' szomszéd Tartományokból marhákat hajtatott, gabonát vett, azt az Országban el-osztotta, a' Népnek táplálására és a' földnek be-vetésére, másunnan Lakosokat hívott-be, Várakat építtetett a' magas hegyeken, mellyeken a' Tatárok erőt ne vehetnének.

Minthogy a' Tatárok a' leveles Tárapat tűzzel meg-emésztették, Béla a' jószágról és Nemeslégről Izólló Leveleket meg-újította.

Mivel a' Tatárokat a' Magyar Országba való be-ütésre a' Kúnok bizgatták, azokat szoros Törvény alá vetette, a' Palatinus hatalma alá zárta.

Friderik Austriai Hertzeg ellen háborút indított, hogy meg-boszszúlja a' mit vele tse-lekedett, őtet meg-verte anyira, hogy maga-is Friderik el-esett, tölle a' felső Vármegyét vilfza vette, mellyeket Friderik a' Tatár háború alatt az Orzágtól erőszakosan el-szakasztott.

Béla építette Buda várát egy hegyen 1254-ben, mellyet Új Budának nevezett.

Bé-ütöttek másod ízben-is a' Tatárok, de Béla ellenek álván őket meg-verte, minden tábori eszközöket el-foglalta, azért-is vilf-

szá szaladtak. Meg-hólt 1270-ben, el-temette-
tett Eiztergomban. Utánna lett

§. XXXIX.

HUSZÖNEGYEDIK Király IV. ISTVÁN, IV.
Béának a' fia 1270-ben, uralkodott 1272-ig.
Ez Ottokárral a' Tsehek Királyával hadako-
zott Stájer Országért, melyet az Attyától
Ottokár el-vett, de szerentsétlenül, mert mi-
dön István Morvában pusztítana, Ottokár a'
Dunán Po'sony felé le-szállott, és pusztított;
azért István kéntelen volt nála Stájer Orzá-
got meg-hagyni, a' néki ajánlott békeséget
el-fogadni. Meg-hólt 1272-ben, Buda mellet
a' Nyúlak szigetében el-temettetett. Lett he-
lyette

§. XXXX.

HUSZÖNETTÖDIK Király KÚN LÁSZLÓ,
IV-dik Istvannak fia 1272-ben, uralkodott 8
esztendeig. Az Országot nagy nyomorúságba
ejtette. Midön Rudolf Császár Ottokár Cseh
Király ellen hadakozna, kérte Lászlót, hogy
segítségére lenne, kézfízen volt László, ma-
gát Rudolfal Ottokár ellen ösve kaptsolta. A'
Kúnok kezdették el a' tsatát, Ottokár le-kon-
tzoltatott, a' győzödelennek nagyobb része
Lászlónak tulajdonított.

A Kúnok vitézféget tapasztalván László
velek kezdett társalkodni, nem tsak a' férjfi-
akkal, hanem az Aszfzonyokkal is, magát bú-
ja életre adta, a' Királynét magatói el-űzte, a'
leg-főbb hivatalokat a' Pogány Kúnoknak ad-
ta, kik a' Magyarokon minden igazságtalan-
ságot el-követtek. Ezért *Kún Lászlónak* ne-

vez-

veztetett. Az Ország' Nagyjai eleget kérték, hogy tenne-le a' Kún Afzszonyokkal való bújá társalkodásról, de reá nem vehették, azért őtet foglágra tévén az igazgatást kezekhez veték. De a' Kúnok félvén annak rossz következtétől magokra nézve, öszve-gyűltek, 's alattomba elvégezték, hogy az Országot kezekre vegyék. Az Ország Nagyjai ezt észre vévén, nagy fereget gyűjtöttek, a' Királynak a' Kúnok veszedelmes szándékát tudtára adván, őtet a' táborba vitték, igen nagy örömmel fogadták. A' Király ezennel a' pártosok ellen fordult, őket egészen öszve rontotta ugyan, de az ő vezérek A'siába szaladván, őket felbízgatta a' Magyar Országba való bé-ütésre, a' minthogy oly nagy táborral jöttek-ki, hogy annak helye tizenegy mértföldet foglalt-el kerületiben. Szokások ízerint mindenütt öltek, égettek, prédáltak annyira, hogy egészen oda lett volna Magyar Ország, ha a' nagy éhség és pestis nagy részént el-nem emészttette volna őket, a' többi kénytelen volt haza felé szaladni, kik után menvén a' Magyarok mindenütt vágták őket.

Minthogy a' Király puha életű volt, semmi igazság nem volt az Országban, a' Tatárok mindent el-prédalván, a' marhákat-is elhajtván, a' Lakosok magok húzták a' két kerekű talyigát, melly *László Szekerének* neveztetett.

László gondatlanfága miatt Albert, Rudolf Császárnak a' fia, el-foglalta Po'sont, Sopront, más 28 Helységekkel egygyütt, a'

Velentzeiek is Dalmátziának nagy részét elepték, sőt Urosius-is Szervíának fejedelmévé a' Magyar Királytól nem függött, az Országban a' hatalmassabbak mindenféle hatalmaskodtak. Midőn észre vette László, hogy a' Magyarok meg-únván az ő Királyságát, Andrást az ő testvérét Sklavóniából haza hozatni, és helyében ültetni akarják; el-tökéllette, hogy ötsét meg-ölesse. András, hogy bátyja gonosz szándékát el-kerülhesse, Lengyel Országba szaladt, de oda utánna küldött, és a' Nida vizébe taszítottván meg-ölette.

Végre meg-gyűlöltek ötet a' Kúnok-is, és Körösfzegen a' látorába aludván agyon verték 1290-ben, teste Tsanadon temettetett-el. Uralkodott helyette

§. XXXXI.

HUSZONHARMADIK Király III. ANDRÁS, II. Andrásnak Unokája. Velentzei Andrásnak neveztetett azért, mert második Andrásnak fia István Velentzében házasodott, ott-is lakott, és ez nemzette III. Andrást, a' ki utolsó volt az Arpád véreből származott férfi ágon való Királyok között. Ez László halála után bé-ízallot az öreg Attyának öröklégsébe Magyar Országba, uralkodott tizenegy éltendeig,

Adjárt két vetekedő társai akadtak, egygyik Mártellus Károly leány ágon V. Istvánnak unokája, a' Szitzilii Királynak a' fia Annya után tartván jussát Magyar Országhoz, Másik Albert, Rudolf Tsásfárnak a' fia. András elsőben Albert ellen ment, és az ő Tartományait Bétsig pusztítván, azon városokat és hely-

elyfégeket, melyeket Po'son és Sopron tá-
án erőszakosan bírt, tőle el-vette, 's békes-
ég fejében *Agnes* leányát el-vette. Az után
nent Horváth Országba Martellus Károly el-
en, és ötet Nápolyba vizsgálva menni kényszerí-
tette, ki-is csak hamar meg-hólt ugyan, de
az ő fiát Róbert Károlyt, némellyek VIII. Bo-
nifatzius Pápától Királynak kérték, sőt Zá-
grábba el-is hozták, Slavónia, Dalmátzia és
Horváth Ország hozzá ragaszkodott, ezen va-
ló bánattyában András 1301-ben meg-hólt Bu-
dán, hol el-is temettetett. Vele az Arpád fa-
miliája ki-hólt.

A' KÜLÖMBÖZŐ HÁZAKBÓL VALÓ KIRÁLYOKRÓL.

§. XXXXII.

Minekutánna az Arpád nemzetségéből Férj-
fi ágon lévő Királyok el-fogytak 1301-ben,
1527-dik esztendeig különböző házakból szár-
mazott Királyok uralkodtak számszerént XIII.

A' III. András halála után két felé szakad-
tak a' Magyarok, mert némellyek Károlyt ko-
ronáztatták-meg, noha nem az Ország koró-
nájával, mások IV. Ventzelt Tseh Országnak
Királyát hívták-meg a' Királyságra, ki-is azt
el-nem fogadván, 13 esztendő s fiát ajánlotta
nékik.

Első volt hát VENTZEL Tseh és Len-
gyel Ország Királyának a' fia, IV. Bélának An-
na Leánya után való unokája 1301-től fogva
1304-ig. A' Pápa Róbert Károlyt akarta a'

Királyságba meg-tartani, azért-is ki-rekesztette az Ekkle'siából mind azokat, a' kik Királynak ötet nem esmérték. Ezt tapasztalván a' Ventzel Attya nagy sereggel Pestre jött, a' fiát a' Koronával egygyütt Tseh Országba elvitte. Nem sok idő múlva Ventzel egygy gyilkos által Olmutzban meg-ölettetett 1306-ban. Választották helyébe a' Magyarok

§. XXXXIII.

MÁSODIK Királynak OTTÓT a' Baváriai Hertzeget, IV. Bélának Erzsébeth Leánya után unokáját 1304-ben, ki-is Ventzeltől a' koronát el-kérven magát meg-koronáztatta, a' Római Pápától Királynak nem esmértetett. Hogy a' Magyarokat magához édesítse, fel's alá koronás fővel járt az Országba.

Rudolf Ausztriai Hertzeg, hogy Károlyt Királynak bé-hozhassa, nagy sereggel bé-ütött Magyar Országba, de Ottó vízfőzra verte, V. Kelemen Pápa pedig Károlynak pártját fogván, Ottó Királyt, és a' kik ő vele tartottak, az Ekklezsiából ki-tiltotta, melly-is sokakat tölle el-idegenített. Ottó akarván maga pártjára és segítségére hódítani az Erdélyi Vajdát Lászlót, a' Leányát meg-kérte, kit ő neki-is ígért, de mihelyt Ottó Erdélybe ment, László Vajda ötet meg-fogatta, a' koronát tölle el-vette, ötet a' Királyságról való le-mondásra kényszerítette, szabadon bocsátatván Baváriába vízfőzra ment, és soha többé Magyar Országgra nem ügyelt. Meg-holt 1312-ben. Lett hát

§. XXXXIV.

§. XXXXIV.

HARMADIK Király RÓBERT KÁROLY, a' eápolisi Királynak a' fia, V. Istvának Má-a Leánya után való unokája, 1308ban meg-ronáztatott, 1310-ben minekutánna a' Kona Erdélyi Vajda Lászlótól viszsza vétetett, centsényi Mátyás ugyan, a' ki Palatinus-is lt, ötet Királynak esmérni nem akarta, de ároly ötet Kassánál meg-verte, 's azután ha-ar meg-is holt, jószágától meg-folztotta, ellyet ma-is Mátyás (Matyus földének) hívnak.

Ez után meg-alázta mind a' Slavóniai Felhelmet Urosiust, mind a' Tatárokat, kik úbban ostromlották az Országot, de a' Velenések majd minden Dalmátziai kikötő-helyet el-foglalták.

Az Ország már tsendesnek láttatott lenni, egy Zak Felicianus bé-színelvén tsalárd hikedésével magát a' Királynál, midőn 1330-n egész Háza népével Visegrád Várában az talnál ülne, azt tartván hogy meg-bántatott Királynétól, meg-akarta ötét ölni, a' Ki ályt g-sebesítette, a' Királynénak négy újját el-gta, sőt még gyermekét-is meg-ölte volna, a' Király' tselédjei ellent nem állottak volna. gyilkos mindjárt meg-ölettetett, Attyafiai-vagy halállal, vagy számkivetéssel meg-bűn-ettek, 's minden jószágok el-foglaltatott.

Bazarád Oláh Országának Vajdája ellen nt az Erdélyi Vajdának Tamásnak ingerlé-öl, de tőlle annyira meg-szoríttatott, hogy z katona ruhában szaladhatott-el, seregének y részét pedig el-vesztette. De az Oroszo-
kat,

kat, a' kik a' nyughatatlan Kúnokat és Tatórokat védelmezték, engedelemre hozta, a' Tatórokat annyira meg-verte, hogy azután nem mertek az Országba ütni.

Bé-hozta Frantzia Országból a' Törvények folyamatiának rendét, Dalmátziát, Slavóniát, Boszniát, Bulgáriát, Kumániát, Horváth és Oláh Országot, Galliáziát, Lodomériát, mint Magyar Országhoz tartozó Országokat. a' Magyar Királyokhoz való hűségekben meg-erősítette.

Meg-holt 1342ben Visegrádon, el-temettetett Székesfejerváron, sirattatván a' Magyaroktól, mint igazságot szerető Király.

§. XXXV.

NEGYEDIK Király utánna lett a' fia I. LAJOS, 17 esztendő korába 1342-ben. Uralkodott 40 esztendeig, jeles viselt dolgaért *Nagynak* neveztetett.

Erdélyben a' Szászokat, midőn az adót meg-fizetni nem akarták és a' Királyi jövedelmeket el-tulajdonították, le-tsendesítette, Bazarádot az Oláhok Vajdáját kegyelmébe vette, de Horváth Országba, és Dalmátziába nem vólt illy szerentsés, mert a' Velentzések Jádrát el-foglalták,

Károly Róbertnek, Lajoson kívül vólt András nevű fia-is, a' ki feleségül vette Neápolisnak Királynéját, ez búja életű lévén nem szerette férjét, sőt ágyában selyemmel meg-sínórozta, nem akarván bé-folyását az igazgatásba. Lajos Király testvére' méltatlan halálát nem szenyvedhetvén Neápolisban Johanna ellen bé-ütött, tőlle az Országot el-vette,
de

VI. Kelemen Pápának sok unszolására Jonánának az Országot visszafizta adta, maga a' lernói fejedelemséggel megelégedvén.

Veres Ruszfiát vagy Orosz Országot megdoltatván, a' Lengyel Királynak Kazimirk engedte olly fel-tétellel, hogy annak ha a után Lengyel Ország reá szálljon, a' mintgy 1370-ben bé-is lépett a' Lengyel Ország Királyságba.

A' Litvánusok, a' Lengyelek ellen hadazván, Lajos meg-verte őket, Kristut nevű jedelmeket tulajdon kezével el-fogta. A' tvánusok, hogy rajta bocszút álhassanak, éne a' Tatárokat ki-hívták; de Lajos, Anást az Erdélyi Vajdát ellenek küldvén, ez et meg-verte, az után Lajos maga-is 200 er emberrel ellenek támadván, a' Tatárok lle kegyelmet kértek, és néki elztendei adót rtek.

Az Oláhok 1371-ben ellene támadván, et igen meg-alázta, tartozó engedelmesféghozta. Hogy az Országot jó rendbe hozssa, a' Törvények folyamatját, melyet keztt bé-hozni az Attya Károly, tökéletesfégvitte, a' tüzes vassal és forró vízzel való óbát egészen el-törlötte, a' köz békesfégek fentartására tartozó törvényeket hozott, ertette a' tudományokat, elől-is mozdította.

Dalmátziát a' Velentzésektől visszafizta vet. Es így mind azokat a' Tartományokat ta, melyek a' Baltikum, Adriatikum és rete Tenger között vagynak.

Férjfi maradéka nem lévén az Ország a karattyával a' Koronát Mária Leányának szánta, a' kit 'Sigmondnak férjhez adott. Meghólt 1381-ben. Fejérváron eltemettetett. Utánna

§. XXXXVI.

ÖTÖDIK Király MARIA az ő Leánya bétült a' Királyi székbe az Attya érdemeinek tekintetiből. 1382-ben maga személyében uralkodott 2 esztendeig. Ez még gyenge lévén Erzsébetnek az ő Anyának tútorlága alatt volt, e' pedig Palatinus Gara Miklósra bízván az Orizágot, tölle 's Leányától az Ország elidegenedett, azért-is

§. XXXXVII.

HATODIK Királynak KIS KÁROLY Neapolisból meg-hívatott 1384-ben Mária a' Koronától meg-fosztatván. De Er'sébeth Máriának az Anya Gara Miklós Palatinussal, Forgáts Balással 's egyebekkel meg-eggyezvén abban, hogy Kis Károly meg-öletessék, szép szín alatt a' Királyhoz mentek, Forgáts a' Király fejét ketté hasította, ki-is sebesen a' Visegrádi tömlöztbe vitetett, ott meghólt. Erzsébet Máriával el-szaladtak, Dalmátzia felé menvén, Horváth Jánostól Horváth Ország-nak Bannyától el-fogattattak, Forgáts Balás és Gara Miklós az ő társaikkal meg-ölettettek. Erzsébet és Mária tömlöztbe vettettek, holott Erzsébet csak hamar meghólt, Mária pedig majd esztendeig foglyoskodott a' Novi-grádi Várban.

§. XXXXVIII.

§. XXXXVIII.

HETEDIK Király 'SIGMOND, IV. Károly ászárnak a' fia, Mária Királynénak a' másika, ki meg-hallván Jegyesének szomorú állapattját, sietve ment Budára, és a' Mária utján lévőktől meg-koronáztatott 1387-ben, és változások között uralkodott 51 esztendőig, az után ki-szabadította Máriát, a' párosokon boszszút állott, a' Bosnyákokat, Otokokat és Moldvaiakat, kik el-pártolni akartak, meg-győzvén, engedelmesfégre hozta.

Meg-halván maradék nélkül Mária, fokban Ország' Nagyjai közzül nem akarták 'Sigmondot Királynak esmérni, más Király választásáról gondolkodtak. 'Sigmond nem bízván maga erejéhez, Cseh Országba ment Vencel Király Bátyyához, neki ajánlotta Magyar Országot ha maradéka nem lenne, csak hogy irtse-meg őtet. Ezzel magától egészen elgenítette az Országot, ő pedig erőszakhoz állt, Konth Istvánt 300 fő Nemes emberek-egygyütt Budán fel-akasztatta, Latzkovits-ánt az Erdélyi Vajdát testvér ötsével az Ország Gyűlésében le-váogatván, testeket az abron hányatta-ki.

A' Törökök Európába által-jövéen, Bolgár, Rátz, Oláh Országban is sok helyeket el-laltak, bé-tsapván a' Szeremfégebe-is. 'Sigmond, Mánuel Görög Tsászárnak a' más Eu-ropai Fejedelmeknek segítségével őket Euró-ól ki-akarta űzni, de Nikopolynál igen meg-ettetett, maga-is egygy kis hajótkán alig adhatott Konstantzinápolyba.

Nem

Nem tudván a' Magyarok hová lett 'Sigmond, üresnek gondolván a' Királyi Széket, nagyobb részént Lászlót a' Nápolyi Királyt akarták Királyoknak tenni. Véletlenül haza jött 'Sigmond, és sietve ment Tseh Országba hadi segítségért, honnan vízfőz-térvén, azért hogy némelyeket meg-öletett, 's bűja életet élt az Országot-is másnak ajánlotta, meg-fogattatott, előbb Visegrádra, az után Siklósra vitetett a' tömlőtzebe, honnan majd ki-botsáttatott, és nagy tisztesféggel vízfőz hozattatott, minek-utánna ígéretet tett igazgatásának jobbítása éránt.

Ez után ment 'Sigmond Nápolyi László ellen, ki akkor Dalmátziát el-foglalta; László meg-íjjedvén 'Sigmondtól, Dalmátziát a' Velentzéseknek el-adta, mellynek vízfőz vételért hadat indított 'Sigmond, minthogy pénze nem vólt, Lublót 13 Szepesfégi Városokkal a' Lengyeleknek Zálogba vetette 37 ezer Tseh garasokért, mint egygy 740,000 Rforintokért, és midőn jó erővel ellenek ment vólna, II. Eugénius Pápától a' Velentzések háborgatásától el-tiltatott.

Lett osztán 1411-ben Római Tsáfzárá, még pedig úgy hogy maga vokolt magára. Minthogy ekkor egyszerre három Pápák vóltak, Konstantziába Ekklézsiái közönséges Gyűlést tartatván, mind a' három Pápát le-tétette, V.Mártont rendes Pápanak választotta. Ebben a' Gyűlésben meg-égettette Hufz Jánost, és Prágai Hieronimust, a' kik Eretnekeknek tartattanak.

1419-ben Tseh Országi Királyá lett, és mivel Hufz Jánosnak sok követői voltak, kik az országban nyughatatlankodtanak, egész 16 évtendeig viaskodott vélek, Zi'ska a' Hufzítáknak Vezérek szemben szálván sokszor igmondal.

Mária után második Feleséget vett 'Sigmond; Borbálát a' Cillei Grófnak Leányát, ki igen búja afzszony vólt: Maga 'Sigmond sáfár Magyar és Tseh Király lévén, kén-ténített sokat utazni; a' Feleségére bízta az országot; e' pedig szokott életét folytatván ezzel semmit se gondolt; és így nagy zúr-zár 's erőszakoskodás támadt az Országban. Erdélyben a' parasztok egyy Antal nevű, Magyar Országban pedig egyy Márton nevű Eljárójoknak vezérlések alatt fel-támadtak, kik nemeseket meg-öltek, mindenütt prédál-k; de fel-ülvén a' Nemesék, őket nagy ne-zezen le-ültették:

Igyekézett Magyar Országának pallérozá-n; Budán várat építtetett; Akademiát vagy -Oskolát fundált; hogy a' Törököknek el-nt állhasson; vég-Várait építtetett, mint a' elgrádi Várát -is.

Végte-re boszfzönködván; hogy a' Hufz-ítákat le nem tsendesíthette, meg-hólt Mor-iba Znaimba 1437-ben; a' Vejét Austriai bertet ajánlván Királynak az Országának, orbála feleségét pedig a' tömlöztbe tette. -temettetett Váradon Mária első Felesége állé. Helyében

§. XXXXIX.

NYÓLTZADIK Király lett ALBERT a' Veje 'Sigmondnak 1438-ban, uralkodott 1439-ig, a' ki azon elztendőben mind a' Tsászfárságot, mind a' Tseh Országi Királyságot el-nyerte. Ez Borbálát a' felesége édes Annyát a' tömlőtzből szabadon bocsátotta, de Borbála az Hazát meg-zavarni akarván, ez Ország ellenfégenek lenni ki-kiáltatott, Tseh Országba szaladván 1457-ben egygy Klastromba meghólt.

A' Táboriták vagy Huszfiták ellen sferentsésen hadakozott. Mikor Amurát Török Tsászfár Semendriát ostromlotta, 's tsak nem egész Szerviat el-pusztította, hadi sereget küldött ellene, de minthogy abban a' pestises nyavalya nagy pusztitást tett, és a' Török már Semendria Várát meg-vette, vízfza von-ta Táborát, Béts felé indúlván, az úttában fok dinnyét evett, vérhasban esett, 's a' Duna mellett lévő Nefzmély nevű faluban meghólt, Erzsébeth feleségét teherben hagyván 1439-ben.

Erzsébet az ő Férjének Albertnek megkoronáztatásakor lett egygyezés szerint, az igazgatást kezéhez vette; de félvén attól, hogy maga nem lesz elégfeges az igazgatásra, az Ország némelly Nagyjainak azon javaslására reá állott, hogy férjet válasszon magának, olly fel-tétel mellett, hogy ha az a' gyermek, a' kivel most terhes vólt, fiú lészén, az Tseh Országban és Austriában uralkodjon az Attya helyett, ha pedig jövendőbéli férjétől fia talál-

lna lenni; az lenne Magyar Országi Király: érjének javaslották Uláslót a' Lengyel Kilyt; de minekelőtte öszve-költek volna, fia ületett Erzsébethnek Komáromban, és azon- al meg-változtatta gondolatját: A' Lengyel irány a' néki ajánlott Magyar Koronát el-fő- adta, 's útnak indúlt, Erzsébeth pedig az ő- át Lászlót 3 hónapos korában Fejerváron maga kebelében meg-koronáztatta, a' Czili Gróf a' kis gyermek helyett, az Ország hű- gére a' Királyi hitet el-mondván, a' Király- ; mikor a' Koronát Visegrádba viszfza vin- akarták, azt titkon el-lopta, azzal Györbé- tott, hadat kívánt gyűjteni, onnan Bétsbe- aladván a' fiát, Fridrik Tsászárnak nevelni- tal adta; nem lévén Erzsébetnek pénze az- idakozáshoz, az el-lópott Koronát és Sopront- bb helyfégekkal zálogba vetette 25,000 a- nyakért Frideriknek.

Erzsébeth, meg-koronáztatott fia után, ssát tartván Magyar Országhoz, Gara Mi- ós által az egész Horváth Országot, Ulrik zillei Gróf által pedig az egész Dúnán innen- ló részt a' Bánya-városokkal egygyütt hű- gében meg-tartotta; sőt a' Tsehek által Gis- a nevű Vezérek alatt, egész Magyar Orszá- t meg-akarta hódoltatni.

A' Magyarok látván az Erzsébeth igyeke- tit, fiettették az Ulásló be-jövetelét, oka- vólt, hogy az Ország félvén a' Töröktől- m magára Erzsébethre, sem az ő Fiára nem- zhatták az Országot, ellenben reménylették- gy Ulásló az ő Lengyel népét a' Magya-

rokkal egygyesítvén, jobban meg-törhetnék a' Törököt. Meg-is koronázták Ulászlót, de nem az Ország rendes Koronájával, hanem a' Szent István képen lévő Koronával Fejérváron, a' mikor a' Magyarok észre vévén, hogy Erzsébeth valamelly hív emberét oda küldötte oly véggel, hogy a' Királyt méreggel öljemeg, azt lófarkon öszve-szaggattatták, egy-szersmind háborút folytatni Erzsébeth ellen, elvégezték. Ez a' háború változó szerentsével folytattatott, Erzsébeth Királynét az ő Követői arra vették, hogy a' Koronát és a' fiát a' Tsászártól kérje viszsa, de a' Tsászár míg a' pénz meg-nem fizettetnék, arról hallani sem kívánt. Ulászló el-ment Erzsébethhez, vele jegyet váltott, de házasságát tökéleteslégre nem vihette, mert Erzsébeth 1442-ben megholt.

Ez alatt az idő alatt Hunyadi János a' Magyaroknak Fő Vezére szemben tűnő jeleit adta a' maga vitézségének, a' Törököket több ízben meg-verte, és így lett

§. L.

KILENTZEDIK Király ULÁSZLÓ Lengyel Országi Király. Uralkodott 4 esztendeig. Ő alatta tudván Amurates Török Tsászár a' Magyar Országba lévő Zürzavart, be-ütött Móldvába, onnan Erdélybe; de Hunyadi János és az Erdélyi Vajda ötet két ízben-is meg-verte. Az után Ulászló is maga ellene menvén, kevés hónapok alatt egész Bulgáriát megvette, Sófiát el-nyerte, 's ötször győzedelmes-

neskedvén rajta, az utolsó ütközetben 30 e-
zeret vesztett-el közzülök.

Amurates békeséget kérvén a' Királytól,
iz elzúgva való frigy kötöttetett. A' Görög
Császár hogy a' Törököknek másutt, és nem
az ő földjén legyen dolgok, es Juliánus Kar-
linális a' Pápa Követtye minden módon arra
bűztönözték a' Királyt, hogy a' Törököknek
adott hitet meg-szegvén, bontsák fel a' hitet,
és támadják-meg a' Törököt. Ulászló 1444-
ben nagy hadisereget gyűjtvén, bé-rohant Rácz
Országba, színte a' fekete Tengerszél lévő
Várna Városáig, de meg-adta a' hit szegés-
nek az árát, mert a' Török Amurates a' Ma-
gyarokat igen meg-verte, a' Király az ellen-
ség közzé keveredvén, és a' lórúl le-esvén egy
antsár a' fejét el-vágta, karóban ütvén nagy
örömmel hordozta Táborában, így szólván
a' Magyaroknak: *Imhol lássátok Királyotok-
nak fejét*, a' Nemeslégnék nagy része Juliánus-
sal egygyütt el-hűllött, Hunyadi is alig sza-
adhatott-el, útjában Drakula Vajdától meg-
fogattatott és sok ígéretnek után-is nehezen
bontsáttatott hazájába. A' Magyarok nagy
félelemben lévén Friderik Császárhoz küldöt-
tek, és az ő Túrósága alatt lévő Lászlót Al-
bertnek fiát Királyoknak kívánták. Friderik
nem Lászlót, sem a' Koronát ki-adni nem a-
karta, öszve gyűlvén tehát a' Magyarok Pest
mellett a' Rákos mezején 1445-ben,

§. LI.

TIZEDIK Királynak VI. LÁSZLÓT ki-
kiáltották, Hunyadi Jánost pedig az Ország

Gubernátorának, a' ki Friderik Tsászfár ellen mindjárt hadat indított olly véggel, hogy Lászlót az Országának adja ki, melyet a' Tsászfár meg-is ígért olly fel-tétellel, hogy még László, a' Tsászfár Tútorfága alatt maradjon-meg, számára pedig az Ország adjon éltendőnként 25,000 aranyat.

1445-től fogva tehát 1452-ig Hunyadi János volt az Ország Igazgatója. Leg-elsőben is a' Törököket támadta-meg a' Szávánál és nagy vérontást tett közöttök, a' Rigó mezején majd három napig harczolt velek, de osztán a' Magyarok el-fáradván, az Oláhoktól el-hagyattatván, igen meg-verettettek, maga-is Hunyadi sok veszélyek között mehetett Budára. Az után a' Czillei Grófnak jószágát prédálta, a' ki Horváth Országban fel-támadott, a' Karpátus hegyénél kóborló Tseheket és a' Rátz (Despotát) Fejedelmet engedelem-re hozta. Az ő ezen szerentsés viselt dolgai némellyeket az Ország Nagyjai közzül ellene való irigységre gerjesztett, azért-is látván sokaknak tőlle való függetlenfégét, szükségesnek tartotta a' Királynak haza jövetelét, Friderik Tsászfárt Najstadtnál meg-támadta, és arra vette, hogy Lászlót ki-adja. Kötelezte arra magát a' Tsászfár, de úgy hogy László a' Czillei Gróf Tútorfága alatt legyen, mind addig, míg fel-nevekedik. Le-tette hát Hunyadi az igazgatást, a' Czillei Gróf pedig azt fel-vette. Béjővén az Országba László 1452-ben következő 1453-dikban Tseh Országi Királynak koronáztatott.

II. Muhamed Konstantinápolyt meg-vé-
én 1456-ban Belgrád alá ment nagy sereggel,
ogy azt-is meg-vegye. Hunyadi János és Ka-
iszftránus híres Barát, a' Magyarokkal a' Tö-
ök ellen mentenek, őket Belgrád alól el-ker-
ették 25 ezeret meg-ölvén, hadi eszközeiket
-nyervén, magát is Muhamedet meg-sebesí-
tették. Maga pedig Hunyadi meg-holt, és a'
őlle építettett Károlyfejevári Templomban
l-temettetett.

Meg-értvén László Király a' győzödelmet,
é-ment Belgrádnak a' meg-nézésére a' Czillei
róffal egygyütt, a' ki Hunyadinak nagy el-
nsége volt. Itt Hunyadi Jánosnak a' fia László,
ki Belgrádi Kommendáns volt, öszve-vez-
én a' Czillei Gróffal azért, hogy Hunyadi Já-
ost az Attyát, és őtet a' Királynál bé-vádol-
a volna méltatlanul, és így egymással szó-
al veszekedvén, először a' Czillei Gróf kar-
ot rántott, és Hunyadi László felé vágott,
kezét meg-sértette, azért pedig a' Hunya-
iával lévő Magyarok meg-haragudván, a' Czil-
ei Grófot öszve-vagdalták, mellyen a' Király
gen meg-háborodott, és Buda felé tért. Út-
yában Erzsébeth Hunyadi János özvegye ke-
yelmet kért Hunyadi Lászlónak a' fiának a'
irálytól, mellyet a' Király meg-is ígért, 's
zért Hunyadi László a' Királyt el-is kísérté
budára, de Gara László a' Hunyadiaknak
agy ellenfele, annyira vette a' Királyt, hogy
Hunyadi László ott mindjárt meg-fogattatott
6 esztendő korában, harmad napra feje vé-
ettetett, a' hóhér ötför vágván hozzája.

Mátyás pedig Hunyadi János kisebbik fia Bétsbe foglágra vitetett.

Az Özvegy Hunyadiné azért a' Királynak hadat izent, és már a' Haza tellyes vólt hadi sereggel, de a' Király házasságra igyekezvén, és a' Frantzia Király Leányával menyegzőt tartani akarván Bétsbe ment, onnan Prágába, jegyesét nem láthatta, méreggel 17 esztendő s korában meg-öletvén, 's ugyan Prágában 1457-ben el-temettetett.

§. LII.

TIZENEGYEDIK Király lett helyette I. MÁTYÁS, Hunyadi Jánosnak kisebbik fia, a' ki elébb Bétsbe foglyoskodott, azután Rodjebra-di Györgytől, először László idejében Tseh Ország Gubernátorától, az után László halálával Tseh Orzágnak Királyától Prágában foglágra tartatott. Ez, Hunyadi Jánosné testvérének Szilágyi Mihálynak eszközlése által a' Rákos mezején Királynak választatott, 32 esztendeig uralkodott 1458-tól fogva 1490-dikig. Minthogy Mátyás tsak 16 esztendő s vólt, mikor Királyá lett, az Ország Szilágyi Mihályt rendelte Gubernátornak, míg fel-nevekedne, de tsak hamar maga akarván uralkodni, Szilágyit le-tette.

Egygy réfze a' Magyarfágnak III. Friderik Tsáfzárt választotta vólt Királynak, a' Korona-is nálla lévén: Mátyás ellene hadakozván, Friderik le-mondott a' Királyfágról, és a' Koronát 60 ezer aranyért viszfza adta.

Hadakozott fok ízben szerentsésen a' Törökök ellen, és töllök Bosniát viszfza vette,
a'

gyalogokkal való hadakozást, és az állan-
hadi sereget fel-állította 1465-ben, Budán
Anya Oskolát állított fel igen gazdag Könyv-
rral egygyütt 1485-ben.

A' Római Pápától ösztönöztetvén Podie-
d ellen hadakozott azért, hogy a' Huszfi-
kal tartott volna, 's annak alkalmatosfá-
ral Morvát, Lausitzot, vagy Luzátziát,
ésiát el-foglalta, Podiebrad 1471-ben bánat-
an meg-halván 's helyette IV. László lé-
t. Tseh Országi Király, ezzel-is hadakozott,
végtére vele úgy békélt meg, hogy ha
bb meg-hal László, a' nevezett Tartományok
eh Országgal egygyütt Mátyásra szálljanak.

Míg Mátyás Tseh Országba mulatott,
lig sok Magyarok töle el-pártolván, Kasi-
nak, a' Lengyel Királynak második fiát Ki-
znak meg-hívták, ki-is az Országnak darab
ét meg-hódoltatta; de Mátyás ötet az Or-
gból ki-kergette, a' Magyar pártosokat a'
lötzbe vettette, kik között volt Vitéz Já-
is az Esztergomi Érsek, kit haláláig a' Vi-
rádi tömlötzbe tartott.

A' Törökök ellen újjabban hadakozván,
ők Szabátsot el-vette, mellyért Sixtus Pá-
ól 90,000 aranyokat nyert. A' Törökök
ét Erdélyt rabolván, Kinisi Pál és Batori-
án a' Kenyér mezején 30 ezeret közzü-
le-vágtak, táborokat el-nyerték.

Ez után ki-ütvén magát az Ausztriai há-
ú, Mátyás Király válogatott hadi sereggel
ütött Ausztriába, Bétset meg-vette, nagy
ét Stiriának, Karinthiának es Karnióliának

Fridrik Tsáfszártól el-foglalván Magyar Ország-hoz kaptsolta. De nem sokára 1490-ben Béts-be guta ütésben meg-hólt, életének 47-dik esztendejében, teste Fejérváron el-temettetett.

Nem maradván házasságából származott törvényes fia, az ő halála után többen vágytak a Magyar Koronára, úgymint: Makszimilian Római Király, Ulászló Lengyel Országi Király, ennek testvére Albert János Lengyel Országi Fejedelem, és Mátyásnak természeti vagy házasságon kívül született fia János, 's utoljára az özvegy Királyné Beátrix. De

§. LIII.

TIZENKETTÖDIK Királynak választatott ULÁSZLÓ vagy VII. László Tseh Országi Király 1490-től 1516-ig, a' ki leg-elsőben-is a' Magyarok és a' Lengyelek között való viszálykodásokat le-tsendesítette, a' Törökök ellen Korvinus János, Mátyásnak természeti fia által hadakozván, őket arra vette, hogy hét esztendeig való fegyvernyugvásra állanának. Egyéb eránt restesen vitte az uralkodást, azért Dobzse Lászlónak neveztetett, mert a' kármit jelentettek-be néki, tsak azt felelte: *Dob.se, jól vagyon*, azért-is nem igen függöttek tőle a' Magyarok, sőt sok törvénytelen-séget véghez vittek, anyira, hogy az Ország zűrzavarban volt,

Makszimilian Friderik Tsáfrárnak a' fia, tőle Bétsét és Ausztriát könnyen viszsza vette, Sopron tájékát Fejérvárig el-foglalta, sőt már Budát-is magáévá tette volna, ha a' Katonái kiknek hó - pénzeket ki nem adta, néki engedelmeskedtek volna. Meg-békéltett Makszimi-

nal 1491-ben olly formán, hogy ha gyermeke nem marad, az Ország Makszimiliánra jon.

A' László Ötse Albert az Országba bé-üt-néki 3000 aranyat fizetett, Silesiának négy részét-is néki engedte.

Az ő idejében támadott a' Keresztes vagy utzos paraszt had. Bakáts Tamás Eszter-i Ersek, a' Törökök ellen sok parasztokat, itótt ölfve vezérül Dósa György nevű hely embert rendelvén, kik midőn földes Utól a' szolgálatra erővel-is viszsza vonattaták, azok ellen támadának, Uraikat puszták, ölték, Csáki János Tsanádi Püspö-elevenen a' nyársba vonták. Zápolya János Erdélyi Vajda Temesvárnál meg-verte, a' kiket el-fogatott kegyetlen halállal ölette, 's ezzel azt nyerték, hogy az Or-gyűlésében nehéz járom alá vettettek.

Ő alatta írta Verbőtzi István Ítéző Magyar Országi Törvényes Könyvet (Trítumot) mellyel ma-is él az Ország.

Lajost a' maga fiát, ki Anya halálával jött ilágra, két elztendős korában a' Magyar, elztendővel az után a' Tseh Országi Kö-ával meg-koronáztatta.

Hosszas betegeskedése után meg-hólt 1516., hagyván maga után Anna Leányát és is Fiát, el-temettetett Fejérváron. Lette

§. LIV.

HÍZENHARMADIK Király II. LAJOS az ő 1516.-1526-ig. Ez időtlen korában Anya ha-

Fridrik Tsászártól el-foglalván Magyar Ország-hoz kaptsolta. De nem sokára 1490-ben Béts-be guta ütésben meg-holt, életének 47-dik esztendejében, teste Fejérváron el-temettetett.

Nem maradván házasságából származott törvényes fia, az ő halála után többen vágytak a' Magyar Koronára, úgymint: Makszimilián Római Király, Ulászló Lengyel Országi Király, ennek testvére Albert János Lengyel Országi Fejedelem, és Mátyásnak természeti vagy házasságon kívül született fia János, 's utoljára az özvegy Királyné Beátrix. De

§. LIII.

TIZENKETTÖDIK Királynak választatott ULÁSZLÓ vagy VII. László Tseh Országi Király 1490-től 1516-ig, a' ki leg-elsőben-is a' Magyarok és a' Lengyelek között való viszálykodásokat le-tsendesítette, a' Törökök ellen Korvinus János, Mátyásnak természeti fia által hadakozván, őket arra vette, hogy hét esztendőig való fegyvernynyugvásra állanak. Egyéb eránt restesen-vitte az uralkodást, azért Dobzse Lászlónak neveztetett, mert a' kármit jelentettek-be néki, tsak azt felelte: *Dob-se, jól vagyon*, azért-is nem igen függöttek tőle a' Magyarok, sőt sok törvénytelenléget véghez vittek, anyira, hogy az Ország zűrzavarban volt,

Makszimilian Friderik Tsáfrárnak a' fia, tőle Bétset és Ausztriát könnyen viszfza vette, Sopron tájékát Fejérvárig el-foglalta, sőt már Budát-is magáévá tette volna, ha a' Katonái kiknek hó - pénzeket ki nem adta, néki engedelmeskedtek volna. Meg-békéltett Makszimi-

liánnal 1491-ben olly formán, hogy ha gyermeke nem marad, az Ország Makszimiliánra szálljon.

A' László Ötse Albert az Országba bé-üt-vén, néki 3000 aranyat fizetett, Silesiának némelly részét-is néki engedte.

Az ő idejében támadott a' Keresztes vagy Kurutzos paraszt had. Bakáts Tamás Esztergomi Ersek, a' Törökök ellen sok parasztokat, gyűjtött öszve vezérül Dósa György nevű Székely embert rendelvén, kik midőn földes Uraiktól a' szolgálatra erővel-is viszsza vonattatának, azok ellen támadának, Uraikat pusztították, ölték, Csáki János Tsnádi Püspököt elevenen a' nyársba vonták. Zápolya János, Erdélyi Vajda Temesvárnál meg-verte őket, a' kiket el-fogatott kegyetlen halállal meg-ölette, 's ezzel azt nyerték, hogy az Ország-gyűlésében nehéz járom alá vették.

Ő alatta írta Verbőtzi István Itélő Mester a' Magyar Országí Törvényes Könyvet (Tripartitumot) mellyel ma-is él az Ország.

Lajost a' maga fiát, ki Anya halálával jött e' világra, két esztendőskorában a' Magyar, két esztendővel az után a' Tseh Országí Koronával meg-koronáztatta.

Hofszas betegeskedése után meg-hólt 1516-ban, hagyván maga után Anna Leányát és Lajos Fiát, el-temettetett Fejérváron. Lett helyette

§. LIV.

TIZENHARMADIK Király II. LAJOS az ő fia 1516.-1526-ig. Ez idétlen korában Annaya ha-

halálával jöven e' Világra , két esztendőkorában meg-koronáztatván, 10 Esztendőkorában a' Királyi Székben ült, 18 esztendőkorában meg-házasodott, hamar meg-öfzült, hamar meg-is holt.

Solimán a' Török Tsáfszár követeket küldött hozzá olly véggel, hogy a' Frigykötést vele meg-hofzszabbíttassák; de ő nem tsak reá nem állott, hanem Követeit meg-fogatván tömlőtzre-is vettette. Ezen meg-indulván a' Török Tsáfszár, 1521-ben nagy sereggel Magyar Ország ellen indult, Belgrádot meg-vette, Dalmátziát pufztította. Az Országban lévő belső egyenetlenség miatt, nem mehetett mindjárt Lajos a' Török ellen, hanem tsak az után indult ellene, mikor Solimán újjabban kétfáz-ezer emberrel Magyar Országra ütött. Ekkor Augustusnak 29-dik Napján 1526-ban a' Mohács mezején nagy ütközet volt, eleinte a' Magyarok szerentséssen viaskodtak, a' Törököket rakásra ölték, de a' Törökök szántsándékkal meg-fzaladván a' Magyarok előtt, hirtelen vízfza fordultak, keményen ágyúzáva reájok, őket zürzavarba hozták, szörnyüképpen meg-verték, el-esvén a' hartzon 2 Érsekek, 6 Püspökök, 28 fő Urak, 500 Nemesek és 22000 Katonák, maga-is a' Király Pécs felé szaladni akarván, Csele patak nevű Sáros vízben lovával együtt bele-fúlt, honnan teste két hónap múlva vonattatott ki, és ofztán Fejerváron temettetett-el. A' győzedelmes Soliman pedig Budát el-foglalván, és Katonái által az Országot pufztítván, számtalan rabokkal vízfza-tért Konstantinápolyba.

Az

Az ő ideje alatt 1543-ban jött-bé Német Országból a' Luther Márton Reformátziója. Felesége volt Mária V-dik Károly Császárnak Leánya.

§. LV.

TIZENNEGYEDIK Király volt ZÁPOLYA JÁNOS Szepesfégi Gróf és Erdélyi Vajda, a' ki először magát Tokajba Királynak kiáltatta, azután pedig Székesfejerváron meg-is koronáztatta, azért a' Magyar Országai Királyok közé-is számláltatik, mivelhogy Szent István Koronájával koronáztatott-meg. De mivel az Országgyűlése nem a' Palatinus által hívattott őlzve, az Ország-Nagyjai-is sokan idegenek voltak tőle, sőt a' Frantzia Királyon kívül, más Királyok sem esmérték őtet Királynak: tehát az Özvegy Királyné a' Palatinussal és több fő emberekkel, Első Ferdinándot, Annának, a' meg-holt II-dik Lajos testvérének a' Férjét kiáltották-ki Királynak, a' Zápolya meg-koronáztatását törvénytelennek állítván. Ferdinánd Gróf Salm Miklóst küldötte Zápolya ellen, őtet először a' Tisza, azután Eger, tovább Kassa mellett meg-verte anyira, hogy Lengyel Országba Tarnov János nevű fő emberhez szaladna, és darab ideig ott mulatna.

§. LVI.

AZ AUSTRIAI HÁZBÓL VALÓ KIRÁLYOK.

ELSŐ volt I. FERDINAND a' ki bé-jövé az Országba 1527-ben meg-koronáztatott,
Zá-

Zápolya hogy magán segíthessen, Solimán Török Császárhoz folyamodott, Lengyel Országból tőle Ferdinánd ellen segítséget kért, magát az Országgal egygyütt néki ajánlotta. El-is jött Solimán 300 ezer emberrel, Budát elfoglalta, azt az Országgal, és Koronával egygyütt Zápolyának adta. Onnan Bécs ellen ment, azt ostromlotta; de azt meg nem vehetvén viszfizta tért Budára, onnan 60000 rabokkal Konstantinápolyba, Budán hagyván Seregének egy részét. Ferdinánd meg-akarta Magyar Országot szabadítani, Győr önként fel-adta néki magát, Buda Városát elfoglalta, de a' Várat meg nem vehette, mert a' Belgrádi Basa fel-jöven, onnan a' Ferdinánd seregét el-üzte, és így Ferdinánd kénytelen volt fegyver nyugvásra lépni, mellynek végével Solimán ismét 300 ezer emberrel be-jött az Országba; de 1532-ben ilyen kötést tsinált Ferdinándal, hogy János és Ferdinánd, mind ketten viseljék a' Királyi nevet, és János bírja felső Magyar Országot, és Erdélyt, Ferdinánd pedig Alsó Magyar Országot, Zápolyának halála után az egész Ország szálljon Ferdinándra.

Ezek után János Felelőségül vette magának Isabellát, Sigmond Lengyel Királynak Leányát, kitől János nevű fia született 1536-ban, maga pedig azon elztendőben meg-holt Erdélyben, és Szászlebes nevű Városban el-temettetett. A' szövettség szerént az Orzágnak mindjárt Ferdinándra kellett volna szállani, Erdélynek pedig a' Zápolya János 14 napos fiára János Sigmondra: de ennek az Anyja, és az

Ta.

Tanátsosai szántszándékkal el-felejtkezvén a' szövetségről, János 'Sigmondot Magyar Ország Királynak ki-kiáltották, és az ő védelmezésére Verböczi István Követ által Solimánt Ferdinánd ellen meg-kérték.

A' Török újjabban fel-jövéen Magyar Országba 1541-ben Buda Vára alól a' Németeket, kik azt Isabellától, és az ő fiától el-venni akarták, el-űzte, közülök 20 ezeret megölt, Pestet-is meg-vette, és fel-prédálta. Maga-is Solimán fel-érkezvén, Budát el-foglalta, Isabellát 4 fiával egygyütt Erdélybe küldötte, esküvéssel-is fogadván, hogy azt idővel vissza adja Jánosnak. Az ott meg-maradott Magyaroknak Verböczi Istvánt tette Törvény tévő Bírájokká. Ekkor hát hárman bírták Magyar Országot, Ferdinánd bírta az Aufztriához közel lévő Vármegyéket, Kassától fogva Erdélyig minden Vármegyéket bírt Isabella és a' fia, Budától fogva a' Duna mentében egészen a' Török uralkodott.

Ferdinánd újjabb erős hadat küldött a' Török ellen, de Solimán Török Tsászárnak jövetelén el-rémülvén a' Németek, Pest alól nagy károkkal el-fzaladtak. Solimán pedig Pestet, Fejérvárat, Esztergomot, Tatát meg-vette 's vissza ment. Ferdinánd szövetséget kötött Solimánnal, de az nem sokáig tartott; mert

Ferdinánd Martinusius György Váradi Püspökkel, a' János Tútorával meg-eggyezett Erdélynek által-adásáról, Kestaldus vezére által Erdélyt a' Koronával egygyütt 1551-ben el-foglalta; Isabellának azért 100 ezer Aranyat,

és

és Silesiában az Oppaui Hertzegelet, a' megholt Férjének egész öröklégét Magyar Országban, Fiának pedig Joanna nevű kissebbik Leányát Felelégül ígerte, 's ekképpen Erdélyből Isabellát ki-küldötte.

Solimán meg-haragudván ezért, hogy az ő híre nélkül egygyezett-meg Isabella; Ali Budai Basa által Szegednél a' Ferdinánd Seregére ütven 6 ezeret le-vágott, a' Várost fel-prédálta, 5 ezer Orrokat és 40 Zászlókat győzedelmének jeléül Konstantinápolyba küldött 1552-ben. Más felől pedig Ahmet Basa Temesvárt több Várakkal a' Bánátban meg-vette; Szőlők Várát el-foglalván Eger alá szállott; de azt meg nem vehette a' Katonák vitézsége miatt. Ferdinánd Követye által 8 Esztendőig tartó frigyett kötött Solimánnal; 30 ezer Aranyat ígervén néki Esztendőnként, Isabella pedig vilzsa ment Erdélybe 1556-ban, és ugyan ott megholt 1559-ben. Ferdinánd-is hasonlóképen iok hadakozási után 1564-ben Bétsben, esztendővel halála előtt Makszimilián fiát Magyar Ország Királynak koronáztatván. Lett hát helyette

§. LVII.

MÁSODIK AUSTRIAI HÁZBÓL való Király MAKSZIMILIAN, a' ki alig kezdett uralkodni, mindjárt a' Török háborúban keveredett, mert János Erdélyi Fejedelem bízván a' Törökben, Szathmárt, Hadadot, Váradot meg-vette, sőt Kassát-is szorongatta; mellyet Makszimilián nem szenvedhetvén, Svedi Generálisa által Tokajt, Erdődöt, Nagy-Bá-

Bányát és egyéb Városait Jánosnak meg-vette, seregét is Szathmárnál meg-verte.

Ezen meg-indulván Solimán nagy sereggel Magyar Országra ütött 1560-ban Gyulát, Jenőt és Sziget Várát hofzfas ostromlása után meg-vette, holott Vitéz Zrinyi Miklós el-esett, maga Solimán-is Sziget alatt vérhasban megholt, minekutánna fokáig pusztította Magyar Országot, kinek helyébe Selim a' fia lett Török Császárs, és a' kívül Makszimilián 8 Esztendeig tartó békesléget kötött; Jánossal pedig 1570-ben meg-egyezett, néki Erdélyt, Magyar Országban Bihar, Maramaros, Kraszna, Közép Szólnok Vármegyéket oda engedvén; János megholt 1571-ben Sociniána Vallásban, helyébe Bátori István választatott Erdélyi Fejedelemnek.

Még életében meg-koronáztatta Makszimilian a' maga fiát Rudólfot Magyar Országai Királynak, az után életének 49 esztendejében dicséretes életét el-végezte, 13 esztendeig tartó uralkodása után 1572-dik esztendőben. Helyébe

§. LVIII.

HARMADIK Király lett hát RUDÓLF 1576-ban, uralkodott 36 esztendeig. Leg-első gondja a' vólt, hogy Magyar Országot a' Török ellen bátorságba helyheztesse, azért-is a' frigy-kötést még kilentz esztendőre meg-újította, de mivel a' Törökök még-is mindenfelé nyargalóztak, és a' széleken fok károkat tettek, 1593-dikban nyilvánfágos háborúra ütött ki a' dolog, melly tovább külömböző szerentsé-

vel folytattatott, míg nem végre 20 esztendőig tartó frigyét kötött vele.

Erdélyt Bátori Sigmund és András Fejedelmektől kezéhez vévén, Básta által igazgattatta, a' ki kegyetlenfével a' népet el-idegenítette. Botskai István Fejedelmé tétetvén Erdélybe, Rudólf ellen támadott, és mivel Kassai Generális Barbiánus által Jólzágától meg-fosztatott, a' Török mellé állott, felét Magyar Országának el-foglalta, kivel Rudólf békesléget kötött 1606-ban, és az *Bétsi Szövetségnek* neveztetik, mellynél fogva a' Protestánsoknak tellyes Vallásbéli Szabadság engedtetett, a' Palatinusi méltóság helyre állíttatott, holott I-ső Ferdinándtól fogva nem vólt Palatinusa Magyar Országának.

Mátyás, Rudólfnak testvér Ötse, vévén észre, hogy Rudólf noha három Testvérei vóltak, még-is a' Királyfágot nem reájok, hanem az Attya' testvérének a' fiára Ferdinándra akarja hagyni magának Rudólfnak nem lévén gyermeke, mert felesége se vólt, hadi sereget gyűjtött, Morvát, Tseh Országot el-foglalta, és Rudólfot arra vette, hogy néki Magyar Országot által adja.

Szerette Rudólf a' Tudományokat, halála felé a' tsillagok vizsgálásának, és az Aranynya való változtatásnak (Alchimjának) tudományára adta magát, és ezekben foglalatoskodván az Országgal keveset gondolt, a' leg-fietőbb dolgokat-is későre halasztotta, melly miatt sok fogyatkozás vólt az Országba. Meg-holt vízi-betegségben 1612-ben. Helyette hát még életében

§. LIX.

NEGYEDIK Király lett I. MÁTYÁS 1608-ban, uralkodott 10 esztendeig. Ez a' Koronát, melly közel 70 esztendeig másutt tartott viselze hozta, Pozsonyba helyhezette, és ugyan ez azolta ott-is tartatott 1784-ig, rendes Palatinust tétetett Illyésházi Istvánt, az Országnek egyéb szabadságait-is helyre állította, a' Törökkel 1606-ban kötött füzvetseget 20 esztendővel meg-hofzszabbította. Egész uralkodása tsendes volt. Véven erőtelenségét és közelgető halálát észre, Ferdinándot I-ső Ferdinánd Tsászárnak unokáját fiának fogadta, a' Hazának Királyúl ajánlotta, a' minthogy ez 1618-ban meg-is koronáztatott, az után való esztendőben meg-holt Mátyás életének 62-dik esztendejében. Utánna lett hát

§. LX.

ÖTÖDIK Király II. FERDINÁND 1618-ban I-ső Ferdinándnak, Károly Fiától származott unokája Stiriai Fejedelem, uralkodott 19 esztendeig igen veszedelmes időben.

Igen bátor szívű, Vallása mellett buzgó Fejedelem volt, a' kit semmi szerentsétlenségek el-nem tsüggelzthettek. A' Tsehek, Morvák, és Austriaiak egyenesen ellene támadtak. Béts is tele volt Zürzavarral annyira, hogy némellyek a' Tsászári Lakó-várban be-rohannán az eránta tartozó tiszteletet félre-tették, de tsak hamar ezen lármának fejei meg-aláztattak, Ausztria le-tsendesített.

A' Tsehek el-mellőzván ötet más Királyt választottak magoknak a' Palatinátusi Feje-

delmet V-dik Frideriket. Ferdinánd ellenek indulván 1620-ban őket igen meg-verte, az új Királyt az Országból ki-kergette, a' Tseheket meg-zabolázta. Ezek, segítségül híván az Erdélyi Fejedelmet Betlen Gábort, az három ízben hadakozott Ferdinánd ellen, 's ugyan három ízben meg-is békéltett véle, nyervén a' Királytól Magyar Oefszágban egynehány Vármegyéket, Silesiában Oppau és Ratibor Tartományait és Római Birodalombéli Fejedelmi Titulust.

A' Tseh Országi háborúból következett Német Országban 30 esztendeig tartó háború, de ennek Ferdinánd végét nem érhetette, mert 1637-ben meg-hólt, 's utánna tsak hamar Pázmán Péter Esztergomi tudós Érsek-is, ki a' Nagy Szombati Akademiát fundálta 1635-ben. Utánna lett

§. LXI.

HATODIK Király III. FERDINÁND II. Ferdinándnak a' fia, ki-is még Attya életében 1625-ben Sopronban meg-koronáztatott, uralkodni kezdett 1637-ben, ült a' Királyi székben 20 esztendeig.

Uralkodásának eleje háborúfágos volt. Igyekezett ugyan Po'sonyban Ország-gyűlést tartván, az Országot jó rendbe hozni, a' panaszokat el-igazítani, de majd I-ső Rákótzai György Erdélyi Fejedelem, az akkor III. Ferdinánd ellen hadakozó Svékusokkal szövetséget kötven, a' Törököt-is pártjára hajtván, bé-ütött Magyar Országba, azt adván okául, hogy a' Magyarok Izabadságokban, a' Prote-
stán-

Ánsok Vallások Szabadságában, 's Templo-
maiknak és Oskoláiknak birtokában meg-fér-
tettek volna, más seregével Bakos Gábor ve-
zérje alatt Po'sony és Nagy Szombath tájékát
prédálta 1644-ben. Ferdinand kiváltképpen a'
Német Országi háborúra lévén figyelmetes
meg-békéltett Rákótzai Györgyvel 1645-ben Lintz
városában, az honnan ez *Lintzi Békeségnek*
neveztetik: meg-ígérvén neki a' Római Biro-
dalombéli Fejedelmi Titulust, Silésiában az Op-
pau és Ratibori Tartományokat, a' Tisza kö-
rül hét Vármegyéket, melyeket Bethlen Gá-
bor bírt vala, a' Protestáns Vallásnak szaba-
dos gyakorlását, melly békeség oltán 1647-
ben az Ország Törvényében-is úgy iktattatott
bé, hogy a' Protestánsoknak 90 el-foglaltatott
Templomok vizsza adattassék.

A' mostan említett 1647-ben vólt Ország
Gyűlésében Fiát IV. Ferdinándot Királyá ko-
ronáztatta, 's ugyan azért

§. LXII.

HETEDIK törvényes Király vólt IV. FER-
DINÁND, de 1654-ben meg-himlőzván, szép if-
júságában meg-hólt. Ennek helyében III. Fer-
dinánd második fiát Leopóldot 1655-ben Ki-
rálynak koronáztatta.

Végre III. Ferdinánd le-tsendesítette a'
Német Országi 30 elztendő's háborút a' Pro-
testáns Fejedelmekkel, és más Királyokkal Né-
met Országra nézve, Vestfáliában közönséges
Békeség köttetvén, és a' Protestánsok Vallá-
sának szabad gyakoroltatása meg-erősítetvén.
Meg-hólt 1657-ben. Tehát

§. LXIII:

H E T E D I K Király lett I. Leopóld, III. Ferdinándnak kissebbik fia, 1657-ben az Ország igazgatásához kezdett, ditsóségesen uralkodott 48 esztendeig, de alatta a' Hazába sok háború folyt.

1663-ban a' Török 140,000el bé-ütött Magyar Országba és minden akadály nélkül Esztergomig nagy kegyetlenséggel pusztított, míg nem 1664-ben Montekukuli Tsászári Generális Szent Gothárdnál ötet igen meg-verte, 12 ezer Törököt, 30 Basát el-veztvén, Sátorait fel-prédálván, melly győzedelemnek 20 esztendei frigy kötés vólt a' vége.

1663-ban Némelly Magyarok Leopóld ellen támadást akartak indítani, kiknek fejei vóltak, Frangepán, Nádasdi, Tattenbach, az ifjú Rákótzai Ferentz. Ezek mindnyájan el-fogatattak, Rákótzai Lengyel Országba szökött, a' többi életét el-vezttette. Ezeken kívül mások is Pozsonyban idéztettek, hogy büntetéseket el-vegyék, sőt sok Prédikátorok is Pozsonyba tizitáltattak, gályákra küldettettek, de a' Királyi kegyelem vízfza hívta 1687-ben, és meg-kegyelmezett nékik.

Mind ez sem tsendesíthette-le az Ország belső háborúit, mert Tökölyi Imre fel-támadván felső Magyar Országot el-foglalta, a' Bánya Városokkal egygyütt, honnan sok aranyat és ezüstöt el-vitt, és osztán a' Törökökkel egygyesítvén magát, az Országba sok nyughatatlanlágot okozott.

Bé-

Bé-tsapott a' Török Magyar Országba, innen Béts alá ment, azt 1683-ban meg-szálván, keménnyen ostromlotta, de a' Bádeni Hercegnak, Lengyel Király Sobieszki Jánosnak, a' Baváriai és Lotharingiai Fejedelmeknek segítségével igen meg-verettetett, minden drága tábori eszközeitől meg-fosztatott, Bétstől lefelé űzetetett, Magyar Orzágnak nagyobb részéből ki-hajtatott, Buda 1686-ban tőle szerentsésen el-véttetett, végre Eugenius által Zentánál 1697-ben öfzve rontatván, békesfégre hajlott és Leopóld Királlyal 25 esztendőkre békesféges frigyet kötött 1699-ben Karlovitzban. Így végeződött el szerentsésen a' Török háború, így szabadúlt-meg Magyar Ország, a' Temesvári Bánáttal egygyütt a' Keresztyénfégnek ezen dühös ellenfégétől, a' ki az Orzágnak felét 150 esztendeig birtokában tartotta.

Az alatt míg ezek folytak, a' Király Pozsonyban 1687-ben Ország-gyűlését tartott. Már akkor Buda, 's több része-is az Orzágnak a' Töröktől el-véttetett. A' Király tehát eleibe adta az Ország-Gyűlésének, hogy mivel az Ország nagy részét tulajdon fegyverével, és szövetségeseinek segítségével nyerte vízfza, jussa volna azt mind fegyverével nyert jószágot, különösen magának meg-tartani, kész volna mindazonáltal azt Magyar Országhoz vízfza tsatoltatni, illy módon, ha ennekután a' Király nem választatnék mint eddig, hanem örökösen a' Királyság a' Felsőfég Ausztriai Házhöz köttetve lenne. Meg-egygyeztek benne a' Magyarok, és Jó'sef, Leopóldnak első

szülött fia, 10 esztendőskorában Magyar Országi örökös Királynak fel-eskettetett, 's megkoronáztatott.

Meg-lévén a' Leopóld kívánsága, azonnal minden nyughatatlankodóknak meg-kegyelmezett, az Eperjesi gyanús személyeket megítélő székelt el-törölte, a' kik foglágban voltak, szabadon bocsátatta.

De még-is némelly nyughatatlankodóknak nem tetszettek némelly az említett Ország-Gyűlésében tett végezesek, és a' Magyar Korónának a' Felsőes Ausztriai Házhoz örökösön lett köttetése. Rákóti Ferentz, Tököli Imrének mostoha fia ezt észre vévén, Lengyel Országból vízfíza jött Bertsényi Miklóssal egygyütt, fokban mellé állottanak, 1703-ban nagy pusztitást vittek véghez az Országban, kik ellen küldötte Leopóld Pálfi János Horváth Országi Bánt és Heister 's Rabatin Generálisokat.

Minthogy a' hosszúas háborúságok miatt el-pusztult az Ország, sok faluk üressen maradtak, 1689 esztendőttől fogva sok Rátzoknak és Illiriusoknak meg-engedte, hogy Magyar Országba és Sklavoniába telepedjenek le, valások tellyes szabadságát engedvén nékiek.

II. Apafi Mihály Fejedelem alatt Erdélyt kezéhez vette, végre ez a' győzödelmes Király meg-hólt 1705-dik Esztendőben Májusnak 5-dik napján. Az Országot kezéhez vette

§. LXIV.

NYÓLTZADIK Király I. JÓZSEF 1705-ben, a' ki igen zűrzavaros állapotjában kezdett az Orzágnak uralkodni, mert a' Kurutzok tovább-

vább-is folytatván a' háborút Rákótzai alatt, egy néhány Várost és Várat a' Duna mentében ki-vévén, nagy részét az Országának el-foglalták, de 1708-ban Trentsinnél igen meg-vertetvén, Gróf Pálfi és Stahremberg által annyira meg-szorítottak, hogy Kassán és Munkátszon kívül semmi birtokok nem vólt. Melly szereztsétsétségeket látván a' zenebonáskodó Magyarok, Pálfi Jánosnak és Károlyi Sándornak elzközlése által könnyen le-tsendesítették a' *Szathmári eggyeség által*, mellyben mindeneknek a' Király nevében kegyelem ígértetett 1711-dik esztendőben. De Rákótzai Ferentz, Bertsényi és egyebek, sok pénzzel Lengyel Országba, onnan Török Országba mentek, 's ott meg-is hóltanak. Nem érhetette ezen békeséget József Király, mert elébb meg-hólt férj-fiú mag nélkül 1711-ben.

Hadakozott vólt a' Frantzok és Spanyolok ellen-is Károly testvér Ötse mellett, ki-is be-ment Spanyol Országba, hogy magát Királynak koronáztassa, de a' Frantzia Király, V. Filepet a' maga unokáját tette Királynak, mellyből nagy vérontás következett. Első József után

§. LXV.

KILENTZEDIK Örökös Király vólt III. KÁROLY, I. Józsefnek testvér Ötse, a' ki, mint egyszersmind Római Tsászárs VI, Károlynak nevezetett. Kezdett uralkodni 1712-ben, uralkodott 28 esztendeig.

Pestis uralkodván az Országban 1712-ben, a' miatt az Ország-gyűlése Pozsonyból el-olzlott,

lott, de ismét 1714-ben öszve gyűjtetett Pozsonyban és meghatározottatott, hogy Pozsonyban, Kassán és Horváth Országban Ítéző székek állíttassanak-fel, melyek meg-vizsgálják, ha az akkori Nemes birtokosok igaz jussal bírnák-e jószágaikat? A' Cancelláriának és Palatinusnak kötelességei ki-neveztettek, Rákóczy és Bertsényi a' Haza ellenségeinek ki-kiáltattak, és így ez a' bölts és kegyes Király egészen jó rendbe igyekezett az Országot hozni. Minthogy maga-is a' Bátya I. József, főt az Attya I. Leopóld-is a' Spanyol Királyságért, a' Frantziával és a' Spanyollal hadakozott, ezen két ellenségével a' békeséget Risvikben meg-kötötte.

A' Törökök a' Velentzéseket meg-támadván, 's töllök Morea fél szigettyét el-foglalván, ezek, mint szövetségesek Károlyjal, tőle segítséget kértek a' Török ellen. Ezt a' Török észrevévén 1716-ban 200 ezer emberrel Zemlinnél le-telepedett, oly véggel, hogy Péter-Váradot ostromolja és el-foglalja. A' Király Eugenius-t és Pálfit küldötte a' Török ellen, ezek Péter-váradnál véle meg-ütközhvén, közzüle 30 ezeret le-vágtak, Temesvárt az egész Bánáttal együtt viszfza nyerték. Különösen 1717-ben, Eugenius a' Törökön Belgrádnál győzedelmeskedvén, Passarovitznát 25 esztendőkre békeséget kötöttek, mellynél fogva az egész Temesvári Bánát, Oláh Országnek egy része, Szervíának nagyobb része annak Fő-városával Belgráddal, Horváth és Bosznia Ország-

nak

nak egy darabja, Tóth Országnak hátra lévő részével egygyütt Károly birtokába esett.

Illy Szerentsés győzedelem után 1720-ban, Pozsonyban Ország-Gyűlését tartott, melyben a' Protestánsok panaszainak el-intézésére egy 12 Római Catholicus, és ugyan annyi Protestáns személyekből álló Commisziót rendelt, mely Martziusban 1721-ben Pesten el-is kezdődött: de a' mellynek a' felféges Királynak kegyelmes hajlandósága mellett-is óhajtott vége nem lehetett.

1723-ban tartatott Ország-Gyűlésében, minthogy Károlynak Férjfi maradéka nem volt; hanem tsak két Ertz Hertzeg Kis-Afzszonyai, tehát a' Magyar Országi örökös Királyság, az Austriai Leány Ágra-is ki-terjesztetett; úgy hogy először a' Károly az után az I-ső József, tovább a' LeópoId maradékira száljon az Ország, úgy mindazonáltal, hogy mindenkor az első szülötté legyen a' Korona. Ekkor állítatott-fel a' Nagy-Méltóságú Királyi Helytartó Tanács Pozsonyban, a' Septemvirális, vagy hét személyű, és a' Királyi-Tábla Pesten, úgy a' négy Dicasteriális ÍtéIő-Tábla, úgymint a' Nagy-Szombathi, Kőszegi, Eperjesi és Debretzenyi, jól el-rendeltetett.

El-vévén a' Károly nagyobbik Leányát Mária Theresiát Ferencz István Lotharingiai Fejedelem 1735-ben, és Pálfi Miklós Palatinus-is meg-halván, a' Király ezen maga vejét tette helyette 1736-ban Helytartó Palatinusnak.

Az Oroszszal való szövetségnek ereje szerint tartozván a' Király az Oroszt 30 ezer ember.

berrel segíteni a' Török ellen való háborúban, 1737-ben el-küldötte Károly Király a' maga népét a' Török ellen, Seekendorf Fő-vezérsege alatt, ki-is abban az esztendőben Niszfza-várát meg-vette, de tsak hamar ismét el-vesztette, sőt a' Király népe Bányalukánál és Viddinnél meg-verettetvén, Belgrád felé viszfza vontá magát. Seekendorf viszfza hívattatván a' Fő-vezérség a' Lotharingusra bízattatott, ki meg-is verte a' Törököket Mehádiánál, de az ő utánna tétetett Fő-vezér Vallis Generális Kroc-kánál el-vesztette az ütközetet. A' Törökök Belgrádhoz nyomúltak, meg-lett a' békefég 1739-ben, de úgy, hogy annak meg-kötésével Gróf Najperg Fő-vezér fietvén, Belgrád, Serviának és Oláh Országának darab része, Orsova szigettye és vára Bosniának minap el-nyert része, a' Török birtokába viszfza ment.

Ugvan ez idő alatt nagy Pestis uralkodott az Országban, és tartott szinte 1741-ig.

Az ő idejében támadott-fel Péro nevű Rátz is a' Tifza mellett lévő parasztlággal, de a' kinék gonoszfága mindjárt meg-zaboláztatott, maga és társai érdemek szerént meg-büntettek.

Meg-hólt ez a' bölts Király 1740-ben, és benne az Habsburgi fiú ág el-enyészett.

§. LXVI.

T I Z E D I K Örökös Királyjá lett Károlynak nagyobbik Leánya MARIA THEREZSIA, 's uralkodott 40 esztendeig. Attya halála után mindjárt meg-nem koronáztathatott, mert terhes állapattal volt, minekutánna azért

ért első szülött Fiát, nagy emlékezetű II. Józsefet szülte 1741-ben Ország-Gyűlését tartván magát meg-koronáztatta, Ferentzet a' Férjét Igazgató Társának meg-esmértette, és ellenségei ellen az Országtól derekas segitléget nyert.

Tudni illik, annyi hogy az édes Attya Károly meg-hólt, azonnal nagy része Európának ellene támadott, és Attyától reá maradt örökségétől meg-akarták fosztani. A' Pruszsus Silesiát kívánta, a' Baváriai Választó Fejedelem Károly, ki az után VII. Károly név alatt Tsászar lett, mind egyéb Tartományokhoz mind Magyar Országhoz just tartott, A' Spanyol Király Olasz Országba Pármát és Platzentziát, a' Szakfóniai Választó Fejedelem Morvát kívánták magokévá tenni, a' Frantzia-is a' Bavarus mellé álván, Mária Therezsia ellen támadott.

Illy szoros állapotját Felső Mária Thereszia a' Magyaroknak szívekre kötven, és hat hólnapos József Ertz Hertzeget az Ország Gyűlésében nekik be-mutatván, ezek életeket, véreket, 's mindeneket segedelmére ajánlották. E' végre hat új Regementek állítottak-fel mellyek 21,620 gyalogokból állottanak, és a' mellyeknek vezérlése Andrási Miklósrá, Bethlen Farkasra, Forgáts Ignátszra, Haller Sámuelre, Szirmai Tamásra és Újvárra bízattatott. Ezekhez járultak a' Hertzeg Elsterházi Antal, Kálnoki, Beleznai és Halász Lovas seregei, főt meg-igérték az Ország Rendei, hogy ha szükség leszén, személy szerént is a' Nemesek fel-fognak űlni.

A'

A' Pruszfusz Molvitznál való győzedelme után tsak nem egész Silésiát és Morvát el-foglalta, a' Bavarus minekutánna a' Frantziák és a' Szakfzok Prágát el-foglalták, magát Tseh Országí Királynak ki-kiáltatta, az után felső Aufztriában be-ütött, és annak felső részét Lintz Városával el-foglalta, és szinte már Bétsét fenyegette. Olasz Országban-is kevés lévén a' Mária Therézsia serege, a' Spanyolok ellen keveset tehetett.

Ekkor a' Magyarok védelmezni kívánván Királyokat 1742-ben ki-indúltanak, híven vitézkedtenek. A' Pruszfussal való háború kevés ideig tartott, mert Csafzlaunál győzött ugyan ő, de nagy kárával, azért-is békeféget kötött, mind ő mind a' Szakfzóniai Fejedelem. A' Pruszfuszusnak Silesia, Glätz Tartományával egygyütt, a' Szakfzónak Tseh Országának Szakfzónia felé való darab része engedtetett.

A' Bavarus ellen Gróf Kévenhüller küldetettvén, nem tsak egész Aufztriából ki-üzte a' Frantziákat, és Bavarusokat; hanem egész Baváriát-is el-foglalta. Lotharingiai Károly pedig, ki Mária Therézsia Öttsét vette feleségül, és István Ferentznek testvér Öttse vólt, Tseh Országból üzte-ki a' Frantziákat 1742-ben, 's ugyan 1743-ban Mária Therézsia Prágában Tseh Országí Királynénak meg-is koronáztatott. Melly napot még örvendetesebbé tett annak az hírnek hallása, hogy ugyan akkor Nádasdi Ferentz Braudanumnál a' Bavarusokat meg-verte, Mintzius fő Vezéreket el-fogta. Ez után Nádasdi

dasdi Ingolstádot, és más városait Baváriának el-foglalta. Lotharingiai Károly, Nádasdi, Elzterházi, és Forgáts fő Vezérekkel a' Frántziákat egész a' Rajnáig kergette, által menvén la' Rajna vizén Alsátziában be-tsapott, és tovább is ment volna, hanem ha a' Pruszsus másod ízben be-tsapott volna Tseh Országba, de a' kivel csak hamar meg-lett a' békeség, a' félyebb le-írt mód fzerént. De ugyan akkor is, hogy a' Magyarok a' Pruszsusnak ellenek állhassanak 26,000 katonákat adtak Elzterházi József fő vezérfége alatt segítségül.

Meg-halván VII. Károly, a' Bavarussal és a' Spanyol udvarral is meg-lett a' Békeség, Bavaria az utánna következett Fejedelemmek vilfsza adattatott.

Német Országban meg-lévén a' békeség, Ferentz, Mária Therézsianak férje, Császárnak választatott.

Olasz Országban is Vitézül viselték magokat a' Magyarok, Nádasdi Platzentziánál és Tortonánál meg-verte a' Spanyolokat, és olztán meg-lett a' békeség Akvisgránumban 1748-ban, mellyben Párma és Platzentzia a' Spanyol Király fiának Fílepnek engedtetett, Mária Therézsia pedig minden egyéb Olasz Országban lévő örökös Tartományainak Birodalmában meg-hagyatott.

Illy példás hűséget tapasztalván Mária Therézsia a' Magyaroknak, minden gondját fordította bóldogításokra. A' Budai várat Királyi lakó helyül meg-építtette, mellynek fundamentomát 1749-ben Gróf Grassalkovits által

vettette-meg. József Értz-Hertzegnek neveltetését Hertzeg Battyáni Károlyra bízta.

Újjabban hadat indított a' Prufzszus Mária Therézsia ellen 1756-ban, melly tsak nem hét éltendeig tartott, és az Hubertsburgi 1762. kötötetett békeség által végeztetett-el fok vérontások után. Ekkor - is meg-bizonyították a' Magyarok Királynéjokhoz való hűfégeket, mind katonával mind pénzel gyakran segítvén. Nevezetesen Nádasdi, Elzterházi, Battyáni, Pálfi, Károlyi, Haddik, Kohári, Vétsei, Lusintzki, Ötvös Generálisok, jeles viselt dolgai ebben az háborúban igen emlékezetesek. A' minthogy ezen háborúnak alkalmatosfágával a' Mária Therézsia vitéz Rendit 1760-ban fel-állította azoknak meg-jutalmaztatására, a' kik vitézül viselik magokat a' háborúban.

Olly véggel állította - fel a' Szent István kettős kereszt Rendit-is, hogy a' kik magokat a' Haza javának munkálódásában meg-küloböztetik, meg-jutalmaztassanak.

XIII. Kelemen Pápa Mária Therézsiát nagy kegyesfégeért Apostoli Királynénak nevezi.

1760-ban a' Magyar Gárda vagy Test-örző vitéz sereget, a' Magyar, Erdélyi, és Horváth Nemes Ifjúságból fel-állította, kiknek fő Kapitányok az Ország Bároi közzé számláltatt 1764-ben.

A' Tudományok elő-mozdításában-is fokot tselekedett, mert nem tsak a' Nemes Ifjakkak jobb móddal leendő tanítására Nagy-Szombathban, Vátzon (Konviktusokat) nevelő Házaikat állított-fel; hanem újj tanításnak módját-is

ját-is rendelt, főbb és kisebb Oskolákat állított-fel 1777.

1772-ben Gallitziát és Lodomériát Magyar Országhoz kaptsolta, a' 'Sigmond Királytól elzálogosított Szepesfégi 13 városokat visszavette, 1777. Bukovinát, Moldvának egy részét a' Törököktől békesféges alkú által el-vette, 1778-ban a' Temesvári Bánátot Magyar Országgal egygyesítette, azt rész szerént Vármegekre osztván, rész szerént a' Török felé való széleken, a' föld népét Katonai lábra állítván. A' Katonai Magyar Regimenteket, más Német Regimentekkel egy rangba tette.

1778-ban meg-halván a' Baváriai választó Fejedelem maradék nélkül, újjabb negyedik háborúja vólt a' Pruszsussal, jeles alkalmatosságokra itt-is a' Magyaroknak, Felsőféges Királynékhoz való hűfégeknek meg-bizonyítására József Tsászár alatt; de 1779-ben Tessenben meg-lett a' békesfége olly formán, hogy Baváriából az Inn folyó vizéig való föld Ausztriához adattatott.

Végtere ez a' kegyes Királyné, ez a' Nagy Anya meg-hólt 1780-ban Novembernek 29-dik napján, minden ő Tartományainak nagy szomorúságára 40 esztendei ditsőféges uralkodása után. Bé-ült helyette

§. LXVII.

TIZENEGYEDIK Ausztriai Házból való Király II. JÓZSEF, első szülött fia Mária Theresziának, és uralkodott 10 esztendeig.

Az Attya Ferentz Tsászár 1765-ben Inspruk városában meg-halván guta ütésben, az ő má-

fodik fia Leopóld Lakadalmának alkalmatosfágával, azonnal Józsefre szállott a' Tsászfátság, minekutánna az előtt 1764-ben Római Királynak választatott, és Frankofurtumban meg is koronáztatott, édes Anyja pedig Mária Thérézia ötödik Corregensé, Igazgató Társává tette az Országban, különösen a' Hadi dolgokat egészen reája bízta. Ez időtől fogva azon igyekezett, hogy Hadi Népeit mennél inkább meg-szaporíthassa, és erős lábra állíthassa, és hogy a' hasznos Országgláshoz meg-kívántató minden Tudományt meg-szerezhessen magának. Melly végre nem csak örökös Tartományait; hanem sok külső Országokat is meg-nézett, nevezetesen Német, Frantzia, Olasz Országot, Helvétziát, Hollandiát, Orosz Országot, 's a' t. egymás után meg-járta többnyire esméretlenül Gróf Falkenstein név alatt. Mindenütt mindent figyelmetesféggel meg-nézett, a' mit meg-jegyzésre méltónak talált fel-jegyzette.

1769-ben meg-látogatta Siléziában ama nagy Fridriket a' Pruszsus Királyt, ki 25. Augusti Niszfza Városába eleibe jött; de ugyan ez a' Fridrik is hasonlóképpen meg-látogatta ötödik 1770-ben 3. Sept. Morvában.

Makszimilián József a' Baváriai Választó Fejedeleme 1777-ben 29. Decemberben Férjfiú mag nélkül ki-halván, a' Biponti Hertzeg és annak párt-fogója Friderik Pruszsus Király hadat izenvén Mária Théréziának ezért, hogy ez jussát tartotta Baváriához, József vezérletével Tseh Országba az Ausztriai Tábornok, mellynek az ellenség semmit sem tehetett. Itt tet-

szett-ki

szett-ki mindjárt az ő erős hadi Lelke, a' legnagyobb vészedelemben-is rémülhetetlen volt, magát mint egy közkatoná semmiben nem kímélte. Következendő 1779-ben 13. Maji Teszenben meg-lett a' békeség.

Mindjárt édes Anyja amaz el-felejthetetlen Nagy Mária Therézsia halála után nagy elevenféggel és bátorfággal fogott az Ország-láshoz, Négy tzelt tett-fel magának, a) hogy tellyes szabadsággal és hatalommal országoljon, b) hogy az Ausztriai Háznak reá szállott régi számos adósfágait mennél elébb ki-fizesse, c) hogy minden örökös Tartományait egy formán igazgathassa, d) hogy alatta szabadon és háborgattatás nélkül kiki a' maga vallása szerint az Istent imádhassa. Ezekhez képest

A' Püspököknek, tellyes hatalmat adott a' Lelki dolgokban, a' Pápa Rendeléseit (Bul-lait) míg meg-nem vizsgáltattak, ki-hírdet-tetni nem engedte, az ő Tartományaiban lévő Szerzeteseket a' külső Országokban lévő Elöl-járóktól való függés alól fel-szabadította, sok Szerzetes és Apátza Klastromokat el-törölt, azoknak jövedelmeiket a' Vallás elő-menete-leire tartozó hasznos fundátziókra fordítván, a' Papok jövedelmeit, a' Stolaról rendeltést té-vén meg-határozta. Minden örökös Tartományaiban a' Keresztyéni Türelmet bé-hozta, a' Protestánsoknak, és nem egygyesült Görögöknek Vallások szabadságát meg-engedte, sőt a' közönséges hivataloknak viselésére-is őket alkalmatosoknak ítélte. Mérséklett fel-vigyá-

zás mellett a' Könnyomtatásbéli szabadságot helyre állította.

Hogy a' jó gazdálkodást bé-hozhassa, maga ment elől jó példával, mert a' szokásban volt nagy Udvari pompát meg - kissebbítette, a' sokféle Udvari pensiókat, kegyelem pénz fizetéseit nagy részint el - törölte, a' Királyi jövedelmeket meg-bővítette, szűkséges hafzorra fordítani törekedett. Mind a' Törökkel, mind az Oroszszal Kereskedésbéli szövetséget kötött.

A' Királyi Helytartó Tanátsot, a' Királyi Kamarát, és a' Magyar Országi fő Kommandót, Pozsonyból Budára vitte, a' fő Oskolát vagy Universitást Budáról Pestre, az Akadémiát Nagy-Szombathból Pozsonyba. Minden Oskolákba, és minden Törvény vagy Igazgató Székeken akármelly Nemzetnél a' Német nyelvnek gyakorlását sürgette. A' Tudományokra fel-vigyázó Magyar Országi Kommissiót, az Aufztriaival öfzve - kötötte.

Hogy el-bontván, az eddig szokásban volt Vármegyei Gyűléseket, Magyar Országot-is hasonló módon igazgathassa mint több Tartományait, tíz kerületekre el-öfztotta, azokat Királyi Bízatosok, vagy Kommissáriusok által igazgattatta, az Ország lakosait meg-számláltatta, azoknak birtokaikat meg-mérette, minden Helységeket, városokat, és azoknak Házaikat, bizonyos számmal meg-bélyegeztette, és lajstromba vétette. Újj Törvény-Könyvet adott-ki a' Törvény folytatására, a' gonosz tévők megbüntetésére, az örökös jobbágyságot el-törölte.

A' Ka-

A' Katonafágot jó rendbe szedte, elzteni-
dönként maga jelenlétében öt helyen úgymint
Bétsnél, Pettaunál Stiriában, Pestnél a' Rákos
mezején, Morvában, és Prágánál Tseh Ország-
ban öfzveféggel 170 ezer Katonát fegyverben
gyakoroltatván, és egyfzersmind az érdeme-
ket meg-jutalmaztatván, másokat meg-bűn-
tettetvén.

Minthogy elzteni-dönként sok pénz ment-
ki az ő Fellege Tartományaiból, idegen Or-
szágban készültt olyan portékákért, mellyek
nélkül vagy el-lehet lenni, vagy azok helyett
a' Hazában, mást hasonlót lehetne készíteni,
tehát meg-tiltotta a' külső Országi portékákat,
és terméseket és maga ebben jó példával kí-
vánván elő-menni, az Udvar pintzéjében talál-
tatott külső Országi drága borokat a' betegek
ispotályainak ajándékozta. Itthon pedig a' ju-
hoknak szaporítására, a' felyemnek bővítésére,
a' gyóltsnak készítésére, 's azokkal való ke-
reskedésre hasznos rendeléseket tett.

Sok szegények számára való kegyes fun-
dátziókat bé-fzedett, hogy azok jobb rendel-
fordíthatthassanak a' szegények fel-segíttetésére.
Maga sok Ispotályokat építtetett, sok helyeken
a' szegények institutumát fel-állította. Az ér-
demesFamiliákból született tehetetlen Leányok-
nak számára fundátziókat szerzett, az el-öre-
gedetteknek tápláltatásokra a' Tartományok-
nak olyan kissebb helyeiben, a' hol az élés
óltsóbb volt, szegények házait építtetett, 's
azokat a' nagy városokból oda helyhezette.

A' Siket-némáknak taníttatására, 's neveltetésére Oskolát állított-fel Bétsben.

A' Magyar Országban és Erdélyben lakozó 's heverő Tzigányokat állandó élet módjának gyakorlására, hivataloknak, szántásnak, vetésnek folytatására, és a' vallás tanulására serkentetni kegyesen parantsolta.

Még a' 'Sidókat-is hasznos lakosokká kívánta tenni. Meg-engedte nékik, hogy gyermekeiket a' Kerefsztyének Oskolaiban az életre szükséges Tudományokban taníttassák, hogy mindenütt lakozhassanak, kereskedhessenek, fabrikákat fel-állíthassanak, jószágokat árendálhassanak, tsak hogy azokat ne Kerefsztyén tselédekkel, hanem magok és 'Sidó tselédjeik által dolgoztassák.

Hogy a' Papfágra kívánczozó Ifjak egyformán neveltessenek, tehát a' Pozsonyi, Egri, és Zágrábi Semináriumokat fel-állította, de a' Püspököktől függetlenekké tette. Az után az Egrit és Zagrábit egygyesítvén Pestre helyeztette. Az ott tanulók szabadon jártak az Universitasban és az Akadémiában való közönséges Tanításokat. Az Oskolákban a' tanításért való fizetést el-törölte, a' tanítás módját meg-jobbítani igyekezett.

Sok új Lakosokat hozott-bé az Országba, hogy a' föld-míveltessék, és a' mesterfégek virágozzanak; a' fabrikákat 's manufacturákat elő-mozdítani kívánta, a' Bányászfágot elől vitte, a' kereskedő utakat szorgalmasan tsináltatta, sok rendeletlenfégeket el-törölt,

az egymás el-tűrését, az igazságnak ki-szolgáltatását gyakorlani hathatósan parantsolta.

1787-ben a' Török az Oroszoknak hadat izent, József a' maga követtye által igyekezett a' Törököt, az Oroszszal való békeslégre hajtani, de az arra nem állott. József azért köteles lévén az Oroszt a' köztök való-kötés szerént segíteni, 1788-ban Februárius 9-dik napján hadat izent maga részéről is a' Töröknek, 's ugyan azon nap el-is kezdődött a' hadakozás. A' József népe szerentsés volt, a' Töröknek a' Száván és Dunán lévő hajóit el-nyerte, Horváth és Oláh Országban 's Moldvában bé-tsapott, több várakat és Helységeket el-foglalt vagy Ostrom alá vett. De minekutánna a' Svékus Király, a' Török Tsászártól ösztönöztetvén az Oroszt meg-támadta, a' hadakozásnak folyamattya meg-változott. József Tsászár nem akart tovább a' maga fő-hadi Táborával előre nyomulni, főt az ostromló ágyúkat vízfőz felé vitette Péterváradra, meg-elégedvén azzal, hogy tsak óltalmazó állapotban lenne. Hadi seregei Horváth, Tóth, Oláh Országba, és Moldvába vonták magokat hátra felé. A' Törökök ennél fogva néki bátorodván, több ízben bé-tsaptak Horváth Országának, a' Bánátnak, és Erdélynek széleire,

A' fő Armáda Zemlinnél állott, minden foglalatosfág nélkül, ez a' heverés a' rendkívül való nyári meleg, mellyhez hasonlóról alig emlékeztek az emberek; a' seregnek mind egézségét, mind bátorfágát el-vette. A' Törökök bé-rohantak a' Bánátnak, de minthogy

sehol valamelly erős helyen meg-nem állapodhattak, és meg-hallották, hogy Moldvában és Bosniában sok Várakat és Katonákat el-veztettek, ismét vízfzra tértek, mindenütt nagy prédálást vivén véghez. Maga a' Tsáfszár a' háborúnak sok terhei miatt el-lankadván, vízfza tért Bétsbe, de az Horváth Országba való hadi seregét, a' Tóth Országi Hadi-sereggel egygyesítette, 's friss sereggel meg-erősítette, Laudont tévén fő Vezérré. Azonnal meg-vétetett Dubitza, Novi, Szabats, Chotzim, Moldvának darab része el-foglaltatott. Belgrád, mellyet 1739-től fogva a' Török bírt meg-vétetett, ugyan ekkor meg-adta magát Semendria, Orsova be-rekesztetett, egy része a' seregnek Serviában nyúlt-el, más része Oláh Országba szinte az Alutáig előre ment.

Az Oroszok-is győzedelmesen elől-mentek, a' Svékus pedig, a' ki ellenek támadott, nagy törekedéssel-is semmire sem mehetett.

József nem gondolván nagy erőtlenségével még-is szüntelen dolgozott Bétsben a' Tartományok javára, míg nem 1790-ben 20. Febr. meg-holt. Emlékezetes itt ez a' kettő: a) hogy látván végének közelgetését, nem csak az egész Felsőes Tsáfszári Királyi Háztól, fő Tanácsosítól, és egyéb kedves Barátitól; hanem az egész Hadi Rendtől-is kegyesen el-bútsúzott. b) Elszere vévén, hogy az ő jó indulatból származott új rendelkezései nem tetszenek az Országának, vízfzra vonta némellyeket 28. Januar. 1790.

Meg-kell vallani, hogy ez a' Nagy Fejedelem nagy javára szélezott az Országának, de mint-

minthogy sem magát meg - nem koronáztatta, sem Ország-Gyűlését nem tartott, és így igyekezetei az Ország meg-egygyezésével nem voltak, a' Koronát-is Pozsonyból Bétsbe el-vitette 1784-ben 13. Aprilisban, noha azt halála előtt vizsgálta vitette; fokaknak kedvetlenlégre adott alkalmatosságot: Maradék nélkül halván meg, lett utánna

§. LXVIII.

TIZENKETTÖDIK Király II. LEOPOLD, testvér Ötse, a' meg-mondott 1790-dik esztendőben, Toskaniából Bétsben jöven, Budán Ország-Gyűlését tartott, Pozsonyban meg-koronáztatott. Ebben az Ország Gyűlésében ezek a' nevezetesebb dolgok végeztettek: a) Hogy az Orzágnak az elébbeni Birodalom alatt igen meg-gyengítettett jussai és Szabadságai újra meg-erősítettettek. b) Ő Felsőge negyedik szülött Fia Sándor Leopold Magyar Orzági Palatinusnak választatott; c) az Aug. és Helv. Vallást tételt tartó Evangyélikusoknak, az ő régi Törvényes Szabadságaik meg-erősítettettek. d) A' nem egygyesült Görögöknek az Országban tellyes Szabadság engedtetett.

Ezenkívül Leopold a' Deák nyelvel való élést a' közönséges dolgokban helyre állítván, az Ekklezsiai, és Tudománybéli dolgoknak igazgatását, a' Bétsi Igazgató Székektől el-vonta, 's a' Magyar Igazgató Székeknek vizsgálta adta, a' Királyi Városokat, a' Vármegyék Igazgatása alól fel-szabadította, a' Törvény folyamattyának elébbeni módját helyre állította, meg-szünt a' Klastromokat el-törteni, a' tanításért való

fizetést vízfőzta hozta, az Oskolákban a' Német nyelv helyett, a' Deák és Magyar nyelvnek tanítását parantsolta.

A' Törökkel való háború-is folyt az ő uralkodása alatt. Orsova éhféggel meg-véteztet, Kalafátnál a' Törökök meg-verettetvén el-futottak, Tzettin bé-zárattatott. De még-is Leopold hajlandó volt a' békeségre, mert egy felől a' Belgák valamint József alatt az ő újjítá-fáért már kezdtek nyúghatatlankodni, úgy most az Ausztriai Háztól el-szakadni akartak, más felől a' Pruszszus irígyelvén az Ausztriai Háznak elő-menetelet, a' szomszéd Lengyellel egy-gyütt dolgozott a' Töröknél az Ausztriai Ház, és az Orosz ellen, főt 200 ezer emberrel ki-is szállott Tseh és Morva Ország szélére. A' Pruszszussal lehető háborút el-fordította Leopold a' Rajkenbaki egygyesfég által, a' Török háborúnak pedig véget vetett a' Szisztovi 1791-ben 4. Aug. békesfég által, melly a' Britanniai és Pruszszus Királyok eszközlési által úgy ment véghez, hogy mind a' két részről, majd tsak abba maradtak a' miben a' háború előtt voltak. Belgrád, Orsova, Gradiska, Dubitza, és más el-foglaltatott helységek, 's erősfégek a' Töröknek vízfőzta adattattak, minékünk pedig Ó Orsova a' körül belől lévő földel Tzernáig, és egy része a' Nunai Distriktusnak Tzettinnél, és Dresinkkel adattatott.

A' Frantzia szomorú villongást, és belső háborút-is igen szívére vette, 's igyekezett orvosolni, de meg-előzte a' halál 1. Márt. 1792-ben. Első szülött Fia

§. LXIX.

TIZENHARMADIK Király lett helyette I. FERENTZ, a' ki 1792-ben Budán meg-korónáztatott. Ennek ideje alatt ütött-ki a' Frantzia háború, melyet ők izentek a' Felsőleges Királynak a' nevezett esztendőben 20. Aprilisban, mellynek folytatására a' Magyar Haza elébb 5000 az után tovább hol 25, hol 26 ezer Katonákkal, pénzel, és egyéb eleféggel segítette Felsőleges Királyát. Kétség kívül ditsőleges győzedelemmel-is rekesztette volna-bé ezt a' háborút, ha a' Szövetleges Fejedelmek ígéretekben álhatatosan meg-maradtak volna, és különös hasznok tekintetiből Felsőleges Királyunktól el-álván, a' közönséges ellenféggel meg-nem hékéllettek volna.

Vége lett ennek a' Frantzia 9 esztendeig tartó véres háborúnak 1801-ben Februáriusnak 9-dik napján Lünevillében kötött békeség által. A' Magyar fel-ülő Nemesfégnak Fejedelme eránt való tiszta hűségének ditséretére tartozik az, hogy elsőben 1797-ban ülven-fel, mindjárt akkor hajlott a' Frantzia a' békeségre, melly Campo-Formióban meg-is köttetett, és noha ez a' békeség véletlenül fel-bomolván újantan a' háború 3 esztendeig folyt; de újobban a' Magyar Nemesfég-is 1800-ban felkelvén az ellenfég ismét békeségre hajlott, 's azt megkötötte.

Ebben a' Lünevillei békesféggben kedvezni kívánván örökös Fejedelmünk a' maga hív jobbágyainak, 's az alatta lévő Országoknak, Olasz Orzági és más némelly Tartományairól
le-

le-mondott: de ez a' kára pótoltatik az által, hogy 1796-ban Lengyel Országának Gallitzián és Lodomérián kívül való azon részét magáévá tette, melly most Nap-nyúgoti Gallitziának neveztetik, és tizenegy kerületekre osztatva van. Venetziát és annak Birtokában lévő Dalmátziát-is el-foglalta, melly a' Magyar Országai kereskedésre útát nyithat.

A' véres háború alatt sem felejtkezett-el a' Hazát bódogítani, a' Leopóld által fel-állított Illiriai Kantzelláriát el-törlötte, a' Magyar nyelvet a' Gymnásiumokban, és Akadémiákban rendes Tudománnyá tette, meg-ígérté, hogy a' Magyarokat a' Birodalom titkos Kantzelláriájára, és a' külső ügyökre való fel-vígyázásokra-is fogja alkalmaztatni, a' Nemegygyesült Görög Püspököket meg-hívatta a' Diétára, nélkül helyet és voksot adott, a' Királyi és Hét-személyekből álló Törvényes Táblákat Budáról Pestre által vitte, helybe hagyta hogy a' Vármegyék Tisztjeinek fizetések, ha szükségesnek ítéltetik, a' Királyi Helytartó Tanács által megszoríttassék.

Ide tartoznak továbbá: a' Köfzén hordására intéztetett Kanálisnak Soprony-felé Bétstől fogva Győrbe való vitettetése, onnan Triest-felé, 1796-ban a' más Kanálisnak a' Dunától Monostorszégtől fogva, a' Bátskafágon által Földvárnál a' Tiszába való vitele, a' melly munka a' hajókázó Társaságtól, két igen alkalmas egy Testvér Indzsinér Kiss Urakra volt bízva, ő felfégetől pedig nem tsak Privilégiummal van meg-erősítetve, hanem 200 ezer forint-

rintokkal fel-is segítettetett. E' két Kanálisokból mennyi hasznot reménylhet a' Haza a' Kereskedésre nézve? Ide tartozik a' Polgári Tiszteknek, azoknak Arváinak és Özvegyeinek gyámsoltalanfágokba való fizetése, 's fel-segítettése eránt fel-állíttatott fundátzió; a' Gazdaságot tárgyazó Szarvasi Oskolának ő Fellejétől lett meg-erősítettése, pénzbeli segítséggel lett előmozdítottatása; a' Gróf Festetics György által a' Balaton mellett Keszthelyen ő Fellege bñlts fel-vígyázása alatt gazdálkodást tanító Oskolának lett fundáltatása; a' Bétsi Therézsiana Oskolának olly véggel lett vízfza állíttatása, hogy abban 15 Nemes Magyar Ifjak taníttassanak; a' Siket-Némák Oskolájának 1802-dikban 1. Máji Vátzon lett fel-nyíttatása.

1795-ben Sándor Leopóld Felleges Királyunknak Testvér-Ötse, a' ki őt esztendő alatt igen nagy ditsérettel viselte a' Palatínusi Hivatalt, Budáról Bétsbe, és onnan Lakzenburgba fel-menvén, és ott a' tűzi mesterfégeknek készítését szemlélvén, véletlenül a' puska por meg-gyúladott, és attól olly tetemes sebet kapott, hogy e' miatt nagy fájdalmak között, más nap meg-halálozott. Az ő halálán meg-szomorodott Magyar-nemzet az által vígasztaltatott-meg, hogy Felleges Királyunk más Testvér-Öttsét Királyi Értz-Hertzeg Józsefet, adta Palatínusúl az Országnek.

1802-dik Esztendőben Májusnak 2-dik napjára Ország Gyűlését Pozsonyban hírdetvén, e' kettőt kívánta a' Hazától, hogy találja-fel annak módját, hogy a' szükségés Katonafág

rendes verbuválás nélkül mindenkor miképpen állíttassék-ki, hogy a' Hadi seregek (Regementek) tellyesek legyenek, és hogy az eddig vólt rendes adó, még két millióval szaporíttassék. Mind a' kettő meg-állapíttatott.

AZ ERDÉLYI NAGY FEJEDE- LEMSÉGNEK LE-ÍRÁSA.

§. 1.

Az Erdélyi Nagy Fejedelemség Erdélynek neveztetik az erdős hegyektől, melyekkel mindenfelől környül vétetik. Régenten *Közép Dátziának* neveztetett, mikor azt a' Dákusok bírták, az után *Gothiának*, mikor azt a' Gothusok Kristus Urunk születése után Skandináviából ide jöven, lakták, végtére *Gepidiának* a' Gepidáktól, kik a' Hatodik Században itt telepedtek-le. Határai: Északfelé Gallitzia, és Bukovina; Napkeletre Móldva; Délre Oláh Ország, és Magyar Országna is egy része; Napnyúgotra is Magyar Ország. Hossza 40, szélessége 36 mértföld, Udvara 1440 □ mértföld.

§. 2.

Az Erdélyi Nagy Fejedelemség a' három fő Nemzetek szerént, három részekre osztattatik. A' Magyaroknak VII Vármegyék

gyéik vagynak. A' Székelyeknek VII fő és V fiú Székeik. A' Szászoknak VII fő és V fiú Székeik.

§. 3.

A' MAGYAROKNAK VÁRMEGYÉIRŐL.

ELSŐ, BELSŐ SZÓLNOK VÁRMEGYE. Északra Magyar Ország szélén, van búzája, legelője, hala, vadja és egyebe. Nevezetesebb helyfégei:

Décs, igen kies helyen fekszik, a' Szamos partján, a' mint a' régi épületeknek darabjai mutatják hajdan igen fényes városnak kellett lenni, nem mesélze van tőle egy nagy négy-szegeletű piatz a' Szamos köfsziklás partján, melyet *Ó-Várnak* neveznek, azt tartván, hogy azt a' ki-jövő Magyaroknak hét Kapitányai építették volna. Lakosai Reformátusok és R. Katholikusok, kik mesterfégek, 's a' föld és szőlő mivélése után élnek. Híres Só-bányájáról.

Szamos-Uj-Vár, népes kereskedő nagy Vásáru Város, Magyarok és Örmények lakják, kiknek Károly Császár 1726-ban Szabadságot adott, hogy itt le-telepedhessenek. A' Szamos partján épült, 's onnan veszi nevezetét. *Új-Várnak* neveztetik, mert Martinusius György Váradi Püspök közel oda a' Bálványosi Várnak omladékjaiból egy új Várat építtetett 1542-ben, melyet őstán II. Rákóczy György meg-nagyobbíttatott.

Szent-

Szent-Benedek, egynéhány Sós-forrásaival vagynak, és Kastély-Vára, melyet Gróf Kornisek bírnak.

Kaplán, Gróf Hallerek Kastélya.

Bethlen, Gróf Bethleneknek Tornynos-Vára.

6. 4.

MÁSODIK DOBOKA VÁRMEGYE. Itt vagynak :

Dobotza, **Doboka**, most alávaló falú, honnan a' Vármegye vette nevezetét, fekszik a' Kis-Szamos mellett.

Szent-Mihály-telke, köves a' földje, azért a' Lakosai inkább csak barom-tartásból élnek.

Apa-falva, meg-lehetős Falú, honnan az Apafi Fejedelmek neveztettek.

§. 5.

HARMADIK KOLOS VÁRMEGYE, melly bőv búzájáról, jó halairól, és egyéb termékenységről híres. Benne vagynak :

Kolos, honnan a' Vármegye neveztetik, két Só-aknája vagyon, igen termékeny sík helyen fekszik, Lakosai Magyarok, és Oláhok, Vallásokra nézve R. Katholikusok, Görögök, Reformátusok, és Unitáriusok.

Kolosvár, Szabad Királyi Város, a' Kis-Szamos mellett épült, magas kőfalakkal és tornyokkal meg-erősített, három kapuja van, két részből áll, az új Városból, és régi Várból. Ez a' régi Vár már Trajánus Római Császár idejében nagy erősfég volt, melyet Sigmond Király meg-bővített.

Itt

Itt van a' Korvinus Mátyás Király Nemzetfégének Ősi háza, mellyben ötet Szilágyi Erzsébeth 1440-ben e' világra hozta. Van itt mind a' R. Catholikusoknak, mind a' Reformátusoknak Temploma, az Unitáriusoknak-is két Oratoriumok Imád-fágos Házok, egygyik a' Magyaroknak, más-sik a' Lengyeleknek számára, kik feles számmal laknak itten, itt lakik a' Superintendensek-is. Vagyon már az Evangeliko Lutheranusoknak-is itten szabados Isteni tiszteletek. A' R. Katholikusoknak va-gyon itt fő Anya Oskolájok (Universitások) mellyet Bátori István fundált, van a' Reformátusoknak-is, és Unitáriusoknak nevezetes Oskolájok, az elsőbbeknek Könyvnyomtató-műhelyek-is. Szebenből a' Gubernium ide tétetett által. A' Vármegye itt szokott öszve-gyűlni. Lakosai Magyarok, Lengyelek, Szászok és más-féle Németek.

Bontzida, a' Szamos mellett szőlő termő hegyek között épült kies helység, mellyet Gróf Bánfiak bírnak, kiknek az helység mellett szép Kastélyok vagyon. 1780-ben azt a' környéket egészlen el-emészttette a' Sáska.

Gyalú, fényes Gyalú, a' Gróf Bánfiaké, kiknek itt szép Kastélyok vagyon. Itt lát-zanak egy régi várnak omladozásai, melly felől azt mondják, hogy abba lakott volna az az Oláh Gelou, a' kit az Árpád

Hadi - Vezére Tuhutum meg-győzött és meg-öletett, 's tölle vette volna nevezetét ez az Városka. Az allya annak a' patakotskának, melly azon végig foly, e-gézflen kövé vált. Közel hozzá vólt *Leány-Vár*, nagy erősfég hajdan, de a' melly már el-pufztúlt.

Buza Gróf Csákiak váráról nevezetes, itt igen sok jó ízű halak termenek, mellyekkel a' Lakosok minden felé kereskednek.

§. 6.

NEGNEDIK TORDA VÁRMEGYE, hol vagynak :

Torda, az Aranyos folyó - vize mellett a' szőlős hegyek között épült Város. Nevezetes az ő öt fő aknáiról, mellyekből esztendőnként 240 ezer mázsa sót ásván ki, azt szekéren Fejérvárra viszik, onnan a' Maros vizén a' Tiszába tovább minden felé Magyar Országba el - hordják. Ez a' Város két-felé oszlik *Ó* és *Új Tordára*. Az *Ó* Városban van a' R. Katholikusoknak és Reformátusoknak Templomok, az Unitáriusoknak csak imádfágos Házok, az Evangélico - Lutheránus Száfszoknak Templomok pedig a' két Város között vagyon. Lakosai többnyire Magyarok, de vagynak Száfszok és másféle Nemzetek-is közöttök, kik föld és szőlő-mívelésből, barom-tartásból, és némelly mesterfégek gyakorlásából élnek. Sok Római régiségekre és pénzekre találnak itten.

Ma-

Magyar Régen, kies helyen fekvő szép Városotska.

Vécs, a' Kemény Familia Kastélyával ékes Város.

Szent Ivány Vajda Szent Ivány, termő földje, sok barma van, de nints erdeje. A' régi Vajdák gyakran szerettek itt mulatni.

Gernyeszeg és *Szent György* két kastélyos Várak, melyek között az első Gróf Telekiesé.

Toroczko, Gróf Toroczkaiké, sok Kovácsok laknak benne.

Teplitza, Gróf Kornisoké, vas bányájáról és meleg fürdőjéről híres.

§. 7.

ÖTÖDIK KÜKÜLLŐ VÁRMEGYE. Lakosai többnyire Magyarok, vagynak kevés Oláhok-is. Benne vagynak

Küküllő-Vár kis Városotska, a' *Kikellejő*, *Kikellő* vize mellett épült, jó bora terem, lakosai Magyarok és kevés Németek. Válasokra nézve R. Katholikusok, Unitáriusok, és kiváltképen Reformátusok, van Kastély Vára, melyet már Gróf Bethlenek bírnak, onnan vette a' Vármegye nevezetét.

Szent Miklós, szép Városotska, felső alsó Várával ékes.

Radoth a' Maros vize mellett. Azt tartják, hogy ez a' Városka épen közepén van Erdélynek. A' Lakosok sok juhokat tartanak.

Bonyha, a' Bethlen familiának Kastély Váráról, és e' tájon tartani szokott Ménéséről híres.

Ebesfalva, honnan emeltetett Apafi Fejedelemségre. Már ezt Királyi (Collatio) ajándékból az Örmények bírják, van benne Templomok és Oskolájok, szépen megépítették, nagy kereskedést űznek borral, gyapjával. A' közöttök lakó Németek mesterfégeket, és föld-mívelést gyakorolnak. Az Apafi Kastélya már megromladozott.

§. 8.

HATODIK FEJÉR VÁRMEGYE, meg-haladja a' több Vármegyétet gazdaglággal, és a' természetnek bőféges terméseivel, borral, búzával, van arannya, ezüstje, ólomja, kényesője, reze 's más értz neme, sója, vadja, egészséges tiszta levegőege, hegye és térsége. A' Maros, Ompoly és Kikelő vizei keresztül folynak rajta. Lakosai Magyarok, Németek, Oláhok, kevés Görögök. Főbb helyfégei

Károly Fejérvár, az előtt neveztetett *Gyula Fejérvárnak*. Károly Fejérvárnak most azért neveztetik, mert VI. Károly Császár és Király jobbítottatta azt meg. A' Maros mellett egy dombon épült szép és erős Város. A' régi Várat, melly egy dombon volt épülve, és már a' Hazai Fejedelmek uralkodása után romladozásra hanyatlott, Károly Császár le-rontatta, és belőle 1715

1716

1716, 1717 esztendőekben igen erős Várat építtetett. Ebben a' régi Várban lakott hajdan a' Püspök, itt laktak néha az Erdélyi Vajdák és Fejedelmek-is, az után pedig 1621-től fogva 1658-ig lakó helye volt az Bethlenianum Reformatum Collegiumnak, mert Bethlen Gábor ide Tanítóknak hívta Alstedius, Bisterfeld, Piscator, Opitzius, és más Professorokat, itt fundálta az Oskolát, és virágzó állapatra fel-is emelte, de ennek halála után alább szállott, és Marosvásárhelyre által helyheztetett. A' R. Katholikusok el-foglalták annak a' helyét a' Várban, engedvén a' Reformátusoknak egy szép Templomot a' külső Városban a' helyett. A' Várba van már most a' R. Catholikusok' Fő Templomok, mellyben fekszenek Hunyadi János, az ő fia Hunyadi László, ki Budán meg-ölettetett, Bocskai István. Itt lakik az Erdélyi Püspök, a' Káptalanbéli Urakkal a' R. Catholicum Gymnasiummal, itt van a' pénzre 's bányákra felvigyázó szék, szép fegyveres Ház, Hadi Commissariusok széke, az Erdélyi Com-mendans. A' külső Városban, mellyben Magyarok, Németek, Oláhok, Zsidók 's más Nemzetből valók laknak, építettek a' Reformátusok egy szép Templomot 1760-ban, az Oláhoknak van 2, az Evangelica Lutheránusoknak 1, a' Zsidóknak két Synagógájok. Régenten volt itt nevezetes Könyvnyomtató műhely-is, de a'

melly a' Reformátusok nagy Könyves-Tárával, és sok drága áron ízerzett kéz-írással egygyütt II-dik Rákótzai Györgynek a' Törökökkel való háborúja alatt egészen el-pufztított. Fekvése igen kies, egy felől szőlő termő hegyek, más felől nagy térség veszik környül, és az hegyek kösziklaiból ki - tsergedező patakotskák meg-kövéritik határait. Búzája, bora, bőven terem. A' Fiscus alatt van, és a' Taksát fizető helységek közzé tartozik.

Nagy Enyed, egy népes Nemeseikkel meg-rakodott a' Maros mellett épült privilegizált Város. Itt van a' Reformátusoknak az úgy nevezett Örhegy alatt amaz nevezetes Collegiumok, mellyet Bethlen Gábor Fejedelem fundált, és gazdag jövedelmekkel meg-ajándékozott, annak adván *Mirizsló, Fel-Enyed, Musina, Kis Orbó* falukat, *Heningfalvának* nagy részét, *Détet* Torda Vármegyében, *Hidasnak* egy részét Aranyos széken. A' Város közepén van egy Vár, melly vízzel van körül véve, és a' mellyben két Templomok vagynak, mind a' kettőt a' Reformátusok bírják. Magyarok, Szászok, Németek, Örmények, Görögök, Oláhok, lakják. A' Nemések Házaik szépek, és a' Reformátusok újonnan épített Collegiumok-is. A' Magyar nyelv itt igen tiszta és ékes, a' víz és a' levegő egészséges, borma, bora, búzája bőven terem. A' szántó földeken és hegyekben néha Római-pén-

zeket találunk. Itt van a' *Reformatus* Superintendensnek - is állandó Residentziája.

Borberek, szép falutska, az ott bőven termeni szokott bortól neveztetik így, Báro Alvintzi és Inczédiek bírják.

Balásfalva, mellyben az egygyesült Fogarasi Oláh Püspök lakik, szép a' Residentziája és az Oskolájának épülete. Van itt a' Sz. Basilius renden való Oláh Barátoknak Klastroma, Oláh Könyvnyomtató. Lakosai, kik jó bort termesztenek, Magyarok és Oláhok, a' Magyar Reformátusoknak-is van itt Templomok. Károly Császár ajándékozta ezt a' Fogarasi egygyesült Oláh Püspöknek, a' ki több falukat is bír.

Torotzkó, vas és ezüst bányájáról nevezetes, Gróf Torotzkaiak bírják.

Zlakna, vagy *Zalakna*, Tótul az aranyat Zlatnak hívják, ettől a' szótól vehette ez a' maga nevezetét. Az Ompoly vizétől meg - öntöztetni szokott gyönyörűséges völgyben épült. Az Oláhok úgy tartják, mint leg-főbb és Anya helységeket, azért is a' vásárookra sürűen el-szoktak oda járni. Van benne a' Református Magyaroknak, Német R. Catholikusoknak és a' Nem-egygyesült Oláhoknak Templomok. Itt lakik egy fő Bányász-Tiszt-is, az Erdélyi Kamara fel-vigyázása alatt, benne van a' Bányászfőnök, a' Királyi aranyat bé-váltó Tiszt-is, a' ki esztendőnként az

Oláhok és Tzigányok által a' vizekben ki-fogott aranyat a' Király számára be-
veszi, egy Loth aranyér fizetvén 2 Rfo-
rintot és 30 krt, ha pedig ki-tisztítatik
az arany 15 Xrral többet, és ez az arany-
nak ára Pisetumnak neveztetik. A' leg-
szebb házak benne a' Bányász-Tiszteké.
Eleitől fogva gazdag volt arany, kénye-
ső és gálitzkő Bányákkal, mellyek most-
is meg-vagnak.

Avinztz, a' R. Catholikus Püspök bírja na-
gyobb részent, szép Kastélja van benne.
Itt öletett-meg 1551-ben a' Váradi Püs-
pök Martinuzi György, a' ház, mellyben
meg-öletett, minden fedél nélkül pufztán
áll. Bora bőven terem, portzellán edénye,
melly itt készíttetik, ditsértetik.

Abrudbánya, gazdag arany és ezüst Bánya
Város, mellynek lakosai bányászatzból él-
nek, kik-is Magyarok, Németek és Olá-
hok.

Magyar Igen: szép Mező-Városotska, la-
kosai Református Magyarok.

Homorod, földje sok jó bort terem.

§. 9-

HATODIK HUNYAD VÁRMEGYE vette ne-
vezetét attól a' Vártól, mellyet ama győ-
zedelmes Vezér Hunyadi János, a' XV-dik
Századnak közepén maga nevére építtetett.
Bőven terem az életre szükséges dolgokat,
bort, fát; fái és kerti gyümölcsöket, bú-
zát, mezet, vialfzkot, kendert lent, vadat,

aranyat, rézet, vasat. Lakosai Magyarok, Németek, Tzigányok, többen Oláhok. 'Sigmond Tsáfzár és Király Hunyadi Jánosnak ajándékozta vólt ezt, a' Törökökön vett győzedelmeiért. Fő Helységei :

Hunyad, Hunyadi Jánosnak Mátyás Király Attyának régi Vára, alatta van a' Város, melly vas bányákkal bővölködik.

Arany-Vár, Reformátusok és Oláhok lakják, régi Kastély Vára el-pusztúlt, most a' Marai Familia bírja.

Illye, a' Maros mellett Báró Jó'sikáék bírják.

Dobra, Magyar Ország szélén épült Város, Várával egygyütt, mellyből a' Temesi Bá-nátnból való Passusra vagyon a' fel-vigyá-zat. Itt van Harmintzad-is.

Rapot, savanyu vizéről híres, a' Kaszonyi Familia bírja,

Déva, a' Maros partján épült népes Város, lakosai Magyarok, Oláhok és Bolgárok, kik jó bort termesztének, van benne a' R. Catholikusoknak, Reformátusoknak és Unitáriusoknak Temploma. Itt gyűl a' Vármegye öszve, van benne Harmintzad. Itt temettetett-el a' Dákusoknak utólsó Királya *Decebalus*, minekutána Trajánus Római Tsáfzártól egészen meg-győzet-tetett. Nem mészle tölle van egy réz bánya. Itt van a'

Vas - Kapu - is, szoros járás a' hegyek kö-zött.

§. 10.

Az eddig fel-jegyzett Vármegyék tartoznak tulajdonképpen Erdélyhez. De mint-hogy a' 15-dik Században Zápolya János, Zsigmond, Zápolya Jánosnak a' fia, Bátori István, és a' több Erdélyi Fejedelmek nem-melly szomszéd Vármegyéket Magyar Országától Erdélyhez foglaltak, és a' Nagy I. Leopóld-is Erdélyt ezekkel a' Vármegyékkel egygyütt vette kezébe: tehát bátor ezek valófággal Magyar Országhoz tartoznának, és hogy Magyar Országgal öszve-kaptsoltassanak, azoknak Elöljárói, mind az Ország-Gyűlésein, mind a' Fels. Királynál több ízben esedeztenek-is, még-is Erdélytől el-nem szakaszthattanak. Ezek a' Vármegyék e' következők, Zaránd, Kővár, Kraszna, Közép-Szólnak, melyeket, minthogy Magyar Ország le-írásában elől nem adtunk, itten szűklégesnek esmérjük le-írni.

ELSŐ hát, ZARÁND VÁRMEGYE, mellyben vagynak:

Zaránd, régenten nevezetes Város, honnan a' Vármegye vette nevezetét, most tsekély Falú.

Boros-Jenő, a' Körös partyján épült Város, régenten emlékezetes Vára volt, a' bora ditsértetik.

Simánd, nagy és népes Város, Oláhok lakják.

Pankota, derék vára volt, a' Város-is régenten virágzott, de most tsekély Falú. Jó veres és fejer bora terem.

Halmágy, ez - is emlékezetes Vár és Város volt, de most már közönléges Falú.

MÁSODIK, KRASZNA VÁRMEGYE, kistsíny és tsak három mértföldre terjed - ki hozzfzafágában, szélesége tsak egy mértföld. Igen nagy hegyei vagynak a' Mefzes, Réz, Zalnuk, Somlyó. Itt vendég-fogadók nintsenek, de a' Lakosok igen gazdálkodók. Terem búzát, török-búzát, bort igen bőven. Itt vagynak:

Somlyó-Vára, melly a' Vár-hegyen épült, és igen erős volt, de el-pusztult, mellette van a' Város, honnan vették a' Bátoriak eredeteket, feje a' Vármegyének.

Valkó-Vár, mellyben vonták volt magokat a' Lakosok a' Törökök előtt, most már öfzve düllött.

Kraszna, régen nagy Város lehetett, de most olly tsekély, hogy Városnak alig lehet mondani. — A' Kraszna vizétől neveztetik így.

Nagy - Falú, igen népes Helység a' Berettyó mellett, Lakosai többnyire Magyarok.

HARMADIK, KÖVÁR VIDÉKE, a' Kővári Vártól neveztetik így. Igen hegyes de szép és kövér térségei-is vagynak, kevés Magyarok, többnyire Oláhok lakják, kiket a' tolvajfágtól semmiképpen nem lehet el - szoktatni. Vólna aranya 's egyéb értz neme, de a' Lakosok a' bányákat nem szeretik dolgozni. Itt volt régenten

Kővár, mellyet a' Rákótzai zenebonája után a' Tsászárs le-rontatott.

Ka-

Kapnik, Bánya-város, a' hol a' Szász Lakofok aranyat és ezüstöt szoktak ki-ásni.

Berkefz, Nemesekkel meg-rakadott Falu.

Szurdó - Kapálnak, igen egészséges savanyú vizéről híres.

NEGYEDIK, KÖZÉP SZÓLNOK VÁRMEGYE, a' Szólnoki Várról neveztetik így. A' Mefzes és Karika nevű Erdős-Hegy mellett fekszik, melly Erdélyt Magyar Ország-tól el-szakasztja. Ez-is noha ez előtt Magyar Ország-hoz tartozott, az 1538-dik Esztendőben I. Ferdinánd és Zápolya János között való egygyefég szerént Erdélyhez tsatoltatott, 's azolta oda-is tartozik. Többnyire hegyes a' földje, nem igen termékeny. Jóllehet pedig sok erdős hegyei vagynak, de kövök nintsen, azért-is a' házak tsak fából és fárból valók. A' Vadászat mindennek szabados, másképpen a' Vad meg-szaporodna, és a' kevés vetésben, és szőlőben kárt tenne. 1722-ben itt találtak a' vadászok egy vad Aszszonyra, de a' kit sebes futása miatt el-nem foghattak. Főbb Helyfégei

Hadad, Gróf Vesselényié, szép szőlői vagynak, fős kúttya, jó vására, vadas kertye.

Zilaj, a' Mefzes - hegy alatt szép helyen épült Város, Lakosai Magyarok, szántásból vetésből, szőlő művelésből, és fokféle mesterfégék gyakorlásából élnek.

Sibó, a' Lakosok szőlő és föld művelők, sok kövéváltakkal bővölködik.

Tasnád,

Tasnád, régenten igen népes volt, most-is a' földje termékeny, jó vásárai vagynak.

§. 11.

A' FOGARAS FÖLDJE-IS a' Vármegyékhez számláltatik, Lakosai némelly Magyar Mágnásokon, és Nemeseken, 's a' Városban lakozó Polgárokon kívül, mind Oláhok, és részszerént végbéli Katonák, részszerént némelly Uraágoknak Jobbágyai, többnyire a' Fiskus alatt vagynak, majd minden faluban van Templomjok. Az Ölt-vize kelesztül follya. Benne vagyon.

Fogaras, így neveztetik a' Fogarasi erős várról, Magyarok, Szászok, Oláhok lakják, kik sokféle mesterlégeknek gyakorlásából és föld-mívelésből élnek, földjök tsak rost, és zabot terem, a' mi kevés borok van az-is savanyú. Vásárok kivált az árútatni szokott bőrökről híres. Van benne a' R. Katholikusoknak, egygyesült, és nem egygyesült Görögöknek, mind a' két Konfession lévő Évangyélikusoknak Templomok. Az Oláhoknak Püspökjök innen neveztetik, de Balásfalván lakik.

§. 12.

HÁTSZEG, éppen Erdélynek szélén Hunyad Vármegyén alól fekszik. Itt vagyon:

Hátszeg, a' Sebes-folyó-vize mellett épült, Oláh végbeli Katonák, és némelly Magyarok lakják, a' Fiskushoz tartoznak.

Vár

Várhely, a' hol vólt régenten a' Dákusoknak erős vára Szármizagethusa, mellyből építtetett oltán a' Rómaiak által Ulpia Trájána nevű Város, 's minthogy e' kétből lett a' mostani Városotska, Várhelynek neveztetik, itt még ma-is sok Római régiségek ásattatnak-ki.

A' SZÉKELYEKRŐL.

§. 13.

A' Székelyeknek VII fő Székei és több fiók Székjei vagynak, nagy részint Északra és Napkeletre fekszenek.

Első ezek között **Tsiksзык**, mellyhez még két apróbb Székek foglaltattak *Gyergyó* és *Kajzon*, mind az hárman Mőldva felé esnek. Igen hegyes, kősziklás, kevés termő földje vagyon, azért-is a' Lakosok többnyire barom-tartásból, és épületre való fákkal való kereskedésből, igen nehezen és nyomorúságosan élnek. Még-is olly kemény természetűek, hogy minden Székelyek fellett leg-nehezebben lehetett őket 1764-ben a' rendes Katonafágra venni. Ebben a' Székben van a' Gimesi Passus vagy szoros út Erdélyből Mőldva felé. Főbb helységei:

Tsikszerdá, közel az Ólt vizéhez épült városotska, mellynek lakossai nem sokan vagynak ugyan, de jó vásárai vagynak. Közel van hozzá *Szerda* vára, vagy Mikóvára, mellyben Székely katonák vagynak mindenkor, hogy a' Gimesi passusra fel-vigyázzanak.

Szent-Miklós, nagy és népes város, a' Gyer-
gyói Széknek feje.

Kaszon, a' Kaszonyi fiók Széknek fő városa.

MÁSODIK a' KEZDI-SZÉK, Kaszonyon
alól Moldva szélén. Ennek főbb Helyfégei:

Kezdi-Vásárhely, nagy és népes Város, Re-
formátusok lakják, kik kereskedésből, ké-
zi munkákból, barom-tartásból, és föld-
művelésből élnek. Mind Országos mind
heti jó vásárai vagynak. Itt lakik a' má-
sodik Székely Regimentnek a' Kapitánya,
mellynek egygyik Kompániája itt fekszik.
A' Gyűlésnek helye.

Beretzk, Katona-Város, az Ojtói szoros út
vagy passushoz közel fekszik, a' mellyen
Moldvába járnak, és a' mellyre az itt lévő
Katonák fel-vígyáznak.

Dálnok, Maksa, középszerű helyek.

HARMADIK az ORBAI-SZÉK, Moldva
szélén Oláh Ország felé. Itt vagynak:

Zabola, Lakosai többnyire Reformátusok,
kik barom-tartásból és föld-művelésből, s
fából készíteni szokott munkákból élnek.
A' közel hozzá lévő hegyek bővölködnek
fóval.

Kovázna, heti-vásáráról és egészséges lava-
nyú vizéről híres, egy jó mértföldnyi hosz-
zságú Helység.

Papóltz, a' Széknek fő Helyfégei közzé tar-
tozik, kik az erdőkben sok deszkát készít-
vén azzal kereskednek. Erről a' Helység-
ről

ről mondatik köz példa beszédben, *megvetette magát* (az az meg-keményítette) *mint a' Papóltzi Pap.*

Zágon, népes helység, mellynek Lakosai famívek készítéséből élnek.

NEGYEDIK, SZÉPSI SZÉK, mellyhez van ragasztva a' *Miklós-vári* kisebb Szék az *Aluta* vagy *Ólt* vize folytában, terjed *Oláh* Ország ízélein, fő Helyégei:

Körös-Patak, jeles várral ékeskedő város.

Uzon, jó termő földön épült falú.

Bikfalva, jó földje, savanyú vize, és fok erdelye van.

Szent-György, Reformátusok és Unitáriusok lakják, fő helye a' Széknek. Itt lakik a' végbéli Székely Katonáknak a' Kapitánya.

Meg-kell itt jegyezni, hogy a' *Kezdi*, *Orbai*, és *Szepsi Székeket* ez előtt *Három Széknek* mondták, mert hihető, hogy egygyesülve voltak egy *Bírófág* alatt; de már most külön szakasztatva vagynak.

ÖTÖDIK az *UDVARHELY-SZÉK*, hozzá vagynak ragasztva két kisebb Székek, úgy-mint *Kerejztúr* és *Bárdutz*. Itt vagynak:

Homoród-Almás, arról híres, hogy föld alatt lévő lyukai vagy barlangjai vagynak, mellyek közzül némellyekben, lós forrás vagyon, némellyekben pedig a' tsepegő-víz kővé válik, egy pedig a' tága-fabb olly meredek, hogy belé nem lehet menni vas kaptós patkó nélkül, belől
min-

mindenfelé nyúlik, 's' könnyen el-lehet benne tévedni, vagynak benne náddal benőtt tavak és falétrom forrás.

Székely Kerejztúr, meg-lehetős Vásárai vagy. nak, lakosai R. Catholikusok, Reformátusok, Unitárius Székelyek, kiknek mindnyájoknak Templomaik vagynak, és Oláhok. Igen termékeny földjök vagyon.

Bárdutz vagy *Párdutz* fővel bővölködő Város.

Udvarhely. Itt lakik a' Székelyeknek Fő-Kapitányok. Van benne R. Catholikusoknak, és a' Reformátusoknak szép Oskolájok, Laknak benne sok Vargák, Tsizmadiák és Bodnárok vagy kerekeket, szekereket, kotsikat készítő, dohányal, mézzel kereskedők.

HATODIK a' MAROS SZÉK, UDVARHELY és GYERGYÓ Szék között a' Maros vize mellett, honnan nevet is vette. A' hegyei fákkal bővölködnek, halmai szőlőkkel rakva vagynak, térfégei is bőven teremnek, barommal és vadakkal bővölködik. Lakosai Székelyek és Oláhok. Fő Helyfégei:

Maros-Vásárhely vagy *Székely Vásárhely.*

Igy neveztetik, mert régenten törvénnyel meg-erősített szokás volt az, hogy minden Székelynek a' Királynak meg-koronáztatása, házassága, vagy annak gyermekeinek születése alkalmatosságával minden hatodik szarvas marháját, ökrét által kellett adni, és ez ökör sütésnek ne-

veztetetr azért, mert az ilyen Király szá-
mára való ökrök mindjárt meg-bélyegez-
tetett. A' kiknek tehát ekkor alkalma-
tos ilyen ökrök nem vólt, Maros-Vásár-
helyre mentek, a' hol ilyen időben min-
denfelől fok ökröket hajtottak a' vásárra,
hogy ott arra alkalmas ökröt vegyenek,
ezért ez a' Város ma-is Székely vásár hely-
nek (Forum Sicularum) neveztetik. Ma
ez Szabad Királyi Város, mellybe vagyon
Királyi Tábla. melly Megygyesről hozat-
tatott ide, a' Reformátusoknak jeles Col-
legiuma, melly részfszerint Gyula Fejér-
várról tétetett által ide, a' R. Catholiku-
soknak Gymnasiuma, vagyon hegyen é-
pült Vára, mellyben vagyon a' Reformá-
tusok Temploma.

Szent Pál, egy Vár Gróf Rédeiek bírják.

Szent Demeter Gróf Gyúlafiaké.

HETEDIK az ARANYAS SZÉK, mellyet
az Aranyos és Maros vize egy szegeletben
külön rekesztett, Torda és Küküllő Vár-
megyékhez közel, nagyobb részint hegyes,
némelly hegyei erdőkkel meg-rakva vagy-
nak, némellyek kopaszok. Lakosai Ma-
gyarok, Székelyek, és Oláhok. Fő Hely-
légei :

Bagyon Város, hol a' R. Kathólikusoknak,
Reformátusoknak és Unitáriusoknak - is
vagyon Temploma. Vagynak benne vég-
béli Oláh Katonák. A' lakosok határok-
ból nem élhetnek, a' honnan többnyire
fő hordással keresik élelmeket.

Ke-

Kereftzes, Kereftzes mezején, a' fok búza kereftzettől veszi nevét.

Szent Mihály közepszerű Város, az Aranyos folyó vize mellett.

Fetvintz, fő Városa a' Széknek.

Várfalva, Báró Józsika Kastélyával ékes Város.

A' SZÁSZOKRÓL.

§. 14.

A' Szászoknak VII Fő Székeik, és két apróbb Székeik vagy Districtusaik vannak, mellyek közzül:

ELSŐ a' SZEKENI SZÉK, minden féle gabonával, gyümöltsel, szénával bővölködik, van bora-is, de nem igen jó; hegyei fával, vaddal, jó legelőkkel tellyesek. Neveztetik így a' Zibin vizétől. Benne vannak:

Szeben, kő-fallal és erősféggel környúl vettettetett Királyi népes Város, mellyet a' Törökök, épületeinek rendes szépségeért, veres az az szép Városnak neveztek, és soha meg-nem vehették. Az Evangélikusoknak több Templomaik vagynak itten, és nevezetes leg-jobb Gymnasiumok, árvák háza, Ispotályok. A' nagy Templomnak a' Tornya, mellyet ők bírnak, leg-nagyobb egész Erdélyben, és majd a' Bétsi Szent Istvánéval vetekedik. A' R. Catholikusoknak - is vagynak benne több

Templomaik, Oskolájok, a' Felféges Mária Thereziától 1772-ben fel-állíttatott Theresiánummal vagy az árva gyermekek nevelésére fundált Oskolával egygyütt. Vagyon még ezen kívül az Oláhoknak és Tzigányoknak-is a' kapun kívül 1778-ban épült Templomok. Itt kezdődött leg-elsőben az Evangelica Vallás Erdélyben a' kereskedők által. Itt van a' Száfszoknak Fő-Székek és öfzve-gyűlések. Van itt a' Reformátusoknak-is egy nem régen épült Templomok.

Talmáts és Szelist meg-lehetős Városok, azon nevű két fiók Székeknek fejei.

Veres Torony, nem messze Szebentől, igen régi erős Vár, a' szoros útnál, mellyen szoktak néha bé-ütni a' Törökök Erdély-be.

Vizakna, lakosai Magyarok és Oláhok, szép szabadságai vagynak, magának van Itélő és Igazgató Széke. Itten az első Prédikátor Református, a' második vagy a' Diaconus Evangelikus. A' Lakosok az itt lévő Só akna körül való munkával, föld műveléssel, kézi mesterfiségekkel, különösen fazekasfággal keresik élelmeket, noha az ide való só és fazekas munka leg-alább való. Itt vagyon a' sóra fel-vigyázó Hivatal-is.

A' Szebeni Székhez tartozó fiók Szék *Új Egyházi Szék*, a' melly igen szegény, bora nints, inkább csak zabot terem, lakosai mind Száfszok. Fő helye *Új Egyház Városotska*.
MÁ-

MÁSODIK a' MEGGYES SZÉK, mellynek földje termékeny, mindenféle gabonával és borral bővölködik. kiváltképen pedig kukoritzával, az honnan a' lakosokat tréfából kukoritzakapálóknak nevezik. Fájok-is bőlégesen van, a' nagy Küküllő vizében elég jó ízű halak. Van benne egy olly tsudálatos forrás, a' mellynek vize könnyen meggyúl, de mikor lángol-is hideg, fok betegek haszonnal ferednek benne. Főbb Helylégei:

Meggyes, a' nagy Küküllő vizénél épült Királyi békerített Város, mellyben a' Szászoknak két Templomok vagyon, az egy-egyik t. i. a' fő Templom nagy halmon épült, és a' Prédikátori Házzal, 's az Oskolával egygyütt hármassal kő-fallal 's bástyával, és víz árokkal környül van véve, másik az Ispotály Temploma, mellynek Tornyából Bátor Gábor Fejedelemnek megölettetéséért Nadányi Gergely és Szilassi János 1614-ben levettetvén az Hajdúktól darabokra vagdaltattak. Vagyon itt a' R. Catholikusoknak-is Templomok, és a' Piáristáknak szép Oskolájok a' pia-tzon.

Berthalom, magas szőlős hegyek között épült szép Városotska, holott leg-jobb bor terem a' Szászok borai felett. A' Lakosok mester emberek és föld művelők. A' Vár es a' Templom magas halmon épült, benne lakik állandóul az Evangelikusok Superitendense.

HARMEDIK a' SZÁSZ SEBES SZÉK, melly a' Természetnek minden javaival bővölködik, kiváltképen jó borokkal, gazdag legelőkkel; jó ízű halakkal. Itt vagynak:

Szász Sebes, Királyi Város, kies lakó helyen épült, körülötte szép kertek vagynak, de fok tók és motsárok-is, mellyek a' levegő eget egészségtelenné teszik. A' Fő Templom a' Szászoké, melly az Oskolájokkal együtt kö-fallal környül van vétetve. Vagyon a' R. Catholikusoknak benne Templomok A' Lakosok föld és szőlő művelésből élnek, igen jó borok terem, de pintzójik rozsfzak. Itt lakik a' Szász-Sebesi Széknek Fő Igazgatója (Prætor) a' ki a' Szászoknak közönséges gyűlésében, tsak a' Szebeni Igazgatónak (Prætorinak) adja meg az elsőféget. Itt holt meg Zápolya János 1540-ben.

NEGYEDIK a' SZÁSZ VÁROS SZÉK, tekintetére nézve leg-utólsó a' Szász Székek között, határa mindenféle gabonával, gyümöltsel és jó legelőkkel gazdag, erdei vadakkal, vizei halakkal bővölködnek. Fő Városa:

Szász Város, meg - lehető népes Város, mellyben a' Református Magyarok az Evangelikus Szászokkal nagy békefégeben élnek, a' köz terhet egygy formán viselik. Az elsőbbeknek két Prédikátorok, szép Oskolájok van, hasonlóképen az utólsóknak-is mind Templomok, mind Oskolájok,

jok, és a' Prédikátorok 's Mesterek több falukból vészik a' dé'zmát. Vagyon itt a' R. Catholikusoknak-ís, és az Oláhoknak Templomok. A' Lakosok kézi mesterféből és föld művelésből élnek.

Itt vagyon a' *Kenyér Mezeje*-is, szélesen kiterjedett nagy mezőség, mellyen 1479-ben Bátori István és amaz igen erős Kinyisi Pál a' Törököket keményen megverte.

ÖTÖDIK KÖHALOM SZÉK, minden felől hegyek vészik környúl, bora nem terem ugyan, de terem igen jó tiszta búzát, mert fok vizei a' földet meg-kövéritik. Vagynak fós forrásai. Lakosai Magyarok és Oláhok. Fő Városa:

Köhalom régi Várával, Templomával; Oskolájával ékeskedik. Lakosai többnyire mester-emberek, tsizmadiák, föld-művelők, Jó ló vásárai szoktak lenni. Van fós forrása, melly be van fedve és el-zárva, és tsak akkor nyittatik-ki, mikor a' lakosoknak kenyér sütéshez, a' szalonna és dísznó hús bé-főzésához arra szükfégék vagyon.

HATODIK SEGES-VÁR SZÉK, földje termékeny, van mindenféle gabonája, lenje, bora, és hala. Fő Városa:

Seges-Vár, Királyi Város, hegyen épült Várával. A' Vár jó kerítéssel és bástyákkal van körül meg-erősítve, benne vagyon az

Evangelikusoknak egy szép Templomok, Oskolájok. Ugyan a' Vár alatt lévő Városban még három Templomok vagyon a' Szászoknak, a' R. Catholikusoknak hasonlóképen egy Templomok. Minthogy körülötte szőlőt termő hegyek, és gyümölcsös völgyek vagynak, igen szép helyen fekszik. Levegője egészséges, az Aszfizonyok szépségekről ditséretesek. A' Lakosok többnyire föld és szőlő művelésből élnek. Van itt Kárton Fabrika és Festőház. Itt közel esett-el Kemény János Fejedelem 1692-ben a' Törökökkel való ütközetben, a' nagy szőlősi mezőben, mellynek emlékezetére ma-is egy kő oszlop áll fel.

HETEDIK NAGY SINK SZÉK, mellynek termékeny földje mindenféle életre szűkféges jókat szolgáltat, sok helyen bora-is terem, de savanyú. Fő Városa:

Nagy-Sink, nagy és népes Városa a' Szászoknak.

Ezeken kívül van a'

FŐK SZERDAHELYI SZÉK, termékeny a' földje, van mindenféle gabonája és bora. Fő Városa:

Szerdahely, van benne mind a' R. Catholikusoknak, mind az Evangelikusoknak Templomok, mellyeknek Papjaik szedik a' dé'zmát magok halgatóiktól. Fájok nints

a'

a' Lakosoknak, de van jó borok, noha ritkán szokott bő szürettyek lenni.

A' Szászok Székeihez tartoznak még ugyan az ő két Districtusaik, úgymint: a' BRASSAI vagy BARTZA, és a' BESZTERTZEI DISTRIKTUS.

A' BARTZASÁG vagy BRASSÓ VIDÉKE, nagy erdős helyekkel van ugyan környül vétetve, de belől szép térségei vagynak, hidegebb mint sem szőlőt teremhetne, azért-is Oláh Országból és Erdélynek más részeiből vesznek bort, de a' méheknek tartására igen alkalmas, azért-is többnyire mézzel viaszszal kereskednek, sert főznek, mindenféle gabonájok, kivált árpájok bőven terem, az ide való len igen híres, rákkal, hallal, juhokkal, vadakkal, szarvas-marhákkal bővölködik. Itt vagynak:

Brassó Királyi Város, a' Bartzaságnak feje, mind népesfégére, mind szép épületeire nézve emlékezetes, holott gazdag vásárok tartatnak, körül van kerítve, van a' belső Várba a' Szászoknak két szép Templomok, hasonlóképen a' külső Városban két Templomok, nem régen épült jó Oskolájok, de a' régi Oskolának híres Könyv-tára meg-égett, a' R. Catholikusoknak -is két Templomok van benne. Három külső Városai vagynak, mellyek közzül egygyik *Ó-Brassónak*, másik *Bolonyának*, harmadik *Bolgárnak* neveztetik. Az Oláhoknak-is van itt igen tzifra Templomok. Egy szóval ennek a' Városnak kellemetes fek-

vése, gyönyörűséges gyümölcsös halmai, ékes kertyei, friss forrásai, a' Lakosoknak, kik Szászok, Magyarok, Oláhok, magok kedveltető viseleti azt még az idegenek előtt-is betsületessé teszik.

Fekete-halom, szép népes Város szép Privilegiumai vagynak,

Rosnyó, hasonló Privilegiált Város.

Itt vagynak még az Oláh Országba vivő 2 Passusok-is, úgymint a' TÖMÖSI és a' TERTSVÁRI. Tertsvárnál van egy kis Vár egy magas kősziklán, mellyben az útra felvigyázó Katonák vagynak, van fegyveres Háza, és a' kősziklán kerefztül ki-vágott forrása, és Contumátziás háza.

A' BESZTERTZEI (DISTRIKTUS vagy VIDÉK két részre hasad, felső része Besztertzei Vidéknek neveztetik, Szászok lakják, alsó része Rodnai Vidéknek, Oláhok lakják. Az elsőnek szép termékeny térségei vagynak, vagynak szép völgyei-is. Az utolsó hegyes, köves, terméketlen. Jó vizei, savanyú víz és lós forrásai, értz nemekkel gazdag hegyei vagynak. Itt vagynak :

Besztertze, Szabad Királyi Város a' Besztertz vize mellett épült, be van kerítve, és bástyákkal meg-erősítve. Van benne a' Szászoknak Templomok és szép Oskolájok, vagyon a' R. Catholikusoknak-is Templomok, és a' Piáristáknak Collegiumok.

Rod-

Radnó, Bánya Város, híres savanyú vizéről, és más Minerális forrásairól, és Maramaros felé vivő szoros úttjáról vagy Passusáról. Az itt lévő savanyú vizes forrás *Borkútnak* neveztetik. Vólt itt Templomok a' Száfsoknak, de midőn a' végbéli Katonafág fel-állíttatván, az Evangelikus Prédikátor el-hagyta lakó helyét, 's nagyobb részént utánna a' Lakosok-is, Templomok az egygyesült Oláhoknak a-dattatott.

Szent-György, savanyú vizéről híres.

Kis vagy *Afszú Bejztertze*, egynehány sós forrásai vagynak,

E R D É L Y N E K
T E R M É S Z E T I É S P O L G Á R I
E S M É R E T E.

§. 15.

Erdélynek Termékenységéről.

Erdély minden javaival a' Természetnek bővölködik, a' mellyek az életre szükségeseek, azért régenten azt a' Török kis Paraditsomnak nevezte. Északi és Napkeleti része ugyan Magyar Ország, Gallitzia és Oláh Ország felé hegyes, és azért terméketlenebb-is, de Dél és Napnyugot felé, belől a' Fejedelemségben szép halmai és termő térségei vagynak, a' mellyek sok jókkal, 's gyümölcsökkel bővölködnek. A' hegyek bővölködnek értz nemekkel, arannyal, ezüstel, rézzel, vassal, kényesővel, tzinóbiummal, piskóltzal, tzinkel, drága kövekkel, mint gyémántal, jáspis, porfir, alabastrom, serpentin kövel, timsóval, gálitzkövel, malom-kövel, só aknákkal, fós és favyú víz forrásokkal, büdöskövel, kőszénnel, markasitával 's a' t. ezeken kívül sok vadakkal, vad madarakkal. A' halmok és térségek búzával, mindenféle gabonával, borral, lennel, kenderrel, mézzel, kukoritzával, lovaknak és szarvas marháknak, disznóknak 's juhóknak bővségével. A' folyó-Vizek-is sok jó ízű halakat és tsíkokat szolgáltatnak.

§. 16.

§, 16,

Az Erdélyi Hegyekről.

Az Erdélyi hegyek a' Magyar Országi Karpatus vagy Tátra hegyből veszik eredeteket, el-nyúlnak egész Erdélyen, és részszerint értz nemeket adnak, részszerint szőlőt termenek, részszerint folyó-vizeknek és hasznos vizeknek kútfejei lesznek. Értz nemeket adnak a' Rudnai, Fejérvári, Abrugbányai, Hunyadi, Torotzkói 's a' t. hegyek, termő sót adnak úgy a' Kolosi, Tordai, Vizaknai, Homoródi, Parandi, Szent-Páli, Dészaknai, a' mellyekből ki-jő élesztendőnként 1 millió kő sónál több, por só fél millió. Némelly hegyeken bővégesen terem bor, nevezetesen Enyedtől fogva, a' Gyula-Fejérvárig lévő hegyen, mellyeket *Hegyaljának* neveznek, de már az Északi részen valók gyengébbek és savanyúak. A' hegyekből származnak sok folyó-vizek-is, és mivelhogy Erdély dombosabb a' szomszéd Országoknál minden vizek belőle ki-folynak, maga pedig másunнан semmi vizet be nem vesz. Minthogy Erdély mindenfelől hegyekkel vétetik környül, szabadon nem lehet mindenfelől bele ki 's be menni, hanem 14 úgy nevezett passusokon szoros útakon; ilyenek a' *Borgói, Radnai, Gimesi*, mellyeken Moldvába lehet menni, a' *Boitzai, Törtsvári, Tömösi*, a' Vulkani, *Zajkani* passus a' *Veres toronnyal* egygyütt, mellyeken Oláh Ország felé van a' járás, a' *Dobrai, Zalaknai, Varadi, Somlyói, Tasnádi, Zilahi, Nagy Bányai* vagy *Kaposi* mellyeken Magyar Ország.

szágból járnak be. Vagynak ugyan kisebb szoros utak-is, de nem Országosok.

§. 17.

Az Erdélyi Folyó - Vizekről.

Erdélynek nevezetesebb folyó-vizei ezek:

Első a' Maros, melly a' Tarkó hegyéből a' Gyergyói Székben ered, napkeletről napnyugot felé folyván, az Országot két felé hasítja, az Aranyos és Küküllő vizét más apróbb folyó vizekkel és patakokkal magába vévén Magyar Országba bé-foly. Lippát és Szegedet megfutván a' Tiszával egygyesül. Ezen hordják a' Tordai Sót Szegedre, hasonlóképen a' fok épületre való fát, deszkát, létzet, lindelyt a' Karpatus hegyéből szálakon nem csak Erdélybe, hanem Magyar Országba-is.

Második a' Szamos. Két féle a' Szamos, nagyobb és kisebb. A' nagyobb ered Radnánál, Mólva szélén lévő magas hegyből, melly magába vévén a' Sajó folyó-vizét és más patakot Margita nevű Oláh falunál, és Dézs Városánál a' kis Szamossal egygyesíti magát. Ez a' kisebb Szamos ered a' Kolos Vármegyébe lévő Kalotai Hegyből, napnyugotról napkelet felé megyen, fok helyeket megfutván, és a' nagy Szamossal egygyesülvén, Belső Szólnok Vármegyén keresztül Kővár vidékében, onnan Magyar Országba Szathmár Vármegyébe foly, ott egy szigetet tsinál, onnan Szabolts Vármegyébe foly, és Apátinál a' Tiszával egygyesíti magát; többször ki-tisztíttatott már hogy rajta hajókázni lehessen; de hamar meg-telik tökéekkel.

Har-

Harmadik az Ólt vize, melly közel a' Maros vizéhez ered a' Tarkó hegyéből, nagy földet kereftül folyván, és az apróbb folyóvizeket el-nyelvén a' Veres Torony Passus útján Oláh Országba Nikopoly Városához közel a' Dunába rohan.

Kisobb Folyó - Vizei Erdélynek ezek:

Első az Aranyos vize, melly a' Bihar Vármegyei hegyeknek két forrásából eredvén, napkelet felé az Aranyos Székbe foly, Vajda-Szegnél a' Marossal egygyesül. Lehet ugyan rajta hajókázni, de sok helyeken nehezen. Erdélynek több vizei 's patakjai, sőt még az essőből áradott vizek-is hordanak aranyat, de egy se annyit, mint az Aranyos vize.

Második a' Lapos vize, a' Máramaros és Rodna között való hegyekből ered, több folyókat magába vévén a' nagy Szamossal egygyesül.

Harmadik a' Sajó, az északi hegyekből ered, egynehány folyókat magába vévén, a' Szamosba foly.

Negyedik Küküllő, melly kétféle: nagy és kisebb. A' nagy Küküllő, Küküllő Vármegyében a' Zeteleki hegyből ered, megfuttya az említett Vármegyét, a' kisebb a' Parandi hegyből, 's azután egygyesülvén, a' Szamosba folynak.

Ötödik az Homoród vize, ez-is két féle, mind a' kettő azon hegyből származik, melly Csík Széket, Udvarhely Széktől el-választja, a' Kőhalom Székbe befoly, ott egygyesül, és az Ólt vizével egygyé léfzen.

Ha-

Hatodik Fekete Vigh, ered az Leményi hegyből Szolymoshoz közel, Kokos nevű falunál, az Ólt vizébe foly.

Hetedik Hortobágy, melly Seges-Vár Székben ered, a' Szeben vizével egygyesülvén, az Ólt vizébe befoly.

Ide valók a' Kőrös vizei-is, mellyekről Magyar Ország le-írásában szólottunk.

Vagynak ezeken kívül olly apróbb vizek-is, mellyek az Ország széléhez közel eredvén, más idegen Tartományokba folynak által, mint a' Besztertize, Útz, Ojtoz vizei, Móldvába, a' Bozza és Sil vizei Oláh Országba.

§. 18.

Az Erdélyi Tavakról.

Leg-nagyobb ezek közt a' *Hodos* Doboka Vármegyében, lévő melly másképen a' mellette lévő Tsege falujától *Tsegei Tónak*-is nevezetik, hofszá három mértföld, jó ízű halakkal és vízi madarakkal bővölködik, körülötte két faluk vagynak.

Vagynak igen mély tavak-is, némellyek a' magas hegyeknek tetein-is, mellyeket a' lakosok Tenger szemnek neveznek. Illyen a' Tsik Székben a' *Szent Annai Tó*, melly meg-árad, 's megint hirtelen el-fogy, még ez ideig mélységét nem lehetett ki-tanulni. Illyen épen a' Hátszeg Vidékében lévő-is, a' Rotyozati hegy-nél. A' Gyergyói Székben-is van egy illyen tó, mellynek gőzi meg-öli a' madarakat, ha felette repülnek.

§. 19.

§. 19.

A' Minerális Forrásokról

Ide tartoznak:

a) A' *savanyú Vizeknek* forrásai, mellyek temérdek nagy számmal vagynak mindenfelé. Ezek között leg-nevezetesebb a' *Borgói*, a' Gyergyói Székben, melly felől azt tartják az Orvosok, hogy a' külső Országi Savanyú vizeket meg - haladja, utánna valók a' *Kodnai*, *Homoródi*, *Batzonyi*, *Észáldobosi*, *Kezdi*, Nagy és Kis *Tsegi* 's a' t.

b) A' *késérű Vizek*, minéműek a' *Motsi* Kolos Vármegyében, és a' *Eszéni* Meggyes Székei:

c.) A' *Feredők* mint a' *Gyógyi* és *Kaloni* Hunyad Vármegyében, a' *Krosznai*, Kraszna Vármegyében, a' *Vátzai* Zaránd Vármegyében, a' *Csíki*, *Óláfalusi*, *Somlyói*, *Verebesi*.

d.) A' *kővé váló vizek*, mint az *Almás* Udvarhely Széken, mellyek azonnal hogy ki-folynak kövé válnak. Vagynak a' *Kősziklákban* is ilyen barlangok, mellyeknek tetejéről 's oldalairól le-tsepegő vizek azonnal kövé válnak.

§. 20.

Erdélynek Levegőjéről.

Minthogy Erdélynek fekvése dombos, és fel-emelkedett, és az hegyek a' térséggel vegyesek, a' levegője igen egészséges, mert a' térségnek rekkenő melegségét, 's levegőjét az hegyek, az hegyeknek hidegségét a' térségek mér-

D d

sék.

lik. Azért-is ritkán uralkodnak benne a' terjedő nyávalyák, a' pestis-is, melly gyakran benne pusztított, Török Országból szokott által-jönni, de a' melly ellen már jó rendelkezések vagynak tétetve. Mellynek bizonyfága az, hogy 1755-ben 1757-ig uralkodott ugyan a' pestis a' Bartaságon, de tovább bellyebb el nem terjedhetett, és 1770-ben-is az Orbai Széken ki-ütvén a' Pestis, kezdetiben el-nyomattatott.

§. 21.

Erdélynek Lakosairól.

Ezek a' következők:

a.) A' MAGYAROK, kik a' Magyar Országi Magyarokkal egy eredetűek, mert mikor a' Magyarok Scithiából 562-ben ki-jöttek, mind Dáciát vagy Erdélyt, mind Magyar Országot el-foglalták, 's akkor egy része a' Magyaroknak Erdélyben maradott, és ezek mind a' két Hazában egygy forma szokásokkal élnek. Ezek bírják ma-is a' VII. Vármegyéket, a' Magyar Országhoz tartozó 3 Vármegyékkel egygyütt.

b.) a' SZÉKELYEK, kik az Hunnuszoknak maradékai, és így Atyafiasok a' Magyarokkal, mint a' nyelvek-is meg-mutatja; jóllehet ők elébb jöven Dáciába, mint az utóbbi Magyarok, mind a' szóknak ki-mondásában egy kitsinyt különböző hanggal élnek, mind némelly dolgokat másképen neveznek p. p. a' *Lakadalom* nálók *Hoppa*; a' Kosár *Kasalya*, a' Kanna *Kártya*, a' Tehen *Ünö*, a' ruha *gúnya*, az ing *Kolosma*, a' szűr *tzondra*, a' tegnapi *tege* 's a' t. Minekutánna az utóbbi Magyarok Erdélyt el-foglalták, a' Székelyeket a' Tartó-

tománynak széleire kergették, 's ma-is Észak és Napkelet felé ott laknak, 's hét Fő-Székeket bírnak. Minthogy az Ország határát, a' Kunok és Tatárok ellen bizonyos Szék helyekben őrzötték, innen Székhelyeseknek vagy Székelyeknek neveztettek, a' Lovasok *Ló-fő Székelyeknek*, a' gyalogok *darabantoknak*. Jó Katonák lévén régen szép szabadságokkal bírtak, de már azoktól apródonként nagy részént el-estek. Nagy része már most végbeli Katonák.

c.) A' SZÁSZOK, kiket először II. Gejza Magyar Király hivatott ki Szakfzóniából Erdélybe, a' mesterfégeknek folytatására, a' kereskedésre és a' Bányák művelésére, és a' kiknek mindjárt akkor ki-mutatta azon Százfzékeket, melyeket ma-is bírnak, és a' melyek Királyi fundusnak (Fundus Regius) neveztettek, szép szabadságokat adván nékiek. Az után-is pedig idő jártával Német Országból sokan érkeztek közükbe, mint közelebb némelly Protestáns Familiák Austriából. Ezek igen mértékletes, szorgalmatos és tisztes emberek.

Meg kell jegyezni ezen három féle Nemzetekről, úgymint a' Magyarokról, Szászok-ról és Székelyekről, hogy ezek *egygyesült Fő Rendeknek* neveztetnek, mert 1545-ben 25-dik Aprilisben egygyesfégre léptek egymással, azt a' következő évtizedekben meg-erősítették, olztán 1653-dikban a' Törvényben bé-iktatták. Valamint az ő eredetek: úgy az ő szokások-is külömbözők.

d.) Az OLÁHOK, ÖRMÉNYEK, GÖRÖGÖK,
D d 2 'Si-

'SIDÓK, CZIGÁNYOK, OROSZOK, kikről Magyar Ország le-írásában szólottunk.

e.) A' MORVÁK vagy új Keresztények (Anabaptisták) kik mivelhogy igen jó Mester emberek voltak, Betlen Gábor Morvából ki-hívta őket, 's Alvintzen meg-telepítette. Ezekből vette az Új Keresztyén korszó a' maga nevezetét, mivelhogy ők hozták ezt bé mind Magyar Országba, mind Erdélybe, 's leg-elsőben nálunk ők készítették. Felsőleges Mária Theresia alatt valamint Magyar Országban, úgy Erdélyben-is a' R. Catholica Vallásra állottak.

f.) A' LENGYELEK, kik a' szomszéd Lengyel Országból kiváltképen 'Sigmoid János Fejedelem alatt jöttek-bé, de már nagyobb részént el-fogytak, ki-vévén a' kik Kolosváron a' Monostor úttzában laknak, magános Templomok van, Unitáriusok, és kétfélg kívül azoknak maradéki, a' kik a' Sociniána Vallásért hagyták-el Hazájokat.

g.) BOLGÁROK, a' kik a' Török jármát el-únván, jöttek által Bolgár Országból, és még most-is Fejérváron, Alvintzen és Déván laknak. Ezek nem-egygyesült Görög hitűek. A' kik pedig Brassóban *Bolgar/zeg* nevű úttzában laknak, annyira öszve-zavarodtak az Oláhokkal, hogy már a' neveket-is el-velztették. R. Catholika Vallást tartanak.

h.) SERBIUSOK vagy RÁTZOK, ugyan ezek-is a' Törököktől nyomattatván jöttek által a' 16 és 17-dik Századokban Serviából, az Oláhokkal öszve vegyültek, laknak a' Várme-gyékben és a' Szász-Székekben.

§. 22.

A' Lakosok Vallásairól.

Elő a' a' Catholikusoké, a' Magyarok, Székelyek, és némelly Szászok között, kiknek vagyon Püspökjök, Káptalanyok, Esperestyeik, Plébánusaik, azoknak Káplányaik és Szerzeteseik. A' Püspök, a' ki egyfzersmind K. Belső Titkos Tanácsos-is szokott lenni, Károly-Fejérváron lakik. Ott vagyon a' Káptalan-is, melly hét Káptalanbéli Urakból áll. Vagynak ezeken kívüli tizenhét betsületből való Kánonokok vagy Esperestek, tizenhét vidékekben a' vallásra fel-vigyázók, és két Dekánok, Szerzetesek pedig csak négy rendbéliek vagynak, Piaristák, Frantziskánusok, Minoríták, és a' Sz. Antal Szerzetesei, a' Szebeni Ursulita, és Kolosvári Erzsébet Rendén lévő Apátzákon kívül.

Má od a' Reformátusoké, a' kik a' Helvétziai Vallástétel szerint gyakorolják a' Magyarok és Székelyek között vallásokat. Igazgattatik a' Fő Consistorium által, melly most Kolosváron vagyon, mellyhez tartoznak a' Fő Curator, a' Collegiumoknak Fő Curátorai, a' Superintendens, a' Fő Nótárius, az Esperestek. Az Esperesteknek-is vagynak Igazgató Székeik. Eklézsiáiknak száma több öt száznál. Az Erdélyi Fejedelmek közzül első volt Bocskai István ezen a' Valláson, azután minden Fejedelmek II. Apafiig mind Reformátusok voltak.

Harmadik az Evangelico Lutheránus Vallás, mellyet a' Szászok és némelly Magyarok

tartanak, 1521-ben jött-bé a' Luther Márton Könyvei által az Országba, az Augusztai Vallástételt tartja a' Szent Írás mellett Hitinek ágazatjául. A' Superintendens által igazgattatik, a' ki állaudoúl Berthalmon lakik, az Eklézsiái Gyűléseket, Synodusokat rendeli, a' Prédikátorokat fel-íszenteli, 16 Decánusok vagy Esperestek vagynak alatta.

Meg-jegyzésre méltó, hogy valamint egy felől a' Reformatus Superintendens alatt vagynak némelly Evangelicus Prédikátorok, a' kiket fel-íszentel, és Augustai Vallástételt tartó Eklézsiák; úgy más felől némelly Reformatus Prédikátorok Eklézsiáikkal együtt az Evangelicus Superintendens fel-vígyázása alatt vagynak.

Negyedik az Unitáriusoké vagy a' Szent Háromság tagadóké, melyet a' Magyarok és Székelyek közzül nem kevesen követnek 1571-től fogva, mikor az törvénnyel-is meg-erősített. Blandrata György és Dávid Ferentz hintgették ezt elsőben, ifjú Zápolya János 'Sigmond pedig maga-is ezt bé-vévén, törvényes szabadságot adott annak, és akkor igen kezdett virágzani, de már most kezd hanyatlani. Van Kolosváron, lakozó Superintendensek, a' ki visitál, Prédikátorokat rendel, Synodusokat tart. Alatta vagynak az Esperestek a' világi Inspectorokkal együtt.

Ötödik az Egygyesült Görög Vallás, mely a' R. Catholica Eklézsiával egygyesülvén tsak némelly külső tzeremoniákra nézve külömbözik attól, és így a' R. Catholica Eklézsiával egy

egy jussal bír, többnyire az Oláhok ezt valják. Fő Elöljárójok a' Fogarasi Püspök, a' ki Balás-falván lakik, a' kinek van Vikáriusa, Consistóriuma és több Esperestje. Eppen ide tartozándók az Örmények-is; kik-is anyai nyelven tartják az Isteni szolgálatot.

Hatodik a' Nem-egygyesült Görög Vallás, mellynek Püspöke vagy, ennek pedig Vicáriusa, és több Esperestje. Ezeknek Papjaik Popáknak neveztetnek, tsak egyszer házasodnak, ha felelégek meghal Klastromba mennek.

Hetedik a' 'Sidóké, kik imitt amott el-fzenyvedtetnek, és 'Synagógákat, Rabbinusokat tartanak. Két félek, mert a' Török 'Sidók Karaiták, a' Német 'Sidók Talmudisták.

§. 23.

Az Erdélyi Oskolákról.

Erdélybe mindenféle Vallásuaknak van különös Oskolájok.

A' Romano Catholicusoknak van Kolosvárt Akadémiájok, ugyan Kolosvárt, Szebenbe, Fejerváron, Maros-Vásárhelyen, Udvarhelyen, Megyesen, Besztertzén, Csík-Somlyón, Kantán, és Balásfalván Gymnasiumok, Szebenbe, Brassóba, Kolosvárt, Maros-Vásárhelyen, Udvarhelyen, Szilágy-Somlyón, Balásfalván, Nafzódon, Fejerváron Normális Oskolájok.

A' Reformátusoknak vagy *négy főbb Oskolájok,* vagy Cellegiumok, úgymint: az Enyedi, Kolosvári, Maros-Vásárhelyi és Udvarhe-

helyi. Gymnasiumok Szászvároson, Désen, Tordán, Vízaknán, Kezdivásárhelyen. A' kik világi állapatra szándékozván tudományokat még fellyebb vinni akarják, a' Pesti vagy Bétsi Universitasba mennek, a' Prédikátorlágra szándékozók pedig a' külföldi Universitasokat látogattyák - meg.

Az Evangelikusoknak Gymnásiumaik vannak Szebenbe, Brassóba, Segesváron, Meggyesen, Besztertzén, Nagy-Sinken; apróbb iskoláik majd mindenütt. Ezek-is mint a' Reformátusok ha Prédikátorok akarnak lenni, a' külföldi Akadémiákra mennek Királyi engedellyel.

Az Unitáriusoknak Kolosváron van Collegiumok; Tordán Gymnásiumok, másutt apró Oskolájok.

Az egyesült Oláhok, részszérínt a' R. Catholica Oskolákban tanulnak, részszérínt a' Balásfalvi Oskolában.

A' Nem-egyesült Oláhok pedig a' Brasói Oláh Klastromban.

§. 24.

Az Erdélyi Könyvnyomtató - Műhelyekről.

A' R. Catholicusoknak van Könyvnyomtató - műhelyek Kolosváron, Csík - Somlyón, a' *Reformátusoknak* Kolosváron és Enyeden; az *Evangelikusoknak* Szebenbe és Brassóba, az *Egygyesült Oláhoknak* Balásfalván.

§. 25.

A' Lakosok külső Állapatjáról.

A' Lakosok Erdélybe vagy Nemeselek, vagy Polgárok, és Nemtelenek *A' Nemeselek* közzé tartoznak a' *Papok*, *Professorok*. A' világi Rendből való Nemeselek: a' Grófok, Bárók, a' Donatárius vagy Jószágos vagy Armalista Nemeselek, kik csak személyekben szabadok.

A' Polgárok, a' Királyi és Privilegiált Városoknak lakosai, kik nem esmérnek földes Urat, de portziót fizetnek, Katonát tartanak.

Nemteleneknek tartatnak a' taksás helyeknek lakosai, a' Libertinusok, az örökös jobbagyok, és a' 'Sellérek.

§. 26.

Az Erdélyi Helységekről.

Ezek vagy Királyi vagy Mező - Városok; vagy Faluk. A' Királyi Városoknak száma 7, a' Mező-városoknak 68, a' faluknak 1519. Ezekben lakozó népnek száma 1 millió és mint egy 100,000.

§. 27.

A' Mezei Gazdaságról.

A' földje Erdélynek igen alkalmas a' gazdálkodásra, nevelnek a' Lakosok bővségesen marhát, friss, eleven és sokáig tartó lovakat, mellyek Erdélyen kívül-is híresek, és jó árúak szoktak lenni. Több Uraságoknak ménesei esméretesek. Az itt való juhok nagy számmal vagynak, gyapjújuk a' Magyar Országának eleiben tétetik. A' szántásban vetésben elég.

gé szorgalmatosok a' Lakosok, kivált az Oláhok temérdek fok Kukoritzát termesztenek, mellyből készített eledel igen kedves előttök. Gyümöltsel borral bővölködnek, a' Küküllőnél, Károlyfejérvárnál, Berthalmánál, Besztertzénél termett bor igen jó szokott lenni. Az halászatban, vadászatban, méhek-tartásában is elég gondosok a' Lakosok. II. József alatt a' selyemmel való gazdálkodásra-is fokban kezdtek magokat reá adni. De még-is fok híjja van itt a' gazdaságnak, az emberek csak az áldott természetre bízzák magokat, nem javíttják a' földeket, réteket, úgy mint kellene, több esztendő alatt a' búza és tavaasz asztagokat, tsépletlenül a' szabad levegő égen hagyván, azokban fok kárt vallanak, a' konyhára való füveket nem igen termesztenek, a' juhokat Spanyol kósokkal nem javíttják, kivált az Oláhok élelmekre valókat nem igen vetnek.

§. 28.

A' Mesterlégekről.

A' mesterlégek, manufaktúrák és Fabrikák itt még nem igen derekas állapotban vagnak. Készítenek ugyan jó szür posztókat, némelly materiákat, vastag vásznakat, de ezek csak a' köznépnek szüklegeit-is alig pótolják. Vagnak ugyan egynehány üveg huták, timsó, közönséges só, gálitzkő főző műhelyek, néhol főznek hamu 'sirt, készítenek bűdös követ, puska-port, salétromot, vasból és rézből való edényeket, vagnak néhol vas és réz hámorok, kevés papiros malmak, fazekasakból és kotsi-

tsitsinálókból álló faluk, mindenféle házi eszközöket fából készítenek. Brassóban igen jóféle kordoványokat készítenek, de a' nemesebb mesterfélék nem igen gyakoroltatnak közöttök, azért-is a' jelesebb műveket másunnan hozatják drága pénzen, mellyel az Ország szegényedik. Nintsenek elegendő Fabrikaik, papiros, posztó, kárton, selyem, vas, atzél eszközöket, jó üvegeket készítő műhelyeik.

§. 29.

A' Kereskedésről.

Ez-is nem sok hasznot hajt Erdélynek. Mert a' Kereskedők Bétsből és Lipsiából hordják drága pénzért a' portékákat, a' mellyekre a' Lakosoknak szükségek vagyon, a' gyapjúból, selyemből, pamutból készülni szokott materiákat, a' vékony keszkenőket, 's külömbkülömbféle ékeségeket. Mások más jószágokat a' Török birodalmaiból vesznek, Oláh Országból hajtják a' juhokat, sertéseket, ott veszik a' bort, kordoványt. Ellenben keveset visznek-ki magok termését az Országból, és ha Magyar Országba, Slavoniába, Horváth Országba hordják-is a' főt, piskóltzot, vásat, életet, dohányt, kendert, lent, lovakat, ökröket, juhokat, sertéseket, bőröket, gyapjút, viaszot, mézet; de más felől a' betsessebb jószágokat másoktól drágán veszik. Azomba a' kereskedés többnyire csak a' Görögök és Ormények kezén fordul-meg, a' kik magok hasznokra mindent el-követnek a' mit csak lehet. Többnyire a' kereskedés csak Szebenben, Brassó-

sóban, Beszttertzen és Szamosújvárbán határozódik. Még az utak el-nem készültek, a' vendég-fogadók roszszak, a' vizek kanálissal egyesítve nintsenek.

§. 30.

Erdélynek Igazgatásáról.

Az Ország Igazgatása a' Királyt illeti. Minekutánna Erdély Zápolya János idejében Magyar Országtól el-fszakadt, azután a' Fejedelmek a' Rendektől az Ország-gyűlésében választottak, kiket a' Török, kinek őlalma alatt vólt Erdély, meg-erősített. De minekutánna I. Leopold Tsászárs és Király Erdélyt kezéhez viszfza-vette, azután 1722-ben a' Felső-Ausztriai Háznak örökösen által-adattatott, annak birtoka és igazgatása, főt 1722-ben a' Rendeknek meg-eggyezésével még a' Leányágra-is ki-terjesztetett az uralkodás, úgy hogy mindenkor az első szülőtre szálljon. Két féle jussai vagynak a' Királynak az igazgatásban, mert némellyekkel maga egyedül, némellyekkel a' Fő-Rendeknek meg-eggyezésével él. *Magát illető jussai a' Vallásra nézve ezek:* Ő nevezi-ki a' R. Catholikus Püspököket, ha meghalnak bizonyos ideig veszi jövedelmeket, dispensál a' Protestánsoknak a' Házassági dolgában. *A' Világi dolgokat néző jussai ezek:* Nemeseket, Grófokat, Bárókat téfzen, a' magva szakadtt jószágok reá szállanak, azokat másoknak ajándékozhattya, Ország-gyűlését hirdet, és azt el-olzlattya, hadat indít, békeféget köt, katonákat szedet, pénzt veret, annak árát fel-
eme-

emeli, a' régi Privilegiumokat meg-erősíti, újjabbakat ad, Harmintzadókat állíthat, postákat rendelhet 's a' t.

Közös jussai a' három Nemzettel: törvényeket tenni 's el-törlni, még pedig az Ország-gyűlésében, az adót meg-szaporítani, az Idegeneknek Hazafiúságot adni.

§. 31.

E o l y t a t á s a.

Az Országnak dolgai a' Fejedelem hatalmából igazgattatnak 1.) az Ország Gyűlésen. 2.) az Erdélyi Cancellárián. 3) a' Guberniumon. 4) a' Királyi Kamarán. 5) a' Királyi Táblán. 6) a' Vármegyéknek Tábláin. 7) a' Székelyeknek és 8) a' Szászoknak Székein.

§. 32.

Az Ország Gyűléséről.

Az Ország Gyűlését a' Király rendeli, öszve-híván az három fő Nemzetet, ez Felső és Alsó Táblákra osztatik. A' Felső Táblánál különös palotában ül, a' Gubernium, a' Prælatusokkal, Grófokkal és Bárókkal. Az alsó Táblánál ül a' Királyi Tábla a' Vármegyéknek, Székelyeknek, és Szászoknak 's Királyi Városoknak Követtjeivel. Mind a' két Táblának feje a' Királyi Commissarius, a' ki a' Királynak akarattját az Ország eleibe terjeszti tanátskozás végett.

§. 33.

A' Cancelláriáról.

Ez Bétsben szokott lakni, áll a' Fő Cancelláriusból, Vice Cancelláriusból, öt Tanátszo-

tsosokból, Titoknokokból, Concipistákból, Expeditorokból, Registrátorokból, Cancellistákból. Ez által szokta a' Király a' maga kegyelmes rendeléseit az Országgal közleni.

§. 34.

A' Fő Kormány Székről vagy Guberniumról.

Ez leg-főbb Igazgató Széke bent Erdélynek (Excelsum Consilium Regium Guberniale); ezt I. Leopóld állította fel 1693-dikban, most Kolosváron ül. Elöl-ülője a' Gubernátor, mellette vagynak az három Natióból választott 12 Tanátsosok, 14 belső Titoknokok, több Registrátorok, Exhibitorok, Proto-cancellisták, Cancellisták. — Ennek kötelessége a' Polgári dolgoknak el-rendelése, és a' törvényes dolgoknak vagy pereknek, ha ide apelláltatnak el-intézése.

§. 35.

A' Királyi Kamaráról.

Ez kettő, a' *Szebeni* és *Abrugbányái*, a' *Szebeni* az Országnek jövedelmeire visel gondot, az *Abrugbányái* pedig a' Bányák jövedelmeire. Mind a' kettőt arra rendeltetett Tanátsosok igazgatják. A' *Szebeni* Királyi Kamarának egy Elöl-ülője vagyon a' Fő Tárnok Mester (Thesaurarius) két Tanátsosok, ezeken kívül a' Titoknokok, és a' fok apróbb Tisztek.

§. 36.

A' Királyi Törvényes Tábláról.

Ez Maros Vásárhelyen vagyon, áll egy Préfeshöl vagy Elölülőből, három Protonotárius-

riusokból, vagy Fő-jegyzőkből, 13 rendes, és több kevesebb 's szám felett lévő Tábla-Bírákból. Ide tartoznak a' Fiscalis Director, a' Fiscalis Prokátorok, a' Leveles Tárnál lévő Tisztek, a' Fiscalis Uradalmaknak Prokátorai. Ez Fő Törvény Széke az Országnek, a' mellről mindazonáltal lehet a' Guberniumhoz, és onnan a' Királyi Udvarhoz folyamodni, éppen mint Magyar Országban, a' Királyi Tábláról lehet a' Septemvirális Táblára appellálni.

§. 37.

A' Magyar VII Vármegyék ugyan annyi Táblák által igazgattatnak, melyeknek Tisztszei, a' Fő Ispány, Fő Szolga Bírák, Notáriusok, Perceptorok, Nemes Afessorok, és Járásbéli Szolga-Bírák. Ezek a' Polgári dolgokat igazgatják, a' Gubernium által kiadattatott Királyi Rendelések szerént a' közönséges bekesfégre fel-vigyáznak. A' Törvényes dolgokat Fő Szolga-Bírák szokták meg-ítélni, honnan a' Vármegye Gyűlésére, végre pedig a' Királyi Táblára szoktak vitetni, a' Járásbéli Szolga-Bírák pedig a' rendeléseket víszik véghez.

A' *Kövári* és *Fogarasi* Vidékeket a' Fő és V. Kapitányok szokták igazgatni, mind a' törvényes dolgokra nézve.

§. 38.

A' Székely Nemzet.

VII Székeit különös Magistrátus igazgatja, mellynek feje a' Fő Királyi Bíró, ki a' Fejede-

jedelemtől neveztetik, és annak nevében folytatja az igazgatást. Itt a' per elsőben a' Királyi Vitze-Bíró, azután a' Királyi Fő - Bíró, azután a' Királyi Tábla eleibe vitettetik. Vagy-nak a' Fiók Székeknek-is Királyi Bírái, de e-zektől a' perek a' most említett főbb Királyi Bíró és Királyi Tábla eleibe terjesztetnek.

§. 39.

A' Szász VII Székeknek

Vagynak magános Magistrátusok, mellyek a' Királyi Bíró alatt vagynak, ki-is Szebenbe lakik és ott elztendőnként Katalin nap tájban közönléges gyűlést tart, a' hová vitettetnek az apellált perek, a' Városok Tanátsi Törvény Székéről. A' két Szász Vidékeknek vagy Districtusoknak pedig Fő Elöl-járói tsak Bírák-nak neveztetnek, úgymint a' Brassói és Besz-tertzei Bírák.

§. 40.

Ezeken kívül vagynak még a' Királyi Városoknak Magistrátusai, kik a' Városnak mind polgári, mind gazdasági, mind törvényes dolgaira fel-vigyáznak. Ezek állanak egy fő Bíróból, egy Polgár-Mesterből, 8 Tanátsosokból, 1 fő és Vitze Notáriusból, Fiscálisból, Perceptorból, 's a' t.

§. 41.

Vagynak szerteszéllyel Erdélyben taksás, árendás vagy a' Fiscushoz tartozó Városok-is, mint Kolosvár, Vízakna, Abrughánya, Vajda-Hunyad, Hátszeg, Beretzk, Kezdi-Vásárhely 's a' t. Ezeknek-is különös Magistrátu-
lok

sok van, és éppen olyan szabadfágok mint a' Királyi Városoknak.

§. 42.

Utolsó Itélő-Szék az Urafág Széki, melyen az Urafág végzi a' jobbágyoknak jószágaikban való bajaikat, arra meg-híván törvény-tudó embereket.

§. 43.

Az Igazgatásra tartoznak a' *Provincialis Commissáriusok*-is, kiknek Elöl-ülőjök a' *Provincialis Commissarius*, e' mellett vagynak, a' mint 4 Kerületre van Erdély e' tekintetben fel-osztva, a' Szebeni, Kolosvári, Dévai, Brassói Commissáriusok. Ezek mellett ismét vagynak a' Tartománybéli Cassára fel-vigyázó számoló, jegyző, 's több tisztek. Ezeknek kötelessége a' portiót kézhez venni, ki-adni a' Katonafágnak, a' katonafág quartélyait ki-rendelni, élelmekre vigyázni épen mint Magyar Országba, forspontokat rendelni 's a' t.

§. 44.

A' Postákról.

Minthogy minden Ausztriai Birodalmokban Tsászári Királyi Fő Posta Mester Hertzeg Paar, tehát az Erdélyi Posták-is ő tölle függenek, közelebbről pedig a' Kormány-Szék vagy Gubernium alatt vagynak. És minthogy Erdély 4 Kerületekre van fel-osztva, tehát azon Kerületekbe mindenütt Fő Posta hívatat Megyei vagynak, mint Szebenben, Kolos-

váron, Déván és Brassóban. Ezekről függnek a' közönséges Pósták.

§. 45.

A' meg - mondott Városokban vagynak Harmintzadok-is.

§. 46.

A' Fő - Commandóról.

A' Fő-Commandó áll, a' Fő - Commendánsból, két Divisio Cammendánsából, 4 Brigadás Generálisból, a' Cancelláriából és ahoz tartozó Tisztekből, fel-vigyázó Katonafágból, Tábori Commissáriusból, az élésre, Váraknak meg-erősítésére, és a' Regimentek gazdalfágára ügyelő Tisztekből. Ez-is Szebenbe vagyon.

§. 47.

A' Katonafágról.

A' Katonafág, vagy rendes, vagy rendkívül való. A' rendes Katonafág áll a' *Kvartélyos Katonafágból* és *Végbéli Katonafágból*. A' kvártélyos Katonafág, várakban városokban és falukban lakik, mind öszve 6 Regimentekből áll. A' végbéli Katonafág 1764-ben állított-fel, áll 2 Székely gyalog Regimentből, egy Lovas Regimentből, és két gyalog Oláh Regimentből. Rendkívül való Katonafág a' mellyet az Ország háború idején ad a' Királynak, vagy mikor az Oláhok fel-támadnak, azoknak le-ültetésére és meg-zabolázására a' Nemesek fel-ülnek.

§. 48.

§. 48.

A' Király Jövedelmeiről.

A' Király jövedelme áll, 1.) a' portzióból melly telzen 1,300,000 Rhenes forintokat, de a' melly nagyobb részint a' Katonáknak, és a' Cameralis Tiszteknek fizetésére ki-megy. 2.) a' Harmintzadókából és Vámokból. 3.) a' Bányákból. 4.) Só aknákból 5.) A' Királyi Uradalmakból. 6.) a' Szászok déz'máiból. 7.) a' Taksás helyeknek árendáiból, és a' Vármegyékből be-jövő déz'mákból.

ERDÉLYNEK HISTÓRIÁJA.

§. 49.

Erdély régenten ama híres Dáciának közepe vólt, a' második Században Traján és Hadrián Tsászárok azt Római Tartományá, (Provinciává) tették, a' harmadik Században sokféle Nemzetek, főképen a' Németek nyargolództak benne, azután a' Góthusok, Gepidák, Hunnusok és Avárok foglalták-el. Vég-tére a' Kilentzedik Században Arpád hódoltat-ta-meg Tuhutum Vezér által.

Tuhutum Arpádtól azt a' parantsolatot vévén, hogy Erdélyt hódoltassa-meg, minek-előtte a' tsatához fogott vólna, Ogmandi Magyar Hadnagynak meg-parantsolta, hogy elő-re-menvén, tanúllyá-ki Erdélynek állapotját. Ez vizfsza-jöven hírül hozta, hogy ott Székelyek laknának Gyalu Vezér alatt, ki magát

Atila maradékának tartotta. Úgy gondolkodott Tuhutum, hogy az Atyafi Székelyekkel nem sok baja fog lenni. De Gyalu Vezér barátságot szerzett a' közel lakó Oláhokkal, és Tuhutumot az Almás vizénél bé-várta. Tuhutum seregének egy részét által-téven az Almás vizén, a' Székelyekkel meg-ütközött, azután hátra lévő népét-is vitézeinek tömlökre ültetvén a' vizen által vitte, elől hátul őket megverte, a' kik közzülök meg-maradtak, Erdély széleire űzte, a' maga Magyarjait pedig Magyar Országának szélén telepítette - meg.

Tuhutum úgy foglalta-el Erdélyt, hogy azt maradéki-is bírják. Az ő halála után a' Fia Horka lett a' Fejedelem, ez nem nagy hírt hagyott maga után. Horka után a' Fia Gyula lett a' Fejedelem, ki Gyula Várát építette, ma Károly Fejér-Várnak neveztetik.

Gyula Fejedelemnek két gyermekei voltak *Sárolta* Szent Istvánnak Anyja, és az ifjabb Gyula Attya halála után Fejedelem. Ez az ifjabb Gyula ellene állott Szent Istvánnak azért, hogy a' Keresztyén Vallást terjeszteni kívánta, többször Magyar Ország széleire bé-ütött és prédált. Szent István el-únván a' Gyula nyughatatlanságait, ellene ment seregével, őtet meg-verte, el-fogta, tömlöztbe vetette, a' Fejedelemséget tőle el-vette, és így Erdélyt Magyar Országgal öszve-kaptsolta 1002-ban, és attól fogva a' Magyar Királyok azt Vajdák által szinte Zápolya Jánosig igazgatták.

§. 50.

A' Magyar Országi Királyoknak históriájában elől adattatik azoknak viselt dolgok, mellyek Magyar Országot Erdélyel együtt illetik. Itt hát nem szükkfég azokról újjobban szólni. Hogy Zápolya János idejében Erdély Magyar Országtól elszakasztatott, az így esett-meg: Zápolya János Erdélyi Vajda 40 ezer emberből álló seregével meg-álván Szegeden, onnan szemléltette a' Mohátsi veszedelmet, viszfza-térvén a' II. Lajos el-esése, és halála után, és erős lévén, eggy-része által az Országnak magát Magyar Királyfágra emelte. Más része az Országnak I. Ferdinandot választván Királynak, e' között és Zápolya között háború támadott, végtére úgy egyeztek-meg, hogy Erdély a' Magyar Országi Korona alól ki-vétettetvén, a' Zápolya János birtokában légyen. A' minthogy ez után különös Fejedelmi vóltanak Erdélynek, szinte I. Leopold Tsálszárig, a' ki azt viszfza-vette 1687-ben.

§. 51.

ELSŐ VOLT ZÁPOLYA JÁNOS 'SIGMOND, kezdett uralkodni 1541-ben, meg-hólt 1571.

Ez az Atyának Zápolya Jánosnak halála előtt annak feleségétől Isabellától mintegy 10 napokkal születettvén Budán, az Attya ötödös Annyával egygyütt Martinusius György Váradi Püspök, és Petrovits Péter Temesvári Commendáns tótórlágok alá hagyta.

I. Ferdinandus Király 1538-ban János Királlyal kötött egyyesfének ereje szerént, az

Ööveg Királynétól a' Koronát és Magyar Országot vissza-kivánván, a' Török Tsáfszár Szulman 1541-ben az Isabella segítségére jött, Budát a' Ferdinánd seregeinek ostromlásától fel-fzabadítottá, de Isabellát fiával és Martinuziussal Budáról Erdélybe küldötte, olly rendelést tévén, hogy a' Tisza vizétől fogva bírja Magyar Ország részét-is, és Erdélyt. Nem fokáig bírhatta Isabella békefégyben Erdélyt, mert Martinuzius György el-álván a' Szuliman háfégy mellől, titkon Ferdinándnak ajánlotta Erdélyt, a' ki Castaldo nevű Olasz Országi Fő Tanács Urat nagy haddal bé-küldvén, a' Kolosváron tartatott Ország-Gyűlésében Martinuzius arra vette Isabellát, hogy a' Királyi Koronát adja a' Ferdinánd Követei kezébe, Erdélyről és Magyar Országról mondjon - le, elégedjen-meg a' Silésiában lévő Oppáviai és Ratibori két Hertzegefégyekkel és 10,000 aranyakkal, melyeket Ferdinánd fizessen néki, fel-nevelkedvén a' fia János 'Sigmond, Ferdinánd Tsáfszárnak és Királynak leg-kissebb Leányát vegye-el Felefégyül. Meg-is lett a' dollog. — De tsak hamar meg-bánta Martinuzius a' maga tselekedetét, ismét a' Törökökkel kezdett eggyezni, melyet Castaldó élfzre vévén, őtet Alvintzen meg-ölette. A' Ferdinánd Vitézei Castaldó ellen fel-indulván, őtet el-hagyták, Béts felé indultak, maga-is Castaldó Erdélyből ki-ment, Isabella pedig és János 'Sigmond, Silésiából Erdélybe vissz-fz-hívattattak, kik Szolimán Tsáfszárnak mint Védelmezőjöknek 10,000 aranyakat ajándékoztak Erdély

ré-

részéről, ez a Summa azután rendes adóvá lett.

Meg-holt Isabella 1559-ben Gyula-Fejérváron, és helyette Második Zápolya János kezdett uralkodni, de maga-is, az Ország Rendei-is látván, hogy gyenge még az igazgatásra, az végeztetett, hogy az három Nemzet közzül 12 Tanácsos Urak válassztassanak, a kik az Ország dolgait az ifjú Királlyal együtt folytassák.

1562-ben a Székelyek János ellen pártot ütöttek, kik Rédák László által meg-verettek, meg-ölettek, vagy el-fogatván tömlőzre hánnyattak, és a Segesvári Gyűlésben régi szabadságoktól meg-fosztattak, ki-vévén az Aranyas Széket, melly magát abba a támadásba nem elegyítette.

Meg-halván Ferdinánd, helyette az ő Fia II. Makszimilián kezdett uralkodni, ki-is hat éltendőig folytatta János ellen a háborút, de szerentsétlenül, mert János a Tsászár Katonáitól bírattatott számos helységeket innen a Tifzán, *Kassát, Bártfát, Kis Szebent, Eperjest, Lőtsét* is meg-vette, és jöllehet Makszimilián Svendi Lázár és Balassa Menyhárt által azokat a Várat majd Désig és Belftertzeig mind vízfzavette, de János az Erdélyi Tábornak Török Vitézekkel meg-szaporítván, a Makszimilián hadát ismét vízfza-nyomta.

Végteére János szövetséget kötött Makszimiliánnal illy fel-tétel alatt, hogy János 'Sigmond a Királyi titulust le-tétfzi, és a Fejedelmi méltósággal meg-elégfzik. Erdélyt és Ma-

gyar Országának némelly részit bírja holtig, azután szálljon a' Tsászárra; ha a' Török ötét Erdélyből ki-nyomja, Oppaut és Ratibort bír-hassa, unokái között adjon a' Tsászár egyet néki Feleségül. Nem sokáig élhetett ezen szövetség hasznával, mert 1571-ben mag nélkül meg-holt. Az ő idejében Blandrata György, és Dávid Ferentz vitték-be a' Sociniána Vallást Erdélyben, maga-is János Sociniánus volt.

§. 52.

MÁSODIK VOLT BÁTORI ISTVÁN, ki 1571-ben választatott a' három Nemzetnek voksa által Fejedelemnek. Ezt a' Magyarok nagy lábú Bátorinak hívták. Volt az előtt Váradi Commendáns. E' volt tulajdonképen első Fejedelem Erdélyben, mert eddig mind a' két Zápolya haláláig Királyi titulussal-élt, Erdély is Magyar Országhoz tartozott, de Bátori István idejében el-vált Magyar Országtól, és szabad Fejedelemséggé lett.

Ez, hogy Erdélyt békefényben helyheztethesse, a' különböző vallásúaknak szabadságát törvénnyel meg-erősítette, de a' Sociniánus Tanátosokat Udvarától el-tiltotta.

Békési Gáspár, a' ki Jánosnak leg-kedvesebb Tanátosa volt, vágyakozván a' Fejedelemségre, a' Bátori Választásának ellene mondott, Makszimiliántól sereget kérven azzal Erdélybe be-ütött, a' Vármegyebéli Nemesek és Székelyek el-hagyván a' választott Fejedelmet, hozzá állottak. De Bátori István az Erdélyi Szászokkal, és a' Török segítségével a' maga ha-

hadát meg-erősítvén, Békési Gáspárt meg-ver-te, az Országból ki-űzte, a' pártos Nemese-
ket és Székelyeket részszerént fel-akasztatta,
részszerént orrokat, fülöket el-vágatta. Ezért
a' Török segítségéért az Erdélyi 10 ezer arany-
ból álló adó, 5 ezer arannyal szaporított.

Meg-hívattatván Bátori István a' Lengyel
Királyságra, Erdélyi Fejedelemnek maga után
ajánlotta testvérét *Bátori Kristófot*, de az u-
tán-is Erdélyről soha el-nem felejtkezett. Lett
hát

§: 53.

HARMADIK Erdélyi Fejedelem BÁTORI
KRISTÓF, 1576-ban Bátori István tanácsából
és a' három Nemzetnek meg-eggyezett aka-
rattyából; ki-is *Lelefszi János* Jesuita javallá-
sából a' Jesuitákat Erdélybe 1579-ben be-fo-
gadta, számokra Kolosváron szép Klastromot
és Oskolát építtetett, *Dávid Ferentzet* az Uni-
táriusok Püspökjét a' Dévai örökös foglagra
vettette, azért, hogy azt tanította, hogy az
Úr Jézust imádni nem kell. Meg-öregedett ide-
jében, birodalmának 6-dik esztendejében a'
köszvényben meg-holt 1581-ben, kit Bátori
István nagy pompával Gyula-Fejérváron el-
temettetett. Helyében lett

§: 54.

NEGYEDIK Fejedelem BÁTORI 'SIG-
MOND, 1581-ben Bátori Kristófnak, és Bots-
kai Erzsébethnek 12 esztendőben forduló Fia,
kit az Attya ajánlott az Országnak, Bátori Ist-
ván

ván Lengyel Király pedig a' Fő Rendek meg-
egygyezésével a' Fejedelemségben bé-iktatott.
Azt írják felőle, hogy születtetvén, az Anya
méhéből egy marok vért hozott jobb kezé-
be e' világra, mellyet úgy magyaráztak mint
az ő kegyetlenségének jelét, a' minthogy vál-
tozó és kemény természetű ifjú volt, melly
miatt Erdély nagy veszedelembe esett.

Minthogy választásakor gyenge volt, Bá-
tori István 3 Uri személyeket rendelt melléje,
úgy mint *Kendi Sándort*, *Sombori Lászlót*, és *Ko-
vasótzai Farkast* a' Cancelláriust, hogy az Or-
szág dolgait az Ifjú Fejedelem neve alatt foly-
tassák, de minthogy egymással meg-nem egy-
gyeztek, Bátori István le-tette őket és 1585-
ben egyedül *Gétzi Jánost* tette Gubernátorrá.
Ez igen jelesen nevelte az Ifjú Fejedelmet, 's
az ő életében jól-is folytak az Ország dolgai,
de meg-halván 1587-ben 's a' Fejedelem az
igazgatást kezéhez vévén, az Ország békesfé-
ge hanyatlani kezdett. Mert gyalázatnak tar-
totta a' Törökkel tzimborálni, Rudólf Császár
mellé állott, a' Móldvai és Oláh Vajdákkal
egygyütt, mellyért a' Fő Rendek igen nehez-
teltek 's el-végezték, hogy ötöt a' Fejedelem-
ségtől meg-foltszák. Ezt Bátori 'Sigmond ész-
vévén a' pártosokat a' Kolosvári Gyűlésben
el-fogatta, fejeket vétette, jószágait maga
számára el-foglalta, azután 1594-ben Botskai
István által (ki az ő Anyának testvér Ötse
vált) Rudólf Császárral szövetséget kötött,
illy fel-tételek alatt: hogy Erdély, Móldva,
és Havas-alfölde a' szövetségbe foglaltatva le-
gye-

gyenek, és Magyar Országának némely részeit 'Sigmond Fejedelem tellyes hatalommal bír-hassa; ő Arany gyapjas Fejedelmi titulust vi-selhessen; Rudólf az Ausztriai Házból való Her-tzeg Kis-Afzszonyt adjon néki Felelőségül, ha szükfég lesz, a' Kassai Commendáns a' Tsá-szár vitézeivel segítségére menjen; ha 'Sigmon-dot a' Török Erdélyből ki-nyomná, a' Tsá-szár olly alkalmatos helyet rendeljen néki, ho-ott Fejedelmi módon élhessen; sőt az Erdélyi Lakosok-is, ha a' Török által ki-hajtatnának, Magyar vagy Német Országba bé-fogadtassa-nak, ha 'Sigmondnak maradéka nemlész, Rud-olfra szálljon Erdély. Ez a' szövetség vég-hez menvén, Rudólf Stiriai Hertzeg Károly-nak Leányát, Mária Kristinát Botskai István által a' 'Sigmond számára el-küldötte.

Nem sok idő múlva a' lakadalom után 8 ezered magával Havas-alföldébe indúlt. Mi-hály Vajdát maga mellé vévén Sinan Basának 26 ezer válogatott Törökökből álló táborát igen meg-verte. Tsak hamar azután a' Törö-kök meg-újjították Bátori 'Sigmond ellen a' har-tzot, de ő Borbély György és Székely Mó-zes Generálisok által ezen Törökök közzül-is 15 Fő Basákat, és 12,000 Törököket le-vá-gatott, a' pártos Oláhok közzül pedig nyöltz ezeret, és eképen e' két nevezetes győzede-lem után Temesvár vidékét a' Tisza és Duna körül el-foglalta.

Midőn a' Török Tsászár Mahumet Eger alá szálván azt meg-vette, Bátori 'Sigmond-is Makszimilián Hertzeggel ellene ment, Ke-refz-

refztesnél meg-verte, de minthogy a' Németek és Magyarok a' prédának estek, a' Törökök és Tatárok újjobban reájok rohanván, őket meg-verték 1596-ban.

Meg-únván Bátori 'Sigmond a' fok bajt, Erdélyt Rudólf Tsászárnak ajánlotta, kívánván tőlle elztendőnként 50 ezer aranyat, az Oppani, és Ratibori Hertzegséget. Az Erdélyi Rendek 1598-ban Fejérváron gyűlvén Rudólf Tsászár hűségére bizonyos fel-tételek alatt meg-esküdtek, a' Tsászár Követtyei-is, a' Tsászár neve alatt hasonlóképen hittel kötelezték magokat bizonyos fel-tételeknek megtartására. Melly meg-lévén Bátori 'Sigmond az Ország-Gyűlésében el-bútsúzott, az Ország Tárházában mindeneket prédára hányt, a' régi Királyok Diplomáit, Leveleit egy rakásba meg-égette, a' Mátyás Király sisakját és kardját egy Darabantnak ajándékozta, 's úgy ment ki az Országból.

De még sem nyughatott Bátori 'Sigmond Silésiában, hanem meg-értvén hogy Makszimi-lián Ausztriai Hertzeg útba volna, hogy Erdély igazgatását kezéhez vegye, meg-bánta dolgát, Fejedelmi ruháit le-vetkezvén, durva és alávaló köntösben öltözött, Lengyel Országon által seregével Kolosvárra ment, a' Rendek meg-egygyezésével a' Fejedelemséget kezéhez vévén a' Tsászár Követtyeit árestomba vettette, 's azután az Országból ki-küldötte; hogy magát a' Tsászár ellen óltalmazhassa a' Törökhöz folyamodott, de a' ki őtet meg-vettette, 's ellene háddal készült. Meg-íjjedvén Bá-

Bátori 'Sigmond, a' maga Bátyját *Bátori András* Kardinálist Prussiából magához hívatván, a' Meggyesi Ország Gyűlésében a' Fejedelemséget néki által adta, Felelőségét Stiriába vizsgálva küldötte az Anyához, maga Móldván által Lengyel Országba költözött 1599-ben.

§. 55.

ÖTÖDIK Fejedelem lett BÁTORI ANDRÁS 1599-ben. Ez Rudólf Tsászár híre nélkül emeltetvén Fejedelemségre, csak egy esztendőig se bírhatta azt a' méltóságot, mert Rudólf Tsászár ösztönözésére *Mihály Vajda* Havasalföldéből 3 ezer Oláhokból, Lengyelekből, Szászokból és Székelyekből álló haddal Erdélybe jött András ellen, az ő seregével megütkezött, azt igen megverte, maga Bátori András a' hartz helyéről elszaladván, mind addig bújdosott, míg nem az Oláhok fejét vették, 's kópjában vonták, 's Mihály Vajdához vivén, néki egy tálba bémutatták. Lett hát helyette

§. 56.

HATODIK Fejedelem *Mihály Oláh Vajda*, a' ki elfoglalván Erdélyt, az egész Tartományban irtóztató kegyetlenséget és prédálást vitt véghez, a' Papoknak, Szűzeknek, Csetszopóknak nem kedvezett, a' Fejedelmek temető sírját Fejérvárt felverte, azokban lévő gazdagfágot elragadozta. Az Ország Rendei kérték Mihályt, hogy tekintené a' Lakosok Privilegiumát, ő pedig kardja markolattyát

lattyát meg-ragadván, így szóllott: *Ti Erdélyiek jól meg-nézzétek, mert ez az én Privilegiumom.*

1600-ban Bátori 'Sigmond Lengyel Országból Erdélybe jött, annak igazgatását kezéhez venni, és a' Bátori András halálát meg-boszfizálni akarván, de Mihály Vajdától meg-verettetett, a' ki Bástával egygyütt Erdélyt feltettebb lanyargatta. Básta irigyelvén Mihálynak a' prédát, és a' Tsáfzár népét az Erdélyi vitézlő Fő Rendekkel eggyesítvén, Mihály Vajdát *Mirifzlónál* meg-verte, és az Országból ki is űzte.

1601-ben az Erdélyi Rendeek a' Tsáfzár-hoz követeket küldöttek, hogy ha Makszimi-lián Erdélybe nem jöhetne, ne ellenzene az újj Fejedelemnek választását, 's ez alatt az idő alatt Bátori 'Sigmondot ismét Fejedelemnek választották, a' ki 35 ezer vitézekkel Gorofzló nevű falunak határán Bástától és Mihály Vajdától (kit a' Tsáfzár kegyelmébe vett) igen meg-veretett, 's ez okon Bátori 'Sigmond ismét Lengyel Országba ment.

Ez után a' győzedelem után Básta Kolosvárra ment, és Mihály Vajdát Tordán megölette.

1602-ben Básta Erdélyben nagyon kegyetlenkedett, és Erdélyt annyira pusztította, hogy az emberek magok vonnák az ekét, és a' két kerekű talyigát, melyet Básta szekérének neveztenek. Bátori 'Sigmond pedig Rudólf Tsáfzár-hoz követeket küldvén, tőle magának kegyelmet kért, azt igérvén, hogyha a' Tsáfzár a' szövetség szerént esztendőnként neki

az

az 50 ezer aranyakat meg-adna, magát Erdélyből ki-vonván a' Tsászárszárnya alatt magános életet élne. A' Tsászárszár ötet kegyelmébe vette, Erdélyből ki-költözvén onnan Lobkovitz nevű Várba, tovább Prágába vitetett, holott szegény állapotban 1613-ban guta ütésbe meghalt.

Ebben az idő tájban Székely Mózes Erdélyben újabb támadást indított, de Bástatól Fejér-Vár mellett az ő hada meg-verettetett, maga pedig Temesvár felé el-szaladott.

§. 57.

HETEDIK Fejedelem lett SZÉKELY MÓZES 1612-ban, kit a' Rendei választván, a' Török Tsászártól meg-erősítették, a' Török segítségé által *Karan-Sebest, Fejervárt, Kolosvart és Szebent* meg-vévé, midőn Brassó felé menne, Raduly Havas-alföldi Vajdától hada meg-veretteték, maga pedig az hartzon meg-öleték, és eképen Básta az egész Országot Rudólf Tsászár számára el-foglalta.

1604-ben Rudólf Tsászár Bástat Erdélyből ki-hívatván Magyar Országban egész hadát reá bízta, helyébe Erdélybe Belgioso Fő-Generálist küldötte, kit Botskai István meg-vert, Erdélyből és Magyar Orzágnak némely részeiből ki-rekesztvén, Kassára kergette.

§. 58.

NYÓLTZADIK Fejedelem volt BOTSKAI ISTVAN 1604-ben, ki a' maga hadát Török segítséggel meg-erősítvén, Magyar Országban

a'

a' Sajó vize mellett Bástával meg-ütközött, az ő népét Béts felé kergette, felső Magyar Országot el-foglalván, Szerencsen Ország-Gyűlést hirdettetett, melyben Erdélyi Fejedelemségre emeltetett, onnan Kolosvárra térvén a' Rendeiktől Fejedelemnek esmértetett, onnan Felső Magyar Országba menvén, annak nagyobb részét birodalma alá vetette,

1606-ban Illyésházi Istvánt a' Tsászárhoz küldvén, általa a' Bétsi Szövetséget meg-kötötte, mellynek ereje szerint Imperiumi Hercegi Titulust nyert, a' Tsászártól Erdély' valólagos Fejedelmének és Székelyek Ispányának, Magyar Ország némelly részeinek a' Tiszáig, örökös Urának esmértetett, ha fiú magzattya nem lenne, hogy a' Tsászárra szálljon Erdély 's minden birodalma, és a' Protestánsok Vallásának szabad gyakoroltatása legyen meg-határozottatott.

Botskai nem sokáig gyönyörködhetett ezekben, mert Kátai Mihály a' maga Cancelláriusa mérget adván néki innya, Kassán életének 50 éltendejében meg-hólt, teste Fejerváron Erdélyben el-temettetett, az ő palotás Vitézei Kátai Mihályt kontzról kontzra vagdalyván.

§. 59.

KILENTZEDIK Fejedelem volt RÁKÓTZI 'SIGMOND, ez előtt a' Botskai István Hadának Fő Vezére, kit midőn a' Rendeek választottak volna, a' Fejedelemséget semmiképen fel-vállalni nem akarta, 's 1687-ben a' Kolosvári

vári Gyűlésben mintegygy akaratja ellen emelték a' Fejedelemségre. Egy felől beteges, és törődött ember lévén, más felől észre vévén, hogy Bátor Gábor igen vágyakodott az Uralkodásra, rá únt a' Fejedelemségre és azt *Bátor Gábornak* hagyván, Szerencsre Magyar Országba a' maga jöszágába költözött, 's ott meg-holt.

6. 60.

Helyébe hát BÁTORI GÁBOR választaték TIZEDIK Fejedelemnek 1608-ban illy fel-tételek alatt, hogy a' Fejedelemséget az Orzághíre nélkül el-ne idegenítse, a' szabad választatása a' Fejedelemnek meg-tartassék, az Ország Törvénye szerént tégye az igazgatást, ki-nek ki-nek privilegiumát meg-örizze, a' négy Vallásnak szabad gyakorlást engedjen, mind a' két Tsászárral békefében éljen.

A' Fejedelemségben meg-erősítettvén, mindjárt ki-mutatta ifjúi gonofzágát, mellyért tsak hamar kedvetlenfébe esett.

1610-ban egynehány végbéli és Magyar Országba tartozó Uri Rendekeket vasba verettvén II. Mátyás Magyar Orzági Királyt az ellene való hadakozásra indította. 1611-ben az Havas-alföldi *Raduly Vajdát* Orzágból ki-kergette, ki-is a' Móldvai Vajdával Petráskóval egyesítvén magát a' Bátor tábort Brassónál öfzve-rontotta. II. Mátyás Magyar Király ellene Erdélybe Forgáts Sigmondot küldötte, de Bátor hadát jó rendbe szedvén, Forgátsot egész hadával együtt Erdélyből ki-

hajtotta Nagy András Hajdúk Kapitánya által és a' Török segítségével,

Ezen győzedelmében fel-fuvalkodván Bátor Gábor a' lakosokon kegyetlenkedett, Nagy Andrást az Hajdúk Kapitányát borozás közben agyon-verte, minden felé prédálást és gyilkosságokat vitt véghez, és valamint maga, úgy katonái hallatlan bújálástot gyakorlottak, annyira, hogy miatta a' tilztesléges Alsó-nyok és Leányok Templomba se mertek járni. Ezekért a' föld-népe előtt utálatossá lett.

Félvén a' nép zendülésétől, és boszszúálásától, és a' Töröktől magának segítséget kérni akarván *Géczi Andrást* meg-hitt emberét Konstantinápolyba követtségbe küldötte, de a' ki Bátorinak minden gonofságait előladván; a' Török Tsászár *Géczi Andrásnak* adta a' Fejedelemséget. Géczi visszafutván Erdélybe, a' mellette lévő vitézekkel meg-támadta Bátor Gábort, de tőle meg-győzöttetett, és az Országból ki-űzöttetett.

Bátor Gábor a' Töröktől-is félvén, a' maga népéhez sem bízván, magát II. Mátyás Király óltalma alá ajánlotta, de Bethlen Gábor őtet azért 1613-ban az Országból ki-űzte; ki-is Váradra szaladván, Nadányi György és Szilasi János fegyverek által meg-ölettetett, teste Etseden el-temettetett.

§. 61.

TIZENEGYEDIK Fejedelem BETHLEN GÁBOR lett. Harma- nappal a' Bátor Gábor halála után *Skander Bosniai Basa* Achmet Tö-

Török Tsászárnak nevével az Erdélyi Fejedelemséget Bethlen Gábornak ajánlotta, a' kit a' Rendei 1613-ban a' Kolosvári Gyűlésben örömmel fogadtak, ily feltételek alatt, hogy ő mint Erdélyi Fejedeleme a' Török Tsászártól függjön, a' szomszéd Országokkal békefényben éljen, Erdélyt a' maga szabadságában megtartsa, a' négy Vallásnak szabadságot engedjen.

1614-ben Szász Meggyesen Ország-Gyűlést tartatott az Ország dolgainak elrendelésére, holott a' Bátori Gábor hűséges vitézi és baráti közzül, Nadányit és Szilasit a' Bátori Gábor haláláért üzöbe vették, egy Toronyba felkergették, 's onnan erőszakosan lehányták.

Minekutána Bethlen Gábor *Lippát, Jenőt, Aradot*, ígérete szerént a' Törököknek kezébe adta, és magát a' Török Tsászár engedelmeire hittel ajánlotta, az Ország is egy kevéssé megnyugodott.

1616-ban a' Tsehektől ki-hívattatván Magyar Országra jött, Pozsonyig az Országot elfoglalta, a' Pozsonyi Várat Forgáts Sigmunddal megvévén a' Magyar Koronát is kezébe vette, 1620-ban elébb Kassán, azután a' Beiztertze Bányai Gyűlésben Magyar Királynak neveztetett. 1621-ben próbáltatott ugyan II. Ferdinánd Magyar Király és Bethlen Gábor között a' békefény megkötése Hainburg Városában Ausztria szélében, de minden haszon nélkül: a' háború hát tovább folytattatott, a' Ferdinánd Buquoi nevű Vezére Bethlen Vitézi ál-

tal Újvár alatt öszve-vagdaltaték, nem különben Dampier-is Pozsonynál halálra lövetteték.

1622-ben Ferdinánd és Bethlen Gábor Niklasburg nevű városban meg-békéltek, illy fel-tételek alatt: hogy Bethlen Gábor a' Királyi Titulust tégye le a' Fejedelmi Titulussal meg-elégedvén, a' Magyar Koronát adja vissz-fra, Magyar Országban a' hét Vármegyéket, Kassát, Silésiában Oppaut és Ratibort bírja és elztendőnként onnan 80 ezer forintokat végyen, de ez a' kötés nem vólt állandó, mert 1623-ban Bethlen Gábor ismét nagy haddal ki-ütött Magyar Országba II. Ferdinánd ellen, de tsak ugyan 1624-ben meg-békéllett, a' Bétsi szövettség a' Vallás eránt meg-erősítettvén, és Etsed Vára az egész Uradalommal egygyütt örökösen Bethlen Gábornak adattatván.

A' Bethlen Gábor Felesége Károlyi Susánna meg-halván; második feleségül vette a' Brandenburgiai Választó Fejedelemnek, Leányát *Katalint* 1626-ban, 's azonnal a' Ferdinándal kötött békeséget fel-bontja, táborát Neográd felé mozdítván, a' Német Országí Tsáfszár ellen hadakozó Protestáns Német-Országí Vitézekkel, és Budai Murczán Basával öszve-tsatolja, de 1627-ben ismét meg-békélvén Erdélybe vissz-fra-tért, és mind a' két Tsáfszárral békeségben élt.

Fejérváron a' Reformátusok számára Akadémiát fundált, mellynek maradéka a' Maros-Vásárhelyi Collegium, életének 49-dik elzten-dejében 1629-ben meg-hólt vízi betegségben, és Fejérváron el-temettetett.

§. 62.

TIZENKETTÖDIK Fejedelem **BRANDENBURGIAI KATALIN**, ki-is férjének rendelése szerént 12 Tanácsos Uraknak igazgatások alatt kezdette a' Fejedelemséget viselni 1629-ben. Fel-tette vólt magában, hogy a' Fejedelemséget magával egygyütt által-adja Csáki István-nak, a' kit igen meg-szeretett, és férjének vá-lasztott, melly végett Kanstántzinápolyba kö-veteket küldött a' Tsászárhoz, de ezt meg-tudván az Ország Rendei, és illetlennek ítél-vén, hogy idegen Afzszonytól fügjenek, 1630-ban a' Kolosvári Gyűlésben az Országról le-mondani kényszerítettet, és ki-költözött Erdélyből, Magyar Országba néhai férje jószá-gába magát meg-vonta, ezután Német Or-zszágba vízfza - menvén, Ferentz Szakszóniai Fejedelemhez újjobban férjhez ment.

§. 63.

TIZENHARMADIK Fejedelem **BETHLEN ISTVÁN** Bethlen Gábornak Ötse 1630-ban választatott Fejedelemnek, de abból ki-ejtette magát. Mert előre nem bízván magához, hogy Fejedelemnek válasszassék, a' maga Fiát *Bethlen Istvánt*, és Vejét *Zólyomi Dávidot* titkon Rákótzai Györgyhez küldötte Sáros Patakra, és maga 's a' Rendei nevével a' Fejedelemséget néki ajánlotta. Azomban a' Rendei Bethlen Istvánt válassztották Erdélyi Fejedelemnek, utánnok küldött ő az említett követeknek, vízfza-is hívatta; de már akkor meg-hívták Rákótzit, lietsféggel Váradra el-is hozták, és

tsak el-hűltenek, hogy hallották Bethlen István választását. Rákótzí szerte széllyel Leveleket és ajándékokat küldött a' Rendeknek, reá vette őket, hogy újj Ország - Gyűlést hirdessenek, 's az elébbi Fejedelem választását vi'sgálják-meg.

Azt végezték azért az Erdélyi Urak, hogy újjabban voksollyanak, 's el-is végezték, hogy Bethlen István helyett Rákótzí György légyen Fejedelem, a' Bethlen István Fia és Veje - is Rákótzíhoz hajolván. Lett hát

§. 64.

TIYENNEGYEDIK Fejedelem I. RÁKÓTZI GYÖRGY 1630-ban. Ez a' Rákótzí György a' Fejedelem Rákótzí 'Sigmond Fia, és Bethlen Gábor Hadának Magyar Országban Fő-vezére volt. Ez a' Segesvári Gyűlésben elsőben a' hitet le-téven a' Fejedelemségre választatott. Zólyomi Dávidot mindjárt Hadi seregének Fő - Vezérévé tette, de az ifjú Bethlen Istvánt meg-ditsérvén üresen botsátotta - el.

1631-ben Brandenburgiai Katalin Rákótzit Erdélyben meg-látogatván, és a' Fiát Rákótzí 'Sigmondot Fiának fogadván, Munkács Várával, mellyet néki Bethlen Gábor hagyott, meg-ajándékozta.

1632-ben II. Ferdinánd Tsáfszár helybe nem hagyván Rákótzí György Fejedelemségre lett választatását, Elzterházi Miklós Palatinust nagy haddal Erdélybe küldötte Rákótzinak ki-üzésére, és Erdélynek el-foglalására: de Rákótzí elébb ki-ütött Magyar Ország-

ra 's Eszterházit meg-verte, vízfőzra-hajtotta, azért-is a' Tsáizár őtet Fejedelemlennek esmérte. Ugyan ebben az esztendőben Zólyomi Dávidot Kővárba örökös fogfágra vitette, mint-hogy fel-fuvalkodván mind Rákótzit semminek állította, mind a' Nemesi Rendekeket meg-nyomorította.

Idősb Bethlen István panaszolván a' Török Tsászárnak Rákótzitól lett meg-bántatását, a' Tsászárt keményen meg-parantsolta Török vitézeinek, hogy Rákótzit üzzék-ki Erdélyből, Bethlen Istvánt a' Fejedelemségbe vízfőzra-állítsák, de Rákótzit Szalontánál eleibe menvén a' Basának meg-hartzoltanak, egymáshoz követeket küldvén, Rákótzit, Bethlen Istvánnal meg-békéilett.

1641-ben III. Ferdinánd előtt esedezett a' Magyar Országgi Protestánsok Vallásának 's Papjaiknak Szabadságokért.

1642-ben Fiát II. Rákótzit Györgyöt életében Fejedelemségre választatta, 1643-ban említett Fiának *Bátori 'Sófiát* feleségül el-vétette, a' kitől 1645-ben I. Rákótzit Ferentz született.

1644-ben a' Svékusokkal szövetséget vetvén III. Ferdinánd ellen Magyar Országba, onnan Morva Országba küldötte seregét, és ott a' Svékusokkal öfzve-tsatolta, mindenféle erőszakoskodott, míg nem 1646-ban meg-lett Lintzben a' békefég, mellyben Rákótzit a' Római Birodalombéli Hertzegi Titulust, az Oppáviai, Ratibori Hertzegféget, Magyar Országba hét Vármegyéket, mellyeket Bethlen Gá-

bor bírt volt, a' Protestánsoknak-is Vallások szabados gyakorlását nyert.

1648-ban midőn a' Lengyel Országi Királyságot nagy költséggel munkálódna Varsoviában Bethlen Ferentz által, hirtelen betegségbe esvén, meg-holt életének 54-dik esztendejében, és Fejér-Váron el-temettetett.

§. 65.

TIZENÖTÖDIK Fejedelem lett II. RÁKÓ-TZI GYÖRGY, 1648-ban, noha Attya életében 1642-ban válásztatott Fejedelemnek, de a' birodalmat csak Attya halála után vette kezére. Jeles elméjű bölts és vitéz ember volt, ha jó végre akart volna azokkal élni.

Attyának minden rosz akaróit meg-engesztelte, a' fényes Portának három esztendőkre háromszor 15,000 aranyakat küldött, mellyeket az Attya küldeni el-mulatott, mellyért nem csak a' Fejedelemségbe erősített meg, hanem a' Móldvai 's Oláh Vajdák-is igazgatása alá-adattattak.

Fel-fúvalkodván ezen szerentséjében vendégeskedett, dorbézolt, Kemény János és Patki István által Basilius Vajdát Móldvából kihajtya, minden kintsét fel-prédállya, helyébe Móldvai Vajdává *Stefánt* a' Cancelláriust teszi. Constantinust az Havas-alföldi Vajdát, kit a' palotás hajdúi tisztségtől meg-fosztottak hivatalába viszsza-tette, a' Rátz Hajdúkat mint a' barmokat le-mészároltatván.

1655-ben a' Fia Rákótzai Ferentz Attya életében Fejedelemségre válásztatott, hogy annak halála után igazgassa az Országot.

Rákótzai Györgyöt némelly Lengyel Urak a' Lengyel Országi jövendőbéli Királyfággal bízatták, azért-is midőn Casimirus Lengyel Király a' Tatár Chánnal, és a' Kozákokkal hadakozott volna, egy néhány ezer vitézeket küldött a' Lengyelek segítségére, mellyért a' Lengyelek a' Tiszteket és vitézeket meg-ajándékozván, a' Fejedelem Fiát Rákótzai Ferentzet, és sok Magyar Fő Rendekeket a' Lengyel Nemesfég közibe írtanak.

1656-ban újjobban segítséget kértek tőle a' Lengyelek, a' Svékusok és Kozákok ellen, azt igérvén a' Lengyel Király néki, hogy a' Fiát Rákótzai Ferentzet Fiának fogadja, hólta után a' Királyfágra ajánllya, tsak hogy a' R. Catholika Vallásban neveltessék. Ezen meg-indulván Rákótzai György nem hogy segítette volna a' Lengyeleket, sőt ellenek késedelem nélkül hadat készített maga vágyván a' Királyfágra, mellyet már némelly Lengyel Urak igértek néki. Ettől tiltották őtet mind a' két Tsászárok, de haszontalan. Mert a' Svékusokkal és Kozákokkal öszve-szövetkezvén, havas, essős időben, hideg télnek idején nagy bajjal bé-ment Lengyel Országba, hogy azt erővel el-foglalja, meg-is vett némelly Városokat, maga betegségbe esvén; de a' Svékusok és Kozákok magokat Rákótzaitól el-vonván, midőn a' kietlen pusztás helyeken bódorgott volna, a' Lengyelektől nagy sáttzal változott-meg. Annyi hogy a' Lengyelek kezéből ki-szabadult, a' Tatár Chán reája rohant, maga Rákótzai György 300-zad magával

alig szaiadt Maramarosba, el-bádjadt hadát pedig *Kemény Jánossal* együtt Podoliában a' Tatárok kardja élire, és rabfizijára hagyta, maga Kemény János és Apafi Mihály több Fő Tisztekkel a' Krimi rablágra vitettek.

A' Lengyelek-is pedig a' Munkácsi Uradalomra ki-tsapván Rákótzinak minden jószágát fel-dúlták, és egész Sáros Patakig pusztították.

A' mi mindezeknél több, mihelyt haza érkezett, a' Török Tsáfzártól Fejedelemségétől engedetlenségéért meg-fosztatott, és így

§. 66.

TIZENHATODIK Fejedelem lett 1658-ban **RÉDEI FERENTZ** Maramarosi Fő-Ispány, a' Török parantsolatjára Fejerváron választatván, olly formán, ha Rákótzit a' Török Tsáfzárt meg-nem engesztelhetné. Rákótzit el-bútsúzott az Országától és Etsedre ment lakni, de némelly Uraktól ösztönöztetvén hogy a' Fejedelemséget másnak ne engedje, fegyveres néppel be-ment Erdélybe, a' Meggyesi Gyűlésben arra kényszerítette a' Rendekeket, hogy őtet Fejedelemnek esmérjék, azt igérvén, hogy ha őtet az Ország elébbeni Fejedelemségébe visszafizti, bár öletteness-még, ha az ő idejében a' Török Erdélybe bé-jő. Csíkot és a' három Széket fel-ültetvén Meggyest meg-fizállotta, a' Tanáts Urakat és a' Rendekeket a' Várba izorította, Rédei Ferentzet a' maga jószágába küldötte, magának tulajdonítván a' Fejedelemséget; két ezer gyalog, két ezer Lovas vitézekkel Lippa felé indúlt *Szinán* Budai Basát, a' ki-

kinek parantsolatja vólt, hogy Rákótzit az Országból ki-verje, meg-verte.

Ezen meg-haragudván a' Török Tsászfár, a' Fő-Vezért 100,000 Törökökkel Rákótzit el-
len küldötte, a' Tatár Chán-is számtalan Ta-
tárokkal, mint a' záporesső Erdélyt elborít-
tya, és többet száz ezernél rabfíjára kötözött.
Akkor égett-meg a' Fejérvári Ref. Collegium
minden könyveivel együtt, a' Deákok fegy-
vert fogván a' Tatórok ellen nagy részént el-
vesztenek, a' kik meg-maradtanak, *Enyedre*
vonták magokat *Vásárhelyi Péter* Professorjok-
kal.

Az Ország *Barcsai Akóst* követtségben
küldötte a' Fő-Vezérhez a' végett, hogy ő-
tet engesztelné-meg a' föld népe eránt, a' ki-
is valamennyire hajlott, de a' föld népére
igen nagy Summából álló duplás adót vetett,
és azt rendele, hogy Rákótzit helyett a' Követ
Barcsai Akós légyen a' Fejedelem, kit 2000
Törökkel 1657-ben bé-is kísértetett. Lett hát

§. 67.

TIZENHETEDIK Fejedelem BARCSAI Á-
KÓS 1659-ben, a' ki Segesváron a' Fejede-
lemségbe a' Rendek által bé-iktattatott. De
Rákótzit nem szenvedhette, hogy a' Fejedelem-
ség tőle el-véttetett, üldözte *Barcsait*, magát a'
Maros-Vásárhelyi Gyűlésben ismét Fejedelem-
nek esmértetni kívánta. Barcsai nem bízván
maga erejéhez, a' Temesvári Basához szala-
dott, és a' Török Tsászfártól segítséget kért,
ki-is bízta a' Barcsai dolgát a' Budai Basára.

Ez

Ez nagy haddal Rákótzai ellen menvén, ötet Erdélyből ki-kergette, és Barcsait a' Fejedelemségében bé-állította. De alig ment - ki a' Basa Erdélyből, Rákótzai ismét meg - támadta *Barcsait*, és Szebent meg-szállotta 1660. *Szejdi Achmet Basa* ezt meg-értvén, tavaszra kelve Budáról nagy haddal Erdélybe indult, Rákótzival közel Kolosvárhoz meg-ütközött, feregét meg-verte, Rákótzit halálos sebbe ejtve Váradra szalasztotta, holott meg-holt 1660-ban életének 39-dik esztendejében, teste Ecsedre, onnan Patakra vitettetvén el-temetetett édes Annyával, a' nagy kegyeslegű Lorándfi 'Su'sánnával, ki nagy bánatjában Fia után csak hamar meg-holt.

§, 68.

TIZENNYÓLTZADIK Fejedelemnek következett volna I. RÁKÓTZAI FERENTZ II. Rákótzai Györgynek a' Fia, minthogy már 1655-ben az Országtól Fejedelemségre választatott, de Attyának Szerentsétlensége miatt el-esett a' Fejedelemségtől, és annak csak Titulusát bírta. Ez Magyar Országba jöven lakni Patakra Bátori 'Sófia Annyával, Attya halála után a' R. Catholica Vallásra állott, és Feleségül vette magának Zrínyi Péter Horváth Orzági Bán Leányát *Zrínyi Ilonát*, kitől születtetett II. Rákótzai Ferentz 1674-ben. Tsendesen lakhatt volna a' Magyar Korona alatt, de *Zrínyi Péter, Nádasdi Ferentz* 's egyebek ösztönözéséből a' Király ellen való támadásba elegyedett, melly ötet nagy veszedelembe ejtette volna,

na, ha a' Jé'suiták és édes Anyja nem esedeztek volna életéért Leopóld Tsászárnál.

Meg-kegyelmezett ugyan néki a' Tsászár, de úgy, hogy Trentsényi Uradalma nélkül el-
légyen, minden Váraiban Német őrző Kato-
nák legyenek, 400,000 forintokat fizessen. Bá-
tori 'Sófia pedig a' Jé'suitáknak hűségéért Kas-
sán szép Templomot, és az Akadémiát épít-
tette, a' Pataki Ref. Collegiumból az ifjúsá-
got ki-hajtván, javaikat a' Jé'suitáknak adta.
Bé-tellyesítvén Rákótzí Ferentz ezeket, azu-
tán tsendesesen élt és végre 1677-ben meg-holt,
hagyván maga után Rákótzí Juliánnát, kit az-
után Gróf Aspermont vett-el, és *Rákótzí Fe-
rentzet.*

A' Rákótzí Familia igen gazdag volt,
mert a' két Rákótzí György majd minden pén-
zét Erdélynek Patakra takarta, mellyért az
Erdélyiek közpélá beszédben azt szokták mon-
dani: *A' Patak vitte-el a' mi pénzünket.*

Egy szegény Pataki Deáknak-is jutott eb-
ből a' pénzből, mert mikor a' Bodrok part-
ján tanúlgatna, kedves tsókája a' Kints-tar-
tó Házból ki-terjesztett könyvébe 200 aranyat
hordott, mellyel Akademiákra fel - ment,
meg-ölvén azután a' tsókát, hogy többet ne
lopjon.

§. 69.

TIZENKILENTZEDIK Fejedelem volt KE-
MÉNY JÁNOS 1660. Kemény, Rákótzinak Fő
Generálisa, a' Tatár rablágból ki-szabadulván,
Rákótzí halála után a' Csíki és Gyergyói Szé-
kelyeknek ösztönözéséből, 's némelly Erdélyi
Rá.

Rákótzival ki-futott népnek kívánságára hadat szerzett Magyar Országban, a' Segesvári Gyűlésre; melyben *Bartsai Akós* az Ország dolgairól tanátskozott, *Bartsai Gáspár* Generálist vitézeivel le-vágatta, *Haller Gábort* és *Bethlen Jánost*, a' kik eleitől fogva *Bartsai Akóshoz* nagy hűséggel viseltette nek, magához hívatván többé vizsgálja nem bótátotta, *Bartsai Akóshit* alatt a' Fő Rendek előtt való befélgetésre magához hívatván, arra vette, hogy a' Töröktől vagy mástól segítséget ne kérjen magának, a' népet az eránta való hűség alól szabadnak mondja, és magát az Ország következő Gyűlésének végezéséhez szabja.

Az Ország Rendei mind *Bartsai Akosnak* változó elméjét, mind a' Töröknek fizetni szokott nagy adót, mely *Bartsai* idejében igen meg-fzaporodott, meg-únván, *Kemény János* pedig a' Fejedelemség után járván 1660-ban Erdélyi Fejedelemnek választaték, *Bartsai Akos* pedig abból ki-vetkezteték. *Kemény János* levelet íratott *Bartsaival* a' *Várbéli Tízteknek*, hogy a' Várat az ő birodalma alá bótassák, hasonlóképen a' Budai Basának és a' Móldvai 's Havas-alföldi Vajdáknak, hogy már nem szükölködik *Kemény János* ellen az ő segítségek nélkül, és így *Keményt* esmérjék Erdélyi Fejedelemnek.

Kemény János tovább magát *Leopóld* Császár általma alá ajánlotta, 's tőle segítséget nyervén a' Várat el-foglaltatta, *Bartsai Akóst* azután meg-lövöldöztette, 's így a' Rendeket magától el-idegenítette. Bé-küldötte ugyan

gyan Leopold Tsászárra Montekukuli Generálist 20,000 Katonával, de ez csak hamar visszavert Magyar Országba, nem kívánván az ily elpusztult Országba a' Tsászár népét éheztetni, noha Kolosvárbán, és egynéhány Várakban őrző katonákat hagyott.

Meghalván ezt Ali Basa, ki Váradot csak akkor vette-meg, visszavert Erdélybe a' Tatárokkal, tudokra adta a' Rendeeknek, hogy úgy fog le-tenni a' pusztításról, ha Kemény Jánosról le-mondván, más Fejedelmet fognak választani, a' kit ő meg-erősítsen. De ezt a' Levelét a' Basának Kemény János el-fogatta. Azért Ali Basa a' Tatárokkal mint a' Sáska Kemény János után rohant, mindenütt prédált és pusztított, de el-nem érhetette Keményt, mert ő a' Maramarosi határon által Szathmár Várába ment, és ott magát Commendáns Heisterrel egyben tsatolta.

Midőn látná Ali Basa, hogy Kemény Jánost sehol utól nem érheti, el-telvén méreggel, a' Tifza és Szamos mellyékét hamuvá télti, Erdélyt-is égette, rabolta, Csíkba levelet küldött *Petki Istvánnak*, a' Fejedelemséget neki ajánlotta, mellyet minthogy Petki el-nem fogadott Maros és Udvarhely Székeket fel-égette. Azonközben a' Városok Követtyeitől, kik Táborába mellette voltak, tudakozott, kit esmérnének ollyat, a' ki a' Fejedelemséget elviselhetné? Ezek Apafi Mihályt nevezték, ki nem régen szabadult ki a' Krími foglágból. Ali Basa hívattya Apafit Ebesfalváról, hogy Fejedelem legyen, mellyről ő soha nem gondolkodott.

dott, 's alig ment-ki Apafi az határból, egy lovas szolga utána nyargalván azt a' hírt viszi utána, hogy a' Felelége egy szép Fiút szült. A' Törökök ezt meg-értvén bízatták őtet szerentsés Fejedelemséggel.

§. 70.

HUSZADIK Fejedelem lett I. APAFI MIHÁLY 1661-ben, kinek Fejedelemségét ellenzén Kemény János, a' Tsáfszár népével, és némely Magyarokkal bé-ütött Erdélybe, Apafit Szászvárosba szorítván meg-akarta fogni, de *Kutsuk* Mehemet Jenői és Temesvári Basa válogatott vitézekkel Apafi segitlégére érkezvén, a' Kemény János vitézeivel meghartzolt, őket meg-futamtatta, Kemény János a' szaladás között lováról le-esett, és a' maga Katonáitól 1662-ben el-tapadtatott. Ez után azok a' Várak, mellyekben eddig Német őrző Katonák voltak, Apafi hűségére hódoltak.

1675-ben Kállót, Szathmárt, és Tokajt mint Rákótzin után Erdélyhez tartozott Városokat a' Tsáfszártól kívánta el-foglalni, 's ugyan azért hadat küldött Magyar Országára.

1676-ban a' titkos gyűjtogatások által sok Városok és helységek meg-égettettek, Brassóban nagy pestis uralkodott.

1681-ben Fiát II. Apafi Mihályt Fejedelemségre választatja, a' kit a' Török Porta 1684-ben meg-erősített.

Ezután Teleki Mihálynak tanácsából Leopold Tsáfszár mellé állott, mellyért Teleki a' Tsáfszártól Római Szent Birodalombéli Grófnak tétetett.

1687-ben Lotharingiai Károly Hertzeg a' Leopóld Tsászfár hadával bé - menvén Erdély-be, Apafi Mihállyal Erdélyről úgy végezett, hogy Erdély a' Tsászfár őlalma alatt légyen, a' Fejedelemség elébbi állapotjában maradjon, a' Rendek szabadságokban meg-hagyattassanak. Ez a' végzés (Lotharingica Transactionnak) Lotharingiai alkunak neveztetik.

1688-ban Karaffa téli kvártélyra Erdély-be érkezik, a' Fejedelemmel a' Török védelméről le-mondat, és azt kívánta, hogy a' Tsászfár vitézei a' Szász Városokban bé-tétessenek.

1690-ben hofzszas betegeskedése után az Ország Gyűlése alatt Fogarasban életének 58. birodalmának 29-dik esztendejében meg-hólt.

Jámbor és a' tudományokat szerető Fejedelem volt. A' Debretzenyi Collégiumnak esztendőnként 5000 Kő-sót rendelt, a' Pataki Collegiumot, melly Bátori 'Sófia által 1672-ben ki-mozdítottatott, a' Fejérvári el-pusztult Collegiumban Póсахázi János, és Buzinkai Mihály Professorokkal bé-fogadta.

§. 71:

HUSZONEGGYEDIK Fejedelem II. APAFI MIHALY 1690-ben Attya halála után lett.

Ennek Tökölyi Imre ellene állott, és sok Törökökkel, Tatárokkal 's a' melléte lévő Magyarokkal a' Fejedelemséget el-akarta foglalni, de Teleki Mihály Generális, Heister és Dória vele meg-ütköztek, de tőle meg-is győzettettek. Teleki Mihály el-esett, Heister és Dória el-fogattattak. Tökölyi Szebenhez közel Gyűlést

hirdettetvén, abban magát Fejedelemnek téteti, de mások a' kik a' Tsászfár hűségében voltak, követeket küldvén az Apafi meg-erősítetését kérték, és azt kívánták, hogy segítséget küldvén, Tököli Imrét űzesse ki a' Tsászfár az Országból.

A' Tsászfár az Apafi Fejedelemségének meg-erősítését egy kevésbé el-halasztja, mivel-hogy még csak 15 esztendő volt, Tanácsos Urak rendeltettek melléje, de a' Badeni Marchiót Lajost, a' Tsászfár maga Armádiájával bé-küldötte, ki előtt nem mert meg-állani Tökölyi, hanem Havas-alföldében sok Magyarokkal által-ment, Lajos Bádeni Hertzeg pedig a' Városokat a' Tsászfár vitézeivel meg-rakta, 's maga helyett Vezérnek Veterányi Generálist hagyván, maga Bétsbe visszament.

Ez után-is egynehányszor Tökölyi Imre bé-ütött Erdélybe, és szerentsét próbált, de Veterányi vigyázása miatt semmire sem mehetett.

1692-ben Leopóld Tsászfár az Apafi Fejedelemségét meg-erősítette ugyan, de minthogy még nem lépett az 20 - dik esztendőbe, és így az igazgatásra alkalmas időt még el-nem érte, azt rendelte, hogy az Országban Gubernátor és Guberniális Tanács Urak állíttassanak-fel, 's ugyan Veterányi által a' mostan-is fel-álló Fő Kormányfő az Ország Gyűlésében a' három Nemzetből fel-állíttatott.

Némely Urak vádskodván Apafi ellen, mintha a' Törökhöz hajlandóbb volna, Bétsbe fel-hívatott 1696-ban, könnyű szerrel csak ma-

magánosan Bétsbe fel-ment, kinek a' Fejedelema-afszony-is utánna menvén, együtt Bétsbe laktak mind halálokig, meg-hólt pedig II. Apafi Mihály 1713-ban 35 esztendőskorában mag nélkül. Augustus Szakszoniai Hertzeg pedig bé-jöven Erdélybe, előre a' föld népét a' Tsáfzár hűségére hódoltatta. Az ólta Erdély újjobban a' Felső Ausztriai Ház kegyes és bölts igazgatása alatt vagyon. Ez után bírta Erdélyt

§. 72.

A' Felső I. LEOPOLD Tsáfzár és Magyar Ország Király, a' ki Erdélyt kezéhez vévén 1692-ben, az Erdélyi Nemeseknek és három Nemzeteknek régi szabadságokat Fejedelmi Levéllel meg-erősítette, az Unitus vagy egyesült Oláhok Papjaikat szép szabadságokkal meg-ajándékozta. Meg-hólt 1705-ben, Rákóti Ferentz alkalmatlanfága miatt néminémű zűrzavarban hagyván az Országot. Leopoldot követte

§. 73.

Felső I. JÓZSEF 1705-ben, a' ki volt I. Leopóldnak Fia, nem egész tsendesléggel igazgathatta Erdélyt-is, 5 esztendő alatt, Rákóti Ferentznek tovább-is folytatott nyughatatlanfága miatt. Mert

§. 74.

II. RÁKÓTI FERENTZ I. Rákóti Ferentznek a' Fia, némelly pártosoktól Erdélyi Fejedelemnek neveztetett 1707-ben Kolos-

várott, de 4 esztendő múlva, mind Erdélyből, mind Magyar Országból örökösen ki-rekesztették.

Ez gyenge korában Attyától el-maradván Anyja és mostoha Attya Tökölyi Imre által neveltetett Munkátson. Munkáts Várának fel-adása után Annyával együtt vitetett Bétsbe 1688-ban, és ott mulatott egy darabig *Juliana* Nényével, de az Annyát Tököli Imre az el-fogattatott Heisterért váltotta-ki.

Fel-nevekedvén tanulásnak kedvéért ment Olasz Országba, az honnan vízfőz-jöven, az Hassiai Fejedelemnek Leányát vette magának Feleségül. Nagyon meg-indúlt azon, hogy a' Tsászárnéki Imperiális Hertzegei Titulust nem adott, és Gróf Bertsényi 's egyebek izgatásából kezdett titkos szövetséget vetni a' Frantzia 14-dik Lajos Királlyal 1701-ben. Ezt a' Tsászár meg-tudván meg-fogatta, és vitette őtet Német-új-várba. De onnan Léhman nevű Kapitánynak, kinek 20,000 forintokat ígért, mestersege által ki-fzabadúlt, 's Lengyel Országba szaladt Bertsényihez, Léhmannak feje vétetvén és teste 4 részekre vágatván hűfégtelességeért.

Lengyel Országból ki-jöven Bertsényivel 1703-ban Munkáts felé, az Országban nem kis Zenebonát indított, és noha I. Leopóld és I. József Tsászárok kegyelmes ígéretekkel igyekeztek le-tsendesíteni, de haszontalan, mert a' nyughatatlankodó Kurutzok képtelen dolgokat kívántak a' Királytól, az Ónodi Gyűlésben 1707-ben József Királyt le-tétetni, Rákótzit

Fe-

Ferentzet pedig Erdélyi Fejedelemnek tenni kívánták.

De Heister, Rabatin, Herbeville és Pálfi János Vezérek gyűlevész népét el-széleltették. Rákótzai egész hadával Erdélyből ki-verettetett, azután Magyar Országot Bertsényivel 's egy-néhány pártos Urakkal 1711-ben végképpen el-hagyta, 's Török Országban holt-meg Fe-rentz és József Fiaival, a' többi pedig meg.hó-dolván a' Tsászárra hűségére, a' Pálfi János és Károlyi Sándor által véghez vitt Szathmári Szerződés által Királyi kegyelmet nyert. Ez után

§. 75.

VI. KÁROLY Tsászár és Magyar Orszá-gi Király a' nagy Leopóldnak második Fia, hatalma alá-vette Erdélyt-is 1712-ben, és di-tsőfégesen 28 esztendeig bírta.

Gyula-Fejér - Várat szebb formába vette 1616-ban, és Károly Várának nevezte, melly alkalmatosfággal a' Ref. Templom és Collegi-um el-vevődött, és az Maros-Vásárhelyre vi-tetődött. Az Örményeket, kik az Római hit-re állottanak, Erdélyi Polgárfággal meg-aján-dékozta, és a' R. Catholikus Rendei közé számlálta. Az egygyesült Oláh Püspököknek is Püspöki lakó-helyet rendelt Fogarasban, és Bárófágra emelte. Követte az uralkodásban,

§. 76.

Felsőfő Mária THERE'SIA 1640-ben, és 40 esztendeig ditsőfégesen bírta. A' Székely-lyeknek egy részét a' ízeleken Katonákká tet-

te, hogy az Ország a' Török ellen mindenkor védelmező állapotban légyen. Erdélyt Nagy-Fejedelemségi Titulussal meg-ajándékozta. Mária Theresia halála után

§. 77.

II. JÓSEF Tsászárság 1780-tól fogva 1790-ig, ki-is valamint más örökös Tar. tományaiban, kivált Magyar Országban, úgy Erdélyben-is nagy változásokat tett. Az Erdélyi 3 Nemzetek között való külömbféget eltörölte, az Erdélyi Cancelláriát a' Magyar Országival öszve-kötötte, az Országot különös kerületekre Királyi Commissáriusok alatt fel-oláztotta, 's mind az három Nemzetet egy formán igazgattatta, félre tévén azoknak privilégiumaikat: az egész Erdélyt conscribáltatta.

Az ő idejében 1784-ben igen veszedelmes támadást indítottak az Oláhok *Hora* és *Gloska* vezérek alatt, kik sok népet öszve-gyűjtven, mindenütt vágták, ölték a' Nemeseket, a' falukat, Kastélyokat fel-égették, valakit elől utól-találtak, az ő Vallásoknak fel-vételére, és a' velek való együtt hartzolásra kényszerítették. Mikor már sok károkat tettek volna, és sok ártatlan vért ki-ontottak, egynehány száz Lovas és gyalog hadi nép küldettetett ellenek, és többen száznál le-is vágattak közülök, de még inkább dühösködtek, annyira, hogy a' Tsászárság parantsolatjára egész Regementeket kellett ellenek rendelni, a' kikezt a' gyűlévsz népet el-széleszszék, 's nem előbb szüntek-meg, hanem minekutána *Hora* és *Gloska*

az

az ő vezérek meg-fogattatván, kerékben törtettek Károly-Váron 1785-ben, más Vezérek *Krisán* Oláh Pap pedig magát meg-ölte. II. József halála után

§. 78.

II. LEOPÓLD bírta Erdélyt 1790-től fogva kevés ideig. Ki-is mindjárt Országglásának elein valamint Magyar Országának, úgy Erdélynek-is vizsgálta-adta, és meg-erősítette elébbeni szabadságait, csak hogy a' Fő Igazgató Széket (Guberniumot) Kolosváron hagyta, a' hová II. József halála után Diæta alkalmosságával által-költözött vala, minthogy azt magok az Erdélyi Rendeik kívánták, az Erdélyi Cancelláriát a' Magyar Országától újra el-szakasztotta.

§. 79.

Meg-halván II. Leopóld 1792-ben, ugyan ezen esztendőben az ő Fia

II. FERENTZ Császár mint Erdélyi Nagy Fejedeleme Erdélynek, az ő ditsőült Attya által vizsgálta térítettett régi szabadságait újra meg-erősítette, Ország Gyűlését-is tartatott Kolosváron 1792-ben.

§. 80.

Méltó ezekből meg-jegyezni azt, hogy még Erdély tulajdon Hazai Fejedelmek által igazgattatott, szüntelen való viszontagságok, és háborúságok között forgott, mert most a' különböző három Nemzetek, majd a' Fő Rendeik viaskodtak egymással, a' Fejedelmek-

mek-is Tanácsosaik által ide 's tova vitettet-
tek, e' felett a' Török nem szűnt-meg ezt a'
szép Tartományt sanyargatni, melly többnyi-
re vérnek mezeje vőlt, minekutána pedig a'
Felső Ausztriai Fő Hertzegei Háznak igazga-
tására vizsgálta ment, és mint régenten Magyar
Országhoz tartozott, úgy már száz esztendő-
nél tovább annak Felső Királyai által kor-
mányoztatik, azőlt mind a' belső háborúsá-
gok meg-szüntek, mind kívülről az Ország bé-
kefében vagyon, a' Török járma el-törölte-
tett, az igazság ki-szolgáltatik, a' köz jó elő-
mozdítatik, a' tudományok virágoznak, a'
mesterfiségek elől vitettetnek, a' két fejű sasnak
szárnyai alatt. Méltó hát hogy minden igaz
Hazafi buzgó szívvel esedezzen az Istennek én-
nek a' Felső Háznak állandó virágzásáért,

AZ EMBEREK' HIVATALAIRÓL

vagy
ÉLETEK MÓDJÁRÓL.

§. 1.

Az emberi Társaság úgy állhat fel-rendesen és hasznosan, ha abban mindennek bizonyos Életének módja, és hivatala van, melly után maga-is tisztelékenyen élhessen, a' Társaságnak-is használhasson. Az egészséges embernek csak a' mások munkásfágára támaszkodni, és a' Társaságnak-is hasznára nem lenni, annyi mint annak terhére lenni, és azt meglopni.

Azok a' Hivatalok és Munkák, mellyek a' Társaságot fel-tartják, különbözők, mert

a.) Némelleyek a' Természeti dolgokat nyersen, és meg-miveletlenül hozzák elől, és szerzik-meg.

b.) Némelleyek a' már meg-szerzett Természeti dolgokat különös haszonra el-készítik, és meg-mívelik.

c.) Némelleyek az illy el-készített portékákkal kereskednek.

d.) Mások a' Társaságok hasznára a' különböző Tudományokban, ismét

e.) Mások a' polgári hivataloknak folytatásában foglalatoskodnak.

§. 2.

AA. A' Természeti hafznos, de míveletlen dolgok meg-szerzése körül foglalatostkodó Munkákról.

Ezek között **LEG-ELSŐ** a' FÖLD-MÍVELÉS, melly a' Földet a' gyümölcstözésre alkalmatossá téfzi, annak termését egyben-gyűjti. Illyen a' *Szántás, Vetés*. A' Szántó vető-embernek leg-elsőben a' Földnek természetét kell esmérni, hogy olyan magot ne vessen belé, a' melly nem abba való, e' nélkül a' Földet sem javíthatja.

Négyféle a' Föld *Homokos, Mész, Agyagos, és Porhanyú*. A' *Homokos Föld* keveset terem, mert a' benne lévő nedveség hamar ki-szárad, és a' mag benne erős gyökeret nem verhet. A' *Mész Föld*, minthogy igen meleg, hamar ki-ég belőle minden. Az *Agyagos és Iszapos Föld*-is nem leg-jobb, mert ha eső esik reá, igen nedves, és azzal ki-sárgítja a' vetést, ha pedig szárazság van, igen meg-tserepesedik és keményedik, 's az el-vetett mag jól benne nem nevedkedhetik. Ha a' Mész az Agyaggal vegyest van, igen jó a' Föld, és ez *Márgás Föld*nek neveztetik. Minden Földnek nemei közt leg-jobb a' *Porhanyu Föld*, minémű a' kövér kerti fekete Föld, melly könnyen bé-veszi a' kövér tápláló nedveségeket, és sokáig meg-is tartja.

Nintsen olyan Föld, melly vegyest ne vólna, de *Homokos Föld*nek neveztetik az, mellyben több homok van, mint agyag, méz, por

porhanyú Föld; *Mésznek*, mellyben több a' méz mint az agyag 's a' t.

Ki-tanúlván a' Gazda Földjének természetit, szükeleg hogy meg-jobbítsa, vagy a' *Keve-rés* vagy a' *Trágyázás* által, a' silány homokos Földet agyaggal, az agyagost homokkal, mézszel, a' mézest agyaggal vegyítvén. Néha a' Föld igen nedves, vad vizes, forrásokkal tellyes, úgy lehet azt meg-jobbítani, hogy a' Föld hódját ormóssá kell tenni, 's a' víznek tsatornát tsinálni, hogy a' Földről le-folyhasson, a' motsáros helyeken víz-gödröket kell ásni, az az négy rőfnyi hosszúságú és szélesfégű gödröt olly mélyen, míg kemény agyagot, márgát, vagy követ lehet találni, hogy a' víz bele folyjon, a' Föld száraz légyen.

Ha füves a' Földed, taratzk, perje 's a' t. terem benne, mélyen szántsd és boronáld-meg. Ha az illyen gazos Földben Kromplit ültet az ember, a' fokszori kapálás, Föld forgatása által, meg-tisztúl a' Föld.

§. 3.

De e' mellett *trágyázni*-is kell a' földet, hogy el-ne soványodjék. Trágyának jó a' barmok ganaja, és minden a' miben sós és olajos részetskék vagynak, mint a' hamu, korom, gipsz, méz, szarv faradék, szemet, őszve rothadt plánták és dögök, lúd, tyúk, sertés, ló, marha ganéj. A' ganéj meleg-is szagos-is, mennél szagosabb annál kövérebb, és a' szaga onnan van, hogy olajos és sós, ha tehát azzal meg-vegyítik a' Földet, meleg-is lesz,
ola-

olajos-is, fős-is, és így termékeny. Ki-hordván a' trágyát, mennél előbb le-kell szántani, hogy annak szagos, az az olajos és fős részei el-ne-repüllyenek. Némellyek úgy szaporítják a' trágyát, hogy fók szalmát hánynak a' barom alá, hogy annak vizelletével, és ganéjával meg-vegyüljön, melly jól-is esik, ha a' szalma meg-rothad, és öszve-érik a' ganéjjal 's vizelettel; de a' ki az illy szalmából készült trágyát annak meg-érése és rothadása előtt hordja-ki a' Földre, tsak a' Földet tsallya-meg véle. Annysira kell a' Földet meg-trágyázni, a' mennyire szükfés-ges. A' vad-vizes Földnek keveset használ a' trágya, ha tsak a' vad-víz belőle ki nem vétetik, vagy Kanálisok, vagy benne ásott gödrök által, mellyekben szivárogjon a' víz.

§. 4.

Ha a' Föld meg-kövérittetik, meg kell *szántani*. Az őszi vetésnek többnyire három-szor, a' Tavaszinak egyszer szoktak szántani. Az *éke* könnyű legyen, hogy azt a' marha nagy erő nélkül vonhassa, igen fók vas rajta ne legyen, mert az drága-is de nehéz-is lesz, legyen a' Földhöz alkalmaztatott, p. o. ha a' Föld kemény gyökerekkel telleyes, az Ekének-is erősebbnek kell lenni, úgy készíttések, hogy a' barázdákat egészen fel-fordítsa, ezek között alól nyers Földet ne hagyjon. — Jókor és idején kell az első szántást meg-tenni, mert ha a' forgatás utánna hamar lesz, az első szántással, vagy ugarlással, le-fordított haszontalan, főt ártalmas fű, fel-fog a' Föld.

Földnek tetejére fordulni, 's meg-elevenedvén el-fog terjedni, a' tápláló jó nedvességet a' Földből ki-fogja szívni, 's talán a' bé-vetendő magot is el-fogja borítani. Jó mélyen-is kell lenni a' két első Szántásnak, hogy a' Föld meg-érhessen, a' benne lévő hafzontalan gazoktól és füvektől ki-tisztúlhasson, tsak hogy a' harmadik, vagy *vetés alá való szántás*, olly mélyen ne legyen, hogy újj és nyers földet fordítson-fel, külömben éretlen, és el-nem készült Földben esne a' mag, mintegy tsak egy szántásban. A' barázdák ne nagyok, hanem inkább aprók legyenek, külömben a' Föld meg-nem érik, és ki-nem tisztul. Essőben szántani, boronálni nem kell, mert úgy tsak a' gaz szaporodik.

§. 5.

A' meg-szántott Földet bé kell maggal *vetni*. Jó a' mag ha érett, teli bélű, nehéz, gaz nélkül való, két-efztendősnél nem régibb, és a' vízben le-ülepedik. A' Zab tsak tavalyi legyen, leg-közelébbi termés. A' nállunk elvettetni szokott magok ezek: búza, rozs, tenkely, árpa, zab, borsó, lentse, bab, köles, len, kender, kukoritza, a' répának különös nemei; a' két első Őszi, a' többi tavaszi vetésre való mag. — A' vetésnek igen sürűnek nem kell lenni, igen ritkának se, mert mind a' két-féleképen a' Föld keveset fog teremni, legjobb azt a' Földhez alkalmaztatni, a' megnyit az el-bírhath. És minthogy nem minden Föld terem-meg mindent, tsak ollyan magot kell

kell ebben vetni, a' mellyet a' meg-teremhet, p. o. a' tiszta búzát, árpát, kövér Földbe kell vetni, a' rozst és zabot soványabb és hidegebb Földbe.

Kétképpen szokás vetni: a' szántás alá, és a' szántáson felül. A' szántás alá csak a' könnyű Földekben kell vetni. A' Gabonának es. méretes nemein kívül, haszonnal lehet a' Földben termeszteni más jó plántákat-is, mint a' reptzét, kivált az őszi reptzét, melly fok olajat ad, fok gyertyát meg-ment; komlót, kivált ott, a' hol fok sert főznek; Burgundiai répát, mellyel mindenféle marhát lehet hizlalni; lent, kendert, dohányt, kukoritzát, mákot, kölest, krnmpit, festő vagy pirosító füvet, mellyel szoktak festeni.

§. 6.

Az el-vetett magot bé-kell *boronálni*. Ez arra való, hogy az el-vetett mag-földel béboríttasson, mindenfelé a' mag-házokban előfzlattasson, a' rögök el-apróztassanak (másképen a' rögök által a' mag el-nyomattatnék, a' nedveség mindenfelől a' magra nem szolgálhatna) a' Föld a' gatzól és haszontalan plántáktól meg-tisztíttassék. Ezekre nézve a' Borona fogainak hosszúknak kell lenni, azt gyakran fel-emelni, az öfzve-szedett gatz fogai közzül kiszedni, 's a' Földön kívül meg-égetni vagy rothasztani. Néhol ugyan, a' hol igen puha a' Föld a' tövis borona-is elégféges, és ha si-ma boronával boronálnak a' puha Földben, egy negyed rész maggal kevesebb kell, mint ha

vas

vas boronával boronálnak, mert a' vas borona, sok szemet el-hágy a' Föld színén, melylyet a' madarak meg-észnek.

§. 7.

A' vetés után reá kell vigyázni, hogy a' felettébb való Esső és Víz benne kárt ne tegyen, melylyet a' gazda észre vévén, mindjárt tsináljon árkokat, és azokon szállítsa-le a' vizet a' szántó Földről.

§. 8.

Ha a' Vetés meg-érik, következik az *Aratás*, melly sarlóval vagy kaszával esik, (jobb sarlóval) és ekkor a' markokat kévékbe kötik, tsomóban vagy keresztben rakják, a' tsűrbe hordják, vagy asztagokba rakják, ki-tséplik, és ez jobb, vagy marhákkal ki-nyomtatják, 's osztán a' termést, vagy alkalmas hambárookban és szűszékokban, vagy vermekben tartják. — A' jó Gazda mindenkor fiet a' vetéssel, de nem az aratással, az az sem zölden és zsengésen nem aratja-le a' Föld termését. sem ha essős az idő, a' le-aratott gabonát nem hordja-bé, hanem inkább a' mezőn hagyja, míg ki-nem szárad, mert úgyis a' nedves szem bizonyosan el-fog romlani, az hambárban-is, azomban ha azt el-vetik jó széke nem lévén, vagy semmi, vagy csak gaz és üszög lefűz belőle. — Ha be-hordja a' gazda a' maga termését, jól ki-tsépelje, a' ki ebben fáradtságát sajnállyá, nem kevés kárát valja, mindent jól meg-szórjon, szeleljen, 's meg-tisztítson, mindenik nemét a' gabonának,

nak, különös helyre el-tegye, száraz, szellős helyre, a' matskáknek oda szabad járást kell engedni, hogy az egereket és patkányokat elfoghassák, de a' matskák ganéjjától gyakran meg-kell tisztogatni a' gabonát, és átaljában gyakran fel kell keverni, hogy meg-ne melegedjék, ha a' Zsúzsok meg-lepi, éjjelre fejér lepedőket kell a' gabonára teríteni, más nap a' reá-máfszot fergeket le kell róla, és a' tyúkok eleiben rázni, és azokkal meg-étetni. Egymás után ezt mintegy két hétig kell tselekedni. A' 'Sákokat minden gabona töltögetésnek előtte jól ki-kell rázni, és utánna-is; hogy róllok féreg ne vitessék-el. Mindenik nemét a' gabonának a' maga tzéljára kell fordítani, mind addig nem kell a' gabonából pályinkát főzni, míg kenyérnek szűkléges az, a' mi leg-hamarébb el-romlanék, azt kell leg-először fel-élni, és meg-étetni, de illendő takarékosfággal, soha se légyen a' gabonásod egészlen üres, hanem mindemből meg-légyen mindenkor leg-alább a' negyed-rész, mert fok okon lehet drága esztendő.

§. 9.

A' gondos gazda annyi hasznát vészí szántó Földjeinek, a' mennyit lehet, egy darab Földjét se hagyja haszontalan heverni. Több Országokban nem pihentetik hofszasan a' Földet ugarban, ha a' vetést le-aratják, azonnal más maggal vetik-bé, és így esztendőnként kétszer-is használják, 's meg-is eshetik ez, ha a' Föld kövér természettel, ha bőven trágyáztatik és jól dolgoztatik, mihelyt az első vetés

vetés belőle ki-kerül, ha másodszor hamar nevedő, és erő mag vettetik beléje p. o. Répa:

§. 10.

A' Mezei-gazdaságra tartozik a' *Barom-tartás*, mely nélkül sem szántani, vetni, az életet bé-hordani, sem a' Földet trágyázni nem lehet. A' szarvas marha, Ló, Juh, sertés, leg-inkább azok az állatok, a' melyek a' Föld kövérítésére leg-alkalmasabb trágyát adnak. A' Tehén, tejet vaját ad az Ház nép táplálására; a' gondos gazda-aszfzony sajtot-is készít belőle. Az Ökör terhet hordoz; szánt, tartása annyiban nem teńik mint a' Lónak, ha meg-vénheszik el-lehet adni a' mézfárszékre, holott a' Ló meg-vénülven meg-döglik, és csak a' bőrivel fizet; jobb-is annak a' ganaja mint a' Lóé. A' kinek hát sem nagy gazdasága, sem takarmánya bőven nints; hogy Ökröt-is, Lovat-is tartson; inkább tartson Ökröt mint Lovakat. Ha pedig módja van benne, hogy Lovakat-is tartson; jól reá vigyázzon; hogy

1.) Egészfeges és nem bűdös 's rothadt eledelt adjon a' Lovaknak; adja azt alkalmas időben; csak a' mennyi elég.

2.) Ha nagy melegben vagynak, inni se adjon nekik; télben-is az istállóba vivén a' vizet; addig tartsa edényben, míg annak nagy hidege el-múlik.

3.) Mindennap leg-alább egyszer kefélye és vakarja-meg a' tsípős izzadságtól, tisztítsa-ki; így tsendeseek, jó kedvűek lesznek.

H h

4.)

4.) Az Istállójok nyárba híves legyen, és a' legyekre nézve letét, télbe pedig meleg, de úgy hogy a' meleg Istállóból a' gőz ki-mennyen az ablakon.

5.) Valamennyire lehet, a' Lovak álló helye száraz legyen, másképen a' körmeik meglágyúlnak, lábaik meg-fájosodnak a' nedveslégtől, és így naponként száraz szalmát kell alájok vetni.

6.) A' szemeiket gyakorta ki-kell mosni hideg vízzel, a' zablójok és soroglyájok, mindenkor tiszta legyen, a' zab, széna, a' portól és más tisztátalanlágtól meg-tisztíttassék, hogy nyavalyát ne kapjanak.

7.) A' Ló patkolásban igen vigyázni kell, hogy vagy igen sokszor ne patkóltassanak, vagy soká patkólatlan ne maradjanak, a' körmök ne ráspolyoztassék, 's igen mélyen ki-ne vágattassék, és hogy a' patkó a' Ló lábára jól reá alkalmaztassék.

8.) Egy Kantzát sem kell addig megháogatni, míg egészen három esztendősen. Ha a' Kantza meg-tsikózott, nem kell fietni annak újonnan való megháogatásával, hadd pihennye - ki magát. Ha rossz tsikókat kezd fiadzani, el-kell adni. A' megháogattatásnak ideje leg-jobb Tavasszal Mártiusban és Májusban, hogy majd tizenegy hólnap és 10 napok múlva meg-ellvén, a' tsikaja füvet találhasson. A' fiadás után a' tsikót meg-kell hinteni sóval, hogy az Anya örömet nyálja és megszeresse, de hozzá épen nem kell érni. A' tsikót öt vagy hat hólnapos korában el-kell

a'

a' tsetstől választani, ha elébb el-választatik, erőtelen fog lenni, ha később az Annya megfogja lenni. Ekkor a' tsikót Istállóba kell vinni, 's egy kis abrakot, vagy szénát a' zablóba, vagy étető-válúba tenni, egy hétig lisztel, vagy korpával elegyített vízzel kell itatni, hideg kút vízzel pedig épen nem; míg az Annya szoptatja, nem kell azt olyan vízbe vinni, melly a' tölgyéig érne, a' tsikaját fél Elztendő s korában két löt piskóltzal kell laxáltatni, mellynek felét reggel, felét estve kell az abrak közzé hinteni. Ezután hadd keresse a' maga élelmét a' mezőn, a' hol egyszers mind kedvére ugráhat.

9.) Veszedeles a' Lovakkal hosszasan nyargalni, mert a' tüdejek meg-telik levegővel, mohon esznek és isznak, meg-betegesednek, 's idő előtt el-vesznek. Tsendesen kell hát rajtok járni, ha harmat, köd, és zúzmaráz van, nem kell addig legelni botsátani, míg az ártalmas gőzök el-nem oszolnak, estve-is még nap le-mente előtt haza kell őket hajtani, hogy harmatos füvet ne egyenek.

10.) A' Tsikókat tsak akkor kell hamba fogni, ha meg-erősödtek, melly-is negyedik Elztendőbe lépzen-meg. — Hogy a' Lovakat egészségben meg-tarthasd, szedj egy jó tsemő nagy tsalán magot, meg-száraszttván törd porrá, 's abból elegyíts egy marokkal az abrakba. A' Lovak lábainak nints jobb, mintha mindég tiszta és száraz hidláson állanak, 's magok-is tisztán tartatnak, meg-mosogattatván, 's törölgettetvén, köttetnek éjtszakára az

Istállóban. Mikor patkollyák a' Lovat, nem kell a' lábaira sem igen meleg hamvat hinteni, sem igen melegen a' patkót fel-próbálni, e' miatt elébb utóbb el-romlik a' köröm. Mikor fel-hevül a' Ló, ne hagyd vízbe menni, meg-se itasd, a' dolgozásban meg-ne erőltessed. Ha meg-zabállik, vagy lábai meg-mereyülnek, vagy meg-sántúlnak, lovagolj rajta mind addig, míg jól meg-nem hevül, azután a' meleg Istállóban szalma tsutakkal dörgöld, míg meg-nem izzad. Ha pedig már igen meg-találtt merevedni, takard-bé jó meleg pokrótzokkal, dörgöltesd posztóval, szalmával, míg gőzölni nem kezd. Gőz-feredőt-is jó tsinálni, alá-tévé a' meg-merevedett tagnak, egy fazék forró vizet, hogy a' gőzi egyenesen a' tagra szolgáljon, és a' Lovat úgy bé-takarván, hogy csak a' feje maradjon takaratlan.

Ha hosszas éhezés után igen fokat eszik a' Ló, vagy a' szél-kólyika miatt fel-fúvódik, mindjárt krisztélyoztasd-meg egyszer, kétszer, kell-káposztából, malyvából, 's izzasztó füvekből vetvén egy marokkal egy ittze vízben, és a' tűznél egy fertályig főzvé, 's hogy annál jobb legyen az ebből készültt kristély, vagy két kalán olajat-is vegyítvén közzé, mert a' krisztélyozás színt annyit használ a' marhának, mint az embernek. Ha a' Ló nem vizelhetik, vidd a' Juh akolba, 's hagyd ott egy fertályig, olajat-is jó a' derekára tölteni, 's rajta erősen el-dörgölni.

A' Gazdának szükséges az Ökör-is. Hogy az Ökör alkalmas legyen, mind a' munká-

ra,

ra, mind a' hizlalásra, meg-lehet esmérni abból, ha a' kerefst teteme, és a' szügye széles, a' hasa gömbölyű, a' nyaka magas, az oldal tsontyai horgasok, és az egész teste hofz-fzas, ha a' bőrét könnyen ide 's tova lehet mozditani, 's az alatt az oldal tsontokon bizonyos summa kövérseget lehet észre venni, ha mohon, és mindent válogatás nélkül meg-eftzik, ha egészséges tekinteti, tizta merön néző szeme¹, sima szőre, erős és kemény füle 's farka, 's illendő melegsége van; azon kívül jó kedvű, 's könnyen vélzen lélegzetet. Az illyen Ökröt ollyan eledellel kell tartani, a' mellytől könnyen meg-hízhatik, minéműek mind azok a' plánták és növények, mellyeknek olaja és 'sírja van. Elegendő vizet kell nekik adni, és sokszor étetni, de úgy hogy meg-ne zabáljanak, nem kell őket az itatásra ker-getni, sem hévfégben itatni, mennél frissebb és tiztább légyen a' vizek, sőt kell nekik ad-ni. Istállójuk se igen nedves; se igen hideg ne légyen, mértékletesféghz kell izoktatni, sem sokat, sem keveset egyfzerre nekik nem adván, minden hatodik órában, és így négy-szen napjában kell étetni; Reggel 6, délbe 12, estve 6 órakor, és éjjelre, egy kis rázottat eleikbe vetni, változtatni kell az eledelét, tiz-tán tartani az Istállót, hogy poros, és matskák-tól, egerektől, tyúkoktól bé-motškolt eledelt ne egyenek, a' sok pók-háló, ganéj, bűdös le-vegő egészségre nem válik a' marhának. Mind vize, mind étele, mind jáfzla légyen hát tiz-ta. Jó volna meg-is vakarni az ökröket, hogy

a' tetvek és bogarak meg-ne lépják. Meg-kell kímé'ni a' munkában, nem kell kergetni mint a' Lovat, nem kell igen meg-terhelni, hideg és nedves időben a' levegő ég alatt és fárban állatni, hanem a' szín alá, vagy meleg Istállóba vinni. Valahányszor a' marhátat éteted, vi'sgáld-meg egészséges-e vagy nem? Ha bög, ha nyughatatlankodik, félre hátra néz, ha nem akar fel-kelni, szemei zavarosok, fülei le-konyúltak, szőre borzas, az előtte való takarmánytól messze áll, minden bizorrral baja van. Ekkor rajta igen keveset dolgozzál, vagy ha igen el-gyengült semmit se.

Hogy a' marhád egészségre maradjon, soha felettébb ne erőltess, ne kényszerítsd tavaszszal, hogy rothadt vén fűvet egyék, tavaszszal a' száraz eledelt zöld fűvel, ősszel a' zöld fűvet szárazzal ne egyszerre, hanem kitsinyenként tseréld-fel. Ne engedd hogy hó vizet igyék. Ne botsásd a' legelőre a' köd, harmat, és dér fel-száradása előtt. Az Istállót tisztán tartsd, és tiszta levegőt botsáss gyakran belé. Ne tartsd mindenkor zárva, hanem botsásd-ki gyakran friss levegőre. Mihelyt meg-betegszik valamely marhád, válassz-el azt az egészségesektől.

A' beteg marháknak igen halznos Orvosság a' tsalán, minden nap kell az élelmek közzé vegyíteni; hatod rélt egy napi eledel közzé, főképen nyáron, míg a' tsalán zöld, télben pedig a' száraz tsalánt forró vízbe meg-kell áztatni 's gyengíteni, más nap ki-vévén fővel meg-hinteni, és a' takarmánnyal vegyíteni.

Ha

Ha pedig terjed a' marha döge, a' tsalá: mon kívül minden reggel a' marhának egy szelet szeker-kenővel meg-kentt kenyeret-is adni, fél óra múlva meg-itatni, a' vízben 50 darab két esztendő's vagy fiatalabb marhák számára egy negyed-rész font, az ezeknél öregebb marhák számára fél font Salétromot kell adni. Még jobb közönséges kő-fóból és egy font fen-yű magból őszve-gyúrtt tészta't tsinálni, 's ezen tészta'ból minden öregebb marhának 2 lótót, a' fiatalabbnak egy lótót káposzta levélben takargatva bé-adni, a' torkába nyomni. Ezt az Orvoslágot míg a' marha dög uralkodik, tsak kéttzer kell bé-adni. Egyébkor - is jó ezzel esztendőbe Tavasszal Őszel, minden héten a' marhát orvosolni. Dög idején hasznos ezeken kívül a' marhát napjában több ízben szurokkal füstölteni.

Ha a' marha az étetés miatt fel-talál fúvódni, végy elől egy szál faggyú gyertyát, mintegy két lótnyi nehézségűt, egészen dugd a' szájába, hadd nyelje-el, egy izaru jó erős ganéj levet-is használ a' torkán le-tölteni, 's azután a' marhát járkáltatni. Ha az se használ, szúrják keresztül a' hasát, a' marhát a' bal-oldalra kell fektetni, reá térdelvén meg-kell nyomni a' tüdeje körül, a' bal kezét úgy tegye reá az ember, a' marhának dagadtt hasára, hogy a' hüvelyke a' mutató ujjával egy szegeletet formállyon, és hogy a' mutató ujj a' marhának háta gerintzét, az hüvelyke pedig a' leg-utolsó oldal tsontyát érje, ekkor az újjai között lévő szegeletbe kell meg-szúrni egy

hegyes késsel, a' nagy marhát ugyan egy, a' kisebbet pedig fél arasznyi mélységre, de a' kést nem kell hirtelen ki-húzni, hanem először jól meg-kell forgatni, 's mellette olyan tsöt bé-dugni a' lyukba, mellynek az oldalai mindenütt ki-légyenek lyuggatva, hogy azokon a' szél ki-jöhessen, és hogy az a' tsöt csak addig mehessen-bé, a' meddig a' kés ment vőlt, valamely fátokat kell rajta kerefztül dugni a' bőrön kívül, 's mind addig ezt a' tsöt ki-ne húzzák, míg minden szél ki-nem takarodik a' marhából. E' meg-lévén sajttalan vaját dugjanak a' lyukba, 's felül egy kis szeker-kenőt, ettől szépen bé-gyógyúl. A' gyógyulás után egynehány napig, nem kell fokot adni enni a' marhának, egynehányszor meg-kell kristélyozni.

Ha a' nagy meleg és izomjúlág miatt bekája támad a' marhának, vágd-ki éles késsel a' kékes hólyagját, melly a' farka tövénél 's a' nyelvén találatik, az abban lévő véres vizet nyomogasd-ki, a' sebet etzettel mosogasd-ki. Ezután egynehány napig savanyítsd-meg a' vizet, mellyet vele itatni akarsz, gálitz-kő Spiritussal, vagy főzz számára fósikából italt.

A' *Tehén*-is a' gazdasághoz mulhatatlanul meg-kivántatik. Ennek mind vásárlására mind tartására kell vigyázni.

A' jó *Tehén*nek jelei ezek: ha nagy, hogy nagy borjúkat eljen, ha nagy es le-függő vagy le-nehezedő hasa van, nagy tölgye, és a' hasa alatt vastag és tejes erei, hosszú nyaka, hosszú farka, fiatal nem vén, és a' mit fellyebb az ökrökről mondtunk.

Hogy.

Hogy a' tehén meg-akar folytatni, észre lehet venni, ha nyughatatlanul ide 's tova tekinget, ropog, le-nem fekszik, úntalan bög, az itatáskor széles, jó kedvű, bátor, más marhának utánna fut, nem akar enni. A' Bikához reggel etetés előtt kell botsátani, vagy a' mezőre egygyütt ki-járatni,

Meg-lehet tudni folyatásokat, és hogy ellősek mikor lesznek, ha az hasa vastagodik, mozog, és ha nézik 's meg-tapogattatik vizsgálza néz és arra farol.

A' folytatás után jó eledelt kell a' Teheneknek adni, a' bűdös takarmánytól, fagyott torsiaktól el-vetélnek, vigyázni kell reájok, hogy el-ne essenek, meg-ne taszítottassanak, el-ne nyomattassanak, mértékletesen éljenek, nagyon ne futkossanak, vagy 5 héttel ellések előtt nem kell fejni.

Az ellés idejét meg-lehet tudni, ha tölgyei a' Tehennek tellyesek, fel-puffadtak, némelly Tehenek bögnék-is az ellés előtt, olyankor tehát menj az Istállóba, hogy a' borjúra gondot tarthass. Rend szerint a' két első lábok és a' fejek jó-ki először. Ha a' Tehén nehezen ellik, fetskendezz kevés bort az orrába, azután fogd-bé az orrát, és simogasd a' gyomrát gyengén le-felé, vagy dugj 6 vagy 7 veres hagymát a' torkába, hogy nyelje-le. Ha a' borjú burogban jó e' világra, mesd-ki abból azonnal, hogy meg-ne füljön, kösd a' borjút mihelyt az Anyja le-nyalta, távol az Annyától. Ha a' Tehennek az elléshez tartozó valamelly része ki-jött, töld azt vissza Olajjal meg-kent

kézzel. Ne fejd-ki az ellés után a' tölgyét, mert az első Tej igen hasznos a' borjúnak. Se az ellés előtt se azután ne adj szénát a' Tehénnek, mert az szorúlást és hevülést okoz, hanem adj néki jó sarjút, ló herét, Krumplit, Zabot. Ha hóltt Borjút ell a' Tehén, ki-kell a' tölgyét valamelly más borjúval szopatni, hogy pedig ezt a' Tehén meg-engedje, a' dög-lött borjú bőrrel kell bé-borítani.

Hogy a' Tehén bőven adjon tejet, fejd-ki jól a' tsetsit utolsó tseppig, mert ha azt el-múlatod, a' Tehén tölgye meg-keményedik, a' Tej a' vérbe és húsba megyen és olztán el-apad.

Hogy a' Tehenek kék vagy veres tejet adnak, onnan van, hogy a' vén Teheneknek teje kékes, mert a' tej-tartó edények tisztátalanok, és a' Tehenek valamelly keserű és savavanyú füveket esznek. A' veres tejet okozák a' bé-zártt dohos levegő (mellyet meg-kell frissíteni új levegő által) a' Menyet harapás, a' Tölgynek meg-gyulladásá és belső sérelme; némelly növények-is veressé teszik a' tejet, mint a' veres festő fű. A' sérelmes tölgyet gyengítő füvekkel kell füstölni, vagy sótalán vajjal kell kengetni.

Ha a' Tehenek rossz szagú füveket esznek, bűdös lesz a' tejek,

A' ki sok tejet akar fejni, gyakran meg-ittassa a' Tehenet, minden nap háromszor hajtsa a' vízre, hintsen minden nap egy kalán sót az élelme közzé,

A'

A' Borjút vagy fel-neveljük, vagy el-adjuk. Ha nevelni akarjuk, mindennap háromszor szoptatni kell, de egyszerre nem soká, hogy meg-ne zabáljon, ha meg-zabáll, tégy egy pint vízbe négy marok sót, 's adj néki abból minden fertály órába egy kanállal. Úgy szoktasd, hogy az Anyya tsetseit rendiben szopja. Már szopos korában reá kell szoktatni az edényből való evésre, ivásra így: a' szopás előtt tölts valamelly edényben tejet, tartsd eleibe, mártsd belé egyik újjodat, vidd a' szájához; utóbb keverj köziben vizet, végre adj néki tiszta vizet, azután néha egy kis füvet, és zabot-is kell néki adni. Ha a' tejtől el-választatik a' borjú, a' leg-jobb takarmányt, és abrakot kell néki adni; ha nedves füvet találtak enni, száraz eledellel, szemmel, vagy korpával étettessenek, kivált ha a' hasok megy, az Istállóban külső levegőre ki-nem-botsáttatván kell tartani. Tsak a' nagyon nevededni indúltt, és hizakodó borjúkat kell nevelni.

Az Üfzöt harmadik esztendő's korába, és nem elébb kell a' Bikához botsátani, hogy növése ne-akadályoztássék. A' Bika borjút, vagy mindjárt ellése után, vagy hat hétre ki-kell mettzeni, 3 és 4 esztendő's korok előtt nem-kell járomba fogni. Az Ökör-Tinókat úgy kell munkához szoktatni, hogy előttök és utánnok-is két pár ökröt kell fogni. Hét esztendeig lehet rajtok dolgozni, azután meg-kell hízlalni.

Azt a' Bika-borjút kell Bikának meg-hagyni, a' melly színére, termetire nézve-is legnagyobb, leg-szebb, es leg-erőssebb, a' leg-jobb

jobb eledellel kell tartani, és véle jól kell bánni, a' simogatás, és nyájas beszéd által, kis korától fogva szelídséghez szoktatni.

§. 11.

Egy része a' mezei gazdaságnak a' *Juh tartás*-is, és ez gyapjújával, ganéjjával, tejével, vajával, ordájával; zsenditzéjével, eladandó Bárányaival, Örűivel, sok hasznot hajt, csak hogy a' Pásztor tudja mellyik legelő jó vagy ártalmas, és annak eshető nyavalyáinak gyógyításának módját esmérje. Gyapjújokra nézve jobbak a' Birkák a' Magyar Juhoknál, mellyeket csak egyszer lehet meg-nyírni, a' Birkákat pedig kétszer, de hogy ezeknek - is bővebb és puhább gyapjúk legyen, javítani kell a' Juhokat, Spanyol Kosok által. Nem kell a' vizes, tós, mótáros, iszapos, és igen kövér helyeken legeltetni, kétszer hetenként tiszta időben meg-fózni, tiszta vízzel itatni igen hasznos.

A' Juhoknak egészségekre szolgál im e' következendő por: szedd öszve a' Kakuk-füvet, eger farkat, majoránnát, balsam füvet, 'sályát, köményt, ánist és más jó-szagú füveket, mikor virágozni kezdenek, 's árnyékon meg-száraztván, törd porrá. Ezt hintsed ösztán abba a' sóba, mellyet a' Juhokkal nyalatsz, eleinte ugyan csak aprónként, míg hozzá nem szoknak, de azután többet többet. Ne engedd álló vízből inni, öszve mótskolt, 's rothadt eledelt ne egyenek, és igen meleg 's gőzös Istállóban ne legyenek. Ha a' Juh fel-fú-
vó-

vodik, vess keresztül a' száján egy szalma I-strángot, 's hogy le ne rázhassa, kösd öfzve a' fején fellyül két végét, azután botsásd szabadon, míg ki nem okádja magát.

§. 12.

Nem kerülheti-el a' Mezei Gazda a' *Sertés-tartását*-is, mellynek ganéja-is, kivált ha más fé-lével vegyítettetik, hafznos a' Föld' meg-kövé-rítésére, szalonnája, sódara, hája, húsa, hurká-kája, kolbásza, az Ház Nép táplálására szükfég-es, ezen felül jó pénzért el-is lehet adni, a' mi magának a' Gazdának nem kell. De tsak annyit tartson, a' menpyit erőltetés nélkül tarthat, mert tartása fokba telik, kivált ha mak, kukoritza nem terem. Száraz és meleg ólban kell tartani, mikor hideg van, és minden fertály elztendőben, vízbe kell adni néki porrá törtt nyers antimoniumot, négynek valót egy garason adnak a' Patikában. Ollyan Sertést kell hízlalni szalonnának, a' melly nagy, két 's három elztendős, egészséges jó ehető, a' bугásra nem hajlandó legyen, a' hízlaló tisztán tartassék, naponként a' Sertésnek szalmából friss ágy vettessék, valúja mihelyt eledelét meg-elzi, ki-tisztíttassék, kivált nyárban tiszta vízzel gyakran meg-itattassék, télbe a' hízlaló igen hideg ne legyen, mert restelni fog fel-kelni, és enni, bizonyos rendel és mértékkel étettessék, egyfzerre lokat ne adjanak néki, hanem inkább gyakran keveset. Ha tölgy és bikk-makk nintsen, eleinte korpás tsalánnal és paréjjal, azután zabos és árpás keverttel, utól-

utólyára árpával és kukoritzával lehet hizlalni.

A' malatzos Sertésre, a' malatkozás előtt és utánn, nagy gondot kell viselni, mértékletesen fokszor, de nem fokot ekkor néki adni, nem szemet, hanem káposztát, répát, krumpelit, korpás moslékot. Míhelyt meg-malatkozik, a' malatzait egy szalmával meg-töltött kosárban a' házba bé-kell vinni, szárogatni, a' szoptatás idején az Annyokhoz vinni, 's ott hagyni, azután lisztes és korpás moslékkal táplálni, négy, vagy öt héti korokban ki-heréltetni, zab, árpa darával, káposztával és moslékkal étetni, míg keményebb ételekhez, árpához, kukoritzához szoknak. A' Kan-Sertést a' leg-jobb, leg-szebb, és leg-nagyobb fajtából kell választani.

§. 13.

A' *Méhek-tartása*-is fokot segíthet a' Mezei Gazdán, ha azokat tisztán tartja, a' tolvaj méhektől meg-őrzi, fel-vigyáz a' rajzás idejére, a' rajokat tiszta köpűbe bé-fogja, télbe 's tavasszal, ha kevés mézek vólna, mézetskével táplálja. Ezekre a' számára majd semmi költség nincs, még-is mézekkel viafzokat jól meg-fizetnek.

§. 14.

Ha a' Mezei-Gazda gondos, *Eper* fákat ültet, mellyeknek leveleivel élnek a' *Selyem erejű Bogarak*, ezeket - is nagy haszonnal tarthatja, azoknak Selymét jó pénzen el-adhatja.

hatja. A' kis gyermekeket, és meg-élemedett Ház Népet, azokkal való bánásra lehet alkalmaztatni, hiszem az azokkal való bánás tsak hét hétre terjed-ki. Májustól fogva Juliusig. Hogy kell a' Selyem eresztő Bogarakkal bánni, az Magyarúl-is a' *Magyar Selyem Kuha* nevezetű könyvben elől-adatik.

§. 15.

Szükséges a' Mezei Gazdának Házánál *Szárnyas-állatokat*-is tartani, rész szerint a' tojásokért, rész szerint a' tollokért, mellyből ágyat készítenek, és a' húsokért, mint a' *Ludat Katsát* és *Tyúkot*, mellyek a' Konyhát-is segítik, el-adattatván a' jövedelmet-is szaporítják, azomban tartások sem telik sokba, ha a' Gazda-állomány nem szorúl tsak a' Kamarára.

A' *Lúd* füvel, gazzal, káposzta Levéllel, Salátával, Béka Lentsével, meg - forrózott pap sajtjával él, ha meg-melyeztetik, árpát, zabot és más szemet-is kell néki adni, melly a' Ludakat és a' több szárnyas állatokat-is korán réá indítja a' tojásra. A' *Libákat* nem kell harmintharminth, sem hideg essőben a' mezőre bocsátani, az Oljokat és magokat-is tisztán kell tartani. A' ki Ludakat akar hizlalni, kukoritzával duggassa, a' víz közzé tégyen jó féle homokat, a' kukoritzát áztassa fős vízbe, és minden nap egy óráig oda ki futkoztassa. Mind a' Ludaknak, mind más apró marhának igen ártalmas a' Píp, mellyet nevel az, ha az igen meleg napokban a' Naptól melegítettett, s állott vizet kéntelenek inni, ki kell hát gyakran tisztá-

titani a' víz-tartó edényeket, és friss vízzel megtölteni. A' Tetveket úgy kell belőlök ki-üzni, hogy egy eleven kényesővel meg-kentt fonal köttessék a' nyakokra, vagy egynehány Nap Paprágy nevű fü tartassék az Olokban. Nyárban meg-kell a' fejeket len vagy fa-olajjal kenni, hogy az apró bogarak azokban ne-mehessenek. Soha se kell a' Ludaknak úgy kedvezni, mint mikor tollaikat el-hányják és meg-mellyesztetnek.

Az *apró Kátsákat* vízbe áztatott kenyérral, ro's és árpa lisztből készített kásával szokás fel-nevelni.

A' *Tyúkra* úgy kell gondot viselni, hogy az Olja meleg, minden héten mind ganéjától, mind ülő fáira nézve ki-tisztított légyen. Szemmel jól tartassanak, hogy hamar tojjanak, minden reggel meg-kell nézni ha tojósoké, a' fészkekben mindég kell egynehány tojást hagyni, friss tojásokkal kell meg-ültetni, hogy frissek, arról lehet meg-tudni, ha a' Nap felé tartatván által lehet rajtok látni. Az harmadik hét után ki-keelő *Tsirkéket* kenyér-morsával, vagy kölessel kell étetni. Hogy a' Tyúkok pipesek ne légyenek, egész elztendőt által, kakuk füvet kell az óljokban tenni, ha pipjek van, a' nyelvek hegyét meg-kell nézni, ha nintsé azon egy kis fejer bőrszke, ha van, körömmel le-kell tsípni, helyét hamuval bé-hinteni, 's azután borsot, vajjal elegyítve nékik bé-adni. A' pip csak az orrok tyukának bé-dugulása. Ha a' dög uralkodik a' Tyúkokon, egy nagy hangya fészket, hangyástól

az ólba bé-kell vinni, a' tyúkok nagy mohom fogják ezeket enni, has menést fognak attól kapni, 's az által meg-gyógyúlui. A' *Tojást* úgy kell Télre el-tenni, hogy valamelly tágas edénybe polyvát tévén, abban a' tojásokat, hegyes végeket alól hagyva állogassa, de egymáshoz ne érjenek.

§. 16.

Hogy a' Gazda barmokat tarthasson, *Szé-ára és Rétre* van szüksege. A' *Rét* vagy *Természeti*, vagy *Mesterfeges*. Jó a' természeti Rét: a) ha völgybe, lapos helyen, és közel a' vízhez fekszik, mert a' víz gyakran meg-fathattya, kövér iszappal meg-öntheti, nem is ég ki egy könnyen száraz időben; — b) ha fekete, kövér a' Földje, mert az agyagos vagy homokos Rét nem igen terem kövér füvet; — c) ha hasznos füveket szokott teremni, mint vad borsót, lentsét, spárgát, ló-herét 's a' t.

A' Természeti Réten haszontalanná tézik a' következők: 1.) ha azt a' moh fogja-bé, és el-futja; ekkor semmi jó fű itt nem teremhet. Ennek orvoslása ez: 'fel-kell a' Réten boronálni, Összel mikor száraz van, a' mohot fel-szedvén a' Rétről, ki, és félre vetni, a' mohotkás helyet fű maggal bé-vetni, melly alól a' Széna tartóban, vagy a' Széna kazal alatt taláztatik, még jobb ha ló-herével vettetik-bé. 2.) Ha sok Hangya, és vakondak zsombikokkal tellyes, vagy ha a' marha rajta legelvén nedves időben fel-tapossa, a' fertés fel-túrja. Orvoslása ez: a' hangya és vakondak túrások

hányattassanak - el, a' marhák és fertések a' Réteken ne legeltessenek. 3.) Ha igen bő nedvesfégű, vad vizes. Ez ellen Kanálisokat kell tsinálni, hogy a' nedvesfég le - follyon, vagy gödröket kell ásni, hogy azokban le - szivárkozzon. A' régi le - omlott Épületeknek porát is, jó az ilyen rétekre hordani.

A' Természetes Réteket jó Tavaszszal, Őszszel, és Télbe vízzel meg - futtatni, mikor az a' fűben kárt nem télsen. A' sovány Réteket hamuval és Trágyával, tsak vékonyan hintvén, meg - lehet kövéríteni.

Ha sem elég természetes Rét nints, sem elég fűvet nem terem; segíttsen a' gazda magán *Mesterfeges Réttel*, az az vessen az ő Szántó-Földjének egyik részében olyan magokat, melyekről hafznos, és elegendő fűve teremjen, p. o. Lutzernai, és Török Ló - here magot, Spárgát, Bükkönt, vad Kölest, vad Borsót, Lentsét, Tsalánt.

Ha elegendő Réteink nintsenek, némelly veteményeknek száraival, és leveleivel - is segíthetni, mint ilyenek: mindenféle káposztáknak levelei, szárai, vagy torzsái. Ezeket ottan ottan le - kell nyesni, a' leveleket őszvevagdalni, és Szetskával keverni, a' Torzsákat télre el - lehet a' pintzében rakni, 's minden nap belőlök a' marháknak adni, meg - hasogatván, és polyva vagy szetska közzé vegyítvén. A' leveleket bé - lehet főzni, 's úgy kitsinyenkint őszvevagdalva meg - étetni. Szintén ilyen hafznos a' Répának minden neme - is, ezeket őszszel ki - kell ásni, vermekbe vagy pintzékbe rakni.

rakni. Télen osztán a' juhoknak, sertéseknek, marháknak meg-aprítva adni, a' sertéseknek főve. Így kell bánni a' kerék-répával-is, melyet aratás után lehet vetni, olyan Földbe, melyből csak akkor takarított-bé a' gabona. A' Burgundiai Répa, s a' tészla-is ide tartoznak, s ezekkel-is úgy kell bánni, mint egyéb Répával.

A' Krumpli levele sem alávaló eledele a' marhának, ezt Sz. Mihály Napkor kell le-metelni, és meg-étetni: meg-főzve a' Krumplit haszonnal lehet a' marháknak adni, úgy a' sertésnek-is, meg-kevervén azt. A' lednek, vadlentsé és borsó-is igen hasznos a' marhának, ezeket-is aratás után lehet vetni mint a' Répát.

§. 17.

A' *Kertmivelés*-is a' gazdasághoz tartozik, és az fokat-is használ. A' Gazda úgy oszt-hatja-fel a' kertét, hogy egyfzersmind *veteményes*, *virágos*, és *gyümölcstés* legyen, ha csak mindeniknek különös Kertet nem akar készíteni.

A' *Vetemények*, vagy *Konyhára*, vagy *Orvosfágra*, vagy *Kereskedésre* valók. A' Konyhára valók kiváltképpen ezek: a' *hüvelykes vetemények*, mint: a' fel-futó, gyalog, hártyás és hártyátlan Bab; gyalog, fel-futó, hártyás, hártyátlan, és tízter-borsó; a' *Mák*, melynek tokjában fejér, vagy fekete mákotska terem, a' feketével szoktak inkább élni; a' mustár; az *alma forma gyümölcst* termő *vetemények*, mint a' Tök, Ugorka, Görög és Sárga-

Dinnye, Paprika, Páraditsom-Alma: az olyan *Vetemények, melyeknek a' levele használtatik*, mint: a' szagos turbulya, a' paraj, melly vagy alaton, *Spikinárdnak* hívják; vagy magasan felnyúló, Labodának nevezik, a' *Sóska*. Ide valók a' Salátának fokféle nemei-is, az *Endiviával* és *Tzikóriával* együtt. Egy része a' Kerti-veteményeknek a' *Káposzta*, minden nemeivel együtt, minéműek: az Olasz-Káposzta, a' *kék fodros Káposzta*, a' Gártifiol, vagy virág Káposzta, a' *Brokoli*, melly nem egyéb fattyú Gártifiolnál, a' Karalábé, a' fejer vagy veres fejes Káposzta. Ezeken kívül vagynak a' *Gyökeres-vetemények*, melyeknek gyökere használtatik a' konyhára, minéműek: a' kerék, karó, káposzta, és sárga Répa, a' *Skorzonéra*, hólnapos, nyári és téli Retkek, torma, tészla, petrezselyem, zeller, földi-alma, vagy krumpli; melly 1628-dikban jött által Amerikából Angliába, onnan Német Országba, onnan a' Svábok által nem régen Magyar Országba. Ezt fokképpen lehet használni, mert lehet belőle pépet, sültt, és főtt tsemegéket, igen jó féle keményítőket, 's különböző étkeket készíteni, kenyeret sütni, ha t. i. ezt először liszté készítik, úgy hogy meg-főzván, meg-tisztítván a' hajátúl, vékony szeletekre szelik, deszkán jól meg-száraztják, 's osztán liszté porrá törrik, és ebből a' lisztből két részt, egy harmad rész gabona liszt közé vegyítenek. A' díznók, ludak, tyúkok - is igen hasznosan élnek véle, a' teheneket vajassá teszi, ha ezzel tartják. — Gyökeres vetemények a' hagymák-is, mint

mint a' metélő, pár, veres hagyma, fog-hagyma, úgy a' tsitsóka és palzternák.

Vagynak olyan *Vetemények*-is, mellyeknek csak a' szarát szokták meg-enni, vagy használni, mint: a' Spárga, Kapor, Tárkony; némellyeknek a' virágjával élünk, minémű: az Artitsóka és Sáfrány.

A' Konyhára való *Vetemények*kenn kívül, lehet a' Kertben termeszteni, *Orvoságnak való Plántákat*-is, mint: a' *Székfű*; Mária-lapú, pápafű, zsállya, fárfű, tzitromfű, demutka, vagy timiánfű, rúta; mellyet azért-is hasznos a' Kertben tartani, hogy a' mérges béka az ilyen Kertet nem állja, lebestikon, ménta, momordika, vagy másképpen balzsamina, bársony virág, bárány-nyelvű fű, vagy Borrágó, Isóp, Olasz-Kapor, Anis.

A' Konyhára, és Orvoságnak való *veteményeken* kívül, lehet a' Kertnek egy részit olyan *veteményekre* fordítani, mellyekkel *Kereskedést* lehet indítani. Illyenek a' Dohány, a' festő-fű, vagy másképpen pirosító, veres festő-fű (*Rubra tinctorum*) mellyel a' posztó-tsinálók, és bőr-készítők veresre festenek. Magyar Országban elég terem, még-is másunnan drága pénzen hozatik; mert itthon mint amazoknál Kertbē nem műveltetik, a' fűrés levelű-fű, ez-is Cseh Országból hozattatik, holott itthon terem, csak művelni kellene, ezzel a' posztó-tsinálók sárgára festenek. Hasznos ott, a' hol sert szoktak főzni, Komlót-is termeszteni, sőt ezt az Országból-is ki-szokták pénzért hozni.

dani. A' vad Sáfránnyal-is fárgára szoktak a' posztó - tsinálók festeni.

A' veteményes Kerten kívül, lehet *Virágos - Kertet* - is készíteni. A' virágokból nagy gyönyörűséget-is lehet venni, el-is lehet azokat adni, ha jól miveltetnek, óltatnak, kapáltatnak, gyomláltatnak, és öntöztetnek. A' Kerti - virágok temérdek sokak, némellyek szagokkal illatoznak, mások szép színekkel ékeskednek, vagynak olyanok-is, mellyek az eledelet jó ízűvé télik. Hogy tsak némellyeket említsünk: ilyenek a' kék, veres, fárga, fehér Liliom, a' külömbkülömbféle viola, a' szekfű, rozmarin, Isten-fa, majoránna, levendula, hepatica, hiatzintus, nartziiszus, aurikula, primikla, tulipán, rajnunkulus, anemone, napra forgó-virág, gyöngy-virág, a' ró'sának külömböző nemei, harang-virág, gyűzfű-virág, oroszán-szaj, ne-bánts-engem, passió-virág, re'seda, jezenen, jeneszter, kreppin-virág, töltés-virág, fekete és farga pézsma, borsó-virág, paradicsom-virág, farkantyú-virág, szagos-mályva, fodros-mályva, szálfzorka, árvátska, szarka-láb, jég-virág. Ezek körül való munka leg-inkább az Aszonyokat illeti.

Egy része a' Kertnek gyümölcstör lehet. Ide tartoznak a' *lág hajú gyümölcstör termő fák*, mint: a' tserefsznye, meggy, eper, szederj, alma, baratzk, körtvély, szilva, som, berkenye, aprikóza, marabona; a' *kemény hajú gyümölcstör termő fák*, mint: a' dió, mogyoró, mondola, és gesztenye - fák. Ezeket így lehet szaporítani, hogy a' magjok egyenes lineában, egy-

egymástól egy lábnyira, el-készített jó Földben el-vetessék, ha ki-kellnek, tisztogatassanak, nyesegettessenek, meg-kapáltassanak, a' nagy szárazságban öntöztessenek, karóhoz köttessenek, négy Elztendő múlva másuvá ültetessenek, nemesebb ízű gyümölcs-fával béoltattassanak. Az Öltás, vagy Tökére, vagy galyra, vagy Izemre szokott lenni. A' jó Gazda azon igyekezik, hogy tavasztól fogva őszig egymást váltogassa a' Kertjében a' gyümölcs, és hogy annak egy részét meg-afzaltatván, télen-is elég gyümöltse legyen.

A' nagy fákon kívül szükséges a' Kertben, apróbbakat-is termeszteni, mint tengeri szőlőt, büzlét vagy köszmétét, mindeniket használni lehet a' Konyhára.

Minthogy a' Kertek, vagy veteményes, vagy virágos, vagy gyümölcsös Kertek, a' Gazdának ezekre-is, 's azoknak miveltetésére-is szükséges fel-vigyázni,

A' Veteményes-Kerteknek közel kell a' Házhoz, és a' Konyhához lenni, olyan meleg és szabad helyen feküdni, a' hol a' Nap és Esső könnyen érhessek, a' Földjöknek kövérnek és porhanyúnak kell lenni, jó zsíros trágyával megkövéríteni, jól fel-kapálni, jó kerítésben tartani, 's a' kár ellen óltalmazni. A' magokat nem szélesebb ágyakban kell vetni, hanem tsak hogy két felől ki-lehessen gyomlálni, az el-vett magot gereblyével el-boronálni, vagy deszkával, avagy lapáttal bé-nyomkodni. A' veteményt úgy kell ültetni, hogy egyik se veszen árnyékot a' másiknak, a' magasabb vete-

ményeket Észak, az alacsonyabbakat dél felől vetvén, hogy mindenikre szolgálhasson a' Nap. Változtasd a' Földet minden Észtenőben, úgy hogy, a' hol eddig fejes vetemények voltak, ott másikon gyökeres, vagy hűvelykes vetemények legyenek. A' trágyát - is igen jó változtatni, úgy hogy egyik Észtenőn marha, a' másikon juh, azután ló ganéj legyen, ismét úttza - föld, gyp - föld, márga, vagy meszes - föld. Jó mélyen kell a' Kertet ásni, a' Földnek felső 's trágyás színét alá forgatni.

A' vetésre való magot - is, mástól szerzett maggal változtatni kell, az egymáshoz hasonló veteményeket, távol kell egymástól ültetni, hogy el - ne - fajúljanak:

Hogy a' földi - balhák ne bántsák a' veteményeket, öntözd - meg hideg vízzel a' veteményedet minden nap hétszer 's nyóltzszor, az öntözést pedig kezdjed a' magok ki - fakadozása után két hétig, az öntözést öntöző Kannával, vagy tsomóban kötött szalma - seprővel, kell gyorsan véghez vinni. Vess és ültess korán, hogy mikorra a' földi - balhák el - jönek, már akkor a' Plánták erősek legyenek. Hintsd - meg a' veteményes ágyakat vékonyan szalmás ganéjjal. Ass hangya fészkeket, és hintsd a' hangyákat a' veteményes ágyra, ezek megeméltik a' balhákat. A' Hernyókat úgy kell el - vészteni, hogy fészkeket le - kell szedni, meg - égetni. Azon kell igyekezni, hogy a' veteményes Kertnek mennél több hasznát lehessen venni, melly úgy léfzen, ha illendőképpen munkáltatik és trágyáztatik, és ha a' későben

ben erő vetemények, mindenkor a' korábban
erők után vettetnek.

A' gyümölcstő *Kertekről.* A' jó Gazda
azon igyekezik, hogy a' leg-első gyümölcstől
fogva késő őzig, a' gyümölcst ki-ne-fogyjon
Kertiből. A' szilva-fa gyökerestől szaporod-
dik, az ilyen Fiataloknak hát gondjokat kell
viselni, fattyú ágokat szépen le-nyesni, ke-
vés idő alatt meg-nőnek, és teremni fognak.
Más fák ismét az ő magvaikról szaporodnak,
az Erdőkben vadon nőnek, mint a' körtvély
és alma-fa, ezeket fiatal korokban ki-kell
ásni, és el-ültetni. De maga-is nevelhet az
ember ilyen fiatalokat, ha a' jó fajta Fáknak
magvait meg-szedi, azután egy darab Földben,
mellyet mélyen meg-ásott, és úttza fárral,
vagy más Trágyával, meg-hordat, el-ültet-
tetí soronkint egyiket a' másiktól két lábnyi-
ra, reá kevés földet hány, és meg-tapottatja.
Ha a' fátskák a' második 's harmadik Eszten-
dőben sűrűen jönnek-ki, egyet-egyet közzü-
lők ki-vévén, más a' végre el-készítettett
ágyban el-ültetteti. Ezt a' Földet kapálni és
gyomlálni kell minden Esztendőben, 's reá ele-
gendő úttza fárt kell hordani. Illyen módon
az Oskolában elég vad tsemetéket lehet szerez-
ni, de azután bé-kell óltani. A' hasadéokban
vagy tökéken való óltást, akkor leg-jobb vég-
hez vinni, mikor a' vad-tsemeték még véko-
nyak, és egy kis újnyi vastagságúak. A' Szem-
óltás, vagy Okulálás úgy mégyen véghez, hogy
valamelly jó gyümölcst-fának a' szemei, a' vad
fiatalban óltatnak. A' fa hajban való óltás

vagy kopulálás által a' szelíd fának ága, a' vad fának hajában óltatik. De minden Fában olyan fának ágát kell óltani, melly egy természetű légyen, és nemből való, ne ólts hát körtvély fát almában. Egy fában ne ólts igen sok félet, mindenkor a' leg-egészségesebb és frissebb ágat és szemet válassz. Mind magokat a' fátskákat, mind a' bé-óltott ágatskákat a' hidegtől szorgalmasan őrizd, és bé-takard. A' bé-óltott ágatskákat ne igen szorossan kösd meg, hogy a' nedvesfég benne illendőképpen folyhasson. A' szem-óltásban vigyázz, hogy a' bé-óltandó szemek tsirája, a' fának hajával együtt le-ne-vakartassék, az óltott ágatskákat, tövissel rakd körül, hogy a' madarak le-ne-tördeljék. Ha az Óltványok meg-foganván, fattyú ágakat-is hajtanak, le-nyesd ezeket, az óltáskor esett sebet kösd-bé viaszkal, vagy mézgával. Ha az ilyen óltványok fel-nőnek, és meg-erősödnek, úgy ülted-el sorba, egymástól annyira, hogy elegendőképpen ki-terjeszkedhessenek, és olaj nedvesféget szív-hassanak magokban, de hogy a' Fa hamar meg-gyökerezhessék, a' Földjének Porhanyúnak kell lenni, a' gödröt mélyen és olly szélesen készíteni, mint az ültetendő fának gyökere kívánja, üttza Földet a' gödörben tölteni, azt le-tiporni, arra a' gyep színéből jó-féle Földet hinteni, 's úgy a' Fát belé ültetni, a' gyökerét Földel bé-takarni, 's erősen le-tiporni, hogy a' szelek ne háborgassák, melléje karót le-ütni, 's hozzá jó erősen kötni. A' ki-ásás közben, mennél több gyökereit éppen kell hagy-

hagyni, meg-nem sérteni. Ollyan helyre ne ültess, a' hol az előtt épen ollyanféle fa vólt.

A' már el-ültetett Fával úgy bánnj, hogy meg-munkáld és trágyázzad. Igen jó a' Fák-nak az Úttza-fár. Hogy a' Szelek ne' tördelylyék a' fátat, üss melléjek karót, 's kösd azok-hoz, de úgy, hogy a' gyökerekben kárt ne tégyen, se az ágokat ne dörgölhesse. Ha a' Tavaszi és Téli hideg miatt, a' Fa héja meg-repedez, hogy a' nedveség ki-ne folljon, a' Fa el-ne száradjon, végy enyvet, Tehén ganéjt és szőrt, keverj belőle vízzel sűrű pépet, ezzel mindjárt Tavasz kezdetén, kend-meg minden Fádnak a' derekát, a' meddig az el-fagyott és fekete, ez által meg-lehet menteni a' Fát. Ha nyáron az héjja le-válik, akkor mesd-le azt elevenen-is, azután kend-meg, a' kenés felett takard-bé szalmával, mellyre az említett kenetet még egyszer reá kell kenni, hogy az esső bé-ne mehessen. Ha valamelly ágat le-mettzessz, bé-kend annak a' sebét több ízben, mig-meg-nem hajasodik. A' vén Fákat meg-lehet úgy fiatalosítani, hogy az ágak hegyei, a' Fák derekától eggy rőfnyire le-vagdaltassanak. A' Hernyóktól a' Fákat meg-kell tisztítani, fészkeket le-szedvén, és meg-égetvén. A' több bogarak ellen madár enyvel meg-kell kenni, hogy fel-ne mászhassanak.

§. 18.

A' Föld művelésnek eggyik része a' Szőlő dolgozása is. E' körül való munkák állanak a' nyírásból, metzésből, karózásból, kötözés-

tőzésből, bujtásból vagy homlitásból, többfzö-
ri kapállásból, szedésből és fedésből. Ha a'
Szőlő gerezdéket a' Tőkékről le-szedik, ösz-
ve-török, vagy nyomják, must lessz belőlök,
melly hordókba töltetvén, és ki-forván bor
lessz belőle, melly igen külömböző színére, ízé-
re, erejére, és tartósfágára nézve. A' jó Gaz-
da, a' ki jó bort akar szűrni, és el-adni, jó
fajta Szőlőkkel ültetteti - bé Szőlőjét, nem
holmi polyhossal. A' ki a' Szőlőre vigyáz,
és azt dolgoztatja Vintzellérnek neveztetik.
A' jó hegyeken lévő Szőlőkben, ha jó meleg
idő jár, meg-aszszik, vagy töpik a' Szőlő, és
abból aszszú-szőlő-bor készittetik.

§. 19.

A' melly Gazda Szántó Földjeit jól dol-
gozza, rétje tiszta és kövér, jó bornyas Te-
henei 's erőss barmai, Juhai vagynak, Kértje
Konyhára valót és bőv gyümöldsöt terem, szől-
lőjének jól gondját viseli, azt igazán jó Gaz-
dának lehet mondani. De a' jó gazdaságra
meg-kivántatnak a' következők: hogy

a.) A' Gazda a' jó rendet gazdálkodá-
sában maga-is meg-tartsa, háza népével-is meg-
tartassa, és attól se ő, se tselédjei el-ne
távozzanak, úgy hogy minden házi, és me-
zei-gazdasághoz tartozó eszközei, 's edényei
magok helyeken legyenek, hogy egyszeriben
meg-lehessen találni, és sokáig ne kellessen
keresni.

b.) Minden jövedelmét olly okosan
össza-fel, hogy ne tsak elég legyen, hanem
marad-

maradjon-is: a' ki annak idejében meg-kéméli jövedelmét, ha meg-szorúl-is, lefűz mihez nyúlni.

c.) Ifjúságában gyűjtsön; másként vén-ségében semmije se lefűz.

d.) Ne a' jövedelemhez mérsékelje a' költséget, hanem mindenkor az el-múlhatatlan szükséghez.

e.) Egy Háznál elég egy Erőseny, ar-ra a' Gazda vigyázzon.

f.) Mindenkor szemesen vigyázzon mindenére, a' leg-kisobb fogyatkozást mindjárt pótolja-ki, a' ki a' kis repedést bé-fódja, nem kell annak a' nagy lyukat földözni; a' mit ma meg-tselekedhetik, ne halassza holnapra; a' mit maga véghez vihet, ne bízsa másra. Mindent a' maga idejében tselekedjen p. o. Télben téli, Nyárban nyári munkát műveljen, Télben fát hordjon, gazdasághoz tartozó eszközöket ekét, boronát, jármot készíttsen, ker-tyét akkor földözze-meg, háza fedelét akkor igazítsa, míg a' tavaszi s' nyári munka bé-nem kö-vetkezik. Jó volna a' mezei Gazdának magának minden mezei-gazdasághoz való eszközöket el-készíteni tudni.

g.) Takarékos legyen az ételben, ital-ban 's ruházatban-is. Maga-is egyék, 's Ház Népének-is adjon annyi eledelt, a' mennyi elég, olyan ruhát viseljen, 's háza Népével-is viseltessen, melly Testét bé-fedje, és for-fához illendő; így soha költsége felül nem-haladja jövedelmét, a' ruhában való bújálkodást, se maga ne gyakorolja, se az Övéinek meg-ne

engedje, olyan fejer ruhában járjon, melyet Felesége, és háza Népe készített, tsak egy pénz se költsön nyalánkságra, tzifraságra, annyival inkább a' gyakori borozást, vendégeskedést kerülje. A' kis pénzből garas lefz, a' garasokból Tallér.

§. 20.

MÁSODIK Neme a' Természeti míveletlen dolgok meg-szerzésének, a' BÁNYÁSZSÁG, vagy ÁSVÁNYOK MÍVELÉSE, mely által minden nemei a' Sónak, Köveknek és Értzeknek, a' földből ki-kerülnek, hogy ősztán haszonra fordíttassanak. Ezek körül forgolódnak a' Bányászok, kik a' Bányákból ki-ássák a' különböző Értz nemeket, a' *Hutások*, kik azokat az őszve-vegyült Értz nemeket meg-olvasztják, külön választják, 's tizta darabokban öntik, némellyek a' veres rezet, sárga rezet, vasat, atzélt, ónt, plajbázt, tzint, ezüstöt, aranyat el-készítik, némellyek Kő-Sókat ásnak, vagy vízből lót főznek, mások ismét timfót, gálitzkővet, salétromot, bűdös követ főznek, ismét mások az Épületre való köveket, márvány, alabastrom köveket, drága köveket, mint gyémánt, rubint, topáz, saffir, gránát köveket, ásnak és szednek, a' ház fedni való kő-táblákat, a' tüzelni való Kő-szenet ássák.

§. 21.

HARMADSZOR vagynak olyan emberek is, kik a' PLÁNTÁKBÓL készítenek bizonyos dolgokat a' végre, hogy mások által haszon-

ra

ra fordíttassanak. Ezt tselekszük a' Mezei-Gazdák a' Föld-mívelés által. Ide tartoznak a' Szén-égetők, szurok-főzők, a' Bétsi kormot, és hamu zsírt főzők, a' kulimáz főzők. Mind ezek minekutánna el-készíttetnek, külömbb külömbb-féle hafzonra alkalmaztatnak.

§. 22.

NEGYEDSZER, az ÁLLATOKNAK FOGÁSA által-is szaporíttatnak a' hafzon vehető dolgok. Ezt tselekszük a' Szarvas marhákat, Lovakat, Juhokat, Sertéseket, apró marhákat nevelők, a' méheket, selyem ereftző bogarakat tartók, a' Vadászok, Halászok, Madarászok.

BB. Minekutánna ezek a' természeti műveletlen dolgok így meg-szereztetnek, vagy el-készíttetnek, azután a' külömböző mesterfégek által, fokféle hafzonra fordíttatnak. A' Természet három Országából, az az a' Plántákból, Allatokból, Ertz nemekből vagy Asványokból vett terméseknek, ritkán lehet úgy, a' mint a' Természet azokat adja, nyersen hafznokat venni, hanem az embereknek kell azokat nemesíteni, külömböző Eszközök által ki-készíteni, hogy hafzonra való lehessenek. Ez a' nemesítés vagy el-készítés, a' mesterfégek által mégyn véghez.

A' *Mesterfégek* két-félék vagy *Kézi mesterfég*, és így *Tzéhez* köttettek, vagy *Szabad és Tzéh*

Tzéh nélkül való *Mesterfégek*; mellyekhez sokkal nagyobb elmésfég kívántatik. Böls Rendelés az, hogy a' Mester-emberek megkülömböztessenek, mert mi lenne abból, ha valaki néha szántana, néha kovátsolna, máször fazekat, vagy papirost tsínalna, egyik munkára se szokna jól, egyiknek se lehetne jó Mestere. Szükség, hát hogy a' ki Mester-ember akar lenni, egyedül a'fra adja magát, a' mit a' Mesterfégek közzül ki-választ, azt jól ki-tanúlja, abban magát különösen gyakorolja, és az által mennél többet használjon az emberi Nemzetnek. Ugyan erre valók a' Tzéhek, mellyeket leg-elsőben Német Országban, Henrik Császár rendelt, s onnan a' Német Mester emberekkel együtt Magyar Országba-is be-hozattak.

A' ki valamelly Mesterféget ki akar tanulni, annak bizonyos számú esztendeig először *Inas*-nak kell lenni, az Inas fogadtatik szegődtetés vagy bé-írás által. Mikor el-végzi az Inas-Esztendőket, és fel-szabadíttatik *Mester Legénynyé* lesz, minthogy pedig a' Mester Legénynek, még sokat kell tanulni, tehát szükséges hogy vándoroljon, a' Tzéhtől vándorló Levelet vévén, a' hol meg-akad és dolgozik, héti bért fizetnek neki, vagy darab számra.— A' vándorló ki-tanúlt Mester Legény, lehet osztán *Mester ember*, az az Mesterféget maga hasznára üzheti, Legényeket, Inasokat fogadhat, de előbb *remekjével* tartozik azt megmutatni a' Tzéhnek, hogy Mesterféget jól ki-tanulta.

Az

Az olyan Keszület vagy *Műhely*, a' hol valamely Mesterféget nagy számmal űznek, de tsupa kezek és szövő Székek által, *Manufaktúrának* neveztetik, ha pedig ezen kívül Kalapáts és tűz-is kívántatik hozzá, *Fabrikanak*.

Minden embernek fokféle szükségé van, élelmére, ruházatjára, és lakására nézve, kell lenni ágyának, melegének, világának, házi bútorának, edényének, műszerének. Hol venné mind ezeket a' dolgokat, ha tsak szorgalmatos kezek nem fáradoznának fel-keresésében, meg-őrzésében, haszonra való fordításában mind azoknak, a' mellyeket a' Föld terem az embereknek hasznára? Sőt a' Föld - is tized résznyit nem teremne, mint a' mennyi szükséges az Embereknek, ha bizonyos mesterféges eszközökkel nem műveltetnék.

§. 23.

Külömb külömb-félék hát a' Mesterfégek: mert a) némellyek az ember táplálása körül foglalatoskodnak: b) mások az ő ruházatja, és c) az ő lakó helye körül, d) némellyek a' Plántákból — e) némellyek az állatokból, f) mások az ásványokból készítienek az ember hasznára eszközöket. Lássuk mindeniket renddel.

§. 24.

Az ember Táplálására tartozó Mesterfégekről. Ezeket űzik a' *Mólnárok*, kiknek *Malmaik* vagy *Szél* vagy *Vízi-Malmok*, ezek vagy felül, vagy alól tsapók. A' nagy vizeken, minéműek a' Duna, Tisza, Bodrog, vas-mats-

K k

ká-

kákon szoktak a' Malmok a' vízben állani. A' Malomban szokták a' tiszta Búzát, kétszeres életet, rozst, Lisztnek meg-örteni, sok helyett tsak parasztúl, néhol pitlén-is, vagy fátyolon által eresztvén, ismét a' kukoritzát, zabot, a' sertés hizlalására, az árpát a' Ser-főzésre meg-darálni, úgy a' Pohánkát, köles kását, árpa és búza darát, szemlye kását el-készíteni. A' Malmokhoz tartoznak sok helyeken a' kender török, és deszka-fűrészek-is. A' Mólnárok után ide tartoznak a' *Aenyér* és *'Semlye Sütők*, a' *Kaláts*, *Konfekt*, *Piskóta*, *tzukros tézta*, *Pástétom*, *Ostya Sütők*, a' nagy Városokban a' keményítő és *Púder készítő*k, *Mészárosok*, *Szokátsok*, *Ser-főzők*, *Etzet készítő*k, *Palyinka*, *égett Bor*, *ákovita főzők*.

§. 25.

Az ember ruházatja körül foglalatoshodnak a' következő Mester emberek: Szütsők, Vargák, kik botskort, és tsizmának való vastag fekete bőrt készítenek, Tímárok, kik fontos-talpakat, tsizmának való hal-zsírral készített bőrt, szattyánt, kordoványt, bagariát, karmasint, némellyek fejer vagy farga Öz, Ketske, Kutya, Szarvas-bőrt készítenek, nadrágnak, lajblinak, kesztyűnek, Kesztyű-tsinálók, Magyar és Német Tsizmadiák, Kalaposok és Süvegese, Paróka vagy Vendég haj tsinálók, fő-kötő Varrók, Kender és Len paraszt vázont, vagy virágos a-broszokat, asztal és törülköző-Kendőket Szövő Takátsok, Tsapók, kik szűrnek való posztót

tót készítenek, Polztósok, Materiát-szövők, kik gyapjúból dolgoznak. Selyem és Pamuk materiákat-szövők, ruha-festők, mangorlók, vékony Szabók, kik polztóból, materiából dolgoznak. Szűr Szabók, kik Szűröket, Szűr Dolmányokat varranak, Gomb-kötők, kik gömböket, finórokat készítenek, Pafzamántsinálók, Pántlika-szövők, Strimpf vagy Harisnya-kötők és Szövők.

§. 26.

Az ember lakása vagy Háza körül foglalatoshodnak a' következő Mester emberek; a' Kő-vágó, Tégla-égető, Mész-égető, Kőmíves, Áts.

§. 27.

Ezeken kívül vagynak olyan Mesterfélék, mellyek a' Plántákból készítenek haszonra valókat. Ezeket gyakorollják a' Dohány készítők, kik vagy por-tobákot, vagy füstölőni való Dohányt készítenek, a' Kötelesek, Papiros tsinálók, Könyv-nyomtatók, Képeket-nyomtatók, Könyv-kötők, Kosár-tsinálók, Tál alá való karikát, Skatulyát, Seprőt-tsinálók, átalagot, hordót, kádat, puttont, vedret, dézsát, kupát készítő, 's meg-abrantsoló Pintérek, vagy Bodnárok, Szekér, Kotsi-tsináló, Kerékjártók, Asztalosok, Orgona, Klavikordium, Hegedű-tsinálók, Elsztergálosok, Nyereg-gyártók, Kreppin-tsinálók.

§. 28.

Vagynak olyan mesterfélék-is, mellyek által hasznos dolgok, az Állatok Országából ké-

szíttetnek. Ezeket gyakorolják a' Kefe, fésűtsinálók, Szappan, Pomáde-készítők, gyertyamártók, viasz-fejéritők (mézes kolátososoknak is neveztetnek) ezek viasz-gyertyákat készítenek, viaszos vázsnat-készítők, Szíjjártók, bőrtáska tsinálók, a' kik patrontást, Levél hordó táskát, kés tokokat, bőr zsákokat készítenek, Tapetzirerek, a' kik mindenféle székeket, kar székeket, szófákat, kenapékat, Dívánokat, utazó Ládákat bőrrel bé-húznak, és a' Szobákat Spallerral fel-ékesítik, az ablakokra és ágyak körül firhangokat készítenek, bőr vánkókat tsinálnak, az enyv készítő, pergametet-tsinálók, gubások.

§. 29.

Az Ásványok Országából, a' következő Mester emberek készítenek haszonra valókat: a' Fazekasok, Pipa-tsinálók, a' majolika és Portzellán edényt tsinálók, Kő-korsó 's edény készítő, tükröket-készítők, üveg-tsinálók, üveg-mettzők és pallérozók, fűrész és ráspolytsinálók, puska, pistoly-tsinálók, kard-vas tsinálók, atzél-mívesek, kik atzélból mindenféle miveket készítenek, mint tsattokat, kop-pantókat, ollókat, gombokat, óra lántzókat, kard hüvelyén lévő pléheket; Órások, kik falra, asztalra való, vagy kis órákat készítenek, réz-mívesek, bádogosok, az ólomból golyóbisokat és sréteket-öntők, betü-öntők, a' Tzinból dolgozók, ágyú és harang-öntők, kik réz mosarakat, vízi-puskákat, mustákat, sárga réz gyertya-tartókat-is öntenek. Sárga
réz-

réz-öntők, a' kik fárga rézből gyűrűket, árnyék-tartós lámpásokat tsinálnak, fárga rézből, tompákból tsatt - tsinálók, kik azokat meg-ezüstözni, vagy aranyozni is szokták, Ötvösök, kik aranyból és ezüstből, mindenféle miveket készítenek, Drót-húzó, Tő-tsinálók, Arany-mívesek, kik az aranyat igen vékony Táblátskákra nyújtják, hogy azokkal oltán aranyozzanak.

§. 30.

Vagynak ezeken kívül *Szabad Mesterlégek*, mint a' Musikusoké, Rajzolóké, Kép-íróké, Ház-festőké, Kép-faragóké, Réz-táblákra metszőké, Komédiásoké, Pantomimat, vagy néma Komédiát játszóké, és a' mesterléges Kertészeké.

§. 31.

CC. A' nyers, vagy el-készített portékákat, a' kik vagy ki, vagy másunnan behordják, vagy az Országban árúlják, *Kalmároknak*, és *Kereskedőknek* neveztetnek. Eleinte a' Kereskedés csak tsere által ment véghez, p. o. Barmot Búzáért tseréltek: de ez meg-nem maradhattott, mert terhes volt mindenüvé a' Barmot hajtani, bizonytalan-is volt, mert nehéz volt a' Baromnak-is, a' más féle Jólzágnak is az árát meg-egyeztetni, és így, hogy egyik rész-is-meg-ne tsalatassék, fel-találtatott a' pénz, a' melylyel fizettetik a' portékának ára. Még ma sem múltt ugyan el egézlén a' tse-

re, mint a' Fel-földiek a' fazekat, az Alföldön gyakran Búzáért adják, a' nagy Kereskedők Portékát Portékaért adnak, olykor, elébb mind a' két féle Portékának árrát meg-határozván.

Ha a' Magyar Országi ember az itthon termett Jószágit, tsak itthon adja-el *Belső Kereskedésnek* neveztetik, mint így szoktak a' Debretzeni Szalonnával, Szapannal, a' Tsetneki vassal mindenfelé kereskedni. Ha pedig más Országiakkal van a' kereskedés, az az, vagy azoktól vesznek, vagy azoknak adnak portékákat, az neveztetik: *Külső Kereskedésnek*. Az volna hasznos az Országnak, hogy ne annyira más Nemzetektől szereztenének a' Portékák, mert így ki-mégyen a' pénz az Országból; hanem annyi mindenféle Portéka készíttetnék az Hazában, hogy más Országoknak-is lehetne el-adni, 's annál fogva a' pénzt bé-hozni.

A' Kereskedés vagy *Nagy*, vagy *Apró*; *Nagy Kereskedés* az, mikor a' Portékákat tsak nagy darabokba veszik és adják-el, Hordó, Láda, Bál, mázsa számra, vagy egész végekben, tuzetekben, mint a' Fabrikákban, és Manufaktúrákban; *Apró Kereskedés* az, mikor a' Jószág apró darabokban, réf, font, és lat számra árúztatik, ilyenek többnyire nálunk a' Bóltosok.

Némelly *Kereskedés* van a' *Szárazon*, némelly a' *Vizenn* és *Tengerenn*. A' *Szárazon* való *Kereskedés* a' Furmányosok vagy Szekersek

reszek által mégyen véghez, kik a' nagyobb Városokból Szekeren viszik a' Kereskedőknek a' Portékákat. A' *Vizen és Tengeren való Kereskedés* hajók által gyakoroltatik, és óltsóbb az elsőnél, 's gazdagabb-is, azért a' Tenger mellyéki Országok igen gazdagok, mert megszírul-is a' Vizenn el-hozhatják a' betses portékákat.

Vagynak olyan *Kereskedők*, a' kik tsak a' Portékák hordatásábúl élnek, vagynak olyanok-is, a' kik a' *Commissiókkal* kereskednek, az az hivatalok tsak az, hogy a' Kereskedőktől minden felől reájok bízott Portékákat meg-szerezzék.

Hogy pedig a' Pénzt a' Jólzáért mindenkor mellze földről nagy bajjal küldeni ne kellessen, azért találták-fel a' *Vekszelt, Pénz-Váltást* a' nagy kereskedő Városokban, hogy bizonyos Irás által való útasítás mellett, a' Portékaért adandó Pénz fizetessék-ki, a' mellyért ugyan a' Pénz-váltónak fáradságát meg-kell jutalmaztatni, p. o. Lipfiából hozat valaki Portékát, oda a' Pénzt nehéz küldeni az ő lakó helyéből, írhat a' Bétsi Pénz-váltónak, a' Portéka árát fel-küldvén néki, 's arra kéri, hogy fizesse-ki a' Portéka árát; ez Levelet írván a' Lipfiai Pénz-váltónak, általa a' Kereskedő Portékájának árát ki-fizetteti. Ezek a' Pénz-váltók egymással számot szoktak vetni minden esztendőben.

A' Kereskedést segítik a' Vásárok, a' Iza-vának meg-állásában való hűség, a' jó rend mérséklett nyereséggel való meg-elégedés, a'

vesztegetéstül idegen házi gazdálkodás, a' Creditum, vagy hitel szerzés, a' szoros számolódás, a' Kalmár Legények, Szám - tartók, és Inasok.

Kalmár Legény az, a' ki már a' kereskedést tanulta, a' Kalmárt segíti, dolgait folytatja, és még Szám-tartó Könyvét-is írja.

A' ki az egész Kereskedést jól érti, a' fő Kereskedő könyvet magánál tartja, és az egész Kereskedést igazgatni tudja, *Szam* vagy *Könyv-zartónak* nevezetik. *Bóltos Inasok* pedig a' Kereskedést tanulók, kik darab portékákat el-adnak, és szorulttságból a' mindennapi árulást jegyző Könyvben fel-írják,

§. 32.

DD. Vagynak olyan élet nemei-is, melyek szerint némelyek a' Társaság halzánára, magokat a' Tudományokban gyakorolják, és másokat azoknak tanulásában vezérlelenek.

Ezek a' *Tudományok négy* félék, mert vagy a' Vallásra, vagy a' Bóltsekedésre, vagy az egésfégre, vagy a' külső békefégre, bátorfágra tartozók.

A' *Vallásra tartozó Tudományok*, a' Szent Írás magyarázatja, a' Hitnek ágazatának Tudománya, az Erköltsi Tudomány, a' Biblia szerint. Minthogy pedig a' Kereszttyének több részekre oszlottanak, mindenik felekezet Vallása szerint, bizonyos Könyvben foglalta hitnek ágazatit, és az ilyen Könyvek Symbolicus,

licus, vagy Vallás-tételt magokba foglaló Könyveknek neveztetnek. Illyenek a' Reformátusoknál a' *Helvetziai Vallás-tétel* nevű Könyv, és az *Heidelbergi Katechesis*. — Ezeket a' Keresztyén Vallásnak Tudományait, tanítják a' Predikátorok, és az Oskolákban a' Közönséges Tanítók, vagy Professorok.

A' *Böltsekedés vagy Filosofia*, tanítja az helyes okoskodás módját, *Logicának* neveztetik; a' Lélek tehetfégeinek esméretét, 's annak gondolkodásának módját, *Psychologianak* neveztetik; az Isten tökéletesfégeinek, 's munkáinak esméretit, a' mi kötelességeinket, de csak a' természeti józan okosságból, *Természeti Vallás Tudománynak* neveztetik; a' Természeti dolgoknak esméretit, *Fisikának* neveztetik; a' Mérésnek, számlálásnak mesterfégét, melly *Mathesisnak* neveztetik. A' Filozófiához számláltatik az *História*-is, vagy a' történt dolgoknak Tudománya.

Az *Orvosi Tudomány*, az ember egészfége körül foglalatoskodik. Négy félek az Orvosok, mert vagy csak a' belső nyavalyákat gyógyítják, ezek a' Doktorok; vagy a' külső nyavalyákat, sebeket, tsont-töréseket, ezeket Chirurgusoknak, Feldsereknek, Seb-orvosoknak nevezik; vagy a' Gyermekek-szülő Afzszonyokkal bajoskodnak, és ezek Bábáknak neveztetnek. Ez a' Mesterfég színt úgy tanítatik már ma a' Fő Oskolákban, mind az Afzszonyoknak, mind a' Férjfiaknak, mint más Orvosi tudomány. Ezeken kívül vagynak Szem-gyógyító Orvosok. Mind ezekhez tartoz-

nak a' Patikáriusok, kik az Orvoslágot készítik.

A' külső békeslégre, jó rendre, és bátorságra tartozó Tudományok, a' Törvény tudásban határozódnak. Némelly Törvények előadják a' Felsőlégnek, és a' Lakosoknak egymás eránt való kötelességeiket, a' Fejedeleme- nek és a' Hazának jussait, meg-határozzák az igazgatásnak módját, és ezek neveztetnek *Ország Fundamentomos Törvényeinek* (Jus Publicum). Némelly Törvények azt határozzák meg, mi légyen kötelességek egymás iránt a' Lakosoknak, békeslégekre, birtokaikra, bátorfágokra nézve, 's ha ezekben meg-fértetnének, miképpen lehessen orvoslani. Ez nevez- tetik *magános Törvénynek*, (Jus Privatum) mellynél fogva folynak a' Perek. Más Törvé- nyek, magokban foglalják azon vétkeknek, erőszak-tételeknek meg-büntetésit, mellyek a' közönléges nyugodalmat, bátorfágot, és elő- menetelt meg-háborítják, *Büntető Törvények- nek* (Jus Criminale) neveztetnek. A' külső Isteni Tiszteletnek Rendit, bátorfágát, nyúgo- dalmát meg-határozó Törvények, *Ekkleziiai Törvényeknek Kanonoknak* neveztetnek. Vagy- nak a' külső bátorfágra, egészlégre, tiszteslégre, tsínosfágra, jó rendre tzelező Törvények-is, mellyek *Rend-tartó*, vagy *Politizai Törvé- nyeknek* neveztetnek.

Az elől-fzámláltt Tudományokonn kívül vagynak az úgy nevezett Szép Tudományok, mellyek gyönyörködtetnek, mint a' Szépség- nek és jó-ízűsnek Tudománya, az *Æsthetica*,

az ékesen - szóllás Tudománya, *Oratoria*, a'
Vers-írás Tudománya, a' *Poësis*.

§. 33.

EE. *Utóllýára, vagynak a' Társaságban, különös hivatalú emberek, kik másoknak használnak.* Ezek között némellyek a' Mezőben, a' Vizen, az Úton, a' Falukban, Városokban, Vármegyékben viselik hivatalokat, mások nagyobb hivatalokat viselvén, az Országnek használnak.

A' *Mezőbe* vagynak a' mindenféle *Tsö/zöök, Kerülök*, kik a' mezőre, vetésekre, erdőkre, útakra vígyáznak, a' mindenféle *Pásztorok, Gulyások, Tsikósok, Jágerek.* A' *Vizen* a' Hajósok, révészek. Révnek hívják a' nagyobb vizeken lévő hajókon való által-járást. Vagynak *Hajós-gazdák*, kik a' nagy vizeken Hajóikkal kereskednek, a' nagy Hajókon vagynak kormányozó és hajós-legények. A' Hajó evedző-lapáttal, és Kormánnyal igazgattatik.

Az *Úton* használó emberek ezek: a' *Kotsiskodó emberek, Furmányosok, a' Vámosok*, kik az Útasoktól a' tsináltt úton és hidon való járásért bizonyos meghatározott pénzt vésznek, a' *Harmintzadosok*, kik a' tilalmas portékákra vígyáznak, és a' bé-hozott Portékától, a' Király számára bizonyos fizetést vésznek. A' *Posták*, kik a' leveleket hordják, s ha az útasok kívánják, őket kotsin fizetésért elküldik. Egy fél-árkusnyi levelért, ha az ő Felféje Birodalmába küldetik 8 kraitz., ha azon kívül

kívül útasíttatik 16 kraitz. kell fizetni. Ha igen sebesen, és rend-kívül akarja valaki levelét küldeni, az olyan Posta *Stafétának* neveztetik. A' Postához tartozik a' *Delizsán/z* - is, mikor nagy kotsiban hat 's nyóltz ló-is bé-fogatván, tíz ember-is el-megyen rajta, és bizonyos mértékű portékáját magával viheti, éjjel, nappal megyen, mert minden Postán változtatnak a' lovak. Az ilyen nagy Posta szezerek csak ott szoktak járni, a' hol sűrű az Utazóknak és Kereskedőknek száma, mint Pesttől, Kásától, Budától fogva Pozsonyig, Bétsig. Az utazást segítik a' *Landkotsisok* is, ezek magok emberei a' nagy Városokban, mint Egerben, Pesten, Budán, Fejérváron, Győrben, Pozsonyban, Bétsben, ha elegendő útasok egyben adják magokat, az ilyen Landkotsikon el-mehetnek tze'llyokra, de ezek nem változtatják lovaikat, hanem egy rendbéli lovakon mennek mindég. Vagynak a' nagy Városokon *Léhnkotsisok* - is, kiknek szép kotsijok két lóval bé-fogva van, 's ha ki a' Városban egy Háztúl, másikhoz akar menni, vagy közel a' Városon kívül, meg-fogadhatja. Az utazást segítik a' *Vendégfogadósok* - is, a' városokban, falukban, mezőkön, pusztaikon.

A' *Falukban* vagynak a' lakosok, kiknek bizonyos életeknek módja van, és vagy *Marhasok*, szántanak 's vetnek 's a' t. vagy *gyalogok*, kiknek házatskájok, és néhol Szőlőskéjek van, de azonkívül birtokok nints. A' *Birtokosok*, és *Marhások*, vagy egész, vagy fél, vagy negyed rész ház helyesek. A' *gyalogo-*

logókonn és marhásokonn kívül, vagynak a' *Sellérek*, kik mások Házában laknak, a' *Béresek*, *Kotsisok*, *Hídók*. A' hol több *Béres* van, egyiknek *Faragó-Béresnek* kell lenni.

Minden Falunak van *Fő-Bírája*, *Törvény-Bírája*, a' ki minden dolgaiban tanátsolja a' *Bíró*t, a' perlekedők's bűnösök ügyében a' *Sententziát* ki-mondja, vagynak *Hitesek* vagy *Tanátsosok*, kik a' Helylég dolgaira, egyezőleg fel-vigyáznak, és a' *Bíróval*, 's *Törvény-Bíróval* együtt munkálódják a' köz jót, vagynak *Polgárok* vagy *Kis-Bírák*-is, kik a' parantsolt dolgokat véghez viszik, *Notárius*, ki mindeket fel-jegyvez, a' *Vármegyétől* jövő *Currens*eket, és a' *Földes Urafág* parantsoló leveleit fel-olvassa, a' szám-adást fel-írja.

A' *Városokban*, a' *Föld-mivelő*, vagy *Mester-emberekenn* kívül vagynak: *Fő-Bíró*, néhol kivált a' *Királyi Városokban* *Polgár-mester*-is. A' *Fő-Bíró* a' *Törvény* ki-szolgáltatására, a' *Polgár-mester* a' *Város* gazdálágára vigyáz. Vagynak ezekenn kívül *Hites Tanátsosok*, egy vagy két *Notárius*, *Kis-Bírák*, vagy *Polgárok*, ha nagy a' *Város* *Tizedesek*, *Kapitányok*, *Vásár-Bírák*, gazdálkodó vagy *Oeconomicalis-Bírák*. A' hol felesen vagynak a' *Falukban* vagy *Városokban* *Nemesek*, és *Adózók*, a' *Nemeseknek* különösen *Hadnagyok* szokott lenni. Néhol a' nagyobb vagy *Királyi Városokban* laknak *Hóhérok*-is. Ma a' *Király jóvá hagyása* nélkül nem lehet senkit megöletni.

Az *Uradalmakban* vagynak: Hajdúk, Ispányok, Szám-tartók, vagy Káznárok, Kúlsárok, Erdő-Bírák, Föld-mérők, Exactorok, vagy Számvévők, Tisztartók, Fiskálisok, Præfectusok, Directorok.

A' Vármegyékben-is vagynak Tisztek, kiket fellyebb Magyar Ország Polgári állapotjának esméretiben elől-adtunk.

Mind a' *Falukban*, mind a' *Városokban* vagynak *Egyházi Szolgák*, kik a' Népet tanítják, az Isteni Tiszteletet véghez vízik. *Pébánosoknak* neveztetnek a' R. Katholikusoknál, *Prédikátoroknak* a' Protestánsoknál, a' kik ezeket segítik *Káplánok*. A' kik az Oskolákat tanítják, a' nagy Oskoláknak Tanítói *Professzoroknak*, a' többi *Oskola-Mestereknek*, *Prezeptoroknak* nevét viselik. A' kik az Isteni Tiszteletben az Éneklést vízik, *Kántoroknak*, a' kik az Ekklézsia jövedelmére, 's épületeire vigyáznak *Kurátoroknak*, *Egy-ház-Aityának*, ezek mellett szolgálók *Egyházfiaknak*, a' kik az Isteni Tiszteletre jelt adnak *Harangozóknak*, a' kik az órát igazgattyák, *Órásoknak* neveztetnek. A' Protestánsoknál, a' kik az Ekklézsia dolgait a' Prédikátorokkal és Curatorokkal egygyütt igazgatják, Ekklézsia Consistoriális Személyeinek neveztetnek.

§. 34.

Illyen sokféle hivatalok, és élet nemei lévén az emberek között, mikor valaki felserdül, meg-gondolja, mitsoda élet nemire fogja magát adni, mellyből tisztesfégeessen-is élhes-

hessen, másoknak - is mennél többet használhasson, egy szóval kinek-kinek okosan kell választani hivatalt, vagy *Élet-módját*. Ez a Hivatal választás

1.) Ne legyen hirtelenségből, csak mások javaslásából, hogy meg-ne-bánnya jövőendőben, hanem fundamentomos okokonn, és tántoríthatatlan meg-győződésből.

2.) Ne legyen idő előtt, mikor még sem a' maga tehetségeit, mellyek az Élet-terhének viseléséhez meg-kívántatnak, sem az élet ne-meinek terheit meg-gondolni nem tudja, de ne-is legyen késő, hogy a' drága időt el-ne-veztgesse. Meg-kell itt

3.) Gondolni, kinek mire van hajlandósága, mert ez által a' hajlandóság által, hív az Isten kit-kit valamelly hivatal követésére, és

4.) Meg-kell vizsgálni a' Testnek, és a' Léleknek tehetségeit, mellyek a' hivatal folytatására meg-kívántatnak, ha azok benne fel-találtatnak-é? mert a' ki mire nem alkalmas, minek adja arra magát? p. o. a' kinek kis szava, gyenge szeme, erőtlenedő teste van, minek adná magát Prédikátorfágra. A' gyenge szabású ember lehet Szabó, de nem lehet Mé-száros, Kovács, réz-míves, lehet gomb-kötő, de nem kép-faragó, varga.

5.) Meg-kell gondolni, maga külső állapotját-is, és értékét, mert némelly mesterfég tanulásához sok költség kívántatik, mint a' Doktorfág meg-tanulásához, némelly mesterfég folytatásához sok pénz kell, mint a' Kalmársághoz, minek adná hát magát ezekre a'

szegény legény? Némelly hivatalhoz a' nemesi szabadság-is meg-kívántatik, a' ki hát azzal nem bír, minek szerentséltetné magát.

6.) Szép dolog tudni-is, vagy tudós embernek lenni, de senki tsak azért ne adja magát a' tanulásra, hogy könnyen élljen, mert a' Tudomány után való élésnek vagynak súllyos terhei, ha hivatalának eleget akar tenni, a' tanúlt ember lelke teste a' nyomos elmélkedés miatt, jobban el-lankad mint a' Kapásé. Azomban, ha többen adják magokat a' tanulásra, mint a' mennyin az után el-élhetnének, boldogtalanokká tészik magokat.

7.) Hibás dolog valakinek hivatal's élet módja nélkül élni akarni, tsak Szüleiről maradt Javaira támaszkodni, mellyek ha nem gyarapíttatnak, el-vésznek. A' kinek van-is hát valamije, szükség, hogy a' mellett valamely élet módját tanuljon, folytasson, lelkének testének tehetségeit haszontalanokká ne tegye.

8.) Hibás dolog a' városi embereknek, szüléiknek tífztesléges életek módját meg-útálni, magokat a' városi emberek felett fel-emelni, fényesebb póltzra vágyini, mert ha ezt el-nyerik-is, mivel élnek jobban és tsendesebben, mint az ő szüléik mesterlégek, kereskedések mellett éltek? A' Városi Ifjaknak pompás nagyra vágyódások, fok jó maga bíró Házakat el-pusztított.

9.) A' Föld-mivelés sem olyan alá való állapot, mint némellyek képzelik, mi ennél szükségesebb és hasznosabb, mi ártatlanabb és keve-

kevesebb késértettel öfzve-köttetett. A' Földet jól mivelő takaros gazda, sok dolgok nélkül el-lehet, a' mellyeknek kívánása másokat fáraszt. Ki talál közelebb alkalmatosfágot az Isten iránt való háládatosfágra, mint a' ki akár a' Szántó-Földre, akár a' Rétre, kertben, szőlőben, marhái közzé ki-menvén, gyönyörűséggel szemléli az Isten áldását szorgalmatosfága után.

10.) A' ki élet-módját választ, gondolja-meg azt-is, lessz-e az ő mesterfégenek ott, a' hol lakni fog, kelete? hogy ebből tisztességesen élhessen. Ha felesleg van valahol bőséges, a' kihez csak két, három mértföldnyiről járnak, mi szükség ott a' kereskedők számát szaporítani. Ha több a' Prókátor valahol, mint sem per akadhatna, miből fog élni, a' ki még-is Prókátorfágra adja magát? Minek egy városban száz, két száz Szabó, Tszimadia, Ötvös, holott felének sem akad munkája?

11.) Ollyan mesterféget kell választani, melly leg-bizonyosabb, és sok véletlen veszedelmeknek nints ki-téve. Bizonyosabbak az ember élelmére, ruházatjára, lakására tartozó mesterfégek, és azok, mellyek által a' nyers matériák halzonra készítettnek, mint a' mellyek csak a' gyönyörűségre tartozók körül foglalatoskodnak, 's sok változásnak ki-tétetnek.

§. 35.

Há ki élet módját választ magának, szükség hogy azt jól ki-tanúlja. Elég egy ember-

nek egy mesterfég; mert a' mindenhez látó, semmivel bíró szokott lenni, de azt az egy mesterféget jól kell tudni. Olly emberhez kell hát tanulás kedvéért menni, a' ki jól értse azt a' mesterféget, ha lehet úgy kell vele megalkudni, 's ugyan e' végye inkább valamit kell néki fizetni, hogy a' tanuló Inast alávaló foglalatoságokkal ne terhelje.

Az *Inasnak* vidámnak kell lenni a' Mesterfég tanulásában, munkásnak, serénynek, igyekezőnek, Tanító - Mesterének engedelmesnek, a' ki annak oktatását, intését fejében vegye, semmi makatflággal azt el-ne idegenítse, magát inkább véle úgy kedveltesse, hogy semmit az tőle el-ne titkoljon, mindenre figyelmezzon, kivált a' mi a' Mesterfégre tartozik. Ha néha Tanítója kemény-is iránta, hűségével, 's engedelmeslégével igyekezzon megnyerni.

§. 36.

Minekutánna Inas esztendeit ki-tölti, 's fel-fzabadúl, mint *Mester Legény vándoroljon*, hogy az emberekkel esmerkedjen, betsületet tanuljon, az élet-módját mindenfelé tapasztalja, mesterfégét nagyobb tökéletesfégre vigye. De —

1.) Olly helyre mennjen, a' hol híres, és ki-tanúlt Mester-ember Gazdát találhasson, a' kitől tanulhasson.

2.) Szorgalmatos legyen a' munkában, engedelmes Mesteréhez, igyekezzon, fejébe vegye

gye valami hasznos, és elő-menetelére tartozó.

3.) Isteni félelemmel, buzgó könyörgésekkel folytassa Vándorlását, kerülje a' rossz Társaságot, fejez Személyekkel különösen ne barátkozzon.

4.) *Takarékos* legyen, semmi haszontalan és el-kerülhető költséget nem tévén, hogy szerezhessen magának annyit, a' mivel, ha le-teszi magát, mesterfégét el-kezdhesse, és így a' mértékletlenségtől és tizfrázkodástól őrizkedjen.

§. 37.

Ha Vándorlását el-végzi, ki-tanúlja az élet módját, *le-teszi magát* valahol, szükség hogy azt a' leg-jobb móddal folytassa. Ide tartozik —

a.) *A Szorgalmatosfág*, hogy minden erejét testének, okosságát Lelkének, hivatala követésére fordítsa, így szerezhet magának élelmet. Ne tsapongjon hát félre, a' mihez kezd, haladék nélkül el-végezni igyekezzon, sőt idő előtt-is el-készíttse, mert sokszor az előre nem látott akadályok, vagy épen pihentetni fogják a' munkát, vagy a' nagy fátás miatt nem engedik jól el-készíteni, ki-maradván az időből.

b.) *Az egyenesfég*, hogy valami a' munkára tartozik, azt annak meg-adja, meg-ne vesztegetse.

c.) A' jó *Rend-tartás*, hogy a' fielőbbet előbb, a' halaszthatót később dolgozza, mindent idejében haladék nélkül műveljen, eszközeit rendes helyen tartsa, hogy el-ne tévedjenek.

d.) A' maga *Szavának meg-állása*, hogy több munkát ne vállaljon, mint a' mennyit bizonyos időre el-végezhet, és hogy a' fél-vállalt munkát a' meg-hagyott időre el-készíttse.

e.) A' jó *Szám-tartás*, hogy mindenre valami Házában, Udvarában, Kamarájában vagyon, szorgalmatos gondot tartson, hogy semmit el-ne felejtсен, és így kárt ne valjon, mindenét fel-írja, tartson olyan *Emlékeztető Könyvet*, mellyben mindene fel-légyen jegyezve, t. i. a' mit bé-vélzen, vagy ki-ad; a' innel ő másoknak, vagy mások ő néki adósok; a' Kontraktusokat, Kvietántziákat; nevezetes Leveleket meg-tartsa, ha néki fizetnek, vagy néki kell pénzt ki-adni, mindjárt írja-bé azt *Számtartó Könyvében*, ha egy oldalt bé-ír adja öszve, ösztán a' Summát vigye által a' más oldalra. Ezt a' számolást pedig minden Hólnapnak, 's ösztán kiváltképen Elztendő végével tegye-meg, hogy így észre vehesse, mennyi volt jövedelme, mennyi a' költsége, 's jól gazdálkodott-é? ha rosszul gazdálkodott pótollya-ki azután.

Az ilyen Számtartó Könyvnek formája ez lehet:

Köl-

1800.		K ö l t f é g.	rf.	kr.	penz
Ja- nuar- ius.	3dik.	Semlye - - - -	—	3	—
		Tej - - - -	—	—	4
	4dik.	2 font hús 4 xrijával	—	8	—
		1/2 font riskása - -	—	7	—
		1 Ittze Ser - - -	—	—	3
	5dik.	1 font Gyertya - -	—	14	—
		1/2 font Fa-olaj - -	—	9	—
	9dik.	4 Hétre Legénynek	4	—	—
		1 Ittze Etzet - - -	—	5	—
		Somma	4	49	2

1800.		Bé - jövetel	fl.	kr.	Pénz
Juli- us.	4dik.	Aital hozott Summa	41	—	—
	—	1 pár tsizmaért adtak	2	30	—
	—	Kis tsizmátskákért -	1	—	—
	6dik.	fizetett a' munkámért	—	—	—
	—	Kezdi Lajos Úr - -	2	51	—
	—	el-adtam 2 kila Búzát	—	—	—
	—	1 Tallérjával - -	3	—	—
	7dik.	el-adtam 1 Sertést -	14	—	—
	—	2 Kotsi Szénát el-adtam	8	—	—
	8dik.	a' Lakó fizetett Ház- bért - - - - -	12	—	—
Summa			84	21	—

Ebben a' Számtartó Könyvben kell beírni, valamivel mások adósok, akár a' munkáért, akár költsön vévén fel tölünk pénzt; főt azt is, mi másnak adósok mivel vagyunk, akár munkásokért, akár portékáért, akár költsönözvén pénzt másoktól, és mikor osztán az adósfág ki-fizettetik, alája kell írni, hogy meg-fizettetett. Hogy pedig ne kellessen keresni a' Neveket, különös oldalakra fel-lehet írni az adósoknak Laisromát, és mellyik levelen, hol van fel-téve kinek kinek neve, hogy mindjárt meg-lehessen tudni, féltre ilyen Laistromot lehet írni,

Mások

1800.		Mások Adósfágá-	Rfl.	kr.	Pénz.
Hól- nap	Nap	nak Laistroma.			
Ja- nu- arius.	2	Tönkö András, János Kotsisa által elvite- tett tőlem egy pár nagy Férfi Tsizmát Kordoványból, tar- tozik - - - - -	3	—	—
	5	Sütő Jakab vitt-el tő- lem 2 nagy el-kézfí- bört - - - - -	12	—	—
1800.		Tulajdon magam	Rfl.	kr.	Pénz.
Hól- nap.	Nap.	Adósfágának Lai- stroma.			
Már- tius.	6	Miskóltzrúl küldött Varga János Uram hitelbe 1. kötés Kor- doványt - - - - -	18	—	—
		1. Kötés Szattyánt -	4	—	—
		1. Pár hal-zsírral ké- szültt bört - - - -	3	30	—
	20	Azon 100 Forintnak Interesével, mellyet Szegő Bálint Úrtól költsön fel - vettem adós vagyok - -	6	—	—

Adósoknak Nevei.	Helyek. Álla- potjuk.	Levél.
Szegő István Úr.	Szolga - Bíró Ba- jótzban.	3. 19. 45.
Magos Gábor Úr.	Tisztartó Tse- rentsénben.	7. 36.
Vittelki István.	Ispány Hoffzú-fa- luban.	12. 14. 31.

Ebből a Számtartó Könyvből, öszve-
vetvén a Jövedelmet a Költséggel, akármikor
ki-tanúlhatni, ki mitsoda állapotban van, jól
gazdálkodiké vagy sem?

f.) A *Takarékoság*, mert nem elég
csak keresni, hanem a jó gazdálkodás által,
meg - is tartani, és a takarékoság által
a keresetet szaporítani - is kell. Gazdálkodni
kell a ruhában, házi eszközökben, ételben,
italban. Vedd-meg csak azt, a mi nélkül el-
lehettsz, majd nem sokára el-adod azt-is, a
mi nélkül nehezen lehetssz - el. Az egész ta-
karékoslágnak titka abból áll, hogy az ember
állandoan kevesebbet költsön, mint bé-vé-
szen. De azért —

g.) Nem kell *fősvénynek* lenni, törvény-
telenül gazdagodni akarni, mert így feleba-
rátját meg-sérti, magát-is utálatossá tévzi.
És így olly jó materiából készítettse-el a mi-
vet, a minémüből kívánják, olly jó mun-
kát tegyen rajta, a mitsodásra alkuszna vé-

le, senki törvénytelenül ne nyerekedjen, annyit kívánjon a' mit érdemel, több metériát ne kérjen, mint a' mennyi szükség, ha mi megmarad, adja vissza, másként tolvaj lesz.

h.) A' hivalkodásnak el-kerülése. A' munkás embernek az idő annyi, mint a' Pénz. Ha ki egy nap egy forintot kereshet mesterlégevel, 's fél Napot hivalkodással töltvén - el, a' mulattfágra 10 garast költ, már egy forintot korhelykodik-el, 10 garast az hivalkodással, 10 garast a' mulattfágra. Meg-kivántatik az is; hogy

i.) Hitele, Credituma legyen az embernek mások előtt, mert az épen annyi mint a' Pénz. A' jó fizető, Ura a' más Erzfényének, mert ha mástól költsön kér, 's azt mindenkor betsülettel a' meg-határozott időre vissza-fizeti, könnyen kap akár mikor-is segítséget. Hittelt szerez az ember magának azzal-is ha p. o. már Reggel 5 órakor hallattzik az ő Kalapátsának zörgése, nem külömben Estve-is 8 órakor, a' hitelező az illyen ember után örömet el-várákozik, de ha a' Kortsmán, a' fétáló helyeken látja az ő adóssát gyakran, fél tőlle, 's meg-kéri tőlle pénzt.

k.) Nem kell tsinálni adósfágot, ha tsak az ember előre nem tudja bizonyosan, hogy azt meg-fogja adhatni, mert el-veszti hitelt, 's dolgait zürzavarba hozza.

l.) Jövedelmének egy részét ki ki tegye félre, olyan költségekre, mellyeket előre nem lehet el-látni, p. o. jutalmas vételre, betegségre, drágaságnak idejére.

m.) A' nevezetesebb dolgok felől, melyeket vagy veszen, vagy költsön ad, vagy fizet, írást-is kell venni, p. o. Örök *Levelet*, *Kontraktust*, és ha csak szóval ígér-is más valamint, tétesse-fel írásban ha szükléges.

n.) *Mivel a' Háznál szükléges az egygyesfég*: nem kell meg-engedni a' Háznál a' veszekedést a' tselédek között, sőt a' veszekedő tselédet, több intések után inkább el-kell erefzteni.

§. 38.

Mint kell bánni a' Tselédekkel? Akár mesterféget, akár Kereskedést, akár más életnek módját folytasson valaki, nem lehet el tseléd nélkül; a' ki néki segítségére légyen. Hogy ez jó kedvel 's hűfégesen folytassa hívatalát, közönségesen a' Gazdának *Igaznak* és *Jónak* kell íranta lenni. *Igaznak*, hogy a' mit véle meg-szegődött, azt fogyatkozás nélkül bételylyesíttse; lehetetlenféget tőlle ne kívánjon, tehetfége felett ne terhelje, bérít annak idejében igazán meg-fizesse. *Jónak*, a' ki ha kötelességét véghez vífzi, véle nyájasan, szerezettel bánjon, mint Atya, ha hibázik meg-fedje ugyan, de engedelmes indulattal, egésségére fel-vigyázzon, néki szükléges pihenést, és nyugodalmat engedjen, betegségében gondját viselje. Az ilyen jó szívű Gazda könnyen kap tselédet. A' ki pedig szüntelen változtatja Tselédjét, szüntelen és közönségesen minden Tselédekem semmire valóknak kiált, nyilván maga az oka, ha nem lessz Tselédje. Különösen — a.) Ok-

a.) Oktatni kell a' Tselédet, mi az ő hivatala, miképen kell eleget tenni kötelességének, semmit tőlle nem kell titkolni, mint ez némelly Mester embereknek vétkes szokások.

b.) Mindenkor hasznos, és tisztességes foglalatosságban kell tartani, hogy hivalkodásra való ideje ne legyen.

c.) Az hazuglágot, és engedetlenféget nem kell benne el-nézni, mert ha azt megszokná, minden vétkét el-palástolhatná, és semmi jót nem tanulna.

d.) A' jó Rendhez és frissességhez kell szoktatni.

e.) Ha mi értéketskéje van, fel-kell reá vigyázni, hogy el-ne vesztegesse, azzal jól gazdálkodjon, és szaporítsa.

f.) Jövendőbéli állapotjára jó tanácsot kell néki adni.

A' PÉNZEK NEMEIRŐL

§. I.

Eleinte az Emberek', ha valami nélkül szűkölködtek, tsak tserelés által szerzették-meg azt magoknak, p. o. a' kinek Búzára volt szüksége, Tinót, vagy Juhot adott értte. De minthogy ez alkalmatlan volt, mert sem kisebb dolgokat nem lehetett egy könnyen szerzeni, a' Marhát, 's más egyéb Jószágot fel-nem darabolhatván; sem a' Marhát, mellyen tserélni kellett, ide 's tova hajtogatni nem könnyű lévén, hogy a' Kereskedés könnyebben folyjon, és az emberek szükségüket pótolhassák, Ertz Nemekből öntöttek, és vertek *Pénzeket*. Már Abrahám idejében voltak ilyen Pénzek, mert ő bizonyos Pénznek Némén (Sikluson) vette-meg a' Felesége Sára temetőjét,

§. II.

Szükség a' Pénznek Nemeit esmérni, hogy a' Vásárlásban, adásban, vevésben, meg-ne tsalattassék az ember. Jó tudni az Ertznek nemét, mitsoda pénz, mellyikből való, mert van sárga réz-is olyan mint az Arany, de nem Arany, nem folyó pénz, Tallér-is, de tsak Olom, nem ezüst Pénz, és így ha ezeket el-venné az ember jó féle Pénz helyében, meg-tsalódna. Jó tudni azt-is, mellyik Pénz mennyi-

mennyiben mégyn, másképen többé-is rá-
tolhatnék valamelly darab Pénzt. A' Pénze-
ket Rézből, Ezüsből és Aranyból verik.

§. III.

Pénzt veretni nem szabad senkinek, hanem
csak a' Királynak, mert az Országban egyen-
lőnek kell a' Pénz erő Tehettségének lenni, nem
lenne pedig, ha minden tetszése szerint veret-
tethetne Pénzt, sőt vége nem volna a' tsalárd-
fágnak-is. Az honnan mindenik Pénzen vagy
ember Fő vagyon, melly a' Királynak Képe,
vagy a' Magyar Ország Tzímere, vagy egy
két fejű Sas, melly a' Német Ország Tzíme-
re. Ezekkel a' Tzímerekkel szokta a' Király
a' maga Leveleit-is meg-petsételni. A' Király
ezeket a' Pénzeket, a' maga emberei által ve-
reti, a' kik *Pénz-verőknek* neveztetnek. Az
a' Műhely pedig, mellyben a' Pénzt verik,
Pénz verő Háznak hívattatik. Ollyan van Béts-
be, Körmöztön, Nagy-Bányán.

§. IV.

A' Pénzek Nemei kitsinyek, nagyok, na-
gyobbak, azért hogy a' Kereskedés, adás
vevés, könnyebben foljon; mert ha csak kis
Pénz neme volna, alkalmatlan volna azt mind
hordozni; mind ha nagy Portékát venne az
ember, azért azzal hűszasan fizetni.

§. V.

Hogy azért meg-esmérjétek a' Pénzek Ne-
meit, imé előtökben terjesztem :

Ez

Ez Édes Fiaim! fél *Krajtzár* vagy *Magyar kis Pénz*, veres rézből való. Van *félkis Pénz*-is, mellyet *Batkának*-is hívnak, de ez nem igen jár, mert a' közönséges életben, ritkán adnak valamit egy Batkán. Hat ilyen Magyar kis Pénzből leízz ilyen.

Egy *Garas*. Van fél garas-is, melly három Magyar-kis Pénzt ér, és *Pólturának* hívják. Olyan-is van, hogy tsak három belölle téfzen egy garast, ezt *Krajtzárnak* hívják, Olyan-is hogy négy, ez *fél-Póltura*, vagy *Gresli*. Olyan-is, hogy öt egy garas, ez *Német kis Pénz*. Ez a' Garas láttjátok könnyebb-is kisebb is, mint a' többi *réz-pénz*, még-is többet ér, mert ezüst, a' melly drágább mint a' réz. Van réz garas-is, melly hasonlóképen öt Német kis Pénzt, hat Magyar kis Pénzt, 4 fél-Pólturát, vagy 3 *Krajtzárt* téfzen. Van két garasos-is, ugyan tsak rézből.

Van forint egy darab-is. De vagynak még kisebb ezüst Pénzek-is, mellyekből több téfz egy forintot. Ez *Húfzas*, ebből három egy forint. Ez *öt garasos*, ebből 4 egy forint. Ez *Tizes* ebből hat egy forint. E' pedig *öt Krajtzátos*, ebből 12 egy forint. Ezt a' forintot, a' mellyet most beszéllek *Rhénes* vagy *Németh* forintnak hívják, 60 *Krajtzár* vagyon benne. De élnek az emberek *Vonás forint*-is, melly 3 *Márjást*, vagy 51 *Krajtzárt* téfzen. Szólnak néha *Magyar Forintra*-is, mellyben 50 *Krajtzár* vagyon. Az emberek különböző éseiben az Hazának, hol egyikre, hol más-ikra szoktak inkább beszélni; mellynek oka

az, hogy a' Magyaroknál a' forint régenten annyiból állott, és így a' régi szokást nehezen tudják el-hagyni: de az adózásban, fő-vételében: harmintzadokban, tsak Német forint-ra van a' Pénz számlálás. Van még két-féle ezüst Pénz; egyik *Peták*, mellybe 7 Krajtzár, más a' *Márjas*, mellybe 17 Krajtzár vagy on, a' két *Márjásos*, melly téfzen 34 Krajtzárt.

Harmintz garas egy *Kurta Tallért* téfzen. Tallérunk ugyan ilyen nintsen egy darabba, hanem tsak képzellyük azt; de azért ezt kell tudni, mert sokszor arra-is alkuszna; kivált a' Marhával kereskedők. Van

Kemény vagy 2 forintos *Tallér*. Már ez épen annyit ér, mint hat ilyen Húfzas, vagy 40 közönséges garas, 17 *Peták* és 1 *Krajtzár* s a' t.

Vagy on *Koronás Tallér*-is, melly 2 Rforintot, 16 *Krajtzárt* téfzen. A' *Frantzia Leveles Tallér*-is épen annyit. A' *Spanyol Oszlopos Tallér* téfzen 2 Rftot 4 Krt. A' *Majlándi Kigyós Tallér*, téfzen 1 Rftot 46 Krt. *Fel-Koronás* 1 Rftot 2 Krt. *Negyed rész* 34 Krt. *Ducaton* vagy Belga Tallér téfzen 2 Rft. 32 Krt. *Fél Ducaton* 1 Rftot 16 Krt. *Negyed rész* 38 Krt.

Van ezeken kívül *Saxóniai* és *Baváriai* Tallér-is, mindenik 2 forintot téfzen, van *Saxóniai forintos*-is. Mind ezek az ezüst Pénzek folynak Magyar Országban, és az egész Tsászári Királyi Birodalomban.

Vagynak ezen kívül Arany Pénzeknek *Nemei*-is. Ez *Tsászár*, ez *Körmöti* Arany, egy-
gyik

gyik egyik jár 4 Rftokba és 30 Kraitzárokb, de már ez a' *Hollandiai Arany* 4 Rft, és tsak 28 Kr.

Ollyan Arany-is van, mind Tsáfszári mind Kőrmőtz, melly épen 2 aranyat nyom, és *Dapla Arany*nak hívják, ez épen 9 Rftot ér.

Van ollyan-is, a' mellyet *Sufferinnak*, hármias Aranynak hívnak, és 13 Rft. 's 20 Kr. van benne, a' *fel Sufferinba* pedig 6 Rft. 40 Kr.

§. VI.

A' vertt Pénzeken kívül, vagynak Papiros nyomtatott Pénzek-is, szintén olly kelők, mint a' vertt Pénzek, *Bankó-tzéduláknak* nevezik. Ezek a' Kereskedésnek elő-mozdítására igen szükségesek, mert könnyebben-is lehet el-küldeni, 's el-küldéséért, nem kell annyit fizetni, jobban-is el-lehet tenni. Ha meg-rongyollik, fel-váltatik a' Sós és Harmintzados Házaknál.

A' MÉRTÉKEKRŐL.

§. I.

Egyik dolog nagyobb vagy kisebb, hosszabb vagy rövidebb, szélesebb vagy keskenyebb, nehezebb vagy könnyebb, magossabb, vagy alacsonyabb, mindeniket hogy meg-lehessen tudni, mitsodás? meg-kell mérni. Vagyon hát minden dolognak *mértéke*, mellynél fog:

fogva akár száraz, akár folyó, akár nehéz vagy könnyű dolog legyen valami, mennyi legyen ez? meg-lehet tudni.

§. II.

A' nehéz dolgoknak Mértékei a' *Fontok* és *Másák*, egy Másában van 100 font, 1 fontban 32 Lat, 1 Latban 4 nehezék. Ezen mérik a' Tzukrot, Kávét, Dohányt, Gyapjút, Szénát, Húst 's a' t. és ezzel élünk rendszerint a' Kereskedésben.

Az Ezüztnek és Aranynak más mértéke, vagy fontja van, melly *Márkának* nevezetik, egy Márkában van 8 *Untzia*, 1 Untziában 2 Lat, egy Latban más fél *Karat* vagy 6 *Grán*, 1 Karatban 4 *Grán*, 1 Gránban 3 *Grén* vagy *Gránka*.

Különbözők ezektől a' Patikabéli fontok, mert egy Patikai fontba van 12 *Untzia*, vagy 24 Lat, 1 Untziában 8 *Drakma*, 1 Drakmában 3 *Követs* (*Scrupuli*) 1 *Követs*ben 20 *Grán*.

§. III.

A' Száraz dolgoknak Mértékei különbözők. Száraz dolgok a' Gabonának minden Nemei: Búza, Kétszeres-élet, Rozs, Tenkely, Árpa, Zab, Lentse, Borsó, Tatárka, Bab, Kása 's a' t. Ezeknek mértékei *Kila*, *Mérő*, *Mértze* vagy *Véka*, *Fertály* és *Fütsör*, melyek a' Hazának különböző részeiben, különböző értelemben vétetnek. A' Duna mellyéki Mértze csak az, a' mi a' Tisza mellyéki *Véka*. A' Tisza körül a' *Köböl* annyit té-

M m

ízen

szén, mint a' Duna körül 2 Kilá. Ellenben a' Balaton körül a' Kőből tsak a' Mértze. Pest tájékán, és a' Jászlágon Pesti mérőre szóllanak, melly 3 Mértzét, vagy Vékát téfzen, egyebütt a' Duna mentibe és bellyebb Posonyi mérőre, vagy tsupán mérő számra, két Vékát értvén alatta. Néhol a' Vékát, Mértzét, Szapunak nevezik, mint Abaúj tájékán: de ellenben Bars Vármegyében a' Szapu egy Köblöt, vagy 2 Kilát, avagy 4 Vékát téfzen. Egy Véka vagy Mértze 37 Ittzeből áll.

§. IV.

A' folyó dolgokat, mint a' bort, sert, pályinkat's a' t. mérik *akó, tseber, veder, köböl, pint, Ittze, messzely és römpöly* számra. Egy öreg Tseber, 10 Köből, egy kis Tseber 5 Köből, egy Köből 5 Pint, egy Akó 32 Pint, egy Veder 8 Pint, egy Pint 2 Ittze, egy Ittze 2 Messzely, egy Messzely 2 Römpöly, vagy *Verdung*. A' Akót *Akó* fával szokták megmérni.

§. V.

A' hosszúságnak, térségnek, tömörttségnek is vagynak mértékei. Hosszúságot mérünk, ha a' Mért-földet mérjük. Erre nézve pedig Bétsi Ölel szoktunk élni. Egy Német Mért-föld téfzen 21,168 Bétsi *Lábat*, vagy 3528 *Bétsi Ölet*. Minthogy pedig 15 Német Mért-föld téfzen 10 Magyar Mért-földet, tehát egy Magyar Mért-föld 5542 Bétsi Ölekből áll. Egy Frantzia Mért-föld, téfzi a' Német Mért-földnek mint egy fele részét, avagy 11,060 Bétsi

Lá-

Lábat, egy Anglus Mért-föld 4210 Bétsilábat, és így mintegy egy negyed rész Bétsi Mértföldet téfzen. Egy Orosz Mért-föld, vagy egy Verst pedig 1410 Bétsilábat téfzen. Egy Öt téfzen 6 *Lábat* vagy Sukot, 1 *Labban* vagy 12 *Hüvelyk*, vagy *Tzoll*, 1 Hüvelykben vagy Tzollban 12 *Vonás*, vagy *Línea*, melly Vonásnak mindenike egy Arpa szem szélességnyi. A' *Quadrat* vagy *Négy-szeg-öl* olyan négy-szegű tér, mellynek széle hossza egy *Bétsi-öl*, vagy 6 *Lab*. Így mérjük a' *Terjégeket*. A' *Kubik* öl, olyan 6 oldalú Test, mellynek széle, hossza, és magassága 1 öl. Öllel szokták mérni az Épületeket, Szántó-földeket, Utakat, Magasfágokat, Víznek mélységét. — A' Váznat, Polztót, Selyem és Szőr matériát, Sinórt *Singel* és *Röffel* mérik. A' *Sing* 2 Suk vagy Láb hosszúságú, a' *Röf* 2 Láb és fél.

§. VI.

A' számláltt dolgok különösen neveztetnek. Egy tutzetben van 12 *darab*. Egy Bál papirosban 10 *Riz*, 1 Rízban 20 *Kontz*, egy Kontzban 24 *Árkus* író Papiros. Egy *darab fonatban* van 30 *Páizma*, 1 páizmában 20 *Ige*, 1 Ige 3 Szálat téfzen. Harmintz *Garas* egy Tallér, *Száz-ezer Tallér* egy *Tonna Arany*, 10 Tonna Arany egy millió Tallér. A' Törököknél egy *Zsatsko Pénz* 500 Tallér.

AZ EGÉSSÉG FEL-TARTÁSÁ- RÓL.

§. I.

Leg-jobb eszköz az egészség fel-tartására a' *tiszta Levegő*. A' tisztátalan levegő árt az egész testnek, kiváltképen a' tüdőnek, mely azt bé-szívja. Nem kell hát sokáig az olyan helyen lenni, a' hol a' Levegő tisztátalan, és azt a' gőz, 's vastag Párázat meg-vefztegette, se az olyan házban hálni, a' mely alatt a' földben vagyon, és nedves, sokáig bé-vólt zárva, sok emberekkel bé-vólt töltve, tsak most mefzeltetett-meg, igen meleg, gőzös, vagy igen szagos virágok vagynak benne, hanem inkább száraz és hideg házban kell mulatni, mellyben a' Levegő tiszta és friss. Gyakran ki-kell nyitni ajtaját, ablakját annak a' Szobának, mellyben lakunk, mindenek felett reggel, hogy a' friss levegő az éjtszakai gőzt ki-vigye, tsak hogy a' hol friss levegő és szél bé-jő, oda nem kell állani és ülni. A' nagy hidegről nagy melegre, és a' nagy melegről is nagy hidegre soha se kell menni.

§. II.

Ollyan ruhát kell hordani, melly a' testet jól bé-fedje, a' nedveslégtől és hidegtől óltalmazza, szoros ne legyen, különösen a' nyakát kefzkenővel úgy meg-ne szorítsa, hogy

a' vérnek folyását meg-akadályoztassa. A' fejét, lábát, szárazon kell tartani, de szoktassa magát az ember az hideghez-is, az igen meleg, és vastag béllésű ruháktól őrizkedjen, nem kell egyszeriben le-vetkezödni; mert veszedelmes, ha az izzadság hirtelen meg-hidegszik, és a' testben vissza-verödik. A' mások ruhájit, ha ragadó nyavalyában lehettek, nem kell meg-venni és viselni.

§. III.

Nem kell sokat enni kivált Estvére; lehet annyit enni, a' mennyi kell: de kívánságon kívül-is enni, 's a' gyomrot meg-terhelni, káros az egészségnék. A' sokféle étel-is ártalmas, kivált ha édeset és savanyút öszve-eszik az ember. Még a' sok húst-is enni, kivált ha kövér nem egészséges. A' kerti Zöldség, meg-értt gyümölcs, jól meg-fűltt Kenyér, legjobban eshetik. Ha a' kenyér még meleg, jól meg-nem kött, meg-nem fűltt, a' zsíros sütemények mind ártalmasok. Igen melegen az ételt kivált a' Levest nem kell enni. Sebesen és darabokba nem - kell az ételt le - nyelni, hanem előbb jól meg-kell rágni, hogy osztán a' gyomor könnyen eméltzhesse. A' ki meg-ijedt, vagy nagy bosszúságban van, akkor ne egyék. Nem jó az ételt réz edényben főzni; ha jól nints meg-tzinezve, akkor - is nem kell sokáig benne tartani az ételt vagy italt.

§. IV.

Míg az ember eszik, keveset igyék, a' zsíros és tejes ételre épen semmit se, a' gyümölcs-

möltcsre-is fert ne igyék. Kevesebbet ne igyék mint eszik, de egyföldre sokat ne. Se az étel közben, se azon kívül, nem jó sok erős italokkal élni, mint Pályinkával, Kávéval. Azt hiszik némellyek, hogy a' vastag edelekre, Káposztára 's a' t. erős italt kell inni, hogy könnyen emésztődjön az étel, de még nehezebben emésztődik, és a' gyomorba tovább marad. Az ilyen ételekre leg-jobb vizet inni, úgy-is a' tiszta víz leg-egészségesebb ital. Sokat inni a' le-fekvés előtt káros.

§. V.

Az erős hőtás izzadást okozó mozgástól őrizkedni kell, úgy attúl-is, hogy folytatásban minden pihenés nélkül minden erejét kiadja az ember, kivált étel előtt és mindjárt utánna, vagy ha valamelly nyavalyából fel-gyógyul az ember. Ha dolgozik-is az ember, közbe, keveset pihenjen, szüntelen ne űljön: de ellenben munka nélkül egy áttalában ne heverjen, mert a' dologtalanlág puhává, lombává, és ostobává téfzi az embert, 's egyébként-is bűnre szoktatja; ellenben a' mérséklett munka megerősíti a' testet. Az Ejtőszakát nyugodalomra kell fordítani, leg-jobb estve 10 órakor le-feküdni, reggel 5 órakor fel-kelni, tovább 8 óránál nem kell aludni. Az ágyba egy kevésse fellyebb légyen, az egész test ki-nyújtva, nem az hátan, hanem inkább oldalt feküdni.

§. VI.

Szükség nélkül nem kell a' forró, rothasztó és ragadó betegségben lévőkhöz közel járni,

rúlni, 's ellenben velek úgy ülni, hogy az ő párázatjokat bé-szívjuk. A' nyálat ilyenkor ki-kell köpni, nem kell le-nyelni, szánkát vízzel vagy etzettel ki-mosni; etzetes vizet ilyenkor inni, mikor betegeket látogatunk, vagy nekik szolgálatot tészünk, szükléges és hafzanos. Ha magunk vagyunk betegek, őrizzük magunkat a' meg-hevüléstől, a' nagy melegtől, a' kemény ételektől és italoktól, haragtól, indulatoskodástól. Kiváltképpen kerüljük a' tudatlan embereknek orvoságát, kik nem jártasak az Orvoslás mesterfégeben, tartózkodjunk az úgy nevezett házio-rvoslágoktól, mellyek ha néha meg-szüntetik-is, vagy meg-fojtják a' nyavalyát; de idővel veszedelmesebb, 's úgy lehet halálos nyavalyát hoznak elől.

Az erőszakos indulatoskodás ha erőt vészén, nagyon árt az egészségnek, ezt hát kerülni kell. Melly fok ember okozott már magának az harag által halálos betegséget. Melly fokakat ejtett a' testi gyönyörűség fájdalmakkal telyes nyavalyában, 's gyakran időnek előtte a' sirbanis. Melly fok ember hóltt-meg ijedfégeben, vagy pedig a' szüntelen való félelem, szomorúság és bánat miatt hóltig finlódott. Még a' mértékletlen hirtelen való öröm-is okozhat ájúlást. Szoktasd hát magadat ifjúságodtól fogva indulatidnak mérséklésére, ha pedig mégis valamelly heves indulat el-találtt ragadni, menj-ki azonnal a' szabad levegőre, járkálj ott tsendesen, igyekezzél gondolatidat valamire másra fordítani, 's ne végy addig sem

ételt sem italt magadhoz, míg véred le-nem
tsendesedett.

§. VII.

A' betegségnak leg-nagyobb része mérték-
letlenségből vagy puhaságból származik, és
fokkal tanátsosabb 's könnyebb-is magunkat
a' mértékletes élet, szabad levegőn való jár-
kálás és szorgalmas munka által a' betegsé-
gektől meg-őrizni, mint azokat ha reánk jö-
nek el-űzni. Azomban a' ki valamelly kevés
baját érzi, vagy keveset vagy semmit se egyék,
csak vizet igyék, járkáljon ha lehet egy keveset,
's kerüljön minden aggodást és búsulást. A' for-
ró 's heves italok, mellyekkel a' tudatlanok, a'
betegség kezdetiben magokon segíteni akarnak,
számtalanszor okoztak már veszedelmes be-
tegséget. A' ki életét szereti, jókor mennjen
értelmes Orvoshoz; de nem vén Asszonyok-
hoz és Amítókhoz, tudatlanokhoz, nem kell
a' költségtől félni; az élet, egészség drágább
mindennél.

§. VIII.

Mikor ragadó nyavalyák uralkodnak, ne
tsüggdj-el, jó reménységgel légy, őrizd maga-
dat minden mértékletlenségtől, gyakorold a'
testedet szorgalmasan, igyekezz mennél tisz-
tább Levegőt a' házában tartani, mosd ma-
gadát, 's öblögesd a' szádát gyakorta bor-e-
tzzel: rágj fenyő magot, 's mikor betegnél
vagy, ne nyeld-el nyáladat.

§. IX.

Sok emberek ha nem értenek-ís a' nya-
valyához, még-is mindjárt akármelly nyava-
lyához

lyához hozzá szólnak, 's Orvostágot javasolnak, azt mondják a' betegnek: nékem-is az használt, másnak-is, most-is hát ugyan az fog használni. De nem igaz, mert ugyan azon egy nyavalyának különböző okai lehetnek: p. o. egyik a' gyomor tisztátalanlága, más a' nagy meg-hevülés, vagy meg-hívesülés miatt lehet beteg. Az első esetben használ a' hánytató, a' másokban halált okozhat. A' mi hát egyik esetben hasznos lehet, a' másokban káros fog lenni. Leg-jobb hát a' tanúlt Orvos tanátsával élni.

§. X.

Sokan minden nyavalyát egyedül az *izzadás* által akarnak el-öfzlatni. Az igaz, hogy az használ némelly nyavalyákban: de minden hideglelés nyavalyákban az erőltetett izzadás veszedelmes; mert azokban a' vér heves, és mint egy meg-égett, ekkor hát hívesítőkkel, leg-alább vízzel kell élni, mellyet a' beteg nem tselekedvén, még a' hátra lévő nedvesléget-is, az izzadás által ki-űzi magából, és a' vért még jobban meg-gyúlasztja. A' friss de nem igen hideg vizet egy kis etzettel inni, minden nyavalyában leg-jobb. Egyéb eránt a' betegségben sokat, kivált húst, tojást, süteményeket, téfztát nem kell enni, bort, pályinkát nem kell inni. Lehet lassú mozgásban lenni, de nem erőltetve és felettébb.

§. XI.

Ha *hurutban*, *náthában* van az ember, keveset egyék, a' húst, kivált a' bé-sózott

és füstöltt-húst, 's minden kemény eledeleket, úgy az erős italokat, sert, bort, pályinkát távoztassa, friss de nem igen hideg vizet igyék; mind a' nagy meleg, mind a' nagy hideg ebbe ártalmas, és így ekkor nem kell igen befűteni a' házat, 's a' nagy mozgás által sem kell meg-hevűlni. Némelly emberek, a' kik gyakran náthát és hurutot kapnak, azt tartják, hogy nekik nagy melegben kell magokat tartani: de a' meleg még inkább meg-erőtleníti őket, és azt okozza; hogy többször és nagyobb mértékben lésznek köhögősök és náthások. Jobb hát a' szabad levegőhöz szokni, vékony ruhában járni, hideg ételhez és italhoz szokni.

§. XII.

Ha a' *hasa* fáj az embernek, és *rágást* érez, őrizkedjen a' bortól és pályinkától; mert az has-rágás többnyire a' meg-hevűléstől, a' gyomornak' és a' béleknek tisztátalanfágától származik. Ha tehát meg-hevül az ember, és akkor bort, 's pályinkát iszik, még jobban meg-hevül. Innen némelly emberek mennél több pályinkát ittak a' has-rágásban; annál nagyobb fájdalmat éreztek. Ha pedig a' has-rágás, a' gyomorban való tisztátalanfágtól van is; úgy tettik ugyan, hogy azt bizonyos ideig a' bor és pályinka ital meg-szünteti: de minthogy a' gyomorban való tisztátalanfágot meg-keményíti, és a' bélekben szorulást okoz, még neveli a' nyavalyát, úgy hogy a' fájdalmak gyakrabban és nagyobb mértékben előjöhethet-

jöhetnek, súlyosabb nyavalyát szülhetnek. A' friss víz, a' gyomor tisztító és hánytató legjobb Orvoslág a' has-rágásban.

§. XIII.

A' *Has-menést* nem kell meg-fojtani, meggyömbérezett, szeretsen diózott, és borsolt meleg veres bort iván. Ha az ivó vízben kenyeret tesznek-is, nem kell meg-pirítani. Legjobb ilyenkor az hánytató, vagy purgátzió, kivált a' hánytató itt leg alkalmasabb. Maga-is az ember készíthet illyet, mert végyen lágy meleg vizet, egy kis vaját tégyen belé, de sót bele ne tégyen, igyon belőle annyit, a' mennyit lehet, ezen kívül, ha has-menése van, egyék meg-értt leves gyümöltsöt, igyék gyümöltsből készített italt, vagy ha e' nints, lok vízben főzzön-meg bizonyos jó gyümöltsöt, 's hidegen igya ezt A' has-menés, ha fájdalom nélkül van, nagy jó-tétemény, hadd menjen, tsak hogy fert, és más erős italt nem kell benne inni, hanem lágy és gyümölts vizet, magától meg-fog szünni.

§. XIV.

A' *Vérhas*-is tsak a' has-menésnek neme, tsak hogy veszedelmesebb. Mind a' veres vérhas, ha t. i. vér megyen a' tisztuláskor, mind az fejr, ha vér nem szokott menni, mindegy és a' veszelem-is akkor egy forma. Mind a' kettőnek oka a' meg-hívesülés, Tavasztúl fogva Őszig szokott tartani. Leg-jobb Orvoslága az hánytató, ezen kívül a' jól meg-értt
leves

leves gyümölcstök, Szilvának és Szőlőnek étele; senki se hidje azt, hogy a' gyümölcst ár-tana. Mikor a' vér-has uralkodik; hogy azt el-kerülje az ember, sok gyümölcstöt egyék. Ez a' nyavalya terjedő, azért akkor sok embernek nem kell együtt mulatni, és lakni, etzetes füstöket kell tsinálni- a' betegnek gyakran fejér ruhát adni, 's mindenképen a' tisztalágra vigyázni.

§. XV.

Ha észre vész az ember, hogy a' gyermekek *himlőnek*, előre őrizni kell a' gyermekeket, a' hús evéstől, és el-készíteni erre a' beteglégre. Ha a' gyermekek csak egy esztendősek, vagy valamivel idősebbek, egy fél vagy egész Könting meg-tisztított Mannát levesben, vagy Theában kell nekik bé-adni, lehet egymás után egynehány reggelenként rhubarbarum tinkturáját-is bé-adni, 's a' nagyobbaknak, a' kik 3 esztendőn felül vagynak, valamivel többet. Ha pedig már látni való, hogy az himlő utól-éri a' gyermekeket, szoros ételre (Diætára) kell őket fogni, a' hústúl, tojástúl, sült tésztáktúl, lisztből készült eledelektől, gyümölcstől, bortól, meg-kell őket tartóztatni, elég ha kenyérlevest esznek, meg-kell őrizni minden melegítő, és izzadásra erőltető eledelektől és italoktól, inniok gyakran kell adni híg árpa, zab és riskása levét, friss levegőben tartani, és az ágyban vidámon, valamennyire lehet álmokat nem erőltetni, nagyon bé-nem kell takarni, a' himlőjüket ha meg-éri, éles késsel, vagy ollóval

val ki-vágni, és a' benne lévő genyetféget lágy meleg vízben mártott ruhával ki-kell venni, a' nélkül hogy olztán ki-mosnák. Az himlő-zés után nehéz ételeket ne egyenek, magokat igen meg-ne hevítsék, vagy meg-ne híve-sítsék. Ha a' himlő veszedelmes, az Orvos-hoz kell folyamodni. Igen hasznos találmány az tehén himlő bé-óltás, sok gyermek az által szerentsésen meg-szabadult.

Az hánytató és has lágyító szerekkel ókosan kell élni. Némellyek mihelyt nem jól érzik magokat, hánytató, vagy has lágyító szereket vesznek, nem gondolván-meg, ha az kívántatik-e az ő betegségekben. Ha valamely nehezen emészthető ételt ettél, és gyomrodat meg-terhelted, olyankor az hánytató leg-inkább használ, de magad-is segíthetl magadon, ha egynehány napokig semmit se eszel, és sok theát iszol. Ha a' tsipős nedvesféget akarod magadból ki-tisztítani, vagy szorulásodat meg-indítani, olyankor az has-lágyító Orvoslág leg-jobb, de mindenkor gyenge szereket végy, sokszor csak egy kalán bor-kő, vagy egy portzió keserű só, vagy egy kalán bor-kővel elegyített rhabarbarum-is elégféges. Ha a' szorulás sokáig tart, krisztélyeztesd magadat, hívass Orvost, különben veszedelem következhetik.

§. XVI.

A' betegek látogatásában, ha azokon ragadó nyavalya van, erre vigyázz: hogy ne ülj közel a' beteg ágyához, 's úgy se ülj, hogy

a' lehellete, vagy verejtékeinek gőze orrodban, vagy szádban mehessen, elébb mint sem haza mennél, rági egynehány fenyő-magot, vagy öblítsd-ki szádat egy kevés etzettel, ne menny a' beteghez nedves ruhával, hogy hideg gőz ne botsáss reája, ne kérdezz sokat tőle, hogy sokat ne kellessen beszélnie, ne beszélj előtte valamelly szerentsétlenségről, sem másról, a' mi néki szomorúságot, bűt, vagy bosszúságot okozhatna, ne ijedsz az ő beteglégéből következhető veszedelemmel: ne beszélj igen nagyon ha véle szállasz, szólj olyanról, a' mit örömet hall, és a' mivel vigasztalhatod. Ha izzad, ne érj hozzá meztelen kézzel, 's tőle el-menvén, mosd-meg ortzádat 's kezeidet.

§. XVII.

Ha az embernek valamelly Tagja *meg-fagy*, a' kályhának melege, a' meleg vízzel való mosdás, a' meg-fázás után, és a' meg-béltett ruha okozza. Ha kinn ez a' szerentsétlenség esik, mossák igen gyakran a' hideg-vett tagot jeges vízzel, vagy hóval rakják-bé, míg fel-nem kél, 's meg-nem dagad. Lehet e' végre meleg fürdővel-is élni, úgy, hogy a' Reteknek le-hámozott haját vízbe főzzék-meg, tegyék beléje a' meg-fagyott tagot, vagy meleg vizelletbe, a' mellybe timsót tettek, akár olly meleg vízben, a' mellynek fele bor-etzet. Jó ha tsak etzet-gőzi felibe tartják-is a' meg-fagyott tagot. De mikor valaki illyen meleg fürdővel él, őrizze a' meg-hidegülestől meg-fagyott tagját. Ha a' meg-fagyott tag, gyűlni és geny-
lége-

fégesedni kezdene, az Orvoshoz kell folyamodni.

§. XVIII.

Néha a' kéz, láb, és a' testnek minden részei úgy meg-fagynak, hogy egézflen el-halnak, és olyanok, mint a' meg-fagyott hús. Ha ezt meg-melegítik, igazán vele halált okoznak. Leg-jobb ilyenkor az ilyen meg-fagyott embert házba vinni, a' melly nem meleg ugyan, de a' mellyben meg se fagyhat, ekkor az egész testet, vagy annak fagyos részét hóval bé-kell fedni, és mihelyt az olvadni kezd, reája tüstént újjabbat rakni; ha hajat nem lehet kapni, a' tagokat, vagy ha azt nem lehet, valamely ruhát igen hideg vízben mártván, ezt ismét a' betegre kell rakni, bizonyosann magához fog jönni.

§. XIX.

A' *Vízbe-fültk* emberen úgy kell segíteni; hogy mennél előbb a' vízből ki-fogattassék, de úgy, hogy a' teste meg-ne-sértessék, a' közelébb való házba, fel-felé tartott fővel, siet-féggel bé-vitettessék, de sem a' tűzhöz, sem igen meleg szobába, sem a' levegőnek szabad szellőzése eleiben ne tétettessék, a' dereka hárántékosan le-felé; a' Feje egyenesen fel-felé, és egy kevéssé a' jobb oldalára fordúlva helyeztessék, a' vizes ruha rólla frissen le-vágattassék, száraz meleg ruhákba, dunnában, agyban, lepedőben, szénába vagy szalmába takartassék, az ortzáját szabadon hagyván, és száraz meleg, vagy meleg vízben mártott ruhákat boron-

borongatván a' mellýére, hasára és lábára, valami rongyal, vagy olajba mártott taluval az orrát és száját ki-tisztítván a' takonytól, és a' száját vízzel ki-mosván. Míg ezt némellyek tselekszik, az alatt egy fújjon levegőt a' fült-nak szájában, gyengén, valami tiszta fúvóval, más a' szív gödrit meleg vízzel melengesse, az Ádám-tsutkáját bé-felé nyomogassa. Néha igen kevésse meg kell szűnni a' levegő bé-fújásától, ha a' vízbe fülttnak szájából, a' bé-fútt levegő ismét ki-jött, akkor a' mellýét gyengén fel-felé kell nyomogatni 's kenni, kivált a' bal oldalon, a' fúvást ismét el-kezdeni, 's mind addig követni, míg a' szív mozgása nem éreztetik. A' levegőt nem kell erővel bé-fújni, sem akkor az orr lyukait bé-fogni. Az ábrázatját, vak-fizemeit, a' fülei háta megett lévő helyeket, kiváltképpen pedig a' szív-gödrit etzetel, pályinkával, borral, vagy akármelly erős Spiritussal kell kengetni. Ez alatt a' mennyire lehet ki-nem-kell takarni. Mihelyt a' szív kezd mozogni (de nem előbb) az egész testet dörgölni szükfégés, kivált a' kezeit, lábait, háta gerintzét le-felé, a' szív gödrit meleg posztóval vagy flanellel, vagy olajban mártott kefével, de ekkor-is kell bele fújni. Ha felébred-is a' vízbe fültt, még-is azután-is gyengén kell melengetni és dörgölni. Ha már nyelhet-is, lassan, és tsak meleg levest kell tölteni a' szájába. Ezeket leg-alább hat óráig kell tselekedni.

§. XX.

A' magát fel-akasztott emberen így lehet segíteni. Le-kell vágni mennél előbb, de úgy, hogy a' földre le-ne-essen, hanem másoktól fel-tartasson; a' kötelet, 's minden szoross ruháját, nyakra-valóját, 's lajbliját, nadrágát, vállát, szoknyáját, tsizmáját rólra le-vetni, a' szabad levegőre tenni, vagy valami híves, de nem nedves és gőzzel tellyes Szobába bevinni; de úgy, hogy a' feje 's mejje fel-felé légyenek, lábai le-fityegjenek, a' jobb oldala felé fektetni, de úgy hogy a' feje 's mejje fellyebb légyenek mint a' lábai; meleg ruhákba, ágyba, vagy szalmába kell takargatni, az ábrázatját hideg vízzel fertségtetni, azt hideg vízzel mosogatni, néha etzettel, 's mint az árnyéktartóval szokás szellőztetni, a' vak-szemeit pályinkával 's etzettel kenni, a' nyakát meleg etzetbe, vagy pályinkába, vagy len-olajba mártogatott ruhákkal borongatni, gyengén levegőt fújni a' szájába, ez alatt hideg vizet fetskendezni a' szív-gödrre, ottan-ottan egy-egy szempillantásig a' levegő befújásától 's fetskendezéstől meg-szünni, de azokat ismét elkezdeni, ha a' levegő vízfőz-jőne a' szájból, a' mejjét gyengén alólról fel-felé nyomogatni, 's kivált a' bal oldalán kengetni. Mihelyt a' szív mozog, a' testet meleg, vagy meleg etzetbe mártott ruhákkal borongatni, csak a' szája és orra maradjon szabadon. Ezek mellett lágy meleg ferdőben tenni, 's ha már nyelhet-is, de nem előbb, egy más után egynehány kanál

N n

hideg

hideg vizet, vagy bor etzetes vizet kell néki adni.

§. XXI.

A' gőz vagy *forró-must*, vagy *Ser-szeszi* miatt el-szédült, ha még van benne elevenfég, magához tér a' hideg levegőn; ha hideg vízzel és etzettel lotsoltatik; ha pedig éppen elevenfég nélkül vagyon, szabad levegőre kell vinni, le-vetkeztetni, és vagy a' Földre fektetve, tsebrenként, vagy talpra állítva, nagy tele poharakkal, hideg vízzel végig öntögetni: Ha ez nem használ, keféld, dörgöld, és erős szagokat tarts órra alá.

Hogy az illyeket ki-szabadítsd, minek-előtte ezen gőzös helyre mennél, öntözz bele vizet, hánj égő szalma tsutakokat, mind addig, míg látod, hogy a' benne lévő gőz, az égő gyertyát el-nem-óltja.

§. XXII.

Ha valaki *mérget* vett-bé, hirtelen Orvost hivattasson, de addig-is igyekezzon magán segíteni. Ha az ételben, vagy egész darabban kapta, igyekezzon hányni, nyúljon a' szájába az újjával, vagy olajba mártott taluval, vegyen sokszor egymás után sajtalan meleg vajas vizet, zab vagy árpa sűrű levet igyék, a' mennyit csak meg-ihat, mind addig, míg okádik, és a' mérget ki-adja. Ha apró porrá törve vette-bé, tejet, olajat, vagy nyers tojást igyon utánna. Ha mérges gyökeret, füvet, vagy magot, gombát evett, hányásra erőltesse magát. Az italban vett méreg ellen, jónak tartják nyers szalonnát-is enni utánna.

§. XXIII.

Ha kit a' *ménkö meg-ütött*, annak az ábrázatját és a' szíve-gödrét, hideg vízzel kell fetskendezni, fejét hideg vízbe mártott ruhákkal borongatni, hirtelen egy árkot ásván, mezíteleen hofszába belé fektetni; de a' fejét a' jobb oldala felé fel-pótzolni, az egész testét a' jobb oldala felé fel-fordítván; egy réfnyi vastagságú Földel bé-takarni, az ábrázatjára hideg vizet fetskendezni, a' Földbe két 's három óráig hagyni, levegőt bele fújni.

§. XXIV.

Ha *égi-háború* van, kerülni kell azon helyet, a' merre a' szobába, vagy másutt a' szabad levegő szellőz, de nem kell rakni tüzet, mert a' füst magához húzhatja a' ménköt, nem kell a' kémény alá álni, a' szoba közepén kell maradni, nem az élő-fákhoz, kályhához állani, minden értzet magától el-hárítani. A' ki a' mezőn van, ne állék az élő-fa alá, fokakat meg-ütött már a' ménkö az élő-fa alatt, se valami tóhoz, semlyékhez, vagy valami vízhez ne közelíttsen. Ha a' ménköves felhő éppen felette van, a' futás, sebess lovaglás, kotsizás veszedelmes, inkább meg-kell a' lovat kötni, 's hozzá mintegy 8 lépésnyi távolyságra meg-állani, vagy a' Földre feküdni.

§. XXV.

A' *Kelésekre* pályinkát vagy égetett Spiritust szoktak tenni közönségesen. Ha a' kelés kitsiny, lehet azzal éni: de még-is fokszor

veszedelmes. Leg-jobb a' kelésben a' bor-etzet-hez annyi, vagy két annyi lágy meleg vizet tenni, ezzel a' kelést meg-mosogatni, és azzal a' vizes etzetbe mártott ruhával a' kelést borongatni. Petreselymet és turbolyát törjenek-meg valamennyire; de nem egészlen, rakják reá, jobb az etzetnél-is. Ha a' kelésnek bőre fel-vál, nem kell reá Flastromot tenni, sem a' vérrel már meg-telleyesedett kelést ki-vágni, mert ez igen veszedelmes. Ha valami bogár meg-tsípte az embert, és fel-dagad, nem kell sem vakarni, sem pályinkával, vagy egyéb a' félével mosni, mert még veszedelmesebb lesz, leg-jobb káposzta levéllel, friss vízbe mártott ruhával, vagy friss földel rakogatni.

§. XXVI.

Ha az embernek *újjá meg-gyül, 's köröm mérge* van, nagy fájdalmat szokott érezni. Mihelyt ezt érzi az ember, leg - első nap, olly gyakran a' mennyire lehet, meleg vízbe tartsa az újját; ha az nem használ, várakozni kell mind addig, míg a' gyűlés meg-fzűnik veres lenni, akkor rakogatni kell vagy aprított kenyérrel, mellyet fűrűen tejbe főzzenek-meg, egy kis mézet tévén hozzája; vagy kovással. Mihelyt meg-érik a' gyűlés fel-kell vágatni, mennél előbb, mellyet ha az ember el-mulat, a' genyettlég terjedhet, a' tsontokba veheti magá, 's végtére az újját-is el-kell vágni. A' *Ád-röm-méreg ellen*: leg-hathatósabb és leg-tal-hatatlanabb Orvoslág: az *Eb-kapornak öfve-zúzott levelet* a' fájdalmas tagra kötni.

§. XXVII.

§. XXVII.

Ha *meg-égeti* az ember valamelly részét, és még fel nem-hólyagzott, friss vízbe mártott ruhával kell borongatni, mind addig, míg a' fájdalom meg-nem-ízünik; de ha a' nyavalya veszedelmesebb, nem kell azzal élni, mert még nagyobb veszedelmet okozhat. Ha az hólyag-is meg-égett, igen vékony ruhát kell venni, a' következő kenőttel meg-kenve reá rakni, 's minden nap kétszer meg-újítani. A' Kenőts ez: két kanállal kell jó és friss fa-olajat venni, azt egy tojásnak fejeérével jól őszvekeverni, míg nem belőlle kenőts lesz. A' nyers reszeltt krumpli-is különösen hasznos itten. Egyéb aránt szükséges Orvoshoz folyamodni, ha ki az égés miatt, nagy sérelmet kapott.

§. XXVIII.

A' Vért úgy kell meg-állítani, hogy ha valamelly nagy ér mettződött-el, vagy fértődött-meg, azonnal olly erősen bé-kell kötni, valamint el-lehet szenyvedni, siettséggel azután Seb-orvost hivatni. Ha más valamelly seb vérzik, tégy reá taplót, vagy vastag pók-hálót.

§. XXIX.

Ha *Contusiód* testednek törődése vagy ütése van, az ütést szenyvedő tagot lágy meleg vízzel egyelített bor-etzettel mosd, és ugyan olyan etzetben mártott ruhával borongasd. Ha a' bőr meg-van fértve, még jobb őszve-törtt turbolyával és petreselyemmel kötözni. Flastro-

mot reá ne tégy, a' vérrel tellyes kelevényeket fel - ne - metszesd, mert ez igen sokszor ártalmas.

§. XXX.

Ha valamelly mérges állat meg-tsíp, tested fel-dagad, ne várard, se borral vagy más a' félével ne mosd. Leg-jobb káposzta levéllel kötözni, hideg vízzel mosni, hideg vizes etzetben mártott ruhával borongatni mind addig, míg a' fájdalom meg-nem-szűnik, 's a' daganat el-nem-olzik.

§. XXXI.

Ha valakit vészett kutya, vagy más vészett állat meg-mar, az az által esett sebnak vérzését, nem kell meg-szűnni hagyni. Többnyire az olyan sebnak vére, nem fókott sokáig folyni, de azon kell lenni, hogy annak folyása el-ne-áljon, 's e' végre a' sebet mennél fósabb meleg vízzel kell mosni, arra meleg fós vízzel meg-áztatott Spongyiát tenni, azt egy kitsínyt nagyobbra metszeni, vagy ha nem igen nagy, borotvával egészen ki-kell metszeni, vagy leg-alább a' sebre köppölyöket kell vettetni, 's úgy a' vért ki-szívni. Igyék az olyan ember tyúkszem-fű herbatét, vidám legyen, az aggodás semmit sem használ, hanem inkább a' mérget terjeszti. Az olyan ruhákat, melyeket a' vészett állat nyála és tajtékja meg-motskolttak, félre kell tenni, meg-égetni, hogy a' vésztség ne terjedjen. Ha a' seb igen fáj, és a' tag meg-dagad, olyankor a' mondottakon kívül azt az egész tagot, meleg fa-olajjal kell dörögni,

gölni, 's apróra vágott, 's meg-fütött veres hagymát kell a' febre tenni. Igen jó ezek fellett értelmes Orvoshoz folyamodni.

§. XXXII.

Ha valakinek a' lélekző gégéjébe valami esett, a' mit könnyen észre lehet venni, a' köhögésre való erőltetésből, 's a' nehéz lehelésből, az ollyant tobákkal, borsal, vagy az orrának tsiklándozásával prüffzentésre kell erőltetni, ha a' lélekző gégében tsúfzott Test az által se jö-ki, a' torokban kell valamit bé-dugni, 's úgy véle okádatni. Többnyire az érvágás-is szükséges ollyankor, hogy a' lélekző gége bé-ne-dugódjon. Ha a' veszedelem tsak nevededik, 's a' meg-füllástól lehet félni, értelmes Orvossal kell a' lélekző gégét fel-metszeni. Ha pedig valami a' torkán akad, igyék tejet, árpa-levet, olajat, vagy mást a' félét, mennél nagyobb kortyokban, erőltesse magát a' prüffzentésre és az okadásra, verjék kézzel vállai közt a' hátát, dugjanak a' torkába viafz gyertyát, gömbölyű hal-tsontot vagy drótot, mellynek az alsó végére egy kis Spongyia úgyen tzérnával kötve, hogy a' mi ott fel-akadt, el-lehessen tolni, de akármit dug-le az ember, elébb olajjal meg-kennje, 's nagy vígyázással nyúljon le vele. Borbélyt-is kell hivatni, kivált ha hegyes az, a' mi a' torokban fel-akadt. Ha az e' féle hegyes, kivált értz nemű testeket, már ki nem lehet venni, hanem a' gyomorban esnek azok, azon kell igyekezni, hogy a' gyomorban sokat ne ártsanak. Azért-is egy-

Izeriben vaját, vagy olajat kell inni, vagy ha varró-tő, vagy más valami hegyes - vas nyelődött-le, kövér és nyalkás eledelekkel 's italokkal kell élni, 's a' hasát gyakran mozgatni.

§. XXXIII.

A' bűdös kövel, vagy kén-kövel fokban szokták magokat kenni, mikor rühesek, vagy valami ki-hányja testeket, de ha elébb a' szükséges belső Orvosfágokkal nem élnek, a' kén-köves kenőtsők meg-fúlladást, 'száraz betegséget, siketléget, vakfágot, és más veszedelmes nyavalyákat okozhatnak. Ha a' tűzön lévő eleven kénesőnek gőzit bé-szívjuk, vagy akár mi módon eleven kénesőt veszünk-bé, attól a' fogak meg-lódúlnak, nyelvünk 's inyeink meg-dagadnak, 's a' nyálunk sürűbben fog folyni, ha nagyobb mértékben vesszük, tagaink relzketni fognak.

§. XXXIV.

Sokszor holttnak helyett, az élő embert-is már el-temették. A' guta ütésben, nyavalya törésben, altató betegfégben, vér-folyásban, lép-dagadásban, meg-merevedésben lévők, gyakran holttnaknak tetszenek. Rá kell hát vigyázni, ha bűdös halál szaga van-é a' Testnek, ha kékes fekete foltok látszanak-é a' testen, ha meg-merevedett-é, és hosszabbra nyúlik-é a' test, mint volt életébenn, ha a' test úgy meg-hidegültt-é, hogy semmiképpen meg-nem-melegíttethetik, akkor igazán megholttnak.

§. XXXV.

§. XXXV.

A' tűz gyúlladáskor nem kell meg-ijedni. E' végre előre beszélgessen a' gazda az e' féle veszedelemről és oktassa Háza Népét arra, mit kellessék az ilyen szerentsétienfég idején kinek-kinek tenni.

Ha Len, Kender, vagy Tsepü gyúllad-meg, egyfzeriben valamelly zsákkal, vagy ponyvával kell a' lángot bé-teríteni és el-fojtani. Ha a' korom gyúllad-meg a' kementzé-ben, végy hamar egy tsomó ganéjt, 's dugd-bé azzal keményen a' kementze száját, 's szelölő lyukát. Ha a' kéményben gyúllad-meg a' korom, végy egy tsomó kin-gyertyát, vagy bűdös köves forgátsot, tedd tserépben, 's tartsd egyenesen a' kéményben lévő tűz alá, majd pedig azomban mennyen-fel a' ház fedelén a' kémény tetejéhez, 's dugja-bé azt, tsomó ganéjjal, vagy fárral, vagy pokróttzal. A' kinél a' tűz támadtt, ne titkolja azt el, hanem jelentse-ki kiáltásával. Ki ki siessen tellyes tehett-fége szerínt segíteni. De valakinek otthon-is kell maradni, a' ki fel-vígyázzon; ha a' tűz közelebb jőne, a' házi-eszközöket megmenthesse. Ha a' helységben valamelly motsáros tótska vagyon, abból a' híg fárt a' tűzhöz kell hordani, 's lapátokkal a' tűzre hányni, egy lapát fárral több tüzet el-lehet óltani, mint egy tseber vízzel, a' nedves homok-is jó e' végre.

AZ EMBERSÉGES MAGA VISELETÉRŐL.

§. 1.

Nem elég az, hogy valaki mesterfégét, életének módját jól tudja, és szorgalmasan gyakorolja, hanem szükség, hogy betűlletes, és tisztesleges maga viseletivel, mások előtt kedvessé-is tégye magát.

Ide valók a' következő Régulák:

§. 2.

A' Test viseletire nézve:

1.) Egyenesen hord a' fejed, ne vállaid között húzva, vagy előre, vagy félre hajólva, mejjedet ki - felé tartsd, ortzád félre ne vonogasd, kezéd; lábad hafzontalan ne mozgasd, kezeidet szabadon tartsd, kezfkenőd felső ruhád zsebjében hord.

2.) Mikor mégy, lábad egyenesen rakd előre, rendes lépéseket tégy, ne lógázd a' tested félre, ne botorkázz, ne ugrálj.

3.) Ha állasz, tartsd tested egyenesen, térdeidet merőn, lábaidd fejét ki-felé vesd, farkaidat öfzve-fogd, kezeidet ha szükség erőltetés nélkül forgasd.

4.) Mikor ülsz, lábaidd, 's térdeidd egymásra ne rakd, ne lógázd, és ne kapard veled, hanem tedd a' mint illik egymás mellé, ne tartsd fejedet kezedd, karod 's könyököd ne tedd az asztalra.

5.) Ne

5.) Ne fújd sokat az órrodat, ne köpködj gyakran, kíváti ha fellyebb-valóhoz mégy, tisztítsd - ki magadat előre.

§. 3.

A' Ruházatra nézve :

1.) Reggel ha fel-kelsz, mindjárt fel-öltözz és mosódjál, fésülködj, ruha nélkül, vagy csak félig öltözve ne forogj betsületes emberek előtt.

2.) Ruházkodj állapotodhoz, és a' bé-vett szokáshoz képest tsinosan, de semmi szokatlan, és hozzád illetlen ruhában ne öltözz, hogy mások ne bámúljanak és meg - ne - ítéljenek, ne igyekezz minden újj-módiban első lenni, ne öltözz tarka barkába, hanem jó ízléssel válassz - ki a' ruháidnak színét.

3.) Fejér és egyéb ruhádat tisztán tartsd, a' mi meg-szakadt varrasd-bé.

4.) Minden darab ruháid rendesen álljanak, mint más okos embereké.

§. 4.

Az Evésre nézve :

1.) Az asztal áldás alatt a' tájon állj-meg, a' hol ülni fogsz; mikor az elsőbbek le-ülnek, Te-is ülj-le a' számodra rendeltt helyen.

2.) A' kést és villát jobb felől tedd a' tányér mellé, a' kalánat előre, az asztal-kendőt akaszd a' mejjedre.

3.) Ne kapj mohón a' tálba elől, hanem várj, míg vagy elődbe tesznek, vagy mások elől vesznek.

4.) A' kanalat, villát, kést, ne fogd marokra, hanem csak három ujjaidd közzé.

5.) A'

5.) A' húsból és kenyérből ne szelj nagy falatokat.

6.) Az ételt, mennyire lehet ne illesd újjaiddal, hanem villával fogd, és késsel metéld-ei, ne harapdálj a' tsontról, ne vedd az ételt forrón a' szádban, hogy illetlenül ki-ne-hányd.

7.) Kezedet, és szádat az asztal-kefzkenővel töröld, ha nints, a' magad kefzkenőjével, ne az abrosszal.

8.) Ne hörpölj úgy, hogy mások-is hallják, az ételt tsamtóság nélkül rágd, nyelved a' szádból ne nyújtogasd, ne nyeld möhen a' falatokat, ne tartsd fejed a' tányér felibe, ne nyúlj keresztül az asztalon, ha kénytelen nem vagy vele.

9.) Tsontot, hal-szalkát, gyümölts magot, 's egyebet illyet ne rakj az asztalra, hanem tányérod szélire, annyival inkább ne hányd az asztal alá.

10.) A' mi egyszer tányérodon van, ne tedd többé vízfz a' tálba.

11.) Pohárodát félre ne dütsd, más ruháját az étellel meg-ne-motskold.

12.) Ne mutasd magadat semmiben kákabélűnek, könnyen tsömörlőnek és finnyásnak.

13.) Ha köhögnöd, ptrüfzögnöd, vagy fogad tisztítani kell, egy keyéssé az asztaltól el-fordúltt ortzával, tartsd szád eleiben az asztal kendőt, vagy kefzkenődet.

14.) Ne kelj-fel elől az asztaltól kénytelenfég nélkül.

§. 5.

A' másokkal való Társalkodásra nézve.

1.) Szoktasd magadat arra, hogy másokkal értelmesen, tisztán beszélj, kerülj minden tsintalan és parasztos szókat, és szólásokat, beszélj, de erőltetés nélkül. Kit - kit beszéde szerént esmérnek - meg, és betsülnek.

2.) Köszönts kit - kit a' Napnak idejéhez képest, jó regge't, napot, estvét, éjtzakát kívánván, ha ki néked köszön, köszönts vissza.

3.) A' főbb emberek előtt hajtsd-meg magad, a' kalapodat távol vedd - le előttök, és mind addig jobb kezedbe le - eresztve tartsd, míg előtted el - mennek, ha te-is mégy, azok is mennek, bocsásd-el előtted, hogy elől menjenek, nem illik nagyobb ember előtt menni, inkább félre való utat keress magadnak, ha sietned kell.

4.) Ha mással mégy az útszán, a' nagyobb embert jobb kéz felé ereszd, ha többen mentek együtt, az mennjen középbbe, a' ki vagy idősebb, vagy elébb való.

5.) Ha fő ember házához mégy, kopogj az ajtón tsendesen, vagy tudakoztasd - meg tseléd által, bé - mehetsz - é? ha arra szabad - lágot nyersz, lépj - bé le - vett kalappal tsendesen a' szobába, az ajtót hátrálva tedd - be, egynéhány lépéssel mennj elébb; ha hivattatál, tudakozd - ki mit tetszik parantsolni? ha te akarsz valamit elől - hozni, kérjed meg - hallgat - tatásodat, mond - el rövideden a' miért oda mentél, vigyázz mindenre, a' mit mond, fe - lelj

lelj ha szükeféges, betsülettel, értelmesen és rövideden. Ha ülésseel kínál fogadd-el erőltetett vonogatás nélkül, ha dolgotat végzed, kellj-fel, tedd helyére székedet, ajánld magadat, és illendő magad meg-hajtásával távozz-el.

6.) Ha ki hozzád mégyen, nálad fellyebb való, 's észre veszed menetelét, fogadd Szobád ajtaja előtt; vagy állapotjához és méltóságához képest, tovább-is menj eleiben, erefsz magad előtt a' Szobában, kínáld le-üléssseel.

7.) Kivált az idegenek iránt mutass emberséget, nyájaslágot, vidd véghez körülötök mind azt, a' mit szeretnél, ha idegen helyen véled el-követnének,

8.) Ne légy olly vakmerő, hogy a' felől tudakozódj, a' mit mások titkon beszélnek egymással. Nagy embertelenségg azt vizsgálni, a' mi el-van zárva, vagy az asztalon lévő Leveleket, 's írásokat nézegetni.

9.) Ha ki veled beszél, ne beszélj tsak magad, halgasd-el a' más beszédét-is figyelmezteliséggel, és tsak akkor szóllj vagy felelj, ha más el-mondta egészlen a' mit akart.

10.) Ha valaki a' kertjében vezet, annak engedelme nélkül ne bántsd a' virágokat és gyümölsöket.

11.) A' hozzád mutatott betsületet köszönd - meg hosszas hálálkodás nélkül bútsúzásodkör.

12.) Nevezs kit kit a' maga neven, megadván érdemlett titulusát, tsél-tsapfág nélkül. Kerülj minden bolond és sértegető tréfát, tartsd-
elzed-

eszedben mindenkor azt a' külömbféléget, melly közötted, és a' felsőbbek között vagy; parafzt és goromba az, a' ki erre nem figyelmez.

AZ OKOSSÁGRÓL.

§. 1.

Nem elég az emberek hivatását szorgalmatosan folytatni, másokra nézve betsületesnek, emberfégesnek lenni, hanem szűkfég még okosan-is vinni dolgait. Az *Okosság* azt tanítja, hogy kell böltsen és rendes módokon, 's leg-alkalmatosabb eszközök által, tzeljainkat el-érni, mind magunkra, mind másokra nézve. Erre tartozik, hogy

§. 2.

Semmihez ne fogj vaktában, hanem elől gondold-meg tsendesen, mi hasznos? mi ártalmas? A' meg-háborodott elme igazat nem lát, nem ítél helyesen.

§. 3.

Ha valamit akarsz tselekedni, előre gondolj-el minden lehető eseteket, és mindennemű következésekre tartsd készen magadat.

§. 4.

Ne tsak azt gondold-meg, mit kelljen tselekedni, hanem azt-is, mitsoda leg-jobb eszközök.

közökkel érheted-el leg-bizonyosabban tzelod-at, 's ezeket munkában venni, el-ne mulasd. Ha akadályaid lésznek; ne rettenj-el, hanem kerüld-el, és fordítsd hasznodra.

§. 5.

Fő Törvényed légyen a' *Halgatás*, tsak akkor, és annyit nyilatkoztass-ki szándékból, a' mikor és a' mennyit hasznosnak és tzelodnak el-érésére szükfégésnek látz.

§. 6.

Ha valamire meg-határozod magadat, 's az eszközöket-is tzelodhoz képest ki-gondolod, *el-tökéltt* légy; hosszas tanakozás miatt ne szalaszd-el a' jó alkalmatosfágot, hanem fogj haladék nélkül a' dologhoz; mikor ideje van, merj próbát tenni, vedd munkába az eszközöket, légy álhatatos szándékban.

§. 7.

Ha észre vészed, hogy fel-tételed hibás, nem jó eszközöket választottál, inkább változtasd-meg gondolatodat minél előbb, mint sem-hafzontalan fáradságot tégy.

§. 8.

Úgy viseld magadat mások iránt, hogy jó szándékban segítsenek, leg-alább ne akadályoztassanak, hódítsd azokat tzelodhoz és személlyedhez. E' végre mindenhez emberféggel, és szolgálni való készféggel légy, hidd-el, hogy a' leg-alább való ember-is, vagy
hasz-

használhat, vagy árthat valaha. A' beszédben tartózkodó légy, kivált ha távol-lévőktől, és esmeretlenekről van a' szó.

§. 9.

Ne tarts mindjárt mindent meg-fértődésnek, sőt szoktasd magadat, a' mások erőtlenségének el-szenvedésére.

§. 10.

Belső Barátidat nagy vigyázással válassz, tsak apródonkint közöld velék, irántok való bizodalmaidat, visgáld - meg mellyik mit szeret benned? de leg-jobb barátodnak-is kén-telenlég nélkül, minden titkodat ki-ne-je-lentsd, de úgy, hogy idegenlégre ne-magya-rázza azt.

§. 11.

Ne légy kevély a' felsőbbek iránt, mert meg-gyűlölnék, igaz ügyedben se fokat gondolnak veled; de ne is hizelkedj, és magadat igen nagyon ne alacsonyítsd, mert meg-ítélnek, ne is kösd magadat felettebb reájok, mert terhekre léfszsz.

§. 12.

Légy hajlandó ellenfégeddel való meg-békélésre, annyival inkább ne bosszontsad, egy ellenféget-is nagyon meg-ne- vess, egytől-is nagyon ne félj, ha igaz az ügyed.

§. 13.

Mindeneket, és magadat-is igyekezz ki-tanúlni, hogy magad erőtlenségét meg-joh-bíthasd,

bíthasd, másokat-is ki-esmérvén, magadat az illendőségig, hozzájuk alkalmaztathasd.

§. 14.

A' Társaságokban ne légy hívfágos mulattató, mert az okos emberek, kik tréfáidat nevetik, szívekben meg-utálnak.

§. 15.

Kerüld a' fetsegőt, mert az nem tudva is kárt télsen.

§. 16.

Mikor mitsoda emberrel vagy, igyekezz a' vele való beszédedet, az ő mesterlégére, vagy tudományára vinni, és olztán halgasd őtet, így hasznos dolgot-is tanulhatsz, a' ki-vel beszélsz-is meg-esméred, és ő-is szeretni fog tégedet.

§. 17.

Ne légy kérkedő, mert mások meg-fognak alázni igyekezni, és nevettségessé télnék.

§. 18.

Ne ígérj semmit, a' mit bé-nem tölthetsz, és a' mit ígértél tellyesítsd-bé mulhatatlanúl, hogy betsületed fel-máradjon.

A Z Í R A S R Ó L.

§. 1.

Írni tudni, mind szükséges, mind igen hasznos, mert a' mit el-felejtteni nem akar, fel-jegyezheti, az által a' távol lévőkkel beszélhet, mások gondolatait meg-tudhatja, a' mi jót olvas, hall, tapasztal, jövőendő hasznokra magának fel-írhatja, és a' Társaságnak-is az által fokot használhat az ember.

§. 2:

Az Íráshoz való Készületről. Ez áll a' testnek rendes állásából, a' kezek állandó helyzetetéséből, a' penna helyes tartásából, és ténctől.

A' test legyen a' Fővel egy kevéssé előre hajolva, de nem le-görbedve, egyik oldalra se düljön, a' bal kézzel tartózkodjon: 's az asztaltól egy tenyérnyire helyzetve legyen. A' Szemek nézzének a' penna hegyére, a' lábak egyenesen legyenek ki-nyújtva. A' bal kézzel tartani kell a' papírost, melly a' test eleiben kevéssé oldalt tétessen. A' *jobb kéz* pihenjen a' kis újj bé-hajlott első részén, vagy böttykén.

A' *Penna* a' felsőbb vágás oldalánál a' *közép újj* hegyével gyengén tartassék, a' *mutató újj* úgy feküdjék a' pennán, hogy a' nagy újjnak előtte, n' közép újjnak pedig felette legyen, 's ezek az három újjak a' pennát bé-fe-

dezzék. A két kisebb ujjak, a tenyér felé bé-hajóljának, 's a közép újtól mint egy két újnyira tartassanak.

Az Íráshoz Ténta-is kívántatik. Jó Téntát így lehet készíteni:

Török Galles	-	-	-	-	Lóth	2
Gálitzkő	-	-	-	-	-	$\frac{1}{2}$
Arabiai Gummi	-	-	-	-	-	$\frac{1}{2}$
Nyers timsó	-	-	-	-	-	4
Föld-réz	-	-	-	-	-	2.

Ezeket a Patikában, vagy Kereskedőnél meg-véven, törd porrá, tölts reájok egy pohár etzetet, üvegben tévén keverd, és rázd-fel gyakran, tartsd meleg helyen két Nap, akkor tölts reá két itcze esső vizet, tartsd meleg helyen nyóltzad napig, fekete lesz.

Penna-is kell az Íráshoz. Ezt így készítsd: válassz tiszta tollat, mellynek semmi tarkasága nints, sem nem igen kemény, sem nem igen lágy, hogy jól hasadjon, hárántékosan két felől az hegyit ketté-vágván, hasítsd-fel, két szakaszban faragd-le, jobb felől az hasított fele vastagabb légyen, vágd-el az hegyit egyenesen *Penna-tsináló késsel.*

§. 3.

A Szép Írásról. Erre tartoznak a) hogy a Betük épen és tisztán irattassanak-ki, megtsonkázva ne légyenek, öfzve ne fussanak, egymástól se igen távol, se igen közel, hanem illendő távolfagra helyheztetve légyenek. c.) A betüket jobb kéz felé dűtve úgy kell tenni, hogy egymásból follyanak, és így min-

minden betűn nem kell meg-állani. c.) A' Sorok egyenlő távolságra vitetessenek egymástól, nem görbén, hanem egyenesen.

§. 4.

A' helyes Írásról. Erre tartoznak ezek:

a.) hogy a' Szók fogásai egymástól el-ne szakasztassanak, hanem annak betűi öfzve-kötessenek, hogy helyes értelmek legyen. b) Több Szók öfzve kötve ne legyenek, hanem minden szó különösen íratassék, hogy az értelemben zavarodás ne legyen. c.) A' Szóknak le-írásában nem kell a' Szókat el-változtatni, ly-et j helyett nem kell tenni, mint Tokaj helyett *Tokalyt*, vaj helyett *valy-t*, a' Ló helyett *Lú*, a' Fő helyett *Fü*, a' Ser helyett *Sör*, az *Írtás* helyett *Ortást* tenni, a' *szép* helyett *szípet*, a' b-p a' d-t a' g-k betűket nem kell öfzve-zavarni, a' *bor* helyett *port*, e' helyett: *dagadni*, ezt: *tagadni*: e' helyett: *gém*, ezt *kém*, e' helyett *galyiba*, ezt *kalyiba* írni.

Több betűt sem kell a' Szóhoz tóldani, mint a' mennyi szükséges; hibásan esik így írni: *honnand*, *onnand*, elég így: *honnán*, *onnan*. Kevesebb betűt sem kell tenni kelletinél, mint *jzoros* helyett tsak *soros*, *zsír* helyett *sír*, *tetem*, *vetem*, e' helyett, *tettem*, *vettem*. d) A' hol szükséges nagy, azonkívül kis betűket kell írni: az Írásnak kezdetiben, a' pont, (.) a' kérdésnek (?), és a' tsudálkozásnak (!) jegyei után, mikor az egész beszédet bé-rekelztik, nagy betűt kell írni. Ismét minden személlyes Neveket, Falukat, Városokat, Or-

füzágokat, Itélő's Igazgató Székeket, Várme-
 gyvéket, Tisztfeleket, Oskolákat, Urafágokat,
 nagy betűvel kell írni kezdeni, p. o. Debre-
 tzenben voltam Vajda János Uramnál, meg-
 látogattam a' Districtualis Táblán lévő Ura-
 kat, most Bihar Vármegyébe igyekezem. A'
 Kassai Akademia Professorai. A' Földes Úr,
 A' Szolga - Bíró. Minden versnek elein-is nagy
 betűvel kell kezdeni; hasonlóképen, mikor
 valamelly nevezetes dolgot's portékát írásba
 téfzünk, p. o. Bétsi Portzellán, Török Kávé.
 Nem külömben mikor a' Levél - Irás közben
 ezt írjuk Kigyelmed, Nagyfágod, Excellen-
 tziád, Tisztelendő Úr. c.) Helyes az Irás,
 ha a' szók a' betűk felett való jegyekkel il-
 lendőképen meg - különböztetnek, másképen
 a' Szóknak helyes értelmek nem lészzen, p. o.
 mást. jelent az ő mást az ó. mint: ő nem sze-
 reti az ó bort. Külömbözők ezek: *éles, éles,*
kemény, kemény; vad, vád, Lélek, lelek, kar,
kár, var, vár, hat, hát, alom, álom, merek,
merek, erek érek, banya, banya, félénk, fé-
lénk. A' hol meg-kell húzni a' Szót, ott a'
 betű feliben vonáskát kell tenni. Nem elég
 az ő és ű betűk feliben tsak pontokat rakni,
 ha a' Szót meg-kell húzni, hanem a' pontok
 közzé vonást-is kell tenni, p. o. ha ez a' szó
töröm annyit téfzen mint rontom; tsak két
 két pontot kell az ó felibe tennem; de ha
 ez a' szó: *töröm*, fogó eszközt jelent, az el-
 ső ő feliben vonást-is kell tennem a' két pont
 közzé, így: *töröm*. Ha az olyan szót, melly-
 ben *i* betű van, nem-kell meg-húzni, tsak

pon-

pontot tészünk feliben, p. o. *igaz dolog*; de ha az *i* betűt meg-kell húzni, nem pontot, hanem vonást tészünk feliben; mint *kitsíny*. — f.) Helyes lesz így-is az Írás, ha bizonyos Jegyek által a' beszédnek tagjai, vagy részei egymástól külön szaggattatnak, hogy az értelem öszve ne zavarodjon. Ezek a' beszédet megszagató, 's annak értelmét meghatározó jegyek a' következők:

Vonás (,), *Vonás Pont* (;), *két Pont* (:), *eggyes pont* (.), *Kérdő jegy* (?), *tsudálkozó vagy meg-főllító jegy* (!), *öszve-kötő jegy*, (-) *elől hízó jegy* (,), *nyugató jegy* (—), *el-halगतó jegy* († † †) *bé-rekefztő jegy* () szükség mind ezekről külön szólni.

Vonást írunk akkor a' Szó mellé: —

a.) Mikor a' fel-tétel (Propositio), melly a' beszédnek egy része, el-végeződik, p. o. a' tűz által meg-főzzük az ételt, meg melegítjük szobáinkat, éjtszaka világosfágot szerzünk.

b.) Mikor valamelly melleleg való fel-tételt bé-iktatunk, más fel-tétel köziben, elől-is, hátul-is vonást tészünk, p. o. Egy ember-is, bátor akármelly okos és gazdag legyen, magát a' nyavalyától meg-nem őrizheti.

c.) Mikor azon egy fel-tételhez tartozó több dolgok számláltatnak elől, p. o. vagnak olyan Házak, mellyeknek négy, öt, hat, hét, nyóltz, kontignátzióji-is vagnak. Hasonlóképen: Mi a' Szobában lakunk, a' Kamarában hálunk, a' konyhában főzünk, az élésházban és a' Pintzében tartjuk az élelmünkre valókat.

d.) Ez előtt a' Szó előtt és, nem kell vonást tenni, hanem ha előtte egész értelmű fel-tétel van, és ezen szótska és tökéletes értelmű szókkal van öszve-kötve, p. o. az Isten-től jó az egészség és a' betegség, a' gazdagfág és a' szegénység, az első és az afzály. Itt az és előtt sehol se kell vonást tenni, de már itt: Az emberek és az állatok, mind a' Föld javaival élnek, és örülnek az ő életeknek, az utolsó és előtt helyesen tétetik vonás.

Vonás pontot teszünk akkor:

a.) Mikor az öszve-kötött beszédben olly fel-tételt-is be-foglalunk, melly a' beszédnek nem leg-fundamentomosabb része, p. o. Minthogy az Isten magát meg-nem tagadhatja: tehát, ha szintén a' bűn az Istennek nem árt; is; még-is a' bűnt büntetetlen nem hagyhatja. Fundamentomos fel-tételek ebben a' Beszédben ezek: *első:* az Isten magát meg-nem tagadhatja, *második:* az Isten a' bűnt büntetés nélkül nem hagyhatja, a' *harmadik* mellesleg-való fel-tétel ez: a' bűn az Istennek nem árt.

b.) Mikor az egymással ellenkező fel-tételek, egymás mellé tétettetnek, p. o. A' gazdagok és a' szegények együtt élnek, am azoknak van alkalmatosfágok ezekkel jól tenni; ezeknek pedig szorgalmatosan dolgozni és szorgalmatoskodni.

A' *két pontot* tesszük:

a. Az öszve-fűzött beszédnek fele után, p. o. minthogy az ember világi életében sokat szenved: tehát balgatagúl tselekszük, ha
a'

a' más életben nem keresi a' tökéletes boldogságot.

b.) Mikor más szavait hozzuk elől p. o. Azt mondja az Isten a' maga Beszédében: Legyetek szentek, miképen én Szent vagyok. A' Bátyám azt írta nékem: nállunk igen nagy szárazság vagyon.

Pontot télszünk:

a.) Ha a' kerek Beszédet, vagy tsak a' magános fel-tételt-is el-végezzük, úgy hogy semmit hozzá nem adunk. A' hó bé-fedte a' földet: a' barmok elefége el-fogyott. Nem tagadom ugyan a' mindenekre ki-terjedett gyarlóságot: de azért vakmerő bűncit, senki erőtlenségével ne mentse.

A' *Kérdő Jegyet* a' Kérdésnek végére tefszük p. o. Kitsoda tanulhatja ki a' természetnek titkait?

Ha a' Kérdés több fel-tételekkel világosíttatik, tsak az utolsó fel-tétel után kell tenni a' Kérdésnek jegyét, mint: Kitsoda inti-meg a' szemet, kitsoda inti-meg, hogy a' veszedelem előtt bé-zárja magát, hogy a' Napnak reggeli Sógárira ki-nyissa héjjait?

A' *tsudálkozó, vagy meg-szóllító Jeggyel* élünk, vagy mindjárt a' szomorú fel-kiáltó szók után, így: Ah! jaj! vagy a' sohajtozó fel-tételek után, így: Vajha olly állapotban lehetnék, hogy rajtad Édes Barátom mennél elébb segíthetnék! Mikor a' Levélben valakit meg-szóllítunk-is, ezzel a' jeggyel élünk: Tekintetes Uram! Tisztelendő Ur!

Öszve-kötő jegyet teszünk akkor, ha a' sornak végén a' Szónak felét a' Levél végire, felét a' más sornak eleire, meg-szakasztva tesz-szük, és így a' két felé szakasztott Szót ösz-ve-kötjük. Egyébként-is, ha két szó együvé való, ezzel a' jeggyel foglaljuk öszve, mint: fa-láda, petsenye-forgató, vas-szerfzám.

Elöl-hozó jeggyel élünk, ha valakinek Beszédét elől-hozzuk, és egészen le-írjuk, p. o. Móses tanítja: „ Kezdetben teremte az „ Isten a' Mennyet és a' Földet, a' Föld pedig „ vala ékesfég nélkül való és pufzta, és sötét- „ fég vala a' Földnek színén, és az Úrnak „ Lelke táplálja vala a' vizeket. „

A' *nyugodalomnak* jeggyével élünk akkor, a.) mikor figyelmetesféget, és mélyebb gondolkodást akarunk a' meg-íratnak iránt szerez-ni, — b.) mikor egyik matériát bőven meg-írván, máshoz akarunk fogni, és így ez a' Jegy akkor a' két matériát egymástól el-vá-lasztja, — c.) mikor tsak felét adjuk elől gon-dolatunknak, a' többit. mintegy el-ragadtat-ván, másra bizzuk, hogy gondolja el p. o. Ha meg-emlékezem a' rajtam által-ment vízson-tagfágokról, az én Lelkemnek fájdalmai —

El-halgtató jegyet teszünk, mikor vala-kinek nevét, helyét, közönségessé tenni nem akarjuk, 's tsak egy betűvel jelentjük, hogy más ne gyaníthassa; hanem tsak a' kinek í-runk, p. o. B** A** ban, egy másként ér-telmes ember, arra a' belondlággra adta ma-gát, hogy pénzt keresni akarván, a' régi épü-letek-

leteknek fundamentomait éjtszakánként nagy munkával ássa.

Bé-rekeftő jegyet () teszünk, mikor a' Beszéd közzé valamit bé-iktatván világosítás kedvéért, azt bé-zárjuk, mint: Elő-hozom még egyszer (mert nem-is lehet ezt eléggé szívünkre vennünk) hogy a' késő meg-térés, ritkán szokott valóságos lenni. A' mi képze-lődéseink (magunk bíztatásai) sokszor meg-tsálnak bennünket.

§. 5.

Az értelmes Irásról. Nem elég az, hogy valaki szépen írjon, helyesen tegye-le a' betűket, és a' szokat; hanem szükséges, hogy értelmesen-is írjon. Erre meg-kivántatik: —

a.) A' világos beszéd, hogy az Olvasó annak értelmét minden tünődés nélkül egyszeriben által-lássa, és meg-fogja, igaz Magyar gyakorlásban lévő szókkal kell élni.

b.) A' meg-határozott értelmű és nem kétséges Beszéd.

c.) A' rövid Beszéd, hogy minden szó és gondolat, melly az értelemnek meg-határozására és meg-világosítására nem tartozik, abból ki-maradjon.

b.) A' gondolatoknak egymásból való folyása, a' dolognak természetéhez alkalmaztatott szók.

§. 6.

Az Irásnak különböző Nemeiről. Valamint másképen beszéllünk a' hozzánk hasonlókcal

lőkkel, másképen a' fellyebb-valókkal, másképen a' Katedrában, másképen a' Komédiában: úgy az írásban-is azokhoz alkalmaztatjuk magunkat, a' kiknek írunk, és ahoz a' dologhoz, mellyről írunk. Innen származnak az írásnak különböző nemei. Mi itten tsak inkább azokról kívánunk útastást tenni, melyek a' közönséges életben leg-inkább elől-fordúlnak.

§. 7.

A' nyugtató *Levelekről*, vagy *Kvietáncziákról*. Ezeknél fogva bizonyítjuk azt, hogy a' pénzt vagy Jószágot kezünkhöz vettük. Az illy írásokban meg-kell nevezni — 1) a' pénz számát, vagy a' dolog minéműségét 's mennyiségét, mind számmal, mind betűkkel ki-kell írni. — 2) Kitől? 3) Miért? 4) Melly időben? 5) a' Pénzt, vagy jószágot kezéhez vett Személy Kerefst és Vezeték-nevét tegye-fel, ha maga írni nem tud, irassa mással, tégyen maga kerefstet alája. — 6) A' napot, Éltendőt, a' Helység nevét fel-kell tenni. — Példa —

Nyugtató Levél

Harmintz, az az 30 Rhénes Forintokról, melyeket, mint engemet, szolgálatomért illető Angáriát, a' Nemes Város Kasszájából mostani Perceptor Takáts Ádám Úrtól folyó Pénzben minden fogyatkozás nélkül fel-vettem.

Óváron, 4-dik Majus 1800.

Túros Dániel, Város Kis Bírájá m. k.

Más

Más Példa.

Kvietántzia.

Hogy Méltóságos N. N. Úr Tisztartójátúl
Kékedi István Uramtól 60, mondom hat-
van Rftokat, mint a' töllem költsön vett
1000 az az ezer Rhénes Forintoknak, ezen
folyó 1799-dik Elztendőre tartozó Inte-
resét, kélz Pénzben fogyatozás nélkül
kezemhez vettem, ezzel bizonyítom.
Ságon, 29-dik Decemb. 1799.

Lafzkári 'Sigmond m. k.

Más Példa.

Alább írtt meg-esmérem, hogy ide való be-
tsületes Kereskedő Zólyomi Sámuel Uram,
a' melly tölem több elztendők alatt el-
vitt portékákért adós maradt, mái na-
pon ő Kigyelmével számot vetvén, mind
azokért nékem tökéletesen eleget-tett,
fizetvén ölfzveléggel jó Pénzben 2129, mon-
dom két ezer száz és huszon kilentz Rfto-
kat. Mellyre nézve többé sem nékem,
sem maradékimnak ő Kigyelme és Jószá-
ga iránt nintsen semmi keresetünk. Melly-
nek nagyobb bizonyfágára, adom ezen
tulajdon kezem irásával és petsétemmel
meg-erősített közönséges Kvietántziámat.
R. Szombath 13-dik Julii 1783.

Szabó Jósef m. k. (P. H.)

§. 8.

Recepisszék, vagy valamelly Jószágnak
kezünkhöz lett vételét bizonyító Levelek. E-
zek

zek akkor adattatnak, midőn valaki Levelet, Pénzt, Portékát vett kezéhez, és arról számot adni tartozik. Szükséges az illy Levelékben: 1) a' kézhez vett akárminémű dolognak, vagy Jószágnek ki-nevezése, a' melly kéz-írással meg-erősítetik, — 2) azon Személynek, a' kitől kézhez vétetett, ki-nevezése, főt 3) né-melley esetekben ki-kell tenni annak-is nevét, a' kihez tartozik a' nállunk le-tett jószág, és a' kihez azt el-kell küldeni. — *Példa* —

Egy öt petsétes Pakétot, és egy három font nehézségű Skatulyát, ép petsétekkel, a' Tekintetes N. N. Úr Bóldogházi György Jobbágjátúl kézhez vettem, mellyeket a' nekem adott útasítás szerint Tekintetes Principalis Urannak, mennél előbb kézhez szolgáltatatok. Kis - Faludon 15-dik Maji 1789. Szönyei Pál Tisztartó m. k.

§. 9.

Útasító Levelék, vagy Affignátziók: Ezekkel akkor szoktunk élni, mikor a' szükséges Summa Pénzt, vagy le-nem teheti az ember, vagy azt, más helyen lévő adósfágból akarja ki-fizettetni, vagy ha Pénzt távol helyre hirtelen nem küldhet. Az illyen Írásokban szükség meg-nevezni — 1) a' ki a' Pénzt, vagy Jószágot fel-vefzi. 2) a' ki azt adja, vagy a' kitől fel-vefzi az útasított ember. 3) a' Kacza, vagy Fundus, mellyből fizettetik, 4) a' Pénz Summája, vagy akármelley dolog meg-határozva, 5) az útasító tegye-fel a' nevét; az időt és a' helyet; illy formán: —

Tifz.

Tifzteletem mellett kérettetik Kántor Pál Úr, ne sajnáljon ezen Írásomat mutató Szabó Mester ember Veres Jánosnak, az engemet illető Interestből 12 az az tizen két Rftokat ki-fizetni, 's a' több hátra lévő Summa ki-fizetésekor; ezen Summát fogja - ki. Péterfalva 20-dik Jun. 1787.
Gazdag János m. k.

M á s:

Ezen Ónodból való Tanácsbéli Személy N. N. 15 az az tizen öt Szekereken vílzen 32 az az harmintz két köből gabonát, 16 az az tizen hat köből zabot, 27, az az húszon hét mázsa Szénát a' Nemes Katonaság számára; kinek-is, a' meg-nevezett dolgok minden híjjánosság nélkül való kézhez szolgáltatása után, Kvietántziát adni, a' Szekereseket hofzas várakozás nélkül az Ur N. N. Magazinarius Uram ki-elégíteni ne terheltesen. Ónodból 25-dik October 1794.

N. N. Város Bírája m. k.

§. 10.

A' Kontó vagy Hitel - Levelekről. Ha ki a' Kereskedőnél hitelben vásárol, az Kontónak neveztetik. Mikor a' Kereskedő a' Hitelt meg-fizettetni kívánja, ki-írja a' Számtartó Könyvéből, 's el-küldi a' Kontó vagy Hitel - Levelet, melly illy formán lehet: —

K o n t

		K o n t ó.	fl.	kr.
1789.		Tekintetes N. N. Úr méltóztatott töllem vásárolni.		
9. Febr.	5	az az öt Réf polztót 6 forintjával - - - -	30	—
— —	9	Réf Selyem matériát, Réfit 2 forintjával -	18	—
— —	6	Lót Selyem - Tzérnát, Lótja 4 kr. - - - -	—	24
3. Sept.	1	Selyem Keszkenőt -	2	15
2. Oct.	4	Réf Bétsi Váznat 2 Rft.	8	—
— —	2	Rúd Spanyol Viaszkot 10 xrijával rúdját -	—	20
		Summa	58	59
		Mikor ki-fizettetik, alá kell tenni a' Napot és Esz- tendőt mint 28-dik Dec. 1789. meg-fizettetett N. N. Kereskedő m. k.		

Illy formán lehet a' tselédeknek szegődése-
ket-is ki-fizetni.

§. 11.

Aufziglikről vagy a' váltó munkákért fizetést kívánó Levelekről.

P é l d a.

Tekintetetes N. N. Úr e' fzerint dolgoztatott velem: —

1788.		rf.	kr.
9dik Febr.	Vartam egy Lajblit -	—	30
	Vettem hozzá 2 Réf gyóltst, 5 garasával reht	—	30
	1 tutzet gombot - -	—	36
4dik Maj.	Vartam egy Mentét -	1	30
	1. Nadrágot - - -	—	30
Summa		3	36

§. 12.

Bizonyfág és ajánló Levelek, Testimoniálisok és Recomendatoriák, mellyekben valakinek maga viselése, tehettége, erköltse, életének módja, azon idő alatt, míg nállunk szolgált, vagy lakott, ki-jelentetik, 's érdeméhez képest másoknak ajánltatik. P é l d a.

Levelemet mutató Jóka Gábor, Tekintetes Borsod Vármegyében helyheztetett Mező Keresztesi fi, nállam öt esztendeig, mint Kotsis szolgált. Igaz, hív; szorgalmatos, szó-fogadó, Lovaimnak hűfégesen gondját viselő, józan életü tseléd vólt, kit, hanem ha másutt-

P p

is

is szerentsét próbálni kívánt volna, tovább-is meg-tartottam volna. Ennek bizonyfágára, adom ezen ötet ajánló Levelemet. Az Úr hordozza békével; Csabán 29-dik Decembr. 1799. N. N. m. k. (P. H.)

§. 13.

Kötelező Levelek, vagy Kontraktusok. Ha ezek adósfágról valók, fel-kell tenni, kinek mennyivel, kitsoda, meddig adós, és Interesse, mennyire veszi-fel a' Pénzt. — *Példa.*

Alább írtt meg-esmérem, hogy én betsületes Kereskedő Bán Dávid Uramnak, az ő Kigyelmétől vásárlott, és mái Napon kezemhez vett portékákért 400. mondom négy száz Rftokkal adós maradtam, mellyeket ő Kigyelmének mái Naptúl fogva számlálván, három hólnapra betsülettel meg-fizetni köteles vagyok. Posony 14-dik Jan. 1768. N. N. Miskóltzi Kereskedő m. k.

M á s.

Alább írtt vallom ezen Levelemnek rendiben, hogy én bizonyos szükségeimnek kipótolására, rész szerint pedig kereskedésemnek jobb móddal leendő folytatására, mái Napon vettem-fel költsön 1000. mondom ezer Rftokat N. N. Úrtól három esztendőre: minden 100-tól öt öt Rforint esztendei Interesse; melly Summának rendes Interestét esztendőnként, a' Tőke-pénzt pedig mához három Esztendőre jó folyó Pénzben, hogy betsülettel le-fizetem, erre magamat és maradékimat kötelezem. Mellynek nagyobb bizonyfágára, Házamat, (mellyben lakom:) minden hozzá tartozó Föl-

Földekkel 's Rétekekkel együtt, le - kötöm, és mind ezeknek meg-erősítésére adom ezen kezem írásával, 's petsétemmel meg-erősített Levelemet 's a' t.

§. 14.

Építés cránt való Kontraktus: Példa.

Alább írttak, léptünk a' következő egyeslégre: Én N. N. Rosnyai Kő - mives Mester, kötelezem magamat arra, hogy Tekintetes N. N. Úrnak ízámára azon alól hat Szobából, egy pitvarból, egy élés Kamarából, felül nyóltz Szobából, egy Kamarából álló épületére, mellynek rajzolatján a' Tekintetes Úr meg-nyugodott, a' hozzá tartozó aprólékos épületekkel együtt a' Tekintetes Úr tulajdon materiáléjából, illendően el - készítem, alól a' Szobákat, Kamarát, Pitvart bé-bóltoztatom, felül bé-stukátúráztatom, az Épület illendően való el-készítésére, és hogy a' Legények a' materiálékat ne veszttegessék, arrais szorgalmatosan fel-vigyázok.

En pedlg N. N. kötelezem arra magamat, hogy a' munkához meg - kívántató elegendő Nap-számosokat fogok mindenkor adni, és ezeket magam-is fogom fizetni, Kő-mives Mester Uramnak pedig minden Kubik ölért 4 Rftókat adni, (vagy a' mint lessz az alku, napi számra, vagy közönséges öltre) Mellynek nagyobb erősfégére adtuk 's a' t.

§. 15.

Arendás Kontraktus. P é l d a:

Mái Napon egy részről Nemzetes és Vitézlő N. Farkas, más részről betsületes N. N.

P p x

Vá-

Városi Polgár között következő Árenda iránt való eggyesfég tétetett: —

Elsőben. N. N. Miskóltzon, a' Petze Út-
zában lévő Házában való felső négy Szobá-
kat bérben adja Nemzetes és Vitézlő N. Far-
kas Úrnak, ahoz való Pintzével, Konyhával,
élés Kamarával, két Lóra való Istállóval, egy
szekér Szénával, jég veremmel, fa és széna
tartó helyekkel, három esztendőre, mind e-
zek tiztán, és jó állapotban lévén.

Másodszor. N. Farkas Úr pedig esztendő-
béli bért fog adni 200, mondom két száz Rfo-
rintokat, mellyeket ok-vetetlenül fél-eszten-
dönként fog meg-adni; ha pedig három Esz-
tendőnek el-telése után, eggyik vagy másik
félnek nem tetszene tovább ezen alkut meg-
állani, szabad leszzen ezt egy fertály esztendő
előtt való fel-mondással meg-változtatni, vagy
még további időre-is ki-terjesztteni.

Harmodszor. Fogadja a' bérben vevő:
hogy valaminthoz ez alkalmatosfágot most tiz-
tán és jó állapotban által-vette, úgy azt min-
denkor tiztán tartani, 's jó állapotban vissza
adni fogja. Mellyre nevezve ha az Arendának
ideje alatt (mellytől Isten őrizzen) vagy ma-
ga, vagy tselédjei vigyázatlanfágából támad-
ható tűz által a' Házban 's ahoz tartozó épü-
letekben szerentsétlenfég történne; azon álta-
lok okoztatandó károknak vissza-térítésére kö-
telezi magát, ki-vévén azt a' történetet, ha
a' szomszédfágból eredne a' szerentsétlenfég.
Az árenda ideje alatt az ablakokban, kályhák-
ban,

ban, ajtó-zárokban esendő károkat-is maga költségén, meg jobbíttatja.

Negyedfzer: Az Arendáló Úr, a' bérben vett Épületekben, a' Házi Gazdának tudta, és jóvá hagyása nélkül, semmi építést és változást nem fog tétetni.

Mind ezeknek nagyobb erősfégére; kéthasonló Arenda Levelek (egygyik-is mindazonáltal a' másik nélkül elég erejű lévén) készítették, és mindenikünknek kezéhez egy, mindenikünknek Neve alá-írásával, és petsétje alá nyomásával meg-erősítette adattatott. Miskóltzon 's a' t.

N. N. m. k.

N. N. m. k.

(P. H.)

(P. H.)

§. 16.

Adó és Vevő Kontraktus. Példa.

Alól meg-írtt Napon és esztendőben, egy felől Vályi Márton mint el-adó, más felől Túrondi Miklós mint vevő fél, léptünk ilyen alkura: —

Elsőben. Én Vályi Márton Szepsi Városában lévő Házzamat, Szántó-földjével, Rétjével, 's ahoz tartozó minden haszon-vételeivel örökösen el-adom 2400, mondom két-ezer négy száz Rforintokon.

Násodfzor. Én pedig Túrondi Miklós mint vevő fél, ezen Háznak árában fizetek mái Napon említett jó Úramnak 1000 az az ezer Rforintokat, és egyfzersmind kötelezem magamat arra, hogy azon házon fekvő 1400 mondom ezer négy száz Rforintokat-is magamra vállalván, az által adás napjától fogva esztendő a-

P p 3

latt,

latt, törvényes Interessével együtt, említett Jó Uram hitelezőinek le-télszem.

Harmad/szor. Azon esetre, ha egyikünk, vagy másikunk, ezen kötésünktől el-állani kívánna, a' meg-másoló fél 50, mondom ötven Tsászfári Aranyakat tartozzon a' másik félnek fizetni 's a' t.

N. N. Bizonyfág előtt m. k. Vályi Márton m. k.

N. N. Bizonyfág előtt m. k. Túroni Miklós m. k.

N. N. Bizonyfág előtt m. k.

§. 17.

Zálogos Kontraktus: — Példa: —

Alább meg-nevezett vallom ezen Levelemnek erejével mind azoknak, kiket ez a' dolog, akár mi módon illethetne, terheiket magamra és maradékimra vállalván, hogy én Tekintetes N. Vármegyében fekvő N. helységben lévő egy egész Házhelyemet, mellynek alsó N. felső N. szomszédja, rajta lévő N. nevezetű jobbágyommal együtt, fontos okokra nézve, mái napon zálogban adtam Nemzetes N. N. Uramnak, és Felelégének N. N. Affzonymak, 600 mondom hat száz Rförintokban (mellyeket-is kelő jó pénzben egészlen és minden fogyatkozás nélkül fel-vettem) 24 mondom huszon négy elztendőkig, hogy azon Ház-helyet minden hasznával és jövedelmével bírassák. El-telvé pedig a' meg-határozott időnek utolsó elztendeje, ha vagy magam vagy gyermekim az említett Ház-helyet ki-akarnánk váltani, tartozunk említett vevő N. Urat, és Felelégét N. N. Affzonyt, vagy gyermekeit, az huszon négy Elztendőknél el-folyása előtt, két hól-

hólnappal, a' Pénz fel-vétele iránt, barátságosan, vagy törvényesen meg-inteni, ő Kigyelmek pedig a' 600 Rforintok fel-vételével az el-zálogosított Jószágot egy átaljában ki-erelzteni. Melly iránt a' törvényes óltalmat magamra és maradékimra vállalván, adom ezen Zálog-Levelemet, Nevem alá-írásával és élő Petsétemmel meg-erősítve. 's a' t.

A' Zálogos - Levelet kétszer kell le-írni, egyik legyen a' vevőnél, másik az el-zálogosítónál, mind a' kettő írja alá a' Nevét.

§. 18.

Tsere Kontraktus. p. o. Házzúl.

Alább írtak egymás között léptünk ilyen egygyeslégre :

Eltőször: Nagy Pál által adja a' N. Városában lévő, N. Úttzán fekvő Házát, úgy a' mint most áll, minden hozzá tartozókkal egygyütt Kiss Péter Tsizmadia Mesternek örökös bírtokában. Ellenben

Másodszor: Kiss Péter N. Úttzán lévő saját házát minden hozzá tartozókkal egygyütt által-adja Nagy Pál Kalmárnak örökös bírtokába.

Harmad/zor: Mivel pedig a' Kiss Péter Háza 1500 Rforintokkal többet ér a' Nagy Pál Házánál: tehát Nagy Pál kötelezi magát ezen Summának azon Napon, mellyen Kiss Péter Házában akar menni, le-fizetésére. Mellynek meg-erősítésére 's a' t.

§. 19.

Az Instántziákról vagy Kérő - Levelekről.
Az Instántzia három részből áll: a' meg-szól.

lításból; a' kérésből, és a' bé - rekesztésből. A' meg-szóllítást, a' szerint kell tenni, a' mint annak rangja hozza magával, a' kinek esede-zünk. A' dolgot, mellyet kérünk, világosan és kerengés nélkül úgy kell elől-adni, hogy egyfzersmind kérésünknek okait-is fel-tégyük, azomban úgy fejezzük-ki kérésünket, hogy a' más jó indulatját meg-nyerjük; néha szükség a' lehető ellen-vetések-et is el-hárítani, de csak jó móddal és tsendesen. A' bé-rekesztésben ugyan azon Titulust kell meg-adni, mint annak kezdetiben, 's ahoz illendőképen, a' ki-nél instálunk, kell alá írunk Nevünket. Belől mikor elől-hozzuk azt, a' kinek írjuk az Instantziát, nem kell egész titulusát le-írni, p. o. nem kell az Instantzia közepén így írni: Méltóságos Gróf, Kegyelmes Uram, meg-ítél-heti, hogy — elég így: Excellentziád meg-ítél-heti, Nagyságod meg-láthatja, vagy ha Vice-Ispánynak írunk: a' Tekintetes Úr böltsen tudja, 's a' t.

P é l d a : —

Nemes Városi Tanács!

Alázatosan esedezem azért, hogy ebben a' Nemes Városban Polgár és Órás Mester lehessenek. Mert ámbár nem itten születtettem: de reménylem, hogy ez a' Nemes Tanács előtt akadályúl nem lehet, a' következő okokból: mert —

1. Azon Mesterfégnek gyakorlására tartozó tudományokat el - végeztem, mellyről szöllő bizonyfág Leveleimet ide rekesztém, az A, B, C, D, E. betűk alatt.

2. Mi-

2. Minekutánna Inas esztendeimet N. Városában el-végeztem: Bétsben, Prágában igen híres Mester, Embereknél dolgozván, a' mint azoknak az F, G, H, I, betűk alatt ide rekesztett Levelei mutatják, mesterfélegemben magamat tökéletesíteni elegendő alkalmatosfágom volt.

3. Miólta ebben a' Nemes Városban mulatok-is, mind magam viseletiről, mind mesterfégbéli tehetségeimről magamat esmértesítettem.

4. A' Haza Törvényei-is, a' tanúlt Mester - embereket bé-fogadni, Mesterfégeknek folytatásában elől - mozdíttatni, óltalmazni, 's őket le-telepedésre édesíteni parantsolják.

Melly alázatos kéresemnek meg-nyeréséért alázatosan esedezvén, ígérem magamat, mind a' Nemes Városnak hűségére, bőlts rendezéseinek engedelmes meg-tartására, mind az Urak Grátziájának tovább való leendő meg-nyerésére, lévén állandó tífztelettel

A' Nemes Városi Tanátsnak
Kassán, Karátson Havának 8-dik

Nápján 1781-dik Esztendőben

alázatos engedelmes Szolgája

Frater Böldisár,

Órá tsináló m. k.

§. 20.

A' *Testamentomokról*. A' Testamentom, valakinek maga utólsó akarátjának okos és törvényes ki-nyilatkoztatása. Erre meg-kíváncsítanak a' következők: —

P p 5

a.) A'

a.) A' *Személyre nézve*, hogy annak telylyes hatalma, és szabadsága legyen a' testálásra. És így a' gyermekek, fél-vagy sült bolondok, meg-háborodott elméjűek, míg ez a' nyavalyájok tart, nem testálhatnak, az erőltetett Testamentom-is, minthogy nem önként való, semmit sem ér.

b.) A' *Jószágra nézve*, a' mellyet valaki testálni akar, a' testálónak szabados és tökéletes akaratjától függjön. Így a' Nemes ember az Ősi Jószágát nem testálhatja, hanem csak azt, a' mit maga keresett. A' Földes Urat esmérő Polgár fekvő Jószágát, melly a' Földes Úré, el-nem testálhatja, hanem csak azon lévő munkáját, vagy keresményét, sőt az utolsó magtalan Parázst, a' kinek semmi törvényes örököse nintsen, semmi Jószágból Földes Ura jussainak sérelmére nem testálhat.

c. A' *Testamentomnak formájára nézve*. A' Nemes emberre nézve szűkség, hogy 1) az írásban foglalt Testamentomnak, a' testáló tulajdon nevét maga kezével alá írja, petsétjét mellé üsse. 2) Öt Tanúknak aláírásokkal 's Petsétekkel a' Testamentom meg-erősíttessék. 3) Mind az öt Tanúk egyszersmind jelenjenek-meg a' Testálónál, nem pedig külön-külön. 4) A' Tanúk ez iránt a' Testálótól nevezetesen meg-kérettsenek, és mint megkért Tanúk, úgy írják neveket alája. 5) Ha a' Testáló írás tudatlan, vagy erőtlensége miatt Nevét alája nem írhatja, úgy még hatodik Tanú-is kívántatik, a' ki a' Testáló helyett, nem a' Testáló nevét, hanem maga tulajdon

ne-

nevét és petsétjét tegye a' Testamentom alá, és tegye-fel: hogy mivel a' Testáló vagy írni nem tud, vagy erőtlensége miatt nem írhat, az ő kérésére tette nevét alája, ó) A' Tanúknak Nemeseknek kell lenni.

A' Királyi Városi Polgárok, ha közönséges hiteleslegű Testamentomot akarnak tenni, izüklég, hogy az a' Királyi Városi Tanács, vagy Város Bírāja által, az iránt ki-küldetett hiteles Személlyek előtt legyen, kik-is a' Testáló szavait, ha a' Testáló élő szóval testáltt írásban foglalják, neveket és Petsétjeket alá tegyék, vagy ha már a' Testamentom készen volna, a' Testamentomot el-fogadják, Nevek alá-írásával 's petsétjekkel meg-erősítsék, a' Testamentomot bé-petsételjék, a' Tanácsnak által-adják, hogy az a' Leveles Tárban tétessék a' Testáló haláláig. Így van ez a' privilegiált Városokban-is.

Ha Földes Úr embere téfzen Testamentomot, a' hol rendes Tanács vagyon, ottan az helybéli Tanátsból ki-küldetendő Személlyek előtt, a' hol rendes Tanács nints, ottan a' Helység Notáriusa, 's maga mellé vett egy pár Eskütt, vagy más betsületes Személlyek előtt, tsupa élő szóval tehet Testamentomot, a' Notárius a' Testáló szavait írásban foglalja, és mind maga, mind a' Testamentomot halló Személlyek neveit (ha írni nem tudnak) feljegyzi, a' Testamentomot bé-petsétli, a' Falu Bírájának, vagy az Urafág Tisztjének gondviselésére, a' Testáló haláláig által-adja.

§. 21.

Vagynak rendkívül való Testamentumok, mellyek *Privilegiált* Testamentumoknak neveztetnek, minthogy külső formájokra nézve, a' több Testamentumoknak törvényei alól kivagynak véve. Illyenek a' következők: a) mikor az Atya, Anya, Nagy-Atya, Nagy-Anyá, a' maga ágyékából származott Gyermekei között rendelést téstzen. b) Az olyan Testamentom, melly tsupa kegyes hagyományokat foglal magában. Ezek vagy *Világi hagyományok*, mint az Ispótylyokra, házi Szegényekre, Koldúsokra, Árványokra, el-hagyatott fattyú Gyermekekre; vagy *kegyes Hagyományok*, mint az Ekklesiára, Templomra, Tanítóknak, Oskoláknak tett hagyományok. A' kegyes hagyományok közzé tartoznak, a' Királyi, Fiscusra, a' Haza szükségére hagyott Pénz, és Jószágok. c) A' *Tábori Testamentom*, mellyet tsak épen az ellenség ellen való Táborban, szoktak tenni; mellynek ereje tsak a' Táborban tart. d) *Pestis idején tett Testamentom*. E' négy privilegiált Testamentom, külső formájára nézve elég —

1. Ha a' Testáló maga kezével le-írta a' Testamentomot, nevét alája tette; ha pedig a' Testáló nem maga írta a' Testamentomot, a' nevét nem-is maga írta alá, úgy két Tanú kivántatik.

2. Ha pedig tsupa élő szóval tette a' rendelést, úgy két Tanú-is elégfeges.

Példája a' Testamentomnak

Alább meg-nevezett ha szintén Öregséghez képest tűrhető egésségben vagyok-is,

mindazonáltal meg-gondolván életemnek nap-
ponként való hanyatlását, 's a' hozzám kö-
zelgető halálnak bizonytalan vóltát, míg jó-
zan elmebéli tehetségeimmel bírok, önként kí-
vánom az alól meg-írtt, töllem meg-hívatta-
tott Úri Személyek jelen-létében utolsó aka-
ratomat ki-nyilatkoztatni, jószágom, sőt min-
denféle vagyonom felől a' következő Ren-
deléseket tenni, melyek halálom után leg-kis-
sebb meg-változtatás nélkül meg-tartassanak.

1.) Tisztesféges el-temettetésem után a'
B. H. betűkkel meg-jegyeztetett, és petsétek-
kel meg-erősítettett Ládabéli vagyonom, osz-
togattassék a' Szegényeknek.

2.) Az Árva, Özvegyek számára hagyok
200 Rforintokat.

3.) Minden fekvő Jószágom, melly saját
keresetem Várday László Ötsémé legyen.

4.) A' Házam minden abban lévő belső
házi vagyonnal a' Testvér húgomé N. Klára-
é legyen.

5.) Az N. N. Uramnál lévő; ő Kigyelmé-
nek költsön adott Pénzből, mellynek Kontrak-
tusa ezen Testamentomban fog találatni, min-
den Tselédem két esztendei bérrel fizettessen.
A' hátra lévő Summát, a' külső Ispotálybéli
Szegényeknek osszák-ki. Melly utolsó rende-
lésemnek végben vitelére rendelem N. N. Urat.
Ez az én utolsó akaratom, mellyet az álta-
lam meg-kértt jó Uraim, mint bizonyságok
előtt, nevem alá írásával, és szokott petsé-
temnek melléje való tételével meg-erősítettem.
Hanusfalván, Jan. 30-dik Napján, 1799 Eszt.

Mi

Mi előttünk N. N.

N. N.

N. N.

N. N.

N. N.

Bábitsky János

m. k.

(P.H.)

ra meg-hívott bizonyfágok előtt.

§. 22.

A' *Levelekről*. Ezeknek írásában a' következendő dolgokra kell vigyázni: —

a.) *Kinek íratik a' Levél?* Se többet se kevesebbet nem kell írni a' titulusban, mint a' mennyit kell adni, születése, hivatalja, és rangja ízerint annak a' Személynek, a' kinek írunk. Meg-pírítanánk a' Tekintetes Urat, ha Nagyságosnak neveznénk: mert ezzel mostani rangját alacsonyítanánk.

b.) A' Levélben lévő dologhoz hofszas kerengés nélkül kell fogni, külömben unalmat okozunk az haszontalan szó vesztegetéssel. Ha nagy embernek írunk, a' meg-fzöllítés után, azon alól három újjnyira kell kezdeni az Írást, bal felöl három újjnyi papirost pufztán kell hagyni, a' nevünket-is alól a' papiros allyára kell tenni.

c.) A' mit írni akarunk, meg-határozva, értelmesen és tisztán adjuk elől, az Írás módja, a' gondolatok természetesek légyenek; a' ki gondolatait tzikornyázva adja elől, és meg-foghatatlanokká téfzi, nem méltó, hogy olvassák.

d.) A' dolognak elől-adása után következik a' bútzúzás. Itt illő, hogy az Író magát Barátjának tapasztaltt barátságában, Jó akarói-

róinak szívesfégekben, Jól-tévőinek kegyesfégekben, Nagy tekintetű Elöl-járóinak, vagy Urainak kegyelmekben 's pártfogásokban ajánlja, Nevét, az Helyféget, a' hol a' Levelet írta, nem külömben a' Napot, Hólnapot, és Elszendőt fel-tégye. Ha nagyobb embernek ír, se azt ne tégye *raptim*, vagy *sietve*; se a' Levél után P. S. Postscriptumot ne tégyen: mert az olyan volna, mintha Nagy Úrhoz menvén, valaki, mikor már a' dolgát el-végezte, és az ajtón ki-ment, vissza szaladna, 's azt mondaná: Uram még egyet el-felejtettem. — Jó Barátok között meg-lehet mind a' kettő.

e.) A' Papirosnak tisztának, és ha nagy Rendűekhez írunk, jó félének, és szépen körül metsetnek kell lenni. Ha csak fél árkust veszünk, nem kell a' Levelet hosszában, hanem negyed részre hajtya írni; ha pedig hosszában akarunk írni, egész árkust kell elől-venni.

f.) Nagy tekintetű Urafágoknak borítékban kell a' Levelet be-tsinálni, 's úgy el-küldeni, Esmerőinknek, Atyánkfiainak, Barátinknak, boríték nélkül-is írhatunk. A' boríték vastagabb Papirosból készüljön, mert ha igen vékony Papirosból volna, azon által láthatná a' vivő a' betűket, 's könnyen fel-szakadhatna.

g.) Betsületes helyekre Spanyol-viafzal kell a' Leveleket bé-petsélni, hanem ha a' gyász feketét kíván. Ostyával a' Szerzetes Barátok és Kalmárok szoktak élni. Sok függ pedig attól, hogy a' Spanyol-viafz jól meg-válasz-

választassék, a' külső színe meg-tsalhat. Ha jól ég, nem fertseg; a' Papiroson folyóvá leflz, jó jel, de leg-bizonyosabb jele annak jófágának az, ha a' papirosra tsepegtetvén, magát le-vájni nem hagyja. Mennél világosabb veres, annál szebb.

h.) Mindennek különös petsét-nyomójának kell lenni, a' Nemeseknek tulajdon tzímerekkel kell élni, a' Nemtelenek választhatnak valamelly figurát, vagy Kéreszt és Vezeték Neveiknek első betűit metfzethetik reája, tsak a' Nagy Familiák nevével ne éljenek, mert ezen vakmerőségek kedvetlenséget okozhat.

i.) A' borítékra fel-kell írni anna-állendő Titulusát, Nevét, Rangját, a' kihez írunk, és hová írjuk. Így a' boríték nélkül való öfzve-hajtott Levélnek az hátára-is.

k.) Ha Postán írunk, a' Levélnek kívülről a' Titulus felett felső szélére fel-kell tenni a' helyet, a' honnan Póstán megyen a' Levél, az utolsó Postát-is, a' honnan a' kézhez fog vevődni, sőt ha messze írunk, két, három útban lévő Postát-is nem léfzen hafzontalan fel-tenni a' borítéknak a' Tituluson alól való szélére, p. o. —

lornallya.

Tekintetes Nemzetes és Vitézlő N. N. Úrnak, több Tekintetes Vármegyék Fő Tábla Birájának, kiváltképen való Drága Úramnak alázatos tisztelettel.

Ro'snyón

Kassán

Liszkán

Erdő Bénye.

§. 23.

A' Levelek Nemeiről, sok félek a' Levelek. Hivatalbéli tudósító Levél: — Példa: —
Méltóságos Gróf Úr,

Nagy Kegyelmesfégi Uram!

Minémű állapotban légyen a' Nagyságod gondviselésém alatt lévő gazdasága, az iránt télzem alázatos kötelességem szerint való tudósításomat.

Az Őzsi - Vetésnek már vége vagyon, és az már szépen-is kezd ki-kelni.

El-adtam 200 Ürüt, 6 forintjával párját.

Az Őzsi Juh gyapjúnak mázsáját 40 forintjával adtam-el, vólt pedig 52 mázsa öszveféggel.

A' Szürethez nagy rémenységünk vagyon mind bőségére, mind a' bornak jófágára nézve.

Ezeknek alázatos jelentése mellett, nagy kegyelmesfégiében ajánlott, mély tisztelettel vagyok

Méltóságos Gróf Úr,

Nagy Kegyelmesfégi Uramnak

Vámos-új-faluban, 2-dik Sept. 1800.

alázatos engedelmes hív Szolgája

Nagy Lajos, Tisztartó m. k.

Mentő - Levél: Példa:

Kedves Édes Ötsém Uram!

Hogy illy késő felelek betses Levelére, talám azt gondolja, hogy én az abban befoglaltatott dologról egészen el-felejtkeztem. Örizzen az Isten engemet attól a' hidegségtől. Az én kedves Atyámfiainak állapotjok, ízín-

tén úgy szívemen fekszik, mint a' magamé, Őt egész napig folyostam szerte széljel, hogy a' kívánt 500 Rftokat Kedves Ötsém Uram számára meg-szerezhessem. Mit írhattam volna azért elébb azon kívül, a' mit most-is szomorúan írni kényszerítettem, hogy t. i. én az Ötsém Uram kívánságának eleget nem tehetek. Magamat, a' mi illet, olly állapotban vagyok mostan helyheztetve, hogy csak kevés Sümmből álló segedelemmel sem szolgálhatok. Mióta a' Házam szerentsétlenül elégett, és egy rossz tselédem tetemesen meglopott; azóta nehezen vehetem-fel magamat. A' Közönség ugyan másképen ítél felőlem, és sokkal nagyobb tehetőséget képzel nállam, mint a' mennyivel bírok, és az annyiban hasznos is énnékem, hogy hitelemet el-nem veszttem, melly nélkül eddig-is magamon nem segíthettem volna: de magam érzem környül-állási-mat. Ezzel az én egyenes Vallás-tételemmel ugyan Kedves Ötsém Uramnak semmit nem használok: mindazonáltal ezt mentőgemre elől hozni szükségesnek ítélttem. Érzem és ajánlom az Ötsém Uram szomorú környül-állásait, az Isten nyújtsaon szükséges segedelmet. Igaz Atyafiságában ajánlott vagyok.

Hír adó Levél: Példa.

Isten minden jókkal áldja-meg Kigyelmedet Edes Komám Uram!

Kivántam Kigyelmednek értésére adni, hogy az Úr Isten a' Kigyelmed-Fiát egy súlyos nyavalyával látogatta-meg. Mindjárt a' Vásár után rosszul kezdett lenni, a' fejét fáj-tatta,

tatta, nagy hőfége volt. Az Orvost hozzá el-hivattuk, véle meg-nézettük, ki-is szükségnek látván az ér-vágást, azt azonnal rajta véghez vitte: de még ez ideig keveset látatik jobbúlni, a' minthogy a' nagy nyavalyából, nehezen-is lessz az ember egyfzerre egészségesse. Kilentzed napja mióta fekszik, s mi úgy gyanítjuk, hogy hagymázban volna: de az Ozvos másfélének tartja a' nyavalyát. Ne törődjön Kigyelmed és Házas-Társas rajta; hatalmas az Isten, elébbeni egészséget vissza-téríteni. Az Orvos nagy hűléggel fáradozik körülötte; én-is pedig Kigyelmedet bizonyossá télszem az iránt, hogy semmit a' véle való dajkálkodásban, én és Házam Népe, el-nem mulatunk, sőt valami Házunktúl kitélik, nem engedjük, hogy abba rövidége legyen. Ezzel Istenem óltalmába ajánlván Kigyelmeteket, maradok

Kigyelmednek Édes Komám Uram!

Debretzenben, 12. Sept. 1800.

jó akaró Komja
Szabó György m.k.

Válasz.

Szeresse az Úr Isten minden lelki, testi jókkal Kigyelmeteket Kedves Komám Uram!

Kedvesen vettem a' szegény Fiam iránt való tudósítását Kigyelmednek. Az Úr Isten fizesse-meg Kigyelmeteknek szegény beteg Fiam körül való dajkálkodását. En-is három héttől fogva az ágyban nyomorgok, Felefélegem-is himlős apró gyermekeivel bajoskodik, külömben valamellyikünk el-ment volna beteg

gyermekünk meg-látására. Kérem bizodalmasan Kigyelmeteket, viselyjék tovább-is gondját szegénynek, az Orvost tegyék bizonyossá tartozó háládatosfágom iránt, 's minél előbb tudósítsanak, jobban van-é vagy nints? Talám meg-tartja az Isten, 's nem botsát újjabb kerefztet reánk. Mihelyt meg-gyógyúlok, mindjárt le-fogok menni, 's hűféges gondoskodását Kigyelmeteknek meg-igyekezem szolgálni, —

Köszöntő Levél. Példa: —

Tekintetes V. Ispány Úr,

Kiváltképen való Drága Uram!

A' Vármegyében ditséretes elő-menetellel viseltt hafznos szolgálatai a' Tekintetes Úrnak valójában mindenkor olly érdeműek vóltanak, hogy azokat nem tsak igaz jó-akarói, hanem mind azok-is, kik az igazfágnak szeretői, minden jutalomra méltónak ítélték. Annál nagyobb meg-nyugovást okozhat tehát a' Tekintetes Úrnak, Megyénknek vezérlésére emeltetett V. Ispányi hivatalja, hogy arra a' Rendeknek köz akaratjával lett emeltetését, tsupán önnön jeles érdemeinek tulajdoníthatja a' Tekintetes Úr. Melly által, mivelhogy minden Megyebéli igaz Hazafiaknak kívánfága bétellyesített: fő kötelességemnek esmérem, fokoknak méltó örömhöz az enyimet is ragasztanom; buzgó szívvel óhajtván, hogy a' mindenható Isten virágoztassa a' Tekintetes Úr betses életét, késő időkre tartsa-meg erejét, a' köz jónak törvényes igazságainknak, és szabadságainknak bölts igazgatása által leendő

dő védelmezésére, 's elő-mozdítására; az ügye fogyottaknak hathatós óltalmazására. Hozzám eddig-is mutatott kegyesfégét; mindenkor, háláadó szívvel előttem viselvén, és magamat továbbá-is azokban, erős bizodalommal bé rekefztvén, tellyes tífztelettel vagyok 's a' t.

Kérő Levél.

Bizodalmas Jó Uram!

Kétlég kívül tudtára vagyon már Kigyelmednek az én Szerentsétlenségem. A' múlt héten egy véletlen szörnyű tűz támadás mindenemet el-eméftette, 's meg-fofztott vagyonomtól, — annyira vóltam, hogy életem-is Hitvesemmel együtt veszedelembe forgott. Gondolhatja az Úr, mitsoda szomorú környül állásban helyheztetett ez az eset.

Kérem mindenekre az Urat, ne hagyjon el, illy bódogtalan forsomban, légyen segedelemmel, költsönözzön nékem 800 forintokat. Le-kötelezem magamat adandó Kontraktusommal, két esztendő alatt tartozó háládatos le-fizetésére. Ki-mondhatatlan aggódással várom az Úr válafzát, a' ki minden betsülettel vagyok.

Bizodalmas Jó Uramnak

Szerentsétlen, de igaz Szolgája.

Ajánló Levél.

Méltófágos Báró,

Nagy Kegyesfégű Uram!

Ez a' Nemes Ifjú, ki alázatos Levelemet Nagyfágodnak által nyújtja, mindennel bír, a' mit kívánhatni, tsak az a' hűja, hogy ize-

gény. Ez bizonyos tekintetben még neveli érdemeit, 's útat nyit néki arra, hogy másoktól meg-külömböztessék. Méltóztasson Nagyságod esmeretes kegyeslége szerint ő reá nézve ezt helyre hozni, a' mit a' bal szerentse tölle meg-tagadott. Örömet kívánna Nagyságod szolgálatjában állani. Mind erköltse, mind kedveltető maga viselete, mind szorgalmatosága, tellyes reménységet nyújtanak nékem a' felől, hogy Nagyságodnak hív és engedelmes szolgája leszen, én-is pedig iránta tett alázatos esedezésemet nem fogom meg-bánni. Tapasztaltt Kegyes Grátziájában ajánlott, alázatos tisztelettel vagyok —

Meg-köszönő Levél

Kedves Edes Atyám Uram!

Fiúi alázatos háládatossággal köszönöm az Edes Atyám Uram szíveslegét. Vettem minden fogyatkozás nélkül a' miket számomra küldött, és ezek engemet szorgalmatoságra ösztönöznek, hogy a' tudományokban elébb elébb menni igyekezzek. Újj bizonyfága ez az Edes Atyám Uram erántam való kegyes atyai szeretetének. Azon léfzek, hogy soha Edes Atyám Urammal meg-ne bánassam rólam való kegyes gondoskodását. Atyai szíves indúlatiban bé rekelztett vagyok —

Vigasztaló Levél.

Leg-kedvesebb Barátom!

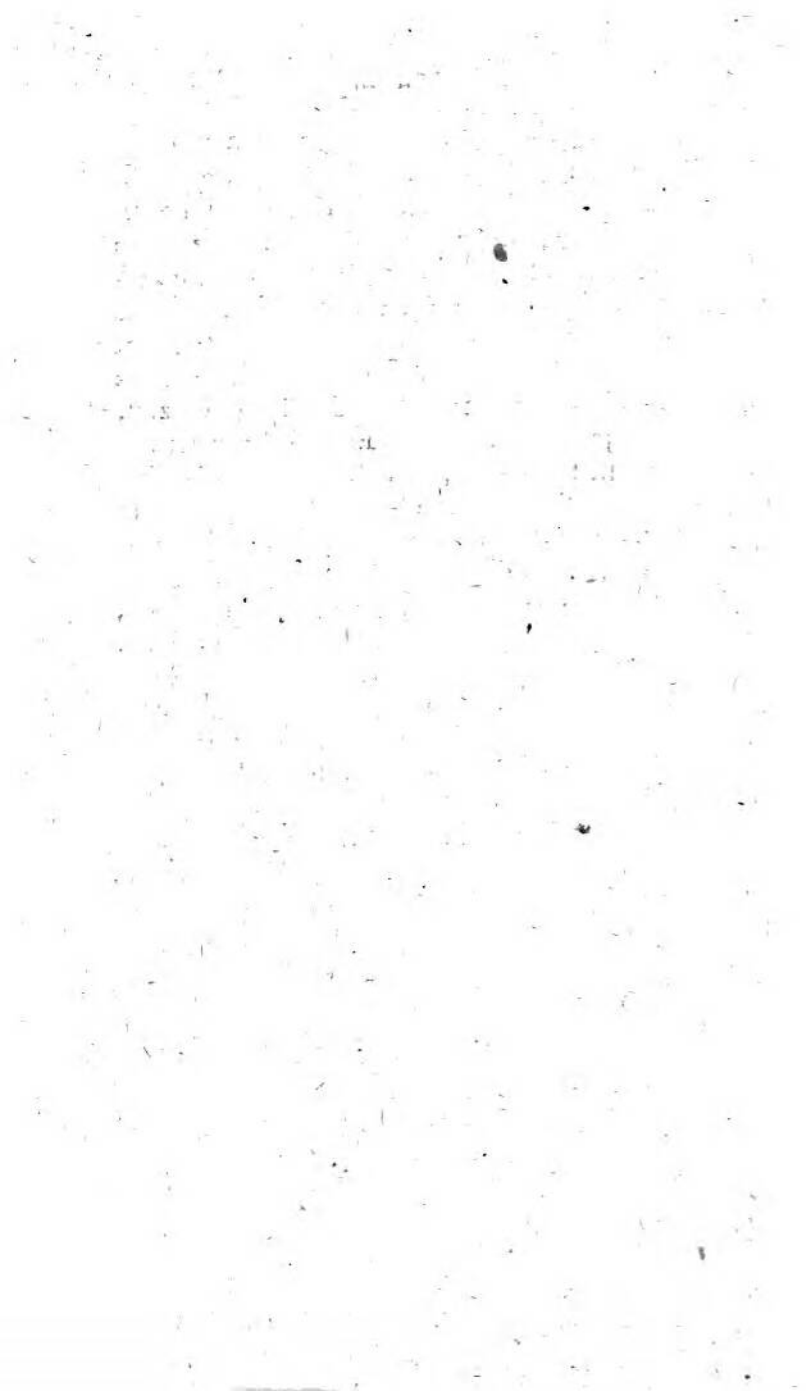
Szomorúan és keseredett szívvel hallottam a' te jó Edes Atyádnak halálát, a' kiben a' Ti Házatok egy hűléges gondviselőtől, Te pedig leg-édesebb indúlatú jól-tévőtől
fölsz.

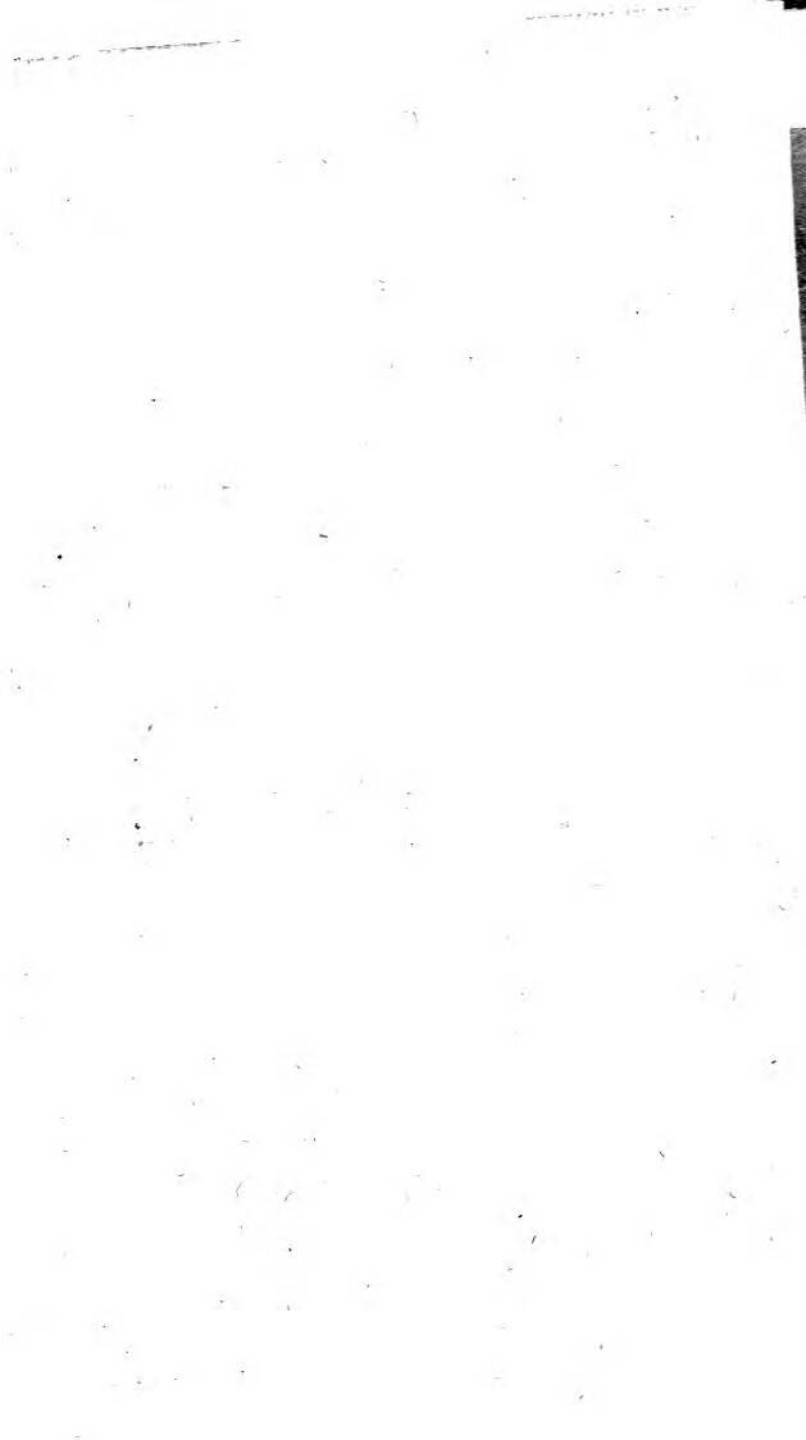
fosztattál-meg. Van okod, hogy firassad fiúi háládatosságod szapora könyveivel; de ne felejtkezz-el, Barátom! az Isteni mindenható gondviselésről, mely valamint eddig az Edes Atyádat választotta bódogulásod elő-mozdításának eszközéül, úgy ezután-is nem téfzi-le a' réád való kegyelmes vigyázást, ha magadat Atyai kegyelmébe 's védelmébe ajánlod, és életedet akarátja szerínt rendelni igyekezed. Az ő Karjai, mellyek eddig bódogítottak, nem rövidültek-meg. A' Te elő-meneteled néhai Edes Atyád életében-is, a' mindeneket bőltsen és hatalmasan igazgató Istentől, mint az ő Teremtésinek fő-javától függött. Mérsékeld hát szomorúságodat, és kerüld-el, a' nagy bánat által magadat gyengíteni, tanulásodat akadályoztatni. A' Kegyelmes Isten vegyen Atyai Karjaira, vezérelje minden dolgaidat ditsőféjére és a' Te javadra. Szíves barátságodban élni és halni kívánván vagyok —

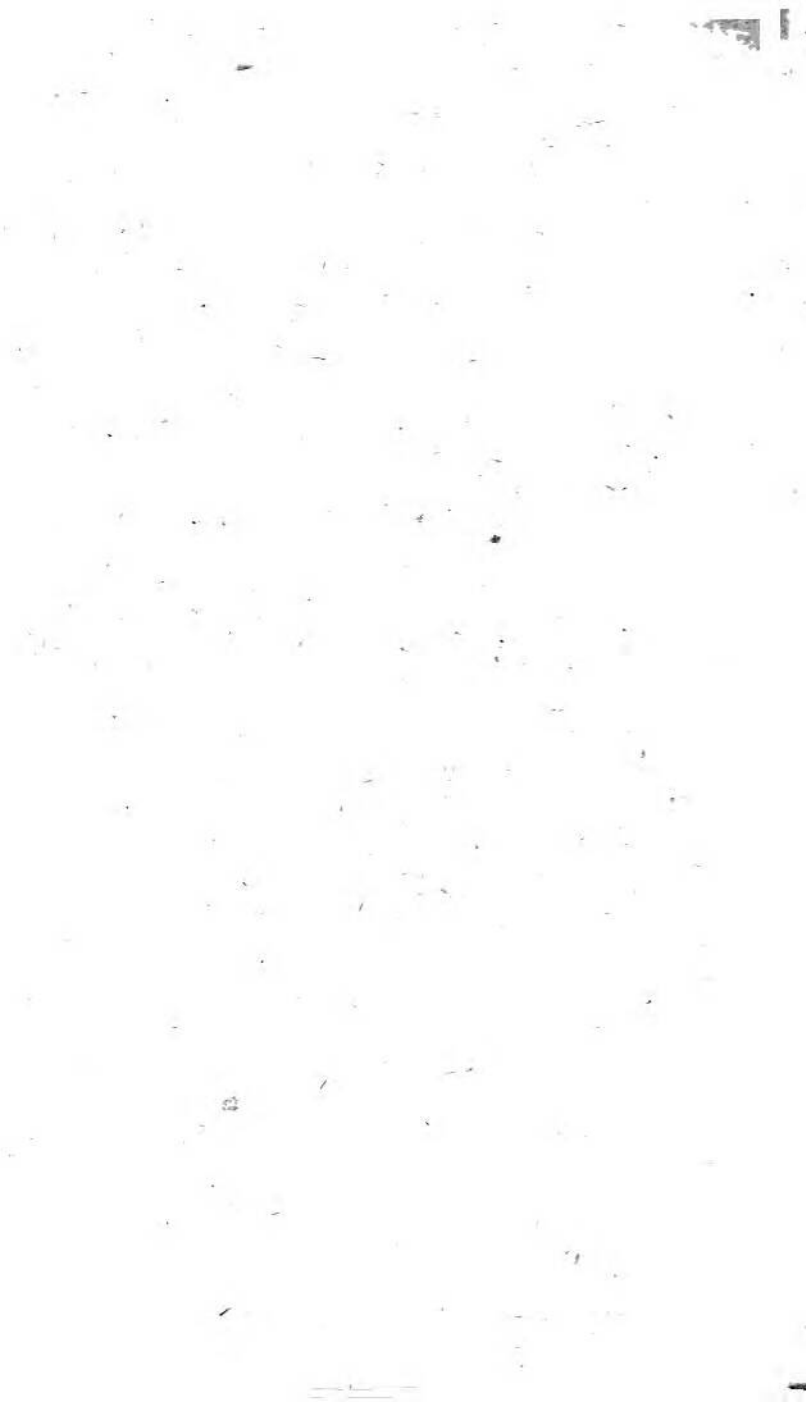
§. 24.

Vagynak ezeken kívül másféle Levelek is, mint emlékeztető, barátságos, panaszoló, Intő, dorgáló, neheztelő, főhajtozó, tanátsot kérő 's adó, bútsúzó, ajándékozó Levelek, 's azokra való Válaszok. Ezekben is a' Levél foglalatjához képest, csak azokra kell vigyázni, a' mellyeket a' Levél-írásra nézve fellyebb elől-adtunk.

V É G E.

Österreichische Nationalbibliothek

X

